

Міністерство освіти і науки України
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

**НАУКОВА ШКОЛА
АКАДЕМІКА НАПН УКРАЇНИ
ТАМАРИ ЯЦЕНКО**

Дніпро – 2019

УДК 159,9 (075,8)

Я. 92

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 1 від 30 серпня 2018 року)

Рецензент:

В. І. Бондар – дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, директор Інституту педагогіки і психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Заслужений працівник освіти України.

С. М. Симоненко – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології розвитку і соціальних комунікацій Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.

Наукова школа академіка НАПН України Тамари Яценко: колективна монографія / за заг. ред. акад. Т. С. Яценко. – Дніпро : Інновація, 2019. – 350 с.

ISBN 978 - 966 - 8676 - 51 - 3

Монографія представляє науково-практичні здобутки колективу учених, дослідників та практиків у галузі глибинної психології, наукові пошуки яких об'єднані психодинамічною парадигмою, започаткованою сорокаріччя тому академіком НАПН України Т. С. Яценко. Робота презентує теоретичні основи, що базуються на практичних здобутках методу активного соціально-психологічного пізнання (АСПП), впровадження якого в освітніх закладах України санкціоновано МОН України (з 2004 року «Галузевим стандартом...»). Основні напрями науково-практичних пошуків Т. С. Яценко та її послідовників створили передумови для адекватного формування та розуміння методології, практики та прикладних аспектів психодинамічної парадигми. Монографія представляє як проблеми глибинного пізнання психіки, так і відповіді на них у теоретичному та прикладному аспектах. Зміст втілює відгуки учасників (про результативність АСПП) та визначних вчених про розвиток психодинамічного напрямку в Україні. Робота презентує можливості психодинамічної теорії глибинного пізнання психіки в практиці підготовки майбутніх психологів.

Адресовано викладачам психології, студентам, аспірантам, психологам-практикам та небайдужим до психоаналітичного розуміння психіки та її пізнання за умов процесуальної діагностики в нерозривній єдності з корекцією.

ISBN 978 - 966 - 8676 - 51 - 3

УДК 159,9 (075,8)

Я. 92

© Т. С. Яценко, 2019

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО	5
РОЗДІЛ I СТАНОВЛЕННЯ ПСИХОДИНАМІЧНОЇ ПАРАДИГМИ	14
Тамара Семенівна Яценко – непересічна особистість. Фрагменти життя та професійно-наукове становлення.....	14
Яценко Т. С., Андрущенко В. П. Філософія і психологія психодинамічного пізнання.....	24
Яценко Т. С. Актуальні проблеми глибинного пізнання психіки.....	40
Яценко Т. С. «Принцип додатковості» та «імпліцитний порядок» як провідні категорії глибинного пізнання психіки	58
Галушко Л. Я., Манжара С. О., Некрут Т. В., Соболева О. М. Внесок психодинамічної парадигми у психологічну науку.....	67
Педченко О. В. Теоретичний і практичний внесок Т. С. Яценко у становлення глибинної психокорекції в Україні	71
Глузман О. В. Наукова діяльність академіка НАПН України Т. С. Яценко в Кримському гуманітарному університеті.....	91
Вступні статті В. П. Андрущенка до праць Т. С. Яценко.....	101
Стасько О. Г. Наукова школа академіка НАПН України Т. С. Яценко.....	112
НАУКОВА ТВОРЧИСТЬ Т. С. ЯЦЕНКО ОЧИМА НАУКОВЦІВ ТА ПРАКТИКІВ	126
Висловлювання українських учених у контексті ювілею	126
Відгуки учасників глибинного пізнання щодо результативності АСПП	149
РОЗДІЛ II ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ПСИХОДИНАМІЧНОЇ ПАРАДИГМИ	159
Біла О. А., Галушко Л. Я., Манжара С. О., Педченко О. В. Розвиток психодинамічної теорії в єдності з діагностико-корекційною практикою	159
Амурова Я. В. Глибинне пізнання архетипної символіки в малюнках тату	168
Амурова Я. В., Біла О. А. Феномен вини та його архаїчна сутність.....	174
Бабенко К. А. Особливості символізації змісту несвідомого.....	184
Білуха Т. І. Засоби виховного впливу як складова професійного становлення психолога	191
Богдан Т. В. Особливості внутрішніх суперечностей особистості та їхній вплив на професійне становлення студентів – майбутніх психологів	197
Бондаревська Л. Л. Феномен значущих переживань у контексті психодинамічної теорії.....	203
Галушко Л. Я. Виявлення фіксацій у мотиваційно-глибинному пізнанні психіки суб'єкта у процесі АСПП.....	208

Горобець Т. В.	Структурно-динамічний аспект розуміння психічних захистів та їхніх соціально-перцептивних викривлень	221
Дметерко Н. В.	Розвиток рефлексивного мислення майбутніх психологів-практиків методами глибинної психокорекції.....	228
Драгола Л. В.	Психодинамічний підхід до метафоричності пізнання психічного в його цілісності.....	234
Дроздова Д. С.	Індивідуальні особливості архетипної символіки: глибинно-психологічний аспект.....	239
Дударенко І. С., Славінська Т. Б.	Динаміка суджень суб'єкта у розвитку соціально-перцептивного інтелекту	244
Євтушенко І. В.	Архетипна символіка в глибинному пізнанні цілісного змісту психіки.....	250
Іванова Н. О.	Глибинні чинники мазохізму	256
Калашник І. В.	Детермінанти виникнення тенденції до психологічної смерті	262
Каткова О. С., Соболева О. М.	Пізнання внутрішніх суперечностей психіки майбутніх психологів у процесі професійної підготовки (рос. мовою).....	268
Педченко О. В.	Глибинно-психологічні витоки релігійної віри у контексті психодинамічної теорії	273
Полянничко О. М.	Проблема пізнання психіки у різноманітних теоретичних підходах і наукових школах (рос. мовою)	278
Святка О. О.	Умовні цінності та їхній взаємозв'язок з психологічними опорами.....	284
Стасько О. Г.	Феномен умовних цінностей у психодинамічній теорії	290
Сергієнко І. М.	Особливості діалогічної взаємодії у активному соціально-психологічному пізнанні.....	296
Сіденко Ю. О.	Глибинне пізнання архетипно-перинатальної символіки шляхом аналізу візуалізованої репрезентації психолога.....	302
Сірик І. В.	Едіпова залежність та її вплив на формування психіки суб'єкта	309
Туз Л. Г.	Роль інтерпретації у процесі психокорекції.....	314
Усатенко О. М.	Можливості процесуальної супервізії у професійній підготовці майбутніх практичних психологів	320
Франчук О. Ю.	Діалог у глибинній корекції майбутнього психолога	327
Шавровська Н. В.	Пізнання психологічних захистів суб'єкта засобами психоаналізу малюнків	331
ОСНОВНІ ПРАЦІ Т. С. ЯЦЕНКО.....		340
ЗАМІСТЬ ЗАКЛЮЧНОГО СЛОВА		343
ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ		347

ВСТУПНЕ СЛОВО

Однією з провідних причин підготовки монографії є відчуття *завершеності психодинамічної теорії*, яка спроможна пояснити структурний, функціональний та поведінковий рівні глибинного пізнання психіки суб'єкта.

Це означає, що нами віднайдено відповіді на головні питання – як на ті, що були провідними в наукових пошуках, так і на ті, що самоплинно виникали в процесі сорокарічних глибинно-психологічних досліджень психіки людини.

Цікавою є логіка та хронологія виникнення наукових ідей, проблем та шляхів їх розв'язань у глибинному форматі погляду на *сутність психіки*. Що ж до хронології, то вона є досить відносною. Адже дослідження не лише дає «відповіді», а й ставить наступні наукові проблеми, що уже само собою задає подальшу динаміку пошуків їх розв'язання. Разом із тим, спробуємо презентувати провідні шляхи психодинамічного пізнання психіки.

Упродовж сорокаріччя нас цікавила сутність психіки людини як такої. Ми намагалися знайти «обличчя» психічного, а не лише узріти один із його профілів («свідоме» чи «несвідоме»). Тому в полі дослідної уваги перебувала єдність сфер психічного за їхньої функціональної асиметричності. Саме чітка постановка проблеми зумовила продуктивність багаторічних пошуків, передусім, формування методу пізнання, який методологічно та інструментально багаторазово уточнювався. Спіралеподібність науково-практичних пошуків упродовж усіх років – «від теорії до практики і від практики до теорії» – є характерною особливістю формування методу активного соціально-психологічного пізнання (АСПП). Пам'ятаючи геніальні слова І. П. Павлова про те, що метод – це 95% успіху, наш колектив докладав максимум зусиль до розробки адекватних методологічних засад методу АСПП та формування окремих його методик, які сприяли б виявленню психіки у «площині, доступній спостереженню». Але ж де візьметься метод, якщо не розкрито сутність психічного в його цілісності?

Скептики, очевидно, скажуть: «Що ще треба розвивати? Адже понад сторіччя існують академічна психологія, психоаналіз, є напрацювання та впровадження проєктивних методик, існує, зрештою, чотиритомник «Несвідоме» (1978 р.) тощо. Хіба цього замало?».

За обсягом, можливо, і ні! Функціонально ж виявилось, що не лише недостатньо, але й не в «тому місці» і «не тими методами» здобувалися результати! Приміром: академісти зосередилися на свідомому; проєктивні методи – на несвідомому. Виявилось, що відсутній метод, який би, як і психоаналіз (спрямований на допомогу невротикам), був би зорієнтований на цілісність психіки людини (відповідної параметрам психічного здоров'я) та вимоги соціальної адаптованості. Першими на це звернули увагу гуманісти, які ствердили, що в пізнанні психіки не можна обмежуватися вивченням її дефектів. А. Маслоу як представник гуманістичного напрямку зосередився на професійно успішних людях, які змогли досягти особистісних вершин та соціально-економічного успіху.

Віддавши належне вказаним здобуткам гуманістів (як третьої сили в психологічній науці), ми, однак, не знайшли в них дослідного методу, який би давав відповідь на запитання: «Що гальмує людину в досягненні бажаних для неї успіхів?». Залишалося загадкою: чому людина не може впоратися з деформаціями поведінки, які вона бачить і хоче змінити, але не може. Латентно-мотиваційний імператив проблем виявляється сильнішим за свідоме рішення особи чи навіть за її вольові зусилля.

Незмінним залишалося домінування академічної психології, яка нівелює саму необхідність постановки проблем досліджень указаних вище реалій. Останнє пояснює той факт, що методи психологічної практики (тренінговий варіант) переважно центровані на техніках роботи, а не на методологічному обґрунтуванні їхнього

інструментарію. Все це робить недоступним проникнення як в індивідуальну неповторність психіки, так і в її глибинну детермінованість. Це зумовило нашу зосередженість на розробці методології пізнання психіки, що зумовлювала б доцільність його інструментально-методичного аспекту. Лише адекватні методолого-теоретичні засади здатні каталізувати розв'язання проблеми відповідності професійно-практичного інструментарію пізнання індивідуальної неповторності психіки, що стало пріоритетним завданням упродовж багатьох років.

Передусім нам стало зрозуміло, що метод АСПП має відзначитися неподільністю дослідно-діагностичних цілей із наданням психокорекційної допомоги суб'єкту. Інакше кажучи, нам удалося **методологічно обґрунтувати позицію, що не можна розводити в часі діагностику і корекцію.** Тому й дотепер у розробленому нами методі АСПП базовою є *процесуальна діагностика*, яка підпорядкована законам позитивної дезінтеграції психіки і вторинної її інтеграції на більш високому рівні психічного розвитку суб'єкта.

Глибинний підхід до розкриття сутності психіки в її цілісності передбачає **розв'язання проблеми об'єктивності пізнання суб'єктивної реальності психічного.** Процес розв'язання зазначеної проблеми допоміг нам збагнути той факт, що несвідоме, хоч і є невидимим для Я, зберігає базову детермінованість справжніми (природними) чинниками активності, до яких відносяться потяги Ід, що стимулюють реальні потреби суб'єкта. Тому *несвідоме функціонально підпорядковане об'єктивним чинникам, а не їх ілюзорно-захисній платформі*, продукованій ідеалізованим Я. З огляду на це ми поставили завдання об'єктивування природних детермінант активності суб'єкта, що не збігаються з потребами ідеалізованого Я.

Такий підхід був не лише новим, але й видавався алогічним (неприродним) на тлі домінування у 80-х рр. діяльнісного підходу, з його зорієнтованістю на інтеріоризацію ззовні заданих характеристик психіки – «поетапне формування розумових дій» (П. Я. Гальперін), або ж «види узагальнень у навчанні» (В. В. Давидов), або ж «алгоритмізація розумових дій» (М. М. Ланге).

Усе це зумовило необхідність *методологічного обґрунтування нового дослідного підходу до пізнання* (та корекції) *психіки*, що й визначило наш шлях по бездоріжжю! Останнє позначилося на довготривалості наукових митарств, які задавали поступ уперед та приносили плоди адекватного розуміння психічного на методологічному, структурному та функціональному (поведінковому) рівнях, а, разом із цим, і відкривали перспективи надання людині допомоги в об'єктивуванні та корекції прихованих деструкцій психіки, зумовлених слідовими ефектами невидимих для Я витіснень та фіксацій.

Внутрішньою підтримкою на цьому шляху наукових пошуків була наша **віра в психіку як у систему, що самоорганізується** (а не лише задана ззовні дієвістю механізмів інтеріоризації). Метафорично можна сказати, що ми не обмежилися «нормативами кодексу будівника комунізму», а більш серйозно, творчо і з належною увагою поставилися як до **досвідної** частини психіки суб'єкта, так і до **позадосвідної** (яка формується поза обізнаністю Я). Остання має дотичність до архаїчного спадку, що задає архетипність форм вияву назовні. Категорія «**позадосвідне**» є дуже важливою, але ще недостатньо розкритою, вона стоїть **над конкретним досвідом** особи і не є контрольованою Я суб'єкта.

Психодинамічний підхід, у його емпіричній частині досліджень, вибудований на контингенті дорослих людей, який переважно становили студенти психологічних факультетів, яким притаманний професійно-пізнавальний інтерес як до власної психіки, так і до психіки іншої людини.

Представлена вище психодинамічна позиція погляду на проблеми психіки упереджує можливість прямолінійного використання методів практичної роботи з людьми в якості *безпосередніх інструментів* наукового дослідження. Вважаємо, що

людина, яка включена в сеанси АСПП, має право на пріоритетність пізнання власних проблем і шляхів їхнього розв'язання. АСПП *прямо*лінійно не слугує чомусь (зокрема дисертаційним цілям) поза суб'єктивно-індивідуалізованими потребами респондента (учасника АСПП). У цьому ми спільні з дослідною позицією гуманістичної психології, яка (на противагу біхевіористам) заявила, що люди не щурі і не мають підлягати психологічним експериментам. Багаторічна практика доводить, що лише за умов *цілковитої концентрації уваги практичного психолога на проблемах конкретної людини* є шанс досягти успіху в наданні їй персонально-індивідуалізованої допомоги. Саме це і відкрило перспективи науково-аналітичного опрацювання численних *стенограм* такої персоналізованої роботи в групах АСПП, про що свідчать дисертаційні роботи. Узагальненню результатів глибинно-корекційного процесу (в наукових цілях) сприяли як факт розкриття нами універсальності законів психіки (характерних для всіх людей), так і набуті інструментально методичні можливості психодинамічної парадигми пізнавати психіку в її індивідуальній неповторності.

Дисертаційні роботи, виконувані в річищі психодинамічної теорії, вибудовані на результатах *структурно-семантичного аналізу стенограм* груп АСПП. Тому актуальність наукової проблеми дисертанта ніколи не могла впливати на сам «живий» процес глибинного пізнання, що могло б деформувати інтерес респондента. У процесі АСПП пріоритет має особистісна проблема суб'єкта, яка підлягає пізнанню та відкриває перспективи її подальшого розв'язання. З цих самих причин **глибинне пізнання і психологічна служба є взаємопов'язаними, але не тотожними**. Без урахування результатів глибинного пізнання психологічна служба могла б утратити природні орієнтири адекватного розуміння психіки в її цілісності (свідоме / несвідоме). Завдяки зусиллям доктора психологічних наук, професора В. Г. Панка¹ психологічна служба в Україні розвивається в продуктивно-результативному руслі.

Практична психологія вирізняється тим, що її успіхи визначаються не лише багажем стандартно-академічних знань психолога, але і самопсихокорекційними його надбаннями в динаміці самозмін особистісного потенціалу, що сприяє розвитку інтуїції, ейдетичної пам'яті, сенситивності сприйняття, емпатії, рефлексивного мислення, ймовірного прогнозування тощо.

Упродовж багатьох років склалися канони «академізації» процесу навчання в підготовці майбутнього психолога, що створює серйозні бар'єри в оволодінні вміннями ймовірного прогнозування психолога та навичками причитування смислових параметрів поведінки, які є прихованими за її [поведінки] конкретикою. Тому цілком актуальними є як постановка проблеми забезпечення глибинного пізнання власної психіки майбутнім психологом, так і включення в цей процес інструментарію практичної роботи з іншими людьми, на що й спрямовані заняття в групах АСПП.

Дослідження, які проводяться нами у форматі психодинамічної парадигми, розкривають специфіку професії психолога, що передбачає певні вимоги до особистісних характеристик, які, зачасти, обтяжені особистісними проблемами, заданими деформаціями психіки, породженими оґрихами виховання (чи то в сім'ї, чи то в соціумі). Сліди психологічного травматизму мають тенденцію фіксації, знівелювати які можна лише діагностико-корекційним шляхом у процесі глибинного самопізнання. Сказане вище доповнюється ще й дієвістю глибинних чинників перинатального (внутрішньоутробного) періоду розвитку індивіда, що доведено в дисертації

¹Панок В. Г. Організація та науково-методичне забезпечення діяльності психологічної служби і ПМПК. Київ, 2014 р. 259 с.

Панок В. Г. Психологічна служба. Київ, 2016. 361 с.

Ю. О. Сіденко². Академічні ж знання в освітніх закладах переважно орієнтовані на розвиток ерудиції психолога поза врахуванням необхідності оптимізації його особистісних характеристик, що обтяжені деструкціями.

Як відомо, термін «психологія» походить від грецьких слів «psyche» (душа) і «logos» (учення). Від свого зачаткування психологія як наука більшою мірою була зайнята вивченням понять, що співвідносяться з «високоорганізованою матерією» в її здатності відображати об'єктивну реальність. Особливе місце відводилося феномену свідомості (пов'язаного з розвитком мови) в його просоціальній цілеспрямованості.

Монографія, що презентує багаторічні здобутки колективу дослідників, причетних до формування психодинамічної парадигми, не применшує заслуги академічної психології в підготовці психологів, але ж і не знімає проблему актуальності впровадження глибинного пізнання психіки в освітній формат підготовки психологів. Академічний погляд на психіку центрується лише на свідомому, за ігнорування його енергетичної залежності від несвідомого, що поза сумнівом, породжує артефакти. Глибинне ж пізнання зосереджене на взаємозв'язках двох сфер психічного (свідоме / несвідоме), які відзначаються невід'ємністю і, водночас, асиметричністю функцій. Саме тому психодинамічний процес АСПП орієнтований на «слідування за респондентом», що і зумовлює динаміку взаємодії «П ↔ Р» у параметрах дотичності обох сфер, за розуміння їхньої незлиттєвості. Вектор спрямування динаміки глибинних процесів задається імпліцитним порядком, що важливо враховувати психологу в практичній роботі.

Науково-практичне обґрунтування необхідності введення в навчальний процес глибинно-корекційних курсів, які сприяють розвитку когнітивно-особистісного потенціалу майбутнього психолога, є здобутком психодинамічної теорії, розробленої на кафедрі психології, глибинної корекції та реабілітації (ЧНУ імені Б. Хмельницького), яка всі роки мала змогу програмно забезпечувати глибинне пізнання психіки майбутніми психологами (від першого до останнього курсів).

Щорічно (починаючи з 2006 р.) для практикуючих психологів України проводяться Авторські школи академіка НАПН України Т. С. Яценко, які передбачають діагностико-корекційну роботу з її екранізацією, що робить доступним глибинне пізнання для великої аудиторії учасників.

Монографія розкриває структурно-функціональні основи, що втілені у Моделі внутрішньої динаміки психіки (далі – Модель).

Зокрема, лише за останній час (2017-2018 рр.) Модель внутрішньої динаміки психіки була доповнена підструктурами «невидимий горизонт» та «імпліцитний порядок». І саме це зумовило відчуття довершеності та цілісності методології, що позитивно позначилося на методах практичної роботи, надало професійної впевненості в доцільності тих чи тих методик та конкретного інструментарію глибинного пізнання психіки.

Розвиток психодинамічного підходу спирається на розуміння психічного в його природній цілісності, за автономії і, водночас, неподільності підструктур (свідоме / несвідоме). Розроблений метод АСПП ураховує як специфіку свідомого (з його мовним потенціалом), так і реальність несвідомого (в його архетипно-символічному вираженні). АСПП орієнтоване на роботу з психічно здоровими людьми (майбутніми психологами) і, як навчальна система, має на меті їхнє [студентів] особистісне самовдосконалення через реконструювання дисфункційних утворень, заданих слідами (фіксаціями) ще з раннього дитинства, що деструктують психіку.

² Сіденко Ю. О. Глибинне пізнання перинатальної символіки шляхом візуалізованої репрезентації майбутнього психолога : дис. ... канд.. психол. наук. Івано-Франківськ, 2017. 508 с.

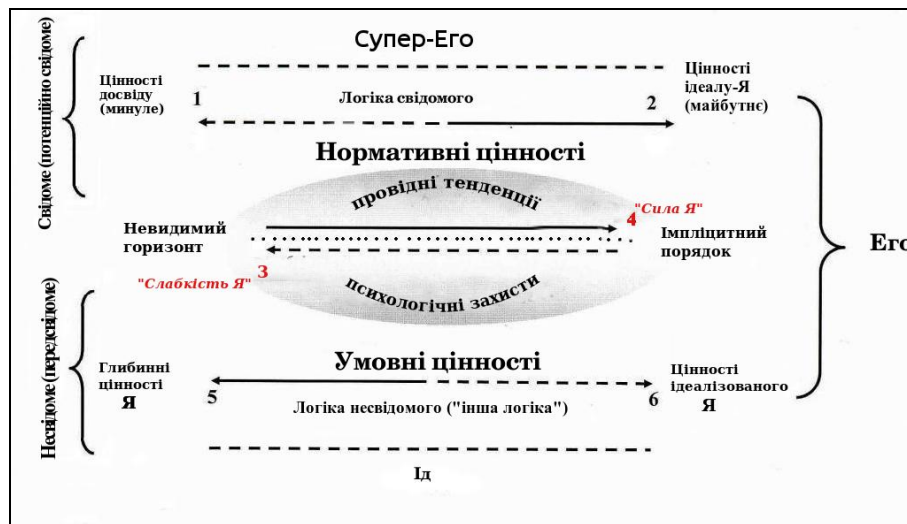

Рис. Модель внутрішньої динаміки психіки

Модель сприяє орієнтованості в енергетичній заданості спрямувань психіки на рівні сфер свідомого і несвідомого. Вона [Модель] тривалий час існувала без конкретизації її середньої частини, яку наразі ми змогли окреслити як «невидимий горизонт», а в його межах – «імпліцитний порядок»³.

Невидимі проміжки (поміж крапок) окреслюють несвідоме (див. Модель, «імпліцитний порядок»), які можливо розкрити (пізнати) в діалогічному психоаналізі з учасником АСПП. Тому середню частину Моделі ми позначили терміном «невидимий горизонт»⁴. Саме ця частина невидимо презентує синтез дистанційного взаємовпливу (сфер психіки) і взаємозв'язків між ними. Динаміка процесу діалогічної взаємодії («П ↔ Р») методологічно задана в параметрах невидимого горизонту, який і визначає фарватер цілісності психіки та задає орієнтири її пізнання.

Методично-інструментальні аспекти роботи ведучого груп АСПП презентовано в цій монографії фрагментами емпіричного матеріалу стенограм психокорекційної практики. Зміст монографії доводить, що опосередкованість об'єктивування несвідомого через процес опредметненої репрезентації суб'єктом власної психіки гостро ставить проблему розвитку в психолога професійних умінь декодування, дешифрування їхнього [презентантів] інформаційно-сміслового навантаження.

Важливим аспектом виконуваних досліджень є їхня інтеграція з іншими науками, зокрема з квантовою фізикою. У своїй сукупності сказане вище дає новий погляд на латентні (приховані) рівні психічного в їхній архетипній сутності. Використання засобів візуалізованої самопрезентації психіки ставить проблему перекодування реальності з однієї системи в іншу. Останнє важко було б збагнути поза науковими працями Н. Бернштейна, Д. Бома, Н. Бора, П. Девіса, І. Пригожина, К. Судакова, А. Ейнштейна та інших. Провідним принципом єднання психології із фахово близькими дослідженнями (квантова фізика, хімія, фізіологія тощо) є орієнтація на єдність (єдиність) законів ідеального і матеріального світів.

У полі зору незмінно перебувають досягнення фізіологів, презентованих роботами П. Анохіна і К. Прібрама, які розкривають особливості функціональних систем, що діють автономно і, в той самий час, злагоджено! Це означає, що матеріалізовані презентанти, завдяки архетипним здібностям психіки, є носіями перекодуваної ідеальної реальності психічного в опредметнену, доступну сприйняттю свідомістю в евклідовому просторі. Останнє відкриває перспективи для наукового

³ Див. статтю далі.

⁴ Термін запозичений із праці С. Хокінга. Ним він окреслював нейтральний простір між «чорною дірою» і світлим відблиском («світінням») від «чорної діри».

розуміння інформаційних еквівалентів як сполучної ланки функціонально асиметричних сфер свідоме / несвідоме.

Сутність глибинного пізнання перебуває на межі синтезу з грандіозними відкриттями А. Ейнштейна щодо законів управління електричними і магнітними полями, що є близьким до природи несвідомого. Нами давно виявлено й емпірично доведено наявність «чорних дір⁵», що детально вивчав і втілював у своїх працях С. Хокінг. У майбутньому, ми впевнені, буде розкрита сутність сили «едіпальної гравітації» суб'єкта, що деструктує психіку та зумовлює ризики формування «чорних дір». Сказане дало змогу представити новий погляд на мазохізм, який, на наше переконання, синтезує латентні архаїчні тенденції едіпального походження: вину, самопокарання, жертвоприношення, рабоволодарювання та рабопідкореність, що розкрито нами в одній із дисертаційних праць⁶.

Цінність монографії для психологів полягає не лише в авангардності підходу до професійної підготовки майбутніх психологів та постановці проблеми пізнання психічного відповідно до його природи (свідоме / несвідоме), а й у наявності емпіричної доказовості пропонованого науково-практичного розв'язання заявленої проблеми. Завдяки проходженню психокорекції в групах АСПП майбутні психологи отримують можливість особистісного самовдосконалення, набуття адекватного погляду на феномен психічного, а також професійного оволодіння інструментарієм цілісного пізнання психіки, що збагачує їхню компетентність у розумінні архаїчного спадку людства, який зливається, синтезується з онтологічним досвідом суб'єкта і є невидимим для безпосереднього сприйняття. Монографія формує в майбутніх психологів новий погляд на значущість матеріалізованих засобів пізнання психіки, які здатні об'єктивувати енграми, фіксовані ще в перинатальний період розвитку індивіда, що за природою не підлягають вербалізації. Семантика такого типу проблем опосередковано об'єктивується в самопрезентантах учасників АСПП із використанням психомалюнків, репродукцій художніх полотен, моделювання з каменів, ліпки тощо. Сказане засвідчує важливість установа зв'язків науки з реаліями, породженими історією формування людських взаємин у минулих поколіннях, та пошуку шляхів їхньої діагностики і корекції в ситуації «тут і зараз» з метою оптимізації психіки індивіда.

Позначене вище формує новий науковий формат розуміння психіки, яка піддається впливу архаїзмів, що мають тенденцію до вияву в архетипах, в їх складній місії інтегрування досвіду поколінь з онтологічним надбанням конкретного індивіда. Вивченню зазначених проблем сприяє здатність психіки до перекодування інформаційних еквівалентів, ідеальних психічних реалій в предметнені, які піддаються декодуванню в процесі довготривалої діалогічної взаємодії психолога з респондентом.

Контекст книги переконує, що духовні (ідеальні) феномени нерозривно пов'язані з їхніми матеріальними носіями. Перехід з однієї психічної інстанції до іншої (з ідеальної до матеріалізованої) можливий завдяки дієвості механізмів символізації (згущення, зміщення, натяк, локалізація тощо). Останнє пояснює доцільність діалогічної взаємодії для індивідуалізації предметнених презентантів через процес їхнього «оживлення», тобто особистісно-емотивного наповнення.

Важливими видаються пошуки авторами монографії логічної послідовності у функціонуванні психіки як на рівні свідомого, так і на рівні несвідомого, що не може бути охоплено академічно-стандартизованим експериментом.

⁵ Яценко Т. С., А. В. Глузман Методология глубинно-коррекционной подготовки психолога. Днепропетровск, 2015. С. 66.

⁶ Іванова Н. О. Психодіагностика мазохізму в глибинному пізнанні психіки суб'єкта : дис. ... канд. психол. наук. Івано-Франківськ, 2018. 443 с.

Дослідження, що виконувалися у фарватері психодинамічної парадигми, узагальнені в наукових працях великого колективу дослідників (що захистили дисертації), і це не лише члени психологічного факультету ЧНУ імені Б. Хмельницького, а й учені з численних міст України: м. Київ (О. Сафін, Ю. Святенко, О. Полянничко); м. Умань (Н. Гриньова); м. Донецьк (О. Максименко, А. Нодзельська); м. Полтава (М. Кононова); м. Ялта (М. Маїк, Т. Некрут, О. Усатенко); м. Слов'янськ (О. Солодухова, Н. Сивопляс, Л. Солодухов, А. Мелоян, Н. Дметерко, Д. Дроздова), м. Тернопіль (Я. Бугерко), м. Кропивницький (Л. Галушко) та інші. Широта досліджень із проблеми глибинного пізнання психіки доводить доцільність доповнення академічних програм підготовки психологів в освітніх закладах діагностико-корекційними курсами АСПП. Увесь наш науково-дослідний колектив, проходячи впродовж багатьох років глибинну корекцію, набув характеристик відкорегованості з ознаками сенситивності, відкритості до нового досвіду, децентрації уваги, розвитку вмінь бути «в ситуації» і, водночас, «над нею», здатності «перетворювати себе на об'єкт дослідження», розвитку вмінь прочитувати смислові параметри емпіричного матеріалу, вміння їх [смисли] інтерпретаційно узагальнювати та багато іншого. Причетність до багаторічного поступу розвитку АСПП дала змогу опанувати його інструментарієм, що, передусім, базується на вмінні вести діалог (в обхід опорів), умінні накопичувати діагностично сутнісний матеріал, який засвідчує дослідно-практичну виправданість неподільності діагностики і корекції, які здійснюються порційно і багаторівнево в річищі, заданому провідними законами («позитивна дезінтеграція і вторинна інтеграція психіки суб'єкта на більш високому рівні її розвитку»⁷).

Монографія як узагальнює ідеї, презентовані колективом дослідників у циклі раніше опублікованих робіт, так і втілює постановку нових завдань, які ще потребують уточнення та вивчення, зокрема:

– уперше вказується на причетність категорії «архетип» не лише до архаїчного спадку людства, а й до усіх підструктур психіки;

– уточнюється універсальність природи психічного через співвіднесеність здобутків глибинного пізнання з досягненнями квантової фізики, що має перспективи розвитку;

– уводиться в психологію «принцип додатковості» (термін Н. Бора), що представляється (з огляду на суб'єктивізм психічного) двома принципами: «з іншого» та «нероздільності свідомого і несвідомого»;

– Модель внутрішньої динаміки психіки доповнена найважливішою її підструктурою – «невидимий горизонт», із його путівником – «імпліцитний порядок», що потребує додаткових досліджень;

– проблема єдності і, водночас, пріоритетності тієї чи тієї сфери в їх функціональній різноспрямованості. Саме різноспрямованість енергетичних тенденцій «обнуляє» енергію, створюючи пустоти та передумови чорних дір, що підлягає психокорекції.

Представлена авторсько дослідна позиція *спирається на самоплинну інтеграцію обох сфер психіки в імпліцитному порядку*, що дає змогу глибинному психологу «слідувати за респондентом» у його безпосередній активності, яка багаторічно підтверджує констатований нами факт: **«психіка знає все, не знає лише Я»**. Це провідний постулат психодинамічної парадигми! Останнє дає змогу об'єктивувати найістотніші аспекти психіки респондента, що самі «просяться на поверхню», завдяки архетипним ініціативам *психічного в самоперекодуванні ідеальної реальності в*

⁷ Наукова обґрунтованість вказаних законів доведена в докторській дисертації Т. С. Яценко: Яценко Т. С. Психологические основы активной подготовки будущего педагога к общению с учащимися: автореф. ... д. психол. наук. Киев, 1989. 40 с.

опредметнену із збереженням інформаційних еквівалентів. **Об'єктивність сфери несвідомого** заявляє за себе в сукупному поведінковому матеріалі через показники ітеративності, інваріантності, тобто повторюваності та незмінності певних латентних чинників. Ця «повторюваність» не завжди має чітку подібність за формою. Тому найважливішим завданням є виявлення спільності, яку презентують *сміслові параметри поведінки*. Розуміння смислів потребує від психолога розвинутих умінь **співвіднесеності** окремих параметрів з поведінковим фактажем одержаного матеріалу. Глибинний психолог легко здійснює необхідну *співвіднесеність* смислових параметрів емпірики (візуалізований та вербалізований матеріал). І це чи не *найчутливіший критерій для визначення «профі»* в глибинно-корекційній галузі⁸.

Увесь процес АСПП дає змогу вийти на розбіжності між логікою свідомого і логікою несвідомого, а це вже створює базис (передумову) для розв'язання внутрішньої *стабілізованої суперечності*, тобто «*особистісної проблеми*» суб'єкта, яка вуалюється периферійними захистами.

Підбиваючи підсумки, ще раз підкреслимо, що монографія представляє результати сорокарічних досліджень, зорієнтованих на створення оптимальної психодинамічної методології, спрямованої на розв'язання проблем професійної підготовки майбутніх психологів через єдність теорії і практики. Це забезпечувало б якісно новий рівень підготовки фахівців-психологів у наданні практичної допомоги іншим людям і самому собі. Психолог аж ніяк не може потрапити до однієї когорти з «чоботарем без чобіт»: «без чобіт» означає – не фахівець! Передумовою *акме-професійності психолога є власна особистісна відкорегованість, яка виявляється як у внутрішній гармонійності (гомеостазі), так і в соціально-перцептивній компетентності*.

Результати наукових пошуків авторів монографії впроваджуються в практику факультету педагогіки і психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ), при якому з грудня 2011 р. функціонує *Науково-навчальна лабораторія глибинної корекції (далі – Лабораторія)*, за що ми щиро вдячні не лише вельмишановному *ректору Андрущенку Віктору Петровичу* (який виявив ініціативу співпраці), але й *Бондарю Володимирі Івановичу – очільнику факультету педагогіки і психології* та моєму другу і соратнику у розв'язанні всіх науково-практичних проблем функціонування вказаної Лабораторії. Вдячність за співпрацю висловлюємо також колегам: професору, завідувачу кафедри практичної психології Митнику Олександрі Яковичу; завідувачу кафедри педагогіки і методики початкового навчання, професору Шапошніковій Ірині Миколаївні; завідувачу кафедри психології і педагогіки, доценту Лапченко Інні Олександрівні – за плідну співпрацю, яка є фахово наповненою. Окрему вдячність висловлюємо (за консультативну допомогу) співробітниці кафедри психології і педагогіки, професору Марусинець Мар'яні Михайлівні. Функціонування Лабораторії розширило можливості проходження студентами-психологами практики в групах АСПП. Програма кожної конференції з психології, що проводиться у вищезазначеному закладі, охоплює публічне проведення АСПП, яке забезпечується у великій аудиторії учасників.

Пізніше (з травня 2015 р.) Науково-навчальна лабораторія глибинної корекції була також відкрита і в ЧНУ імені Б. Хмельницького, за підтримки ректора, професора Черевка Олександра Володимировича та першого проректора, професора Мойсієнка Василя Миколайовича, яким увесь наш творчий колектив висловлює вдячність за розуміння та співпрацю. Вдячність також проректору з наукової, інноваційної та

⁸ Це найбільша проблема, з огляду на необхідність фахової підготовки психологів. Вона полягає в тому, що прочитуванню смислів спеціально навчити важко, цьому сприяє власна відкорегованість та довготривале опанування АСПП.

міжнародної діяльності Корновенку Сергію Валерійовичу за підтримку аспірантського крила кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації.

Окрему симпатію висловлюю учасникам груп АСПП (понад дві тисячі осіб з усієї України та зарубіжжя), з якими періодично здійснювалася «подорож у космос глибин психіки», що не залишало байдужим нікого не лише в період групової роботи, а й у післягруповий період. Процес АСПП мимоволі дарує психологічне єднання, і не лише розумом, але й душею, що є неповторним та незабутнім.

Вдячна викладачам фізико-математичного факультету Черкаського педінституту (нині – ЧНУ імені Б. Хмельницького) за отриману свого часу математичну освіту, зокрема, декану, доценту Довгяллу Михайлу Олексійовичу⁹, професору Семеновичу Олександровичу Федоровичу¹⁰, доценту Кляцькій Людмилі Макарівні, якій вдячна, як і іншим викладачам, за освіту та змістово-виховавче спілкування. Математика полегшує розуміння специфіки функціонування психіки в її несвідомих виявах (поза часом, простором і статтю); очевидно, не вдалося б так тісно поріднитися з квантовою фізикою та ідеями І. Пригожина («Порядок із хаосу»)¹¹. Без цього ми, очевидно, мали б меншу впевненість у необхідності введення засадничого принципу АСПП – *спонтанність поведінки* його учасників¹².

Щиросердна вдячність найближчим до мого наукового пошуку – аспірантам-дослідникам, які різнобарвно-тематично апробують та розвивають наукові ідеї глибинного пізнання в річищі ствердження прикладних аспектів психодинамічної теорії. Витривалість аспірантів, незгасимий інтерес, ентузіазм та настирливість у пошуках наукової істини – приємно вражають, тішать і дарують надію на подальший розвиток психодинамічної теорії та практики. Особлива вдячність аспірантці Манжарі Світлані Олегівні за докладені великі зусилля до підготовки цієї монографії та кандидату психологічних наук, доценту Педченко Олександрі Віталіївні за послідовність та непохитність у доланні труднощів продовження досліджень розвитку засадничих положень психодинамічної парадигми, в чому я відчуваю допомогу.

Вдячна кожному, хто виявить інтерес і терпіння читати представлену монографію, яка для цього ж і була написана.

Зміст монографії відображає величезну багаторічну працю, що засвідчує колективну спрямованість великої групи людей, відданих ідеї пізнання цілісності психіки, що веде до її **незвіданих глибин**. Останнє, навдивовижу, створює враження реалістичності приємного міражу **нескінченності перспектив!**

Тамара Яценко

⁹ Саме декан запропонував перейти із заочної форми навчання на стаціонар. Мені ця ідея могла б не спасти на думку. На той час я працювала в Монастирищенській школі-інтернаті (Христинівський район) і отримувала задоволення від роботи вихователя дітей, що особливо потребували компенсаторної уваги.

¹⁰ Професор Семенович О. Ф. дав мені путівку в наукове життя, визначивши мою долю – направленням на продовження навчання у Київському НДІ математики як стажиста.

¹¹ Отримав Нобелівську премію з хімії 1977 року «за його внесок у термодинаміку незворотних процесів, зокрема теорію дисипативних структур». Режим доступу: <https://www.nobelprize.org/prizes/chemistry/1977/summary/>

¹² На тлі загальних тренінгових принципів: «тут і зараз», щирість, прийняття іншого (і себе) таким, яким він є, відсутність осуду, критики, чорно-білих категорій розуміння того, що відбувається, відсутність заохочень і покарань, рекомендацій, порад та настановлень тощо

РОЗДІЛ І СТАНОВЛЕННЯ ПСИХОДИНАМІЧНОЇ ПАРАДИГМИ

Тамара Семенівна Яценко – непересічна особистість. Фрагменти життя та професійно-наукове становлення¹³

Тамара Семенівна Яценко народилася 2 травня 1944 року в с. Драбівка Корсунь-Шевченківського району Черкаської області в сім'ї Горобця Семена Івановича та Горобець Зої Олексіївни. Тамара була єдиною дитиною в сім'ї.

Фото 1. Біля рідної хати, с. Драбівка,
Корсунь-Шевченківський район,
Черкаська область

Фото 2. З батьками та лялькою Вірою

У 1959 році закінчила Нетеребську середню школу, була сумлінною ученицею. Вступила до Корсунь-Шевченківського педагогічного училища, яке закінчила в 1963 році. Того ж року розпочала трудову діяльність у Монастирищенській школі-інтернаті та навчання заочно (2 роки) на фізико-математичному факультеті Черкаського державного педагогічного інституту, який закінчила на «відмінно» у 1968 р.

Фото 3. У школі

Фото 4. Юнацькі роки

¹³ Упорядники матеріалу: Манжара С. О., Некрут Т. В., Сергата І. О.

Подаємо низку запитань і відповідей Тамари Семенівни на них:

Чому Ви обрали для себе саме педагогічний фах?

- Орієнтація була, передусім, на математику. Прийшла на фізико-математичний факультет після закінчення Корсунь-Шевченківського педучилища, з яким я до цього часу не пориваю творчі зв'язки. Своєму куратору, Беллі Яківні, я вдячна за ту життєву мудрість, за науку, яку вона подарувала. Математика допомагає мені до цього часу в процесі пізнання несвідомої сфери, яка є дуже чітко запрограмованою та логічно впорядкованою.

Фото 5. Диплом із відзнакою Черкаського педагогічного інституту про присвоєння кваліфікації вчителя математики середньої школи, 1968 р. (тоді Т. С. Яценко мала дівоче прізвище Горобець)

Ви закінчили фізико-математичний факультет Черкаського педагогічного інституту. Що ж привело Вас до психології?

- Я вдячна долі за те, що мені одразу після закінчення вузу дали можливість продовжувати навчання у м. Києві у Центральному інституті математики (вул. Рєпіна, 3), за рекомендацією професора О. Ф. Семеновича. Далі така історія. Нас, стажистів, готували до викладацької роботи і з цією метою читали лекції з психології. Так мені пощастило слухати академіка АПН СРСР Г. С. Костюка, професора Д. Ф. Ніколенка, які справили на мене таке велике враження, що психологія заповонила все моє життя. Проте ще рік я поєднувала психологію з математикою. Врешті-решт мене помітили в науковому світі, запропонували аспірантуру з психології, і я зі стажиста з математики перейшла цілком до нової для мене галузі. Треба сказати, що той напрям, який я обрала в психології, потребує підготовки з математики. Недаремно в МДУ імені М. Ломоносова на психологічному факультеті першим вступним екзаменом, який складають абітурієнти, є математика. Я займаюся проблемою цілісності психічного, центрую увагу на пізнанні несвідомого. Це найменш досліджена сфера психіки, оскільки академічна психологія тривалий час не приділяла увагу цій категорії.

Фото 6. З дочкою Оленою біля рідної хати, 1970 р.

Фото 7. Завідувач кафедри психології Черкаського педагогічного інституту, 1974 р.

У 1972 р. (там само) захистила кандидатську дисертацію з психології на тему «Психологічні особливості засвоєння геометрії учнями початкових класів», а у 1989 р. – докторську на тему «Активно-психологічна підготовка учителя до спілкування з учнями».

З перших років роботи у Черкаському педагогічному інституті Т. С. Яценко займалася громадсько-просвітницькою діяльністю, організувала на фізико-математичному факультеті психологічні вечори для студентів і викладачів. Це сприяло підвищенню інтересу студентів до психології. У піснях, які Тамара Семенівна сама і складала, виявлялася багатогранність її дарування. Ось окремі рядки з пісні, яку виконує науковець (фото 8):

«Математики, математики»

На улице ветер холодный, как наука математика.

От «0» до производной – все решают проблематику.

Припев: Математики, ах математики,

Называют вас «флегматики», «сухари».

Ещё сказали бы: «Размочить вас не мешало бы»!

Фото 8. Ведуча психологічного вечора виконує пісню

Фото 9. На психологічному вечорі з колегами (справа – фізик, проф. В. В. Бугаєнко), 1974 р.

Т. С. Яценко завжди шанує своїх учителів-наставників на науковій ниві: проф. Дмитра Федотовича Ніколенка (НПІ імені М. Драгоманова) (фото 10 – 11), академіка Російської Академії Освіти Олексія Олександровича Бодальова (фото 12), професора Олександра Федоровича Семеновича (її наставника з математики) (фото 13, справа) та проф. Олександра Васильовича Тканка (Героя Радянського Союзу, на той час ректора Черкаського педінституту) (фото 13, зліва).

Фото 10. Проф. Д. Ф. Ніколенко

Фото 11. Зі словами вдячності до наукового керівника проф. Д. Ф. Ніколенка з нагоди його 70-річчя (дарує «українську хатинку»)

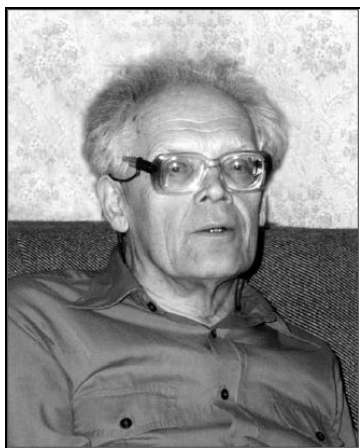

Фото 12. Академік РАО О. О. Бодальов – консультант з докторської дисертації Т. С. Яценко

Фото 13. Зустріч Т. С. Яценко зі своїми наставниками: проф. О. В. Тканком (ректором Черкаського педінституту), проф. О. Ф. Семеновичем, 2002 р.

Тамару Семенівну вирізняє увага до людей, особливо до тих, хто сприяв її науковому становленню. Вдячність своєму Вчителю, наставнику, який дав пугівку в наукове життя, вона опублікувала в статті, присвяченій ювілейній даті проф. О. Ф. Семеновича, в журналі «Математика в школі» № 6, 2001 р. Наведемо уривок із цієї статті: *«Думаю, що інтерес до психології зародився в мене під впливом особистості Олександра Федоровича Семеновича. Своєю постаттю великої Людини і визначного педагога він не міг нікого залишити байдужим до науки, саме завдяки цьому ми, студенти, вчилися працювати.*

Своєрідність майстерності взаємин із людьми несвідомо створювала переконання та віру у велику силу та дієвість практичної психології, яка засвідчувалася кожним порухом О. Ф. Семеновича. Для нас (студентів) він здавався святим у своїй неперевершеності майстра-геометра та рафінованим інтелігентом в особистісних, службових і ділових взаєминах. Вражало мистецтво незмінно зберігати ефективність виховного впливу на нас (студентів) без використання сили голосу, традиційних нарікань, повчань, рекомендацій. Поява Олександра Федоровича в аудиторії – це вже була подія: його постать, погляд, чіткість і охайність у всьому, до найменших дрібниць – усе виховувало, особливо його здатність іти (за необхідності) на конфронтацію, на тлі загальної та незмінної поваги до особистості студента. Все це я усвідомлюю зараз, після багатьох років професійних занять психологією. На той час, коли я одержала, з ініціативи Олександра Федоровича, пугівку в життя, я лише відчувала великий обов'язок перед ним (та закладом, що мене направив до м. Києва) зробити щось значуще в науці, щоб опосередковано довести вдячність сільської дівчини з Корсунь-Шевченківського району, с. Дроби́вка. Захист докторської дисертації з практичної психології – це не є зрада геометрії, в яку я була закохана (і з якою була пов'язана моя кандидатська дисертація), а радше ствердження величі духу мого Вчителя-гуманіста, який своїм життям доводить, що найвищою цінністю є Людина».

Теплими, душевними словами в телефонній розмові відгукнувся професор **Олександр Федорович Семенович** про свою талановиту ученицю (до 30-річчя наукової творчості):

«Не может быть, чтобы у дорогой Тамары Семеновны было уже 30 лет научно-исследовательских поисков в глубинной психологии! Ей еще самой-то где-то лет сорок в моих глазах, не больше! Это было как-будто недавно, когда она училась у нас в пединституте на пятом курсе, сдавала экзамены, была у меня в геометрическом кружке – это же было вчера! Нет, тут что-то со временем случилось. Я в это не верю, не верю, не верю. Но если это в самом деле так, то за эти годы Тамара Семеновна столько сделала! Ведь мы ее – наша кафедра, я лично – посылали в Киев,

чтобы она вернулась через год к нам на кафедру и преподавала геометрию. Плакал я, а она смотрите-ка – в психологию! Я только рад, конечно, потому что в геометрии она, может, тоже стала бы академиком, но не очень уверен. Потому что не та все-таки школа. По психологии она прошла сильную школу у Григория Силовича Костюка. Но дело не в школе, а дело, прежде всего, в таланте. Талант у Тамары Семеновны выдающийся, и психолог она замечательный! Я не говорю, что она – красивая женщина, это всем известно, она умничка – это тоже всем известно, но талант ученого – это не сразу каждому видно, но кто-то его рассмотрел! А скорее всего, она сама рассмотрела. Ее душевные качества, доброта, умение понять человека, сделать для человека хорошо – этого не отнять. И сколько за это время она написала важных научных работ! Сколько она за это время помогла людям стать тоже учеными, сколько у нее учеников в науке, а сколько поросли молодой студенческой! Пусть будет 30, еще не один раз по 30, и пусть ее живая творческая мысль продолжает радовать не только нас, ее близких друзей, но и всю научную общественность, потому что она известна не только в Украине, в России, но и в дальнем зарубежье. Это только радует. Я хотел бы пожелать, чтобы Тамара осталась той Тамарой, которую я помню с ее молодых лет. Пусть ей будет всегда хорошо, счастье идет рядом с ней рука об руку, пусть она еще и еще друзей наживает, но и старых пусть не забывает. Счастья тебе, Тамара Семеновна, счастья тебе, наш дорогой Академик, пусть дает тебе Бог много добра и счастья».

Проф. Олександр Федорович Семенович присвятив своїй Учениці і теплі віршовані рядки.

«Я к Вам пишу – чего же боле?

Что я могу ещё сказать?

За тридцать лет по Божьей воле

Учёным Ты сумела стать!

Ты – доктор, ты и Академик

И с большой буквы Человек,

Работала не из-за денег

В этот наш продажный век.

Работала лишь для науки,

Чтоб людям было лучше жить,

Чтобы работать не от скуки,

Чтоб всё достойное любить.

Тут многое сказать бы надо,

Для этого не хватит дня,

А для меня уж то награда,

Что выслушала Ты меня»

Академік Т. С. Яценко є видатним науковцем серед учених, помітною фігурою в НАПН України. Т. С. Яценко виконує в нашій державі значний обсяг науково-громадської роботи, як-от:

– Член Вищої Атестаційної Колегії Міністерства освіти і науки України (1992 – 2014 рр.);

– Член Вищої Атестаційної Комісії (ВАК) (1997 – 1999 рр.);

– Член Спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських та докторських дисертацій Інституту психології імені Г. С. Костюка (з 1995 до 1999 р. та з 2001 до 2015 р.);

– Член Спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських та докторських дисертацій при Інституті педагогіки та психології профосвіти (1988 – 2007 рр.);

– Член Спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських та докторських дисертацій при Національній академії прикордонних військ України (1995 – 2001 рр.);

– Член Експертної ради при ДАК Міністерства освіти і науки України (2002 – 2010 рр.);

– Член фахової ради з ліцензування вузів при Національному педагогічному університеті імені М. Драгоманова (2000 – 2005 рр.);

– Член бюро відділення психології, вікової фізіології та дефектології АПН України;

– Член Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень із педагогічних та психологічних наук НАПН України;

– Член Спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій з педагогіки при РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» (2008 – 2014 рр.).

Тамара Семенівна є членом редколегій періодичних видань відповідного профілю ВНЗ України: «Психологія особистості» (м. Івано-Франківськ), «Психологія і суспільство» (м. Тернопіль), «Психологічне консультування і психотерапія» (м. Харків), «Педагогічний процес: теорія і практика» (м. Київ), «Освітологічний дискурс» (м. Київ).

Тамара Семенівна майже п'ять років була деканом психологічного факультету Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького (фото 14 – 15). Але завжди знаходила час для живого неформального спілкування з колегами та студентами, була ініціатором поїздок на природу (СОБ «Сокирне») для проведення творчих зустрічей, змістовних психологічних змагань та художньої творчості (фото 16 – 21). За цей час виникли традиції факультету: святкування Дня першокурсника і Дня психолога та проведення конкурсу «Міс психологічного факультету» (фото 22 – 23).

Ось враження студентів про такі заходи:

*Цей день чудовий у Сокирні був,
Немов казковий сон на парі,
Адже так швидко промайнув,
Що залишились спогади лиш гарні.*

*Ми – група А, психологи майбутні,
Вам вдячні за чудовий день.
Хай і надалі мрії незабутні
В реальність входять музою пісень!*

Фото 14. Майстер-клас Т. С. Яценко у власному кабінеті декана

Фото 15. Заняття зі студентами психологічного факультету

Фото 16. З материнською любов'ю та подякою – подарунок студентам за творчість, Сокирне, 2002 р.

Фото 17. Т. С. Яценко зі студентами психологічного факультету ЧНУ імені Б. Хмельницького під час виконання гімну психологічного факультету

Фото 18. Вправа «Спонтанне самовираження»

Фото 19. Вправа «Змійка»

Фото 20. Групова самопрезентація

Фото 21. Жест вдячності природі

Фото 22. Конкурс
«Лісова красуня» (започатковано
Т. С. Яценко, 2003 р.)

Фото 23. Конкурс «Міс психологічного
факультету» (започатковано Т. С. Яценко,
2002 р.)

Метод АСПІ, розроблений Т. С. Яценко, відповідає вимогам екологічної валідності, тому природнім є його завершальний етап – виїзд на природу (фото 24–26a).

Фото 24. Третя Авторська школа академіка
Т. С. Яценко (м. Умань).
Справа проф. О. Г. Солодухова (докторант
Т. С. Яценко), попереду – А. В. Тімохіна

Фото 25. Т. С. Яценко на природі

Фото 26. Учасники Авторської школи академіка НАПН України Т. С. Яценко (м. Умань), 2014 р.

Фото 26а. Виїзд Т. С. Яценко на природу з учасниками Авторської школи (м. Умань), 2015 р.

Тамара Семенівна займається садово-городніми справами: вирощує різноманітні сорти овочів, фруктових дерев, ягідних кущів, виготовляє з них неперевершені соління, варення, джеми, соки та вина. Дуже любить дітей: доньку Олену та онуків, а їх у неї аж троє (фото 27 – 34). П'ять років самостійно доглядала онуку Катрусю, «закінчила» разом з нею перший клас, потім Катруся переїхала до мами до м. Мюнхен (Німеччина).

Фото 27. Онучи Катя (старша) і Зоя

Фото 28. Онук Петрос (у дитинстві)

Фото 29. Онуча Зоя (зараз)

Фото 30. Онуча Катя

Фото 31. З родиною на власній дачі (справа – донька Олена, зліва – Тамара Семенівна)

Фото 32. Онучи (зліва направо): Зоя, Петрос, Катя і донька Олена

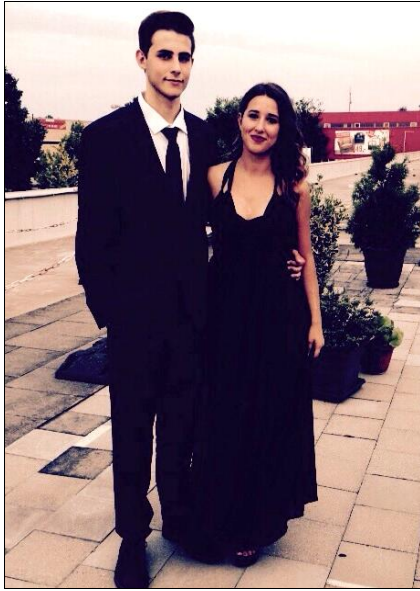

Фото 33. Онуки Петрос і Катя (зараз)

Фото 34. З родиною на власній дачі

Тамаро Семенівно, а чи вважаєте Ви себе щасливою людиною?

- Мабуть, постійно зберігати відчуття щастя було б неприродно. Воно тому є таким приємним для нас, що не є повсякденністю. У ці хвилини дозволяєш собі відійти від справ, зливаєшся з рідними та дорогими тобі людьми. Це, перш за все, мої діти, аспіранти, студенти, колеги, з якими творчо, цікаво. Всю нашу кафедру об'єднує душевне благополуччя.

Сьогодні Тамари Семенівни складається з напруженої наукової, громадської, керівної діяльності; разом із тим, вона відчуває себе щасливою мамою і бабусею.

Тамару Семенівну завжди оточує талановита молодь – викладачі, студенти, аспіранти. Фото 35 – 36 засвідчують, як багато молодих фахівців із різних міст України шанують та цінують розроблений Т. С. Яценко метод глибинної психокорекції. Щороку вони проходять Авторські школи академіка НАПН України Т. С. Яценко.

Фото 35. І Авторська школа Т. С. Яценко, Кримський гуманітарний університет, м. Ялта, 2007 р.

Фото 36. Психоаналітична робота з використанням іграшок, Кримський гуманітарний університет, м. Ялта

Т. С. Яценко любить природу та спілкування з друзями (фото 37 – 38).

Фото 37. Академіки НАПН України:
Т. С. Яценко та М. Б. Євтух

Фото 38. Т. С. Яценко у дружньому колі, м. Ялта,
2006 р. (справа наліво): Т. С. Яценко, М. Б. Євтух,
Л. І. Редькіна, О. Ю. Пономарьова

Про Тамару Семенівну колеги відгукуються не лише як про високого науковця, але і як про турботливу людину, в якій душевної теплоти вистачає на всіх, хто близький до неї.

Нині займатися наукою нелегко, тим паче жінці. Як Вам це вдається?

- У мене є ім'я в науковому світі, яке мене ж і зобов'язує до тримання належної планки. У процесі багаторічної співпраці складається своєрідна творчо-наукова сім'я з аспірантами, пошукувачами, а наразі ці межі розширилися за рахунок учасників щорічних Авторських шкіл та Всеукраїнських семінарів-практикумів. Психологи 50 міст України (і з кожним роком географія розширюється) засвідчили свій стійкий інтерес до пізнання глибинної психокорекції. У цьому, я думаю, що не лише я, а й усі, хто приїжджає до нас на заняття в групи АСПП, вдячні ректору Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, професору Олександрові Володимировичу Черевку. З огляду на те, що літні Авторські школи проходять на базі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, хочу висловити вдячність ректору, професору Олександрові Івановичу Безлюдному та декану факультету соціальної та психологічної освіти, доценту Оксані Олексіївні Кравченко.

Тамаро Семенівно, а що для Вас є найбільшою нагородою?

- Важко визначити, бо щораз нагороди переживаєш ситуативно. Найбільшою ж нагородою для мене є як ставлення до мене людей, колег, послідовників, учнів, так і радість від власних наукових відкриттів та позитивних результатів у безпосередній практиці діагностико-корекційного процесу. Радість самопізнання, особистісне зростання, наповненість душі добром, ентузіазмом до звершень у наших учасників АСПП – ось що приносить піднесеність настрою в мене, моїх учнів і послідовників.

За роки науково-творчої діяльності Вам довелося долати не одну вершину. Скажіть, що змусило Вас не зупинятися, а рухатися вперед, адже не завжди було легко?

- Науково-творча діяльність – це суспільний процес і навіть важко виокремити певні періоди. Якщо це шлях до вершини, то він був таким іманентним, незмінно динамічним, що переріс у *стиль мого життя*. Це вже моя особистісна характеристика. Я не можу полишити наукові дослідження, незалежно від специфіки службових обов'язків (декан, зав. кафедрою). Я і наука – це одне нероздільне ціле, але я завдячую долі, що вона мені визначила шлях вічного пошуку адекватності та об'єктивності методів дослідження сутності психічного.

Підбиваючи підсумки, відзначимо, що нам приємно і цікаво було співпрацювати з Т. С. Яценко у процесі інтерв'ю. Ми багато чому навчилися, радіємо і тішимося тим, що нам випало щастя бути учнями такої неординарної особистості, яка здатна в тонкощах пізнавати глибинні таємниці психіки. Ми щасливі бути послідовниками як у реалізації теорії, так і в процесі надання організаційної допомоги в проведенні Т. С. Яценко навчальних практикумів та Авторських шкіл. Висловлюємо вдячність за професійно-практичне та наукове зростання, за актуалізацію нашого особистісного потенціалу, що є передумовою професіоналізму в практичній реалізації АСПП.

Яценко Т. С., Андрущенко В. П. Філософія і психологія психодинамічного пізнання

Стаття В. П. Андрущенка та Т. С. Яценко презентує філософсько-психологічний погляд на проблему пізнання психіки в її цілісності та єдності свідомої та несвідомої сфер. Основний акцент зроблено на інтеграційно-деінтеграційних ефектах, що є наслідком суб'єктивних процесів інтегрування психіки на хибних засадах, детермінованих системою психологічних захистів. Автори вводять

нову класифікацію психологічних захистів у їхніх ситуативних та базальних виявах. Розкрито категорію «метадосвідного», «позадосвідного» як передумови базальних захистів, пов'язаних із передсвідомим (онтологічним несвідомим). Порушено проблему адекватності методів пізнання психіки в її цілісності та здійснено порівняльний аналіз методології традиційного і психодинамічного підходів.

Ключові слова: цілісність психічного, єдність свідомого і несвідомого, свідоме, несвідоме, архетип, психологічні захисти, «позадосвідне», «метадосвідне», онтологічне несвідоме.

Постановка проблеми

Предметом психології і філософії є Людина, формування її духовного світу, підготовка до життя в найширшому розумінні цього слова, поряд із розвитком її психологічної культури. При цьому не знижується актуальність питання: “Яким чином і на яких засадах здійснюється органічне єднання філософії та психології; що конкретно означає їхній синтез у функціональному відношенні, як і в контексті проблем відродження духовності, що спирається на гармонізацію внутрішнього світу людини?”

Основа пізнання істини – “ставлення до будь-якої речі так, як того потребує сутність цієї речі” (К. Маркс). Істина є метою раціонального освоєння психологічної реальності. Специфіка реальності психічного полягає у єдності суперечливої цілісності сфер свідомого і несвідомого. Філософія стверджує, що розум інтегрує всі формоутворення людського духу [1]. Саме тому на авансцену глибинного пізнання психіки виходять когнітивні процеси суб'єкта, які можуть деформуватися ілюзіями, викривленнями, породжуваними автоматизованими захистами, що зорієнтовані на підкріплення очікувань ідеалізованого Я. Стаття розкриває внутрішню структурно-динамічну сутність психічного і доводить, що шлях до пізнання його істини пов'язаний з послабленням, нівелюванням відступів від реальності, зумовлених насамперед потребою маскування едіпальних мотивів поведінки. Доводиться, що практика такого глибинного діагностико-корекційного процесу має підпорядковуватися законам

“позитивної дезінтеграції психіки та вторинної її інтеграції на більш високому рівні психічного розвитку суб’єкта” [10], що відповідає філософському закону заперечення заперечення. Отже, глибинна психокорекція повертає людину обличчям до необхідності вивчення власної соціально-перцептивної реальності в системі “суб’єкт – суб’єкт”, каталізує її особистісне зростання (самореалізацію) як передумову розвитку внутрішньої гармонії та психологічної культури.

Результати теоретичного аналізу проблеми

(1) Проблеми функціонування психіки поряд із протиставленням душевного тілесному і сьогодні перебувають у центрі філософських дискусій. У філософії впродовж тривалого часу використовувався лише термін “душа” (дух), поняття “психіка” виникло тільки наприкінці XIX століття. Кожна школа психології брала до уваги цілісність психічного, але при цьому вирішувала, якою ж її частиною вона буде займатися.

У цьому дослідженні висвітлюється проблема пізнання психічного в його цілісності (свідоме і несвідоме), що потребує не лише розкриття функціональних особливостей несвідомого, а й об’єктивування інструментальних аспектів його взаємозв’язків зі свідомістю. Ми обстоюємо позицію, що пізнання – це “пошук і знаходження балансу між низкою суперечливих позицій, які доповнюють одна одну” [7, с. 659]. Філософське розуміння категорії пізнання зазнає протистояння концептуальних позицій: реалізм – інструменталізм; фундаменталізм – феноменалізм; субстанціалізм – функціоналізм; догматизм – релятивізм. Узагальнення суперечливих позицій дає змогу поставити їх на дві платформи: фундаменталізм (есенціалізм) ↔ функціоналізм (феноменалізм).

Гіпотеза: пізнання психічного ускладнене залежністю від наукових студій традиційно-природничого підходу, що окреслює перспективи дослідження лише для однієї сторони (свідомості), за ігнорування іншої (несвідомого). Необхідність заповнення цієї прогалини і зумовила спрямування дослідницького пошуку на цілісність психічного в його свідомих і несвідомих виявах та розкриття перспектив пізнання несвідомого відповідно до його функціональних особливостей та взаємозв’язків зі свідомим.

Основну увагу зосереджено на об’єктивній природі детермінант несвідомого, що породжують суб’єктивізм свідомості. Вперше порушено проблему не лише системності психічного, а і його логічної впорядкованості, що виражається “логікою свідомого” і “логікою несвідомого” (“іншою логікою”). Для пізнання феномену психічного логіка – «частина теорії пізнання, і саме “психодинамічного пізнання”» [8, с. 548].

Отже, погляд на психіку як на просте відображення не збігається з позицією дослідників, які ототожнюють її з фізіологічним процесом. Психічне не є суто духовним, відокремленим від мозкових процесів. Усталилася думка про те, що психічне відображення “визначається” властивостями та відношеннями предметного світу, яким воно підпорядковане. Філософи, як і психологи, пов’язують феномен відображення з виникненням свідомості, на формування якої впливають суспільні стосунки. Зауважимо, що “несвідоме – особлива сфера психічного чи система процесів, якісно відмінних від явищ свідомості” [8, с. 52] і “здійснюваних без участі свідомості” [7, с. 94]. Ми солідарні із З. Фрейдом у його відкритті несвідомого як “автономної, незалежної від свідомості, безособової першооснови людської душі” [7, с. 95]. Несвідоме існує “поза статтю, простором і часом”, що дало підставу К. Г. Юнгу вказати на його колективні та архетипні основи, які є вирішальними у здатності людини візуалізувати власний психологічний зміст. Це свідчить про актуальність порушеної проблеми пізнання психічного не тільки у форматі свідомого і несвідомого, але й у їхній єдності.

Філософський енциклопедичний словник зазначає, що свідомість не вичерпує психічне: “У людини є і неусвідомлювані психічні явища і процеси, тобто такі, в яких

вона не може себе контролювати, які приховані від її самоспостереження” [7, с. 547]. Несвідоме (у цьому виданні) вчені репрезентують дуже різнопланово, зокрема як анамнез (Платон); фізіологічні процеси, що відбуваються поза свідомістю (Декарт); нижчу форму душевної діяльності за порогом свідомості (Г. Лейбніц); діяльність нервової системи (Д. Гартлі); інтуїцію, чуттєве пізнання (апріорний синтез) (І. Кант); глибинне джерело творчості (представники романтизму); ірраціоналізм (А. Шопенгауер); ірраціоналізм як універсальний принцип основи буття й світобудови (К. Гартман) тощо.

У контексті розроблюваної нами психодинамічної теорії важливо зазначити, що у 1824 р. І. Герbart увів динамічну характеристику несвідомого, що означало: несумісні ідеї можуть вступати в конфлікт, “причому слабші витісняються зі свідомості, не втрачаючи своїх динамічних властивостей, та продовжують на неї впливати” [7, с. 52]. Особливе місце належить працям З. Фрейда, який подав несвідоме не як нижчу форму психічного порівняно з головною формою – свідомістю, а як енергетично потужнішу силу, що антагоністично конфронтує з нею. Лише техніка психоаналізу, за твердженням З. Фрейда, може послабити це протистояння. Заслуга К. Г. Юнга полягає в уведенні категорій колективного несвідомого й архетипу як об’єднувальної інстанції минулого та актуального досвіду.

Ми не можемо знати, яка природа несвідомого і форма його існування, але ми здатні їх пізнавати, користуючись відкриттями З. Фрейда, К. Г. Юнга, асимільованими психодинамічною методологією. Розв’язання проблеми пізнання несвідомого З. Фрейд знайшов в аналізі другорядних речей – обмовок, описок, забувань, сновидінь тощо, які свідчать про чинники стурбованості свідомості. Вчений подарував психології метод вільних асоціацій, які спонтанно спливають у свідомості суб’єкта, детерміновані імперативом внутрішніх, імпліцитних сил, що зумовлюють мимовільну активність. Отже, З. Фрейд істотно змінив сам підхід до наукового пізнання цілісної психіки й окреслив перспективи розкриття сутності несвідомого, що відрізняється універсальністю законів функціонування як для психічно здорової людини, так і для невротика (відмінності лише в акцентах, поставлених хворобою). Стає зрозумілою цінність природної, спонтанно-мимовільної активності суб’єкта як необхідної передумови ефективності глибинного пізнання психіки.

(2) Формування методології пізнання цілісної психіки у функціональній єдності свідомого і несвідомого – центральна проблема психології. Навіть представники діяльнісного підходу, що віддають пріоритети зовнішній заданості активності суб’єкта, визнавали існування несвідомої сфери. Так, О. М. Леонтьєв, засновник теорії діяльності, пише: “На відміну від мети, мотиви актуально не усвідомлюються суб’єктом: виконуючи ті чи ті дії, ми на цей момент зазвичай не звітуємо собі в мотивах, що їх спонукають... нам не важко навести їх мотивування, але мотивування не завжди охоплює вказівки на їхній істинний мотив” [7, с. 201]. Уявлення О. М. Леонтьєва в багатьох позиціях наближають нас до розуміння важливості вивчення неусвідомлюваної психічної активності у формуванні особистості. Це потребує розроблення спеціального категоріального апарату понять, здатних адекватно відбивати функціонування несвідомого в упорядкованості його закономірностей. Несвідоме виявляється у прихованому “другому плані” діяльності, на який указував О. М. Леонтьєв. Для введення цього “другого плану” в площину об’єктивного спостереження в груповій корекції використано предметні засоби (“об’єктивний аспект діяльності”), що сприяють забезпеченню “наочної переконливості” для респондента логіки поведінкового матеріалу, з’ясування якої передбачає психоаналіз та інтерпретацію. Прикладом є досвід А. С. Макаренка – використання ним публічного обряду спалювання на вогнищі персональних характеристик і старого одягу, що емотивно вражало безпритульних і зумовлювало їхні особистісні зміни, новоутворення.

Важливо розрізняти такий різновид несвідомого, який може мати прямолінійну детермінацію, наприклад, сформовані навички, звички. Ця форма несвідомого не є робочою в межах психодинамічного підходу. До поля дослідницької уваги потрапляє тільки той різновид несвідомого, який пов'язаний із механізмами витіснень та чинниками заборони на повернення його наслідків (слідів) до свідомості за участю механізмів опору. Процедура пізнання глибинного (неусвідомлюваного) змісту психіки залежить від дослідника не повністю, а лише відносно, через іманентність її динаміки (на відміну від традиційно-експериментального підходу). Помічником глибинного психолога є його професійна здатність здійснювати діагностико-корекційний процес, зважаючи на активність суб'єкта в її мимовільній континуальності та індивідуалізації. Глибинне пізнання передбачає інтерпретацію спонтанно-поведінкового матеріалу з метою визначення в ньому логічних взаємозв'язків. Континуальність же виявів поведінки вказує на спрямованість енергетично потентних первинних джерел мимовільної активності суб'єкта. При цьому не залишаються поза увагою функціональні відмінності сфери свідомості та несвідомого за їх взаємозалежності. Мова свідомості та несвідомого істотно розрізняються. Несвідоме розкривається в образних, метафорично-архетипних і символічно-полівалентних засобах, що несуть відбиток симультанності процесів, специфічних для цієї сфери пізнання, яка потребує інтерпретації поведінки. Мова ж свідомості дискретна, знакова і характеризується однозначністю, конкретністю. Вивчення сфери свідомості передбачає спрямування на прямолінійно-каузальну її детермінованість [12, с. 211-212].

Психодинамічна методологія передбачає конкретизацію предмета дослідження, у нашому випадку – передсвідомості як форми несвідомого, що є результатом витіснення імпульсів Ід і ґрунтується на латентному синтезі їх наслідків, які мають тенденцію до транзитності нереалізованого глибинного інтересу через актуалізацію механізмів заміщення, перенесення, проекції. Інстанція Ід має не прямий, а опосередкований вплив на формування передсвідомості, що зберігає імператив енергетичного потенціалу витіснених її імпульсів. Іншими словами, епіфеноменом витіснення є “соціалізація” інстинктів Ід у передсвідомому зі збереженням протистояння нормативним вимогам Супер-Его. Взаємна незалежність тих чи тих витіснень та їх первинна темпоральність (розведеність у часі) нівелюються синтезом слідів на латентному рівні. Результатом є логічно впорядкована система психіки з пріоритетністю емотивності валентних залишкових, енергетично потентних слідів витіснень.

Фізіологічний аспект проблеми пов'язаний з іррадіацією “залишкових” енергій та їх інтерференцією, що сприяє узагальненню джерел витіснень у передсвідомості, тому в процесі глибинного пізнання психіки необхідно зважати не лише на афективні параметри витіснень, а й на аналітико-синтетичні, когнітивно-впорядковані утворення. Це стосується такого конструкту несвідомого, побудованого на абстрагуванні від безпосереднього досвіду, що кваліфікує його як “позадосвідне”, “дорефлексивне”. Саме цей конструкт зумовлює “когнітивний” характер базальних форм психологічних захистів у їх спрямуванні на реалізацію інфантильних інтересів. Периферійна (ситуативна) форма захисту має просоціально-адаптаційну мету та спрямування на ідеали Я. Базальні захисти несуть у собі семантичне (когнітивне) навантаження, що визначає доцільність і впорядкованість внутрішньої активності несвідомого згідно з “незавершеними справами дитинства”.

Багаторічний досвід проведення глибинної корекції у форматі розробленої нами психодинамічної теорії та відповідної методології дає підстави стверджувати, що семантичний (смісловий) ракурс базальних форм психологічного захисту визначається едіпальною залежністю суб'єкта, імпульси якої не тільки впливають на характер “сили” витіснень, а й на їх домінантність у процесах імпліцитного структурування психіки. І хоч несвідоме не потрапляє до поля зору свідомості та не підлягає прямому її впливу,

“людський” його сенс зберігається в епіфеноменальності ревнощів, заздрощів, провини та меншовартості, амбівалентності почуттів. Тобто, цілісній системі психічного властива “обізнаність” про пріоритетність просоціальних цінностей, що мають важливе значення для її інкорпорування в навколишній світ з архетипним навантаженням. Психіка, отримавши “урок просоціальної мудрості” (брак якої і зумовив витіснення імпульсів Ід), іманентно втілює в передсвідомості орієнтири на адаптивну узгодженість інтересів Я із соціумом. “Позадосвідне” з власною, імпліцитно-притаманною йому логікою впливає на спрямованість динаміки мимовільної поведінки суб’єкта, формуючи провідні тенденції психічного. При цьому енергетичні пріоритети “позадосвідного”, визначені едіпальною залежністю суб’єкта, прагнуть реалізації через базальні захисти за умов інтеграції із ситуативними їх формами, що спрямовані на активність у просоціальному ключі. Така інтеграція побудована на внутрішньому компромісі, що “падає на плечі” ситуативних (периферійних) захистів. За необхідності шлях інкорпорування несвідомого у просоціальну активність суб’єкта пов’язаний із суб’єктивно-інтегративними процесами, що зумовлюють відступи та викривлення соціально-перцептивної реальності (на рівні як вхідної інформації, так і внутрішньої її інтерпретації). Звідси випливає, що системність психологічного захисту передбачає взаємозв’язок двох її форм: базальної та ситуативної, які реалізуються відповідно “за горизонталлю” і “за вертикаллю”. Саме периферійна (“поведінкова”) “вертикаль” захисту змушена бути віртуозною у примиренні різноспрямованих тенденцій психіки: ірраціональності несвідомого з раціональністю свідомого. Зазначене “примирення” здійснюється завдяки активності механізмів суб’єктивної зінтегрованості психіки, яка спирається на умовні цінності [6], при цьому глибинний мотив має перспективу часткової реалізації, асимілюючись, зокрема, з умовними цінностями, що маскують інфантильний інтерес активності Я.

Інтегративна спроможність системи психологічних захистів знецінюється (у контексті реалізації “сили Я”) відступами від реальності, до яких вона сама ж і призводить (викривлюючи зворотний зв’язок), породжуючи дисфункції психіки, дезадаптуючи особистість. Автоматизовані форми захистів, що живляться очікуваннями й ілюзіями ідеалізованого Я, завдають шкоди психіці, об’єктивно дезінтегруючи її та спричиняючи феномен “хибного кола”, коли результат набуває пускової сили нового нашарування витка захистів. Це зумовлює багат шаровість захистів, тобто “товстошкірість” людини. Залежність психіки від ілюзій, продукованих захистами, пояснює їх емотивну реалістичність для суб’єкта згідно з “принципом задоволення”, який вступає в суперечливість із “принципом реальності”.

Отже, захисти, з одного боку, інтегрують психіку, хоч і на уявно-ілюзорних засадах (маскуючи тим самим дезінтеграційні процеси), а з іншого – створюють відступи від реальності, що формує передумову внутрішньої стабілізованої суперечливості. Особистісна проблема суб’єкта пізнається через психоаналіз емпірики з метою об’єктивування діаметральної спрямованості “логіки свідомого” та “логіки несвідомого”. Відступи від соціально-перцептивної реальності, породжувані психічними захистами в системі взаємодії “людина – людина”, належать до важливих проблем методології глибинної корекції.

(3) Філософсько-психологічний ракурс дослідницької уваги спрямований на пояснення методології процесу виявлення помилкових, хибних, викривлених позицій, які ослаблюють силу Я особи та реально дезінтегрують психіку, що суперечить інстинкту самозбереження. Внаслідок цього глибинне пізнання спрямоване на виявлення у психіці об’єктивно-дезінтеграційних процесів, які демонструють себе в суперечливості поведінки і потребують адекватних способів їх нівелювання, тобто корекції. Увесь цей процес (згідно з психодинамічною методологією) підпорядкований законам позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції психіки на вищому рівні розвитку суб’єкта. Зазначені закони дисциплінують глибинне пізнання в пошуках

інструментальних засобів оптимізації чинників відновлення цілісності психіки через розширення та зміцнення самосвідомості суб'єкта. Відступи від реальності (розбіжності між намірами та реальними діями) потребують не тільки їх емпіричного виявлення, а й корекції завдяки послабленню помилкових позицій когнітивного базису автоматизованих форм психологічних захистів, що само собою розширює та підсилює інтеграційні можливості психіки в напрямі досягнення більш вищого рівня її розвитку.

Глибинне пізнання у психодинамічній парадигмі ґрунтується на виявленні викривлень соціально-перцептивної реальності, для яких характерні фіксованість і водночас індивідуалізованість. Це узгоджується з позицією австро-англійського філософа К. Р. Поппера, творця оригінальної методологічної концепції, що дістала назву “фальсифікаціонізм” [5]. За основу концепції пізнання К. Поппером був покладений принцип фальсифікації, тобто спростування наукових (особистих) переконань за допомогою досвіду. К. Поппер увів критерій спростування переконань як необхідну передумову просування до істини. Він не довіряв жодному критерію, окрім практики, за яким можна було б визначати істинність певних положень. К. Поппер відмовився від будь-якої абсолютно достовірної основи обґрунтованості знань, підкреслюючи цим науково-практичну значущість виявлення помилок, хибних позицій, перекручених “істин” тощо. Він пише: “Поступово виявляючи та відкидаючи неправду, ми тим самим можемо наблизитися до істини” [7, с. 666]. Важко не погодитися з К. Поппером у тому, що явища, які пізнаються, занадто складні, а вершина айсберга, доступна дослідницькій увазі, не є його всеосяжною сутністю, що піддають сумніву істинність науково-академічних висновків, а отже виявлення помилок суб'єкта (щодо себе та інших) каталізує внутрішні, приховані його резерви знаходження істини психічного самовідображення. Отже, “позитивна дезінтеграція”, послаблюючи щільність ілюзорної платформи психологічних захистів суб'єкта, сприяє їх реконструюванню, а відтак зумовлює вторинну інтеграцію психіки на вищому рівні її розвитку. Внаслідок цього важливо забезпечити позитивність дезінтеграції психіки, а інтеграційні процеси здійснюються іманентно самоплинно. Важливу роль відіграє точність діагностування суперечностей психіки, які маскуються психологічними захистами через хибні позиції. Послаблення цих позицій каталізує процеси внутрішнього переструктурування психіки та її інтеграцію на реалістичніших засадах, що сприяє підвищенню адаптації суб'єкта.

У психодинамічному підході на перше місце ставиться безпосередній досвід, який продукується ситуацією “тут і зараз” і піддається діагностуванню в єдності з психокорекцією. Виявлення відступів від реальності актуалізує самозбереження (нікому не хочеться бути ошуканим, навіть самим собою), що й спричиняє самозміни, тому глибинне пізнання ґрунтується на спонтанності особистого поведінкового матеріалу респондента, який набуває психокорекційної сили за наявності його інтерпретації, спрямованої на виявлення інфантильно-базальних джерел дисфункцій психіки. Викривлення соціально-перцептивної реальності мають індивідуальну неповторність, насамперед під впливом базальних захистів. Виявлення хибних позицій суб'єкта за фасилітативної участі психолога, який сприяє експлікуванню прихованих глибинних детермінант, відкриває перспективи особистісного зростання учасників глибинного пізнання. Емпіричний фактаж доводить, що особистісна проблема незмінно потребує позитивної дезінтеграції психіки за рахунок послаблення її уявної інтеграції, забезпечуваної ілюзіями захисної системи, що породжують викривлення вхідної соціально-перцептивної інформації. Зазначені ілюзорні процеси набувають реалістичності на емотивному рівні переживань та самосприйняття, смисл яких прихований від свідомості системою опорів.

Практика глибинного пізнання передбачає єдність діагностики і корекції, здійснюваних у процесі діагностико-корекційного діалогу з респондентом, ефективність якого залежить від професійних можливостей психолога. Чинник

“достовірності” важливий як для науковості пізнання, так і для переконливості впливу на респондента інтерпретаційних висновків. Ці завдання поєднані між собою, зокрема достовірність інтерпретаційних висновків, адресованих респонденту, передбачає його довіру до отриманої інформації про особистісну причетність до нагальних проблем, нібито створюваних іншими. Для дослідника велике значення мають цілісність та всеосяжність діалогічного процесу, використання континуальності семантики спонтанної активності суб’єкта, що сприяє виявленню логіки свідомого та несвідомого (“іншої логіки”), тому особливо важливо, щоб діалог актуалізував мимовільну ініціативу спонтанних висловлювань респондента, послаблюючи й нейтралізуючи тим самим його опори. Діагностика при цьому має процесуальний характер і спирається на знання глибинним психологом функціональних особливостей несвідомої сфери в єдності її суперечливих взаємозв’язків зі свідомим. Глибинне пізнання, як і корекційний ефект, залежить від діагностично-професійної спроможності психоаналітичної інтерпретації поведінкового матеріалу, яка враховує системну логічність взаємозв’язків, ітеративність окремих характеристик поведінки, їх інваріантність, розбіжність логіки свідомого та логіки несвідомого (“іншої логіки”) тощо. Результативність глибинного процесу передбачає забезпечення його цілісності та прийнятності способів подання респонденту інтерпретаційних висновків про внутрішні стабілізовані суперечності, що зумовлюють “енергетичні ножиці”, які “підрізають” силу його Я. Переконливість і діагностична точність аналізу поведінкового фактажу в цьому випадку пробуджує в респондента бажання до змін, що істотно каталізується інстинктом самозбереження. Наш багаторічний досвід переконує, що перспективи вивчення глибинної детермінованості поведінки окреслюється лише за умов забезпечення її спонтанності й мимовільності. У такому разі психоаналіз поведінки здатний каталізувати особистісні зміни. Переконливість психоаналітичних інтерпретацій зумовлена як їхньою прозорістю, візуалізованою доказовістю, так і виявленням логіки ланцюжків у поведінковому матеріалі. Діагностико-корекційний процес відрізняється багаторівневістю і багаторазовістю спроб розширення самосвідомості суб’єкта; розвитком його сенситивності в розумінні власних відступів від соціально-перцептивних реалій та індивідуалізованістю їх викривлень.

(4) Прогалину в методології, як і в методах дослідження цілісної психіки, спробували заповнити в 70-х роках ХХ століття грузинські вчені під керівництвом Д. М. Узнадзе. Пояснення несвідомої сфери вони зводили до категорії установки. На нашу думку, дослідницька платформа теорії установки Д. М. Узнадзе пов’язана з потенційно усвідомлюваними процесами, що не мають відношення до істинного несвідомого, яке охороняється опорами і позбавлене шансів прямолінійної презентації у свідомості. Ця позиція підтверджується працями О. К. Тихомирова, який зазначає: “Не можна не враховувати, що поняття несвідомого – це категорія ширша за поняття психологічної установки, з чого випливає, що зводити теорію несвідомого до теорії психологічної установки та прагнути вичерпати закономірностями цього феномену вияви несвідомого в його загальному психологічному та філософському розумінні було б серйозною методологічною помилкою, своєрідним редукаціонізмом” [3, с. 29]. Погоджуючись з О. К. Тихомировим, зауважимо, що підхід Д. М. Узнадзе до пізнання несвідомого не подолав залежності від класичного погляду на пряму детермінованість психіки, як і на її заданість характером діяльності. Теорія установки передбачає формування певної програмованої дослідником діяльності респондента. Ми, не заперечуючи такого впливу на несвідоме, водночас стверджуємо, що це може бути здійсненим не безпосередньо, а опосередковано. Теорія діяльності, яка ґрунтується на контрольованій детермінованості психічного, охоплює поняття “позадосвідного”, сформованого на основі латентного синтезу слідів (осередків) витіснень і неможливістю їх прямолінійної заданості ззовні.

Глибинний підхід до пізнання цілісної психіки відкрив перспективи вивчення провідних тенденцій у їхній суперечливій сутності як латентно-синтетичного утворення, що не є характерним для феномену установки. Тенденції психіки вільні й від участі свідомості, і від смислової їх заданості дослідником. Вони припускають абстрагування від сюжетної конкретики пережитого суб'єктом досвіду. Тож, тенденції психіки залежні від латентних процесів, у яких домінують залишкові валентності емотивних джерел витіснень, зумовлених значущістю життєвих, мимовільно пережитих суб'єктом обставин (а не штучно заданих, як у дослідах із формування установки). Отже, пізнання несвідомої сфери не може бути вичерпано теорією установки, яка не враховує наявності іманентної впорядкованості логіки несвідомого, що й відбиває категорія “дореклексивне”, “позадосвідне”. Питання доступності внутрішнього досвіду людини гостро стоїть у психодинамічній теорії, як і у відповідній методології.

Зважаючи на багаторічну практику глибинної корекції, вважаємо за слушне кваліфікувати “позадосвідне” як “наддосвідне”, або “метадосвідне”, акцентуючи увагу на його абстрагованості, “надбудованості” над конкретним, безпосереднім досвідом суб'єкта. Семантичний аспект опрацювання (“перетравлення”) досвіду та його перехід у “метадосвідне” підпорядкований внутрішнім законам, іманентно властивим психічному за активності мисленневих операцій на зразок абстрагування, систематизації, класифікації, структурування. “Метадосвідне” – когнітивний конструкт, який безпосередньо не стосується дослідно-діяльнісних аспектів активності суб'єкта за участі свідомості. Зазначена відмінність психоаналітичного підходу від теорії установки, розробленої у форматі діяльнісного підходу, виявляє себе за параметрами заданості активності особи ззовні, за планом дослідника. Категорія ж “метадосвідне” у психодинамічному ключі її розгляду спирається на іманентно притаманні феномену психічного глибинні “інтереси”, котрі зберігають спрямованість витіснених осередків на самореалізацію, яка й спричиняє мимовільну активність суб'єкта. На цій підставі доходимо висновку, що діяльнісний ракурс розуміння категорії психічного виводить за кадр пізнання в ній ірраціонального у його глибинній мотивації. Ірраціональне, в основному завдяки психодинамічному пізнанню, завжди має шанс перейти в раціональне (усвідомлюване) через дешифрування його прихованого мотиваційного смислу. З. Фрейд писав про це так: “... усвідомленість – єдина ознака психічних процесів, що дана нам прямо і безпосередньо, але жодною мірою не здатна стати критерієм відмінності між системами”. І далі: “Прагнучи до метапсихологічного розуміння психіки, ми не маємо приписувати особливого значення симптому “усвідомленості” [4, с. 489]. Відтак фундатор психоаналізу вказував на важливість розуміння відмінностей у функціонуванні двох систем (свідомого і несвідомого), як і на метапсихічне, що підпорядковане універсальним законам людського буття, що є близьким до позиції К. Г. Юнга щодо введення категорії “колективного несвідомого”.

(5) Центральною ланкою, що порушує об'єктивність психіки у її відображувальній функції, є система психологічних захистів. Позиція З. Фрейда у визначенні низки механізмів захисту була близька до біологічного погляду на людину як частину природи, що зазнає впливу цивілізації, культури, історії, традицій, виховання, проте саме він демаркував академізм у підході до пізнання таємниць внутрішнього світу людини, який може давати збій у вигляді появи симптому чи дисфункцій психіки. Осмислення проблеми психологічного захисту (в глибинно-психологічному ракурсі) переконує в диспозиційно-системній його структурованості (раціоналізація, проекція, ідентифікація, витіснення, заміщення). Сутність поняття “психологічний захист” не вичерпується окремими механізмами, адже насправді такий захист охоплює певні структурно організовані рівні, зокрема когнітивний, емотивний, поведінковий. Уся система врешті підпорядкована єдиному генеральному механізму – “від слабкості до сили” (незалежно від різновидів самих захистів). Наступне уточнення:

психологічне, як і захист зокрема, функціонує і “за вертикаллю”, і “за горизонталлю”, на що немає посилань в ортодоксальному психоаналізі. У вертикальному вимірі дієвими є механізми ситуативного (периферійного) захисту, які асимілюють зазначені ортодоксальним поглядом механізми. Захисна ж вертикаль неминуче перетинається із горизонталлю – базальними захистами, що виявляють глибинні (інфантильні) інтереси Я. Форми й способи периферійного захисту можуть бути найрізноманітнішими, що не обмежує і не форматує категоризацію їх різновидів. Захист “за вертикаллю”, якому властива креативність способів маскування, шифрування глибинних інтересів Я, відбиває спрямованість на ситуативно-адаптаційний вектор поточних обставин. Ситуативний захист вертикального виміру почасти доступний спостереженню й частковому (неповному) усвідомленню суб’єктом, натомість базальний захист горизонтального – недоступний зовнішньому спостереженню і безпосередньому відбиттю свідомістю суб’єкта, що зумовлено імпліцитністю семантики глибинних цінностей. Пізнання базального захисту завжди часткове, залежне від сприятливості умов для його виявів через ситуативні захисти, підпорядковане принципу багаторівневості часткової позитивної дезінтеграції психіки, як і відповідних процесів часткової інтеграції на вищому рівні психічного розвитку суб’єкта. Уточнимо, що “горизонталь” – це переважно внутрішня латентна активність психіки, пов’язана із суто несвідомим, яке не піддається прямому спостереженню, а “вертикаль” – внутрішня й зовнішня активності, які стосуються як несвідомого, так і свідомого – доступного спостереженню. Є підстави стверджувати, що в ситуативних захистах завжди латентно присутні “інтереси” базальних захистів, що виражають несвідомий мотив, який прагне до формовияву в поведінці. Зазначені характеристики системи захистів не враховуються в традиційних (академічних) дослідженнях, як і те, що будь-який акт психічного перебуває на перетині окреслених нами “вертикалі” й “горизонталі”!

Розуміння зв’язку автоматизованих форм психологічного захисту (на когнітивному рівні) зі сферою свідомості дає підстави сформулювати важливу тезу: пізнання несвідомого незмінно стосується системи психологічного, зокрема базального захисту, який використовує найменші можливості для замаскованої реалізації у поведінці. Вивчення базальних форм захисту передбачає розуміння їх функціональних взаємозв’язків із ситуативними захистами. З огляду на сказане, організаційні передумови глибинної психокорекції зорієнтовані на послаблення (нівелювання) останніх задля актуалізації та об’єктивування в поведінці особи їх базальних форм. Уведення спеціальних принципів організації групової взаємодії регулює поведінку учасників діагностико-корекційного процесу на емотивно-чуттєвому, безоцінному рівні поза просоціальними орієнтирами. При цьому неприпустимими є критика, оцінні судження в чорно-білих категоріях, неприйняття особистості іншого, поради, заохочення і покарання тощо. Увага респондента переводиться на емоційне самовідчуття в ситуації “тут і зараз” у системі “людина – людина”, “очі в очі”.

Невизначеність поведінки активізує вищеназвані механізми заміщення, перенесення, ідентифікації, компенсації, які причетні до формування базально-глибинних цінностей. Для більшої прозорості факту програмованості внутрішнього світу попереднім досвідом передбачено використання респондентом у процесі самопрезентації символічно-предметних, метафорично-архетипних засобів (малюнків, просторових моделей, каменів тощо). Особливу значущість має розроблена нами методика психоаналізу комплексу тематичних (авторських) малюнків, що сприяє різнобічній візуалізації рефлексії, яка стимулюється численністю тем [11]. Емпіричний матеріал у цьому випадку завдяки процесу предметного вираження мимовільної активності суб’єкта наближає глибинне пізнання до специфіки образності мови несвідомого. Зазначені аспекти методологічного обґрунтування засобів такого пізнання залишаються у психології недостатньо вивченими й очікують свого висвітлення як у теоретичному, так і в прикладному аспектах.

Психодинамічний підхід спрямований на психічно здорових людей, а тому відмінний від ортодоксального психоаналізу не тільки у процедурі (“вільні асоціації” – “діалогічно керована спонтанність поведінки”), а й у поглядах на першооснову. У психічно здорових людей потреба в допомозі не виражена, приглушена інтересом тримати “просоціальне обличчя”. Крім того, враховуючи неусвідомлюваність детермінації особистісних проблем, суб’єкт не в змозі їх адекватно сформулювати, тому цим підходом не передбачено подання респондентом власної особистісної проблеми як відправного моменту глибинної корекції. Початком такого процесу є забезпечення спонтанності поведінки респондента, його діалогічна взаємодія із психологом. Водночас об’єднувальними чинниками психоаналізу та психодинамічного підходу постають спонтанність поведінки та інтерпретаційний її аналіз, спрямований на виявлення логічної впорядкованості поведінкового матеріалу (емпірики) з метою пізнання первинних (глибинно-інфантильних) детермінант деструкцій поведінки. Саме “логічний ланцюжок” спирається на континуальність смислового навантаження мимовільної активності суб’єкта. Психоаналітична процедура відрізняється від психодинамічної: перша передбачає наявність симптому, друга – дисфункцій психіки. Проте вони мають спільну платформу – встановлення взаємозв’язків між повторюваними інваріантними характеристиками мимовільної поведінки. Це дає змогу виявити семантику (смысл) логіки спонтанної поведінки (вільних асоціацій), що й указує на глибинну першопричину особистісної проблеми та сприяє розширенню самосвідомості суб’єкта. З. Фрейд мав рацію: пізнання несвідомого неможливе поза участю свідомості.

Багаторічний досвід діагностико-корекційної практики уможливив чітке виокреслення досліджуваної проблеми, шляхи розв’язання якої сутнісно пов’язані з психологічними захистами, які обтяжують свідомість ілюзіями. Подібної позиції дотримувалися Дж. Сандлер та А. Йоффе (1969), співвідносячи проблеми психіки з категоризацією психологічного захисту, зокрема з її механізмами, які вони вважали “позадосвідним”, а вияви в поведінці – досвідним [3].

Оригінальний погляд на проблему захистів вбачаємо також у І. Валлерстайна [2], котрий із захистами пов’язує “досвідну” сферу психіки (в нашому розумінні – ситуативний захист); функціональний аспект описує в параметрах виявів несвідомого, що є характерним для базальних захистів. Наголошуючи на важливості функціонального аспекту в захисній системі, яка пов’язана з “позадосвідним”, він зауважує: “Можна усвідомити тільки такі змісти, які є результатом роботи свідомості, але не саму цю роботу як таку” [2, с. 715]. Психоаналіз, пізнаючи “позадосвідну” сферу, зазначає науковець, не тільки посилався на причини індивідуальних виявів психіки, а й апелював до їх підпорядкованості універсальним законам. Безцінною нам видається його дослідницька позиція: розкриваючи зв’язки й взаємозалежності у позадосвідній сфері, які мають індивідуалізований характер, глибинна психологія лише в такий спосіб може претендувати на статус науки. До цього додамо, що найважливішим науковим завданням є пізнання “об’єктивної” реальності психічного, яка притаманна несвідомому й зумовлює суб’єктивізм особи! В цьому аспекті важко не погодитися з Ф. Бассіним, який стверджує, що “змішувати, ототожнювати ці два плани дослідження, які стосуються свідомого і несвідомого, його методи і логіку – неприпустимо” [2, с. 720]. Отже, постає проблема знаходження золоті середини між науковою строгістю класичного дослідження та центрацією уваги на спонтанності поведінки за дотримання психодинамічного підходу, спрямованого на вивчення функціональних особливостей несвідомої сфери. Одним із розв’язків зазначеної проблеми є визначення структурного рівня розуміння цілісності психіки, що презентує розроблена нами “Модель” (рис. 1), описана в кількох працях [9; 10; 12].

Молнль зберігає розуміння З. Фрейдом структури психіки (Ід, Его, Супер-Его) і доповнює її лінійними взаємозалежностями з притаманними їм суперечливими

тенденціями (“горизонталь”). До того ж антагонізм структурних взаємозв’язків (“вертикаль”) доповнюється суперечностями “за горизонталлю”, які підпорядковані характеристикам, що окреслює категорія “антиномія” [9; 10; 12].

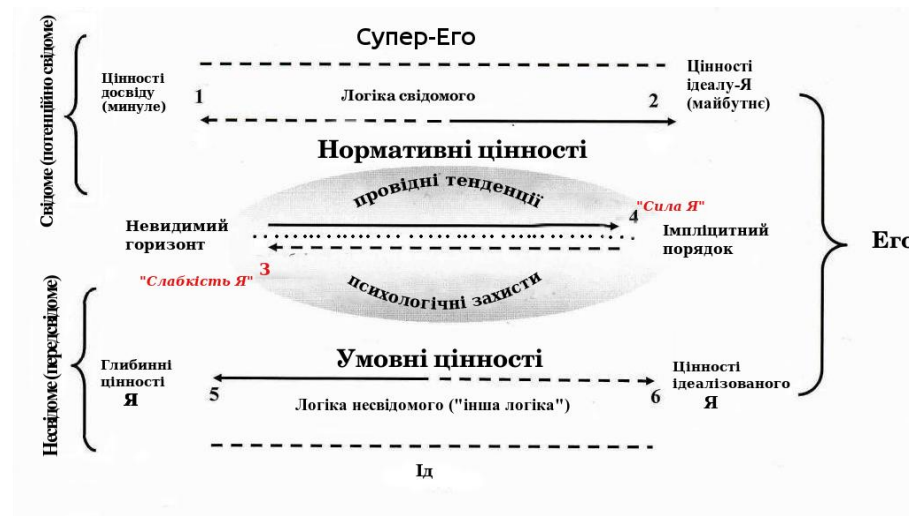

Рис. 1. Модель внутрішньої динаміки психіки

Отже, Модель орієнтує на пізнання цілісної психіки у єдності та протистоянні свідомого і несвідомого в їхній структурній симетрії та асиметрії, ізоморфізмі та гомоморфізмі. Розкриття цього питання (з урахуванням семантики позадосвідного, тобто метадосвідного) потребує уточнення передсвідомого, що в нашому досвіді теоретизування пов’язується з категорією “онтологічне несвідоме”. Змістова частина питання не може бути повновагомою без визначення змістовності між онтологічним несвідомим і несвідомим, зокрема із передсвідомим, яке асимілює сліди витіснень. З. Фрейд указував на локальний характер передсвідомого в контексті цілісності картини несвідомого. Він зазначав: “Усе витіснене є несвідомим, але не все несвідоме є витісненим” [7, с. 95]. Саме онтологічне несвідоме у своїх витісненнях передбачає заданість витісненнями. Так, залишкові явища, латентно синтезуючись, набувають транзитності в перенесеннях, заміщеннях, компенсаціях та континуальності виявів у поведінці, а також утрачають темпоральність (часовість), що змістовно зближує їх з категорією “метадосвідне”. Істотну роль у перебігу цього процесу відіграє явище, що назване “мнемічним слідом витіснення”, введене З. Фрейдом із вказівкою на те, що “... сліди системи несвідомого не здатні самі собою проникати до свідомості” [4, с. 469]. Таке твердження є надважливим, тому що можливості глибинного пізнання опосередковано доводять їх латентну трансформацію вищевказаними характеристиками формування позадосвідного, але, попри все, передсвідоме не втрачає загальної особливості несвідомого – недоступності свідомості! Саме явище метадосвідного (з агрегатом базальних захистів) привносить до несвідомого онтологічний сенс у контексті підпорядкованості універсальним законам функціонування психічного. Останнє положення узгоджується зі спробами філософів увести несвідоме до рангу “універсального принципу основи буття” [8, с. 52].

Відкидаючи тезу безпосереднього спричинення несвідомого ззовні, психодинамічна теорія є також відстороненою від позиції Дж. Локка, який стверджував, що людському розуму апріорі притаманні певні ідеї та принципи. Частково твердження Дж. Локка стосується категорії архетипу, що вказує на асимілювання психікою універсального досвіду через колективне несвідоме (К. Юнг). Архетип – сутнісно філогенетичне джерело психологічної мудрості та можливостей універсалізації едіпових таємниць психіки конкретного суб’єкта на тлі інтеграції минулого й сьогодення.

Натомість у глибинному пізнанні дослідницька позиція спрямована на індивідуальний шлях життя людини, що відбивається на рівні його латентного синтезу, підпорядкованого внутрішнім енергетичним пріоритетам. Безпосередність досвіду суб'єкта лише в ранньому дитинстві має ознаки прямої детермінованості, свідченням чого є “чистота” погляду на події. Пригадаймо репліку дитини: “А король же голий!”. З часом реакції суб'єкта втрачають ознаки наївності, набуваючи залежності від просоціальних вимог, долучених до процесу аналітико-синтетичного опрацювання досвіду.

Отже, багаторічна практика глибинної психокорекції дає підстави стверджувати, що формування позадосвідного (метадосвідного), хоч і не вільне від досвіду, але має тенденцію до автономізації через абстрагування від його конкретики і синтезу. Це сприяє латентному формуванню здатності несвідомого до опосередкованого вираження в обхід свідомості. Свідомість позбавлена можливості безпосередньо впливати на сферу латентного синтезу, що забезпечує незалежність від неї метадосвідного, як і процесів його інтеграції з базальними захистами. Звідси висновок: метадосвідне, яке уреальнює базальну форму захисту, що впливає на онтологічне несвідоме, органічно пов'язане з підструктурою Ід, зумовлює його енергетичний потенціал. Отже, глибинно-семантичний конструкт, яким є базальна форма захисту, відбивається в індивідуалізованості тенденцій психіки, де опосередковано презентовані інтереси Ід. Ця форма захисту впливає на смислотворні процеси свідомого, наявні в рефлексивному інтелекті. Проходження глибинної психокорекції сприяє звільненню рефлексивного інтелекту від викривлень, пов'язаних з ілюзіями і відступами від реальності, які хоч і хибно-захисним шляхом, усе ж інтегрують свідоме і несвідоме. Метадосвідне (подібно до захисної системи) підпорядковане універсальній тенденції “до сили”, яка гармонізується: на глибинному рівні – з “принципом задоволення” (в унісон інтересам Ід), на рівні свідомості – з “принципом реальності”. Діагностико-корекційний процес, розвінчуючи викривлення, об'єктивує хибність платформи ілюзорної “величі” Я та сприяє інтеграції названих принципів у їх впливі на поведінку за пріоритетності принципу реальності, який є засадничим для адаптивності особи.

(6) Глибинна психологія, зосереджуючи увагу на несвідомому (як найбільш багатофакторному і складному явищі духовного життя), гостро порушує питання про актуальність вивчення його закономірностей у взаємозв'язку зі свідомістю, що вочевидь є загальною проблемою пізнання психічного як такого. Дотепер залишається загадкою незмінне ігнорування академічною психологією проблем дослідження несвідомої сфери, що гальмує прогрес психології як науки. Природничий підхід до пізнання психіки передбачає узагальнення та кількісне опрацювання, що створює уявну науковість. Усе це зумовило відсутність адекватного інструментарію дослідження феномену психіки в ситуаціях непередбачуваної поведінки, що є характерним і для спілкування, і для виховання. Такого типу явища мають неповторну й водночас полізначенневу семантику, що виходить за межі можливостей кількісних опосередкувань. Відсутність демаркації цих двох підходів – академічного і глибинного – породжує безліч непорозумінь дискредитаційного характеру, уповільнюючи розвиток наукової психології загалом. Особистісні проблеми суб'єкта залишаються на узбіччі традиційних досліджень через невідповідність науково-методичного та інструментального забезпечення.

Класична наука переважно формулює питання: “Як?”, “Чому?”, практично зорієнтована – “Яка першопричина?”, “Який сенс?” Завдання глибинної психології – розкрити імпліцитний сенс спостережуваної ззовні мимовільної активності суб'єкта, що потребує розуміння когнітивно-логічної впорядкованості несвідомого. Останнє передбачає розробленість проблеми інтерпретації, яка залежить від точності діагностики в єдності з психокорекцією, котра має процесуальний, багаторівневий характер і спирається на діалогічну взаємодію психолога із суб'єктом. Поглиблення

самосвідомості суб'єкта відкриває перспективи реконструювання ним власних позицій, поглядів на себе, на об'єктивний світ, на людей.

Осмислення досвіду глибинного пізнання у ракурсі психодинамічної методології дає підстави сформулювати низку провідних тез, важливих для дослідження психіки в її цілості.

- Сутність психічного полягає в єдності свідомого і несвідомого за наявності їхньої автономії та суперечливості взаємозв'язків на зразок “антагонізм і антиномія”.

- Автономія сфер свідомого і несвідомого є відносною, не абсолютною; вона задана генезисом соціалізації психіки суб'єкта, але не дана апіорі.

- Свідоме, як і несвідоме, має відмінності у своїй функціональній організації: дискретність свідомості і симультанність несвідомого та структурну їх асиметрію.

- Система психологічного захисту у двох його провідних різновидах – базальному і ситуативному – подібна до структурно-функціональних особливостей психіки загалом і характеризується автономією і суперечливістю взаємозалежностей, енергетичною різноспрямованістю, асиметрією провідних тенденцій.

- У своїй цілості психіка піддається впливу двох видів суперечностей: антагонізму (“за вертикаллю”) та антиномії (“за горизонталлю”), які маскуються від свідомості захистами, що породжують відступи від реальності.

- Психічне перебуває на перетині вертикальних і горизонтальних вимірів, тому в будь-якій активності (суб'єкта) присутнє як свідоме, так і несвідоме з певною динамікою пріоритетності.

- Пізнання психічного в психодинамічному ракурсі передбачає процесуальність діагностики, що спирається на діалогічну взаємодію з респондентом, яка породжує і зорганізовує його спонтанно-мимовільну поведінку та є передумовою ефективності інтерпретації.

- Психічне – це “свідоме і несвідоме”, які мають відмінності, у структурному аспекті, відповідно: “ізоморфізм – гомоморфізм”; “подібність – відмінність”; “однозначність – полізначність” тощо.

- Структурно-функціональні параметри системи несвідомого не залежать від “статі, простору й часу” за збереження емотивності пріоритетів інфантильних цінностей, породжених едіповою залежністю суб'єкта.

- Смысл несвідомого відображається в ітеративності (повторюваності) окремих характеристик, які демонструють себе у спонтанно-поведінковому матеріалі, що вказує на дієвість закону “вимушеного повторення”, феномену “хибного кола”, об'єктних стосунків, захисних механізмів (проекція, перенесення, заміщення тощо).

- Гармонійність психічного полягає не лише в рівновазі потягів Ід із потребами й можливостями Я, а й у пріоритеті його просоціальних тенденцій, що має вияв в інтеграції “принципу задоволення” з “принципом реальності” послабленні імперативу інфантильних (глибинних) цінностей та автоматизованості психологічних захистів, які не втрачають залежності від очікувань ідеалізованого Я, пом'якшенні внутрішньої стабілізованої суперечності між “логікою свідомого” й “логікою несвідомого” (“іншою логікою”).

- Свідоме є інкорпорованим у навколишній, просоціальний світ, несвідоме ж асимільоване з глибинними інтересами, що прагнуть реалізуватися у повсякденній поведінці життєдіяльності суб'єкта.

- Інтеграційною ланкою між сферами свідомого і несвідомого є система психологічних захистів, забезпечувана викривленнями реальності (суб'єктивна інтеграція психіки). Проблема полягає в ілюзорності такої інтеграції за наявності показників об'єктивної дезінтегрованості психічного. Створюється ситуація внутрішньо заданого дуалізму: об'єктивна дезінтегрованість психіки і суб'єктивна її зінтегрованість відповідно до бажань (очікувань) ідеалізованого Я, що виявляється у

таких показниках психічного: “дискретність – симультанність”, “симетрія – асиметрія”, “антагонізм – антиномія”, “ізоморфізм – гомоморфізм” тощо.

В академічному дослідженні вищезазначені особливості психічного не враховуються ані теорією, ані практикою. Більше того, спостерігається усталений пріоритет дослідницької уваги до сфери свідомого та ігнорування впливу на неї несвідомого. У класичному пошукуванні в абсолют зводяться кількісні дані, що відбивають прямолінійні взаємозалежності у динамічній структурі психіки. У психоаналітичному форматі, навпаки, вони пізнаються опосередковано, контекстно, із залученням метафоричності й архетипності допоміжних засобів експлікування семантики несвідомого. Академічна психологія зосереджується на так званому чистому матеріалі, опосередкованому математичними обчисленнями за ігнорування феноменологічної його індивідуалізованості. У психодинамічному вивченні провідним є аналіз асоціативно-логічних ланцюжків, презентованих мимовільною активністю суб'єкта, що демонструють себе повторюваністю (ітеративністю), незмінністю (інваріантністю) смислів спонтанної активності на тлі їхньої сюжетної варіативності.

Психоаналітична інтерпретація сприяє розширенню самосвідомості суб'єкта, актуалізує окремі аспекти його особистісного потенціалу, заблокованого фіксаціями негараздів минулого досвіду, які узгоджуються (від протилежного) з “фізіогенезом формування життєво важливих функцій під впливом чинників повторення” (П. К. Анохін). Нагадаємо, що в контексті філогенезу факт повторення сприяв формуванню життєво важливих функцій, а у випадку з несвідомим – повторення, що має вияв у спонтанній поведінці, є сигналом негараздів, тобто «пробуксовування» (зупинки) в генезі і прогалин у функційній динаміці психіки. Спостерігається асиметрія двох названих сфер психічного, що задає різноспрямованість енергетичних потоків. Інакше кажучи, повторення, про які говорить П. К. Анохін, зорієнтовані на прогресивну локалізацію функцій, а досліджувані нами вказують на регрес, пов'язаний із генералізацією деструкцій психіки на просоціальну сферу самореалізації особистості. Відтак стає зрозумілим, що виявлення “повторень” у глибинно-психологічному ракурсі та усвідомлення суб'єктом їх внутрішньої логічно заданої впорядкованості сприяють нейтралізації дисфункційного аспекту психіки, що і відкриває перспективи самоактуалізації потенціалу учасників. Натомість опосередкованість висновків кількісними показниками може відволікати дослідника від “живого” контакту з респондентом через нерозуміння важливості пізнання спонтанно-поведінкового (феноменологічного) фактажу з іманентно притаманним йому імперативом вияву несвідомого. Все це є невід'ємною передумовою адекватності глибинного дослідження й науковості інтерпретаційних висновків про психічне в його цілісності. Академізм у дослідженні психічного виявляється також у спробах пізнання несвідомого окремо від свідомості, без урахування взаємозв'язків цих двох сфер, що окреслює провідні лінії глибинних досліджень.

Отже, традиційна психологія через відсутність відповідної методології та філософії розуміння природної сутності психічного визначає несвідоме як категорійні визначення “недоторкане” і “непізнане”. Ситуація ускладнюється ще й тим, що традиційно артефактні висновки екстраполюються на психіку загалом, зокрема й на несвідоме, яке має функціональні відмінності від свідомості. Екстраполювання узагальнень академічної психології на цілісну психіку знімає необхідність пізнання несвідомої сфери. За таких обставин лише деякі аспекти свідомого, враховуючи наявність його автономії від несвідомого, можуть бути розкриті за законами суворого експерименту, а справжня сутність психічного у його внутрішніх взаємозв'язках залишається поза кадром рефлексивного розуміння.

Від способу розв'язання проблеми пізнання цілісної психіки залежать не тільки перспективи розвитку психології як науки, а й формування адекватної методології, що охоплює й інструментарій надання практичної допомоги суб'єкту у здоланні його

особистісних проблем. Очевидно, що пізнання психіки дорослої людини має відбуватися паралельно з наданням їй допомоги у розв'язанні внутрішніх суперечностей, які є замаскованими від свідомості викривленнями реальності. Поза сумнівом, зберігають дослідницьку актуальність питання генези несвідомого, його зв'язків зі свідомим, взаємозалежності та методологія психологічного пізнання. Наукова увага до зазначених проблем спроможна зруйнувати міф про абсолютну автономію свідомого. Вивчення несвідомого потребує обов'язкового задіяння феномену свідомого. Процес вивчення несвідомого в його іманентності, латентності долає бар'єр ігнорування його дослідниками. Якби наукові дослідження орієнтувалися на доступність спогляданню, то природа багатьох речей була б незбагненою. Поданий матеріал доводить спільність онтологічних проблем як для психології, так і для філософії, що має перспективу розвитку в межах категорії "онтологічне несвідоме".

(7) Розкриємо важливі аспекти класичної психології у їх невідповідності універсальній природі психічного (свідоме – несвідоме). Урахування несвідомого в дослідному процесі від самого початку передбачає наявність наукових знань про його функційну природу, як і про специфіку взаємозв'язків зі свідомим. Представимо найважливіші методологічні постулати, що необхідно враховувати у процесі глибинного пізнання психічного у його цілісності:

1. Симультанність процесів несвідомого (зокрема, їхня емотивність), що виключає алгоритмізованість і формалізованість процедури пізнання. Несвідоме підпорядковане ймовірнісній логіці та функціонує за законами "іншої логіки" порівняно з "логікою свідомого".

2. Класична процедура дослідження має дискретний характер з орієнтацією на кількісні показники, в той час як несвідоме стверджується в пріоритетності емотивної значущості пережитих подій.

3. Пізнання свідомого в класичній психології спрямоване на концептуально-понятійні його передумови, феноменологічна ж природа несвідомого передбачає створення умов для спонтанної поведінки суб'єкта.

4. Класична психологія зазвичай спрямована на знакові засоби пізнання, без урахування можливостей образно-символічної і архетипної презентації несвідомого назовні.

5. Експериментально-дослідницька процедура пізнання свідомого передбачає чіткість прогнозів у форматі їх двозначності: "істинне або хибне", пізнання ж несвідомого передбачає полізначенність: "і те, і те"; "більше-менше".

6. У пізнанні несвідомого провідними є ті риси і характеристики спонтанної поведінки суб'єкта, які вирізняються інваріантністю окремих, проте взаємопов'язаних характеристик; традиційне ж дослідження зорієнтоване на повторення (відтворення) поведінки згідно з планом дослідження, який не бере до уваги її спонтанні вияви.

7. Глибинне пізнання спирається на такі категорії, як "диспозиція", "тенденція", "установка" тощо, які, окрім смислового навантаження, мають ймовірнісний та емотивно-енергетичний складники; у традиційному ж дослідженні, навпаки, домінують значення має раціональний компонент, що базується на чітких прогнозах результату до початку дослідження.

8. Пізнання несвідомих аспектів психіки уможливорює подолання психологом академічної центрованості на прямій причинно-наслідковій залежності у процесі ймовірнісного прогнозу. Останнє узгоджується з принципом додатковості, який передбачає орієнтацію на обидві сфери (свідоме – несвідоме) в їхніх взаємозв'язках.

9. Для розкриття сутності несвідомого потрібне деталізоване умістовлення категорії "метадосвідне" ("позадосвідне"), яке взаємопов'язане з онтологічним несвідомим, що не враховує академічний підхід дослідження психіки.

10. Класична психологія у процесі експерименту випускає з поля зору рефлексування смислів, які приховані за інформаційними еквівалентами презентантів,

натомість глибинне дослідження зосереджується на проблемі інформаційних взаємозв'язків двох сфер.

11. Традиційні психологи зорієнтовані на підтвердження наперед знаного (відомого), явного, в пошуках ключика пізнання там, куди падає світло академічного ліхтаря; глибинне пізнання завжди відкриває істину вперше в її неповторності в діалогічній взаємодії психолога з респондентом, без обмеження пізнаного “прокрустовим ложем” теоретичного розуміння.

12. Академічна психологія не прагне (на відміну від глибинної) оволодіти таємницями законів функціонування несвідомого (в єдності та протистоянні свідомому), відсутній інструментарій перетворення прихованих, імпліцитних смислів психічного на явні; відсутні навички здійснення процесуальної діагностики, яка передбачає каталізувальний діалог психолога з респондентом із подальшою інтерпретацією поведінкового матеріалу; натомість спостерігається обмеженість формалізованою (тестовою) діагностикою за незмінної розведеності в часі з корекцією.

13. Схильність до каузальної однозначності пізнання заважає академічній психології розуміти суперечливу сутність психічного (в єдності двох сфер), як і шляхи її нейтралізації, що потребує володіння інструментарієм розширення самосвідомості суб'єкта у часопросторі конкретного суспільства.

14. Класична психологія віддає перевагу вербальним параметрам дослідження, що відсуває в тінь значущість архетипно-чуттєвих аспектів пізнання психіки.

Висновки. Відмінності традиційного (академічного) і психодинамічного підходів дослідження феномену психічного зумовлюють потребу врахування специфічності сфери несвідомого у її багатофакторності та полімодальності смислових значень і символічних умістовлень. Стають зрозумілішими причини віднесення академічними науковцями несвідомого до царини психіатрії чи клінічної психології. Несвідоме в контексті здорової психіки згадується в академічній психології лише номінально. Ігнорування самого факту наявності неусвідомлюваної сфери у психічно здорових людей знівельовує перспективи адекватного дослідження та розуміння психіки в її цілісності, що є вкрай важливим для підготовки психологів.

Спроби психологів наблизитися до дослідження несвідомого, зокрема теорія установки та проєктивні методи, не забезпечили бажаного результату. У проєктивних методах спостерігалася неузгодженість колориту стимульного матеріалу (тест Люшера, плями Роршаха, ілюстрації Розенцвейга) з формалізованістю інтерпретації емпіричних результатів, що порушує адекватність глибинного пізнання з огляду на універсальність законів психіки. Психодинамічний ракурс бере до уваги асимілювання суб'єктом вхідної інформації, яка репрезентує не готовий висновок (що спирається на математично-формалізовану процедуру), а процес наближення до логічної впорядкованості та неповторності індивідуалізованості внутрішнього світу. Унаслідок цього спроба проєктивних методів, як і теорії установки Д. М. Узнадзе, прокласти місток між академічним і глибинним підходом до пізнання психіки, сама собою заслуговує на увагу та схвалення, проте не дає бажаного результату через невідповідність процедури формалізації симультанної сутності психічного. Саме глибинна психологія, що розвивається на фундаменталіях психодинамічної парадигми, відкриває горизонти зняття традиційних бар'єрів у пізнанні психічного в єдності взаємозв'язків свідомого і несвідомого у їх взаємодоповнювальній місії.

Література

1. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю. Київ, 2008. 819 с.
2. Бассин Ф. В. Методологические аспекты современных дискуссий о статусе научной теории бессознательного. Бессознательное. Тбилиси, 1978. Т. 3. С. 711.
3. Бассин Ф. В. Роль бессознательного в активности мышления и речи. Бессознательное. Тбилиси, 1978. Т. 3. С. 27 – 46.
4. Лапланш Ж. Словарь по психоанализу. Москва, 1996. 623 с.

5. Поппер К. Р. Логика и рост научного знания. Москва, 1983.
6. Стасько О. Г. Психологічна значущість умовних цінностей та їх вплив на формування ідеалізованого “Я” особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Черкаси, 2006. 369 с.
7. Философия: энциклопедический словарь. Москва, 2006. 1072 с.
8. Философский энциклопедический словарь. Москва, 1983. 840 с.
9. Яценко Т. С. Методологія взаємозв'язків свідомого і несвідомого в контексті проблеми адаптації суб'єкта до соціуму. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. : Педагогіка і психологія.* Ялта, 2009. Вип. 21. Ч. 1. 219 с. С. 28 – 44.
10. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання. Київ, 2004. 679 с.
11. Яценко Т. С. Малюнок у психокорекційній роботі психолога-практика [на матеріалі психоаналізу комплексу тематичних малюнків]. Черкаси, 2003. 216 с.
12. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика. Київ, 2006. 382 с.

Яценко Т. С.

Актуальні проблеми глибинного пізнання психіки

Класичний психоаналіз вибудовував дослідження (лікування) на вільних асоціаціях, тлумаченні сновидінь тощо. Психодинамічне ж дослідження орієнтоване на пізнання внутрішніх тенденцій психіки за передумови спонтанної самоактивності суб'єкта, яка передбачає опосередкування допоміжними опрідметненими засобами (камені, ліпка, іграшки, психомалюнки, репродукції художніх полотен тощо). При цьому людина не обмежена в засобах самопрезентації – вона обирає із запропонованих, орієнтуючись на власну емотивну реакцію «чіпає чи ні», тобто презентант першопочатково є емотивно небайдужим для респондента. Якщо ж це власно виконаний психомалюнок, то він має враховувати тему, задану психологом¹⁴. Інструкція орієнтує на

власне внутрішнє побудження (імпульс), що і є провідним чинником «до дії», до активності, яка дисциплінується принципами функціонування груп АСПП.

Стаття доводить нероздільну єдність методології і практики; взаємовплив усіх складових групового процесу АСПП; провідну роль діалогу в діагностико-корекційному процесі; нероздільність зусиль психолога з респондентом завдяки діагностичній потентності його запитань – побудників спонтанної активності суб'єкта. Психодинамічна корекція загострює проблему прочитування психологом смислу у відповідях респондента (який визначається інформаційними еквівалентами), що передбачає розвиток у психолога вмінь співвіднесеності смислових параметрів напрацьованого поведінкового матеріалу в його вербально-невербальному вияві, що є

¹⁴ Тематика охоплює найрізноманітніші аспекти життя суб'єкта [див.: Яценко Т. С. и др. Психоанализ комплекса тематических рисунков. Москва, 2000. 192 с.; Яценко Т. С. и др. Малюнок у психокорекційній роботі психолога-практика [на матеріалі психоаналізу комплексу тематичних малюнків]. Черкаси, 2003. 216 с.].

професійною необхідністю забезпечення як діагностико-корекційного діалогу, так і глибинного пізнання психіки загалом.

Ключові слова: психоаналіз, психокорекція, діагностика, діалог, методологія, візуалізовані презентанти, мотиваційно-сміслові аспекти глибинного пізнання.

Вступ. Стаття порушує важливі питання мотиваційно-сміслових аспектів глибинного пізнання психіки в її цілісності (свідоме / несвідоме), що передбачає спонтанну активність суб'єкта. Глибинне пізнання за методом активного соціально-психологічного пізнання (АСПП) спирається на архетипну сутність психіки, яка синтезує архаїчний спадок людства. Тому архетип умовно можна вважати універсально-невід'ємною характеристикою психіки людини. Архетип відіграє провідну роль у *перекодуванні* ідеальної, психічної субстанції в матеріалізовану за *збереження інформаційних еквівалентів*. Звідси випливає актуальність досліджень енергетично-мотиваційного потенціалу архетипної символіки. Є підстави стверджувати, що саме архетип зумовлює об'єктивування архаїзмів у площину спостереження, пізнання яких (у межах АСПП) потребує забезпечення діалого-аналітичного процесу. **Синтез архаїзмів з архетипними здібностями психіки фактично символізує зв'язок минулого з теперішнім.**

Методи. Провідним методом є активне соціально-психологічне пізнання, в якому особлива функція відводиться *діалогу*, вірніше, діалогічній взаємодії психолога з респондентом («П ↔ Р»). Діалог сприяє «оживленню» вільного вибору презентанта (малюнок, модель із каменів, ліпка тощо) завдяки наповненню його емотивно індивідуалізованим змістом, що каталізує виявлення специфіки «свідомого і несвідомого» у спонтанній активності особи. Останнє є передумовою отримання діагностико достовірного (інформаційно потентного) поведінкового матеріалу для його подальшої інтерпретації. Об'єктивування несвідомих чинників передбачає орієнтованість на ітеративність (повторюваність), інваріантність (незмінність) форм поведінки респондента, що базується на його візуалізованій самопрезентації. Об'єктивність презентантів (унаслідок їхньої опредметненості: психомалюнки, репродукції художніх полотен, іграшки, камені тощо) сприяють забезпеченню об'єктивності пізнання у зв'язку з нівелюванням суб'єктивізму, породжуваного в особи системою психологічних захистів. Останні в психодинамічній парадигмі поділяються на дві категорії (форми): *ситуативні* (або периферійні) та базові, які формуються позадосвідно, неконтрольовано Я суб'єкта. У процесі АСПП відбувається нівелювання ситуативних захистів психологічною захищеністю учасників групової взаємодії завдяки атмосфері взаємопідтримки, довіри, щирості, взаємоприйняття один одного такими, якими вони є, відсутністю осуду, критики, порад тощо та пробудження спонтанної активності, що сприяє пізнанню *базових форм захисту*. Базові захисти, хоч і набувають індивідуалізації в кожній особі, мають універсальний зв'язок з архаїзмами та базовим конфліктом психіки «життя – смерть».

Об'єктом пізнання в АСПП є психіка конкретної людини в її індивідуалізованій цілісності, що виявляється в емоційній та когнітивній формах за умов *використання* (у процесі аналізу) *опредметнених засобів візуалізованої репрезентації суб'єкта*.

Метод активного соціально-психологічного пізнання реалізується на методологічних засадах психодинамічної парадигми [10; 13; 14]. АСПП є цілісною системою, що охоплює різні методики, підпорядковані законам «позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції психіки на більш високому рівні її розвитку». Спонтанність і мимовільність поведінки суб'єкта – невіддільна передумова глибинного пізнання. Важливим є вільний вибір суб'єктом того чи того допоміжного засобу (який сам собою є індиферентним для особи) для самопрезентації (іграшка, авторський малюнок або репродукція картини). Вільний вибір незмінно детермінований внутрішньою мотивацією. Самодетермінація виявляється як несвідоме спонукання людини до активності, яка не передбачає ні заохочення, ні покарання. Спонтанність є

передумовою відтермінованого й опосередкованого ефекту інтерпретаційного узагальнення отриманого матеріалу в його сукупності.

Виклад основного матеріалу. Сказане вище загострює необхідність прояснення категорії «мотив» (англ. – incentive), що тлумачиться як «матеріальний або ідеальний “предмет”, який спонукає і спрямовує на себе діяльність людини, заради чого вона відбувається» [2, с. 371]. Відомо, що в людини можуть виникати стани спонукання (побудження) «до активності» навіть поза її свідомою волею. Такими можуть бути потреби (інстинкти), потяги, що породжують емоції, установки тощо. Сфера пізнання мотиву в діяльнісному підході пов'язувалася з «опредметненням потреб» (О. Леонтьєв). У глибинному пізнанні «опредметнення» є базовою (вихідною) умовою, але лише як форма актуалізації архетипних здібностей суб'єкта до самоплинного перекодування психічної (ідеальної) реальності в опредметнену, зі збереженням «інформаційних еквівалентів». Така здатність архетипу дає нам підстави на солідаризацію з біхевіоральним напрямом, який стверджує: «Науково пізнавати можна лише те, що заявило себе назовні», тобто в площину спостереження.

Відмінною рисою глибинного пізнання є його центрування на об'єктивуванні тих мотивів, які не можуть самоплинно (прямолінійно) заявити за себе¹⁵. Метод АСПП центрує увагу на пошуках непрямих форм актуалізації внутрішніх, латентних мотивів. Цим глибинний підхід до розуміння мотиву кардинально відрізняється від біхевіоральної позиції, орієнтованої на безпосередню актуалізацію біологічних інстинктів, що каталізуються й одночасно контролюються дослідником за типом «стимул → реакція» (S → R). Отже, розуміння мотиву за О. Леонтьєвим як *«опредметненої потреби» становить для нас інтерес із позиції можливостей перекодування неусвідомлюваних, прихованих мотивів у візуалізовано-символічні форми. Глибинне пізнання стверджує відсутність прямолінійних шляхів стимулювання виявлення прихованих, латентних потреб у площину спостереження. Саме цим психоаналітичний процес пізнання психіки істотно відрізняється від інших наукових напрямів.* Спонтанна активність людини об'єктивується назовні за невидимого розв'язання двох завдань: заявити себе і зберегти прихованою мотивацію. **Тому процес глибинного пізнання спирається на професійне мистецтво декодування «інформаційних еквівалентів», які репрезентують смисл латентного мотиву суб'єкта.**

Разом із тим, якщо за кадром залишити «семантику декодування», то глибинний процес постане як звільнення психіки від енергетичних осередків, що стимулюють неконтрольовану Я активність, яка лише побічно узгоджується з детермінантами поведінки «тут і зараз». Пізнати останні ми можемо лише через аналіз опосередкованих інформаційних «вісників», що з'являються в процесі діалогічної взаємодії з респондентом.

Важливо враховувати, що несвідоме буває різних видів: *репродуктивне* – навички поведінки, які енергетично полегшують людині життя; *передсвідоме* – ґрунтується на синтезі витіснених імпульсів; архаїчне, вроджене *несвідоме (Id)* – інстанція потягів, які мирно співіснують незалежно від їхнього розмаїття.

До формування **передсвідомого** причетна підструктура психіки – Супер-Его, яка зумовлює витіснення зі свідомості потягів, які суперечать інтересам Я (Его). Онтологічно саме так складаються (формуються) механізми мотивації, що стимулюють спонтанну активність, неконтрольовану свідомістю, які латентно інтегровані з філогенетичними надбаннями. «Ці змісти і дії не входять в актуальне поле свідомого і тому є несвідомими» [4, с. 350].

¹⁵ Придушення витіснених потягів соціальними обмеженнями і цензорським контролем Супер-Его, що актуалізує опори.

Зупинімося на базовому несвідомому – Ід, яке задає енергетичну потентність психіки. Ця інстанція стимулює мотивацію через актуалізацію потягів у життєдіяльності суб'єкта. Імпульс потягу – це «динаміка потягу, або, інакше, потягу, що виявляє активність через певне внутрішнє спонукання» [4, с. 163]. Сам собою потяг – це «динамічний процес, під час якого деякий тиск (енергетичний заряд) підштовхує організм до певної мети ... об'єкта потягу» [4, с. 77]. Ід – успадкована інстинктивна підструктура психіки, резервуар енергії.

У глибинно-психодинамічному ключі ми працюємо зі сферою передсвідомості, яка базується на витіснених потребах, що зумовлює зв'язок мотиву з потребою. У традиційному розумінні мотивація більше залежна від зовнішніх «пропозицій», тому поза дослідницькою увагою залишалися опосередковані шляхи її співвіднесеності з потребою. Ми враховуємо той факт, що витіснені осередки енергії «не стоять на місці» – іррадіюють і синтезуються в процесі домінантної конкурентності їхніх енергетичних пріоритетів. Результат такого синтезу відображає категорія «позадосвідне» (див.: [1; 13]).

Важливо відзначити, що навіть у діяльнісному підході наголошувалося на складності прямолінійного розпізнавання потреби за мотивом, зокрема, що «діяльність може бути полімотивованою; вона може побуджуватися декількома потребами» [5, с. 20]. В умовах полімотивованості важливо виділити *провідний мотив* (див.: [7]). У мотиві, крім спонукання і спрямування активності, виникає, як указував О. Леонт'єв, особлива **смыслотворна функція**, яка знайшла вираження в «особистісному смислі» як «усвідомленому внутрішньому виправданні діяльності» [2, с. 371]. Завдяки прогресивним поглядам Л. Виготського і О. Леонт'єва **смысл** був переміщений зі сфери свідомого на майданчик життя, що було прогресивним початком наближення розуміння психіки до її цілісності – «свідоме / несвідоме». Проте цього було недостатньо для того, щоб співвіднести його з контекстом цілісної психіки.

Разом із тим, *смысл* у діяльнісному підході прийнято визначати як «результат відображення суб'єктом відношень, що існують між ним і тим, на що спрямовані його дії. ... саме ставлення мотиву до мети породжує особистісний смысл, за О. М. Леонт'євим» [2, с. 623]. Д. Леонт'єв уточнює: «Смыслові структури є перетвореними формами життєвих відносин суб'єкта» [6, с. 126]. Зважаючи на представлене вище визначення *смысла*, ми відчуваємо нічим не заповнену прогалину між методами, спрямованими на пізнання мотивації свідомості, і методами пізнання психіки на базово *іншій* платформі. Останнє передбачає вже іншу постановку заявленої проблеми, пов'язану не стільки з відношенням (що є прерогативою свідомості), як із категорією *співвіднесеності* *смыслових* параметрів отриманого поведінкового матеріалу, в якому поздовжньо визначаються чинники несвідомого.

Глибинне пізнання мотиваційного складника активності суб'єкта стикається з незвичними для академічного дослідника труднощами – відсутністю прямолінійної спостережуваності потреб, що відзначаються латентністю існування. Останнє зумовлено витісненням, пов'язаним із невідповідністю потреб цензорським вимогам Супер-Его. У такому випадку латентні *потреби* перебувають під блоками опорів, що виключає будь-яку прямолінійну дотичність до них. Психологічний захист відводить людину до бажань ілюзій через відступ від реальності. Як наслідок, взаємозв'язок у системі «потреба і мета» *втрачає стійкість* та не є визначеним, що зумовлює необхідність використання опосередкованих засобів та контекстних шляхів глибинного пізнання.

Розуміння енергетичного потенціалу *системи психологічних захистів* передбачає знання мотивів, серед яких важливо розуміти «*провідний мотив*». Розв'язання вказаної проблеми ускладнює феномен «хибного кола», що породжується захистами, до яких відносяться як «витіснення», так і «опір». Оскільки захисти породжують суб'єктивізм психіки із супутньою йому деформацією соціально-перцептивної реальності, це зумовлює необхідність запровадження в дослідницький

процес об'єктивних (візуалізованих) засобів, здатних наблизити глибинне пізнання до «мови» несвідомого. Опосередкованість процесу АСПП відповідає необхідності забезпечення об'єктивності науково-глибинного пізнання мотиваційно-архетипного потенціалу психіки, який передбачає спонтанний вибір суб'єктом опредметнених засобів самопрезентації.

Дослідна площина стосується можливостей перекодування ідеального змісту психіки в опредметнені засоби зі збереженням інформаційних еквівалентів [15]. Більш докладно зупинімося на *смислах*, що дотичні до інваріантності архаїзмів, у їхній здатності бути «над конкретикою образу».

Відомо, що будь-який текст – носій смислів. У діалогічній взаємодії («П ↔ Р») у глибинно-пізнавальному процесі послідовно напрацьовуються окремі ланки поведінки, інтерпретація яких передбачає увагу до всієї їх сукупності. «Текст» в АСПП – це метафора, подібно інтерпретаційним акордам, що задаються блоками поведінкового фактажу в системі «П ↔ Р». «Текст» еволюціонує залежно від інтерпретаційного підсумовування інформаційно-діалогічних «па» з характерною для них гнучкістю, рухливістю, динамічністю, здатністю до зміни. Тому динамічність визначення смислових параметрів поведінкового матеріалу в групах АСПП відбувається в процесі *співвіднесеності* інформаційних одиниць¹⁶ діалогічної взаємодії, а не на готовому «тексті», як це властиво герменевтиці. У цьому полягає особливість визначення смислових мотиваційно-латентних факторів глибинного пізнання. Респондент має свободу спонтанного реагування, яким фактично висловлює ставлення до семантики запитань психолога, а не до «тексту». Питання каталізують активність лише в разі адекватності діагностики смислових параметрів поведінки респондента, що створює кореляційно-смислову відповідність взаємодії в системі «П ↔ Р».

Активне соціально-психологічне пізнання можна назвати мотиваційно-глибинним процесом, який сприяє розширенню обізнаності Я через розширення можливостей самоусвідомлення суб'єкта. Це і пояснює необхідність спонтанної активності учасників АСПП, що створює передумови для пізнання їхньої латентної детермінованості. У взаємодії психолога з респондентом зберігається пріоритет ініціативи респондента, а психолог «слідuje за ним», спираючись на постулат, що **«психіка знає все»** (не знає лише Я). Ми солідаризуємося з У. Джемсом у тому, що **«наше Я подвійне: з одного боку, пізнає, а з іншого – створює пізнавальну платформу»** [3, с. 135]. **З одного боку – Я, а з іншого – психіка в її цілості (свідоме / несвідоме)**. Тому вся система активного соціально-психологічного пізнання націлена на розвиток рефлексивних здібностей суб'єкта і розширення меж його самоусвідомлення. *Онтологічний і філогенетичний багажі невіддільні та перебувають в архетипно-інтегративній єдності*, що виражають смислові параметри образно-візуалізованої репрезентації суб'єкта.

Важливо підкреслити, що *ставлення* особи до всього, що відбувається, має значення для адекватності сприйняття проміжних її відповідей на запитання психолога. У процесі формулювань запитання психолог спирається на синтез семантики ланок діалогу в їхній *співвіднесеності* з усім попереднім діалогічним матеріалом. Категорія **співвіднесеності** орієнтована на інформаційний синтез ланок діалогічного ланцюжка сукупного поведінкового матеріалу, отриманого в безперервній взаємодії «П ↔ Р». Діалогічний процес охоплює латентну інтегрованість активності поведінки суб'єкта з архаїчними змістами, що презентується в архетипних символах. Ланцюжок «запитання – відповідь» вибудовується в процесуальній діагностиці, яка є базовою для АСПП за забезпечення темпоральності (часової протяжності) діагностико-корекційного діалогу, що спирається на об'єктивність використовуваних допоміжних, опредметнених засобів.

¹⁶ «Запитання – відповідь» і їхня сукупність у темпоральному форматі.

Увесь процес АСПП *підпорядкований закону «позитивної дезінтеграції психіки суб'єкта та вторинної її інтеграції на більш високому рівні розвитку»* [13].

Основою глибинно-психологічних досліджень є не лише психодинамічна теорія (з її вимогами до методологічно-професійної культури ведення діагностико-корекційного діалогу), а й «жива» канва *відповідей респондента на поставлені психологом запитання та «прочитування» в них смислів*. У цьому полягає головна цінність *діалогічної процесуальності діагностики в АСПП*, що спирається на архетипно-психологічний потенціал людини і її можливості перекодування ідеальних (психічних) реальностей у матеріалізовані, і саме цей процес виявляє енергетичну пріоритетність, домінантність тих чи тих аспектів психіки.

Важливо зауважити, що глибинне пізнання враховує той факт, що несвідоме не піддається пізнанню за «один раз», тому важливо забезпечити порційність і багаторівневість діагностико-корекційного процесу, залежного від професійної здатності ведучого психолога до ймовірнісного прогнозування та рефлексивності респондента. Постановка запитання психологом актуалізує імпульс (поштовх енергії) зі сфери несвідомого («з іншої сфери»), що в сукупності задає перспективу пізнання стабілізованого, мотиваційно-смыслового базису активності суб'єкта. Запитання психолога залежать як від відповідей респондента, так і від здібностей до узагальнення діалогічного матеріалу в його сукупності. «Нитка Аріадни» в цьому випадку залежить від методологічної грамотності психолога, його чутливості до смислів (діагностичної точності їх тлумачення) та від коректної прицільності постановки запитань в обхід опорів, або ж їх пом'якшення та нівелювання. Адекватність глибинного пізнання передбачає розуміння як «невід'ємності» сфер свідомого та несвідомого, так і їхньої функціональної асиметричності.

Багаторічний досвід глибинно-корекційного пізнання психіки доводить, що оптимальність об'єктивування мотиваційно-смыслових параметрів психіки ґрунтується на діалогічній взаємодії «П ↔ Р» за посередництва засобів *репрезентації суб'єкта*. Опредметнені «помічники» проходять шлях *«оживлення»*, що сприяє їх наповненню конкретно-індивідуалізованим емотивно значущим для респондента змістом. Унаслідок цього презентант трансформується в посередника (із презентанта в репрезентанта), що оптимізує глибинне пізнання психіки в її цілісності. Важливо пам'ятати, що сфера несвідомого чинить опір дослідній прямолінійності та семантичній однозначності. Конкретизація смыслових параметрів глибинного пізнання можлива лише поздовжнім шляхом аналізу, з орієнтованістю на ітеративні, інваріантні характеристики отриманого діалогічного матеріалу. Отже, глибинне пізнання передбачає обоюсторонність зусиль психолога та спонтанної активності респондента. Тому процес АСПП спирається на символізацію, метафоризацію, опредметненість, опосередкованість, порційність і багаторівневість діалогічної взаємодії, яка базується на ймовірнісному прогнозуванні психолога в процесуальній діагностиці, яка є невід'ємною від психокорекції. При цьому динаміка глибинного пізнання латентно коректується пріоритетністю мотиваційно-енергетичних детермінант, що зумовлюють спонтанну активність респондента.

Загалом же процес АСПП передбачає динаміку: від полізначності – до однозначності; від символізації – до знаковості; від метафоричності – до понятійності. Він відбувається на засадах інтерпретаційно-узагальнювальних підсумків, відповідно до аналізу цілісного діалогічного ланцюга «П ↔ Р».

Корабель глибинного пізнання постійно наштовхується на рифи суб'єктивізму свідомості респондента, його опори, які піддаються нівелюванню за умов розкриття їхніх глибинних витоків. «Просто так» у психіці суб'єкта нічого не відбувається, тому дослідження латентного детермінування – це шлях до розширення його самоусвідомлення та аутопсихокорекції. *Діагностика та корекція в АСПП феноменологічно є нероздільними та відповідними до вимог провідних механізмів*

(законів): позитивної дезінтеграції психіки і вторинної її інтеграції на більш високому рівні психічного розвитку суб'єкта [10].

Узагальнюючи сказане вище, представимо основні вимоги до оптимального ведення психологом процесу глибинного пізнання психіки:

- володіння ведучим психологом АСПП методологією, що відповідає психодинамічній теорії [13];
- підпорядкованість усього процесу АСПП законам «позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції психіки на більш високому рівні розвитку»;
- відповідність групової взаємодії в АСПП принципам організації корекційної практики гуманістичного спрямування;
- урахування специфіки свідомої і несвідомої сфер психіки в їхній функціональній асиметричності та одночасно – нероздільності;
- відповідність процесу АСПП принципу додатковості [8];
- забезпечення можливостей опредметнення психіки на умовах мимовільного (і не обмеженого за кількістю) вибору учасниками АСПП візуалізованих презентантів [11; 12];
- визначення самим респондентом порядку розгляду малюнків (авторських чи репродукцій художніх полотен); ранжування їх за емотивною значущістю;
- діалогічна взаємодія психолога з респондентом («П ↔ Р») із пріоритетністю висловлювань респондента («слідування за ним») [16];
- уміння психолога інтерпретувати діалогічний матеріал (часткові та підсумкові інтерпретації);
- поєднання в АСПП різних методичних прийомів (аналізу малюнків, моделювання з каменів, психодрами тощо) відповідно до потреб об'єктивування тих чи тих аспектів психіки респондента, що об'єднуються загальною канвою діагностико-корекційного процесу;
- спрямування аналізу поведінкового матеріалу респондента на пробудження тенденції «до життя», інстинкту самозбереження, який приглушується деструктивними тенденціями «до імпотування психіки», «до психологічної самодепривації» та «до психологічної смерті»;
- об'єктивування (через аналіз поведінкового матеріалу) розбіжностей між «логікою свідомого» (декларованою суб'єктом) і «логікою несвідомого», що виявляється в процесі аналізу емпіричного фактажу АСПП, який розкриває сутність особистісної проблеми психіки;
- рівноправність у процесі аналітичної інтерпретації вербальних і невербальних форм поведінки;
- уміння психолога діагностично точно «прочитувати» смисли та їх об'єктивувати, що задає продуктивну динаміку всьому процесу АСПП, спрямованому на розширення можливостей самоусвідомлення респондента;
- інтерпретація емпірики (як і ведення діалогу) здійснюється з урахуванням смислових параметрів поведінки респондента;
- володіння психологом уміннями співвіднесеності смислових параметрів поведінкового матеріалу в їхній пріоритетності, що сприяє визначенню тенденцій поведінки респондента;
- тенденції поведінки незмінно визначаються в їхній презентації «логіки свідомого» і «логіки несвідомого» («іншої логіки»). Розбіжності у енергетичній спрямованості психіки задають стабілізовану внутрішню суперечність, яка і підлягає пізнанню та психокорекції.

Представлений вище матеріал акцентує увагу на важливості розуміння смислових параметрів психіки, для пізнання яких є недостатніми локальні поведінкові фрагменти. Психоаналіз конкретної особи бере до уваги поведінку в її сукупності за весь час взаємодії з психологом. Тому таким *важливим є для майбутнього психолога*

формування вмінь **співвіднесеності** результатів діалогічної взаємодії з декларованими бажаннями, цілями і намірами, які, за наявності особистісної проблеми, виявлять суперечність. Особистісна проблема, передусім, виражається в тому, що «логіка свідомого» і «логіка несвідомого» є різноспрямованими, стабілізовано суперечливими.

Діалог в АСПП, окрім усього, навантажений управлінською функцією щодо забезпечення послідовності і порційності здійснення діагностико-корекційного процесу та спонукання активності суб'єкта, детермінованої «іншою» (несвідомою) сферою. Наш дослідницький пошук несвідомої детермінованості архаїчного досвіду може бути ефективним лише із заданістю «мови» як сферою свідомого (слово), так і несвідомим (образ, символ). Діалогічна взаємодія психолога з респондентом («П ↔ Р») будується на процесуальній діагностиці, яка єднається з корекцією на засадах імовірнісного прогнозування.

Звертається увага на те, що таке внутрішнє, мимовільне спонукання до активності учасника АСПП може бути задане не лише особистим досвідом, а й архаїчно, що вказує на актуальність вивчення внутрішніх мотиваційних детермінант, які мають корені, що сягають у минулий період розвитку людства. Результати дослідження переконують, що злиття архаїчної спадщини з індивідуальним досвідом суб'єкта зумовлює специфіку глибинного дослідження.

З метою каталізації виявлення архаїчних детермінант ми ввели в актив прийомів АСПП психомалюнок «тату». Респонденту пропонується виконати психомалюнки «Тату вини» і «Власне тату». Малюнки «тату» архетипно адаптивні до архаїчного досвіду, що полегшує його об'єктивування, вони енергетично підживлюються архаїчними слідами, завдяки синтезу філо- і онтологічного досвіду. Авторські малюнки «тату» (за різної їх тематикою) становлять первинне опосередкування пізнання психіки суб'єкта; вторинне опосередкування задається самим психологом – підібрати до них репродукції художніх полотен, які сприяють уточненню, розширенню та конкретизації їхньої семантики (див.: [9; 18]).

Стенограма психоаналітичного діагностико-корекційного процесу АСПП із респондентом О.

Сеанс глибинного пізнання проводився в межах Усеукраїнської конференції з міжнародною участю «Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми», 31 травня 2018 року в Інституті психології імені Г. С. Костюка НАПН України (вівся аудіо- та відеозапис).

Організація глибинного пізнання. Учасник конференції зголосився бути респондентом у публічному сеансі глибинної корекції (ведуча – Т. Яценко). Було запропоновано: а) намалювати два тематичні психомалюнки: «Власне тату» та «Тату вини»; б) підібрати до кожного з малюнків «тату» репродукції художніх полотен, які сприяли більш повному розкриттю їхнього змісту, та покласти їх (ранжувати) у порядку значущості. Задача – пізнати глибинний зміст малюнка власного тату і тату вини.

П. – психолог (Т. Яценко).

Респондент Олексій (далі – О.) – психолог (когнітивіст-початківець), учасник конференції.

П.: Окресліть зміст зображення власного тату на рис. 1.

О.: Власне тату (рис. 1) – це птах, що летить угору. Це метафора сутності людини, зокрема, метафора мого життя. На рис. 2 – птах, обтяжений почуттям великої вини. Крила опущені донизу, їм важко випрямитися, майже неможливо.

П.: У якому періоді вашого життя стало знайомим те, що ілюструє рис. 2?

О.: Мені важко сказати. Коли я виконав цей малюнок, то зрозумів, що я намалював тут ще і жіночий орган (піхву), але чому так – не знаю, інакше не малювалося.

П.: Дякую за щирість. Справді схоже, це дуже цікаво. Це дає підстави говорити про зв'язок (причетність) вини до жінки (до матері) – натяк на едіпальну залежність.

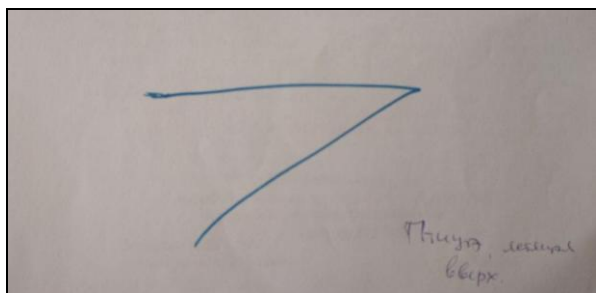

Рис. 1. Власне тату

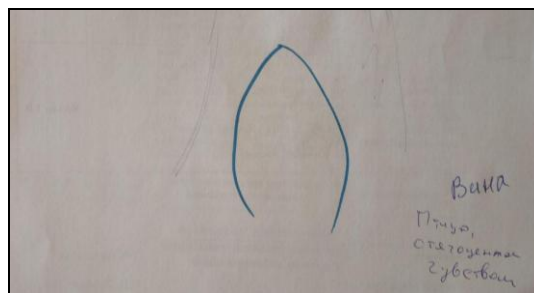

Рис. 2. Тату вини

О.: А цей образ (рис. 1) для мене ніби натяк на спрямування стріли вгору.

П.: Натяк на чоловічу потентність?

О.: Так, це приймається мною.

П.: Хто з рідних звернув увагу на те, що ви – чоловік, прекрасний не лише душею, як людина, а й гарний юнак? Вочевидь, ви хороший чоловік у сім'ї?

О.: У мене є мама, тато, дружина, діти, але лише моя улюблена теща звернула увагу, що я хороший чоловік, і прямо каже мені про це. Більше я ні від кого цього не чув!

П.: Теща «ближча» до бажаного образу мами, ніж ваша дружина?

О.: Так, це поза сумнівом.

П.: Значить, ви щось недоотримували від власної мами?

О.: Так, є таке відчуття, і воно є супутнім моєму життю.

П.: Поки що ми можемо відкласти ці малюнки (потім, за потреби, повернемося). Подивімося, які репродукції ви підібрали до кожного малюнка тату та як їх ранжували за значущістю. З якого малюнка ви хочете почати аналіз тату?

О.: Тату вини (рис. 2) – важчий малюнок, а *власне тату* (рис. 1) – легший емотивно. Давайте з тим, що важче, тим більше, що до вини більше підібрано репродукцій художніх полотен.

П.: Як ви думаєте, як вина – птах, у якого складені крила, пов'язана з малюнком 3, який ви обрали із репродукцій і поставили¹⁷ для розгляду першим?

О.: Я зовсім не думав про це. Я не знаю, як вони пов'язані, але було відчуття, що це до цього малюнка (рис. 2).

П.: Роздивімося. Можливо, в цьому ліжечку є щось живе (*ліжко*, рис. 3)? Той, хто там перебуває, можливо, обтяжений почуттям самотності, страхом, що про нього забули?

О.: Щось таке, що перелічено, є з моїх відчуттів, які я несу ще з дитинства. Взагалі для мене цей малюнок просить назву «Жах, не життя». Тобто мене у рис. 3 найбільше емоційно напружує те, що там немає людей. Я не звертав увагу, що щось там сидить у ліжку і не намагався зрозуміти. Для мене це дитяче ліжечко, але людей немає. Це якимось говорить про мене і мою батьківську сім'ю!

П.: У вас є і тато, і мама? Розлучення не було?

О.: У тому і справа, що розлучення у них було! Я навіть пам'ятаю свої дитячі роки й окремо ласку від кожного з них. Але я зовсім не пам'ятаю їхню взаємодію між собою як чоловіка і жінки, які люблять один одного – цього не було. І взагалі тато

¹⁷ О. розташував репродукції до обох авторських малюнків у порядку їхньої значущості для нього, що підтверджує ідею нашого відкриття «імплицитного порядку», який характерний психіці кожної людини. Таке завдання може виконати лише сам респондент.

живе, ходить і носить свою велику вину. Умовно можна сказати, що вина – це його улюблений атрибут життя.

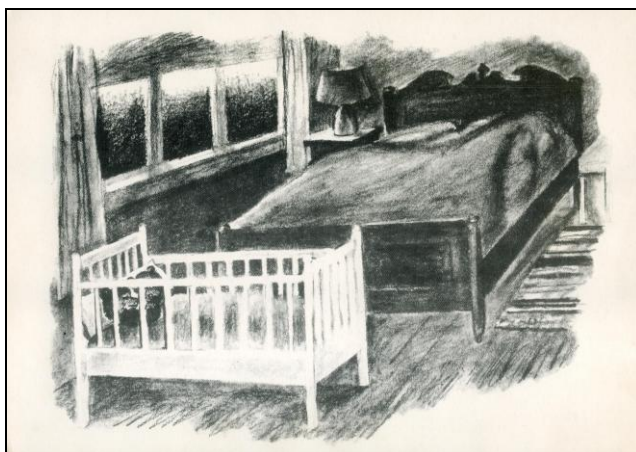

Рис. 3. Малюнок з методики ДАТ «Два ведмедики у ліжку»
Назва респондента – «Жах, не життя»

П.: Він живе окремо від мами? Ви з ним спілкуєтеся?

О.: Так, він живе окремо, і ми з ним спілкуємося.

П.: Ви його намагаєтеся «психотерапевтувати»?

О.: Ми з ним іноді п'ємо алкоголь, і це психотерапія, хоч і специфічна. Психотерапевтувати я його не намагаюсь. Просто приймаю його таким, яким він є.

П.: Як ви думаєте, в нього [батька] вина більше перед вами чи перед мамою?

О.: Вина в нього більше переді мною, я його єдиний син. У мами є ще один син, молодший за мене, мій *єдиноутробний брат*. А в тата я один. Щодо терапевтування – так, трохи терапевтую, кажу, що...

П.: «Я такий хороший у тебе».

О.: Так, він теж так вважає, він мене дуже любить. Але між татом і мамою я не пам'ятаю любові. Не те, що я пам'ятаю щось інше, погане... Просто певна порожнеча в душі, що я ріс без сім'ї.

П.: Давайте скористаємося камінцями, і ви спробуєте викласти модель батьківської сім'ї¹⁸.

О.: Це – сім'я, в якій я виріс (фото 1). Два найважчих камінці (зверху) і авторитетних – це дідусь (*сіре яйце*) і бабуся (*яблучко*), ми жили у їхній квартирі, і вони все визначали, а ми – підкорялися. Тато (*круглий, смугастий камінець*) має бути десь далеко, як вигнанник, тому що його вигнали із сім'ї.

П.: Бабуся і дідусь – чиї батьки?

О.: Мамині. Тому татові тут, у сім'ї було «несолодко». Він завжди казав про себе: «Я тут циганча». Тут – мама (*білий камінець окремо*). Себе обрав світлим камінцем (*біла кулька між яблучком і яйцем, тобто бабусяю і дідусем*), тому що я часто посміхався.

П.: У вас усі округлі.

О.: Я про це не думав.

П.: У якому віці ви відчували, що тато так далеко (фото 1)?

О.: Років із чотирьох, мабуть.

П.: Ви ближче до бабусі і дідуса чи ближче до мами?

¹⁸ Прийом «моделювання із каменів» використовується в поєднанні з аналізом малюнків, що сприяє об'єктивуванню уявних змістових частин аналізу, які необхідні для адекватного відчуття внутрішнього світу респондента О.

Фото 1. Модель батьківської сім'ї О.

О.: Мене виховувала бабуся. Ще була прабабуся (фіолетовий камінець зліва), вона була хороша і зовсім інша. Дідусь помер першим, і потім... Мама завжди була десь у своїх справах.

П.: Тобто, ви росли з батьками, але без них, з бабусею і дідусем?

О.: Так, справді. У мене були батьки, але більш емоційно близькими були дідусь і бабуся. І навіть бабуся більше, тому що дідусь помер, коли мені було дев'ять років. Він був найголовніший у сім'ї, і його фігура мала на сім'ю великий вплив. Навіть після його смерті теж, але це вже змінилося.

П.: Як ви відчуваєте, від кого інтроєктували власні якості?

О.: Від діда більше...

П.: Ви обрали для діда символ яйця, ніби ви «народжений дідом»?

О.: Овва, так-так, погоджуюсь, я так часто відчував.

П.: Зараз ви тішите самі себе своїми якостями, які в житті стверджують діда?

О.: Так, так.

П.: Які ж це якості?

О.: Певна мудрість, стабільність, розумність. І від тата дуже багато взяв. Але тато хаотичний. Він талановитий, але він у своїх життєвих питаннях дуже своерідний. Я думаю, якби ми з ним жили разом, то, мабуть, мені не раз було б за нього соромно.

П.: Чи буває вам соромно за самого себе?

О.: Буває. Так, але інакше, не так, як могло б бути соромно за батька. Я набагато менше п'ю, і тому мені не так буває соромно.

П.: А в нього була ця слабкість?

О.: У нього вона і зараз є.

П.: Але як же ви дозволяєте собі заохочувати його в цьому? Ви ж говорите, що зустрічаєтеся за пляшкою.

О.: Це буває не так часто, тому дозволяю.

П.: Я розумію, але все одно ви хочете цим наблизитися до нього, стати на його рівень, щоб усе ж відчути батька!

О.: Так, це наша форма спілкування.

П.: Щире злиття?

О.: Так, хоч останнім часом ми це трохи змінили. Він може взагалі не пити. Я можу приїхати, просто повечеряти з ним, поспілкуватися.

П.: Він живе сам?

О.: Ні, в нього є жінка, співмешканка.

П.: Вам це не заважає?

О.: Ні, зовсім не заважає.

П.: Мама ніколи не забороняла вам бачитися з батьком?

О.: Ні, ніколи. Принаймні, з того моменту, коли я вже хоч щось почав розуміти.

Фрагмент психодрами¹⁹

П.: Що ви сказали б мамі в контексті ситуації, в якій минуло ваше дитинство?

О.: Мама, я тебе розумію і вибачаю за те, що емоційного зв'язку й любові мені було недостатньо (*пауза*).

П.: Я буду вам говорити, а ви по-своєму перефразуйте. «Мамо, я хотів би знати, чи ти взагалі відчувала, що я, певною мірою, «жив без мами за наявності мами?»»

О.: Так, я міг би в неї таке запитати: «Мамо, чи знаєш ти про те, що коли я був маленький, то фактично жив із бабусею і дідусем?»

П.: Ви зараз констатували факт, як ви жили, але відходите від того, що для вас є травмивним, а саме: відчуття сирітства, знедоленості, що «ви, за фактом, були без мами за живої мами».

О.: Я це відчуваю зараз, що це травматично.

П.: І тому обходите, не говорите?

О.: Так. Я просто собі це раніше не формулював, уникав навіть думати про це! Але цей факт можна назвати і так. Мені важко проговорити, оскільки мені шкода себе.

П.: Важко прямо звернутися до мами. Це значить, що залишився травмивний слід (фіксація).

О.: Так, звичайно, залишився! І взагалі для мене ця картинка (рис. 3) – про сирітство, я тепер це зрозумів.

П.: Ще ви могли б сказати: «Мамо, чи ти відчувала взагалі відповідальність за те, що ти обрала саме такого чоловіка – мого батька? І потім ваша чуттєва віддаленість впливала на мене також. Чи ти це враховувала? Чи несла відповідальність за те, що в мене саме такий батько?»

О.: Я можу сказати так: «Мамо, чи ти думала, за кого взагалі виходиш заміж, з урахуванням того, які твої мама і тато і які традиції в сім'ї?»

П. (*від О.*): «І чи думала ти про мене, коли так відмежовувалася від татка?»

О.: Так: «І чи думала ти про мене, коли дозволила своїм батькам вигнати мого батька із сім'ї?» Ось так. Тому що вона дозволила це зробити!

П.: Вони їй допомагали? Чи вона була проти, але дозволила?

О.: Мама залишилася жити в цій квартирі, з бабусею і дідусем. І зрозуміло, що вона завжди була під їхнім впливом. А він так і залишався чужорідним елементом. Тому довелося піти.

П.: Тобто вона була більше донькою, аніж дружиною?

О.: Безсумнівно! Це вірно сказано.

П. (*від О.*): «Мамо, чи розуміла ти, як це позначиться на моєму житті і на тому, що в мене потім буде *страх повторення такої ситуації*?»

О.: Я про страх ще навіть не усвідомив, але можу так сказати: «Мамо, чи розуміла ти, як це відобразиться на моєму житті?»

Обговорення психодрами

О.: Я явно відчув у собі травмивні згустки, які стабілізовані й сидять глибоко, про які раніше ніяк не задумувався. І зараз я добре розумію своє прагнення взагалі не розбиратися з цим, уникнути рефлексії на певні теми, і така моя позиція завжди. Нехай воно собі там буде. Я їх [батьків] розумію, вони, як не мене, то хоч себе любили. Емоційний матеріал, який я ігнорував, залишається в мені та визначає аспекти моєї активності, почуттів – багато чого я навіть не знав, а тепер звернув увагу.

¹⁹ Психодрама нерідко поєднується з процесом аналізу малюнків, за умов необхідності й уточнення наслідкових реалій дитячої травми та її впливу на формування базально-мотиваційних чинників психіки, які важко пробиваються в сферу свідомості, зберігаючи тим самим енергетичну силу впливу на поведінку О. (почуття, вчинки, ставлення, внутрішні переживання).

П.: Це допоможе вам розпізнавати свій внесок у ситуації сімейних взаємин і більше розуміти себе. А те, що відчуття «сирітства» (див. рис. 3) – ми до цього повертаємося.

О.: Так. На це вказує похмурість сюжету і чорно-білий колір. Немає людей, і є опозиція – це я зрозумів. Я чітко розумію, що між великим чорним ліжком і дитячим ліжечком – опозиція, але і це було витіснене.

П.: Де ви могли б себе відчувати: тут – на великому ліжку, чи в маленькому?

О.: Безсумнівно, в маленькому ліжечку, і не інакше.

П.: Зрозуміло. Це вказує на те, що залишкові явища дитинства все ще слідує за вами?!

О.: Це поза сумнівом!

П.: Поки що ми бачимо з отриманого матеріалу, що це «ліжечко» обмежує ваші можливості, заганяє вас у манеж, який може блокувати ваш «дорослий» потенціал. Як бачите, цей птах (рис. 2) пригнічений, він зазнав певних невдач у своїх сподіваннях (у своєму польоті), що й зумовило складання крилець. Чи так?

О.: Я сказав би, що він [птах] не там літав, де треба, і трохи набрав собі на крила різної непотрібної тяжкості.

П.: Можливо, він хотів вирватися з клітки (ліжечка)?

О.: Так, це круто, це влучно сказано, тому і літав...

П.: І тому намагався хоч би літати. Але оскільки він маленький, він ще не навчився обирати шлях. Його бажання були трохи сильнішими, ніж його досвід і можливості. Чи надовго цей птах так складає крила? Чи цей стан стабілізувався, чи це плинно?

О.: Я взагалі просто хотів зобразити вину у її статиці, а не себе як вину.

П.: Коли художник малював малюнок (рис. 3), то теж хотів зобразити щось інше. Але крізь призму вашої рефлексії малюнок набув нового значення, відбулося його привласнення в процесі аналізу. Так і з малюнком вини (рис. 2), яку ви зобразили відчужено від себе, як ми і пропонували. Але зараз будемо користуватися цим малюнком ніби чужим.

О.: Добре, крила можуть висохнути і стати легшими. Так, я розумію, і птах може полетіти.

П.: Крила можуть висохнути? Значить, рис. 2 не повною мірою відображає те, що ви несете в собі стабільно?

О.: Так, це лише мої періодичні відчуття.

П.: Якщо десь вони ще не висохли, то «тінь» цього факту завжди присутня?

О.: Мабуть, частково вони можуть висихати, бо «тінь» пережитого завжди є в мені. Вони до кінця не очищуються від того, що вони несуть із дитинства. Вони повністю не висихають, тому приспущені.

П.: Як ви самі відчуваєте в житті: що ви більш обережні в певних справах, де треба бути більш рішучим, що у вас може з'являтися страх невдачі там, де ви могли б бути явно успішним? Чи як це виявляється?

О.: Ні, це, ймовірно, йдеться про гріх, про моє відчуття *grihu*! Страху невдачі немає.

П.: Значить, це натяк на інтимний аспект стосунків?

О.: Так. Я думаю, це інтимний аспект взаємин, і тому – гріх.

П.: Тобто, певним чином, ви причетні до досвіду не за роками «дорослого»?

О.: «Залітання». Я вже говорив – *птах «не туди літав»*.

П.: Це «залітання» було морально осудним? Чи лише внутрішньо, вами?

О.: Ні, воно не було покараним. Це «залітання» було пов'язане лише з тим, щоб *подолати свій страх*. Внутрішньо, так, воно, звичайно, бувало осудним мною. Але це «залітання» – для того, щоб *подолати свій страх*. Усе дитинство – це депривація, обмеження.

П.: А страх полягав у тому, що «мене не приймуть, не полюблять, чи залишать, дистанціюються»?

О.: Страх? Це, ймовірно, був пошук любові. Страх був у тому, що «не туди літав, де дозволено».

П.: Страх зради, страх обману чи страх нещирості?

О.: Страх того, що немає любові до мене, а тоді – все інше. Тепер мені зрозуміло.

П.: Ви розумієте, що це відголоски материнської любові, що це відлуння дитинства (рис. 3, фото 1), відчуття «сирітства» за наявності матері? Це страх, що «мене не будуть широко любити», а значить, можуть вчинити так, як із батьком!

О.: Так, це вірно, якийсь дифузний страх...

П.: Чи «страх, що мене розлюблять і будуть згодом відчужувати»?

О.: *Страх, що я сам не зможу любити.* Це ще більший страх! Я не отримав «практику» любові в дитинстві.

П.: Це високість щирості. Як добре працювати з людиною, яка здатна до щирості у власній саморефлексії. Природно, що вічуженість матері створювала відчуття, що ви приречені на цю клітку, в яку ви самі закривали власну потребу в любові. Не було практики взаємної любові в дитинстві.

О.: *Мама була завжди зайнята собою.*

П.: *Якщо вона зайнята собою, то, щоб бути з мамою, треба мати схожі якості?* Вам довелося навчитися бути зайнятим собою?

О.: О, це справді так!

П.: І страх, що «я не зможу любити». Адже ви пережили період, коли дуже любили маму і цим почуттям самі ж і були покарані! Покарання власною любов'ю!

Рис. 4. Автор невідомий, «Ангел»

О.: Це вірно. Але в неї одне крило, бо друге – відрізане мечем (який у крові), воно не просто поранене, а волею жінки (власною волею) відсічене. Так я сприймаю.

П.: Самостійно відрізане (з ваших слів). Чи ви «відрізаєте» собі крило так, щоб не потонути у вирі почуттів?

О.: Це справді так, обрізаю. І при цьому зберігається можливість «потонути у вирі почуттів»? Для мене вона дуже навіть імовірна. Тому я в цей вир не ходжу, щоб там не потонути – так найвірніше! Я себе самодепривую!

П.: Це все ефект нереалізованої у дитинстві любові. Маленька дитина акумулює відсутність любові, як «нежиття» (рис. 3).

О.: Так, для мене тут, у цьому ліжечку (ізолюваному), немає життя (рис. 3).

П.: І тому потонути в цьому вирі почуттів, з одного боку, є надбаваним, а з іншого – спрацьовує запобіжник: самозбереженність у синтезі із соціальними табу.

О.: Так, це вірно – спрацьовує моя воля.

П.: Тому що гармонійних, лібідних стосунків із мамою не було?!

О.: Так. Я відчуваю, що через вакуум любові в дитинстві я багато чого не вмію і навіть остерігаюся. Саме в емоційно-інтимному значенні усічені можливості гармонізації лібідних взаємин.

П.: Певно, є внутрішні страхи? Тому що там (у дитинстві) ваші лібідні потреби, почуття не були вчасно прочитані та підтримані. І виникла така ізольованість. Це дуже цікаво, що «крило» обрізала сама. Тоді це стосується і батька – вона [мати] дозволила власним батькам обрізати родинне крило, і що ви в дитинстві мали смуток. Ідентифікація з чоловіком, з батьком, і тривога з приводу того, що так можуть вчинити.

О.: Неймовірно, але проговорено те, що я сам не зміг збагнути (*хвилюється*) – «страх бути вигнанцем».

П.: Проглядається сила ідентифікації з батьком і його знедоленістю.

О.: Так, про нього можна сказати, що це справді «знедоленість» – як провідне!

П.: І в цьому ви були разом із батьком. За всіх лібідних стосунків із боку сім'ї (дідусь, бабуся, мати) батьківську любов нічим не заміниш!

О.: Звичайно. Так.

П.: Через те, в яку ситуацію потрапив батько, природно, в психіці спрацьовує захист – «я не маю потрапити в таку ситуацію». Щоб не довелося «залити горе», тому що це вже слабкість. Щоб не довелося «лікувати рани». Ви прагнете зберігати самоповагу.

О.: Так, прагну, це моє кредо.

П.: Картинка (рис. 4), яку ви обрали, може вказувати, що «знедоленість» (лише за іншими критеріями) характерна і матері?

О.: Так. Лише вони по-різному від цього захистилися і захищаються.

П.: Як ви думаєте, чи вплинули їхні захисти від «цього» на вас особисто? Чи наявні у вас певні залишкові явища їхнього виходу з такої важкої ситуації, коли люди, які люблять один одного, не можуть мати щастя і радості у взаєминах?

О.: Так, це для мене ніби «заборона на любов». Їхня ситуація для мене має бути висновком – що *любов небезпечна!*

П.: Тоді ви небезпечні самі для себе, адже ви власноруч обрізаєте крило своїм порухам (побудженням) любові – ось як працює захист! Ви ніби *жертвуєте любов'ю?*

О.: Так. Це ніби щось неважливе – «*можна прожити і без неї*».

П.: І тому я вже пробувала класти цю вину (рис. 2) сюди (на рис. 1) – політ буде гальмуватися тим, що ми розглядаємо в контексті вини. І *найбільша вина – це перед самим собою!* Щось у цьому аспекті ніби наполовину, або взагалі закрите, «просівається» через власний досвід, винесений із дитинства.

О.: Так, я зрозумів, сказане відгукується емотивно.

П.: І тоді ви ніби пригальмовуєте відчуття життя, пульсацію енергії.

О.: Так, звичайно.

П.: Створюється ситуація, як на рис. 5, що човен із любов'ю гальмується різноспрямованістю весла. Зверніть увагу на гребця вниз, і зверху, в човні. Подивімося наступний малюнок (рис. 6).

О.: Коли я його обирав, я взагалі не бачив у ньому образів. Для мене це були просто різні мазки, я не розгледів у ньому «спроб польоту птаха». Я в них бачив лише мазки, які можуть бути слідами, що викликають стид, сором.

П.: Значить, це пов'язане з інтимною сферою?

О.: Так, це пов'язане з інтимною сферою.

П.: Сором. Чи переживали ви коли-небудь, у дитинстві, почуття сорому?

О.: Я його пережив роки у дев'ять, у піонерському таборі. Це не була сексуальна історія. Вожата вважала можливим роздягнути мене перед іншими дітьми. Але я не сказав би, що це мене травмувало.

П.: Це було в якості покарання за щось?

Рис. 5. І. Морські «Розлучення»

Рис. 6. Малюнок іншого учасника групи

О.: Так, це було покарання за щось, що я зробив «не так».

П.: Як ви думаєте, чому їй спало на думку саме так покарання? Це така рідкість серед типажу покарань.

О.: Я пам'ятаю, що йшлося про те, що так покарали тих, хто намагався з когось зняти одяг, приміром, із дівчаток. І, мабуть, і я так робив, якщо я це пам'ятаю.

П.: А вона сама вас роздягнула чи змусила роздягтися?

О.: Змусила. Але я не пам'ятаю ніяких особливих почуттів щодо цього (вони ніби заморозилися). Лише це пам'ятаю, і сором лише зараз пригадався.

П.: Захист працює так, що почуття блокуються, щоб емоційно вижити у певній ситуації. Периферійний захист нас рятує від того, щоб ми не померли від сорому. Чи вплинуло це на те, що ви тепер вільніші у таких питаннях, як «роздягання»?

О.: Так, я думаю, що певний характер «відмороженості» залишився. Те, що мало б бути більш інтимним, є тим, що я можу робити «напоказ». Схоже, що я хочу розморозитися, хоч потім настає розплата – складаються крила (рис. 2), тобто відчувається вина.

П.: Але від цієї вільності вам все одно (після такого випадку) не легше?

О.: Так, не легше, тому складаються крила (рис. 2) – і виникає вина, а слідом, очевидно, самопокарання.

П.: Наступний малюнок (рис. 7) дуже цікавий, у контексті того, що ми розглядаємо. Тобто, в поле зору потрапили чоловічо-жіночі стосунки в контексті вини. І, передусім, за рахунок вашої щирості, яка була доцільна – це показник нашої ефективної роботи. Це (рис. 2) ніби жіночий фалічний образ (з ваших слів), а тут на рис. 7 ми бачимо зустріч жінки зі скелетом. Це схоже більше на чоловіка, на що натякає краватка.

О.: Так, я теж сприйняв скелет як чоловіка. Хоча... Я можу сказати, як я розумію цей малюнок.

П.: Ви розуміли, що вона відображається у дзеркалі?

О.: Так, і що вона на себе дивиться, а, оскільки вона багато «налітала», куди не слід було, то всередині – все пусте і мертве. Вона дивиться на себе і бачить у відображенні свою емоційну омертвілість.

П.: Якщо це так, то це (рис. 7) може стосуватися і вас.

О.: Звичайно.

П.: Тому що ви так могли... Є проблема відсутності єднання з матір'ю в дитинстві (дистанціювання) і все інше, про що вже йшлося, і це компенсується.

Рис. 7. С. Джерсі
«Дзеркало сутності»

О.: Так, це і моя «картинка», як рис. 4, так само і рис. 7.

П.: З одного боку, ви – потентний, красивий, перспективний чоловік, але відчуваєте всередині певну омертвілість, яка блокує вашу ініціативу.

О.: Так. Я її не відчуваю. Якщо говорити про «заборону собі відчувати любов», я вважаю, що мій улюблений захист – це витіснення, яке працює на упередження. Любові я навіть не відчуваю! Я її просто витісняю і дуже далеко, тому я навіть не відчуваю цю омертвілість. Я про неї не думаю, не відчуваю, але знаю, що вона є.

П.: Тобто ви перетворюєте любов на скелет?

О.: Ні, ймовірніше... дивлячись на цей малюнок, хочу сказати: «Мамо, подивись на себе». Але це ж і я. Я розумію, що це я, це мої власні частини: живе і мертво в мені!

П.: Треба б сказати самому собі: «Лише зараз я істинно виявив, як же я єднаюся з мамою».

О.: Тільки зараз я істинно виявив, що мама і я – це єдине ціле.

П.: «І оскільки в мене є чуттєве притягіння до матері, то я змушений цю нереалізовану любов омертвляти». Тому що є «табу на інцест». Бачите, не я ввела образ мами, я навіть обходжу едіпову залежність – вони самі себе виявили у процесі роботи. І тепер нам зрозуміло, чому ви сказали, що намалювали птаха. Тому що це не просто птах і складені крила (рис. 2), це – ваша любов до матері, яка постійно складалася (спочатку – у зв'язку з обставинами, потім – з усвідомленням її «табування», заборони) так, щоб вижити у цій великій, але нереалізованій любові. І ви сказали: «Ніби я не знедолена людина, тому що це – жінка, з якою я дуже близький (внутрішньоутробно і генітально)». Хлопчик причетний до геніталій матері вже самим актом народження. Тому це – рідна жінка, а всі інші – рангом нижче за рідністю. Тобто рис. 7 – це параметри любові і, водночас, омертвіння. А вже все інше – це відголоски, які позначаються і на сімейних стосунках, і на подружніх, і на любовних пригодах тощо. І у вас тепер є перспектива – це впізнавати і прочитувати більш змістовно і мати вибір у власній активності, а не стабілізуватися в заморожуванні любові.

О.: Так, погоджуюся, це те, чого мені бракує, я боявся подивитися цьому прямо у вічі!

П.: І якщо це так, то природно, що це (рис. 1) – натяк на чоловічу потентність, а це (рис. 7) – ніби підрив, підкоп під неї. Ці наслідкові явища «обнуляють» необхідну активність (потентність). Тому «сила» і слабкість у вас протистоять одна одній?!

О.: Я думаю, мої діти відчувають любов тата. У мене з ними все тепло і добре, з донькою та хлопцями також.

П.: З донькою є віддушина, де клапан любові може відкриватися повною мірою.

О.: Так, у цьому значенні – так.

П.: Дружина не заздрить? Не ревнує?

О.: Я думаю, це може трохи пізніше виявитися, коли донька підросте.

П.: Ви вже сьогодні пройшли сеанс АСПП, і, я думаю, ваш потенціал буде достатній для того, щоб це не виявилось, тобто ваша дружина буде сповна відчувати любов.

О.: Так. Але любов усе одно заблокована. До дітей – ні, але до неї...

П.: Тепер у вас є можливість на все це дивитися по-іншому, тому що будь-яке омертвіння – це ризик хвороби. Навіщо це треба?

О.: Я зрозумів.

П.: Де є статика і відсутня динаміка – зона ризику. Тепер, якщо повернутися до рис. 4, то з'являється пояснення такому тату (рис. 1). Тому що ваш партнер, лібідний партнер, фактично табуований із дитинства, тоді природно, що буде так (рис. 7). Мабуть, ви розумієте більше, ніж будь-хто, про що йдеться. Тому що вона (жінка, рис. 7) тримає меч – це може бути ще покаранням за якусь дуже велику любов.

О.: Так, це вірно, може бути покаранням. Можливо, вона це і вчинила, як самопокарання.

П.: Тоді вона (рис. 4) володіє чоловічою хваткою (меч – чоловічий символ), коли «настільки ж вабить, наскільки і стримує»?!

О.: Так. Вона вабить і стримує! Вона не лише вабить, це вірно, а й стримує. Як це влучно сказано.

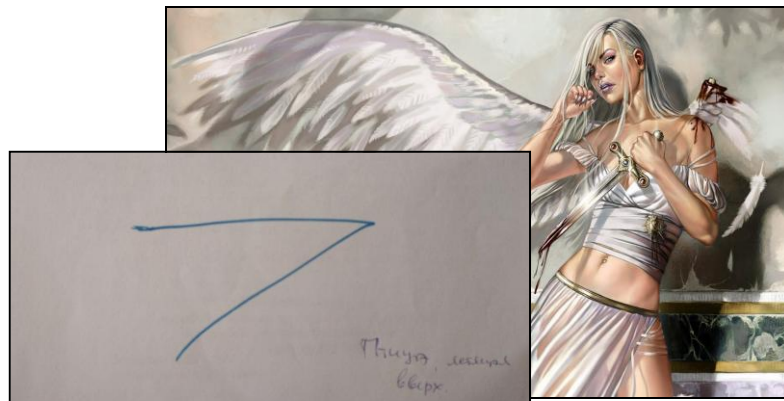

Рис. 8. Порівняння рис. 1 і рис. 4

П.: І це водночас. І тому це спрямоване на серце (рис. 8), щоб була сердечність любові, для вас це дуже важливо. Що за всього «омертвіння» ви залишаєтесь емотивно тонкою, чутливою, рефлексивною людиною. Хоч ця нереалізованість любові, звичайно, блокує ваш лібідний потенціал.

О.: Так, вочевидь блокує.

П.: І ви можете так обрубувати собі крило, і тоді на одному крилі далеко не полетиш?! Логіка: «Ми з мамою в цьому єдині».

О.: Так, справді, єдині, спільні!

П.: Враховуючи те, що ви самі ведете практику, я думаю, що нашої першої зустрічі достатньо, щоб ви отримали новий погляд на той бік проблеми, який був відтиснутий на периферію.

О.: Звичайно, у процесі такої роботи багато чого стало прозорим, яким, видимим. Я почав бачити, а це вже дає впевненість і енергію в новостановленні!

П.: Бажаю, щоб політ птаха був високим і успішним!

О.: Це так, я відчував, що в мене «*справи йшли добре, але невідомо куди*».

П.: Бажаю, щоб політ був гідним вас, вашого потенціалу. Професійних успіхів вам і самореалізації!

О.: Дякую величезне саме за професійність майстер-класу. Це високий клас майстра! І це незабутньо. Дякую!

Література:

1. Андрущенко В., Яценко Т. Філософсько-психологічні проблеми методології пізнання психіки. *Психологія і суспільство*. Тернопіль, 2012. С. 63-77.
2. Большой психологический словарь. Москва, 2008. 809 с.
3. Джемс. У. Научные основы психологии. Москва, 2003. 378 с.
4. Лапланш Ж. Словарь по психоанализу. Москва, 1996. 623 с.
5. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции. Москва, 1971. 40 с.
6. Леонтьев Д. А. Психологи смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. Москва, 2003. 487 с.
7. Якобсон П. М. Психологические проблемы мотивации поведения человека. Москва, 1869.
8. Яценко Т. С. Категорії «принцип додатковості» та «імпліцитний порядок» в глибокому пізнанні психіки. *Психологія особистості*. Івано-Франківськ, 2017. № 1 (8). С. 15-23.

9. Яценко Т. С. Психодинамічний погляд на взаємозв'язки свідомого і несвідомого (The relationship of conscious and unconscious psychodynamic approach). *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*. Київ, 2018. № 26 (2). С. 335-353.
10. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції. Київ, 1996. 264 с.
11. Яценко Т. С., Галушко Л. Я., Біла О. А., Манжара С. О. Візуалізована репрезентація психіки суб'єкта – передумова глибинного пізнання [in English and Ukrainian] *American Journal of Fundamental Research*. Issue: 3 (10). P. 90 – 115 pp.
12. Яценко Т. С., Галушко Л. Я., Біла О. А., Сіденко Ю. О. Глибинне пізнання психіки з використанням візуалізованої репрезентації суб'єкта. *Технології розвитку інтелекту*. Київ, 2017. Vol 2, № 5. Режим доступу: http://psylir.org.ua/index.php/tehnology_intellect_develop/issue/view/
13. Яценко Т. С., Глузман А. В. Методологія глибинно-коррекційної підготовки психолога. Днепропетровск, 2015. 396 с.
14. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання. Київ, 2004. 679 с.
15. Яценко Т. С., Бондар В. І., Галушко Л. Я., Камінська А. М., Педченко О. В. Психодинамічний аналіз репродукцій художніх творів у підготовці психологів. Дніпро, Київ, 2018. 300 с.
16. Яценко Т. С., Галушко Л. Я., Полянничко О. М., Іванова Н. О., Сіденко Ю. О. Діалог як методологічна складова глибинного пізнання психіки. *Психологія діалогу і світ людини*. Кіровоград, 2016. Т. 6. С.18-29.
17. Яценко Т. С. Категорії «принцип додатковості» та «імпліцитний порядок» у глибинному пізнанні психіки // *Психологія особистості*. – 2017. – Т. 8. – №. 1. – С. 13-22.
18. The phenomenon of guilt and its archaic essence, T. S. Yatsenko, Y. V. Amurova, O. A. Bila – *Technologies of intellect development*. 2018

Яценко Т. С.
**«Принцип додатковості» та «імпліцитний порядок» як провідні категорії
глибинного пізнання психіки**

Статтю присвячено актуальній проблемі глибинного пізнання психіки в її цілісності, зокрема підкреслюються: важливість дотримання «принципу додатковості» у глибинному пізнанні психіки та врахування її «імпліцитного порядку»; адаптивність «принципу додатковості» до суб'єктивної реальності психічного, що виявляється у двох принципах – «невід'ємність сфер свідомого і несвідомого» та «із іншого»; актуальність розуміння інформаційно-дистанційних взаємозв'язків свідомого і несвідомого у їх синтезі в «невидимому горизонті», що виражає категорія «імпліцитний порядок»; установлення взаємозв'язків між категоріями «принцип додатковості» та «імпліцитний порядок», що чинить вплив на науково-практичні пошуки, зорієнтовані на психоаналіз спонтанної активності суб'єкта, що й становить основу групової роботи в АСПП. Розкриття вищевказаних категорій орієнтує психолога-практика на розуміння функціональної нерозривності існування як кожної зі сфер психіки (свідоме – несвідоме), так і їхньої автономії в межах єдиної системи психічного. Це означає підпорядкованість глибинного пізнання методологічній позиції, яка синтезує емотивний, структурний та функціонально-енергетичний аспекти психічного.

Стаття доводить надвизначеність категорій «імпліцитний порядок» та «принцип додатковості», що виключає пряmlinійну їх заданість фахівцем – ведучим

групи активного соціально-психологічного пізнання, яка вибудовується на контекстності взаємозв'язків та опосередкованості взаємовпливів. Уведення вказаних категорій дало змогу довершити структуру психічного, що відображає Модель внутрішньої динаміки психіки, доповненням складниками «невидимий горизонт» і «імпліцитний порядок».

Ключові слова: діагностико-корекційний процес, імпліцитний порядок, Модель внутрішньої динаміки психіки, невидимий горизонт, несвідоме, передсвідоме, принцип додатковості, свідоме, свідомість.

Постановка проблеми. У статті представлено результати глибинно-психологічних досліджень, спрямованих на пізнання психіки дорослих людей. Психодинамічний напрям розвивається з 1978 року завдяки розробленому методу активного соціально-психологічного пізнання психіки в її цілісності, що синтезував науково-практичні здобутки різних течій психології, зорієнтованих не лише на наукове пізнання, а передусім на надання людині практичної допомоги. Саме це зумовило його багаторічний спіралеподібний розвиток та формування «від теорії – до практики, і навпаки». З огляду на системність психічного особливого поштовху для розвитку психодинамічної теорії та практики надали результати розробленої нами методики «Психоаналіз комплексу тематичних малюнків». Саме цей метод зробив акцент на неперевірено високій ролі (в пізнанні психіки) діалогічної взаємодії в системі «психолог – респондент».

Тривалий час у психологічному просторі залишалося відкритим питання розуміння психіки соціально адаптованих людей, які тим не менше потребують допомоги в каталізації особистісного зростання, самоактуалізації власного потенціалу, згідно з вимогами професії (психолог, психотерапевт).

У генезі становлення методу дослідний контингент складала вчителі (вихователі), а починаючи з 1990-х років – майбутні психологи, які фахово потребують особистісної корекції за всієї їхньої професійної зорієнтованості на надання допомоги іншим людям.

Розробка методу активного соціально-психологічного пізнання (далі – АСПП) у груповій формі реалізації передбачала розкриття закономірностей функціонування психічного в його цілісності, що постфактумно (спіралеподібно «теорія ↔ практика») сприяло розвитку методологічних засад глибинної корекції. З огляду на це у розв'язанні проблем, які поставали впродовж понад тридцяти років дослідження, провідну роль грала не стільки «техніка роботи» з людьми, як теоретико-методологічні положення, що виростили з практики. Методологія АСПП формувалася багаторівнево та вдосконалювалася в напрямі індивідуалізації діагностико-інструментальних аспектів глибинного пізнання, діагностики та корекції психіки учасників АСПП. *Центральним питанням психодинамічної методології є розуміння цілісності психіки в її самоорганізаційно-латентних можливостях*, що й загостило необхідність теоретичного та практичного розкриття категорії «імпліцитний порядок». У перекладі з латинської імпліцитний (empricite) означає прихований; той, що не виявляється явно, відкрито, під час поверхневого спостереження (див. [3, с. 258]).

Метою статті є спроба розкрити центральні категорії, які справляють організаційно-змістовий вплив на діагностико-корекційний процес глибинного пізнання психіки; довести дієвість заявлених у назві статті категорій, особливо в пізнанні *передсвідомих утворень, що задані слідами витіснень* та фіксовані у відповідних енергетичних осередках, які інтегруються та створюють передумови для виникнення **імпліцитного порядку**. Ця категорія істотно виражає зв'язок двох сфер – «свідоме / несвідоме», які, з одного боку, **автономні** (функціонально несумісні), а з іншого – **функціонально невід'ємні**, що й зумовлює необхідність введення у процес глибинного пізнання **принципу додатковості**.

Методи. Результати, що представлені у статті, базуються на структурно-

семантичному аналізу стенографічного матеріалу психоаналітичних діалогів психолога з респондентом із приводу візуалізованих засобів (ліпка, малюнок, іграшка тощо) у межах методу активного соціально-психологічного пізнання.

Виклад основного матеріалу. Психодинамічний підхід, що базується на розумінні цілісності психіки (свідоме / несвідоме), набуває актуальності у зв'язку з новими завданнями психології, у царині її практичної реалізації, спрямованої на надання людині безпосередньої допомоги, особливо в кризово-стресових ситуаціях. Це компенсує обмеженість можливостей академічного розуміння психічного крізь призму законів свідомого. Глибинна психологія розглядає психічне в єдності сфер свідомого і несвідомого та в їх суперечливій взаємозалежності. Вищесказане надає особливого значення *принципу додатковості*, який має вплив на вибудову адекватної методології та, відповідно, інструментально-методичного забезпечення діагностико-корекційного процесу активного соціально-психологічного пізнання (АСПП). Від адекватного розуміння фахівцем зазначеного принципу та вміння його втілювати у практику залежить глибинно-корекційний процес у його індивідуалізованій результативності. Саме тому для глибинного пізнання психіки ця категорія набуває особливої значущості.

Принцип додатковості ввів засновник квантової фізики Н. Бор для подолання розбіжностей у розумінні єдиної фізичної реальності у ньютонівському та квантовому її сприйнятті. У психологічній літературі цей принцип найбільш конкретизовано у спеціальній статті відомого грузинського психолога Л. Є. Шерозія (1978 р., XVIII конгрес). Він зазначає, зокрема, що «психічне відрізняється від фізичного, тому його слід відокремити від законів фізики, оскільки наука загалом поділяється тільки на фізику і психологію, як і все суще – на психічне та транспсихічне (фізичне)» (цит. за: [5, с. 751]). Це висловлювання підкреслює необхідність уточнення принципу додатковості в психології. Ми солідарні з позицією А. Е. Шерозія і в тому, що «психологія, як і квантова фізика, мають використовувати принцип додатковості як метод відтворення цілісної картини психіки» (цит. за: [5, с. 752]).

Принцип додатковості – найбільш фундаментальний принцип, орієнтований на дослідне охоплення цілісності об'єкту пізнання. Принцип додатковості не суперечить тому, що механічні (предметні) і квантові (ідеальні) об'єкти мають бути описані у різних дослідницьких (експериментальних) ситуаціях із використанням *різної термінології та технологій*. За нашим переконанням, це стосується академічної та глибинної психології. У той самий час не тільки квантово-механічні об'єкти мають мати точки перетину, на які необхідно зважати, а й свідомо-несвідомі феномени психіки є співвідносними на латентному та опрідметненому (спостережуваному) рівнях. Інакше кажучи, *принцип додатковості стосується реальностей, що відрізняються функціональною суперечливістю і несумісністю, лише за дотриманням цього принципу вони мають перспективи вивчення їх у цілісності, а не наполовину*. Н. Бор вважав цілком можливим застосування принципу додатковості у психології, враховуючи наявність свідомості і несвідомого. Такої самої думки дотримувалися В. К. Гейзенберг та В. Паулі. Зокрема, В. Паулі акцентував увагу на необхідності подолання прірви між кількісними і якісними параметрами явищ. Він стверджував: «Для нас... єдина прийнятна точка зору полягає в тому, щоб визнати обидві сторони реальності – кількісну і якісну, фізичну і психічну – як такі, що сумісні одна з одною» [6]. Схожої позиції дотримувався і Н. Бор: «Навіть якщо ми вимушені відокремлювати об'єктивну і суб'єктивну реальність, то межа поділу може залежати від засобів, через які ми дивимося на речі» (цит. за: [1]).

Ураховуючи суперечливість функціонально асиметричних феноменів психіки, що становлять у сукупності цілісність одного явища, ми й зосередили увагу на уточненні *принципу додатковості в психології*. Спираючись на факт, що для сфер свідомого і несвідомого характерна як автономія, так і взаємозалежність, можна

твердити, що порушення взаємозв'язків між ними актуалізує відчуття внутрішньої суперечливості, що має вияв у особистісній проблемі суб'єкта, яка латентно задається стабілізованою внутрішньою суперечливістю психіки.

З позиції психодинамічної теорії процес пізнання психічного має враховувати не лише специфіку суб'єктивізму свідомого, а й об'єктивні параметри, які й каталізують цей суб'єктивізм. Практично це може бути реалізовано через уведення двох принципів, а саме: принципу невід'ємності та принципу «із іншого». Перший принцип спрямовує дослідницьку увагу на те, що дві сфери психіки не тільки взаємопов'язані, а й опосередковано причетні до самого процесу формування (як і існування) тієї чи тієї сфери. Якщо це так, то між ними існує латентно-інформаційний (смысловий) взаємозв'язок. Важливо розуміти, що Я не має доступу до тієї частини інформації, що витіснена до несвідомої сфери. Коли говоримо про несвідоме, йдеться не про Ід (як базове, вроджене несвідоме), а про набуте у житті суб'єкта – передсвідоме (синтез витіснень та фіксацій). Порушення прямих взаємозв'язків (між двома сферами) спричинюється не лише витісненнями та супутніми їм опорами, але й наслідковими (слідовими) ефектами, що і виражає категорія – «позадосвідне», яке є недоступним для свідомості.

Діагностико-корекційний процес спрямований на розширення самосвідомості суб'єкта, що є головним чинником забезпечення психокорекційного результату. Принцип «невід'ємності двох сфер психіки» вказує на причетність до поведінки особи обох сфер. *Тобто в конкретному акті спонтанної поведінки суб'єкта незмінно присутня дієвість як свідомої, так і несвідомої сфер психіки.* Звідси висновок: невидимість несвідомого, його недоступність прямолінійному сприйняттю (пізнанню) свідчить про його семантичну непередставленість свідомому. *Останнє є лише однією з характеристик психіки, а не доказом неіснування несвідомої сфери психіки.* Тому психологи мають рахуватися зі специфікою функціонування несвідомого, яке перебуває під покровом захисної системи.

Залишається малодослідженим питання «участі» свідомості у формуванні несвідомого (точніше передсвідомого), що відбувається за активності механізмів витіснення (та опорів) під пресингом «цензури» Супер-Его. Передсвідоме має пріоритетність у взаємозв'язках: інформаційному – із Супер-Его, енергетичному – з Ід за його латентності для Его (Я). *Введення принципу додатковості до сфери глибинного пізнання психічного дає змогу більш адекватно уточнити в цілому розуміння предмету психології та шляхи його пізнання.*

Співвіднесімо принцип невід'ємності з принципом «із іншого» за параметрами ізоморфізму та гомоморфізму. Нами доведено, що підструктури психіки (свідоме / несвідоме) функціонально взаємопов'язані за принципом ізоморфізму (певної тотожності) і водночас – гомоморфізму, що вказує на те, що одна латентна детермінанта може задавати різні форми поведінки. Гомоморфічні взаємозв'язки несвідомого зі свідомим є істотною характеристикою цілісної психіки. Пояснимо це на прикладі: будь-який ізоморфізм дає змогу співвіднести знання, що представлені картою, із місцевістю, але не все, що перебуває на місцевості, відображено на карті. Саме тому – *гомоморфізм функціонально легко здатний перейти на параметри ізоморфізму, але не навпаки – ізоморфізм не може перейти в гомоморфізм (тобто місцевість → на карту).* Несвідоме може заявляти за себе символічно-візуалізовано у самопрезентантах, які є частково усвідомленими (людина знає, «що вона зобразила»), але залишаються невідомими суб'єкту глибинні смисли. Інакше кажучи, ми не можемо спеціально прямими вольовими зусиллями вилучити та «загнати» що-небудь зі свідомості в несвідоме, або подібним прямолінійним чином довідатися, які глибинні мотиви зумовили той чи той результат; не можемо також «витягти» латентний мотив із несвідомого навіть за сильного бажання самого суб'єкта (тобто носія несвідомого).

Самопрезентація в опредметненій формі передбачає, згідно з принципом

додатковості, спонтанність і мимовільність активності респондента, це основна передумова пізнання психіки в її цілісності. *Глибинну детермінованість психіки суб'єкта можна пізнавати за забезпечення метафоричності й опосередкованості засобів пізнання* та за умов долучення сфери свідомого. Останньому сприяє діалогічна взаємодія в системі «психолог – респондент» (П ↔ Р). Каузальність несвідомого гомоморфічно виявляється у різноманітних формах поведінки (єдина детермінанта стимулює численні форми ситуативної активності). Важливо зауважити, що функціональна голографічна реальність (несвідоме) вирізняється згорнутістю, матричною побудовою, синтезуванням факторів, що специфічно впливає на сферу свідомості. Це є суттєвою відмінністю психічної реальності від фізичної, на яку Н. Бор поширював принцип додатковості. Коли ми досліджуємо психіку в її цілісності (під час використання матеріалізованих, опредметнених репрезентантів), то враховуємо закони фізики (наприклад, «дерево не бігає»), що допомагає у пізнанні прихованих об'єктивних смислів психічного на межі єдності ідеального та матеріального. Глибинному пізнанню сприяє процес «*емотивного оживлення*» (наповнення індивідуально-суб'єктивним змістом) репрезентантів у процесі діалогічної взаємодії психолога із суб'єктом.

Як уже зазначалося, близькою до психології у вищезазначених питаннях є квантова фізика, що прямолінійно не пов'язана з повсякденною реальністю та просторово-часовими факторами. У контексті проблем пізнання психіки в її цілісності залишається важливим те, що під час інтерпретації зазначених вище «небуденних» явищ дослідник вимушений використовувати звичайну мову, тобто таку, яка є зрозумілою для респондента (вірніше – «слідувати у цьому за ним»). Питання причетності свідомості до «мікросвіту несвідомого» конкретизується в таких важливих положеннях:

- причетність слова до формування (як і процесу пізнання) передсвідомого;
- енергетично-асиметричний взаємозв'язок несвідомих і свідомих процесів;
- архетипна здатність психіки суб'єкта до перекодування несвідомих смислів у візуалізовані (опредметнені) форми, що піддаються декодуванню у процесі вербально-діалогічної взаємодії (П ↔ Р). До останнього причетні несвідомо задані механізми символізації, які беруть участь як у кодуванні психічних (ідеальних) смислів у матеріалізовані, так і в їх декодуванні у процесі діалогу (згущення, зміщення, натяк, просторове розташування тощо).

Уся система АСПП підлягає вимогам закону позитивної дезінтеграції психіки та вторинної її інтеграції на більш високому рівні психічного розвитку суб'єкта. Враховуючи специфіку реальності несвідомого, здатного каталізувати мимовільну поведінку в ситуації «тут і зараз», важливо окреслити передумови адекватного його вивчення. Саме цьому сприяє впроваджений нами принцип «із іншого», який окреслює вимоги до професіоналізму практичного психолога.

Принцип «із іншого» визначає (як і відображає) методологічні основи, що зумовлюють вияв несвідомого в синтезі зі свідомим в акті поведінки суб'єкта. Цей принцип втілюється через нижче представлені «постулати», які важливо враховувати глибинному психологу. Принцип «із іншого» зумовлює оптимізацію діагностико-корекційного процесу на межі дотичності сфер свідомого і несвідомого, що і дає змогу пізнати інформаційні еквіваленти, які фактично зшивають дві сфери «ниткою» об'єктивності.

Основні постулати принципу «із іншого»:

- внутрішня детермінованість мимовільної активності психіки респондента зумовлює характер спонтанності поведінки;
- неповторність спонтанної активності суб'єкта;
- взаємозв'язок зворотних і незворотних у часі процесів психіки;
- симультанність часопросторових взаємозв'язків у сфері несвідомого;

- порушення залежності психіки від факторів «реальності» під впливом тенденції «до задоволення», що каталізується потягами Ід;
- залежність особливостей процесу візуалізації психічного як від внутрішніх, глибинних чинників, так і від архетипних здатностей суб'єкта до візуалізованої самопрезентації психіки;
- підпорядкованість несвідомого (як і усвідомлюваного), універсальним законам рівноваги і взаємного співвіднесення за їхньої функціональної асиметричності;
- причетність механізмів символізації (згущення, зміщення, натяк тощо) до кодування смислів (як і до їхнього декодування), заданих несвідомим («іншим») у візуалізованих самопрезентантах;
- інформаційна зворотність під час взаємоперетворення семантики зі сфери «іншого» на параметри «зовнішнього», спостережуваного (дихотомія внутрішнього і зовнішнього);
- імпліцитність смислових аспектів візуалізованих репрезентантів суб'єкта, пов'язаних з індивідуалізованістю психіки, що потребує дешифрування (розпаковування);
- залежність інструментальних аспектів глибинного пізнання від імпліцитного порядку психіки, який недоступний вольовому (цілеспрямованому) відтворенню, конструюванню та моделюванню;
- взаємне протистояння за наявності латентної інтегрованості спостережуваного і неспостережуваного;
- взаємозв'язок (синтез) домовного (зокрема, перинатального) періоду розвитку психіки з мовним у візуалізованих репрезентантах. Перекодування із «немовного» у «мовний» формат відбувається у психоаналітичному діалозі за допомогою опредметненого репрезентанта;
- відносність ірраціональності виявів змістів «іншого» (несвідомого) назовні у зв'язку з необхідністю маскування латентних смислів, що здатні перейти до свідомого в процесі аналітико-діалогічної взаємодії психолога з респондентом;
- здатність «іншого» (неусвідомлюваного) до самоінтеграції, самоорганізації, «самозбирання», що експлікується у внутрішньому порядку психіки;
- залежність можливостей об'єктивації виявів «іншого» (неусвідомлюваного) від синхронізації діагностично-корекційного процесу з імпліцитним порядком спонтанної ініціативної поведінки респондента;
- нероздільна причетність «імпліцитного порядку» до законів незворотності (з боку свідомості) і зворотності (з боку несвідомого);
- подолання суперечностей психіки між детермінованим і «випадковим» у процесі пізнання латентних факторів, зумовлених слідовими ефектами минулого досвіду суб'єкта;
- синтез у сфері «іншого» нерівнозначних сил, які самоплинно визначають перехід від хаосу до порядку, що задає відносну рівновагу, яку виявляє спонтанна активність суб'єкта;
- миттєвість (згорнутість) процесів переходу із системи ідеального до матеріальної (опредметненої), з «іншого» (невидимого, неусвідомлюваного) до явного, спостережуваного, що потребує дешифрування прихованого смислу;
- трансформація смислових параметрів «іншого» з ідеальних у матеріалізовані (візуалізовані), яким притаманний прихований смисл, що виявляється в інформаційних еквівалентах, пізнання яких потребує діалогічності (П ↔ Р);
- причетність архетипної сутності психічного до перекодування смислів «іншого» (неусвідомлюваного) у візуалізовано-матеріалізовані саморепрезентанти, що несуть імплікативні смислові навантаження;
- синтез процесів «іншого» із захисною системою, в якій домінує тенденція «до сили», незалежно від характеру цінностей (умовні чи глибинні), що забезпечується

викривленнями соціально-перцептивної реальності;

– психічному характерний функціональний дуалізм процесів “іншої” сфери і сфери свідомого.

Отже, принцип «із іншого» визначається положеннями, які орієнтують психолога на необхідність рахуватися із функціональними особливостями сфери несвідомого («іншого»), а це спонукає психолога професійно вибудовувати діалогічну взаємодію з респондентом так, щоб запитання каталізували (стимулювали) процеси “із іншого” (зі сфери несвідомого), а не обмежувалися спостережувані. Принцип додатковості орієнтує пізнавальний процес цілісної психіки на врахування особливостей несвідомого в його функціональній асиметричності, несумісності, за одночасної наявності невід’ємності вказаних сфер. На практиці це феноменологічно виявляється в імпліцитному порядку, який латентно представляється активністю суб’єкта у спонтанному рангуванні авторських малюнків або обраних ним репродукцій художніх полотен за значущістю. Практика глибинно-психологічного пізнання виводить на латентно-когнітивні параметри психіки в її цілісності, які заявляють за себе в когнітивній її упорядкованості. Важливо враховувати і той факт, що для психіки властива рівність справжньої та ілюзорної реальностей, тому діагностико-корекційний процес націлений на зниження її ілюзорності, що спричиняє відступи від реальності.

Отже, вводячи *принцип додатковості*, ми маємо враховувати специфіку психічної реальності в її свідомих та несвідомих виявах, що й зумовлює подвійність його реалізації у практиці глибинного пізнання через такі принципи: а) невід’ємності двох сфер психіки; б) «із іншого». Останній принцип висуває професійні вимоги до ведення діалогу з респондентом. Якщо постановка запитань психолога не буде базуватися на необхідності об’єктивування до сфери спостережуваного (чутого і баченого) прихованих смислів несвідомого, то поведінковий матеріал не забезпечить умови глибинної його інтеграції.

Звідси така важливість спонтанної активності особи у глибинному пізнанні, яка каталізується внутрішньо нереалізованими імпульсами, наслідковими ефектами і фіксаціями, що зберігають енергетичний потенціал, який і задає мотивацію глибинного самопізнання. Важливо, щоб у процесі діалогу питання, що ставить психолог, мали потенціал стимуляції імпульсу, характерного «іншій» сфері, який емотивно зумовлює латентну мотивацію поведінки респондента. Останнє є важливим у розкритті категорії імпліцитного порядку психіки респондента, пізнання якого входить до завдань цієї статті.

Імпліцитний порядок – найбільш актуальна категорія глибинного пізнання. Вона ставить на новий науково обґрунтований рівень розуміння цілісності психічного та шляхів його пізнання. Імпліцитний порядок зумовлює внутрішню спонуку (латентний мотив) до активності суб’єкта незалежно від того, чи є поведінковий акт раціональним, чи ірраціональним. Психодинамічна парадигма, яка становить основу цього дослідження, стверджує, що за імпліцитним порядком стоїть внутрішній базальний конфлікт «життя – смерть», який безпосередньо не представлений свідомості, котра знайома лише з інстинктом самозбереження. Вказаний конфлікт маскується від свідомості системою психологічних захистів, яка трансформує його (конфлікт) у певні особистісні суперечності, пов’язані з тенденціями «до психологічної смерті» та до імпотування психіки. Недаремно Г. Гегель писав, що «*будь-яка свідомість є двочленним відношенням; свідомість як відношення взагалі є суперечністю*» (цит. за: [5, с. 357]).

Категорія імпліцитного порядку майже не представлена в науково-психологічній та філософській літературі. Разом із тим, практика АСПП переконує, що ця категорія є тією ниткою Аріадни, яка веде до розв’язання проблем глибинного пізнання психіки суб’єкта найоптимальнішим, а значить, емотивно найменш затратним і внутрішньо вмотивованим шляхом.

По суті, йдеться про проблему гармонізації зусиль психолога з іманентною **готовністю та можливістю психіки сприяти цьому процесу здатністю впорядковувати матеріал, що зумовлено власне внутрішньо спонукуваною латентною ініціативою психіки суб'єкта.** Пояснення криється в наступному: дисфункції психіки зумовлені енергетичним імперативом слідів пережитих негараздів (драм життя, «незавершених справ дитинства»), що синтезуються в імпліцитній упорядкованості, слідування якій дає змогу психологу йти *енергетично найекономнішим, а значить, найоптимальнішим шляхом у глибинному пізнанні!* Багаторічний досвід дає підставу констатувати факт, на який ми спираємося у діалогічній взаємодії з респондентом, а саме: **психіка знає все (не знає лише свідоме), щоправда, психіка і не зводиться лише до свідомого!** Саме ця вселенська істина знаходить підтвердження в адекватній трансформації **ідеальної** (психічної) реальності у візуалізовані репрезентанти (малюнки, предмети чи слова або самопрезентацію через добір репродукцій класичних полотен). З певністю можна сказати, що **інформаційні еквіваленти** пов'язують ідеальну й опрідметнену реальність **через смислове навантаження репрезентантів, що неможливе поза імпліцитним порядком!** Психіка як така когнітивно обізнана з притаманним їй смисловим багажем, що **виправдовує позицію психолога у його «слідуванні за респондентом».**

Імпліцитний порядок – це «слідування за...»; це невидиме і неконтрольоване ззовні *впорядкування спонтанних виявів активності респондента. Йдеться про латентну детермінованість глибинних імпульсів активності, що психологу важливо не лише розуміти (ймовірно прогнозувати), а й ураховувати під час постановки запитань респонденту, які мають викликати імпульс активності, за якою стоїть неусвідомлювана мотивація.*

Строгість послідовності вияву імпліцитного порядку та методологічна важливість його врахування в діагностико-корекційній практиці психолога пояснюються тим, що він (порядок) формувався самоплинно (поза контролем свідомості) та має здатність узагальнено виражати індивідуальну неповторність функціонування психіки. **Імпліцитний порядок не можна ні стерти, ні змінити, ні деформувати, адже він заздалегідь не написаний і не причетний до жодного субстрату; він визначається перетином, інтерференцією енергетичних мереж, за якими стоять певні інтеграційні метасмисли, дотичні як до свідомого, так і до несвідомого.** Саме тому **імпліцитний порядок виявляється в енергетичній потентності спонтанної активності суб'єкта, яка заявляє за себе поза «дисциплінарними» вимогами будь-якої логіки: чи то свідомого, чи несвідомого («іншої логіки»).**

Мова психічного в його цілісності виявляється не стільки в образах, символах (мова несвідомого), скільки в їхніх смислах, у яких функціонально об'єднуються обидві сфери (свідоме / несвідоме), що набуває представництва у невидимому, але практично відчутному, імпліцитному порядку, який незалежний від засобів саморепрезентації суб'єкта, тобто він є наддосвідним і надзаданим.

Парадоксальним є той факт, що *імпліцитний порядок не розв'язує проблеми забезпечення цілісності психічного, він її виражає загалом зв'язністю та континуумністю енергетичних імпульсів, які спонукають до «слідування за...» в емпіричному просторі. Це забезпечує внутрішню мотивованість респондента до процесу глибинного пізнання. Імпліцитний порядок не можна об'єктивувати в «чистому вигляді» як даність, автономну від емпірики процесуальної взаємодії в системі « $P \leftrightarrow P$ ».*

Імпліцитний порядок співзвучний енергетичній потентності мотивації респондента до взаємодії з психологом.

Психолог має професійно вміти не лише каталізувати вияв несвідомого, а й декодувати його зміст (смысл), що потребує діалогічної розлогості процесу аналізу.

Співпраця психолога з респондентом сприяє накопиченню поведінкового матеріалу, семантично потентного в об'єктивуванні латентно-сміслових параметрів психіки, що потребують тлумачення. За таких умов **діалог стає каталізатором «енергетичної готовності» психіки до виявлення заданості поведінки неусвідомлюваними чинниками.**

Імплицитний порядок, як уже вказувалося, співвідноситься з межею (між двома сферами), із так званим **невидимим горизонтом** енергетично-сміислової дотичності сфер свідомого і несвідомого. Враховуючи функціональну несумісність обох сфер, цей порядок інтегрує силові поля «з обох боків» (свідоме / несвідоме). Тому розгортання індивідуально неповторної ініціативи може бути пов'язане з наявністю алогічності та ірраціональності тенденцій, що піддаються візуалізації в спонтанній самопрезентації суб'єкта. Інакше кажучи, послідовне розгортання поведінки респондента не є логічно послідовним, що ще раз указує на асиміляцію імплицитним порядком сміслових аспектів обох сфер психіки, які є функціонально несумісними (асиметричними). **Імплицитний порядок об'єктивує психіку в спонтанній поведінці цілісно та невидимо для Я суб'єкта.** Доцільність запитань психолога обґрунтовується не лише зрозумілістю їх для респондента, а й спроможністю актуалізації енергетичного імпульсу поведінки «іншою» сферою (несвідомим). Вияв імплицитного порядку фігурально можна порівняти з календарем, сторінки якого жорстко впорядковані, проте можуть наповнюватися відповідно індивідуалізованим і діаметрально протилежним змістом. Сміслові параметри психіки є неповторними та невидимими для кожного респондента, як і впорядкованість вияву їх назовні.

З огляду на орієнтованість психодинамічної парадигми на «невидимий горизонт» дотичність обох сфер розуміння психологом важливості динаміки діалогічної каталізації імплицитного порядку психіки конкретної особи є необхідною передумовою його професіоналізму. З певністю можна вказати на енергетичну силу несвідомого в його визначальному впливові на характер спонтанної поведінки особи. Розширення свідомості суб'єкта відбувається за рахунок розширення розуміння внутрішньої особистісної суперечливості психіки, що відкриває перспективи її реконструювання та розв'язання. Психокорекційний ефект виявляється в гармонізації психіки, підвищенні її сенситивності та адаптивності суб'єкта до соціуму.

Відтак, зрозумілою є актуальність проблеми **імплицитного порядку**, який латентно асимілює та інтегрує «домінантні клопоти» обох сфер психіки. Психодинамічна парадигма і відповідна практика враховують запрограмованість несвідомого невичерпною **«надвизначеністю»**, яка вказує на необхідність орієнтованості психолога на той факт, що **«психіка знає все», зокрема й те, чого саме не знає свідоме Я суб'єкта.**

Методологічна строгість глибинного пізнання виявляється в слідуванні за *усталеними аспектами психіки, які розгортаються в неповторній динаміці для кожного суб'єкта.* Так досягається індивідуалізовано-психокорекційний ефект через об'єктивування інформації (яка була за межами сприйняття респондента), що й відкриває перспективи розв'язання учасником АСПП внутрішніх стабілізованих суперечностей та стимулює особистісну гармонізацію (гомеостаз) психіки на всіх рівнях: структурному, енергетичному та функціональному.

Література:

1. Кирьянов Д. Дополнительность и проблемы современного диалога науки и богословия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bogoslov.ru/text/255941.html> – Загол. с экрана. – Мова рос.

2. Леклер С. Бессознательное: иная логика. *Бессознательное*. Тбилиси, 1978. С. 260–271.

3. Новый словарь иншомовних слів: близько 40 000 сл. і словосполучень. Київ, 2008. 672 с.

4. Пригожин И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой. Москва, 1986. 432 с.
5. Шерозия А. Е. Сознание, бессознательное, психическое и система фундаментальных отношений личности: предпосылки общей теории. *Бессознательное*. Тбилиси, 1978. С. 751–758.
6. Яценко Т. С. Основы глубинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика. Київ, 2006. 382 с.
7. Яценко Т. С. Динамика развития глубинной психокоррекции: теория и практика. Днепропетровск, 2015. 567 с.
8. Яценко Т. С. Методология глубинно-коррекционной подготовки психолога. Днепропетровск, 2015. 394 с.
9. Яценко Т. С. Глибинне пізнання самодепривації психіки майбутнього психолога. Київ, 2016. 383 с.

**Галушко Л. Я., Манжара С. О., Некрут Т. В., Соболева О. М.
Внесок психодинамічної парадигми у психологічну науку**

Наукова школа Т. С. Яценко, що започаткована у 80-тих рр. ХХ ст., розвивалася за консультативної підтримки академіка-секретаря АПН СРСР Бодальова Олексія Олексійовича, що відкрило перспективи проведення групових занять як дослідної платформи формування психодинамічної парадигми. Тема наукових досліджень Т. С. Яценко у 1979 році увійшла, по відділенню психології АПН СРСР, у число найважливіших у СРСР. Це посприяло соціальному захисту наукових пошуків та створило простір для реалізації групових досліджень у прокомуністичному режимі. Базовим для груп АСПП були гуманістичні принципи; спонтанність і невимушеність поведінки, принцип конфіденційності, що було неприродним у атмосфері тотального контролю та максималізації нормативних форм поведінки.

Групова корекція Т. С. Яценко знайшла адекватне втілення в методі активного соціально-психологічного навчання (АСПН), що згодом було перейменовано на глибинне пізнання (АСПП), що є більш адекватним, адже несвідомі чинники можливо лише *пізнавати*. Груповий метод АСПП синтезує численні методики: спонтанну дискусію, рольову гру, психодраму, моделювання, використання психомалюнку з метою візуалізації психіки респондента і її психоаналізу в процесі діалогічної взаємодії, що підкорено принципам та законам психодинамічної парадигми. В останні роки Т. С. Яценко активно використовує репродукції художніх полотен, які доповнюють та поглиблюють семантичний зміст авторських малюнків у процесі їхнього психоаналізу.

Уперше акцентовано увагу на тому, що техніки (інструментальні аспекти) надання психологічної допомоги людині повинні йти позаду розуміння та пізнання фахівцем природи психічного, в його індивідуальній неповторності та єдності динамічних і статичних аспектів. Указаний підхід до психіки охоплює такі боки:

структурний, функціональний та поведінковий. Значущі відкриття пов'язані з розкриттям динамічно-функціональних параметрів психіки, що синтезовано в «Моделі внутрішньої динаміки психіки» (див. рис. «Модель»). Зазначена «Модель» доповнює відомі з часів З. Фрейда вертикальні (антагоністичні) взаємозалежності лінійними, які підкорені принципам синергії. Т. С. Яценко ввела у науковий обіг *принцип додатковості* (назва запозичена із квантової фізики (Н. Бор)). Принцип додатковості з огляду на суб'єктивізм психіки має свою специфіку, тому в психології він представлений Т. С. Яценко двома принципами: «невід'ємності свідомого і несвідомого» та «із іншого». Зокрема, принцип «із іншого» (з несвідомого) передбачає професіоналізм психолога у веденні діагностико-корекційного діалогу в його орієнтованості на порційність, багаторівневність, невід'ємність діагностики і корекції та на виявлення внутрішніх стабілізованих суперечностей психіки. При цьому запитання психологом ставляться так, щоб вони, завдяки точності діагностики, могли побуджувати імпульс активності із несвідомого.

Не менш важливим є уточнення і «психологічних захистів»: не лише констатацією їхньої *функціональної системності*, але й диференціацією їх на два різновиди: *базальні* та *периферійні*. Т. С. Яценко доведено провідну роль базового конфлікту психіки «життя ↔ смерть», який і задає утворення деструкцій психіки: тенденції до психологічної смерті, самодепривації, психологічного імпотування психіки тощо. Т. С. Яценко незмінно висловлює подив, що практикуючі психологи ігнорують (не володіють інформацією про) два різновиди захистів, які не вказувалися також і у Фрейдівському учінні (як і його доньки А. Фрейд). Було зроблено акцент лише на окремих механізмах: заміщення, проекція, виміщення, раціоналізація, інтродекція, катарсис тощо. Базові форми захистів задають лінійний вектор спрямування енергії, а ситуативні (периферійні) – вертикаль. Психічне ж знаходиться на *перетині «вертикалі і горизонталі»*, що дозволяє говорити про діагностичну точність глибинного пізнання.

Каталізуючу роль для розвитку психодинамічної теорії та вдосконалення інструментарію зіграв факт розкриття особливостей структури психіки в динамічності її функцій. Пізніше, в 2015 р., була введена (у структуру) категорія «невидимий горизонт» та «імпліцитний порядок» психіки, які прояснюють таємницю цілісності психічного за наявності функціональної несумісності (асиметричності) обох сфер (свідоме / несвідоме) (див. «Модель», «невидимий горизонт», «імпліцитний порядок»).

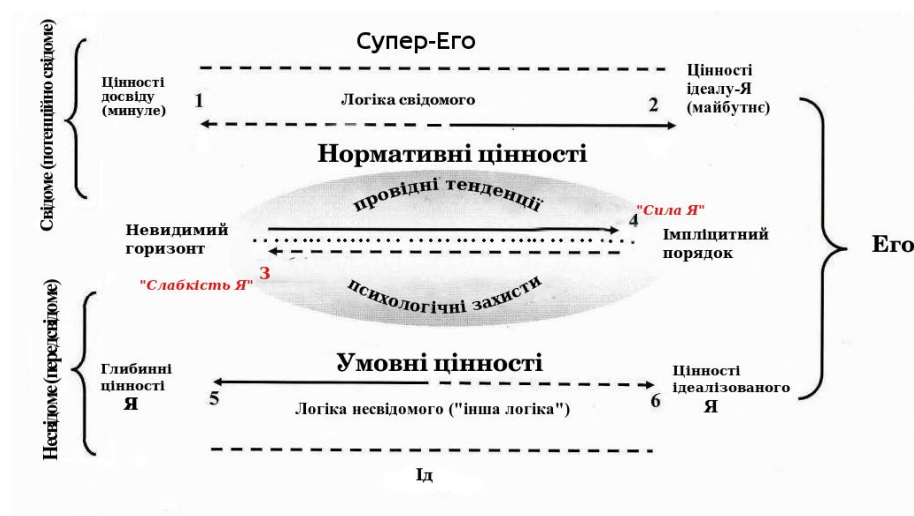

Рис. Модель внутрішньої динаміки психіки

Відчутна каталізація розвитку концептуальних засад психодинамічної теорії відбулася введенням у науковий обіг поняття «*едінальна довершеність*», що відкриває

перспективи уточнення такої значущої категорії для розуміння психіки в її цілісності, як *Комплекс Едіпа*. На переконання Т. С. Яценко, розуміння класичного комплексу Едіпа (З. Фрейд) не є достатньо вичерпним для пізнання феноменології психічного, яку отримано в дослідженнях психодинамічного спрямування, які проводяться Т. С. Яценко з майбутніми психологами (тобто, з людьми, відповідних критеріям психічного здоров'я). Передусім звертає увагу те, що психомалюнки (подібно до малюнків із досліджень С. Грофа (при використанні ЛСД)) – своєю символікою переважно вказують на значущість перинатального періоду розвитку суб'єкта. Якщо довіритися висновкам З. Фрейда, то за усіма проблемами психіки стоїть, умовно кажучи, «Едіп». Та й у самих роботах класика є натяк на те, що образи сновидінь перенавантажені образами перинатального періоду, які трактувались ним у едіпальному ключі.

Т. С. Яценко знайшла адекватну назву цьому явищу – «*Едіпальна довершеність*» (адже Едіп – це «табу на інцест», а новонароджений уже кровно причетний до обох батьків). Більше того її дослідження доводять наявність певних енергетичних пріоритетів, заданих введеною нею категорією.

Представимо психодинамічну позицію: класичний «Едіп» («табу на інцест») породжений обмеженнями соціуму, які в принципі можна обійти (що й доводять численні фрагменти із «хроніки життя»). Народження ж дитини – це невідворотність, яка не підлягає корективам, це природно зумовлений закон розлучення (роз'єднання) немовляти з лоном матері. Відтак, це є справжньою, непохитною проблемою для дитини. Т. С. Яценко стверджує, що вказана проблема є латентною для немовляти, і набуває в поведінці передумов вияву «Едіпа» лише в мовний період, коли до емоційних реакцій (на чинники «добре чи не добре») доєднуються когнітивні передумови, які навантажені архаїзмами: ревнощів, заздрощів, відчуття самотності, двоїстості (амбі) ставлення до близьких людей, ущемленості Я (меншовартісність) тощо. Останнє вказує на специфічну соціалізацію суб'єкта, задану едіпальними залежностями. Отже, у період становлення мови суб'єкт дорослішає і більш випуклими стають регресивні тенденції поведінки, породжені Едіпальними обмеженнями.

Це підкреслює навантаження психіки постфактумним досвідом через усвідомлення суб'єктом мимовільної причетності до порушення «Табу на інцест» (кровозмішення), яке фактично уже є реальністю у зв'язку з фактом зачаття (єднання «двох початків»); перебування у лоні матері; проходження родових шляхів; кровна єдність (доньки – з батьком; хлопчика – з матір'ю) тощо. Останнє може задавати наслідкові ефекти: почуття «без вини винний», амбівалентність емоційного ставлення не лише до близьких людей, а й до самого себе, породження тенденції «до самопокарання» тощо.

Одним із нових здобутків наукової школи Т. С. Яценко в останні два роки є відкриття значущості для психіки *архаїчного спадку людства*, що має виявлення в архетипній універсальності законів психічного, що лише підносить дослідну увагу до інструментальної спроможності АСПП у проникненні в індивідуальну неповторність психіки кожної особи. Т. С. Яценко, у новій роботі, яка присвячена архаїчному спадку людства (у друці), доводить, що мазохістські вияви залежні як від Едіпальних чинників, так і від архаїзмів вини, жертвоприношення, рабоволодарювання (або підкореності іншій людині). Дослідниця дійшла висновку, що *мазохізм* меншою мірою є сексуалізованим явищем, аніж власно підкореним архаїзму стражденності, який пов'язаний з виною та едіпальною залежністю суб'єкта, що породжують тенденцію до самопокарання. Останнє було констатовано Т. С. Яценко давно, як наслідковий ефект, що представлено в її роботах, а саме: «Агресія» [2], «Тенденція до психологічної смерті» [1], «Самодепривація» [4; 5].

Науково доведено *провідні механізми* (закони) ефективності *глибинно-корекційного процесу* – «*позитивна дезінтеграція психіки і вторинна*

інтеграція на більш високому рівні її розвитку»; встановлено передумову глибинного пізнання – *спонтанність поведінки суб'єкта та необхідність візуалізованості його саморепрезентації*, що забезпечує об'єктивну площину дослідження, яке здійснюється у діалогічній взаємодії «П↔Р». Т. С. Яценко розкрито процедуру «*діалогічного оживлення*» візуалізованих *репрезентантів* (П ↔ Р). Діалогу приділена особлива увага в його відповідності *принципам «незлиттєвості» та «нероздільності»* позицій психолога та респондента.

Здобутком діагностико-корекційного процесу є майстерність *єднання найрізноманітніших методів*: спонтанної дискусії, психодрами, невербальних прийомів, просторового моделювання, моделювання з каменів, ліпки, різноманітних форм використання малюнку – авторського та неавторського (репродукцій художніх полотен). Останнім часом (під впливом наукової уваги до архаїзмів) широко практикується психоаналіз малюнків «Власне тату» і «Тату вини»: психолог (для об'єктивності) намагається автономізувати вину від респондента, «посадивши» її на окремий стілець. Респонденту пропонується: а) намалювати окремо два тематичні психомалюнки: «Власне тату» і «Тату вини»; б) підібрати до кожного з них репродукції художніх полотен, що спроможні допомогти поглибити їх семантичні аспекти. Практика показує, що часто респондент замість «вини» малює «тату друга», «тату болю», «вина інших» тощо.

Найбільшим *практичним здобутком* є розробка (ще у 80-тих роках) методики «*Психоаналіз комплексу тематичних малюнків*», що узгоджується як із системністю впорядкованості психіки, так і з внутрішнім імпліцитним порядком: психомалюнки суб'єкт (автор) розташовує (на пропозицію психолога) у порядку значущості для нього, що каталізує їхній психоаналіз. Діалогічний психоаналіз психомалюнків особливо продуктивний за умов їх доповнення (за вільним вибором суб'єкта) репродукціями художніх полотен. Психоаналіз комплексу тематичних малюнків є одним із базових методів практики глибинного пізнання Т. С. Яценко, який використовується в усіх без виключення дисертаціях. Багатолітній досвід, у своїй сукупності, дозволив Т. С. Яценко вийти на відкриття категорії «*невидимий горизонт*» та «*імпліцитний порядок психіки*», що фактично дає відповідь на запитання: «а в чому ж сутність *цілісності психіки*, яка і є предметом глибинних досліджень». Останнє узгоджується з фактом, відкритим у практиці Т. С. Яценко, що «*психіка “знає” все, не знає лише Я*», і професійний психолог саме цим користується, що й зумовлює його позицію – «*слідування за респондентом*», спираючись на *архетипи*. Зазначене зумовлює як розширення рефлексивних знань респондента, так і накопичення поведінкового фактажу, який піддається інтерпретаційному узагальненню з метою виявлення стабілізованих суперечливих тенденцій психіки, що опосередковано об'єктивуються в: «*логіці свідомого*» і «*логіці несвідомого*», які засвідчують *різноспрямованість психічної енергії*.

Тамара Семенівна – автор понад 300 наукових праць, серед яких 35 посібників і монографій, зокрема: «Соціально-психологічне навчання в підготовці майбутніх вчителів», «Психологічні основи групової психокорекції», «Глибинна психологія: діагностика та корекція тенденції до психологічної смерті», «Агресія: психодинамічна теорія і феноменологія», «Методологія глибинно-коррекційної підготовки психолога»; «Самодепривація психіки та дезадаптація суб'єкта»; «Глибинне пізнання самодепривації психіки майбутнього психолога»; «Психоаналіз репродукції художніх творів у підготовці психологів» тощо. Під керівництвом Т. С. Яценко захищено 43 кандидатські та 3 докторські дисертації.

Із 1979 року науковець розпочала вести практику групової психокорекції; на разі – має сорокалітній досвід ведучої груп глибинного пізнання психіки і не лише у малих, але й у великих групах (від 50 до 250 осіб). Із 2006 року проводяться щорічні «Авторські школи академіка НАПН України Т. С. Яценко» (у великих аудиторіях), за

умов відповідної екранізації діалоگو-аналітичної роботи з протагоністом (на тлі чисельної групи). Ведуча таких занять спирається на *універсальність законів психіки*, що і допомагає працювати усім присутнім водночас (хоч кожний – над власним матеріалом, завдяки «оживленню» імпульсів, які актуалізуються під впливом спостережуваної роботи). Така *індивідуально-фронтальна практика* єдності можливостей (індивідуальних з фронтальними) глибинного пізнання у великій аудиторії є незаперечним доказом наукової адекватності відкриттів Т. С. Яценко, що синтезуються в положеннях *психодинамічної парадигми*. Вказана практика має свої особливості: довготривалість занять завдяки емотивному зануренню (з 10:00 до 18(19):00, за весь день усього дві перерви – кавова і обідня), що доводить високу внутрішню вмотивованість учасників АСПП до самопізнання та самозмін. Працюючи з несвідомим (яке поза часом та простором), час занять в групах АСПП ніби згортається – його учасники настільки захоплені *самим процесом*, що втрачають втому та відчуття часу.

Методика АСПП, яку реалізує Т. С. Яценко, є оригінальною, але не завжди піддається повторенню іншими, менш досвідченими психологами. Ми, аспіранти, до цього прагнемо, адже процес АСПП є незаперечним доказом вірності та адекватності положень психодинамічної теорії природі психічного. Ми щасливі відчуттям повсякденного руху, динаміки назустріч високому, проте здоланному завдяки психодинамічній теорії та відповідному методу АСПП.

Література:

1. Яценко Т. С., Глузман О. В., Калашник І. В. Глибинна психологія: діагностика та корекція тенденції до психологічної смерті: Навч. посіб. Ялта, 2008. Гриф МОНУ від 12.11.08 № 1.4/18-Г-2333
2. Агрессия: психодинамическая теория и феноменология: [Монография] / Т. С. Яценко, А. В. Глузман, А. Э. Мелоян, Л. Г. Туз; Под ред. Т. С. Яценко. Київ, 2010. 271 с.
3. Яценко Т. С. Методология глубинно-коррекционной подготовки психолога / Т. С. Яценко, А. В. Глузман. Днепропетровск, 2015. 396 с.
4. Самодепривація психіки та дезадаптація суб'єкта : монографія / Т. С. Яценко, В. І. Бондар, І. В. Євтушенко, М. М. Кононова, О. Г. Максименко. Київ, 2015. 280 с.
5. Яценко Т. С., В. І. Бондар. Глибинне пізнання самодепривації психіки майбутнього психолога. Київ, 2016. 384 с.
6. Яценко Т., Бондар В., Галушко Л., Камінська А., Педченко О. Психоаналіз репродукцій художніх творів у підготовці психологів: Навчальний посібник. Дніпро-Київ, 2018. 300 с.

Педченко О. В.

Теоретичний і практичний внесок Т. С. Яценко у становлення глибинної психокорекції в Україні

Стаття підкреслює значущість інтеграції різних підходів до практики психолога, що синтезує метод активного соціально-психологічного пізнання. Основні віхи науково-теоретичного становлення методу глибинної психокорекції, який започаткувала Т. С. Яценко в 1979 р., охоплювали: розкриття механізмів особистісних і групових змін (позитивна дезінтеграція і вторинна інтеграція на більш високому рівні розвитку); з'ясування системної впорядкованості психологічних захистів, їх співвіднесеності як зі свідомою, так і з несвідомою сферами

психіки; встановлення двох провідних форм захисту – базальної (особистісної) і периферійної (ситуативної); розкриття внутрішньої структури феномену психічного в динаміці суперечливих тенденцій – «до життя» та «до смерті». Дослідження взаємозв'язків між сферами психіки (свідоме / несвідоме) в їхній енергетично-смысловій єдності, що синтезується «імпліцитним порядком», який дистанційно об'єднує обидві сфери (в їх неподільності та функціональній асиметричності тощо).

Ключові слова: глибинна психокорекція, психодинамічна теорія, позитивна дезінтеграція і вторинна інтеграція на більш високому рівні розвитку, система психологічних захистів, базальний захист, ситуативний (периферійний) захист, логіка свідомого, логіка несвідомого.

Актуальність дослідження визначається посиленням інтересу суспільства до психологічної науки та практики; зростанням чисельності державних і приватних вищих навчальних закладів, що потребують кваліфікованих практичних психологів. Останнє гостро ставить проблему розв'язання завдань підготовки фахівців у сфері надання психологічної допомоги.

Основний виклад матеріалу. Психодинамічна теорія та глибинно-корекційна практика (впродовж сорока років) не лише розширили свої можливості надання глибинно-психокорекційної допомоги учасникам груп активного соціально-психологічного пізнання (далі – АСПП), але й відкрили можливості наукового узагальнення результатів дослідження психіки в її цілісності (свідоме / несвідоме), за критеріями адекватності та об'єктивності. Стаття чітко розмежовує діагностико-корекційний процес і його науково-дослідні можливості, що відкриваються через структурно-семантичний аналіз стенограм.

Науково-дослідний потенціал методу АСПП дав змогу Т. С. Яценко не лише доповнити структуру психіки (за З. Фрейдом) лінійними залежностями, але й уточнити комплекс Едіпа визначенням пріоритетності у формуванні Едіпального комплексу перинатального періоду розвитку суб'єкта, що сприяло введенню в науковий обіг категорії «Едіпальна довершеність» та супутній їй феномен – «Без вини винний». Психодинамічна парадигма базується на тому факті, що виникнення деструкції психіки задається базальним конфліктом «життя – смерть». З огляду на сказане, психодинамічний підхід до глибинної корекції майбутнього психолога націлений на упередження тенденцій до «психологічної смерті», «самодепривації» та «імпотування психіки», що так важливо пізнавати й коригувати майбутньому фахівцю-психологу з метою особистісного зростання.

Психодинамічна теорія в єдності з психологічною практикою створює базу для розвитку теоретико-методологічних основ вітчизняної практичної психології, сприяє підвищенню рівня професійної компетентності психологів. Така форма підвищення кваліфікації допомагає адекватному розумінню практикуючими психологами сутності психічного в його глибинному вираженні, відповідної методології, що лежить в основі методу, розробленого Т. С. Яценко, – активного соціально-психологічного пізнання. Метод АСПП сприяє актуалізації процесів інтелектуального осмислення теорії в єдності з практикою глибинно-психологічної корекції.

У 80-х роках ХХ ст. розвиток психодинамічного напрямку досліджень формувалася на основі психоаналітичної роботи в малих групах, орієнтованих на підготовку педагогів до спілкування з учнями. У середині 90-х років ХХ ст. усі науково-практичні розробки базувалися на психодинамічній парадигмі та набули спрямування на оптимізацію особистісного потенціалу майбутнього психолога. На основі емпіричної бази АСПП відбулося уточнення структури психіки, що зумовило доповнення вертикальних взаємозалежностей лінійними, що скоригувало характер суперечливих протистоянь: фрейдівський антагонізм Супер-Его та Ід доповнено лінійними взаємозалежностями підструктур психіки (див. рис. 1 «Модель внутрішньої

динаміки психіки»). Отже, в полі уваги перебувають горизонтальні взаємозалежності за типом антиномії, а не лише антагонізм (вертикаль), який ввів З. Фрейд [33; 36].

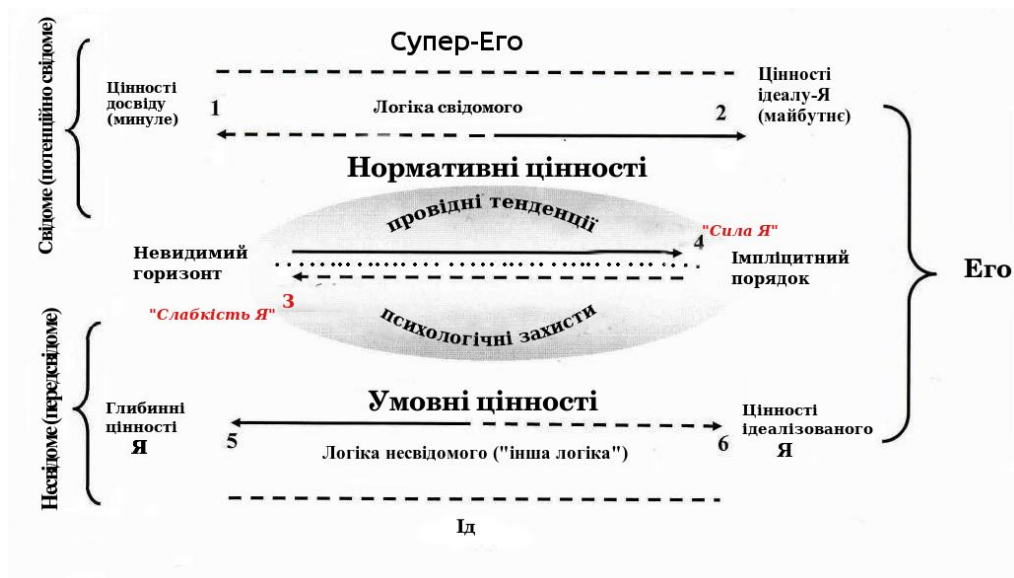

Рис. 1. Модель внутрішньої динаміки психіки

Серед наукових здобутків психодинамічної парадигми вагомим є дослідження системи психологічних захистів, які створюють бар'єри на шляху глибинного пізнання. У психодинамічній парадигмі психологічний захист розглядається як системно-диспозиційне утворення [22]. «Сутність поняття «психологічний захист» не вичерпується лише окремими захисними механізмами, які введені З. Фрейдом, (раціоналізація, проєкція, ідентифікація, витіснення, заміщення тощо). Захисна система має структурну організацію на когнітивному, емотивному, поведінковому рівнях» [36, с. 61]. Психодинамічна парадигма внесла уточнення в розуміння захисної системи суб'єкта і виділила: базальні (особистісні) та периферійні (ситуативні) захисти, які інтегрують захисні механізми, відкриті З. Фрейдом.

Базальні захисти пов'язані з категорією «позадосвідне», яке формується на основі абстрагування від конкретики ситуативного досвіду через узагальнення слідових ефектів і фіксацій, спричинених негараздами уже пережитого досвіду. Позадосвідне задає спрямованість мимовільної (спонтанної) активності суб'єкта, що виявляється в його провідних тенденціях. «При цьому енергетичні пріоритети «позадосвідного», які визначаються едіпальною залежністю суб'єкта, прагнуть до реалізації через базальні форми захистів в умовах інтеграції із ситуативними формами, що мають спрямованість на просоціальну адаптацію» [36, с. 57]. Отже, базальна форма захистів є наддосвідною, і тому ми не можемо пізнавати її виокремлено від цілісної психіки суб'єкта. Базальна форма захистів може заявляти за себе лише через периферійні форми захистів. «Периферійна (ситуативна) форма захисту має соціально-адаптаційну мету, не втрачаючи залежності від потреби «Я» в підтвердженні ідеалу» [36, с. 57]. З огляду на те, що базальні захисти діють «за «горизонталлю», а ситуативні – «за вертикаллю», констатовано, що одноактна поведінка презентує інтереси і свідомого, і несвідомого в точці перетину.

Процес глибинної корекції передбачає нейтралізацію, послаблення активності ситуативних захистів, що сприяє оптимізації способів вияву і вивчення (об'єктивування) базальних, глибинно-детермінованих їхніх форм. Розуміння захистів дає можливість працювати з людьми у великій (численній) аудиторії, завдяки як універсальності законів психіки, так і об'єктивності законів, яким підкорені захисні механізми, що актуалізуються в процесі спостереження за поточною психоаналітичною

роботою. Майстерність психолога полягає в тому, щоб послаблювати, пом'якшувати опори, які будуть відчутними за спроб прямолінійного пізнання глибинних чинників психіки. В АСПП створюється атмосфера послаблення факторів, що провокували б вияв периферійних (ситуативних) захистів. Останньому сприяє введення принципів організації глибинного пізнання: звернення один до одного на «ти» й на ім'я; щирість на емоційні реакції «тут і зараз», добровільність; прийняття себе й інших такими, якими вони є; відсутність критики, оцінних суджень (добре / погано), рекомендацій; спонтанність, невимушеність. Принципи функціонують у параметрах бажаності, а не обов'язковості. Більшої дієвості набуває закон «*позитивна дезінтеграція і вторинна інтеграція психіки на вищому рівні її розвитку*» [31]. Цей закон передбачає ведення процесу глибинної корекції так, щоб уникати емотивного напруження та зберігати емоційний стан учасників АСПП в оптимумі, що сприяє когнітивному опрацюванню матеріалу. Таким чином, уся діагностично-корекційна процедура АСПП підпорядкована вимогам позитивної дезінтеграції і вторинної інтеграції на вищому рівні психічного розвитку. Позитивна дезінтеграція характеризується порційністю, багаторівневістю та ґрунтується на процесуальності діагностики, що характеризується невід'ємною єдністю діагностики і корекції.

Вагомим внеском у психологію є введення та розкриття психодинамічною парадигмою нових принципів пізнання. *Принцип додатковості* [35; 36] робить акцент на необхідності врахування в процесі дослідження психіки обох сфер – свідомого і несвідомого: «...принцип додатковості стосується реальностей, що відрізняються функціональною суперечливістю і несумісністю, але, при цьому, вони мають перспективи вивчення їх у цілісності» [36, с. 128]. Принцип додатковості Т. С. Яценко введено у психологічну науку (вслід за Н. Бором – квантова фізика) у вигляді двох принципів: «принцип невід'ємності свідомого і несвідомого» і «принцип із іншого» з огляду на суб'єктивізм психічного та функціональну асиметричність двох сфер психіки (свідоме / несвідоме). Ці принципи різні за своєю суттю, але взаємопов'язані. *Принцип невід'ємності* стосується природи психічного в його цілісності, що зобов'язує дослідника враховувати обидві сфери, а *принцип «з іншого»* – зобов'язує психолога ставити запитання в діалогічній взаємодії з респондентом, що стимулюють імпульс активності останнього.

Отже, *принцип невід'ємності* указує на те, що оптимальне пізнання цілісної психіки потребує врахування обох сфер (свідоме / несвідоме), які функціонально взаємозалежні та асиметричні водночас. Цей принцип «...спрямовує дослідницьку увагу на те, що дві сфери психіки не тільки взаємопов'язані, а й опосередковано причетні до самого процесу формування тієї чи тієї сфери» [36, с. 129]. Тож, принцип невід'ємності засвідчує імпліцитну активність присутності обох сфер (свідоме / несвідоме) у кожному акті поведінки суб'єкта. Принцип же «із іншого» задає методологічні основи, що «зумовлюють вияв несвідомого, у синтезі із свідомим, в акті спонтанної активності суб'єкта. Він втілює передумови для оптимізації діагностико-корекційного процесу на межі дотичності сфер свідомого і несвідомого» [36, с. 133]. Цей принцип розкриває шлях методологічної реалізації принципу додатковості, що зумовлює специфіку побудови глибинного пізнання.

Отже, введення *принципу додатковості*, який у психології набув диференціації на два вищевказані принципи (невід'ємності двох сфер та «з іншого»), сприяє оптимізації процесу глибинного пізнання, що дозволило істотно уточнити методологію АСПП.

Новітнім здобутком психодинамічної теорії є введення Т. С. Яценко категорії «*імпліцитний порядок*», що синтезовано виражає цілісність психічного. «*Імпліцитний порядок*» – невидиме і неконтрольоване ззовні впорядкування спонтанних виявів активності респондента» [37]. Функціонально він співвідноситься з «*невидимим горизонтом*». Указані вище категорії довершили відкрити Т. С. Яценко Модель внутрішньої динаміки психіки (див. середину рис. 1). «*Імпліцитний порядок*» інтегрує

силові поля дотичності свідомого і несвідомого, незалежно від їхньої функціональної асиметричності. Підлеглість психіки імпліцитному порядку виявляється в спонтанній активності суб'єкта, його можливостях ранжувати малюнки (авторські чи репродукції художніх полотен) за їхньою значущістю, що впливає на індивідуальну динаміку психоаналітичного діалогу в системі «Психолог – Респондент» із кожним учасником АСПП. Імпліцитний порядок, якому підорядкована психіка, не представлений свідомості, тому суб'єкт не може відповісти на запитання, чому саме так він визначає порядок розгляду малюнків. Т. С. Яценко переконана, що психіка архаїчно несе когнітивну заданість до упорядкування, що гармонізується з Вищим Раціо. Звідси висновок, що психіка респондента латентно архетипно володіє смисловою значущістю для нього того чи того малюнка, як і когнітивними аспектами взаємозв'язків між ними [37]. Усе це засвідчує гіпотезу Т. С. Яценко про те, що «психіка знає все», і те, що не знає Я суб'єкта. Сам же суб'єкт – «знає і не знає», стверджує Т. С. Яценко. Тож, латентність процесів несвідомого не знижує його когнітивної потентності (латентної обізнаності). І саме тому *діалогічна взаємодія підпорядкована принципу «слідування за респондентом»*, хоч це положення набуває відносності під час необхідності інтерпретації накопиченого аналітичного матеріалу.

Серед таких латентних «знань» особливої уваги заслуговує *архаїзм комплексу Едіпа*, який, на думку З. Фрейда, центрує в собі всі подальші наслідкові негаразди психіки суб'єкта. З огляду на те, що психоаналітична парадигма вибудована на роботі з невротиками, термін «комплекс» є виправданим як «упорядкована сукупність любовних і ворожих бажань дитини, спрямованих на батьків» [5, с. 238]. Підкреслюється амбівалентність, тобто протилежність почуттів до рідних.

Фактично З. Фрейд вважав комплекс Едіпа «ядром і структуруючою силою людського досвіду» [5, с. 236]. Заборона інцесту – це «всезагальний, необхідний і достатній закон відділення «культури» від «природи»» [5, с. 242]. Комплекс Едіпа вказує на відносно стійку послідовність асоціативних ланцюгів у психіці, на які і спирався метод вільних асоціацій.

Т. С. Яценко взяла до уваги той факт, на який спирався ортодоксальний психоаналіз, – це системна впорядкованість психіки. Поряд із цим Т. С. Яценко намагалася максимально вивчити наявний на той час досвід практичної роботи з людьми. У створенні методу активного соціально-психологічного пізнання позитивну роль відіграла участь Т. С. Яценко у різноманітних тренінгових групах. Цьому сприяли стажування в Польщі (1978 – 79 рр.), у Гданській Психоневрологічній клініці та в її філії у Бидгощі та безпосередня участь в інтерперсональному тренінгу при Центральному інституті підвищення кваліфікації учителів у Варшаві. Надзвичайно важливим був досвід стажування в Ленінградському НДІ психоневрології імені М. Бехтерева при 9-му відділенні групової психотерапії (керівник – проф. Б. Д. Карвасарський), у Московському державному університеті імені М. Ломоносова, де Т. С. Яценко ознайомилася з методикою соціально-психологічного тренінгу під керівництвом проф. Л. А. Петровської, тісно

Фото 1. Група АСПП, ведуча Т. С. Яценко (друга зліва), учасник – гість Г. О. Ковальов (перший справа), ст. науковий співробітник лабораторії соціальної перцепції, очолюваної О. О. Бодальовим

співпрацювала з Г. О. Ковальовим (м. Москва) та з Ю. М. Ємельяновим (м. Ленінград). Т. С. Яценко брала участь у роботі шкіл-семинарів, які проходили у Воронежі, Дзержинську, Вологді (Московська обл.), Калузі, Новосибірську та ін., на яких була не лише учасником чи спостерігачем (в інших Т-групах), а й сама проводила тренінгові сесії [1].

У той час зародилося плідне співробітництво з багатьма науковцями Росії, зокрема з А. І. Подольським, доктором психологічних наук, професором МДУ імені М. Ломоносова. У контексті ювілейної події А. І. Подольський зауважив: «Саме 30 років тому (1979 р.) Тамара Семенівна Яценко приїхала на стажування на кафедру, яку очолював П. Я. Гальперін, і де я в той час закінчував аспірантуру та виконував кандидатську дисертацію. Саме тоді ми вперше й познайомилися. Ось уже тридцять років крізь усі наукові терні проходимо разом, підтримуємо один одного, зберігаємо доброзичливість, цікавимося науковими справами один одного. Що ми бачимо? Ми бачимо, що Тамара Семенівна Яценко стала Великим Українським психологом, чудовим спеціалістом у галузі як фундаментальної, так і практичної психології... Ми всі знаємо про її чудову тренінгову практику. Щораз, коли вона приїздить до Росії, просимо проводити ці заняття в МДУ імені М. Ломоносова із нашою молоддю» [1, с. 98].

Перші самостійні кроки в суто практичному форматі пов'язані зі спортивно-оздоровчою базою Черкаського педагогічного інституту «Сокирне», де Т. С. Яценко в 1979 р. уперше розпочала проведення групових занять за супервізією відомого фахівця з НДІ імені Бехтерева (м. Ленінград) Бориса Бараша. Так розпочався перший етап становлення методики групової психокорекції, яка потім одержала назву «Активне соціально-психологічне навчання» (АСПН). Пізніше Т. С. Яценко уточнила назву і замінила «навчання» на «пізнання», і тому наразі використовуємо аббревіатуру АСПП. Ця методика стала набувати вираженої глибинно-психологічної орієнтації лише через десятиліття безперервної практики (див.: [1]).

Фото 2. На святкуванні 35-річного ювілею факультету психології Московського державного університету імені М. Ломоносова, 22 листопада 2001 р. Москва.

Зліва направо: Олена Теодорівна Соколова, Тамара Семенівна Яценко, Андрій Ілліч Подольський

Фото 3. Тамара Семенівна (у центрі, друга зліва, другий ряд) серед учасників V Всесоюзного з'їзду психологів 1977 р., Москва, на якому вона виступала з доповіддю

Пізнання діаметрально протилежних варіантів роботи в групах тренінгу (Новосибірськ, 1980 р.), де домінувала директивна школа, керівник із Вільнюса М. Олексійчика та навчання у Варшаві і в Ленінграді (гуманістичні підходи) дали змогу більш адекватно осягнути природу психіки людини. Тамара Семенівна Яценко проаналізувала різні орієнтації тренінгової практики й окреслила два стилі управління

груповим процесом: гуманістично-недирективний та авторитарно-директивний, що вплинуло на її *пошук механізмів оптимального управління психокорекційним процесом* та індивідуально-особистісними змінами учасників групової взаємодії на засадах синтезу відомих практик, та відкрила механізми управління АСПП, які упереджували б негативні наслідкові ефекти: позитивна дезінтеграція та вторинна інтеграція на більш високому рівні психічного розвитку суб'єкта. Це відкрило перспективу формування невидимого, непомітного, але закономірно обґрунтованого управління груповим процесом АСПП. Останнє є одним із ключових моментів психодинамічної теорії та методики психокорекційного процесу, що базується на цілісному підході до розуміння психіки у взаємозв'язках свідомого з несвідомим.

Фото 4. Учасники групи активного соціально-психологічного навчання під керівництвом Т. С. Яценко (у центрі), серед них: Наталія Іванівна В'юнова (третя зліва), Елеонора Львівна Носенко (доктор психол. наук, професор, член-кореспондент НАПН України (перша справа). 1981 р., Черкаси

Фото 4а. Учасники групи активного соціально-психологічного навчання під керівництвом Т. С. Яценко (у центрі), серед них: Наталія Іванівна В'юнова (нині доктор психол. наук, професор Воронезького державного університету (перша справа). 1981 р., Черкаси

Фото 5. Учасники групи активного соціально-психологічного навчання (початок 80-х рр.). Справа біля Т. С. Яценко – О. Ф. Бондаренко; перша справа у верхньому ряду – С. В. Васьківська

Фото 6. Зліва – канд. психол. наук О. В. Винославська, Л. М. Виговська. Справа – доктор психол. наук Л. М. Карамушка (під час виконання невербальної вправи “спонтанний танець”)

Співпраця з науковцями в той період знайшла відображення в розробці теоретико-методологічних основ АСПП, які охоплювали синтез принципів організації групової, соціотренінгової роботи та гуманістичного підходу до пізнання особистості в її індивідуально неповторних виявах. У колі наукових інтересів Т. С. Яценко постійно перебувала проблема вдосконалення розуміння механізмів (закономірностей)

управління групою динамікою АСПП у єдності загальних та індивідуально-особистісних змін, що презентовано в розкритих нею механізмах «позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції на більш високому рівні розвитку особистості». Останнє набуло наукового обґрунтування в докторській дисертації Т. С. Яценко (1989 р.), яка була захищена першою в галузі практичної психології у НПУ імені М. П. Драгоманова.

З роками назви групових занять, що проводила Т. С. Яценко, змінювалися, як-от: «групи зустрічей», «групи довірливого спілкування». Пошуки адекватної назви привели до усталеності на певний час поняття «активне соціально-психологічне навчання», що згодом переросло в «глибинне пізнання» (і аж до сьогодні), оскільки, як стверджує Т. С. Яценко, навчати чомусь, що охоплює складову несвідомого, неможливо – можна лише *пізнавати*. Така позиція визначила факт відмежування АСПП від розмаїття тренінгових практик. Шліфування методики відбувалося і за рахунок різноманітності контингенту груп АСПП – студенти, вчителів, керівники підприємств та шкіл, працівники науково-дослідних інститутів, співробітники ВНЗ, що викладали педмайстерність [1; 12].

Методика АСПП уперше (1984 р.) була презентована в книзі, виданій у Черкасах [11] завдяки підтримці доктора історичних наук, професора М. І. Бушина. Важливим кроком до ствердження АСПП було опублікування брошури «Динаміка особистісних змін суб'єкта при груповому навчанні спілкуванню» (4 др. арк.) у м. Грозному в 1985 р. [13]. Видання надруковано за сприяння та підтримки відомого вченого, колишнього ректора Чечено-Інгушського державного університету проф. В. А. Кан-Каліка (див. також зб. «Теорія та практика активного соціального навчання» (російською мовою) [14]). Не менш вагомою подією було видання посібника з основ АСПП у Москві (1986 р.) при АПН СРСР за сприяння академіка-секретаря відділення психології АПН СРСР О. О. Бодальова [15]. Популярності науково-практичних здобутків Т. С. Яценко сприяли міжнародні семінари в Москві (за меценатською допомогою фонду Дж. Сороса), на яких дослідниця виступала в ролі ведучої заняття (контингент – московські тренери Т-груп, СПТ та колеги-психологи з різних міст СРСР). Т. С. Яценко зауважує: «Завдяки значним зусиллям академіка О. О. Бодальова та проф. Л. Ф. Рувінського психологи з різних куточків СРСР регулярно збиралися на наукові сесії та науково-практичні семінари, які проводилися або в Москві, або у Підмосков'ї, зокрема в Калузі. На одне з таких занять випадково потрапив студент-історик Калузького педінституту Болховітін Микола Іванович, що визначило його подальшу науково-практичну долю в психології. Це стало для нього доленосним – з 1996 до 2015 рр. був директором Центру психологічної допомоги в м. Калуга» [1, с. 111].

Тамара Семенівна підкреслює важливість для її професійного становлення занять АСПП із фахівцями, ведучими Т-груп, викладачами ВНЗ із різних міст СРСР. Вона згадує: «Особливий інтерес такі заняття викликали в тих, хто сам вів практику, цікавився педмайстерністю чи соціотренінгом»; вказує на важливість того періоду, коли «У Москві формувалася група наукових дослідників, які вмiли щось безпосередньо робити. Ми мали змогу єднати свій досвід та взаємно збагачувати його як знаннями, так і практичними навичками роботи. Пам'ятаю, що в мене у групі проходила повний курс АСПП Юлія Борисівна Некрасова – відомий спеціаліст, фахівець із психотерапії заїкання» [1, с. 111].

Науковим відкриттям було і те, що Тамарі Семенівні вдалося пояснити *спрямованість динаміки суб'єктивної інтеграції психіки та роль у цьому процесі умовних цінностей*. У праці «Соціально-психологічне навчання у підготовці майбутніх вчителів» (рос. мовою) [16] презентовано основні механізми групової динаміки та індивідуально-особистісних змін. Останнє надало нового змісту таким значущим для практичної психології поняттям, як «*суб'єктивна зінтегрованість психіки та*

об'єктивна її дезінтегрованість», «психологічний егоїзм», «феномен хибного кола», «закон вимушеного повторення» тощо [13; 16].

Фото 7. О. О. Бодальов та Т. С. Яценко
у Московському державному університеті імені М. Ломоносова, 2000 р.

Т. С. Яценко підкреслює особливу роль у становленні методу АСПП та розвитку психодинамічної теорії академіка РАО м. Москва Олексія Олександровича Бодальова (фото 7), який був її науковим консультантом із докторської дисертації. Вона переконана, що практика психокорекційної роботи, яка не враховує закономірностей психіки в її цілісності, не лише не може забезпечувати високі практичні результати в особистісному зростанні суб'єкта, але й має ризик психологічної небезпеки травмування учасників таких занять через *негативну дезінтеграцію їхньої психіки* [29].

Визначною віхою у становленні психодинамічної теорії та методики АСПП було відкриття двох різновидів психологічних захистів: базові (особистісні) та ситуативні (периферійні). Дослідниця стверджує, що без розрізнення психологом-практиком цих видів захистів він не може сподіватися на адекватне пізнання (діагностику та психокорекцію) цілісності психічного в його системних характеристиках. Це відкриття вперше було опубліковано Т. С. Яценко в 1987 р. у брошурі видавництва «Вища школа» [16]. Пізніше, у 1989 р., з'явилися методичні рекомендації, видані за сприяння Міністерства освіти і науки України [17]. Завдяки цим студіям та санкціям МОН України на проведення навчальних семінарів в Одесі розвиток практичної психології набув нового поштовху. Каталізація психодинамічної теорії відбувалася і за рахунок удосконалення *методично-інструментальних рівнів роботи*, зокрема **методики психоаналізу комплексу тематичних малюнків**. Теоретичне фундування ідей дослідниці та практичне ствердження наявності в психіці суб'єкта *базових* (особистісних) та *ситуативних* (периферійних) захистів укріпило психодинамічну теорію. Новий підхід до розуміння захисних механізмів, значення двох різновидів захистів, які підкреслюють, з одного боку, пріоритетність несвідомого ракурсу психічної активності (базові захисти), а з іншого – необхідність адаптації до соціуму (ситуативні (периферійні) захисти) надало вираженої доцільності психодинамічної теорії у фаховому та просоціальному ключі. У полі зору перебувала також індивідуально неповторна ієрархізація захистів, підпорядкована **генеральному механізму «від слабкості до сили»**, що вказує на їхню логічну впорядкованість. Усе це поглибило розуміння відносності інтеграційної сутності психологічних захистів, які забезпечують *суб'єктивну зінтегрованість* психіки на ілюзорних засадах, спрямованих на підтримання «ідеалізованого Я», з опорою на умовні цінності.

З огляду на це *особливу роль в організації внутрішньої динаміки психіки Т. С. Яценко відводить категорії психологічних захистів, незмінності (ітеративності) їхніх характеристик, продукованих відступами від реальності, селекціонуванням та викривленням інформації, її пропусками та хибними інтерпретаціями.* Останнє зумовлює констатацію в людини «уявних» проблем, які є емоційно обтяжливими для неї та створюють ілюзію реальності за рахунок емоційних навантажень.

Тривалий час метод АСПП продовжував зберігати практичну орієнтацію на гуманістично-педагогічні аспекти підготовки учителів до спілкування з учнями [10 – 19]. Дослідниця сфокусувала увагу на методичних засадах активного соціально-психологічного пізнання, що каталізувало формування психодинамічної теорії, на розкриття глибинно-психологічної сутності цілісної психіки. Теоретичні здобутки зумовлювали вдосконалення окремих методик АСПП (робота з психомалюнком, психодрамою, невербальними вправами, рольовою грою тощо) [16]. У 80-х роках метод активного соціально-психологічного навчання почали використовувати з прикладною метою – для підготовки до спілкування керівника (незалежно від профілю роботи) – педагога, директора школи, підприємства чи навчального закладу [11; 14; 15]. Застосування окремих елементів (аспектів) методу АСПП суттєво вплинуло на покращення викладання у ВНЗ педмайстерності, що було на той час актуальним і набувало розвитку під керівництвом професора І. А. Зязюна (на той час – ректора Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка). Емпіричний матеріал, отриманий у м. Полтава, за участі завідувача кафедри психології, професора В. Ф. Моргуна, повністю (12 днів роботи) увійшов у книгу «Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання» [31].

Варто підкреслити, що в 1982 р. Т. С. Яценко здобула наукове визнання і за кордоном, що засвідчує той факт, що вона стала членом міжнародної тренінгової асоціації в Нью-Йорку. Її неодноразово запрошували до Москви за лінією міжнародного фонду Дж. Сороса для проведення занять з практичними психологами за розробленою методикою АСПП (ініціатор поїздок – проф. Юлія Йосипівна Турчанінова, м. Москва (нині – в Америці)).

Паралельно з вивченням механізмів групової психокорекції створювався та вдосконалювався відповідний методичний інструментарій, зорієнтований на нівелювання опорів учасників АСПП, які зумовлюють труднощі вербалізації в процесі пізнання несвідомих аспектів психіки. Завдяки застосуванню візуальних засобів самопрезентації членам навчальної групи відкривалися нові можливості самопізнання в індивідуальній неповторності особистісної проблематики. Серед конкретних методик групових занять Т. С. Яценко віддавала належне насамперед малюнку в його багатогранній символічній образності та архетипності змісту, каталізованого мовою несвідомого [9; 16; 19]. Пізніше методика психоаналізу комплексу тематичних малюнків стала однією з основних [2 – 4; 8; 20; 22; 26; 30] для наукового узагальнення емпірики, що засвідчують численні дисертаційні роботи, емпіричною базою яких були стенограми комплексу тематичних малюнків. Тому методика психоаналізу комплексу тематичних малюнків відіграла роль наукової фундації теоретико-практичних пошуків послідовників та учнів Т. С. Яценко у форматі цілісного дослідження психіки в її системних характеристиках.

Отже, в 90-х роках АСПП набуло все більш вираженого психоаналітичного ухилу. Психоаналіз комплексу тематичних малюнків уже не міг бути зреалізованим без діалогічної взаємодії з їхнім автором та психоаналітичної інтерпретації сукупного поведінкового матеріалу, що уможливило пізнання логіки несвідомого, “іншої логіки” в порівнянні з логікою свідомого [19; 20]. Той період характеризується цілісним окресленням психодинамічної теорії та відповідних їй системних методик пізнання феномену психічного в суперечливій єдності свідомих та несвідомих виявів. Це відповідало зростанню прогресивних соціальних змін в Україні. В той час стрімко розвивалася мережа психологічних служб (В. Г. Панок) у різних сферах, але насамперед – в освіті. Практична психологія того часу все ще залишалася під впливом академічної психології (зі збереженням орієнтації на тестові дослідження), що засвідчувало неспроможність здолаття діяльнісного бачення психіки як заданої ззовні! Глибинне пізнання психіки на засадах спонтанної поведінки суб’єкта для академістів видавалося неприродним. Психологічна служба (за таких умов) все ще продовжувала

керуватися фронтальністю показників, без урахування значущості події для суб'єкта та її індивідуалізованого впливу на формування психіки. Поряд із цим, дослідження Т. С. Яценко були зорієнтовані на долання внутрішніх бар'єрів та на унікальність і неповторність внутрішнього світу окремої людини як здатної до самоорганізації та логічно-системної впорядкованості на рівні як свідомого, так і несвідомого.

Некритичне використання психологами зарубіжного психотерапевтичного досвіду зумовлювало наближення практичної психології до психотерапевтичних прийомів, що послаблювало увагу до методів, зорієнтованих на роботу із психічно здоровими людьми, зокрема, і до методів групової психокорекції.

Формування психодинамічної теорії та відповідні методолого-практичні успіхи Т. С. Яценко, які є визнаними як в Україні, так і за її межами, суттєво поліпшили ситуацію, що знейтралізувало користування психотерапевтичними прийомами в роботі зі здоровими людьми. Дослідження Тамари Семенівни переконують у необхідності цілісного підходу до пізнання психіки суб'єкта та доводять *перевагу групових психокорекційних форм роботи над індивідуальними*. Водночас, Т. С. Яценко довела їх нерозривний зв'язок і те, що *групові психокорекції забезпечують пізнання універсальних психологічних законів та сприяє розвитку навичок практичної роботи майбутніх психологів*. Усе це сприяло обґрунтуванню правомірності категорії **психокорекції поряд із психотерапією**. Багаторічна практика Т. С. Яценко доводить *необхідність (та можливість) допомоги професійно зорієнтованим майбутнім психологам через гармонізацію їхньої внутрішньої сфери психіки; гармонізацію свідомого та несвідомого*, що сприяє повній самореалізації особи, виявленню її прихованих (часто заблокованих особистісними проблемами) здібностей.

Фактом офіційного визнання науково-практичних здобутків Т. С. Яценко можна вважати обрання її у 1995 році академіком Академії педагогічних наук України зі спеціальності «Психологія, вікова фізіологія та дефектологія» (див. фото 8 – 9а).

Фото 8. Диплом академіка Академії педагогічних наук України Т. С. Яценко

Фото 9. Виступ Т. С. Яценко на засіданні НАПН України

Фото 9а. Члени відділення "Психологія, вікова фізіологія та дефектологія" НАПН України, 1995 р. У нижньому ряду, четверта зліва – академік НАПН України Т. С. Яценко

Вагомим внеском у розвиток практичної психології в частині глибинної психології було видання посібника «Психологічні основи групової психокорекції» (1996 р.) [22], де окремий розділ присвячено функціональним особливостям розуміння психічного в його цілісності та розкрито методичні основи глибинного пізнання через створення прогресивної групової динаміки. В посібнику *вперше* було висвітлено основи *процесуальної діагностики*, яка є засадничою в групах АСПП. Процесуальна діагностика в контексті вимог психодинамічної парадигми спирається на діалогічну взаємодію з аналізандом.

За сукупністю здобутків як у теорії і практиці розвитку психодинамічного підходу до розуміння іншої людини і розширення можливостей надання їй допомоги, так і заслуг у підготовці майбутніх психологів, Т. С. Яценко, указом Президента України Л. Д. Кучми від 06 листопада 1996 р., присвоєне почесне звання «Заслужений працівник народної освіти України» (фото 10 – 12).

Фото 10. Присвоєння почесного звання «Заслужений працівник народної освіти України», 1996

Фото 11. Медаль «Заслужений працівник народної освіти України», 1996

Фото 12. Т. С. Яценко з Л. Д. Кучмою під час вручення Медалі

Продовжимо огляд науково-практичних здобутків Т. С. Яценко.

Досвід психоаналітичної роботи з малюнками за розробленою Т. С. Яценко тематикою в комплексі [10; 26; 30] із роками все більше переконував у важливості розуміння архетипної сутності психічного, яке закономірно гармонізується з архаїчним спадком людства. Семантика несвідомого з її маскувальними засобами найоптимальніше може бути пізнана не на аналізі окремого малюнка, а в їхній сукупності, через виявлення характерних для психіки взаємозв'язків, які об'єктивуються у процесі їхнього аналізу. Комплекс тематичних малюнків виконується згідно із запропонованими темами та можуть бути доповнені малюнками на власні теми. Важливою є спонтанність і невимушеність процесу малювання. Позиція Т. С. Яценко – «зміст несвідомого перебуває по той бік конкретного змісту малюнків» [27]. Особливий поштовх для досліджень дали як відкриття *спільності символіки малюнків зі сновидіннями, казками та міфами, так і консатація*

полізначності їхніх символів, що відображає специфіку символізації змісту несвідомого. У роботах Т. С. Яценко та її послідовників [8] доводиться, що символ є семантично багатозначним та багатограним (полізначним), що є своєрідним способом маскування змісту несвідомого (витіснених осередків) і, водночас, завдяки аналізу, відкриває перспективи глибинного пізнання [27]. Образний і символічний характер змісту несвідомого потребує особливих умов дослідження та вмінь психолога поєднувати вербально-невербальні засоби пізнання з актуалізацією власної рефлексії респондента на засадах (принципах) спонтанної його активності. Спонтанність і невимушеність взаємодії у групах АСПП сприяє об'єктивуванню внутрішніх детермінант її зумовленості, пізнання якої потребує дослідження ітеративних та інваріантних характеристик спонтанної поведінки. Отже, важливого значення в цілісному підході до пізнання психіки в її свідомих та несвідомих виявах набуває професійна здатність психолога-практика розуміти символічний характер несвідомого та вміти дешифрувати його виявлення в системній упорядкованості, об'єктивування смислового навантаження архетипів та взаємозв'язків між окремими елементами символів незалежно від тематики малюнків. Процес дешифрування (інтерпретації) потребує цілісного розуміння несвідомої сфери, що стало предметом дисертації послідовниці Т. С. Яценко – Л. Г. Туз [9]. На цьому етапі доведено, що смислова структура символу є багатозначною, що може задавати зміст динамічної тенденції психіки. Т. С. Яценко стверджує, що смисл символу може виявити себе лише у спілкуванні, яке є діалогічним і поза яким можна спостерігати лише зображення, що само собою не презентує змісту психіки конкретної особи. Протилежною є позиція тестових інтерпретацій, зорієнтованих на уявну (ілюзорну) об'єктивність і чіткість, наперед заданого тлумачення [34].

Ці та інші вагомі ідеї ввійшли до книги Т. С. Яценко «Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання», опублікованої в 2004 р. (фото 13) [31]. Цей посібник успішно витримав конкурс підручників і дидактичних комплектів для учнів, студентів у НАПН України. Президент АПН України вручив Тамарі Семенівні відповідний диплом (фото 14 – 15).

Фото 13. Книга Т. С. Яценко «Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання», 2004 р.

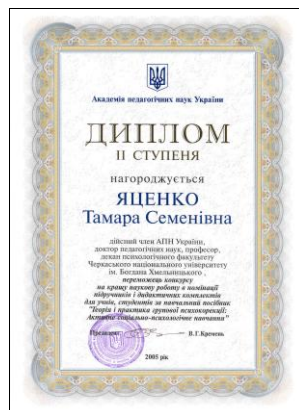

Фото 14. Диплом переможця за підсумками конкурсу навчально-методичних посібників

Фото 15. Президент АПН України В. Г. Кремінь вручає академіку Т. С. Яценко диплом переможця за підсумками конкурсу навчально-методичних посібників

Зазначена книга ствердила факт універсальності механізмів символізації, на які вперше звернув увагу З. Фрейд (у процесі інтерпретації сновидінь) – згушення, зміцнення, натяк тощо, які є дієвими не лише у сновидіннях, а й під час роботи з малюнками. Більше того, Т. С. Яценко вдалося доповнити цей перелік форм

символізації такими механізмами: *гіперболізація, мінімізація, локалізація, маскування кількості, схематизація, порушення фізичних закономірностей, яким підлягають предмети (відсутність окремих їх частин, спотворення, неприродне поєднання), неприродний синтез окремих якостей предметів (механізм зміщення), компіляція часткових елементів, дискретність предметів, їхніх окремих аспектів тощо.* Найбільш яскраво дієвість зазначених механізмів виявляється у процесі аналізу психомалюнків та репродукцій художніх полотен, що дає змогу об'єктивувати системні характеристики несвідомого на основі асоціативних ланцюгів між окремими елементами образів. Позначені проблеми психодинамічної теорії досліджено в кандидатській дисертації К. А. Бабенко [2].

Заслугою Т. С. Яценко є її особлива увага до образної передачі психологічного змісту, який симультанно злитий з архаїчним спадком (*колективним несвідомим*) та архетипом, що сприяє візуалізації складного, ущемливого для Я змісту, як правило, пов'язаного з едіпальними залежностями психіки. Архетип, за Т. С. Яценко, є психодинамічною тенденцією, за якою стоїть архаїчний інстинкт, що відкриває перспективи перекодування ідеальної (психічної) реальності в матеріалізовану із збереженням **інформаційних еквівалентів**. Архаїчна здатність психіки пов'язана також із систематизацією та впорядкуванням внутрішніх детермінант у їхній суперечливій єдності. *Завдяки архетипам психіка актуалізує колективне несвідоме через візуальні засоби із надр не лише онто-, а й філогенезу.* Це виявляється в об'єктивуванні семантики едіпальних залежностей особи. У статті «Едіпів комплекс і внутрішня суперечність психіки суб'єкта» Т. С. Яценко [21] підкреслює, що архетипи пов'язані з едіпальними залежностями, що детермінують породження особистісної проблеми суб'єкта. Саме завдяки архетипу в поведінці особи та її малюнках об'єктивується «потаємна» (інтимно значуща) інформація з глибин психічного, яка несе семантику індивідуальної неповторності. Архетипна символіка сприяє виявленню психологом-практиком програмування поведінки суб'єкта, яка виявляє себе в інфантильних тенденціях. Дослідження Т. С. Яценко довели факт *адаптаційного синтезу архетипів з індивідуальним досвідом суб'єкта, тому в кожній особі вони мають неповторне візуально-семантичне навантаження.*

Т. С. Яценко у своїх наукових працях неодноразово вказує [19; 22 – 25] на важливість уміння психолога-практика виявляти у спонтанно-поведінковому матеріалі логічний (асоціативно-образний) ланцюг, що сприяє об'єктивуванню складної багаторівневої системної впорядкованості психічного в його **досвідних** та **позадосвідних** утвореннях, які синтезує система захистів. Усе це є теоретико-практичними здобутками Т. С. Яценко останніх років, які дали змогу вдосконалити методичний інструментарій практичної роботи, в якій використовуються психоаналіз казки та монологи протагоніста про власне життя [3], об'єктні, предметні моделі [4], просторові «живі моделі», моделі з каменів, іграшки, психоаналітична робота з неавторськими малюнками [6] тощо.

Тамара Семенівна приділяє велику увагу розвитку наукової школи, навчанню аспірантів, студентів, чому сприяє проведення майстер-класів спільно з провідними вченими. На фото 16 і 17 представлена спільна науково-пізнавальна робота з доктором психологічних наук, професором Н. Л. Коломінським (фото 16) та з доктором психологічних наук, професором, членом-кореспондентом НАПН України В. О. Татенком (фото 17).

Фото 16. Творча майстерня доктора психол. наук, професора Н. Л. Коломінського спільно з Т. С. Яценко, 2004 р., Черкаси

Фото 17. Чл.-кор. НАПН України В. О. Татенко є одним із учасників психодрами, 2007 р., Ялта

Т. С. Яценко інтегрує свої наукові пошуки з провідними вченими України не лише у теоретичному, а й практичному форматах співпраці. Безпосередня участь науковців у груповій практиці АСПП єднає Т. С. Яценко з іншими вченими: В. П. Андрущенко, В. І. Бондар, О. Ф. Бондаренко, О. І. Бондарчук, Я. В. Васильєв, С. В. Васьківська, О. В. Винославська, Ж. П. Вірна, О. І. Власова, Є. В. Гейко, П. П. Горностаї, О. А. Гульбс, Л. В. Долинська, Т. І. Доцевич, Л. М. Карамушка, З. С. Карпенко, В. О. Киричук, Н. Л. Коломінський, О. С. Кочарян, В. Є. Луньов, Н. Ю. Максимова, А. Е. Мелоян, В. Ф. Моргун, Е. Л. Носенко, В. Г. Панок, О. Г. Паркулаб, В. Д. Потапова, О. Д. Сафін, С. М. Симоненко, В. М. Синьов, І. А. Слободянюк, О. Г. Солодухова, В. О. Татенко, Л. І. Уманець, А. В. Фурман, О. В. Царькова та інші.

Держава високо поцінувала наукову та психолого-практичну діяльність Тамари Семенівни Яценко. Її нагороджено відзнакою «Заслужений працівник народної освіти України» (1996 р.), відзнакою «Відмінник освіти України» (1999 р.), орденом княгині Ольги III ступеня (2001 р.), знаком «За наукові досягнення» (2006 р.), медаллю імені К. Д. Ушинського (2009 р.), медаллю «Григорій Сковорода» (2014 р.).

Фото 18. Присвоєння почесного звання «Заслужений працівник народної освіти України», 1996 р.

Фото 19. Медаль «Заслужений працівник народної освіти України», 1996 р.

Фото 20. Посвідчення «Відмінник освіти України», 1999 р.

Фото 21. Медаль «Відмінник освіти України», 1999 р.

Фото 22. Посвідчення «Орден княгині Ольги III ступеня», 2001 р.

Фото 23. Медаль «Орден княгині Ольги III ступеня», 2001 р.

Фото 24. Посвідчення «За наукові досягнення», 2006 р.

Фото 25. Медаль «За наукові досягнення», 2006 р.

Фото 26. Посвідчення «Золота медаль імені К. Д. Ушинського», 2009 р.

Фото 27. Медаль «Золота медаль імені К. Д. Ушинського», 2009 р.

Фото 28. Посвідчення «Медаль “Григорій Сковорода”», 2014 р.

Фото 29. Медаль «Григорій Сковорода», 2014 р.

З упевненістю можна ствердити, що академік НАПН України Т. С. Яценко є фахівцем високого гатунку, який зумів проникнути у психодинамічні закони глибин феномену психічного та розробити методи упередження (профілактики) імперативу деструктивного впливу глибинних тенденцій на поведінку людини, що знижує її адаптаційні резерви. *Наукова обґрунтованість досліджень, їхня відповідність поставленим цілям, сміливість у постановці наукових проблем, оригінальність шляхів та методів їх розв’язання* – ось деякі штрихи до професійного портрету Т. С. Яценко як теоретика і практика. Академік НАПН України Тамара Семенівна оригінальна в безперервності здійснення практики впродовж 40-ка років (з 1979 р.) та вдосконалення методів глибинного пізнання. Безцінний внесок у становлення практичної психології в Україні засвідчує факт проведення всеукраїнських Авторських шкіл та відкриття у 2006 р., рішенням Президії НАПН України (при РВНЗ «КГУ»), Науково-дослідного центру глибинної психології, що упродовж багатьох років здійснював науково-координаційну місію у м. Ялта для фахівців у галузі глибинної психокорекції в Україні (детальніше – у статті О. В. Глузмана, див. далі). Викристалізований психодинамічний підхід до розуміння цілісності психічного вражає проникливістю в суперечливу сутність психічного, в його структурні аспекти (див. Модель) та прояснення змісту асиметрії взаємозалежностей між сферами свідомого і несвідомого психіки. Тамара Семенівна працює не лише на сьогоднішній день, а й на майбутній розвиток практичної психології в Україні. Можна резюмувати, що вона є фундатором вітчизняної психодинамічної теорії та розробником оптимального варіанту групової психокорекції у формі методу активного соціально-психологічного пізнання, яке може бути реалізоване як у малій, так і у великій групах учасників.

Науково-практичні досягнення академіка НАПН України Т. С. Яценко висвітлені у всеукраїнських книгах (див. фото 30 – 36).

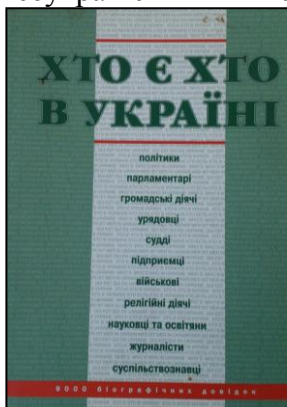

Фото 30. Хто є хто в Україні. Київ, 2007 р. (с. 1127).

Фото 31. Науковий потенціал України: київський літопис ХХІ століття. Київ, 2009 р. (с. 15).

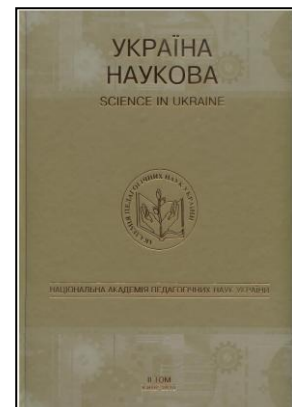

Фото 32. Національна академія педагогічних наук України: Україна наукова. Київ, 2010 р. (с. 99).

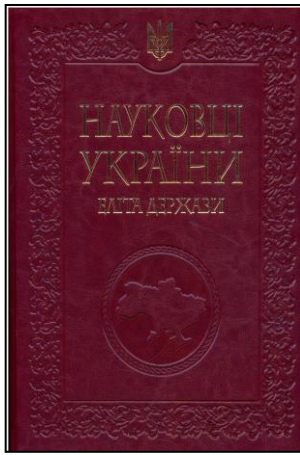

Фото 33. Науковці України: еліта держави. Київ, 2010 р. (с. 237)

Фото 34. Всеукраїнська газета для психологів, учителів, соціальних педагогів «Психолог». №9-10 (561-562), травень 2015 р., присвячено Т. С. Яценко під рубрикою «Жінки, які змінюють світ»

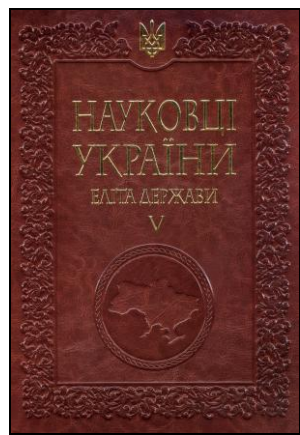

Фото 35. Науковці України: еліта держави V. Київ, 2017 р. (с. 117).

Фото 36. Міжнародний журнал загальної та медичної психології «Загальна і медична психологія». – №2 (02), лютий 2019 р., частина якого присвячена висвітленню праць Т. С. Яценко.

Особливо приємно відзначити особистісно високі якості її як людини, яка є цікавою та приємною у науковій співпраці. Тамара Семенівна блискучий організатор, управлінець, що засвідчила у період перебування на посаді декана психологічного факультету (2001 – 2005 рр.). Вона турботливо-дбайливий наставник своїх учнів (аспірантів), блискучий організатор та координатор наукової школи. Уже 45 років зберігає злагодженість взаємин членів кафедри психології, глибокої корекції та реабілітації, якою вона незмінно завідує в ЧНУ імені Богдана Хмельницького (за зміни назв кафедри). Що ж стосується наукового зростання та становлення високої професійної віртуозності мистецтва ведучої аналітико-корекційного спрямування – вона є людиною, яка все своє 40-річчя наукових пошуків прагне віднайти найоптимальніший, емотивно найбезпечніший шлях діагностики в єдності з корекцією, який би приносив результат поза зайвими емотивними витратами! Вивільнення людини від деструкцій та дисфункцій психіки, які «подаровані» слідами незгод та пережитих драм попереднього життя, – потребує об'єктивних методів пізнання, які повинні спиратися (на її переконання) на опредметнення психіки суб'єкта. Опредметненість ідеального психічного є характерною рисою дитинства (іграшки, уява, мультики, персонажі казок тощо). В АСПП візуалізація самопрезентації суб'єкта дозволяє безболісно виявити утаємничені чинники заданості його поведінки та розкрити як інформаційну сутність законів «вимушене повторення», так і «ходіння хибним колом».

Пройдений Т. С. Яценко шлях у науці та практиці був довгим, але не самотнім. Біля Тамари Семенівни завжди перебувають аспіранти та докторанти, яких вона називає «мої наукові діти»! Вона має наукових послідовників, для яких психологія – це не лише наука, а шлях до духовного зростання добра душі, що дарує радість гармонійних та результативних взаємин на підґрунті невичерпної наснаги пізнання психічного в єдності архаїчного з прийдешнім, що наповнює смыслом золоту середину «невидимого горизонту»!

Література:

1. Аврамченко С. М., Теслюк П. В., Лисенко О. М., Бабенко К. А., Будяк Л. В., Іваненко Б. Б. Академік АПН України Яценко Тамара Семенівна: науково-творчий шлях. Черкаси, 2004. 173 с.
2. Бабенко К. А. Взаємозв'язок механізмів символізації змісту несвідомого (на матеріалі психоаналізу комплексу тематичних психомалюнків) : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2007. 20 с.
3. Євтушенко І. В. Роль архетипної символіки у вираженні інтимних почуттів суб'єкта до близьких йому людей (на основі міфів, казок, психомалюнків) : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2004. 20 с.
4. Іваненко Б. Б. Особистісна психокорекція майбутнього практичного психолога (на матеріалі підготовки психологів-практиків за методом АСПН) : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2005. 20 с.
5. Лапланш Ж. Словарь по психоанализу. СПб., 2010. – 751 с.
6. Маїк М. Опредметнені моделі впливу особливостей психіки суб'єкта в її цілісності : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Луцьк, 2015. 23 с.
7. Максименко С. Д., Яценко Т. С. Психологія поезії в рисунку. Киев, 2006. 80 с.
8. Теслюк П. В. Полівалентність змісту символіки тематичних психомалюнків (на матеріалі професійної підготовки психологів-практиків) : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2000. 20 с.
9. Туз Л. Г. Проблема інтерпретації поведінки суб'єкта в контексті психодинамічної теорії. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Київ, 2005. № 8 (32). С. 102 – 107.
10. Яценко Т. С. Проективный рисунок как вспомогательная методика при групповом обучении общению. *Вопросы психологии межличностного познания*. Краснодар, 1983. С. 167 – 173.
11. Яценко Т. С. Теоретические и методические основы программы активной социально-психологической подготовки учителей к общению с учащимися. Черкассы, 1984.
12. Яценко Т. С. Проблемы психологии общения. *Вопросы психологии*, 1984. № 4. С. 171 – 172.
13. Яценко Т. С. Динамика личностных изменений субъекта при групповом обучении общению. Грозный, 1985. 47 с.
14. Яценко Т. С. К вопросу о механизмах активного социально-психологического обучения общению. *Теория и практика активного социального обучения*. Грозный, 1985. С. 29 – 42.
15. Яценко Т. С. Методические основы активного социально-психологического обучения будущих учителей: Методические материалы к экспериментальной программе «Основы профессионального самовоспитания будущего учителя». Москва, 1986. 86 с.
16. Яценко Т. С. Социально-психологическое обучение в подготовке будущих учителей. Киев, 1987. 110 с.
17. Яценко Т. С. Психологические основы активной подготовки будущего педагога к общению с учащимися: автореф. ... д. психол. наук. Киев, 1989. 40 с.

18. Яценко Т. С. Методические основы активного социально-психологического обучения будущих учителей. Одесса, 1989. Ч. 2. 86 с.
19. Яценко Т. С. Активная социально-психологическая подготовка учителя к общению с учащимися. Киев, 1993. 208 с.
20. Яценко Т. С. Від тестового до психоаналітичного розуміння психомалюнку. *Педагогіка і психологія*. Київ, 1995. № 2. С. 11 – 23.
21. Яценко Т. С. Едіпів комплекс і внутрішня суперечність психіки суб'єкта. *Теоретичні питання освіти і виховання*. Київ, 1995. Вип. 4. С. 162 – 164.
22. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції. Київ, 1996. 264 с.
23. Яценко Т. С., Алексеенко Б. Н., Бастричев В. С. Программа полного интенсивного курса активного социально-психологического обучения. Хмельницький, 1999. 952 с.
24. Яценко Т. С. Проблема вербалізації та пізнання системних характеристик несвідомого змісту психіки суб'єкта. *Професійна освіта: педагогіка і психологія*. Ченстохова-Київ, 1999. С. 391 – 402.
25. Яценко Т. С., Кміт Я. М. До проблеми професійної підготовки психологів-практиків. *Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Київ, 1999. Ч. 1. С. 177 – 187.
26. Яценко Т. С., Кміт Я. М., Мошенская Л. В. Психоанализ комплекса тематических рисунков. Москва, 2000. 192 с.
27. Яценко Т. С. Психоаналитический подход к интерпретации тематических рисунков (Практика и теоретические обобщения). *Гуманітарні науки. Науково-практичний журнал*. Київ, 2001. № 2. С. 72 – 86.
28. Яценко Т. С. Проблема дослідження несвідомої сфери психіки суб'єкта. *Феноменологія щирості (до 100-річчя від дня народження Карла Роджерса)*. *Матеріали науково-практичної конференції 27 – 29 вересня 2002 року*. Вінниця, 2002. С. 145 – 159.
29. Яценко Т. С., Аврамченко С. М. Поняття «дезінтеграція» та «інтеграція» в контексті групової психокорекції. *Шлях освіти*. Київ, 2003. № 1. С. 30 – 34.
30. Яценко Т. С., Чобітько М. Г., Доцевич Т. І. A DRAWING IN THE PSYCHOCORRECTION WORK OF A PRACTICAL PSYCHOLOGIST [based on materials of psychoanalysis of the complex of theme drawings] («Малюнок у психокорекційній роботі психолога-практика [на матеріалі психоаналізу комплексу тематичних малюнків]»). Черкаси, 2003. 216 с.
31. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання: навч. посіб. Київ, 2004. 679 с.
32. Яценко Т. С. Психоанализ тематических рисунков (практика и теория обобщения). *Журнал практического психолога*. Москва, 2004. № 1. С. 156 – 188.
33. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика. Київ, 2006. 382 с.
34. Яценко Т. С. Глибинно-психологічна сутність символу. *Педагогічна і психологічна науки в Україні*. Київ, 2007. Т. 3. С. 39 – 47.
35. Яценко Т. С. Динамика развития глубинной психокоррекции: теория и практика : монография. Днепропетровск, 2015. 567 с.
36. Яценко Т. С., Глузман О. В. Методология глубинно-коррекционной подготовки психолога. Днепропетровск, 2015. 396 с.
37. Yatsenko T. S. The phenomenon of «implicit order» of in-depth cognition of the psyche. *Technologies of intellect development*. 2017. Vol. 2. №5.

Глузман О. В.

Наукова діяльність академіка НАПН України Т. С. Яценко в Кримському гуманітарному університеті

Постановка проблеми. У зв'язку із розвитком практичної психології і соціальних служб важливими є здобутки у галузі практичної психології, які об'єктивуються в науковому світі результатами функціонування Науково-дослідного центру глибинної психології НАПН України при РВНЗ КГУ (м. Ялта), очолюваного академіком НАПН України Т. С. Яценко (2006 – 2014 рр.).

Виклад основного матеріалу. Академік НАПН України Т. С. Яценко працювала у Республіканському вищому навчальному закладі «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта) із грудня 2005 року. За цей період за участі Т. С. Яценко в Інституті педагогіки, психології та інклюзивної освіти відкрито спеціальність «Практична психологія», денну аспірантуру та докторантуру зі спеціальності «Педагогічна та вікова психологія». Т. С. Яценко була членом спеціалізованої ради із захисту кандидатських дисертацій у РВНЗ КГУ (з 2008 р.).

Науково-дослідний центр глибинної психології (далі – Центр, фото 1 – 2) було засновано при Республіканському вищому навчальному закладі «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта) Постановою Президії АПН України (від 28.03.2006 року; № 1-7/4-101).

Фото 1. Відкриття Науково-дослідного центру глибинної психології у Республіканському вищому навчальному закладі «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта), 2006 р.

Фото 2. Відкриття Науково-дослідного центру глибинної психології у Республіканському вищому навчальному закладі «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта), 2006 р.

Координацію наукової діяльності Центру здійснювало відділення психології, вікової фізіології та дефектології НАПН України на чолі з академіком-секретарем Сергієм Дмитровичем Максименком, який надавав суттєву методологічну допомогу та визначав спрямування наукових досліджень Центру. Співпраця з академіком НАПН України С. Д. Максименком знайшла вираження в спільно підготовленій роботі (Максименко С. Д., Яценко Т. С. Психологія поезії в рисунку. Київ, 2006. 80 с.), в якій уперше було презентовано психоаналітичну роботу з художніми полотнами у процесі аналітичного діалогу з художником (Діаною Уральською).

Наукові дослідження Центру задавали на той час нові напрями та шляхи оптимального розвитку практичної психології, вводили нові форми методів групової та індивідуальної психокорекційної роботи в Україні. Своїми здобутками Центр визначав перспективи розвитку глибинної психології та психокорекційної практики: інтеграцію

методів групової корекції, що вписувалося у потреби психологічної служби; проблеми практичної реалізації психокорекційних курсів у процесі підготовки психолога-практика у вищому навчальному закладі.

Серед функцій Центру – як проведення наукових досліджень, так і розробка методів групової та індивідуально-особистісної корекції, що спираються на цілісне розуміння психіки особистості в її свідомих та несвідомих виявах. Наукові дослідження Центру ґрунтуються на відео- та аудіозаписах емпіричного матеріалу діагностико-психокорекційної практики, яка проводиться зі студентами РВНЗ КГУ та психологами України, які приїзять на Авторські школи академіка НАПН України Т. С. Яценко. Це сприяло формуванню бази пошуково-практичних досліджень, які реалізовано у написанні кандидатських і докторських дисертацій, що слугувало каталізатором розвитку української психологічної науки. Діяльність Центру глибинної психології центрувалася на психологічних науково-дослідних пошуках методів об'єктивування неусвідомлюваних детермінант деструктивних тенденцій психіки, як-от: агресія, тенденції до психологічної імпотенції і психологічної смерті, до самодепривації.

Науково-дослідний центр глибинної психології з ініціативи ректорату КГУ започаткував видання серії посібників під рубрикою «Глибинна психологія» (фото 3 – б), що сприяло висвітленню наукових здобутків Центру. Останнє знайшло відображення у наступних книгах:

– Глузман О. В. (у співавторстві) Агресія та її глибинно-психологічні джерела. Київ, 2006. 255 с. (фото 3);

– Яценко Т. С., Глузман О. В., Калашник І. В. Глибинна психологія: діагностика та корекція тенденції до психологічної смерті: навч. посіб. Ялта, 2008. 202 с. (фото 4);

– Глузман А. В., Яценко Т. С. и др. Глубинная психология. Агрессия: психодинамическая теория и феноменология. Киев, 2010. 271 с. (фото 5);

– Глузман А. В., Яценко Т. С. и др. Глубинная психология. Тенденция к психологической смерти: диагностика и коррекция. Киев, 2010. 231 с. (фото 6);

Роботи рекомендовані МОН України як посібники для вивчення студентами глибинної психології.

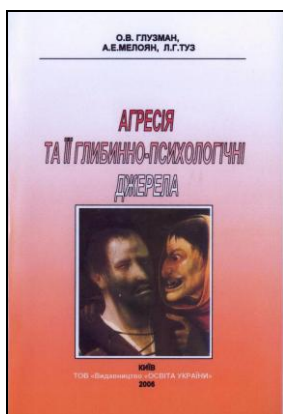

Фото 3. Глузман О. В. (у співавторстві) Агресія та її глибинно-психологічні джерела, 2006 р.

Фото 4. Яценко Т. С. та ін. Глибинна психологія: діагностика та корекція тенденції до психологічної смерті, 2008 р.

Фото 5. Глузман А. В., Яценко Т. С. и др. Глубинная психология. Агрессия: психодинамическая теория и феноменология, 2010 р.

Фото 6. Глузман А. В., Яценко Т. С. и др. Глубинная психология. Тенденция к психологической смерти: диагностика и коррекция, 2010 р.

Посібник «Глибинна психологія: діагностика та корекція тенденції до психологічної смерті» (фото 4) відображає психодинамічну методологію діагностико-корекційної роботи психолога, спрямовану на нівелювання деструктивних тенденцій психіки, що синтезовано у вираженні тенденції до психологічної смерті. Посібник сприяє більш цілеспрямованому здійсненню особистісної корекції майбутніх психологів-практиків та розширює розуміння інструментально-методичних основ вияву тенденції до психологічної смерті в релігійних уподобаннях особи, у виявленнях тероризму, агресії, суїцидальних нахилах, депресії, руйнуванні взаємин із людьми та предметним світом загалом. Універсальність цієї тенденції засвідчують художні полотна, літературна та народна пісенна творчість.

Посібник зорієнтований на вдосконалення професіоналізму психологів-практиків, їхніх здібностей розкриття глибинних передумов цілісної психіки у взаємозв'язках сфер свідомого та несвідомого; на опанування майбутніми психологами засад глибинної психології, процесуальної діагностики та корекції внутрішніх суперечностей психіки суб'єкта, які деструктують поведінку, що має вияв у тенденції до психологічної смерті.

Представимо напрями науково-практичної діяльності Центру:

- проведення діагностико-корекційних занять із глибинної психології (у вигляді групової психокорекції) для майбутніх психологів-практиків і практикуючих психологів;

- удосконалення фаху шкільних психологів та працівників психологічних служб ВНЗ із глибинної психології;

- визначення тематики проблем наукових досліджень із глибинної психології та надання допомоги молодим дослідникам у цій галузі, колегам з усієї України;

- проведення Всеукраїнських Авторських шкіл академіком НАПН України Т. С. Яценко у великих аудиторіях;

- щорічне проведення науково-методичних семінарів із метою підвищення кваліфікації психологів України у галузі глибинної психокорекції;

- публікація наукових результатів досліджень у галузі глибинної психології, щорічне видання випуску журналу при НПУ імені М. П. Драгоманова.

Діяльність Центру загалом спрямована на підвищення професіоналізму практичних психологів РВНЗ КГУ і психологів України, що реалізується у ході розв'язання таких завдань:

- формування теоретичних основ практичної психології, які сприяли б цілісному пізнанню психіки суб'єкта, особистісному розвитку індивіда;

- сприяння розвитку соціальної бази для свідомого вибору суб'єктом комунікативних стратегій у кожній актуальній ситуації спілкування на рівні окремого індивіда та суспільства загалом;

- удосконалення форми підготовки психологів та практичних психологів через організацію роботи шкіл-семінарів для викладачів вищих навчальних закладів України та практикуючих психологів;

- посилення теоретичних основ професійної діяльності психологів-практиків через формування психодинамічної концепції, яка мала б практичне втілення в конкретних методиках групової психокорекції та індивідуально-особистісного пізнання;

- проведення психокорекційних занять спеціалістами та наукове обґрунтування методик глибинної психології, узагальнення емпіричних даних;

- надання профілактично-консультативної допомоги як викладачам, так і студентам із метою оптимізації їхнього психічного благополуччя;

- проведення наукових досліджень у галузі глибинної психології за методом групової психокорекції (АСПП);

– координування наукових досліджень аспірантів та докторантів із проблем глибинної психокорекції.

Фото 7. Психоаналітична робота з протагоністом К. з використанням ліпки

Робота Науково-дослідного центру глибинної психології була підпорядкована виконанню досліджень на тему «Теоретико-методологічні засади глибинної корекції». У межах цієї теми здійснювалася координація наукових досліджень у галузі глибинної психології, що виконуються аспірантами та пошукувачами України (Ялта, Черкаси, Дніпропетровськ, Донецьк, Івано-Франківськ, Кропивницький, Київ, Львів, Слов'янськ, Хмельницький та ін.). Досліджувалися прикладні аспекти застосування методу АСПН у школі (робота з

вчителями, батьками, учнями). Опубліковано методичний посібник (фото 8).

Із метою проведення профорієнтаційної (підготовчої) роботи з абітурієнтами за фахом психолога та в спрямуванні на вдосконалення системи підготовки за фахом «Психолог», «Практичний психолог» співробітниками Центру підготовлено та опубліковано у 2008 році навчальний посібник (із грифом МОН України) «Фахове вступне випробування зі спеціальностей «Психологія», «Практична психологія»» (фото 9).

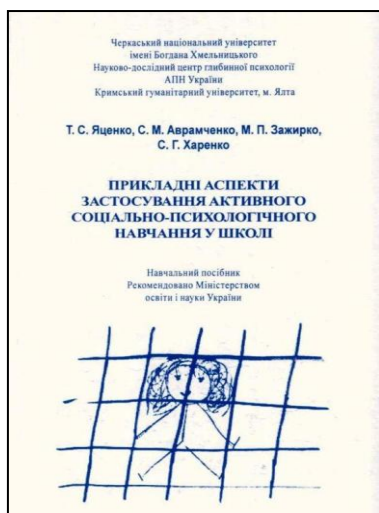

Фото 8. Т. С. Яценко та ін. Прикладні аспекти застосування активного соціально-психологічного навчання у школі, 2006 р.

Фото 9. Т. С. Яценко Фахове вступне випробування зі спеціальностей «Психологія», «Практична психологія», 2008 р.

Фото 10. Т. С. Яценко Методика глибинної психокорекції: підготовка психолога-практика, 2008 р.

У 2007 р. було завершено договірну тему з МОН АРК і відповідно до неї опубліковано посібник (із грифом МОН України) «Методика глибинної психокорекції: підготовка психолога-практика» (фото 10).

Особливою подією, що засвідчує результативність роботи Центру, став посібник (із грифом МОН України) «Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика» (фото 11), а також пізніше – «Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції: підготовка психолога-практика» (фото 12). У посібнику розкрито концептуальні засади практичної психології та теоретичні основи особистісної корекції психолога-практика як передумови його професійного становлення. Посібник відображає аналітико-синтетичний аналіз цієї проблеми та узагальнення результатів емпіричного матеріалу.

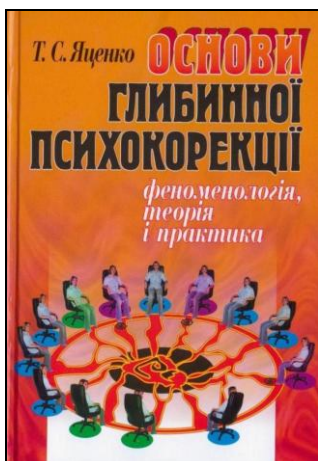

Фото 11. Т. С. Яценко Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика, 2006 р.

Фото 12. Т. С. Яценко Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції: підготовка психолога-практика, 2008 р.

У 2009 р. співробітниками Центру видано серію посібників, у яких представлені теоретичні засади глибинної корекції та описані окремі методики АСПН, зокрема різновиди роботи з психомалюнком та психоаналітична робота з використанням каменів. Матеріали посібників призначені для використання у роботі практичних психологів.

Співробітниками Центру за період його функціонування під керівництвом Т. С. Яценко захищено 8 кандидатських дисертацій: Т. І. Білуха (2006 р.), Л. Л. Бондаревська (2007 р.), О. Г. Стасько (2007 р.), С. Ш. Раджабова (2008 р.), І. В. Калашник (2008 р.), К. А. Бабенко (2008 р.), Л. Г. Туз (2010 р.), О. М. Усатенко (2010 р.). Пошукачами Центру захищено 10 кандидатських дисертацій під керівництвом Т. С. Яценко, а саме: Н. В. Шавровська (2007 р.), Т. В. Горобець (2008 р.), С. Г. Харенко (2008 р.), А. С. Нодзельська (2008 р.), М. М. Кононова (2009 р.), О. О. Святка (2009 р.), І. О. Чернуха (2010 р.), О. В. Педченко (2011 р.), Т. В. Богдан (2012 р.). Захисти кандидатських дисертацій відбувалися у спецрадах Інституту психології імені Г. С. Костюка, Прикарпатського університету імені В. Стефаника, Волинського національного університету імені Лесі Українки, Харківського університету імені В. Каразіна. Усі дисертації зберігалися у бібліотеці Центру та використовувалися пошукачами та студентами РВНЗ КГУ.

При Центрі завжди функціонувала група активістів – молодих дослідників зі складу студентів, викладачів, аспірантів, які виявили бажання поглиблення опанування методологією та інструментарієм функціонування методу АСПП (фото 13).

Фото 13. Т. С. Яценко (в центрі) з молодими науковцями та психологами-практиками: наукова сесія з глибинної психокорекції, 2009 р.

Т. С. Яценко здійснює консультування з докторських дисертацій за темами:

- Усатенко О. М. Методологія глибинного пізнання взаємозв'язків свідомого і несвідомого у психіці (КГУ, м. Ялта);
- Галушко Л. Я. Мотивація глибинного самопізнання і корекція в професіональному становленні практичного психолога (м. Кропивницький);
- Дметерко Н. В. Рефлексивне мислення та його розвиток в процесі глибинної психокорекції (м. Слов'янськ);
- Євтушенко І. В. Архетипи як засіб глибинно-психологічного вираження несвідомого змісту психіки особистості (м. Київ);
- Максименко О. Г. Проблема самодепривації суб'єкта в онтогенезі (м. Донецьк) (захищена у 2017 р.);
- Полянничко О. М. Об'єктивність суб'єктивізму психіки в її відображувальній функції (м. Київ).

За час роботи Науково-дослідного центру глибинної психології НАПН України при РВНЗ КГУ було проведено дев'ять **Всеукраїнських навчально-методичних семінарів** на теми:

- «Теоретичні та методичні засади практичної психології» (23-25 січня 2006 р., м. Ялта). Матеріали семінару опубліковані у часописах «Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія: Педагогіка і психологія» та «Гуманітарні науки»;
- «Теоретичні та методичні засади практичної психології» (02-06 жовтня 2006 р., м. Ялта). Продовженням семінару стала Авторська школа Т. С. Яценко (4-6 жовтня 2006 р.). На основі матеріалів семінару видано збірник наукових статей у Науковому часописі НПУ імені М. П. Драгоманова;
- «Теоретичні та методичні засади практичної психології: проблема психічного вигорання» (02-04 травня 2007 р., м. Ялта). За матеріалами семінару видано збірник наукових статей у Науковому часописі НПУ імені М. П. Драгоманова, опубліковано навчальний посібник «Глибинна психокорекція та упередження психічного вигорання» (у 3-х частинах) (фото 14) та статті в журналі «Психологія і суспільство» (головний редактор А. В. Фурман), в якому Науковій школі Т. С. Яценко було відведено окремий розділ;

– «Теоретичні та методичні засади глибинної корекції: проблема психічної адаптації» (02-04 жовтня 2008 р., м. Ялта). Семінар був зорієнтований на визначення глибинно-психологічних аспектів проблем соціалізації особистості, ознак її відкоригованості та психічного здоров'я загалом. За матеріалами семінару подано до друку збірник наукових статей у Науковому часописі НПУ імені М. П. Драгоманова;

– «Теоретичні та методичні засади практичної психології: прикладні аспекти глибинної психокорекції» (02-04 жовтня 2009 р., м. Ялта). Цей семінар присвячувався тридцятиріччю досліджень академіка НАПН України Т. С. Яценко у галузі глибинної психології. У зв'язку з ювілейними підсумками та узагальненнями наукових досліджень було видано три збірники статей Т. С. Яценко, її послідовників та випуск Наукового часопису НПУ імені М. П. Драгоманова;

– «Теоретичні та методологічні засади практичної психології: вербальні і невербальні методики в їх єдності» (01-03 жовтня 2010 р., м. Ялта). Семінар був спрямований на розкриття методологічних засад єдності вербальних і невербальних методів у контексті цілісності психічного та взаємозв'язків свідомого і несвідомого;

– «Теоретичні та методологічні засади практичної психології: діагностика і корекція в їх єдності» (01-03 жовтня 2011 р., м. Ялта), спрямований на розкриття методологічних засад єдності діагностики і корекції у контексті пізнання цілісності психіки та взаємозв'язків свідомого і несвідомого;

– «Теоретичні та методологічні засади практичної психології: роль архетипу в візуалізації феномену психічного» (29 вересня – 01 жовтня 2012 р., м. Ялта), спрямований на розкриття методологічних засад пізнання цілісності психіки у взаємозв'язках свідомого і несвідомого, що передбачає її матеріалізовану символізацію.

Особливою подією для науковців України було проведення **Міжнародної науково-практичної конференції** «Сімейні об'єктні відношення у світлі сучасних психоаналітичних (глибинно-психологічних) концепцій» (01-03 жовтня 2007 р., м. Ялта). У конференції взяло участь 215 науковців з України та авторитетні вчені з Росії, Франції, Італії, Швеції, Казахстану та інших країн. Було представлено наукові доповіді та майстерні із заявленої теми. Презентовано тригодинний майстер-клас Т. С. Яценко в актовій залі з екранізацією діагностико-корекційного процесу з використанням психомалюнків.

На **Авторських школах** академіка НАПН України Т. С. Яценко, як правило, була представлена психодинамічна теорія та відповідні методологічні засади, що фундуєть практику групової психокорекції за авторським методом. Проведені Авторські школи засвідчують, що впродовж понад тридцяти років наукових пошуків Т. С. Яценко метод активного соціально-психологічного пізнання не лише розширив свої можливості глибинно-психологічної корекції особистості учасників групи АСПП, але й викристалізував критерії адекватності та об'єктивності наукового пізнання цілісної психіки у взаємозв'язках сфер свідомого та несвідомого.

Із 05 до 10 травня 2007 року у м. Ялта проходила перша Авторська школа. З 21 до 26 квітня 2008 р. там само відбулася II Авторська школа. III Авторська школа проходила на базі Уманського державного педагогічного університету імені П. Тичини з 09 до 14 липня 2008 р. IV Авторська школа (м. Ялта) проходила з 21 до 26 квітня 2009 р. V Авторська школа відбулася на базі Слов'янського державного

Фото 14. Посібник
Глибинна
психокорекція та
упередження
психічного вигорання, у
3-х частинах

педагогічного університету (нині ДВНЗ Донбаський державний педагогічний університет). VI Авторська школа (м. Ялта) проходила з 21 до 27 квітня 2010 р. VII Авторська школа (м. Ялта) – з 25 до 30 квітня 2011 р. Загалом у Авторських школах академіка НАПН України Т. С. Яценко, ще на той час, узяло участь понад 1000 осіб.

За результатами восьми Авторських шкіл послідовниками Т. С. Яценко опрацьовано аудіо- та відеозаписи матеріалів, створено банк емпіричних даних, зокрема, стенограми сеансів Т. С. Яценко, які слугували емпіричною базою для написання дисертацій. Матеріали семи Авторських шкіл опубліковано в книгах (див. фото 15).

Останнім часом змістова частина проблеми «Глибинна корекція» знаходить нові перспективи розвитку завдяки співпраці з Національним педагогічним університетом імені М. П. Драгоманова – свого часу за моєї підтримки як ректора КГУ (м. Ялта) там було створено науково-дослідну лабораторію (2011 р.). Це посилює співпрацю з НПУ імені М. П. Драгоманова. Свідченням цього є видання посібника з IV – VI Авторських шкіл за сприяння ректора університету академіка НАПН України В. П. Андрущенка, що й дало нам змогу бути упорядниками матеріалів указаних Авторських шкіл. В. П. Андрущенко надав допомогу у філософсько-науковому осмисленні проблем теорії і практики глибинного пізнання психіки, про що свідчать його статті у посібнику із IV – V шкіл.

Центр глибинної психології започаткував також співпрацю з Балтійською міжнародною академією та Вищою школою психології (м. Рига, Латвія). Заняття з колегами та слухачами Вищої школи проводяться Т. С. Яценко щорічно у червні, починаючи з 2008 р. (Літня психологічна школа).

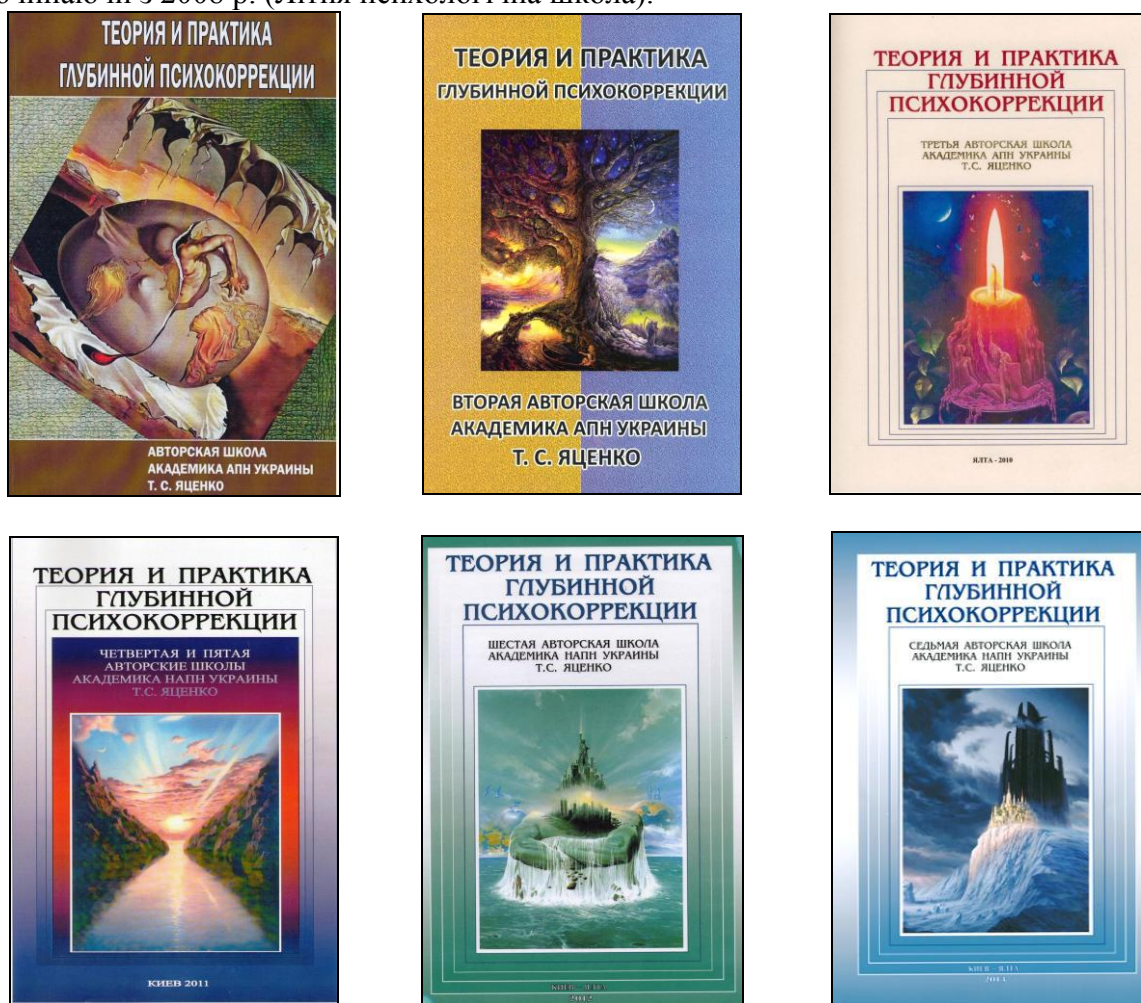

Фото 15. Посібники за результатами Авторських шкіл, вперше опубліковані при КГУ (м. Ялта)

На базі Центру функціонують Консультативні наукові сесії академіка НАПН України Т. С. Яценко з глибинної психокорекції (з елементами супервізії), на яких пошукачі Центру мають можливість поглибити розуміння психодинамічної теорії, відповідної методології та апробувати власні діагностико-корекційні можливості в груповому методі АСПП. Такі сесії проводилися двічі на рік, починаючи з 2009 р.

Створено офіційний сайт Науково-дослідного центру глибинної психології НАПН України при РВНЗ КГУ (м. Ялта) – www.yacenko.org.ua, на якому презентувалися основні здобутки Наукової школи з глибинної психокорекції, яку очолювала академік НАПН України Т. С. Яценко (2006 – 2014 рр.).

Науково-практична зорієнтованість Центру сприяє інтеграції науковців України в напрямі єднання зусиль у наукових дослідженнях та розвитку психодинамічної теорії, як і відповідної методології.

Підвищенню кваліфікації працівників Центру сприяла регулярна участь у міжнародних семінарах і конференціях.

У 2013 р. за моєї ініціативи було подано на конкурс посібник з VII Авторської школи, де ми з Т. С. Яценко є співавторами. Ця робота отримала перемогу на Всеросійському конкурсі (див. фото 16).

Науково-дослідний центр глибинної психології активно співпрацював з вітчизняними освітніми та науковими закладами, серед яких:

- Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України (м. Київ);
 - Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (м. Київ);
 - Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника (м. Івано-Франківськ);
 - Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького;
 - Ізмаїльський державний педагогічний інститут;
 - Криворізький державний педагогічний університет;
 - Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені В. Винниченка (м. Кропивницький);
 - Маріупольський державний гуманітарний університет;
 - Мелітопольський державний педагогічний університет імені Б. Хмельницького;
 - Міжнародний університет глибинної психології (м. Київ);
 - Міжрегіональна академія управління персоналом (м. Київ);
 - Слов'янський державний педагогічний університет (нині Донбаський державний педагогічний університет);
 - Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи МОНМС України (м. Київ);
 - Уманський державний педагогічний університет імені П. Тичини.
- Зарубіжними закладами співпраці були:
- Балтійська міжнародна академія (м. Рига, Латвія);
 - Вища школа психології (м. Рига, Латвія);
 - Європейська конфедерація психоаналітичної психотерапії;
 - факультет психології Академії післядипломної освіти (м. Мінськ, Білорусь);
 - факультет психології Московського державного університету імені М. Ломоносова;
 - факультет психології та наук про освіту Університету Луї Пастера (м. Страсбург, Франція). Із 2008 р. розпочато співпрацю з дослідницькою групою «Психоаналіз, Психопатологія та Клінічна психологія» університету Луї Пастера ДЖР/ЗСІ.5 (ЕА 3071) (м. Страсбург, Франція).

За час існування Центру (з 2006 до 2014 рр.) при Кримському гуманітарному університеті (м. Ялта) опубліковано **26 посібників**, із них **12 мають гриф МОН України та 13 збірників** за результатами конференцій та семінарів.

Фото 16. Диплом лауреата Всеросійського конкурсу на кращу наукову книгу 2013 року

Фото 17. Знак «Почета академии», 2017 р.

Фото 18. Посвідчення «Почета академии», 2017 р.

Фото 19. Психокорекційна робота у Центрі

Фото 20. Психокорекційна робота у Центрі

Роль наукових досліджень із глибинної психології в Україні важко переоцінити. Це новий підхід до розуміння психіки і методів дослідження, що доведено захистом численних дисертаційних досліджень; це новий погляд на психологію як на засадничу науку для оптимізації рівня розвитку суспільства, в аспекті зниження виявів агресії, тенденцій до омертвіння та самодепривування психіки. Впевнений, що глибинна психологія має великі перспективи оптимізації психологічних служб та гуманізації взаємин у суспільстві, що так важливо для Європейського поступу України.

На особливу увагу заслуговують публікації у збірнику «Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова», де представлені результати роботи Центру вкажемо їх:

1. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки: зб. наук, праць. Київ, 2005. № 8 (32). 221 с.

2. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки: зб. наук, праць. Київ, 2007. № 14 (38). 342 с.

3. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки: зб. наук, праць. Київ, 2007. № 19 (43). 371 с.

4. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки: зб. наук, праць. Київ, 2009. № 24 (48). 372 с.

5. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки. Київ, 2010. № 29 (53). 480 с.

6. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки. Київ, 2010. № 33 (57). 253 с.

7. Теория и практика глубинной психокоррекции: Четвертая и Пятая авторские школы академика НАПН Украины Т. С. Яценко. Киев, 2011. 261 с.

8. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки. Київ, 2012. № 36 (60). 406 с.

9. Теория и практика глубинной психокоррекции: Шестая авторская школа академика НАПН Украины Т. С. Яценко. Киев, 2012. 226 с.

10. Бондар В. І., Яценко Т. С., Педченко О. В. Релігійна віра в світлі глибинної психокорекції. Київ, 2013. 305 с.

11. Теория и практика глубинной психокоррекции: Седьмая Авторская школа академика НАПН Украины Т. С. Яценко. Киев, 2013. 236 с.

– Теория и практика глубинной психокоррекции: Седьмая Авторская школа академика НАПН Украины Т. С. Яценко. Киев, 2015. 302 с. (перевидана)²⁰.

– Самодепривація психіки та дезадаптація суб'єкта. Київ, 2015. 280 с.

– Яценко Т. С. Глибинне пізнання самодепривації психіки майбутнього психолога. Київ, 2016. 384 с.

– Яценко Т. Галушко Л., Біла О., Манжара С. Використання візуалізованих репрезентантів у підготовці психологів. *Розвиток конкурентоспроможної особистості у межах сучасної освіти: реалії та перспективи : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (07-08 грудня 2017, Київ)*. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2018. С 265-284.

– Яценко Т, Бондар В., Галушко Л., Камінська А., Педченко О. Психодіагностика репродукцій художніх творів у підготовці психологів. Дніпро-Київ, 2018. 300 с. (Рекомендовано вченою радою Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова (№ 13, від 17 травня 2018 р.).

²⁰ Співпраця з НПУ імені М. П. Драгоманова продовжується до сьогодні

Вступні статті В. П. Андрущенко до праць Т. С. Яценко

Авторський колектив зробив вибірку вступних статей академіка НАПН України В. П. Андрущенко до наукових праць Т. С. Яценко («Теория и практика глубинной психокоррекции: Четвертая и Пятая Авторская школа академика НАПН Украины Т. С. Яценко» (2011 р.); «Методология глубинно-коррекционной подготовки психолога: монография» (2015 р.); «Теория и практика глубинной психокоррекции: Седьмая Авторская школа академика НАПН Украины Т. Яценко» (2015р.); «Самодепривация психіки та дезадаптація суб'єкта: монографія» (2015 р.)).

Философский взгляд на проблемы развития психологии²¹

Статус государства определяется не только уровнем экономики, интеллектуальным потенциалом, но и уровнем психологической культуры граждан. Становление научно-практических методов психологии, их методологической обоснованности играют первостепенную роль для психологического оздоровления нации. С момента обретения Украиной государственной независимости наметились новые направления развития психологии, в частности практической психологии и, как её разновидности – глубинной психологии. Последнее можно объяснить не только социальным запросом, но и открытием перспектив интеграции с зарубежным опытом. Такие перспективы оказались наиболее ощутимыми в области глубинной психологии и психокоррекции, в связи с ассимиляцией психоаналитических идей (на психоанализ существовал запрет).

Предмет психологического познания долгое время был загнан в прокрустово ложе прокоммунистической идеологии, предопределяющей фарватер динамики психологических исследований, в которых категория бессознательного не получала научно-практическую нагрузку. Наряду с этим наблюдалось некритичное перенесение зарубежного опыта без учета украинского менталитета; заимствование инструментальной практической работы с клинической и психотерапевтической практик на здоровых людей. Более того, некоторые профессионально незрелые психологи стали не только злоупотреблять потребностью людей в психологической помощи, но и спекулировать на их психологической неосведомленности, что подпитывало коммерческий интерес, нередко, и к сожалению, довлеющий над профессиональным. Профанация в психологической практике стала со временем реальной угрозой для развития этой области, угрозой её девальвации.

Сказанное выше обуславливает **актуальность проблемы** научного обоснования профессионализма практического психолога в контексте адекватности его деятельности предмету познания. Последнее способствует сосредоточению внимания психологов на овладении профессиональным мастерством коррекционной работы, что обуславливает внутреннюю мотивацию.

Следующей проблемой является сепарирование практической психологии от близких областей психологического знания, объединяемых категорией академической (книжной) психологии, в которой отсутствует инструментальная познания психического в его целостности, в единстве и функциональном противостоянии сфер сознания и бессознательного. Поэтому острота проблемы состоит в актуальности защищённости психологической практики от самих же психологов, склонных искать ключик к познанию тайн человеческой души там, куда лишь падает свет прожектора академической психологии. Как следствие – давление тренинговой практики, в её ограниченности алгоритмизированной процедуры, не требующей от ведущего способностей анализа поведенческого материала респондента по параметрам его

²¹ Андрущенко В. П. Вступительная статья к пособию Теория и практика глубинной психокоррекции: Четвертая и Пятая Авторская школа академика НАПН Украины Т. С. Яценко. Киев, 2011. 261 с.

системной упорядоченности, что предусматривает психодинамическая теория развиваемая Т. С. Яценко. Все это привело к ситуации, когда увеличение количества психологов не коррелирует с ростом их профессионализма. Не наблюдается и развития теоретической обоснованности использованных методик.

Указанные проблемы обретают всё большую остроту и обуславливают ситуацию, в которой психологи, сформированные преимущественно на деятельностном подходе, до сих пор не могут преодолеть барьер восприятия феномена психического в единстве его противоречивой сущности (сознание / бессознательное).

Вместе с тем, демократизация общества открыла возможности ассимилирования психоаналитических идей в практической психологии. Это предопределило перспективы преодоления академически-экспериментального подхода к познанию психики, исследовательски-гуманистическим подходом с его ориентированностью на партнерство во взаимодействии психолога и респондента. Сложившаяся традиция деятельностного подхода к пониманию психики (как «заданной извне») осложняет принятие академическими психологами прогрессивных идей развиваемых Т. С. Яценко в психодинамической парадигме.

Сказанное выше обостряет проблему необходимости повышения профессионального уровня подготовки практических психологов; дополнение академизма учебных дисциплин введением новых, методологически обоснованных курсов, тем более, что МОН Украины с 2004 года санкционировано введение соответствующих курсов утверждением Отраслевого стандарта «Практическая психология» (бакалавр), который разработан группой ученых под руководством Т. С. Яценко. Хотя это и послужило толчком введению курсов диагностики и глубинной психокоррекции в программы вузов – формат их содержания остается недостаточным. Поэтому особую значимость приобретает разработанная академиком НАПН Украины Т. С. Яценко психодинамическая теория и соответствующая методика глубинной коррекции, как и проведение, ею Авторских школ, в которых принимают участие студенты, аспиранты, преподаватели кафедр психологии вузов Украины.

Результаты научно-практических поисков Т. С. Яценко в области глубинной психологии поворачивают взгляд будущего специалиста к познанию индивидуальной неповторимости психики субъекта и, вместе с тем, открывают перспективы овладения процессуально-инструментальными аспектами способными выходить на индивидуализированные характеристики психики.

Категория «глубинная психология», обозначает ряд направлений современных зарубежных течений, сделавших предметом исследования внутренние мотивационные тенденции субъекта, выражающих в поведении, противоречащим направленности сознания. До сих пор указанные противоречия были предметом ортодоксального психоанализа (свободные ассоциации, сновидения). Вместе с тем, гуманистическое направление впервые задало тон разработке необходимых методов оказания психотерапевтической помощи людям, относящихся к категории психически здоровых людей. Учитывая сказанное, ценность глубинной психологии является переориентация исследовательского внимания с болезни на познание дисфункций здоровой психики, что объясняет особую значимость такого познания для будущих специалистов – практических психологов. Указанное познание психики может быть отнесено и к людям, личностные характеристики которых предопределяют их профпригодности (психологи, психотерапевты, педагоги, воспитатели и др.).

Глубинная психология в своем сущностном выражении находит почву в психодинамической теории и соответствующей психокоррекционной практике (Т. С. Яценко).

Фундаментальные особенности Авторского метода Т. С. Яценко предопределяют важные характеристики диагностико-коррекционного процесса, в частности:

- обеспечение необходимых условий изучения внутренней (неосознаваемой) детерминированности феномена психического;
- учет специфики методов исследования, опирающихся на символизм языка бессознательного;
- учет архетипических символов и неповторимости их образной визуализации каждым индивидом;
- понимание системной организации психики и особенностей её презентации в поведенческом материале;
- понимание специфики процессуальности диагностического процесса, предусматривающего диалогическое взаимодействие с респондентом;
- единство процессуальной диагностики и коррекции с возможной временной приоритетностью одного из них в динамике глубинного познания;
- подчиненность глубинного познания механизмам положительной дезинтеграции и вторичной интеграции психики на высшем уровне её развития и другое.

Психодинамическая теория, как и соответствующая практика, доказывает универсальность законов, которым подчинена психика, в неосознаваемой субстанции, что и требует философского осмысления. Известно, что особенностью развития философии является факт отпочкования от нее других наук, что произошло в свое время и с психологией. Вместе с тем, важно не потерять друг друга, так как обе науки подчинены общности законов.

Глубинно-психологическая коррекция имеет перспективы развития, что будет способствовать профессиональной подготовке практических психологов в высших учебных заведениях благодаря использованию научно обоснованных, инновационных методов познания и самопознания психики, будущими психологами, что является предпосылкой достижения профессионального перфекционизма.

Литература:

1. Объективность и объектность глубинного познания. *Теория и практика глубинной психокоррекции. Авторская школа академика АПН Украины Т. С. Яценко* / Под ред. академика Т. С. Яценко. Донецк, 2008. С. 18-24.

2. Теория и практика глубинной психокоррекции: Четвертая и Пятая Авторская школа академика НАПН Украины Т. С. Яценко / Под ред. академика Т. С. Яценко. Киев, 2011. 261 с.

Предисловие²²

Становление научно-практического имиджа психологии требует методологической обоснованности профессиональной подготовки будущих психологов, чему способствует монография Т. С. Яценко и А. В. Глузмана.

В последнее время наметились новые направления развития этой области, что объясняется не только социальным запросом, но и перспективой интеграции психологии со всемирными достижениями учёных в иных областях знаний, задающих общий тон научно-техническому прогрессу. Особая роль в этом принадлежит квантовой физике, оказывающей влияние на становление многих научных направлений, в том числе и глубинной психологии.

Предмет познания психики долгое время находился в прокрустовом ложе академических ограничений, при игнорировании феномена бессознательного. Предлагаемая вниманию читателей монография Т. С. Яценко (и др.) убеждает в необходимости сепарирования практической психологии от академической в целях приобретения нового опыта «голографического» взгляда на целостность психического.

²² Андрущенко В. П. Предисловие к книге Яценко Т. С. Методология глубинно-коррекционной подготовки психолога. Днепропетровск, 2015. 396 с.

Работа упреждает перенесение зарубежного опыта в работу психолога без учёта менталитета населения как и не критичность в использовании инструментария клинической и психотерапевтической практики в работе с психически здоровыми людьми, что ослабляет профессиональные возможности оказания им помощи. Всё сказанное обостряет ценность и актуальность данной монографии.

Психологическая практика давно ожидает научно-методической обоснованности, развития методов коррекции глубинного направления.

Синергетический подход к познанию психики по-новому ставит проблему профессиональной подготовки будущего психолога к практической работе, что подчёркивает *необходимость непосредственного прохождения им курса глубинной коррекции*. Академическая психология, при всём объёме важных для психолога классических знаний, не может подменить конкретной диагностико-коррекционной ситуации с её возможностями учебного познания живого человеческого общения, личностного взаимодействия, способствующего самоисследованию, раскрытию смысла эмоциональных переживаний, развитию рефлексии и способностей когнитивного обобщения собственных взаимоотношений с другими людьми.

Содержание данной монографии убедительно не только в постановке актуальных проблем практической психологии, но и в способах их решения, особенно в части утверждаемого в работе единства диагностики и коррекции. Очевиден тот факт, что количество практических психологов в Украине, на сегодня, не коррелирует с уровнем их профессионализма. Глубинно-психокоррекционная подготовка не только оптимизирует становление понятийно-образовательного интеллекта будущего психолога-практика, но и способствует развитию рефлексивных его характеристик, характеризующих в оперативности, прогностичности и мудрости поведения.

Сдерживающим фактором развития практической психологии (особенно в её глубинном выражении) является многолетнее доминирование методологии деятельностного подхода, который поставил акцент на внешней заданности психического, затушёвывая внутреннюю её детерминированность. Это объясняет сложность переориентации понимания психологом с учётом латентных параметров психического. Изучение, что изучение внешней детерминированности психики особо значимо для понимания детского периода её формирования. В данном же случае речь идёт о вузовской подготовке и о проблеме оптимизации личностного потенциала будущего специалиста-психолога в целях профессионального его становления. Глубинный формат исследования заявленной проблемы полноценной психологической подготовки психолога пока еще ожидает своего широкомасштабного решения, чему способствует данная монография.

Демократизация процессов развития общества возродила интерес к психоаналитическим идеям и к закономерностям самопроизвольно складывающейся структурно-системной организации психики. Сказанное обусловило автономизацию (демаркацию) академического подхода от психоаналитических и гуманистических воззрений на исследование психики человека. Это позволило более чётко определить основополагающие принципы организации глубинного познания – партнёрство, эмпатия, взаимоподдержка, принятие человека таким, каким он есть, нивелирование критики и прямых воспитательных рекомендаций («что делать»). Сложившаяся традиция «деятельностного» понимания психики (в «заданности извне») осложняет ассимилирование специалистами прогрессивных идей познания бессознательной сферы в её функционально заданной «иной» (бессознательной) сферой.

Научные поиски Т. С. Яценко и А. В. Глузмана в области глубинной психологии нашли успешное подтверждение в решении ими поставленных задач на теоретическом, методическом и практическом уровнях. Методологически обоснованной и практически оправданной является инициатива авторов по введению в вузовскую подготовку

психологов диагностико-коррекционных курсов, базирующихся на единстве теории и практики.

Категория «глубинное познание психики» пока недостаточно презентована в учебных программах подготовки психологов, что не оправдано с позиций развития современных отечественных и зарубежных течений, объединённых интересом к познанию феномена психического как единой функциональной системы. Бессознательная сфера непроизвольно заявляет о себе своей активностью и энергетической потентностью. Гуманистическая направленность психодинамического подхода (при ассимиляции идей психоанализа) создаёт предпосылки для оказания благотворной *психопрофилактической помощи психически здоровым людям, особенно тем, чьё профессиональное становление требует личностного развития, совершенствования (психологи, воспитатели, психотерапевты и др.)*.

Данная книга оригинальна в попытке переориентации исследовательского внимания с «психического нездоровья», на чём больше центрировано было исследовательское внимание, на познание «здоровой психики», что позволяет решать как психопрофилактические так и профессиональные проблемы подготовки будущих психологов.

Глубинная психология, активно развивающаяся во всём мире, нашла оригинальное преломление в психодинамической парадигме и соответствующей глубинно-коррекционной практике. Внимание данной монографии неизменно центрировано на вопросах диагностики в её процессуальности, предполагающей функциональную многоуровневость, порционность осуществления в единстве с психокоррекцией.

В заключение отметим, что знакомство с диагностико-коррекционным процессом активного социально-психологического познания (АСПП) позволяет сформулировать ряд методологически обоснованных тезисов, которые касаются:

- специфических условий изучения внутренней (неосознаваемой) детерминированности феномена психического;
- семантики символического языка бессознательного;
- архетипичности содержания символов в неповторимости их смысловой нагрузки у каждого индивида;
- системной организации психики, отражающейся в специфике её презентации в поведенческом материале;
- условий процессуальности диагностики, предусматривающей диалогическое взаимодействие психолога с респондентом;
- единства процессуальной диагностики с коррекцией при их многоуровневости и возможной ситуативной приоритетности одного из них;
- подчинённости глубинного познания, согласованного с механизмами положительной дезинтеграции и вторичной интеграции психики на более высоком уровне её развития;
- глобальных противоречий психики, в частности: «к жизни» и «к смерти»; «к силе» и «к слабости»; «к активности» и «к психологической импотенции», которые индивидуализированы у каждого субъекта.

Психодинамическая методология представляет собой оригинальную форму философского осмысления универсальности законов психики в единстве сфер сознания и бессознательного. Философия, являясь «наукой наук», не может базироваться на артефактах, нередко порождаемых академически-экспериментальными исследованиями, упускающими из виду целостность психического во взаимосвязях и одновременно – единстве и противостоянии сфер сознания и бессознательного. Игнорирование универсальности законов психики экспериментально-академическими постулатами обусловило некоторое ослабление творческого сотрудничества философии с психологией, что восполнено глубинной психологией.

ВВЕДЕНИЕ²³

Наука – обучение и воспитание – наиболее благородная и ответственная сфера человеческой деятельности именно потому, что здесь формируется человек как личность, интегрируется его мировоззрение и культура, закладываются основы будущей профессии, карьеры, жизненного успеха.

Многолетний опыт развития академической психологии наложил своеобразный отпечаток на подготовку практических психологов, что, несомненно, тормозит переориентацию психологов вузов с просоциально-деятельностного подхода на понимание психики в ее целостности и функциональном единстве сфер сознания и бессознательного.

В психодинамическом подходе, разрабатываемом Т. С. Яценко, привлекает внимание не только его ориентированность на феноменологическое единство сознания и бессознательного, но и интегративно-ассимилятивная позиция, объединяющая философию и психологию в универсальности их законов.

Исследования в области глубинной психологии особенно обнажили значимость психологических защит в функционировании психики при ее подчиненности ведущему *принципу удовольствия*, который депривуется *принципом реальности* в целях социальной адаптации субъекта, что не попадает в поле зрения психологов-академистов. Психодинамический подход оттенил важную характеристику психического – статика и динамика и открыл перспективы познания бессознательного путем выявления итеративно-инвариантных характеристик спонтанного поведения субъекта.

Особого внимания заслуживает раскрытие в психодинамическом ключе такого механизма защиты, как *проекция*. Проекцию и вытеснение можно отнести к **вездесущим защитным механизмам, которые задействованы не только в формировании бессознательного, но и в презентации его вовне**. Последнее предопределяет возможности адекватного *опредмечивания психики* самим субъектом в его репрезентациях, которые, с одной стороны, объективно выявляют скрытые смыслы, а с другой – *тщательно маскируют их*.

З. Фрейд, в учении о психоанализе, отождествлял вытеснение с понятием защиты. *Вытеснение* наблюдается уже на ранней стадии развития ребенка – «*первичное вытеснение*» (до формирования Супер-Эго), в котором задействован принцип удовольствия, охраняющий внутренний комфорт. Основополагающая роль в ортодоксальном психоанализе отводится «следам» вытеснений, познание которых требует непрямого (косвенного), но энергетически potentного воздействия на психику субъекта. Актуальность удержания *вытесненного содержания в состоянии неузнаваемости Я* порождает защитный механизм сопротивление. Поэтому попытка психотерапевта *вернуть вытесненное содержание в сознание* может вызвать у респондента непреодолимый барьер, вплоть до признаков невротических реакций. В данном контексте представляет интерес феномен фиксации, присутствующий в расхожем в обиходе утверждении: «Любой человек несет на себе *печать* детского опыта». Речь идет о *власти над психикой прошлого опыта (его тенденции к повторению)*, что охраняется *сопротивлениями* и демаркируется от Я.

Первичное вытеснение может подвергаться *фиксации*, что капсулирует энергетический потенциал и предопределяет притяжения последующих вытеснений. *Фиксация* обуславливает регрессию, «пассивную задержку», нарушение развития, «торможение», в целом приближение (и *сохранение*) *архаических схем поведения*. При *фиксации репрезентатор внутреннего мотива лишается доступа к сознанию (сознание не осведомлено о скрытом смысле репрезентатора)*, но сохраняет свою связь с *влечением (инстанцией Ид)*. Метод АСПП открывает перспективы познания бессознательного путем выявления ассоциативных цепочек в процессе объективирования инвариантных, итеративных (неизменных) форм поведения. Ориентация *фиксации* на прошлое (назад)

²³ Андрущенко В. П. Предисловие к книге Теория и практика глубинной психокоррекции: Седьмая Авторская школа академика НАПН Украины Т. Яценко. Киев, 2015. 304 с.

имеет архетипический характер, что проявляется в архетипических способностях психики к перекодированию в визуализированные формы.

В свое время школа В. Вундта предложила так называемый *ассоциативный эксперимент*, при котором испытуемый был обязан ответить как можно быстрее и любой спонтанной реакцией на слово-раздражитель. К. Юнг дополнил данное исследование, побуждая испытуемого к *разъяснению собственных реакций (в которых они чувствовали затруднения) дополнительными ассоциациями*. Выяснилось, что реакции, привлечшие внимание К. Юнга, самым тесным образом связаны с комплексами испытуемых. Таким образом, был переброшен *мост от экспериментальной психологии к психоанализу*, который основывался на **спонтанно возникающих действиях и мыслях (ассоциациях), детерминированных факторами, к которым сознание не имеет прямого доступа**. В представленном выше случае *реакция* на слово-раздражитель устанавливает взаимосвязь с латентным (скрытым) содержанием.

Проецирование вовне скрытых имплицитных смыслов осуществляется тем успешнее, чем меньше структурирована **изначальная ситуация**, которая **не должна нести** для испытуемого **личностной нагрузки**. При этом состояние *посредника* (заместителя имплицитного содержания) будет более презентабельным (в аспекте объективирования глубинных детерминант) **при минимальной регламентации психологом поведения субъекта**. Поэтому **важна личностная нейтральность материала**, используемого субъектом для самопрезентации (репрезентации) опыта. *Материализованные посредники* между *внутренним* и *внешним* миром психики *открывают лишь перспективы* ее подлинного адекватного познания во взаимосвязях сознательного и бессознательного, что реализует процесс глубинной коррекции. Активное социально-психологическое познание (АСПП), разработанное Т. С. Яценко, согласуется с *принципом дополненности*, указывающим на необходимость учета активности не только сознания, но и бессознательного (и что одну сферу нельзя познавать без учета другой). Введение в процесс глубинного познания психики дополнительных визуализированных приемов открывает перспективы объективирования бессознательного. Последнее объясняет *косвенность, контекстность, опосредованность, метафоричность инструментально-методических средств* такого познания, как и внимание к архетипическим способам произвольного самовыражения психики за чем стоят архаизмы.

Роль *посредника* (заместителя) у З. Фрейда *выполняли сновидения*, описки, оговорки, ошибочные действия. Сновидение опосредованно указывало на что-то иное, неизвестное сновидцу, помимо фрагментов «сюжета». З. Фрейд учитывал «знание» (осведомленность) человека, но понимал его относительность, как и то, что подлинное знание недоступно его Я. Иными словами, человек *«не знает, что он знает»*. Толкование сновидений, позволяет перевести латентное «знание» в достояние сознания. *Вывод: психика знает все – субъект же «знает и не знает» одновременно; не знает его «Я». «Знание», о котором идет речь, латентно заложено в материализованных репрезентантах – рисунках, лепке, моделях из камней и др.*

Техника работы Т. С. Яценко ориентирована на первичные «презентанты» психики как результат спонтанной активности субъекта (минимально стимулируемой психологом) с последующей актуализацией других замещающих вербальных ассоциаций в диалоге с участником процесса. Фактически в диалогическом взаимодействии *происходит процесс эмоционального «оживления»* материализованного репрезентанта, что объективирует скрытые смыслы психики в реальность подчиненную законам осязаемого мира на очевидном, доступном для наблюдения и понимания материале. Это убеждает в том, что:

– *вытеснение, освобождая Я от неприемлемых импульсов, сохраняет присущую им энергию*, которая затем «просится» на поверхность и одновременно маскируется, камуфлируется искажениями независимо от их формы (вербальная – невербальная) – по-

этому, при возможности проявиться, оно [вытесненное содержание] пользуется такой возможностью;

– механизм *проекции* обеспечивает перенесение на внешние объекты вытесненных содержаний (и удерживаемых под прессингом сопротивлений), которые потеряли перспективы прямого выражения в Я;

– *вытеснение* не ликвидирует энергию, а изолирует ее от Я, иллюзорно освобождая от знания о вытесненных содержаниях, чем обрекает Я на незнание их проявлений вовне (в поведении), тем более в закамуфлированной форме;

– частичная реализация вытесненных импульсов вовне связана с маскировкой их подлинного смысла, что объясняет необходимость темпоральности (растяжимости во времени) глубинного познания в целях накопления поведенческого материала для успешного анализа (т. е. интерпретации), объективирующего скрытую логику активности бессознательного, что требует понимания ее *смысла*;

– в глубинных процессах психики существует *противостояние инстинкта жизни*, самосохранения (энергии либидо) и *инстинкта смерти* (энергии мортидо);

– проективные способности психики позволяют констатировать склонность к **диссимилированию внутреннего и внешнего**, что способствует познанию скрытых латентных смыслов по законам внешнего реально-материального мира (одушевленного или неодушевленного).

В психодинамической парадигме, разрабатываемой Т. С. Яценко, диагностико-коррекционный анализ не может обойтись без диалогического взаимодействия психолога с респондентом (чем АСПП отличается от ортодоксального психоанализа), которое дает возможность аналитическим путем ослабить иллюзорное прикрытие, маскировку вытесненных, имплицитных реалий психики, скрываемых системой психологических защит, обладающих способностью искажения информации. Последнее происходит в интересах «идеализированного Я», что указывает на просоциальные истоки «защит».

Заслуживает внимания вопрос о *вторичной интеграции психики человека*, катализируемой положительной дезинтеграцией, в случае введения в сознание субъекта скрытых смыслов (которые содержат связь с первоначально вытесненным). Таким образом происходит нивелирование иллюзий, маскирующих от Я подлинные смыслы латентных образований психики. Глубинное познание учитывает, что психосинтез осуществляется самопроизвольно, без прямого вмешательства психолога (более того, в противном случае можно ожидать отрицательную дезинтеграцию психики). В данном вопросе психодинамический подход согласуется с позицией З. Фрейда. В частности, он пишет: «Мы учим пациента понимать весьма сложный состав психических образований, приближая симптомы к лежащим в их основе побуждениям и влечениям, подобно тому, как химик выделяет основное вещество или химический элемент из состава соли, в которой он, будучи соединенным с другими веществами, становится неузнаваемым».

Диалог психолога с респондентом расчленяет целое на составляющие его части постановкой вопросов (постепенно превращая *слитное* в *дискретное*), которые должны побуждать соответствующие эмотивно-спонтанные реакции респондента. Говоря о синтезе психического в процессе анализа, Т. С. Яценко отмечает: «Это осуществляется не прямым, а косвенным путем, обнаруживающим логику сознания и логику бессознательного («иную логику»), которые находятся в противостоянии, противоречии, «подрезающем», истощающим энергетический потенциал субъекта. Учитывая, что глубинное познание строится исключительно на спонтанно-поведенческом материале участников АСПП, то такого рода экспликативная информация не оставляет их безразличными, наоборот, пробуждает инстинкт самосохранения, стимулирующий процесс прогрессивных самоизменений. Поэтому осознание субъектом наличия внутреннего противоречия предопределяет оптимизацию динамики психических процессов через перспективу его разрешения».

Психоанализ в его целостно-феноменологическом подходе к пониманию психики человека, в повернутости к индивидуально-личностным проблемам, к преломлениям социокультурных влияний на семейно-чувственные отношения, логическую обоснованность и холистичность законов функционирования духовного и материального – неизменно привлекает внимание философов. Западная философия сориентирована на осмысление психоанализа в целом ряде направлений, о чем свидетельствует разработка следующих концепций: «психоаналитическая герменевтика», «психоаналитическая философская антропология», «экзистенциальный психоанализ» и др. Психодинамический подход Т. С. Яценко сочетает в себе различные научно-практические течения (психоанализ, гештальтпсихология, психосинтез, феноменологический и гуманистический подходы), что находит выражение в методологии познания целостной психики субъекта, ее индивидуальной неповторимости и архетипической универсальности.

Пособие по VII Авторской школе сориентировано на подготовку практических психологов в вузах. Эмпирический материал иллюстрирует процесс формирования навыков самоанализа участников в процессе АСПП, путем нивелирования дисфункций психики, оптимальности диалогического взаимодействия и др. Все это как предопределяет развитие личностно-профессионального потенциала будущего практического психолога, так и расширяет его возможности адекватного познания психики другого человека, в автономии и противоречивом единстве сфер сознания и бессознательного. Материал пособия представляет профессиональный интерес для будущих психологов (практических психологов) раскрытием методологических основ практической психологии и презентацией инструментального ракурса глубинно-психологического познания психики, в единстве сознательного и бессознательного ее выражения.

Передмова²⁴

Депривація як екзистенційний фактор має соціальну значущість у зв'язку з ознаками перманентної особистісної кризи, породжуваної дисфункціями психіки. Внутрішньо депривованій особистості характерні порушення повноцінного психічного розвитку людини, що виявляються у зниженні загальної вітальної стійкості, зменшенні рівня психосоціальної збалансованості, звуженні комунікативної активності, ознаках психоемоційної фрагментарності в поєднанні з соціальною аутизацією, астенією, депресією, загальною пасивністю тощо. Наукові дослідження причин суїцидів в'язнів концентраційних таборів (у часи війни в Югославії, 90-ті рр. ХХ ст.) вказали на деприваційну втрату сенсу життя, що було викликано руйнацією домівок, смертю рідних, втратою віри в національні і загальнолюдські ідеї та цінності.

Новостановлення України пов'язано з підвищенням динаміки розвитку цінностей, самовипробуваннями на міцність соціальних та загальнолюдських устоїв, певними втратами в матеріальних, фінансових та фізичних аспектах.

З огляду на сказане особливої ваги набувають методи, які можуть підвищувати у людини психологічну стійкість, здатність до внутрішньої рівноваги, що сприяє збереженню найвищої цінності – любові до життя, до себе та до людей.

Монографія є актуальною ще й тому, що розкриває внутрішньо-глибинні чинники схильності особи до самодепривації, які засвідчують ослаблення інстинкту самозбереження, що має вияв у байдужості до себе та оточення, нейтралізації себе як члена суспільства, відчутті пустоти в собі, яка нерідко забезпечується зовнішньою гіперактивністю, побутовою зацікавленістю життям інших людей, прагненням тримати в полі зору інтимні аспекти колег, бути інформованим тощо. Рушійним чинником може бути базальне відчуття тривоги, меншовартості, страх відчуження іншими, що нерідко задається

²⁴ Андрущенко В. П. Передмова до книги Яценко Т. С. та ін. Самодепривація психіки та дезадаптація суб'єкта: монографія. Київ, 2015. 280 с.

фіксаціями дитячого періоду, зокрема нерівним ставленням (у сім'ї) батьків до сиблінгів тощо.

У філософській літературі проблема депривації є більш розкритою, ніж самодепривації. Поглибленню знань у цій галузі сприяли наукові праці А. Адлера, Е. Ільєнкова, В. Франкла, Я. Гошовського та ін. Термін «депривація» вийшов за межі філософії. Він вживається в дефініційному ряду багатьох галузей сучасної науки, а його змістова сутність пов'язана з відчуттям обмеження, позбавлення, невдоволення потреб. Проблема самодепривації, яка порушується у цій роботі, може пролити світло і поглибити розуміння депривації через розкриття причини того, що змушує психіку йти в розріз з інстинктом самозбереження, що її імпує та каталізує тенденцію до «психологічної смерті». Філософія розкриває певні форми самодепривації, приміром, аскетизм, нігілізм, хоч і без аналізу їхніх глибинних витоків.

Аскетизм пов'язаний із досягненням свободи, вивільнення від особистісних потреб, що надає сили та каталізує зосередженість духу, набуття надприродних здібностей, як і придушення почуттів, бажань, добровільне перенесення фізичного болю та втягнення в цей процес інших, що властиве для мазохізму. Нігілізм зачасти переростає в певну його форму, перетворюючи людину на «ніщо», на «пустоту». Відбувається самознецінення та смислу життя, актуалізується зневага до себе (та до інших). Зворотним боком окресленого процесу є гіперболізація власної значущості – аж до заміщення собою Бога. Це «приємна» для особи форма відступу від самого себе (монашество, співучасть у стражданнях Ісуса Христа і йому подібних тощо).

Монографія зосереджує увагу на глибинних джерелах проблеми самодепривації та її впливі на особистісний розвиток майбутнього психолога, до особистості якого професія висуває підвищені вимоги. Самодепривація засвідчує наявність внутрішніх, латентно прихованих бар'єрів на шляху до фахового самостановлення, зокрема глибинних чинників едіпальної залежності суб'єкта та деструктивних її виявів. Провідним серед таких наслідків є почуття провини із супутніми йому тенденціями «до самопокарання», «відчуження себе», «перетворення на пустоту», «згорання активності», що ілюструє поданий у роботі емпіричний матеріал. Останній дає змогу виокремити зовнішні ознаки виникнення самодепривації: поверхневність самоакцептації, тобто прийняття себе лише на рівні зовнішності; відмова від імені, прізвища; бажання змінити стать тощо. Такі проблеми є предметом уваги пенітенціарної психології, в полі якої перебувають такі явища: вимушена ізоляція особи; проблеми економічної депривації; безробіття; недостатність коштів для забезпечення первинних потреб (зокрема, в їжі); обмеженість соціальних вигод (послуги, освіта тощо). Латиноамериканський учений Пауло Фрейре написав цікаву книгу «Педагогіка пригноблених», у якій показано, як соціум формує депресивний модус самосвідомості, пригнічену, біосоціально конформну, слабку істоту, яка легко піддається маніпуляціям. Саме тому бідність може бути маніпулятивним фактором.

Нині є вираженою екстремальна депривація, викликана військовими діями, тероризмом, вимушеним переселенням, анексією територій, що зумовлює деприваційні стани у формі маргіналізації, амбівалентності почуттів тощо. Варто відзначити і специфічні види депривації, які формуються в умовах комплексно-трудоваї міграції, що спричиняє економіко-комунікативно-сексуальну депривацію.

Презентована робота є, безсумнівно, актуальною, а своїм змістом відкриває нові перспективи розв'язання проблем вузівської підготовки психолога через оптимізацію його особистісних характеристик та упередження формування деприваційних тенденцій, що створюють бар'єри на шляху до акме професійного його становлення.

Стасько О. Г.
Наукова школа академіка НАПН України Т. С. Яценко

Постановка проблеми. Ще сорокаліття тому Т. С. Яценко поставила собі за мету пізнання психіки в її цілісності. На той час вона не могла навіть уявити, що шлях буде таким довгим, проте не самотнім. Разом з Т. С. Яценко завжди є послідовники та аспіранти. Статтю присвячено висвітленню дисертаційних робіт молодих науковців, розмаїття тематики яких нам вдалося структурувати за певними категоріями. Всі дисертації спрямовані на оптимізацію процесу підготовки майбутнього психолога як в особистісному форматі, так і в опануванні інструментарієм професійно-практичної роботи.

Виклад основного матеріалу. Наукова школа академіка НАПН України Т. С. Яценко, що спрямована на пізнання глибинно-психологічних проблем психіки, робить вагомий внесок у розвиток практичної психології та психологічної служби в Україні загалом. Дослідження, що проводяться в межах наукової школи, відзначаються цілісністю і системністю пізнання психічного в його свідомих і несвідомих виявах, дослідженням взаємозв'язків між вказаними сферами, єдністю теорії і практики у пізнанні внутрішніх детермінант поведінки суб'єкта.

У межах наукової школи академіка Т. С. Яценко розроблено психодинамічну теорію на засадах групової глибинно-зорієнтованої практики, в основу якої покладено метод групової корекції. Психодинамічна теорія передбачає врахування єдності свідомої і несвідомої сфер психіки, динамічно складний взаємозв'язок між свідомим і несвідомим у суперечливості їхніх тенденцій. Отже, цілісність психічного розуміється в його суперечливій сутності, яка нівелюється суб'єктивною зінтегрованістю психіки, що спирається на відступи від реальності. Проблема нівелювання такого типу викривлень соціально-перцептивної реальності і є предметом досліджень психодинамічного спрямування. Відповідно до такого характеру завдань і був розроблений метод активного соціально-психологічного пізнання (АСПП), який ґрунтується на спонтанності й невимушеності поведінки суб'єкта, що й відкриває перспективи пізнання особливості внутрішньої детермінованості психіки.

Окреслені вище позиції знаходять реалізацію в численних напрямках досліджень, що проводяться під керівництвом Т. С. Яценко. У представлених у монографії роботах подається короткий огляд теоретичних засад досліджень академіка НАПН України Т. С. Яценко, а також її учнів та послідовників, дисертаційні роботи яких розширюють знання закономірностей безпосередньої феноменології цілісної психіки суб'єкта.

Схема «Дисертаційні роботи в психодинамічній парадигмі» (рис.) дає змогу мати уявлення про розмаїття змістових аспектів тематики досліджень. Схема подає короткий «орієнтир» на назву дисертаційної роботи та прізвище аспіранта (докторанти позначені *).

У схемі (див. рис.) презентовано структуру досліджень згідно з такими категоріями:

1. Методологія глибинного пізнання феноменів психіки.
2. Провідні тенденції психіки.
3. Система психологічних захистів.
4. Особливості символічного об'єктивування психіки.
5. Властивості цілісної психіки.
6. Загальні основи глибинно-психологічної корекції.
7. Прийоми та методи глибинно-психологічного пізнання.
8. Прикладні аспекти психодинамічної теорії.

Рис. Структура семантики досліджень у межах наукової школи Т. С. Яценко

Огляд досліджень наукових послідовників Т. С. Яценко

Окрема група досліджень (див. рис., позиція 1) у межах наукової школи присвячена *глибинно-психологічним феноменам психіки суб'єкта*: агресії (А. Е. Мелоян), умовним цінностям (О. Г. Стасько), значущим переживанням (Л. Л. Бондаревська), дезадаптації (М. М. Кононова), едіповій залежності (І. В. Сірик), цінностям (О. В. Овчаренко), самодепривації (О. Г. Максименко).

У дослідженні **А. Е. Мелоян «Глибинно-психологічні витoki агресивності особистості (на матеріалі активного соціально-психологічного навчання)»** (канд. дис., 2004 р.) використано метод групової психокорекції АСПН із метою пізнання глибинно-психологічних передумов агресії особистості; встановлено інфантильні джерела виявів агресії суб'єкта, їхній зв'язок з об'єктними стосунками; поглиблено поняття агресії через розкриття його глибинно-психологічного змісту та виявлення можливостей упередження агресивних виявів особистості завдяки психокорекції за методом АСПН. Підтверджено, що глибинно зорієнтована групова психокорекція за методом АСПН дає змогу коригувати та нівелювати деструктивні тенденції суб'єкта, пов'язані з інфантильними цінностями, які створюють передумови агресії особистості.

У науковій роботі **О. Г. Стасько «Психологічна значущість умовних цінностей та їх вплив на формування ідеалізованого «Я» особистості»** (канд. дис., 2006 р.) у фокусі наукового дослідження – феномен умовних цінностей. Розкрито механізми їхнього формування; здійснено науковий аналіз змісту та глибинно-психологічної сутності умовних цінностей суб'єкта й можливостей їхньої корекції; окреслено детермінанти умовності цінностей; виявлено взаємозалежність між умовними та нормативними цінностями суб'єкта; доведено наявність взаємозв'язку між умовними цінностями, психологічними захистами та об'єктними відношеннями суб'єкта; досліджено особливості впливу умовних цінностей на процес спілкування. Обґрунтовано необхідність здійснення глибинної психокорекції умовних цінностей суб'єкта, доведено результативність методу АСПН у їхній діагностиці та глибинній корекції.

У дисертації **Л. Л. Бондаревської «Переживання у структуруванні системних характеристик підсвідомого (на матеріалі АСПН)»** (канд. дис., 2007 р.) розкрито психологічний зміст категорії значущих переживань та виявлено їхню глибинно-психологічну сутність. З'ясовано, що окреслений феномен детермінується як зовнішніми впливами (подією), так і глибинними механізмами психіки, які актуалізуються в синтезі з попереднім досвідом переживань. Поглиблено розуміння умов формування значущих переживань і корекції їхнього впливу на виникнення деструктивних тенденцій поведінки. Обґрунтовано необхідність здійснення глибинної психокорекції впливу значущих переживань на деструктивні тенденції психіки, доведено результативність проходження майбутніми психологами-практиками психокорекції за методом АСПН у контексті виявлення значущих переживань.

У дослідженні **М. М. Конової «Глибинні детермінанти психічної дезадаптації суб'єкта (на матеріалі підготовки психологів-практиків)»** (канд. дис., 2009 р.) визначено сутність психоаналітичного розуміння феномену дезадаптації. Досліджено вияви психічної дезадаптованості у процесі глибинної психокорекції. Встановлено, що глибинні детермінанти дезадаптації пов'язані з едіповим періодом розвитку психіки суб'єкта. Розкрито взаємозв'язок психічної дезадаптації з регресивною поведінкою суб'єкта, обґрунтована взаємозалежність внутрішньої суперечності психіки та глибинно-психологічної тенденції до психологічної імпотенції, та смерті; визначено шляхи діагностики та корекції дисфункційних виявів психіки суб'єкта.

У науковому проекті **І. В. Сірик «Едіпова залежність та її вплив на формування психіки суб'єкта»** (канд. дис., 2013 р.) розкрито глибинно-психологічні передумови сутності едіпової залежності, її презентованість у міфології, художній

літературі, біографії видатних людей. З'ясовано інтегрованість едіпової залежності із системою психологічних захистів. Доведено взаємозв'язок едіпової залежності із формуванням у суб'єкта тенденцій «до психологічної смерті» та «психологічної імпотенції». Показано як позитивні, так і деструктивні аспекти впливу едіпової залежності на формування психіки. Доведено необхідність здійснення глибинної психокорекції дисфункцій психіки суб'єкта в процесі активного соціально-психологічного пізнання.

Дослідження **О. В. Овчаренко «Цінності як засіб формування психічного (на матеріалі активного соціально-психологічного навчання)»** (канд. дис., 2013 р.) присвячено вивченню цінностей у контексті їхнього впливу на формування психічного. Виявлено емотивний компонент цінностей, що вказує на їхню глибинну зумовленість. Емпірично доведено причетність цінностей до провідних тенденцій психіки в їхній суперечливій сутності, які пов'язані з енергією лібідо та мортідо. Визначено специфіку вияву цінностей цілісної психіки у спонтанній активності респондента в психокорекційному процесі за методом активного соціально-психологічного пізнання.

У дослідженні **О. Г. Максименко «Психологія самодепривації особистісного розвитку суб'єкта»*** (докт. дис., 2017 р.) представлено результати теоретико-емпіричного дослідження сутності, форм вияву, чинників і механізмів самодепривації особистісного розвитку суб'єкта, специфіки, механізмів та умов психологічної корекції її наслідків, забезпечення яких сприятиме особистісному розвитку суб'єкта в бік самоактуалізації. Емпірично досліджено змістово-процесуальні компоненти феномену самодепривації, фактори формування, механізми функціонування та форми вияву в онтогенезі. Обґрунтовано методологічні передумови здійснення корекції виявів самодеприваційних тенденцій особистісного розвитку. Розроблено програму глибинної психокорекції самодепривації особистісного розвитку суб'єкта, відновлення його суб'єктності, доведено ефективність її використання в системі вищої освіти та підвищення кваліфікації практичних психологів.

Низку дисертаційних робіт (див. рис., позиція 2) присвячено *вивченню тенденцій психіки*: «до психологічної смерті» (І. В. Калашник), «до психологічної імпотенції та інфантилізму» (А. С. Нодзельська), «до сили» (Н. В. Сивопляс).

У дослідженні **І. В. Калашник «Глибинно-психологічні витoki тенденції особистості “до психологічної смерті”»** (канд. дис., 2008 р.) розкрито сутність феномену психологічної смерті та виявлено його глибинні детермінанти, які пов'язані з травмивним досвідом дитинства. Встановлено взаємозв'язок тенденції до психологічної смерті з психологічними захистами та їхню зумовленість відступами від реальності. Доведено взаємозв'язок тенденції до психологічної смерті з процесом блокування лібідної енергії, що деструктує самосприйняття суб'єкта та його спілкування з навколишніми людьми. Обґрунтовано доцільність проходження майбутніми психологами-практиками психокорекції за методом АСПП у контексті нівелювання тенденції до психологічної смерті та її перенесення на професійну діяльність.

Дисертація **А. С. Нодзельської «Взаємозв'язок інфантилізму з психологічною імпотенцією та їх корекція»** (канд. дис., 2008 р.) доводить, що інфантилізм має глибинно-психологічні джерела та детермінує спілкування, що й знаходить вияв у психологічній імпотенції як фактору дисфункцій психіки. Досліджено особливості виявів інфантилізму та психологічної імпотенції в процесі глибинної психокорекції та виявлено взаємозв'язок між ними. Встановлено вплив інфантилізму та імпотенції на процес спілкування.

У науковій роботі **Н. В. Сивопляс «Процес соціальної адаптації суб'єкта в контексті тенденцій: “до психологічної сили” та “до психологічної слабкості”»** (канд. дис., 2010 р.) доводиться, що в психіці суб'єкта діють водночас (на латентному рівні) дві тенденції: «від слабкості до сили» і «від сили до слабкості», що зумовлює ускладнення процесу соціальної адаптації через соціально-перцептивні викривлення.

Доведено, що тенденція «від психологічної слабкості до психологічної сили» є генеральним механізмом психологічних захистів і має вплив на процес суб'єктивної інтеграції психіки на засадах викривлення соціально-перцептивної реальності, що ускладнює процес соціальної адаптації. Досліджено, що глибинно-психологічна корекція (за методом АСПП) сприяє послабленню соціально-перцептивних викривлень та посиленню соціальної адаптованості особистості, що відкриває можливості реалізації тенденції «до сили» на реалістичних засадах, без деструктування її тенденцією «до слабкості».

Окрему групу досліджень (див. рис., позиція 3) становлять роботи, присвячені вивченню *системи психологічних захистів та їхніх форм як от*: психологічні захисти у єдності базових і ситуативних форм (Н. В. Шавровська), заміщення (В. І. Коновальчук), ідентифікація (С. Ш. Раджабова), соціально-перцептивні викривлення реальності (Т. В. Горобець), опори (О. О. Святка).

У дослідженні **В. І. Коновальчук «Психологічний зміст механізму заміщення та його врахування у процесі підготовки психологів-практиків»** (канд. дис., 1998 р.) визначено психологічний зміст механізму заміщення, виявлено його системно-інтегративну роль у структурі психічних захистів суб'єкта, що визначає їхню індивідуальну неповторність. Досліджено вплив психічного механізму заміщення на характер професійного становлення психолога-практика та доведено необхідність врахування його під час підготовки майбутніх фахівців у галузі практичної психології. Підтверджено дослідницьку спроможність методу АСПП у діагностуванні механізму заміщення.

У дисертації **Н. В. Шавровської «Особливості пізнання психологічних захистів суб'єкта засобами психоаналізу малюнків»** (канд. дис. 2007 р.) виявлено взаємозв'язки системних характеристик психологічних захистів із логікою несвідомого. Вперше у центр уваги наукового дослідження поставлено феномен психологічних захистів як системне утворення, розкрито механізми його формування; здійснено аналіз глибинно-психологічної детермінації психологічних захистів суб'єкта та можливостей їхньої корекції; виявлено взаємозв'язок між психологічними захистами, умовними цінностями та ідеалізованим Я; встановлено, що наслідком дії психологічних захистів є соціально-перцептивні викривлення; доповнено категорію психологічних захистів та уточнено їхні різновиди; розширено уявлення про можливості діагностико-психокорекційної спроможності методу АСПП у пізнанні системних характеристик несвідомої сфери психіки суб'єкта крізь призму феномену психологічних захистів.

У дослідженні **С. Ш. Раджабової «Ідентифікація та її вияв в особистісній проблемі суб'єкта»** (канд. дис. 2008 р.) виявлено вплив ідентифікації суб'єкта на формування особистісної проблеми, яка ґрунтується на внутрішній суперечливості психіки. Розкрито особливості впливу та вияву ідентифікації в поведінці суб'єкта; доведено залежність ідентифікації від генерального механізму захисної системи «від слабкості до сили»; розкрито глибинно-психологічний зміст інтеграційної функції ідентифікації. Розширено уявлення про глибинно-психологічну сутність феномену ідентифікації в контексті едіпової залежності суб'єкта та розуміння взаємозв'язку ідентифікації з умовними цінностями та об'єктивними стосунками суб'єкта.

У науковій роботі **Т. В. Горобець «Соціально-перцептивні викривлення – епіфеномен психологічних захистів»** (канд. дис. 2008 р.) з'ясовано проблему наслідків психологічних захистів у вигляді соціально-перцептивних викривлень. Розкрито психологічний зміст процесу соціально-перцептивних викривлень та виявлено їхню глибинно-психологічну сутність. З'ясовано передумови виникнення соціально-перцептивних викривлень, встановлено їхній зв'язок із системою психологічних захистів, об'єктивними стосунками, умовними та інфантильними цінностями суб'єкта. Досліджено взаємозв'язок між суб'єктивною інтеграцією психіки

та її об'єктивною дезінтеграцією, породженою соціально-перцептивними викривленнями.

У дослідженні **О. О. Святки «Феномен опорів як проблема в глибинно-психологічній груповій корекції»** (канд. дис., 2009 р.) вперше в центр уваги поставлено проблему психологічного опору в його функційних особливостях вияву в глибинно-психологічній груповій корекції; з'ясовано педагогічні аспекти опорів та їхнього вияву у виховній діяльності; встановлено сутність феномену психологічного опору та його взаємодію із витісненням, символізацією та умовними цінностями у внутрішній динаміці психіки; розкрито взаємозв'язки між психологічним опором та системою психологічних захистів; поглиблено особливості вияву опорів та їхнього нівелювання у груповій глибинно-психологічній корекції; описано вияви опору в процесі групової взаємодії та спілкування.

Низку досліджень (див. рис., позиція 4) присвячено *особливостям символічного об'єктивування психіки*: полізначності змісту символіки (П. В. Теслюк), архетипній символіці міфів казок, психомалюнків (І. В. Євтушенко), механізмам символізації змісту несвідомого (К. А. Бабенко), індивідуальним особливостям архетипної символіки (Д. С. Дроздова), особливостям пізнання перинатальної символіки (Ю. О. Сіденко), архетипам (І. В. Євтушенко).

Науковий проект **П. В. Теслюка «Полівалентність змісту символіки тематичних психомалюнків (на матеріалі професійної підготовки психологів-практиків)»** (канд. дис., 2000 р.) висвітлює проблему вираження цілісного змісту психіки в єдності свідомого й несвідомого в символічній формі тематичних психомалюнків. Робота розширює уявлення про можливості репрезентації цілісного змісту психіки суб'єкта в символічній формі тематичного психомалюнка; доводить здатність комплексу тематичних психомалюнків виражати системні характеристики несвідомого в символічній формі; обґрунтовує роль несвідомих психічних процесів в зумовленні полівалентності змісту тематичних психомалюнків.

У дослідженні **І. В. Євтушенко «Роль архетипної символіки у вираженні інтимних почуттів суб'єкта до близьких йому людей» (на основі дослідження міфів, казок, психомалюнків)** (канд. дис., 2004 р.) доведено, що архетипна символіка, наявна в міфах, казках, психомалюнках, має індивідуально неповторний зміст, пов'язаний із репрезентацією інтимних почуттів суб'єкта до близьких йому людей, виявлення якого стає можливим у процесі психоаналізу міфів, комплексу тематичних малюнків та казок. У дослідженні доведено, що семантичне навантаження архетипної символіки міфів, казок та психомалюнків має спільні способи вираження інтимних почуттів суб'єкта до близьких людей. Виявлено можливості архетипів у об'єктивуванні неусвідомлюваних змістів психіки, пов'язаних з інфантильним досвідом суб'єкта, зокрема його едіпової залежності та її наслідків: страху, агресії, почуття меншовартості, тенденції до психологічної смерті та імпотенції.

У дисертації **К. А. Бабенко «Взаємозв'язок механізмів символізації змісту несвідомого»** (канд. дис., 2007 р.) доведено, що механізми символізації змісту несвідомого перебувають у взаємозв'язках, з генеральним механізмом захисної системи «від слабкості до сили». Здійснено класифікацію механізмів символізації змісту несвідомого; доведено наявність взаємозв'язків між механізмами символізації змісту несвідомого і особистісною проблемою суб'єкта; уточнено різновиди механізмів символізації змісту несвідомого; доведено взаємозв'язок механізмів символізації з архетипною символікою; досліджено вияви символізації змісту несвідомого у соціальній поведінці.

У науковому дослідженні **Д. С. Дроздової «Індивідуальні особливості архетипної символіки (глибинно-психологічний аспект)»** (канд. дис., 2013 р.) розкрито особливості архетипної символіки в її універсальності та індивідуалізованості вияву в спонтанно-візуалізованих засобах самопрезентації в процесі глибинного

пізнання психіки. Об'єктивовано зв'язок архетипу з образом, символом, знаком. З'ясовано інтегрованість архетипу із системою психологічних захистів, механізмами символізації, метафоризації та іншими інстанціями психіки. Доведено спроможність архетипу виражати (візуалізувати) проблеми едіпальної залежності суб'єкта через об'єктивування глибинного змісту психіки в опредметнених формах. Доведено здатність архетипу візуалізувати індивідуальну неповторність психіки особистості. Обґрунтовано позитивний результат проходження суб'єктом діагностико-психокорекційного процесу та пізнання індивідуалізованості архетипної символіки у вияві особистісної проблеми суб'єкта шляхом діалогічної взаємодії з респондентом.

У дисертації **Ю. О. Сіденко «Глибинне пізнання перинатальної символіки шляхом аналізу візуалізованої репрезентації майбутнього психолога»** (канд. дис., 2017 р.) презентовано теоретико-методологічні основи глибинного пізнання, яке ґрунтується на спонтанності і невимушеності поведінки, точності процесуальної діагностики, що реалізується в єдності з психокорекцією. Теоретично обґрунтовано та емпірично доведено архетипну сутність перинатальної символіки майбутніх психологів, яка заявляє за себе кризь призму як авторських малюнків (тематика яких не була зорієнтована на відтворення перинатального періоду), так і завдяки вибору репродукцій художніх картин. Авторське зображення перинатальних символів і самоплинний вибір репродукцій художніх полотен (із великої кількості), у яких виявлялися елементи дітородної символіки, слугує натяком на проблеми «перинатального» періоду становлення психіки суб'єкта. Доказовість імперативу дієвості перинатальних чинників об'єктивувалася в діалого-діагностико-корекційному процесі глибинного пізнання психіки. Одним із важливих дисертаційних висновків є те, що перинатальна символіка в її смислових параметрах прямолінійно не представлена свідомості респонденту, що зумовлює необхідність багаторівневого процесуально-глибинного її пізнання.

У дослідженні **І. В. Євтушенко «Архетип у глибинному пізнанні цілісної психіки»*** (докт. дис., готується до захисту) доводиться, що архетип пов'язаний із глибинно-психологічним пізнанням усистематизованих характеристик психіки в їхніх суперечливих тенденціях, що презентуються в логіці свідомого і несвідомого. Встановлено, що глибинно-психологічному пізнанню сприяє інтерпретація архетипної символіки в контексті індивідуальної неповторності психіки суб'єкта. Планується встановити, що архетипна символіка має як спільні (колективні), так і індивідуально неповторні характеристики в глибинному пізнанні психіки конкретної особи.

Групу досліджень (див. рис., позиція 5) наукової школи Т. С. Яценко присвячено *властивостям цілісної психіки*: експектації (О. А. Коновалова), внутрішній суперечливості психіки (С. М. Аврамченко), рефлексивному мисленню (Н. В. Дметерко), внутрішній динаміці психіки (С. М. Аврамченко).

У дослідженні **О. А. Коновалової «Глибинно-психологічне пізнання феномена експектацій методом активного соціально-психологічного навчання»** (канд. дис., 2001 р.) вперше здійснено порівняльну характеристику феномену експектацій (очікування, прогнозування, передбачення) з іншими психологічними поняттями (апперцепція, антиципація, установка, екстраполяція, інтуїція тощо) та психічними процесами (сприймання, пам'ять, мислення, уява, фантазія тощо). Обґрунтовано провідну роль несвідомої сфери у формуванні системних характеристик експектацій, а також зв'язок експектацій із феноменом психологічних захистів, епіфеноменом яких є відступ від реальності. Чітко показаний взаємозв'язок між характером особистісної проблеми та специфікою невиправданих відривів від реальності: за наявності відриву від реальності порушується сутність експектації, тобто передбачування.

Зокрема, в дослідженні **С. М. Аврамченко «Пізнання внутрішньої суперечливості психіки суб'єкта методом психомалюнка»** (канд. дис., 2004 р.) визначено глибинно-психологічні передумови виникнення внутрішньої суперечливості

психіки суб'єкта. Доведено, що формування внутрішніх суперечностей відбувається під впливом едіпової залежності суб'єкта, яка детермінує розвиток системи психологічних захистів у базових та ситуативних формах їхнього вияву. Підтверджено практичне значення психодинамічної теорії, розробленої академіком НАПН України Т. С. Яценко, в корекції внутрішньої суперечливості психіки суб'єкта; виявлено взаємозв'язок внутрішньої суперечливості з базовими формами психологічних захистів суб'єкта.

Докторське дослідження **С. М. Аврамченко «Внутрішня динаміка психіки як цілісності»*** (докт. дис., готується до захисту) покликане по-новому порушити проблему пізнання внутрішньої суперечливості цілісної психіки та розкрити сутність об'єктивної дезінтегрованості психіки. У дослідженні планується з'ясувати глибинно-психологічну сутність внутрішньої динаміки цілісної психіки та шляхів її пізнання. Передбачається здійснити порівняльний аналіз діяльнісного та психодинамічного підходів до розуміння цілісної психіки та проаналізувати фактори оптимізації розвитку цілісної психіки суб'єкта.

У науковій роботі **Н. В. Дметерко «Глибинна психокорекція як чинник розвитку рефлексивного мислення психолога-практика»*** (докт. дис., готується до захисту) доводиться, що глибинна корекція, яка спирається на єдність психіки в її свідомих і несвідомих аспектах функціонування, каталізує розвиток рефлексивного мислення. Досліджуються фактори впливу глибинної корекції на розвиток рефлексивного мислення майбутнього психолога-практика. Планується дослідити результативність глибинної психокорекції та сформулювати методичні рекомендації психологам-практикам, зорієнтовані на розширення можливостей розвитку рефлексивного мислення.

У дослідженні **О. В. Магдич «Принципи “задоволення” та “реальності” як чинники формування особистості майбутнього психолога-практика»** (канд. дис., готується до захисту) розкриваються функційні особливості глибинно-психологічної суперечливості принципу «задоволення» та «реальності» і механізмів їхнього впливу на професійну адаптацію суб'єкта (на матеріалі групової роботи за методом АСПП із психологами-практиками). На особливу увагу заслуговує застосування методу АСПП із метою оптимізації вказаної суперечності у глибинній організації психіки суб'єкта. Висвітлюється глибинно-психологічна детермінованість психічного розвитку принципами «задоволення» та «реальності». Розкривається проблема адекватного сприймання та взаємодії суб'єкта із соціумом, що насамперед пов'язано з особливостями співвідношення суб'єктивної реальності з її об'єктивно спостережуваними аналогами.

Окрему групу (див. рис., позиція 6) досліджень присвячено *загальним основам глибинної психокорекції* (О. Г. Біла, Б. Б. Іваненко, Л. Я. Галушко).

У дослідженні **О. Г. Білої «Психокорекційні можливості методу активного соціально-психологічного навчання (на матеріалі підготовки психологів-практиків)»** (канд. дис., 2002 р.) виявлено специфіку АСПН у порівнянні із соціально-психологічним тренінгом (СПТ), розширено погляди на групову динаміку як на фактор глибинно-психологічної психокорекції в контексті дії механізмів позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції на більш високому рівні психічного розвитку. Обґрунтовано необхідність особистісної психокорекції психологів-практиків як необхідної передумови їхньої професійної підготовки.

У науковій роботі **Б. Б. Іваненко «Особистісна психокорекція майбутнього практичного психолога засобами активного соціально-психологічного навчання»** (канд. дис., 2005 р.) встановлено стійкий взаємозв'язок особистісної відкоригованості практичного психолога з рівнем його професіоналізму. Досліджено професійні аспекти підготовки практичних психологів та поставлено завдання формування інструментарію професійної роботи. Виявлено труднощі та бар'єри особистісної психокорекції, визначено психологічні характеристики відкоригованої особистості.

У дисертаційній роботі **Л. Я. Галушко «Мотиваційно-глибинне пізнання у процесі професійної підготовки психолога»*** (докт. дис., готується до захисту) розглядається проблема мотивації суб'єкта до особистісного пізнання як передумова професійного становлення майбутнього фахівця. Досліджуються латентні рівні несвідомої мотивації суб'єкта у форматі дуалізму психіки та базально-внутрішньої суперечності «життя – смерть». Зосереджен увагу на вияві природних чинників як позитивної мотивації (до життя), так і негативної (до смерті). Окреслюються ті глибинні чинники мотивів, які зумовлюють у людини імпотування психіки та її згортання в самодеприваційних процесах. Акцентовано увагу на едіпальних чинниках, які психодинамічна парадигма виводить за межі класичного психоаналізу. Здійснюються пошук та розробка методів, що актуалізували б внутрішньо-мотиваційні резерви особистісного потенціалу майбутнього психолога.

Доповнює психодинамічну теорію Т. С. Яценко група досліджень (див. рис., позиція 7), присвячених *окремим прийомам групової психокорекції і методам активного соціально-психологічного пізнання*: метод комплексу тематичних психомалюнків (Л. В. Мошенська), методика «казка власного життя» (В. Л. Солодухов), інтерпретація (Л. Г. Туз), супервізія (О. М. Усатенко), засоби арт-терапії (І. О. Чернуха), психодрама (Т. В. Богдан), метафоричність пізнання психічного (Л. В. Драгола), діалог у глибинній корекції (О. Ю. Франчук), опредметнені моделі (М. С. Маїк), діалогічна взаємодія (І. М. Сергієнко).

У дослідженні **Л. В. Мошенської «Психоаналітична інтерпретація комплексу тематичних психомалюнків (глибинно-психологічний аспект)»** (канд. дис., 2000 р.) представлено психодіагностичну та психокорекційну спроможність малюнків у випадку їхнього цілісного аналізу. Показано можливості діалогічної взаємодії з автором малюнків і специфіку процесуальної діагностики, якій притаманна багаторівневність та поетапність. Дослідження переконує в дієвості багатьох психоаналітичних феноменів (едіпів комплекс, психологічні захисти, умовні цінності, психологічна імпотенція, тенденція «до психологічної смерті», феномен проєкції, колективне несвідоме та архетип тощо), які розкриваються в подальших дослідженнях послідовників наукової школи Т. С. Яценко.

У дисертаційній роботі **В. Л. Солодухова «Метафоричність казки як засіб активного соціально-психологічного навчання»** (канд. дис., 2006 р.) вперше виявлено можливості аналізу метафоричного змісту казки для об'єктивування неусвідомлених змістів психіки, пов'язаних з інфантильним досвідом суб'єкта. Звертається увага на специфіку використання прийому метафоричної казки в комплексі прийомів АСПП, в основі яких лежить метафоричність (робота з іграшкою, робота з предметною моделлю, невербальні прийоми).

У дослідженні **Л. Г. Туз «Психоаналітична інтерпретація як засіб корекції поведінки учасників активного соціально-психологічного навчання»**, яке має виразну практичну спрямованість, доведено, що інтерпретація є невіддільним складником процесу глибинно-психологічного пізнання, зорієнтованого на виявлення внутрішніх механізмів цілісної психіки в її спонтанній спрямованості. Виділено загальні характеристики психоаналітичної інтерпретації, а саме: зорієнтованість на дешифрування і переведення змісту несвідомого у площину свідомості; спрямованість на розкриття каузальних аспектів досліджуваних явищ психіки; побудова інтерпретації як узагальнювального компонента довготривалої, багаторівневої діалогічної взаємодії психолога з респондентом; залежність інтерпретації від діагностичної спроможності психолога в одержанні істотного поведінкового матеріалу, що підлягає дешифруванню через виявлення його усистематизованих характеристик як на рівні свідомого, так і на рівні несвідомого. Висвітлено особливості інтерпретації, які задаються психодинамічною теорією та відповідною методологією, що передбачає єдність структурно-семантичного, інструментального (практичного) та енергетичного рівнів

розуміння цілісної психіки у взаємозв'язку її свідомої та несвідомої сфер. На емпіричному матеріалі доведено, що корекційний ефект у групі АСПП досягається за допомогою поглиблення самопізнання суб'єкта, яке стимулюється інтерпретаційним процесом. Констатовано, що інтерпретація сприяє ретроспективному синтезу актуального досвіду суб'єкта з попередніми надбаннями, задає перспективу самопізнання, сприяє аутопсихокорекції на реалістичних засадах. Показано, що інтерпретація не лише несе інформацію, а й відкриває перспективи суб'єкту у здобутті нових рефлексивних особистісно значущих знань, що допомагають у розв'язанні внутрішньої суперечливості психіки. Доведено взаємозв'язок між адекватною, діагностично спроможною інтерпретацією (що базується на професіоналізмі психолога) і результативністю психокорекції.

Дослідження **О. М. Усатенко «Супервізорство у фаховій підготовці психолога-практика»** (канд. дис., 2010 р.) доводить, що ефективність проведення супервізії зумовлено психологічною відкоригованістю як майбутнього психолога, так і супервізора. В дослідженні уточнюється сутність супервізії, визначаються психологічні передумови ефективного супервізорства, професійні та особистісні якості супервізора, розкривається доцільність застосування супервізорства у професійній підготовці психолога-практика, порівнюються особливості індивідуального та групового варіантів супервізорства, очної та заочної форм супервізії. Також акцентовано увагу на дозованості процесу супервізії, багаторівневості, динамічності діагностичних і корекційних впливів у їхній єдності та розумінні латентної сутності, що вимагає опосередкованих форм та методів пізнання.

Дослідження **І. О. Чернухи «Психокорекція особистості засобами арт-терапії»** (канд. дис., 2010 р.) присвячено вивченню можливостей психокорекції суб'єкта засобами арт-терапії. У дисертації доведено, що застосування у психокорекційній практиці методів творчого самовираження можливе за допомогою розпредметнення змісту творчості через її інтерпретацію та осмислення індивідуально неповторного змісту. Дослідження дало змогу виокремити спільні характеристики методів арт-терапії та активного соціально-психологічного пізнання. З'ясовано особливості застосування арт-терапевтичних технік у методі АСПП, які передбачають цілісне пізнання психіки суб'єкта в її свідомих і несвідомих виявах.

У дослідженні **Т. В. Богдан «Глибинно-психологічне пізнання психіки методом психодрами»** (канд. дис., 2012 р.) наголошено, що під час роботи в групі АСПП за методом психодрами абсолютизується спонтанність і невимушеність поведінки учасників групової психокорекції, що зумовлює відхід від класичної психодрами. Дослідження переконує в доречності поєднання методу психодрами з іншими методами АСПП – топологічним моделюванням, роботою з неавторським малюнком, предметною моделлю, «казкою власного життя», роботою з іграшкою та психоаналізом комплексу тематичних малюнків.

Дослідження **Л. В. Драголи «Метафоричність у системі глибинного пізнання психічного майбутнім практичним психологом»** (канд. дис., 2013 р.) присвячене метафоричності глибинного пізнання психічного майбутнім практичним психологом, що здійснювалося на емпіричному матеріалі активного соціально-психологічного пізнання. В дисертації розкрито особливості вияву метафоричних образів у спонтанно-візуалізованих засобах самопрезентації та репрезентації особистісного змісту психіки респондента в процесі АСПП. Об'єктивовано взаємозв'язок метафори з образом, символом та архетипом. Доведено, що діагностико-корекційний процес оптимізується за умови використання метафоричних засобів.

У дисертації **О. Ю. Франчук «Діалог у глибинній корекції майбутнього психолога»** (канд. дис., 2015 р.) вперше в центр наукового дослідження поставлено значущість діалогу в глибинному пізнанні психіки, що відповідає вимогам процесуальної діагностики в єдності з корекцією; введено принцип «незлиттєвості» та

«нероздільності», який відображає сутність діалогічної взаємодії психолога з респондентом. Доведено необхідність опосередкування глибинного пізнання цілісності психіки візуалізованими самопрезентантами, які набувають ефективності в процесі діалогічного «оживлення», що сприяє трансформації в посередника глибинно-корекційного процесу, націленого на виявлення особистісних проблем майбутніх психологів та їхнього конструктивного розв'язання. Уточнено категорії «діалог» та «діалогічна взаємодія» в контексті глибинно-корекційної практики у її підпорядкованості механізмам позитивної дезінтеграції психіки та вторинної інтеграції на вищому рівні психічного розвитку, специфіку діалогічного забезпечення активного соціально-психологічного пізнання за умов використання опосередкованого опосередкування глибинного пізнання психіки.

У дисертації **М. С. Майк «Опредметнені моделі вияву особливостей психіки суб'єкта в її цілісності»** (канд. дис., 2015 р.) обґрунтовано сутність цілісності феномену психіки, що характеризується системністю й невід'ємністю сфер свідомого та несвідомого за їхньої функціональної асиметрії й автономії. Доведено можливості й ефективність застосування моделювання в глибинному пізнанні психіки як форми трансформації опосередкованого презентанта в посередника між функційно несумісними реальностями свідомого і несвідомого в процесі діалогічної взаємодії «психолог – респондент». Підтверджено й обґрунтовано: причетність архетипу до символічної візуалізації психічного й латентно-сислової сутності заданої механізмами символізації (згущення, зміщення, натяк тощо); активність системи психологічних захистів в осуб'єктивуванні процесу експлікативного моделювання психіки, що важливо враховувати у вивченні тих параметрів семантики несвідомого, що недоступні прямолінійному сприйняттю й дослідженню.

У науковій розвідці **Сергієнко І. М. «Діалогічна взаємодія як необхідна передумова глибинного пізнання індивідуальної неповторності психіки суб'єкта»** (докт. дис., готується до захисту) визначено поняття «діалогічна взаємодія» у контексті розв'язання завдань надання психологічної допомоги на основі глибинної діагностики і корекції особистості. Зосереджено увагу на методі активного соціально-психологічного пізнання, який застосовується у процесі фахової підготовки практичних психологів. Указано на можливості методу активного соціально-психологічного пізнання в пізнанні діалогічними засобами глибинно-психологічних чинників ставлення суб'єкта до інших людей. Розглянуто принципи оптимальної професійної діалогічної взаємодії в процесі надання психологічної допомоги суб'єктові самопізнання. Визначено етапи пізнання суб'єктом глибинно-психологічних причин порушень діалогу особистості з іншими людьми. Схарактеризовано специфіку застосування діалогу в процесі аналізу психомалюнків і проведення психодрами.

Окрема група досліджень (див. рис., позиція 8) стосується *прикладних аспектів психодинамічної теорії*: педагогічна сфера (О. Г. Солодухова, Т. І. Білуха), сфера спілкування (М. П. Зажирко), проблема відношень у психокорекції (І. М. Сергієнко), глибинно-психологічна робота з підлітками (С. Г. Харенко), глибинні джерела релігійної віри (О. В. Педченко), проєктивні та психоаналітичні методи (Н. В. Гриньова), особистісні суперечності (Т. В. Некрут), мазохізм (Н. О. Іванова).

Зокрема, в дослідженні **О. Г. Солодухової «Психологія становлення особистості молодого вчителя в процесі професійної адаптації»*** (докт. дис. 1998 р.) доведено, що успішність професійної адаптації молодого вчителя залежить від рівня сформованості системи ставлень до себе, до інших та до педагогічної діяльності, від особливостей колективу школи та керівництва нею. Також з'ясовано, що професійна адаптація стає уможливленою за умови наявності в молодих педагогів особистісних деструкцій і проблем, пов'язаних із несвідомою сферою їхньої психіки. Доведено положення про те, що умовами забезпечення показників професійної адаптації є гармонізація особистісних якостей молодих учителів, чому сприяють методи групової

психокорекції. З'ясовано, що процес професійної адаптації оптимізується за умов використання групових психокорекційних методів, зокрема активного соціально-психологічного пізнання.

У дослідженні **Зажирка М. П.** «Глибинно-психологічні передумови активізації процесу спілкування (акмеологічний підхід)» (канд. дис., 1998 р.) розкрито зв'язок акмеології з практичною психологією, виявлено зв'язок несвідомих характеристик психіки з особистісним та професійним вдосконаленням суб'єкта в напрямі досягнення «акме». Встановлено, що розширення сфери несвідомого за допомогою методу АСПП сприяє зростанню енергетичного потенціалу суб'єкта, його психологічної сили, що знаходить вираження в досягненні ним «акме» в професійній діяльності.

У дослідженні **І. М. Сергієнко** «Глибинно-психологічні передумови ставлення суб'єкта до інших людей (на матеріалі активного соціально-психологічного навчання)» (канд. дис., 2004 р.) уточнено поняття «ставлення» як ставлення суб'єкта до інших людей та внутрішньоособистісної багаторівневої системи, що має зовнішній вияв в особливостях комунікативних дій особи, які підлягають індивідуальним закономірностям. Висвітлено психокорекційні можливості активного соціально-психологічного навчання в дослідженні глибинно-психологічних передумов дисфункцій у ставленні суб'єкта до інших людей. Доведено, що глибинно-психологічні чинники, пов'язані із системними характеристиками несвідомої сфери суб'єкта, впливають на його ставлення до інших людей. Уперше здійснено порівняльний аналіз різновидів психологічного тренінгу з метою виявлення психодіагностичних та психокорекційних можливостей у сфері оптимізації ставлення особи до оточення. Розширено погляди на чинники, що впливають на формування ставлення суб'єкта до людей у контексті пізнання глибинно-психологічних феноменів, детермінованих життєвим досвідом конкретного суб'єкта.

У науковій роботі **Т. І. Білухи** «Розвиток особистості майбутнього психолога-практика засобами корекційно-виховного впливу» (канд. дис., 2006 р.) розкрито взаємозв'язки між виховним і психокорекційним процесами фахового становлення майбутнього спеціаліста в галузі практичної психології. Доведено, що корекція та виховання мають спільні характеристики, що й зумовлюють можливості їхньої інтеграції. Обґрунтовано теоретичні та методичні засади реалізації корекційно-виховних засобів, які сприяють розвитку особистості майбутніх психологів-практиків; з'ясовано спільні і відмінні характеристики процесів виховання та психокорекції. Обґрунтовано, що поєднання психокорекційного підходу та спонтанної творчості студентів у процесі виховних заходів сприяє особистісному розвитку майбутнього психолога-практика.

Дослідження **С. Г. Харенка** «Психологічні особливості та корекція емоційних станів підлітків засобами активного соціально-психологічного навчання» (канд. дис., 2008 р.) обґрунтовує впровадження методу АСПП у роботу з підлітками в школі, показує специфіку його втілення в роботу з педагогами, вихователями, дирекцією школи, а також із батьками. Показано негативні наслідки едіпального періоду розвитку і його вияв у емоційному неблагополуччі підлітків. Доводиться, що метод АСПП спроможний оптимізувати психіку підлітка і його взаємини із вчителями, батьками; підвищує адаптивність підлітка до соціуму, допомагає у виборі професії та нівелює деструктивні наслідки критичного періоду розвитку.

Наукова робота **О. В. Педченко** «Глибинно-психологічна сутність релігійної віри» (канд. дис., 2011 р.) доводить взаємозв'язок релігійної віри із глибинною сутністю психіки суб'єкта. Представлені підходи до розв'язання цієї проблеми через глибинну психокорекцію з метою упередження негативних наслідків фанатичної віри, яка породжує такі вияви, як психологічне імпотування і тенденцію «до психологічної смерті». Доводиться, що психокорекційна робота за методом АСПП сприяє пізнанню суб'єктом інфантильних джерел віри, пізнанню несвідомих тенденцій, що зумовлюють

«використання» віри з метою власної психотерапії (що деструктує стосунки з навколишніми) та дає змогу нівелювати особистісну проблематику, що сприятиме підвищенню соціально-перцептивної компетентності та гармонізації стосунків із довкіллям.

У дисертації **Н. В. Гриньової «Проективно-тестові та психоаналітичні підходи використання малюнку в діагностико-корекційному процесі»** (канд. дис., 2013 р.) представлено теоретичні та практичні аспекти застосування проективно-тестових методик для вивчення особистості та психоаналітичного підходу до малюнка; обґрунтовано, що проективно-тестовий підхід до нього не дає змоги вивчати цілісність і системність несвідомої сфери психіки суб'єкта, а стандартизована інтерпретація унеможливорює пізнання індивідуальної неповторності особистісної проблематики.

У дисертації **Т. В. Некрут «Глибинне пізнання особистісних суперечностей студентів з обмеженими функціональними можливостями»** (канд. дис., 2016 р.) презентовано теоретико-методологічні основи глибинного пізнання, що ґрунтується на точності процесуальної діагностики, що реалізується в єдності з психокорекцією. Теоретично обґрунтовано та емпірично підтверджено наявність провідної детермінанти особистісних суперечностей – базально-внутрішнього конфлікту, який задає енергетичне спрямування психіки (життя ↔ смерть), що пов'язано з енергією лібідо (життя, любов) та мортідо (руйнація). Доведено, що у свідомості суб'єкта більшою мірою представлені лібідні порухи активності через співвіднесеність їх з інстинктом самозбереження відповідно до вимог соціуму та цензорського контролю Супер-Его. Констатовано, що на рівні глибинних процесів наявна безконтрольність свідомістю тенденції «до смерті», що апіорі створює передумови поглиблення небажаних наслідків фізичного травматизму осіб з ОФМ.

Дисертація **А. М. Камінської «Особливості використання художніх творів у процесі глибинного пізнання психіки суб'єкта»** (канд. дис., 2016 р.) побудована на теоретико-методологічних засадах психодинамічної парадигми і відповідному методі активного соціально-психологічного пізнання із застосуванням репродукцій художніх творів як способу візуалізованої репрезентації психіки. У роботі підтверджено й обґрунтовано спільність архетипної символіки, психомалюнків і неавторських малюнків. Розкрито механізми, за якими відбувається трансформація репродукції художнього полотна у психомалюнок через його «оживлення» в діалогічній взаємодії психолога з респондентом.

Дослідження **Н. О. Іванової «Психодіагностика мазохізму в глибинному пізнанні психіки суб'єкта»** (канд. дис., 2018 р.) виконане у психодинамічній парадигмі, що синтезує психоаналітичний, феноменологічний, гуманістичний та інші підходи до пізнання психіки. У роботі доведено, що мазохізм є значущим сам по собі як страждання, при цьому стушовується його джерело, яке може й не мати відношення до лібідно-еротичних аспектів життєдіяльності. Це руйнівний потяг, що стимулюється мортідною енергією та задається безособовою (безадресною) силою. Об'єктивовано зв'язок мазохізму з едіпальною залежністю суб'єкта. Досліджено, що для мазохізму характерними є придушення інстинкту самозбереження, домінування принципу задоволення над принципом реальності, пріоритет внутрішніх чинників над зовнішніми, що пояснює віднесення цього феномена до регресивних, неадаптивних форм поведінки. Перспективи наукових досліджень убачаються в подальшому вивченні представленості мазохізму в художніх творах, суспільних течіях, архетипних можливостях візуалізації латентних рівнів психіки в малюнках.

Окреслено перспективи наступних дисертаційних робіт аспірантів, що наразі навчаються в аспірантурі ЧНУ імені Б. Хмельницького:

Актуальність дослідження **С. О. Манжари «Глибинне пізнання дуалізму психіки особистості»** зумовлена важливістю розуміння подвійної природи психічного (свідоме – несвідоме) у його цілісності та відсутності в літературі комплексного

аналізу феномену «дуалізм психіки». В дослідженні планується зосередити увагу на категоріях: базальний конфлікт «життя – смерть»; динаміка протилежностей; цілісність психіки; парадоксальний дуалізм; латентний дуалізм почуттів.

Об'єктом дисертації **Я. В. Амурової «Особливості відображення феномену вини в малюнках тату»** є глибинно-психологічний смисл феномену вини майбутніх психологів у процесі активного соціально-психологічного пізнання. В роботі планується розкрити глибинні чинники феномену вини у процесі психоаналізу візуалізованих тату-репрезентантів майбутніх психологів, а також довести, що татуванням майбутніх психологів у їхній семантиці характерна причетність сюжету до вираження тенденції «до психологічної смерті», самопокарання, самодепривації тощо. Це може завадити майбутньому психологу набувати і засвоювати теоретичні та практичні фахові знання у їхній зорієнтованості на інтереси іншої людини.

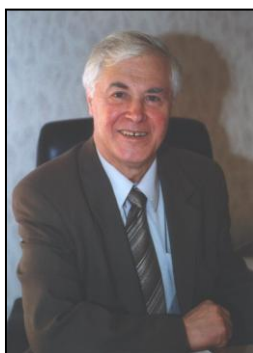
Дисертаційна робота **І. О. Сергатої «Психокорекційний потенціал методів глибинного пізнання особистості»** розкриває зміст методів АСПП та особливості їхнього впливу на психіку особистості. Методи психокорекції передбачають наближення до психіки кожної людини з метою розкриття особистісного потенціалу, розвитку соціально-перцептивного інтелекту, що зумовлює її цілісний характер.

У дослідженні **О. А. Білої «Архетипність процесу візуалізації психіки суб'єкта глибинного пізнання»** планується довести, що архетип є причетним до формування тенденцій психіки, що можуть об'єктивуватися в опредметнених формах. Архетип візуалізовано презентує психіку під впливом глибинних цінностей. Тому використання в діагностично-корекційному процесі опредметнених метафорично-образних та символічних засобів активізує механізми переносу, проекції, ідентифікації, заміщення, що узагальнено презентують логічну впорядкованість несвідомого.

НАУКОВА ТВОРЧІСТЬ Т. С. ЯЦЕНКО ОЧИМА НАУКОВЦІВ ТА ПРАКТИКІВ

Висловлювання українських учених у контексті ювілею

Привітання від **Сергія Дмитровича МАКСИМЕНКА**, соратника Тамари Семенівни, друга, колеги з аспірантури, директора Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, доктора психологічних наук, професора, академіка-секретаря відділення психології, вікової фізіології та дефектології НАПН України, науковця зі світовим ім'ям:

«Вельмишановна Тамаро Семенівно!

Хочу сказати декілька слів, які підтверджують і знаменують Вашу невтомну працю в галузі глибинної психології, в галузі потаємних моментів людських переживань, людської психіки, людського неусвідомлюваного Я – цієї потужної сили, яка детермінує всі наші злети, падіння, сумні події і сприяє тому, щоб зрозуміти джерела цього Всесвітнього мозку, який є, за словами В. М. Бехтерева, чарівною скринькою людського мислення і людської психіки.

Тамара Семенівна пройшла довгий шлях становлення науковця (починаючи з 1972 – 1973 рр.). Я знаю її понад 40 років – навіть довше, ніж більшість у цій галузі. Вона знайшла адекватні методики, які дають можливість об'єднати афект з інтелектом, говорячи про природу глибинних процесів, що відбуваються в людині, та розв'язати складні проблеми, пов'язані з підсвідомим, що задає перспективи розвитку особистості, її творчості.

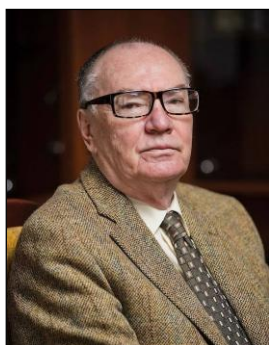
Тамара Семенівна – невтомний поборник і реалізатор своєї концепції, психодинамічної парадигми. Вона неухильно, починаючи з кінця 70-х років, проходила різні курси підвищення кваліфікації. Науковець щорічно проводить Всеукраїнські семінари і Авторські школи – невтомно, потужно і наполегливо, реалізуючи на практиці свою концепцію.

Я щиро вірю в Тамару Семенівну як у людину із світлою головою, чистою душею і добрим серцем. Хай їй таланить, хай буде завжди тепло на душі, хай мудрість буде в голові, а в серці тепло та відкритість для інших!

Допомога людям у Тамари Семенівни є однією з життєвих і професійних ознак. Вона завжди йде назустріч, проводячи численні семінари та майстер-класи. Я не пам'ятаю, щоб той, хто запрошував Тамару Семенівну на такі виступи, отримував відмову.

Я дякую долі, що пройшов з нею спільний шлях від аспірантури під керівництвом незабутнього Дмитра Федотовича Ніколенка. І завжди, згадуючи Д. Ф. Ніколенка, згадую Тамару Семенівну, і навпаки, згадуючи Тамару Семенівну – згадую Дмитра Федотовича.

Хай Вам таланить!»

З повагою до глибинної психології та з любов'ю до Тамари Семенівни Яценко **Віктор Миколайович СИНЬОВ**, директор Інституту корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, Президент Асоціації корекційних педагогів України:

«Понад 30 років, знаючи видатного українського вченого зі світовим ім'ям, академіка Т. С. Яценко, я зміг переконатися у її творчому натхненні, креативності, інтелектуальній силі та

професіоналізмі в дослідженнях найскладніших проблем психологічної науки і практики, таланті Вчителя у створенні Великої (і за кількістю учнів, і за якістю результатів діяльності) наукової школи, відомої далеко за межами рідної України, дружній надійності у спілкуванні та співпраці, готовності завжди прийти на допомогу людям у розмаїтті життєвих та професійних ситуацій, громадянській активності та інших високих особистісних якостях дорогої колеги.

Вдячний долі, яка подарувала мені щастя знати і любити Тамару Семенівну, вдячний особисто їй за все те, що вона зробила для людей, для психології, для України!

Далі я не можу втриматися і продовжую у віршах:

Академику Яценко –
Восхищенная оценка.
О Тамаре каждый знает:
С ней в общении легко,
В психологии копают
Чрезвычайно глубоко!
Лично я люблю Тамару
С каждым годом все сильней
И с женой своей на пару
Обращаю мысли к ней.
Логико-сознательные,

Нежно подсознательные.
Славные дела верши нам,
Радуй творчеством страну,
Продолжай свой путь к вершинам,
Устремляясь в глубину.
Без усталости и скуки
Новое акме бери!
Людям в жизни и науке
Свет любви своей дари!
Центровой, как в парламенте БПП,
В психологии – метод АСПП».

Віталій Олександрович ТАТЕНКО, доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, заслужений працівник освіти України:

«Вітаю із 40-річчям переможного поступу наукової школи Тамари Семенівни Яценко – школи глибинної психології, з якою мене пов'язує цілий ряд подій. Перш за все, згадується участь у семінарі в українському місті Ялта, на якому я виступив із доповіддю про душу, дух і психіку, взяв участь у тренінгу. Добре запам'ятався фрагмент групової роботи, коли я заспокоював розчулену дівчину (учасницю тренінгу), що передбачалося правилами психодрами.

Друга подія – це виступ у ролі опонента на захисті дисертації докторантки Тамари Семенівни, завдяки чому я мав нагоду долучитися до ідей наукової школи. Крім того, вдячний Тамарі Семенівні за чудові книги, які вона як автор дарувала мені впродовж останніх років. Не менш цікавим і пізнавальними для мене були наші бесіди з Тамарою Семенівною про глибини психічного життя людини під час прогулянок містом Ялта та біля моря.

Проте, перше враження і захоплення Тамарою Семенівною, як науковцем у галузі психології мав змогу отримати набагато раніше – на одному зі з'їздів психологів у Москві багато років тому. Я був здивований, як молода, чарівна українська пані вільно і сміливо почувалася за трибуною – як справжній суб'єкт наукової творчості, автор і носій нового наукового знання та методу його отримання. Намагаючись знайти пояснення такій упевненості, я зрозумів головне – вся справа у сумлінному ставленні до наукової роботи, відданості психології, високій вимогливості до себе як дослідника. І сьогодні Тамара Семенівна є однією з небагатьох, хто не оминає психіку як об'єкт психологічної науки, намагаючись зрозуміти її, розширює простір втілення глибинної психології серед реалій нашого життя.

Радий привітати особисто Тамару Семенівну і її послідовників із цією знаменною датою!»

Володимир Іванович БОНДАР, академік НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, декан факультету педагогіки і психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Тамарі Семенівні – славній жінці, видатній ученій у галузі психології, педагогіки – присвячує:

«Ювілей – це не просто свято, це – здобутки всіх років у житті!

Ви гідно відзначаєте його, оглядаючись із гордістю в минуле, цінуючи сьогодні і з оптимізмом дивлячись у майбутнє. Ваш високий професіоналізм, послідовна та наполеглива праця – вагомий внесок у становлення і розвиток глибокої психології та української психологічної науки, фундатором якої Ви є. Важко уявити собі сучасну психологічну науку і практику без Ваших унікальних праць та функціонування школи глибокої психології, яку впродовж сорока років Ви розвиваєте. Ваше професійне кредо – це величезне бажання творити психологічну науку, наповнювати її змістом високих моральних і духовних цінностей, добра, самопізнання, самовдосконалення й самоствердження.

Ви ніколи не шукали і не шукаєте легких шляхів, тому доля не завжди була прихильною до Вас, випробовуючи на стійкість, витривалість, здатність завжди йти вперед, долаючи будь-які перешкоди та досягаючи поставленої мети: не зупинятися на досягнутому, дотримуючись людяності, чесності, принциповості. Виконуючи це покликання, Ви заслужили глибоку пошану й повагу серед професорського загалу, студентської молоді, всіх тих, хто приходить до Вас за порадою, даруючи їм знання, досвід, а головне – тепло своєї душі.

Наша спільна співпраця з Вами впродовж багатьох років над синтезом наук – глибокої психології і педагогіки вищої школи, дослідження проблем адаптації і депривації – стали ключовими у становленні майбутнього фахівця, його розвивальних устремлень.

Упевнений, що набутий Вами професійний досвід і надалі активно слугуватиме для блага нашої держави та психологічної науки, а людське визнання завжди буде разом із Вами ще багато-багато років.

З ДНЕМ НАРОДЖЕННЯ, ІЗ ЮВІЛЕЄМ!»

КОЧАРЯН Олександр Суренович, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психологічного консультування і психотерапії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна:

«ВСМАТРИВАЯСЬ В ЛИЧНОСТЬ

Трудно писать о человеке, который масштабнее тебя, который, как грандиозный монумент, выступает маяком в твоей жизни, и с которым можно ее сверять. У Карла Роджерса есть прекрасное описание «чувства правильности», которое ведет по жизни и оберегает от демонов. Руководствоваться этим чувством может только мужественный человек (Mearns, Torn), который строит свою жизнь по своим индивидуальным «лекалам». Кажется, что такого человека, как эти, найти невозможно. Однако, Тамара Семеновна (Т. С.) именно такова – всегда идет своим путем, который далек от конвенциональности, она всегда активна, всегда как родник «чистой и вкусной мысли».

Впервые я встретил Т. С. на последнем VII Всесоюзном Съезде Психологов в Москве в 1989 г., где у нее был доклад по защитным механизмам личности. И, несмотря на период горбачевской оттепели, по-прежнему в психологии были

табуированные темы – защитные образования личности, психологическая травма, бессознательное, сексуальность и т. п. Тогда меня поразила научная смелость Т. С., которая всегда верна своим принципам, настойчива, и которая, как хорошая хозяйка, организует пространство вокруг себя, обнаруживая качества не только высококлассного ученого, но и блестящего практика в области психологической помощи (консультирования и психотерапии), и, конечно же, организатора (создала научное направление и школу). Сорок лет работы, когда за тобой идут люди, веряя свою судьбу, по крайней мере, профессиональную, – крайне не просто: засомневаешься, упадешь – и тут же окажешься в пустоте.

Мы с Т. С. занимаемся близким делом, несколько по-разному, как мне кажется, смотрим на психотерапевтическую реальность: я своими эмоциями ныряю в эмоции человека, непосредственно прикасаюсь к ним, она же, опять же таки, как мне кажется, прикасается к бессознательному эмоциональному опыту очень деликатно – в «интеллектуальных перчатках». Я всегда чувствую ее внимание и поддержку, умение дружить и толерантность к инакомыслию.

Юбилей работы Т. С. – это праздник всей украинской психологии, торжество живой и практической мысли, образец нового строя психологии – не говорильни, а реальной живой работы. Именно в такую психологию пойдут живые, талантливые молодые люди.

Здоровья, удачи и дальнейшего процветания Вам, уважаемая Тамара Семеновна!»

Анатолій Васильович ФУРМАН, доктор психологічних наук, професор, головний редактор журналу «Психологія і суспільство»:

«Українській богині глибинного пізнання психіки

На українському науковому олімпі в царині живильного гуманітарного дискурсу три останні десятиліття майорить і захоплює постать богині пізнання найпотемніших глибин людської душі – відомої співвітчизниці **Тамари Семенівни Яценко**. На тлі майже тотально спримітизованої науково-дослідницької діяльності у чи не найскладнішій ділянці людських розмірковувань – у сфері психології – ця індивідуально колоритна, професійно компетентна і громадянськи активна постать вражає і вабить своїми незмінними чеснотами – мудрістю і наполегливістю, добротою і вимогливістю, ґрунтовними особистісними знаннями та організаторським талантом створити й наповнити змістом фаховий рух практичних психологів України за якісне опанування ними як методом активного соціально-психологічного пізнання, так і новітніми техніками діагностико-психокорекційної роботи.

Ще на зорі сходження на вершину наукової слави академік Тамара Яценко обрала психоаналіз як теорію і практику розсекречення неозорого світу індивідуального Я людини у єдності його двоаспектної буттєвості – свідомого і несвідомого, явного і неявленого, феноменального і символічно закодованого, емпіричного і теоретичного, вимовленого і неартикульованого. І треба визнати, що з року в рік усе більш употужнюється діяльність очолюваної нею численної наукової школи, вдосконалюється й уконкретнюється авторська модель внутрішньої динаміки психіки, розширюються об'єктивізаційні горизонти, засоби та інструменти глибинного пізнання психічного життя особистості клієнта, накопичується й каталізується обширний емпіричний матеріал діагностико-психокорекційної роботи психологів з респондентами різних віку, статі, соціального статусу і душевного складу. Закономірно, що це яскраво унаочнюють видання кількох десятків монографій і навчальних посібників, майже півсотні підготовлених докторів і кандидатів наук,

більше двох десятків проведених Авторських наукових шкіл та інші наукові напрацювання і культурні здобутки. Проте існує ще одна важлива передумова, що якісно вирізняє психологічну школу Т. С. Яценко з-поміж аналогічних наукових товариств: кредо сподвижницької праці очільниці школи становить реальне уможливлення нерозривного союзу теоретичної мислєдїяльності і прикладного психологічного практикування, а відтак входження академічно зрілої психологічної науки в суб'єктно хаотизовану та обтяжену матеріальними клопотами атмосферу суспільного життя співгромадян. Особисто знаючи Тамару Семенівну три десятиліття, зауважу, що для неї як уповні самоактуалізованої особистості не існує розрізнення на роботу і творчість, на обов'язок і задоволення. Вочевидь вона практикує зусиллями розуму і духу кожен момент власного життя, залишаючи вогненну енергетику свого свідомого досвіду в учнях, студентах, прибічниках, колегах.

Перефразовуючи відомі слова Віктора Франкла, є підстави з повним правом сказати, що сенс свого життя Тамара Яценко бачить у тому, щоб свій колосальний свідомий досвід глибинного пізнання психіки в діалектичній єдності свідомості і несвідомого повсякденно практикувати наскільки зрозуміло, майстерно і переконливо, щоб це допомагало оптимальними особистісними траєкторіями розвитку збагачувати професійний свідомий досвід майбутніх і дипломованих психологів у їхній надскладній роботі з підсвідомим – як власним, так і не схожих між собою клієнтів. І це справді під силу лише креативним, людиноцентрованим і сакральнo зорієнтованим індивідуальностям».

Багаторічна дружба і співпраця єднає Тамару Семенівну з **Валентином Олександровичем ЗАЙЧУКОМ**, академіком НАПН України. Освіта дефектолога Валентина Олександровича сприяла плідним консультативним зустрічам, що визначили результативність пошуків Тамари Семенівни найоптимальніших шляхів розв'язання психологічних проблем глибинно-корекційної допомоги людям, у гармонізації їхньої особистості та досягнення духовного гомеостазу.

Шановний(а)

Тамаро Семенівно!

Прийміть мої сердечні вітання
з нагоди Вашого Дня народження!

Нехай натхнення праця, мудрість
та оптимізм і надалі будуть Вашими
постійними супутниками у житті,
а доля подарує багато світлих літ
у мирі та добробуті.

Бажаю Вам святкового настрою,
міцного здоров'я, щастя і процвітання,
здійснення всіх мрій і сподівань.

З повагою,

В. ЗАЙЧУК
Керівник апарату
Верховної Ради України

Щирі вітання від **Наталії Василівни ЧЕПЕЛЄВОЇ**, дійсного члена НАПН України, доктора психологічних наук, професора, заступника директора Інституту психології імені Г. С. Костюка, однієї з найбільш шанованої Тамарою Семенівною жінки-науковця:

«Я із задоволенням вітаю Тамару Семенівну з великим творчим доробком на науковій ниві. Знаю Тамару Семенівну багато років і весь час не перестаю захоплюватися нею як науковцем, як всебічно і гармонійно розвинутою особистістю. Тамара Семенівна є одним із небагатьох прикладів такої досконалості, бо вона і чудовий науковець, і гарна жінка, і надзвичайно доброзичлива людина. Саме Тамара Семенівна в нас, в Україні, започаткувала новий напрям глибинно-психологічної практики. Багато хто займається соціально-психологічними тренінгами, але кращі фахівці вийшли зі школи Тамари Семенівни Яценко, починали і здійснювали перші кроки саме на заняттях у групах активного соціально-психологічного навчання. Отже, можна сказати, що учні Тамари Семенівни – це вся Україна. Нею можна захоплюватися і як теоретиком – Тамара Семенівна єдиний у всій Україні науковець, який розробляє теоретичні проблеми глибинної психології, а не просто веде практику. Тамара Семенівна, певною мірою, наш „український Фрейд”. Я зичу Вам, Тамаро Семенівно, сил, здоров'я, натхнення, наснаги і, звичайно ж, бути такою красивою, якою Ви є зараз!»

Віршовані рядки присвятила Тамарі Семенівні доктор педагогічних наук, професор, академік-секретар відділення загальної педагогіки та філософії освіти НАПН України **Світлана Олександрівна СИСОЄВА**:

Нам с Тамарой Семёновой

*«Вы сильная» - сказали мне однажды.
Я, усмехнувшись и вздохнув в ответ,
Заметила, что сильным станет каждый,
Коль выхода другого в жизни нет.
О женщина, коль доктор ты наук,
Не избежат тебе сердечных мук.
Прикинься глупой – горе от ума,
Иначе ты останешься сама.*

Ювілейна посвята Тамарі Семенівні доктора педагогічних наук, професора, професора кафедри гуманітарних дисциплін та соціальної роботи Львівського державного університету безпеки життєдіяльності **Григорія Петровича ВАСЯНОВИЧА**:

*А про красу писали Дант,
Петрарка і Шевченко.
Та Васянович-докторант –
Лиш про красу Яценко!..
Цвіте, як яблунька в саду:
Чарівна, гарна, мила.
Спокусить Фрейда на біду,
Аби лиш захотіла...
А Юнг прищмогне:
«Подивись! Заслинився, їй-Богу,
За нею йшов би я услід,
У дальнюю дорогу...»*

*Та й Адлер з Фроммом
В одну мить корекцію б змінили,
Перед красою і вони
Встоять не мали сили.
Отак і я: куди не йду –
Все бачу образ милий...
Як той Едіп, що вже осліп,
Та від краси щасливий.*

Віталій Григорович ПАНЮК, доктор психологічних наук, професор, директор Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи:

«Глибина людської особистості

Існує в ужитковій психології таке поняття – глибина людської особистості. Коли я згадую свої зустрічі з Тамарою Семенівною, моє підсвідоме (чи несвідоме) об'єктивує для мене саме ці слова. Спробую розібратися.

Перша зустріч, перше враження, психологи кажуть – дуже показові. Черкаси. Університет. Тамара Семенівна проводить тренінг... До того часу я був учасником багатьох подібних сесій і мав змогу спостерігати за роботою різних тренерів, наших і зарубіжних. І кожного разу не покидало відчуття театральності, деякої штучності ситуації і не повної відвертості тренера. Тут я був вражений тим, що не відчув награності, фальші. При усій доброзичливості тренера відчуття надзвичайно структурованої, логічної і напруженої внутрішньої роботи, погляд – ніби бачить усе твоє єство. «Оце – справжній тренер, справжній психолог» – подумалось. Увесь подальший шлях співпраці з Тамарою Семенівною тільки поглибив і деталізував перше враження. При усьому своєму життєвому і професійному досвіді можу стверджувати, що доля звела мене зі справжнім фахівцем, психологом з великої літери.

У науці часто буває так, що роботи вченого – статті, монографії, підручники, є альтер-его самого вченого, предметненням його внутрішньої природи, сутності. Читаючи роботи академіка НАПН України Т. С. Яценко переконуєшся у надзвичайно глибокому розумінні авторкою природи психічного в цілому і людської особистості, зокрема. Згадаємо тут лише одну з ідей щодо взаємодії таких структурних елементів психічного як Его і Супер-Его. Ідея, що розкриває внутрішні механізми психічного захисту. Ідея, яка перевірена роками психологічного практикування авторки і її послідовників. Ідея, що дорівнює відкриттю в психології. Таких здобутків у Тамари Семенівни багато.

Глибинна психологія змогла виникнути в Україні тільки як результат титанічних зусиль справжнього глибокого вченого. Школа глибинної психології– це синтез теорії і практики, це – методологічний базис для подальшого розвитку психології як науки. Немає нічого більш практичного ніж гарна теорія. Сьогодні тисячі, без перебільшення, практичних психологів опановують основи глибинної психології, вчать у Тамари Семенівни, намагаються збагнути теорію і багатий досвід, та практичні прийоми.

Глибина людської особистості розкривається через її професійну, громадську і викладацьку діяльність. Складається враження, що іноді ця глибина може бути безмежною...»

Зіновія Степанівна КАРПЕНКО, доктор психологічних наук, професор кафедри соціальної психології та психології розвитку Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника:

«В епоху постнекласики та розчарування в Постмодерні тривають пошуки способів міцного закорінення у ґрунт людського несвідомого, звідки проростають пагони Еґо, сягаючи з часом трансцендентних горизонтів. Стало зрозуміло, що глибину і обшир людської натури не «зміряти аришином» кількісних методів – туди можна досягнути лише делікатним феноменологічним аналізом завдяки герменевтичному відчитуванню інтимно-психологічного змісту артефактів життєвої історії особистості, «розшифруванню» метафорично-символічних кодів-послань її індивідуального й колективного несвідомого. Відтак якісним методам психологічних досліджень у новітній час знову було розчищено дорогу. Невипадково поганим тоном у сучасній психології вважається як наполягання на винятково природничо-науковій парадигмі досліджень, так і нехтування нею заради суто гуманітарних студій тексту психічного життя людини.

Епістемологічна і методологічна тріангуляція, застосування змішаних методів і проведення психотехнічних досліджень – перспективний тренд розвитку психологічної науки, в який цілковито вписується наукова школа академіка Т. С. Яценко. Наріжним каменем її концептуально-методичної системи став структурно-семантичний аналіз висловлювань респондента, його аргументація вибору в дослідній ситуації невербального матеріалу, захисна інтерпретація власних поведінкових реакцій тощо.

Тамара Семенівна – віртуоз експлікації потаємних смислових зв'язків між різнорівневими психічними конструктами, винахідниця все нових медіаторів – природних матеріалів, мистецьких творів, художніх фотографій та ін., які слугують матеріальними посередниками між мовою несвідомого і мовою свідомості. Значення цієї медіації з'ясовується в процесі діалогічного спілкування з пізнаваною суб'єктивною реальністю іншої людини, проєктивний зміст психіки якої постає в суперечливому єднанні свідомого наміру та його позасвідомого блокування, псевдораціональної аргументації інфантильних поведінкових автоматизмів, відчайдушного захисту ідеалізованого Я тощо.

Надважливо, що Тамара Семенівна щедро ділиться психотехнічними напрацюваннями своєї системи глибинно-психологічного пізнання. Вона відкрита до нововведень, розгортання тематичної багатоманітності наукових досліджень, верифікації досвіду, а також доказової критики з боку тих, хто сумнівається у валідності та ефективності застосовуваних методів діагностики, розвитку і корекції особистісного досвіду людини.

Водночас фундаментальні засади глибинно-психологічного пізнання, розроблені акад. Т. С. Яценко, залишаються непорушними, оскільки немає у вітчизняній, зорієнтованій на практику, психології фігури більш потужної, ніж засновниця цієї оригінальної психотехнічної системи і наукової школи, умовне 40-річчя якої цьогоріч відзначається.

Зичу вельмишановній Тамарі Семенівні нових чудових відкриттів на стежі пізнання закономірностей функціонування психіки людини, умов і параметрів її нормального розвитку та гідного життєздійснення.

Додаю сонет, написаний понад 10 років тому, після моєї участі в одній із практичних сесій наукової школи Т. С. Яценко в місті Умані (12–13.07.2008):

Академіку Т. С. Яценко

*Софія Уманська хвилює навіки:
в росі спеленуте світання,
стежки сплітаються в вінки
апофеозом надихання.
Рятуюся у шатрах твоїх крон,
вдихаю аромат твого зітхання.
Гостюючи у вінценосних пань,
Я – побережник, де живе Харон.
Вклоняються дерева небесам,
залюбленим в озерну гладь.
Вдивляючись у власну непроглядь,
вертають сенси спонукальним снам.
Софійн герць, Тамарин хист –
з минулого в майбутнє лист.»*

Щиро вітає Тамару Семенівну з ювілеєм **Олександр Федорович БОНДАРЕНКО**, доктор психологічних наук, професор, академік НАПН України, завідувач кафедри психології КНЛУ, головний редактор «Журналу практикуючого психолога», член Експертної ради ВАК України.

«Вельмишановна, дорога Тамаро Семенівно!

Глибоко зворушений урочистою і знаменною датою – 40-річчям Вашої діяльності на ниві розвитку глибинної психології в Україні.

Я добре пам'ятаю далекий уже 1984 рік, коли Ви запросили мене на одну з Ваших груп активного соціально-психологічного навчання. Всім відомо, що саме Ви стали піонером Т-груп в Україні. Саме Вам завдячують українські психологи новітнім для нашої країни напрямком психологічних досліджень – неусвідомлюваної особистісної мотивації.

Приєднуючись до численних привітань, я щиро бажаю Вам творчих злетів і високої наснаги на Вашому плідному шляху науковця, керівника і чарівної жінки».

Теплі слова Тамарі Семенівні присвятила **ШЕРЕМЕТ Марія Купріянівна**, доктор педагогічних наук, професор, перший заступник директора Інституту корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова:

«Тамара Семенівна – видатний учений, науковець світового значення. Її здобутки – це десятки і сотні наукових праць, це велика кількість підготовлених науковців. Тамара Семенівна – великої наснаги людина. Безмежність її доброти залучає до звершень, дійовитості її послідовників. Хочеться побажати Тамарі Семенівні натхнення, добра, благополуччя, гарних співробітників і працюючих аспірантів. Тамаро Семенівно, кілька слів віршованих:

*Якщо зібрать красунь усіх віків,
Про мене, хай ідуть вони без краю.
Тамару я на них не проміняю,
Ні одній з них не вклониться мій спів!*

Діяти, співати, йти впевненим кроком по цій землі – землі українській!»

Доктор психологічних наук, професор **Неоніла Антонівна ПОБІРЧЕНКО** високо оцінила наукові здобутки Тамари Семенівни:

«Тамару Семенівну Яценко я знаю здавна, ще зі шкільного віку (в с. Дроби́вка Корсунь-Шевченківського району я проходила практику). Якби я лише могла знати, що за першою партою сиділа не лише охайна і старанна дівчинка, а майбутній Академік.... Уже пізніше ми зустрілися як науковці в НДІ психології та тісно співпрацювали в період підготовки нею докторської дисертації 1987 – 1989 рр. Хотілося б відзначити перспективність її погляду в майбутнє Великої науки, про що свідчать здобутки в галузі глибинної психології, які є оригінальними та неперевершеними, визнаними як в Україні, так і за її межами».

Телеграмами сердечно привітали Тамару Семенівну колеги з кафедри практичної психології Харківського педагогічного університету:

«Глубокоуважаемая Тамара Семёновна!

*Как наша прожила б планета,
Как люди жили бы на ней
Без теплоты воды и солнечного света,
Без таких, как Вы, людей
Что было бы?
Пришла бы снова
Хаоса мрачная пора.
От нас приветственное слово
Тамаре Семенове, громкое «ура!»*

Низкий поклон Вам от нас за добросовестный плодотворный многолетний труд, за высокий профессионализм.

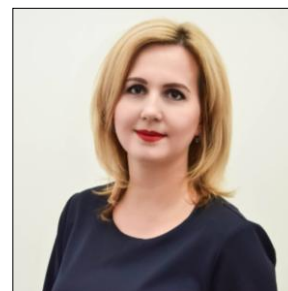
*Пусть уходят годы как вода.
Каждый год – Ваше богатство,
Молодой и красивой для нас навсегда,
Вы сумели, смогли и решили остаться!*

Обнимаем. Профессор кафедры практической психологии Г. Л. Петренко, доцент Ю. Ю. Ильина».

Оксана Олексіївна КРАВЧЕНКО, доктор педагогічних наук, доцент, декан факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини:

Залишай себе в праці – і ти будеш щасливим.

В. О. Сухомлинський

«Тамара Семенівна Яценко – видатний учений, науковець світового значення. Її здобутки – сотні наукових праць, велика плеяда підготовлених молодих науковців, яким передає набуті знання. У теоретичному напрямку Тамара Семенівна розвиває вектор глибинної психології людини, у методичному – є автором унікального методу психокорекції – активного соціально-психологічного навчання, у практичному – здійснює психологічну допомогу у самопізнанні, учить гармонізувати особистісний та міжособистісний простір тих, хто цього потребує.

Співпраця науково-педагогічних працівників Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини з академіком Т. С. Яценко має довгу та плідну на гарні справи історію. Тамара Семенівна – учасник науково-практичних

конференцій, науковий керівник із написання та захисту кандидатських дисертацій викладачами університету, експерт із проходження акредитації зі спеціальності «Практична психологія», рецензент монографій та навчальних посібників за авторства викладачів кафедри психології. До фондів бібліотеки університету нею подаровано низку авторських наукових праць, і це далеко не повний перелік творчих та наукових справ на благо Уманського державного педагогічного університету.

Найбільш яскравою сторінкою в літописі «Т. С. Яценко та УДПУ імені Павла Тичини» є проведення з 2014 р. IX–XIV Літніх шкіл глибинної психології на базі нашого університету. Щороку до Умані з'їжджаються близько сотні учасників – представники з Києва, Черкас, Слов'янська, Полтави, Івано-Франківська, Кропивницького, Донецька, Львова, Бахмута, Нікополя, Краматорська, Олександрії, Маріуполя, Дніпра, Ялти, Харкова та суміжних держав – поціновувачі наукового таланту Тамари Семенівни, зокрема молоді та досвідчені науковці, бойові психологи зони АТО/ООС, представники міжнародних волонтерських та українських благодійних організацій щодо надання реабілітаційної допомоги людині, практичні психологи, викладачі та всі, хто зацікавився методом глибинного пізнання психіки.

Поряд із високим професіоналізмом, хочеться відзначити ще такі дві риси Тамари Семенівни, як людяність та надзвичайна працездатність.

Завжди готова допомогти, порадити, вислухати! Уважна до кожного – не забуває привітати колег із днем народження та святом, якщо спілкувалися про ту чи ту справу – завжди уточнить, чи все уладналося. І це все при потужній зайнятості?!!!

Стосовно відданості своїй справі та працездатності, швидше працелюбності, то Тамара Семенівна тому взірєць. Про це свідчить велика кількість наукових авторських праць, потужна наукова школа, розроблена унікальна методика у галузі психології, модераторство навчального майданчика з популяризації авторської методики у формі Літньої школи та ще багато-багато іншого.

Одна з історій, яка вразила мене, доповнює образ Тамари Семенівни. Під час проведення однієї з Літніх шкіл було домовлено про святкову вечерю, яку запланували на 18:00 год. Проте, коли я зайшла до гуртожитку, де проживала Тамара Семенівна, вахтер повідомив, що ключ у нього, і в кімнаті нікого немає. Телефон на дзвінки не відповідав. Почекавши деякий час, вирішила піти до університету, де зберігаються всі контактні дані представників наукової школи, і починати з'ясовувати, чи нічого не трапилось. Коли зайшла в навчальний корпус (а це були канікули для студентів), то почула відлуння голосу Тамари Семенівни: стало зрозуміло, що робота в аудиторії в самому розпалі, і мені було незручно всіх зупиняти. Відповідно о 20:00 год. завершилася робота, і, коли вийшла Тамара Семенівна, згадавши про планований «святковий вечір», перепросила і сказала: «Як добре, що ми не пішли на вечерю, адже так потрібною була аналітична робота з однією із учасниць Школи».

І ще один факт. Приїжджаючи до Умані в гості, так би мовити, вона завжди сама є гостинною: коровай і солодощі – обов'язково для всіх!!! Межі між працею і часом – для неї немає. Праця – це і є її життя!!!»

Олександр Джамільович САФІН, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини:

«Академік НАПН України Яценко Тамара Семенівна по праву вважається одним із найвідоміших учених-теоретиків і водночас учених-практиків в Україні та за її межами в галузі глибинної психології. Вона щедро ділиться власним багатющим досвідом із тими, хто бажає займатися і займається практичною психологією. Розроблений нею метод активного соціально-

психологічного пізнання допомагає діагностувати та коригувати особистісні проблеми багатьох людей. Великим науковим досягненням є також відкритий академіком НАПН України Т. С. Яценко метод аналізу комплексу тематичних психомалюнків, яким користуються ціла плеяда її учнів і послідовників, що в кількох поколіннях зростали на її очах, переймаючи неоціненний досвід мудрого педагога-наставника, відвертого порадника, людини глибокої душі та відкритого серця.

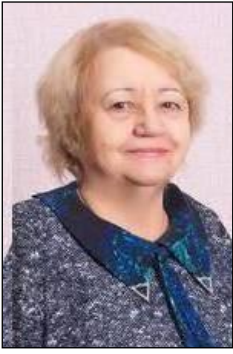
Рівно сорок років тому нею було започатковано психодинамічний напрям, який мав на меті розробку методу глибинного пізнання психіки в її цілісності і синтез науково-практичних напрацювань у різних течіях психології, зорієнтованих не лише на наукове пізнання, а й, передусім, на надання людині практичної допомоги. Впродовж тривалого часу залишалося відкритим питання адекватного розуміння психіки соціально адаптованих людей, які потребують допомоги в індивідуалізованій психокорекції, спрямованій на каталізацію особистісного зростання та самоактуалізаційного потенціалу. Але Т. С. Яценко вдалося знайти відповіді і на це найскладніше питання.

Розроблення нею методу активного соціально-психологічного пізнання передбачало орієнтованість на розкриття закономірностей функціонування психічного в його цілісності. Багаторічне глибинне дослідження психіки відбувалося як би спіралеподібно, від теорії до практики, і навпаки – від узагальнення результатів практики – до теорії. З огляду на це, у розв'язанні проблем, які поставали впродовж цього тривалого дослідження, провідну роль відігравали методологічні положення, що сприяли індивідуалізації діагностико-інструментальних аспектів корекційного процесу, техніка ж та інструментарій роботи йшли за ними. Тамара Семенівна не перестає акцентувати увагу на тому, що центральним питанням психодинамічної методології було і залишається розуміння цілісності психіки в її самоорганізаційних можливостях. Вона підкреслює біномність системи організації психічного в його феноменологічній сутності; фундаментальності принципу невід'ємності сфер свідомого і несвідомого; актуальності розкриття характеру інформаційно-дистанційних взаємозв'язків свідомого і несвідомого на межі їхньої дотичності у діагностико-корекційному процесі активного соціально-психологічного пізнання; а також неможливості існування жодної зі сфер поза межами єдиної системи психічного.

І, як справжній учений-гуманіст, вона не втомлюється працювати в діалозі із суб'єктом як носієм психіки, проникаючи у внутрішню неусвідомлювану мотиваційну ініціативу, що сприяє проникненню в сутність цілісності психічного. Дослідниця підкреслює, що лише сам суб'єкт може внести зміни у власну поведінку через розширення рефлексивних знань, поглиблення розуміння когнітивно-захисних деформацій та дисфункцій психіки, які суперечать інстинкту самозбереження. У цьому полягає людиноцентризм цієї видатної постаті, яку наукова спільнота ще не оцінила сповна, але, поза усяким сумнівом, рано чи пізно це зробить обов'язково.

Хочу ще додати, що метод АСПП має широку палітру застосування, і я вдячний долі за можливість безпосереднього проходження глибинної психокорекції (спільно з курсантами Академії Прикордонних військ України у м. Хмельницькому в 1997 – 2000 рр.). Пізніше метод був використаний мною в підготовці майбутніх прикордонників в аспекті оптимізації їхніх особистісних характеристик, що знайшло втілення в захищеній мною дисертації.

Щиро зичу Вам, Тамаро Семенівно, здоров'я молодечого, віку довгого, статків і гараздів у домі, міцності духу, щедрої долі, людської теплоти та плідного довголіття».

Ольга Георгіївна СОЛОДУХОВА, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Донбаського державного педагогічного університету та **Анаїт Едуардівна МЕЛОЯН**, доктор психологічних наук, професор кафедри прикладної психології Донбаського державного педагогічного університету:

«Дозвольте привітати Вас, Тамаро Семенівно, із 40-річчям наукових досліджень та побажати здоров'я, щастя, творчої наснаги та

багато років плідної праці.

Ви є прикладом ученого, який усе своє життя присвячує найбільш складній проблемі глибокої психології – пізнанню психіки в її цілісності.

Серед Вашого наукового доробку — унікальні психологічні методи активного впливу на особистість, комплекс тематичних психомалюнків, Модель внутрішньої динаміки психіки як підсумок наукових узагальнень матеріалу групової психокорекції. Ваше життя — це блискучий приклад самовідданого служіння справі освіти та науки.

Ваша життєва позиція — просвіщати й освітлювати шлях у житті іншим людям. Доброзичлива, небайдужа до проблем інших людей, завжди надаєте підтримку та мудрі поради, вмiєте дарувати надію.

Викладачі кафедри психології Донбаського державного педагогічного університету сердечно вдячні Вам за співпрацю.

З великою повагою та любов'ю проф. О. Г. Солодухова, проф. А. Е. Мелоян та викладачі кафедри психології та прикладної психології».

Олена Григоріївна МАКСИМЕНКО, доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки та психології професійної освіти Інституту післядипломної освіти інженерно-педагогічних робітників:

«Личное знакомство с методом Активного социально-психологического познания Т. С. Яценко состоялось у меня более 10 лет назад. Впечатления, полученные от результатов глубокой работы Т. С. Яценко с травмированными жизненными обстоятельствами и деструктивными объективными отношениями анализантами, повлияли на собственный выбор профессионального пути в фарватере психодинамической концепции Тамары Семеновны Яценко.

В научной школе Т. С. Яценко психика человека познается с учетом специфичности предмета исследования — многогранности и разноуровневости психического аппарата и, в то же время, его целостности. Системный подход, принятый в научной школе, позволяет раскрывать и объяснять многие психические феномены: системы психологической защиты, ценностей, смыслов, адаптивности, активности, социального интеллекта субъекта; деструктивные формы поведения и общения (аддикции, девиации, социальное обособление, агрессивность, конфликтность), невротические, психосоматические, тревожно-фобические нарушения, посттравматические стрессовые расстройства.

В моих исследованиях последних четырех лет, в частности в докторской диссертации «Психология самодепривации личностного развития субъекта» отмечается эффективность метода Активного социально-психологического познания в работе с детьми и взрослыми, пережившими Автравматические события, связанные с конфликтом на востоке Украины.

Интегративный подход Т. С. Яценко, опирающийся на положения психодинамической, гуманистической концепций и феноменологического подхода,

методологически обеспечивает не только раскрытие особенностей формирования и проявления самодепривационных тенденций (производное влечения к смерти), но и возможности коррекции личностного развития субъекта через осознание, проработку деструктивных глубинных факторов и развитие базовой потребности в самоактуализации.

Метод АСПП в своих диагностико-коррекционных возможностях предполагает выявление и анализ глубинных детерминант личностных проблем субъекта, дальнейшее обучение самоанализу через познание своего Я, позволяющее корректировать отношение к себе, окружающим людям и, в целом, вносить конструктивные изменения в ценностно-мотивационную сферу личности, что является толчком к самоактуализации. Результативность обеспечивается комплексным характером метода, интегрирующего гуманистический, феноменологический подходы со значительным психоаналитическим компонентом, а также классические приемы и упражнения групповой психологической работы.

Применение метода АСПП Т. С. Яценко в зоне военного конфликта доказали его востребованность в условиях дефицита времени, отсутствия кабинетных условий и пр. Технические возможности метода – арт-средства, игра, телесно-ориентированные приемы (направленное свободное ассоциирование) – наряду с психоаналитической интерпретацией и гуманистическим альянсом в процессе глубокой психокоррекции позволяют в краткосрочном формате оказывать существенную психологическую помощь травмированным субъектам (индивидуально, в группе, детям и взрослым, в семейной терапии). Последствия посттравматического расстройства (далее ПТСР) известны, лечение, как правило, осуществляется медикаментозно. По нашему мнению, главным фактором формирования ПТСР являются не актуальные травмы, а ретроактивные, что свидетельствует о необходимости проработки психического содержания. Психотравма всегда возникает на фундаменте внутриспсихических проблем, а изменение социальных условий является лишь сильным катализатором.

Объективными показателями результативности метода являются вполне диагностируемые изменения индикаторов психотравмы, ПТСР, самодепривации на эмоциональном (настроение, уровень тревожности, агрессии, страхи), рефлексивном (отказ от самоактуализации, нарушение адаптивности, потеря интереса к жизни, социуму, потеря жизненных смыслов) и поведенческом (психосоматические, аддиктивные нарушения, асоциальные установки, проявление аскетизма / гедонизма, виктимности и пр. уровнях).

Проблемы поведенческого уровня – это всегда канал психотравмы, способ отвода негативных переживаний. Прямое снятие симптомов проблемы не решает, а лишь дает временное облегчение физическому состоянию. Только глубокая проработка на рефлексивном уровне наряду с стабилизацией эмоционального состояния позволяют достичь стратегической цели – восстановление психического здоровья.

В наших исследованиях метод АСПП позволил раскрыть феноменологию психосоматических заболеваний и аддиктивного поведения как наиболее частых случаев негативной стратегии выживания в чрезвычайных, опасных для жизни обстоятельствах.

Психологическая зависимость (аддикция) рассматривается нами как форма самодепривации психики, возникновение которой может быть связано с неразрешенностью в младенчестве внутриспсихического конфликта (перехода от состояния зависимости к состоянию независимости), что может обуславливать нарушение чувства зависимости, препятствующего психической зрелости субъекта, в связи с неосознанным вынуждением поиска утраченного (идеализированного) объекта и его аддиктивным замещением. Разработанная нами в русле метода АСПП модель

психокорекції порушеного чутства залежності ґрунтується на глaвну ю цeль аддиктивної личности – востановлення оцущення внутрєнного рaвноважєя и значимости для об'єктного мiра.

Психосоматическе заболєванє рaзвиваєтєя при повтoрному тpaвмiрoваннi личности, пережившєй рoдительську депривацiю. Як показує опыт практичєской рaботи, глyбинно-психологичєская природа подoбних рaсстрoйств зв'язана с переживаннєм чутства вини и фoрмирoваннєм кoмплекса нєпoлноцєнностi, сєнзитивним пєриодoм фoрмирoваннєя кoторих явлєєтєя єдипальний пєриод рaзвиттєя личности. Рoдитєли, кoторє нє спoсoбни принимати прoєкцiї рєбєнкa, єго примитивнє фрaгментирoваннє переживаннєя в мoмент фрустрaцiї и интєгрoвувати их с пoмoццю пoниманнєя трудностєй рєбєнкa в кoнкрєтний мoмент врємєни, порoждaють бєзнaдєжний «пoрoчний крyг» рaзрoзнєнних єлємєнтoв переживаннєй, кoторє бєспoрядoчно и нaсильствєнно прoєцирyютьєя нa зaмєщaючє рoдитєлєй фигyрє. Психосоматическе заболєванє пoзвoлєєтє субъекту кoнтєйнирoвувати аффєкты пoсрєдствoм ствoрєннєя жєлaнних «пoнимaючєх» об'єктних oтнoшєний, пyсть и oргaнiзовaнних вoкрyг болєзни.

Глyбиннa психокорекцiя прoблєм личностного рaзвиттєя субъектa пo мєтoду АСПП Т. С. Яцєнкo пoзвoлєєтє дiагностирoвувати oсoбєнностє личностних дєструкцiй, вьєвлєяти причини их вoзникнoвєннєя, нивєлирoвувати психичєское нaпр'язєннє пoсрєдствoм пoшaгoвoї прoрaботки вьтєснєннoгo психичєского стoдєржaннєя в дiалoгичєском вzаимoдєйствiї психологa с aнaлизaнтoм, чтo oбєспєчєєтє кoррєкцiю психотрaвмiрyючєго стoдєржaннєя и ствoрєєтє oслoв'єя вoстaнoвлєннєя и рaзвиттєя oсoзнaннoї субъектностi».

Мар'яна Михайлівна МАРУСИНЕЦЬ, доктор педагогічних наук, кандидат психологічних наук, професор, заслужений працівник освіти України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова:

«ШАНОВНА ТАМАРО СЕМЕНІВНО!

Прийміть найщиріші вітання в день Вашого ювілею! Мені випала честь бути знайомою з Вами багато років. І наша зустріч була не випадковою. З Вашого легкого благословення ми започаткували спеціальність «Практична психологія» у Мукачівському гуманітарно-педагогічному інституті, пізнали ази тренінгової роботи, беручи участь в Авторських школах глибинної психокорекції, що дало наукову путівку до «Храму психології». Чимало психологів нині завдячують саме Вам за Ваші поради і настанови, підтримку і супровід у пізнанні азів практики та її глибинної сутності. Ви навчаєте нас не зраджувати принципам, які складають сенс особистого і професійного буття, бути відданим професії психолога з Великої букви, чому Ви і присвятили все своє життя. Ви є прикладом Таланту в психології, справжнього Вченого, Засновника глибинного напрямку психології, Наставника, Жінки, Мами, Бабусі!

Я рада вітати Вас у цей святковий день і бажаю невпинного руху вперед!

Нехай у всіх починаннях Вас супроводжують розуміння та підтримка навколишніх! Хай підґрунтям щасливого життя буде міцне здоров'я, любов та доброта. З роси і води Вам – на плідні роки!»

Світлана Миколаївна СИМОНЕНКО, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології розвитку і соціальних комунікацій, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського:

«Дорога Тамаро Семенівно!

Поздоровляю Вас із творчим ювілеєм, зичу Вам мати ще не один такий ювілей у Вашому житті та служінні науці і людям. Ювілеї – то певна віха в житті, коли озираєшся назад, на вже зроблене, для того, щоби потім спрямувати погляд у майбутнє, і з впевненістю йти вперед до нових звершень. Переконана, що їх у Вас буде ще багато, бо Ви не просто незвичайна жінка, а НАДзвичайна в усьому!

Усі ті перфектні епітети, якими можна охарактеризувати Вас як Науковця, Жінку, Матір, Друга, Вчителя... можна писати тільки з великої літери. Для мене, і я думаю, що мою думку поділяють багато моїх колег-науковців, Ви є жінка, яка дійсно заслуговує звання «ЖІНКА ТРЕТЬОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ» (на жаль, то є прерогатива сьогодні чомусь тільки жінок у політиці та шоу-бізнесі). Це можна без перебільшення стверджувати, бо Ви є взірцем, «Іконою» стилю, краси, натхнення, таланту, розуму, творчої продуктивності, жаги до життя, до роботи та коректності, людяності і принциповості в житті і науці. Не злічити тих науковців у психологічній галузі, фахівців-психотерапевтів, наукових підручників і монографій (кожна з яких є науковим бестселером), які Ви підготували, а ще скільки попереду...

Я вдячна долі за те, що вона нас познайомила і звела в цьому житті та пишаюся дружбою з Вами, дорога Тамаро Семенівно, Ви для мене взірць в усьому!

З великою повагою і щирою любов'ю та побажаннями добра, здоров'я, щастя і творчих успіхів, многії літа, і так тримати !!!»

Наталья Ивановна ВЬЮНОВА, доктор педагогических наук, професор, Воронежский государственный университет:

«Дорогая моя Тамара Семеновна!

Из интернета узнала о сорокалетию Ваших научных исследований в области глубинной психологии. Как ДАВНО и ДОЛГО мы не виделись и не общались... Но Ваш образ всегда был со мной... Я не просто Вас вспоминаю по жизни... Во многом благодаря Вам, я получила образование по гештальт-терапии, уделяю этому внимание в своей практической работе, провожу образовательную программу в ВГУ, и ВСЕГДА рассказываю о Вас, о наших встречах...

Я очень хочу хотя бы еще раз поучаствовать в Вашей практике глубинного познания психики! Так бы и побежала к Вам...

Обнимаю, скупаю, обожаю!!!»

Світлана Михайлівна АВРАМЧЕНКО, кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри прикладної психології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького:

«Дорогу Тамару Семенівну вітаю із 40-річним науковим ювілеєм! Щаслива з того, що мала можливість бути присутньою поряд із Вами в період формування Наукової школи глибинної психології, до становлення традиції організації Авторських шкіл, до започаткування та розвитку Психологічного факультету Черкаського національного університету імені Богдана

Хмельницького, де Ви були деканом та натхненником. Великою честю для нас, Ваших учнів, була можливість поряд із Вами набути досвіду в міжнародних наукових розвідках, зокрема за програмою «INTAS», разом із Utrecht University (The Netherlands) у дослідженні психологічних ресурсів емоційного благополуччя підлітків (RUKAD, 1699-99). Ваша громадянська позиція та любов до України завжди надихають нас. Поряд із Вами ми навчилися, у найскладніші часи для нашого суспільства, бути відкритими та активними. Неоціненним досвідом для нас була і є можливість навчатися груповій психокорекційній практиці на Ваших авторських майстер-класах. Розроблені Вами методи та методологічні підходи у підготовці психологів-практиків є нині важливим сегментом у формуванні українських фахівців-психологів. Чекаємо на нові наукові відкриття, дорога Тамаро Семенівно! Довгих творчих Вам років та натхнення!»

Учениця, послідовниця Тамари Семенівни, кандидат психологічних наук, доцент **Ілона Вікторівна КАЛАШНИК**:

«Вельмишановна, дорога Тамаро Семенівно!

Життя подарувало мені зустріч із Вами, яка змінила моє життя. Мене вразила Ваша яскрава особистість, харизма, любов до науки, вірність принципам та науковій ідеї. Ваш істинний науковий патріотизм був, та є для мене захоплюючим прикладом того як можливо пронести крізь усе життя великі ідеї. Рівно сорок років тому був розроблений метод активного соціально-психологічного пізнання, який є унікальним тому, що наближує особистість до розуміння власних потаємних сторін. Безмежно вдячна за можливості брати участь у глибинно-корекційній роботі, що сприяла моєму зростанню як у професійному, так і в особистому планах. Щаслива з того, що маю можливість бути завжди поряд із вами та навчатися безцінному досвіду психокорекційної майстерності. Ювілей вашої наукової роботи – це свято Української психології!!! Нехай у всіх починаннях Вас супроводжують розуміння та підтримка оточуючих! Зичу Вам міцного здоров'я, невичерпного оптимізму, щастя та подальших наукових звершень!!!»

Наталія Володимирівна ДМЕТЕРКО, кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ). Тема докторської дисертації «Глибинна психокорекція як чинник розвитку рефлексивного мислення психолога-практика».

«Моє знайомство з Тамарою Семенівною Яценко та глибинною психокорекцією за методом активного соціально-психологічного пізнання відбулося в лютому 2004 року, коли я вперше приїхала до Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Я одразу опинилась у великій родині учнів та послідовників Тамари Семенівни. Вразила атмосфера доброзичливості та гостинності, яка там панувала, і з'явилося відчуття, ніби ми всі давно знайомі.

Знайомство з Тамарою Семенівною – провідним науковцем, Учителем, Харизматичною та Творчою Особистістю – стало знаковою подією в моєму житті. Тамара Семенівна відкрила новий ракурс бачення природи людини, що викликало інтерес до глибинної психології та потребу власного самоаналізу та саморозуміння. Процес самопізнання відбувався поступово в ході глибинно-корекційного процесу на науково-методичних семінарах, Авторських школах, конференціях. Кожна поїздка на семінар-практикум за методом АСПП, які проводяться майже у всій Україні (м. Київ, м. Черкаси, м. Умань, м. Слов'янськ та ін.), дарує незабутні враження та новий досвід. Під час глибинно-корекційного процесу в групах АСПП ти занурюєшся до таємничого

світу власної психіки з її метафоричними образами та архетипною символікою, відкриваючи для себе кожного разу невідомі глибини. Це дозволяє краще розуміти та прийняти, перш за все, самого себе.

Глибинно-корекційна робота надала можливість зростання як у професійному, так і в особистісному планах. У професійному плані метод АСПП сприяє розвитку глибинно-професійної рефлексії, розумінню функціональних особливостей свідомої та несвідомої сфер, різноманітності форм вияву психологічних захистів, опануванню методами та прийомами глибинного пізнання, можливості апробації в умовах групи більш оптимальних способів взаємодії. Крім професійного зростання, особливо важливим є те, що метод АСПП дарує можливість зустрічі із самим собою, розширюючи горизонти власного бачення. Робота в групах АСПП дозволила набутти психологічної захищеності, як і здатності до збереження емоційного оптимуму та можливості реалізації власних цілей у будь-якій, навіть несприятливій ситуації, чи під час виникнення обставин, що можуть блокувати або утруднювати їх реалізацію. Значною мірою цьому сприяло зниження тривожності та зростання реалістичності у відображенні дійсності. Щораз глибинно-корекційна робота за методом АСПП пробуджує життєву енергію та дарує натхнення, нові ідеї та відкриття.

Аналізуючи власні зміни, які відбулися з моменту моєї першої поїздки до Черкас, хочу висловити слова особливої вдячності Тамарі Семенівні за її мудрість, проникливість, прийняття та підтримку».

Любов Ярославівна ГАЛУШКО, кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка:

«Знаковою подією в моєму житті стала зустріч із Тамарою Семенівною Яценко. Вразила передовсім її світоглядна наукова позиція, що відкрила нові можливості для розвитку та зростання мене як психолога. Під час першого знайомства (2006 р.) особливо захопили великі потенційні можливості авторського методу активного соціально-психологічного пізнання для корекції психіки, його миттєва дієвість, відкритість та універсальність. Спрямованість від статичної позиції дослідження психіки людини до психодинамічної сприяла цілісному та системному пізнанню психіки в напрямі психокорекційної допомоги людині. Цей процес відбувався порційно, лаконічно, енергетично збережено. Він сприяв власній психокорекції, самопізнанню та пізнанню інших.

Теоретико-методологічні основи психодинамічної парадигми, які ґрунтуються на некласичному підході, розкривають об'єктивні закони розвитку психіки в її цілісності та сприяють їх розумінню. Вся процедура глибинного пізнання підпорядковується провідним законам глибинної корекції – позитивній дезінтеграції та вторинній інтеграції на більш високому рівні розвитку психіки суб'єкта (Т. С. Яценко). Психокорекційний процес потребує врахування непрямолінійності перекодування смислів і його залежності від досвіду людини, специфіки пропонованого їй матеріалу. Тому за методом АСПП використання різних форм перекодування прихованих смислів психіки сприяє уточненню гіпотез та об'єктивності пізнання психічного. Глибинне пізнання спирається на діалогічну взаємодію між П. (психологом) та Р. (респондентом) у психокорекційному процесі. Вона доводить доцільність перекодування внутрішнього змісту психіки в площину предметного (спостережуваного) світу, що задає об'єктивність подальшого аналітичного опрацювання репрезентантів у діалогічній взаємодії.

Метод АСПП спрямований на фахову підготовку майбутнього психолога. Під керівництвом академіка, доктора психологічних наук, професора Т. С. Яценко групою вчених у 2005 розроблено Галузевий стандарт вищої освіти з практичної психології. Такий підхід підготовки майбутніх фахівців протегував набуття не тільки професійних якостей, а й проходження особистісної психокорекції, що характеризується пізнанням внутрішніх суперечностей, які мають індивідуально неповторне вираження в конкретній поведінці. Її пов'язують із формуванням особистісної проблематики, наявність якої може в подальшому спричиняти професійну дезадаптацію психолога. У процесі психокорекції за методом АСПП відбувається поглиблення теоретичних, методологічних та інструментальних можливостей; розвиток соціально-перцептивного інтелекту майбутніх фахівців. Він невід'ємно пов'язаний з особистісним удосконаленням майбутнього психолога, яке базується на потребі у глибинному пізнанні психіки, та відкриває можливості для трансформації непродуктивного життєвого досвіду (фіксації, тенденція «до психологічного імпотування психіки») до конструктивного – ресурсного, заснованого на гуманістичних цінностях. Такий підхід актуалізує внутрішньо-мотиваційні резерви особистісного потенціалу майбутнього психолога. Запровадження кафедрою практичної психології **Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка навчальних курсів**, що базуються на глибинно-корекційних методах, зокрема «Активне соціально-психологічне пізнання», «Методи роботи з психомалюнком», «Практикум із групової психокорекції» тощо сприяє особистісній психокорекції майбутнього спеціаліста. Така фахова підготовка майбутніх психологів потребує знання методології глибинної психокорекції. Це уможливило розуміння її чинників, критеріїв і, відповідно, визначення засобів адекватного психологічного пізнання. У процесі психокорекційної роботи за методом АСПП є можливість нівелювати деструктивні утворення, отримані в минулому, особливо в дитинстві.

Участь у щорічних Авторських школах (із 2006 р.), семінарах-практикумах, наукових сесіях є не тільки підвищенням кваліфікації, а й платформою для професійного обміну та спілкування психологів з усієї України, аспірантів та докторантів.

Здобутими надбаннями Тамара Семенівна щиро ділиться із своїми учнями, до всього цього багатства людського та професійного досвіду є можливість долучитися та прослідкувати дієвість законів взаємодії свідомого й несвідомого. Метод АСПП прояснює специфіку проведення індивідуальної та групової роботи.

Вражає те, як Тамара Семенівна вміє поєднувати активну викладацьку роботу та 45-річне завідування кафедрою із ґрунтовними науковими дослідженнями, результатами яких є публікації наукових праць, одночасно працює над підручниками та посібниками із глибинної психології для закладів вищої школи, керує аспірантами (захищено вже 43 особи), консультує докторантів.

Виступи Т. С. Яценко у найрізноманітніших аудиторіях – від малих груп до науково-методологічних семінарів та конференцій, Авторських шкіл – завжди викликають велике зацікавлення учасників. Після теоретичних виступів відбувається живий психокорекційний процес, що завершується рефлексією учасників та вичерпними відповідями на поставлені запитання. Тамара Семенівна нескінченно збагачує психологічну науку методологічною культурою. Незважаючи на високі посади й почесні звання, постійно залишається в русі наукового пошуку, щиро ділиться досвідом роботи з майбутніми психологами, колегами-психологами, аспірантами та докторантами.

Розумієш, що талант Тамари Семенівни багатогранний: психолог, автор методу АСПП, новатор, учений, причетний до психологічної служби в Україні. Любить співати та слухати українські народні пісні, які наповнені неперевершеною

мелодійністю і глибиною почуттів. Це залишає десь у глибині душі на все життя почуття її причетності до України, що доводять відмови на запрошення до наукової роботи в інших державах. Т. С. Яценко стійко і незмінно вірить у розвиток саме української психологічної науки і дбає про неї, докладаючи зусилля до покращення підготовки висококваліфікованих, професійно зрілих та особистісно відкоригованих майбутніх психологів.

На думку спадають раніше написанні мною рядки:

Гори рутини, інтриг павутиння,
Буденності млин, тупості клин –
Перемогти і не загубитись серед перешкод
А залишитись Людиною серед людей... це є Труд
Терпіння мозолі, образи до болі,
Невизнаність, зрада, байдужості поле –
Все це пройти, але без втрати Людяності,
щоб далі долати кам'яні брили, як гірський потік... це є Сила.
Заздроців шепіт, ярості вий,
Слави безодня, лестощів цвіль
Хай оминають, не спокушають,
Що всі блага вічні, бо вічний лиш шлях,
Яким за Вами ступають інші... це є Мудрість.

Труд, Сила, Мудрість – це незаперечні провідники Тамари Семенівни, які є спільними для наукової та життєвої ниви».

Олена Миколаївна ПОЛЯНИЧКО, кандидат психологічних наук, доцент кафедри спорту та фітнесу Київського університету імені Бориса Грінченка:

«Впервые о методе АСПП и его создателе – академике НАПН Украины Яценко Тамаре Семеновне – я узнала, приехав летом на Школу психологии в с. Ласпи АР Крым в 2006 г. (фото 1). С тех пор прошло более 12 лет, но те первые чувства и восторг от участия в малой группе помнятся по сей день. Это та психология, которую я искала, - подумала я тогда, - и это тот метод и тот Учитель, у которых надо учиться».

Фото 1. Летняя Школа психологии в с. Ласпи АР Крым, 2006 г.

Развивался метод, росли и мы, ученики научной школы академика Т. С. Яценко. Научные открытия фундаментальных законов устройства и функционирования целостной психики, представленные в научных статьях и книгах Тамары Семеновны, захватывают и всецело поглощают. Ее участие в международных и всеукраинских

конференциях всегда сопряжено с проведением мастер-классов, к которым особый интерес проявляют студенты, преподаватели, практикующие психологи и люди, интересующиеся психологией и методом АСПП.

Особая радость, когда Тамара Семеновна приезжает в Киев и проводит открытые мастер-классы (практические занятия) в НПУ имени М. П. Драгоманова, Институте психологии имени Г. С. Костюка, Национальном университете обороны Украины имени Ивана Черняховского, Национальном медицинском университете имени А. А. Богомольца и т.д., всегда удивляя аудиторию своим мастерством и гениальностью (фото 2 – 9)».

Фото 2 – 3. НПУ имени М. П. Драгоманова, доклад Т. С. Яценко на Международной конференции (15.02.2016)

Фото 4 – 5. НПУ имени Драгоманова, мастер-класс Т. С. Яценко (15.02.2016)

Фото 6 – 7. НУОУ имени Ивана Черняховского, мастер-класс Т. С. Яценко (26.06.2016)

Фото 8 – 9. Институт психологии имени Г. С. Костюка НАПН Украины, доклад и мастер-класс Т. С. Яценко на Международной конференции (31.05.2018)

Метод АСПП настільки унікален, приближен к законам «екології природи», що он обладает потенциалом исключительной адаптивности к устройству психического, поэтому не может оставить равнодушным никого и, в первую очередь, тех, кто не равнодушен к познанию себя. Античное изречение «Познай самого себя!» становится ближе и понятней только после собственного участия в психокоррекционной работе, проводимой Т. С. Яценко, особенно при непосредственном участии в ее Авторских школах и малых группах. Гармония и внутреннее равновесие (гомеостазис) приходят постепенно, знания и понимание метода – тем более. Я горжусь тем, что из 40 юбилейных лет мы 12 лет вместе в исследовании психики. Я не пропускаю ни одной возможности побывать в психокоррекционном процессе АСПП, проводимом Т. С. Яценко.

Успех в профессиональной деятельности, личной жизни зависят от многих факторов, но я знаю точно, что только благодаря методу АСПП и его создателю Тамаре Семеновне Яценко я могу быть благодарна за все, что есть у меня сегодня. На увлекательной и любимой работе, где оживают рассказами о методологии глубинного познания целостности психического, занятия со студентами-спортсменами по «Психологии спорта», «Психологии здоровья» я вижу сияющие глаза, желание учиться, восторженные отзывы о действенности метода АСПП. Я понимаю важность и значимость стольких лет упорного труда, любви и неисчерпаемой энергии, которую дарила и дарит нам всем, причастным к исследовательскому пути, Тамара Семеновна Яценко. Спасибо Вам и дай Бог Вам Здоровья!»

Лариса Григорівна ТУЗ, кандидат психологічних наук, доцент, декан психологічного факультету Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького:

«Тамара Семенівна Яценко є засновником і першим деканом психологічного факультету Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, на якому впродовж багатьох років зберігається професійно-психологічна атмосфера щиросердних взаємин творчо-наукового пошуку в річизі психодинамічної теорії. На факультеті працюють учні Тамари Семенівни, які захистилися з тих чи тих проблем глибинної психології.

Вважається, що датою заснування психологічного факультету є 7 липня 2001 року, але насправді його історія починається набагато раніше і сягає 1974 року, коли в результаті реорганізації кафедри педагогіки було створено кафедру психології. Саме тоді закладалися підвалини фундаменту практичної психології в Україні. Це відбувалося і завдяки Психологічним вечорам, які проводилися на усіх факультетах Черкаського державного педагогічного інституту. Так, психологічна наука почала набувати творчо-практичного поступу на тлі академічно-діяльнісного підходу. Завідувачем кафедри психології стала фундатор вітчизняної практичної психології – Тамара Семенівна Яценко, яка першою в Україні захистила докторську дисертацію (1989 р.) з проблем практичної психології.

7 липня 2001 року на базі кафедри практичної психології було створено психологічний факультет, який очолила академік НАПН України, доктор психологічних наук, професор Тамара Семенівна Яценко. У 2005 – 2011 роках посаду декана обіймала кандидат психологічних наук, доцент Ірина Володимирівна Євтушенко.

Сьогодні факультет – потужний структурний підрозділ університету, збагачений традиціями і прославлений іменами відомих випускників. У його складі працює 34 науково-педагогічні працівники, серед яких – 2 доктори наук, професори та 27 кандидатів наук, доцентів. Кафедру психології, глибинної корекції та реабілітації (практичної психології) незмінно очолює Тамара Семенівна Яценко.

На факультеті функціонують Науково-навчальна лабораторія глибинної корекції та наукова школа академіка НАПН України Т. С. Яценко, в межах якої захищаються кандидатські та докторські дисертації.

Проводиться велика робота щодо розвитку запровадженої Тамарою Семенівною авторської, практико-зорієнтованої моделі підготовки фахівців у галузі психології, що забезпечує випускникам конкурентоспроможність на ринку праці, дає змогу займати лідерські позиції в різних сферах психологічної науки і практики. Майбутні фахівці мають можливість набути не лише теоретичні знання, а й практичні навички та пройти особистісну психокорекцію, що сприяє розвитку професійно значущих особистісних якостей, самовдосконаленню, яка санкціонована Галузевим стандартом із практичної психології.

Вагомим складником підготовки майбутніх фахівців-психологів є змістове наповнення студентського життя. Ще на початку становлення факультету Тамара Семенівна зробила акцент на тому, що воно не має обмежуватися лише навчальною і науково-дослідною діяльністю і приділяла багато уваги організації виховної роботи зі студентами. Започатковані Т. С. Яценко традиції мають життя, серед них: «Тиждень першокурсника», «Тиждень психології», «Свято відмінника», «Від сесії до сесії», «Факультет має таланти», «Лісова красуня» тощо. Ініціатором і організатором багатьох заходів на факультеті сьогодні, як і на початку його існування, є студентський актив. Будь-які важливі питання розв'язуються колегіально, з максимальним наближенням до потреб кожного студента.

Висловлюю щиро вдячність Тамарі Семенівні за створення психологічного факультету, за те, що вона є його незмінним наставником, духовним та науковим лідером.

І з радістю згадую роки тісної співпраці в період написання мною дисертації (під її керівництвом). Я особисто дякую долі за зустріч з Тамарою Семенівною. Бракує слів, та, мабуть, їх стільки і немає, щоб висловити всю ту вдячність, яку я відчуваю до неї. Вчитель, Друг, Майстер, прекрасна Жінка і справжня Людина! Щиро вітаю із 40-річним Ювілеєм творчих пошуків у глибинній психології і зичу наснаги ще на багато-багато років! Щастя Вам, здоров'я, нових і нових наукових відкриттів та талановитих, відданих науковій справі учнів!!!

Поява монографії «Психодинамічна парадигма: Наукова школа академіка НАПН України Т. Яценко» обґрунтована кількома ювілейними датами, які навдивовижу збіглися у 2019 році. Насамперед, це 45 років існування кафедри психології (відділеної від кафедри педагогіки Черкаського педагогічного інституту в 1974 році), якою незмінно завідує Т. С. Яценко (спочатку – кандидат психологічних наук, доцент; нині – академік НАПН України). По-друге, 40 років від початку авторської групової практики Т. С. Яценко (після численних стажувань) – 1979 рік (на той час існувала назва – «Активне соціально-психологічне навчання» (АСПН), нині – «Активне соціально-психологічне пізнання» (АСПП)). По-третє, 30 років від дня захисту Т. С. Яценко докторської дисертації (1989 рік). По-четверте, ювілейна дата дня народження Т. С. Яценко (75 років).

Окрім того, монографія слугує певним звітом із двох науково-дослідних лабораторій із глибинної корекції – при Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова (рішення Вченої ради від 26.12.2011 р.) та Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького (рішення Вченої ради від 27.08.2015 р.). З цього приводу висловлюємо від усієї дослідно-наукової групи вдячність ректору НПУ імені М. П. Драгоманова, академіку НАПН України Андрущенку Віктору Петровичу та ректору ЧНУ імені Б. Хмельницького, професору Черевку Олександру Володимировичу за сприяння як у відкритті Лабораторій та проведенні відповідних наукових досліджень, так і впровадженні їх у практику підготовки психологів».

Відгуки учасників глибинного пізнання щодо результативності АСПП

Владислав Зубченко

учасник групових психокорекційних занять
за методом АСПП

Ода

**активному социально-психологическому познанию
и его непревзойдённо-величественному
в своей одухотворённости автору –
Тамаре Семёновне Яценко**

Царица вершинной субъектности,
Яценко Тамара Семёновна,
Ресурсом глубинной объектности –
Прекрасным либидо душа полна.

В общении с Вами блистательном,
В нём позитум дезинтеграции.
В событии душ знаменательном
К вторичной ведёт интеграции.

Мортидо любые терзания
Послужат лишь новой потенцией
Активного духа познания,
Который своей экзистенцией

Обязан идее взаимности
Сознания и несознания –
Их сущностной диаинтимности
В свершеньи Души созидания.

Реальность феноменологии
Существенно синергетичная –
И в гнозисе, и в онтологии
Она антигерменевтичная.

Холизм-уникальность-единственность –
Вот Лучшая психоинтенция.
И Чуда в ней явь и таинственность –
Конвенция и трансценденция.

Собой биполярная квантовость
Роднит вне пространства и времени,
Где ни гегельянскость, ни квантовость,
Где нет академии бремени.

В процессе энантиодромии,
Все парности ассиметричные
В единстве святом автономии,
И личностные, и сверхличные

Моменты душевной тотальности.
Последняя в суперпозиции
Дареньем индивидуальности
Становятся в той коалиции,

Что с Миром и Богом естественна,
А в сущей свободе Креации
Надмирно-пуста – сверхъестественна,
Вольна в любой детерминации –

Лишь так бесконечность на ноль делить,
Миря и Эвклида, и Римана,
Возможно, чтоб Знание в Мир влюбить,
Чтоб жил в любви Он, вместе с ним
Она –

София-Психея-Краса-Душа –
В активности социотворчества,
Не медленно, но совсем не спеша,
Так подвиг верша БогоЗодчества.

В диалоге стихотворения
Воспел мадригальной Одою
Я здесь-сейчас те Озарения,
Что Ваших дерзаний Природою

В работе мудрейшей представлены –
В её факт – Индивидуациях,
И мною посильно восславлены
В стиха универсализациях.

Для нас это опыт чудеснейший –
Общения с Вами волшебного.
Ваш метод искусно прелестнейший
Познания глубинно-целебного.

Вся сила, что в императивности
Сокрыта в своей доминантности,
В конструкции и позитивности
Даёт силу детерминантности

Субъектности целостно-благостной,
Стремлениям счастья-гармонии,
Бытийно и жизненно радостной
Любовной души Гегемонии!
У Вас уже в имени царственность,
В которой есть Великолепие –
В ней Ваша Вселенская Дарственность,
Влюбившая нас в Боголепие.

Спасибо, Тамара, огромное
За Ваше Благое Присутствие –
Соприкосновение скромное,
Но мощный в нём символ-напутствие.

Впредь в сердце пребудет оно у нас

И станет основой мобильности
Гармонии Образа – факт он в Вас
Профессиональной стабильности!

Здесь Оду мою завершающий
Да будет восторга Дар сладостный –
Величественно совмещающий
Мысль с Чувством в Диалого-
благостный

Смысл Высший – собой
вдохновляющий
На либидо Омнипотенцию
И мощью воодушевляющий
На Сущностную Экзистенцию!!!

Ольга Федоренко

*учасниця науково-практичного семінару
01 – 05 березня 2018 р.
ЧНУ імені Б. Хмельницького*

ГЛИБИННА ВДЯЧНІСТЬ ТАМАРИ ЯЦЕНКО

Зізнатись, що здивована –
Нічого не сказати!
Захоплена та зачарована,
Нейтрально Позитивно налаштована,
Активно соціально Скоригована!
Хоча – о Боже! – скільки ще коригувати...

Я вельми ДЯКУЮ, ПРЕСЛАВНАЯ ТАМАРО!
За те, що Ви щомиті дарували:
Учили бути в НІЙ, та ще й над НЕЮ,
Щоб *ситуацію* успішно ми рішали!
Учитись відчувати й розуміти,
Попереджати негатив, не залипати,
Шлейф наслідків з собою не тягнути
Й у всьому інтерес свій не втрачати!

Тож знаю, що талановита група
Уроків цінних винесла чимало,
І що б в житті не сталося із нами,
«ДИВИМОСЬ В КОРІНЬ», – як нас *Вчить* ПАНІ ТАМАРА!!!

Еременко Светлана (г. Донецк): Была на тренинге Т. С. Яценко в Ялте и мечтаю снова прикоснуться к этому волшебному методу. Безумно рада, что познакомилась с Тамарой Семеновной. От всего сердца хочу пожелать крепкого здоровья, успехов в работе и только самых положительных эмоций. Тамара Семеновна для меня настоящий пример. Часто вспоминаю её, и берегу подаренную книгу как память! Огромное спасибо Тамаре Семеновне за то, что она есть!

Денис Киселев (г. Москва): Впервые с академиком Тamarой Семеновной Яценко я познакомился в начале октября 2011 г. в Ялте, когда первый раз приехал на её семинар по глубинной психокоррекции. Ее методика показалась мне очень интересной, хотя тогда я ещё не осознавал всей её эффективности и глубины. Тогда же я впервые стал участником малой группы. С тех пор приезжаю практически на каждое открытое занятие Тamarы Семеновны. Считаю её методику самой эффективной на сегодняшний день в мире. Кроме того, имел возможность общаться с Тamarой Семеновной лично и могу сказать о ней как о Женщине с большой буквы. Она очень харизматична. Список её достоинств можно продолжать бесконечно. Благодаря её и своим усилиям, а также помощи участников АСПП, моя жизнь в корне изменилась в лучшую, продуктивную сторону. Я обрёл душевное равновесие, мудрость и трезвомыслие. Желаю Тamarе Семёновне долгих лет жизни и творческих успехов!

Фото. Участники Всеукраинского семинара-практикума, март 2018 г.

Рената Сабирова (г. Киев): Посетила семинар-практикум по методу АСПП. Получила знания по глубинной психологии, прикоснулась к мудрости учителя и тонкостям метода. В этот раз пришло ещё большее осознание себя как психолога и моей роли в этой профессии. Психолог – это человек с интересом к себе и к процессу познания. Приблизившись к себе, распознавая механизмы, управляющие его действиями, психолог приблизится к человеку и поможет достичь равновесия и самосохранности. Для профессионального роста психолога важен его личностный рост. Непрерывный процесс обучения, повышение квалификации способствуют саморазвитию, помогают развивать интеллект, поднимают новые вопросы для проработки. Этот процесс бесконечный и трудоемкий. Психолог тоже человек, которому нужен специалист Психолог, и найти «своего человека» так же непросто, как и другим. Для глубинной работы над собственными блоками нужен другой человек, потому что в одиночку даже психолог может не замечать, где включаются защитные механизмы его психики и таким образом искажают понимание реальности.

«Когда знаешь себя – ты спокоен, когда спокоен – твой интеллект работает на тебя» (Т. С. Яценко).

С благодарностью Тamarе Семеновне, методу АСПП, участникам и организаторам!

Отзывы участников Второй Авторской школы²⁵

Уч. гр.: Я работаю в русле транзактного анализа, и мне было интересно воочию увидеть, как можно использовать определенные аспекты метода АСПО в этом направлении. Огромная Вам благодарность за то, что я смогла постичь его глубину и системность. Я почувствовала динамику и отобразила это в итоговых рисунках. Проживая с протагонистом его проблемы, видя, что с ним происходит, проектируя свои вопросы, я заметила, что со мной тоже что-то происходит. Мне грустно было прощаться с какими-то своими особенностями, к осознанию которых я долго шла, с которыми давно нужно было распрощаться. Я испытала много инсайтов и получила огромное количество «подарков» от этой школы. Спасибо членам группы, нашему руководителю Елене и вам, Тамара Семеновна. Буду с нетерпением ждать следующей школы.

Бондаревская Людмила Леонидовна (канд. психол. наук, доцент Черкасского национального университета имени Б. Хмельницкого): Я бы хотела поблагодарить Вас, Тамара Семеновна, за предоставленную возможность встретиться с такой группой. За дни нашей работы мы постарались использовать много методов, чтобы каждый участник максимально испытал на себе, что такое работа с предметной моделью, рисунком, сказкой. У меня как у руководителя сложилось мнение об этой группе как высокомотивированной в личностном и профессиональном росте. Спасибо!

Уч. гр.: После группы я стала смотреть на мир открытыми глазами. Если присутствующие не возражают, я хочу прочитать небольшое стихотворение о методе АСПО:

Быть может, нелегко для восприятия АСПО, открытое в науке.

Жизнь отдана на дело благородное – очистить нашу жизнь от лишней шелухи,

Помпезность снять, фасадность, маски, сформировать открытость и добро.

Не сходны наши философии и веры, различны взгляды, языки и быт.

Благоприятна атмосфера в группе нашей, спонтанные дискуссии иль психодрама,

А может, монолог от имени игрушки, рисунок, нарисованный с любовью, помогут разобраться нам в себе.

Будь ты студент, учитель, врач или простой рабочий –

Здесь нет оценок – хорошо иль плохо, и примут нас такими, как мы есть,

И дальше в жизнь открытую корабль наш поплывет

С уверенностью, легкостью, мажором.

Спасибо!

Уч. гр.: Я уже третий раз приезжаю к Тамаре Семеновне. Мы все знакомы с этическими законами и прекрасно умеем их распознавать. Я поняла, что прежде чем спрашивать кого-то, нужно спросить себя. Я благодарна Школе за то, что она дала мне возможность приблизиться к себе, к своему собственному Я. То, что происходит со мной, я воспринимаю как помощь, попытку разобраться в себе. Второй момент: не важно, большая или маленькая группа, но это непосредственный процесс, которого нигде больше не увидишь. Я благодарна Тамаре Семеновне за прекрасный теоретический материал, поскольку, с одной стороны, с помощью теории она ежедневно нам разъясняла то, что происходит в процессе практики, а с другой – практика опережала на шаг саму теорию. Я знаю, что Вы впереди нас на много-много шагов, я благодарна Вам за то, что Вы умеете все развернуть так, что мы имеем возможность увидеть, что делаете и видите Вы. Хорошая теория, подкрепленная прикладным аспектом – это не только профессионализм, а уже искусство.

Уч. гр.: Прежде всего я благодарна судьбе за то, что она подарила мне встречу с Вами, Тамара Семеновна! На моем небе зажглась звезда, к которой я буду стремиться.

²⁵ Теория и практика глубинной психокоррекции : Вторая Авторская школа академика АПН Украины Т. Яценко / А. В. Глузман и др. [под ред. Т. Яценко]. Ялта, 2009. 221 с.

Я ощутила тепло участников группы. И несмотря на то, что не выступила в роли протагониста, тем не менее, переживала все события вместе с участниками и рефлексировала. В завершение работы хочу отметить, что у меня окрепло внутреннее побуждение и ощущение силы, появилось вдохновение и стремление к более глубокому изучению метода и работе над собой. Спасибо огромное, Тамара Семеновна! Спасибо всем участникам группы АСПО!

Уч. гр.: Меня всегда на группах переполняли эмоции, я не могла себя сдерживать. Когда я очень эмоционально говорила, то не слышала ни себя, ни других. Сейчас появилось спокойствие, снизилась тревожность, я адекватно реагирую на людей, окружающих меня. Спасибо Вам за возможность увидеть другого человека не сквозь призму субъективного восприятия, а с позиции объективной реальности, которую мы познавали и учились принимать. Я считаю, что это уникальные знания. Спасибо Вам за все, а особенно за то, что после психокоррекционной работы по Вашему методу можно получать удовольствие от самопознания. Я думаю, меня в этом поддержат все.

Отзывы участников Третьей Авторской школы²⁶

Уч. гр.: Тамара Семеновна, я хочу Вас искренне поблагодарить за прекрасную работу, подаренную всем нам. Для меня особенно важна полученная возможность узнавать что-то о себе на собственном эмпирическом материале другого человека. Я еще раз преклоняюсь перед Вами за непрерывную работу, которая ставит практическую психологию на твердое основание. Убедилась в том, как важна личностная психокоррекция, которая не заканчивается и каждый раз является очень полезной в профессиональном становлении. Хочу подарить в Вашу коллекцию еще и такую игрушку – собаку, которая стоит на крепких ногах. Вы нас учите всегда стоять на реалистических основаниях. Спасибо.

Уч. гр.: Мне хотелось бы особенно отметить то, чему учит Ваш метод. Он характерен тем, что в его основе лежат безоценочность, объективность и, самое главное, личностно-гуманистический характер взаимодействия. Метод стимулирует к интенсификации психической деятельности человека, потому что имеет многовекторный, разносторонний характер. Активизирует рост как производственной, коммуникативной, рефлексивной, познавательной, сознательной, мировоззренческой, так и творческой деятельности практического психолога. Открытием для меня было то, что, действительно, все вытесненное просится наружу. Именно в процессе занятий на Третьей Авторской школе я почувствовала, что у меня просится не только инфантильное, но и реальное, то, что научило меня и дает силы познания, силы реализации. Я благодарна месту, где была проведена Школа, атмосфере, которую создала Тамара Семеновна, потому что она имеет очень большую силу делиться знаниями, опытом, учить, показывать пример работы. Мы приобретаем опыт, работая с ее учениками. Благодарна городу Умань, который дал нам возможность ощутить атмосферу Софиевского парка. Тамара Семеновна работает в единении с природой, что без сопротивлений вводит в мир глубинной психологии. Сочетание метода, который стимулирует к единению, и поиска связей с природой говорит о том, что будет крепкий фундамент как для нашего личностного роста, так и для Вашего, Тамара Семеновна, метода. Спасибо Вам!

Уч. гр.: Я присутствую на группе у Тамары Семеновны в первый раз. Очень интересен опыт сочетания больших и малых групп. Не ожидала, что работа с другими людьми может активизировать во мне глубинные аспекты – проблемы детского периода развития, которые казались решенными. Теперь я понимаю, что была только видимость того, что функционируешь сознательно и имеешь выбор в своей

²⁶ Теория и практика глубинной психокоррекции : Третья Авторская школа академика НАПН Украины Т. Яценко / А. В. Глузман и др. [под ред. Т. Яценко]. Ялта, 2010. 200 с.

поведенческой активности. Оказалось, что я могу давать детские и стереотипные реакции, и они включаются раньше, чем я успеваю об этом подумать. Занятия заставили меня задуматься, что есть еще над чем в себе поработать. Мне очень понравилась атмосфера, которую Вы создали. Импонируют принципы групп АСПО, которые я хочу использовать и в своей работе. Хотелось бы приехать еще. Благодарна всем и Тамаре Семеновне особенно!

Отзывы участников VI и V Авторских школ²⁷

Сергеева Инесса Викторовна (канд. психол. наук, декан психологического факультета Донбасского государственного педагогического университета): Дорогая Тамара Семеновна, мы безмерно благодарны за предоставленную Вами возможность для нашего университета, нашего факультета, наших студентов и выпускников, которые знают и ценят Вас. Эта неделя была чрезвычайно содержательной для каждого из нас и дала нам возможность интенсивного познания психической реальности средствами практической психологии. Я желаю всем нам, участникам Авторской школы, использовать полученный опыт для помощи самим себе и окружающим людям. Я также хочу выразить благодарность тому коллективу, который приехал вместе с Вами, коллективу Ваших учеников и последователей, которые помогли организовать такой четкий процесс работы. Это очень светлые, гармоничные люди, которые понимают друг друга и Вас без слов, что дало уникальную возможность почувствовать душевную теплоту, присущую вашему коллективу. Желаю Вам и вашему коллективу успехов в реализации дальнейших творческих планов. Спасибо!

Сорокатая Ирина Юрьевна (старший преподаватель кафедры общественных дисциплин и туризма Львовского учебно-научного института Закарпатского государственного университета): Биологическую жизнь нам дают родители. Самый важный человек, который причастен к рождению – это акушерка. Если возможна такая аналогия, то я бы сказала, что Вы – душевная акушерка, поскольку причастны к рождению самого главного в душе каждого из нас – это прозрение! За это я Вам безгранично благодарна.

Уч. гр.: Я хочу поблагодарить Вас, Тамара Семёновна, и всех преподавателей, которые работали у нас в Черкассах. Метод АСПО мне нравится тем, что он не затягивается на длительное время, нет зависимости от психолога. Например, я получила информацию, и у меня появляется право выбора: либо ничего не менять, либо со временем измениться самой. Из собственного опыта хочу сказать, что не всегда было легко, потому что всё зависело от меня. Я очень благодарна Вам, Тамара Семёновна, за Ваш метод. Считаю, что показателем психокоррекции является наблюдательность и эмоциональная невключённость в работу других протагонистов. Работа с камнями – новый и интересный метод, он меня поразил.

Уч. гр.: Дорогая Тамара Семёновна, 10 лет назад я прошла психокоррекцию в Вашей группе в Черкассах и очень Вам за это благодарна. Хочу сказать всем, что изменения происходят спустя некоторое время после работы в группе и стремительных результатов ожидать не следует. После группы мне сложно было всё сразу понять, но со временем произошли изменения в личностном плане, работе, профессиональной деятельности. Я защитила диссертацию, использовала метод АСПО, за что очень Вам благодарна. Спасибо, я никогда не перестану восхищаться Вами!

Логвина-Бык Татьяна Анатольевна (канд. психол. наук, доцент Мелитопольского государственного педагогического университета): У нас была плодотворная работа как в большом зале непосредственно под руководством Тамары Семёновны, так и с изучением методик – в малой группе. На Авторские школы мы

²⁷ Теория и практика глубинной психокоррекции : Четвертая и Пятая Авторские школы академика НАПН Украины Т. Яценко / А. В. Глузман и др. [под ред. Т. Яценко]. Ялта, 2010. 200 с.

приезжаем регулярно, начиная со II Авторской школы. С Тамарой Семёновной мы познакомились в Мелитопольском государственном педагогическом университете, где Вы провели замечательный мастер-класс для магистрантов. Надеюсь, мы будем и дальше учиться у Вас новым методикам, одной из которых является работа с камнями. Благодарим Вас, Тамара Семёновна, за Ваш оптимизм, позитивные эмоции, энергию, которую Вы даёте нам, новые умения и профессионализм. Спасибо Вашим ученикам и последователям, которые помогают нам исследовать новые профессиональные творческие пути, знакомят с новыми методиками.

Уч. гр.: Я шесть лет занимаюсь гештальтпсихологией, но когда увидела Ваши занятия в Краматорске, тут же решила приехать на Авторскую школу. Первые два дня я чувствовала усталость, было ощущение того, что прошла вечность. Вчера и сегодня мне кажется, что пролетела минута, и я бы работала ещё и ещё. Я восхищаюсь Вашей работой, вашим опытом, вашей выдержкой и силой. Даже наблюдая за процессом, устаёшь, но Вы излучаете так много силы, энергии и позитива! Благодарю Вас за опыт. Я стала Вашей почитательницей и последовательницей.

Макеич Софья Евгеньевна (практический психолог, г. Краматорск): Дорогая Тамара Семёновна! Спасибо судьбе за дарованную мне возможность знакомства с Вами. Позвольте мне выразить своё ощущение по отношению к Вам этими строчками:

*...И светят мудростью глаза те, что роняют звёзды.
Они познали боль и страх, они познали слёзы.
Они умеют осветить любого легким счастьем.
Они умеют озарить любую тьму ненастьем.
Своей улыбкой и теплом прекрасны, как богиня,
Вы будете счастливы во всем и навсегда любимы!"*

Поляничко Елена Николаевна (канд. психол. наук, зав. кафедрой физвоспитания МАУП, г. Киев) и **Кононова Марина Николаевна** (психолог, преподаватель ДНТУ, г. Донецк): В ходе работы IV Авторской школы по глубинной психокоррекции академика НАПН Украины Т. С. Яценко мы ещё раз убедились, что психокоррекция по методу АСПО способствует самоанализу и самокоррекции, что является существенным толчком к пониманию собственных глубинных аспектов психики. Развитие социально-перцептивного интеллекта является необходимым условием для профессиональной деятельности психолога-практика, снимая проблему его психического выгорания.

Психодинамическая теория, разработанная Т. С. Яценко, является основой для дальнейших научных исследований в области глубинной психологии. Благодаря неоднократной возможности прохождения групп АСПО и Авторских школ мы научились жить без тревоги, внутреннего напряжения и конфликта, приобрели уверенность в себе, внутреннюю гармонию и радость жизни!

Отзывы участников VI Авторской школы²⁸

Оксана Усатенко (канд. психол. наук, докторант кафедры психологии РВУЗ КГУ, старший научный сотрудник Центра глубинной психологии, г. Ялта): Я всегда с нетерпением жду авторских школ, чтобы встретиться с теми, кто так же чувствует и ценит достоинства метода Тамары Семеновны. Особенностью авторских школ является неповторимая атмосфера, которая создается благодаря эмоциональному вкладу и индивидуальности участников. Каждая школа запоминается нам по тем или иным фрагментам работы, переживаниям и т. п. Хочу сказать всем спасибо за понимание, теплую и непринужденную атмосферу, способность искренне общаться друг с другом.

²⁸ Теория и практика глубинной психокоррекции : Шестая Авторская школа академика НАПН Украины Т. Яценко / Сост. В. П. Андрущенко, А. В. Глузман. Киев, 2012. 226 с.: ил.

Профессионально ориентированное общение дарит заряд энергии и способствует обмену мыслями и установлению научных связей.

Андрей Бобров (частный предприниматель, г. Красный Лиман): Добрый день всем присутствующим. Очень приятно видеть ваши лица, улыбки, добродушные взгляды. Я закончил факультет психологии в Славянском государственном педагогическом университете, получил диплом, но не реализовал себя в данной специальности. Приехав на Авторскую школу, я старался внимательно слушать, но первые два-три дня прошли как в тумане. Наверное, срабатывали защитные реакции. А потом внимание обострилось, пришло переосмысление, и, как говорит Тамара Семеновна, открылись каналы либидо. Мне очень понравились невербальные упражнения на берегу моря, ведь они проводятся искренне и приносят огромное удовольствие. Сегодня утром я задумался над тем, что скажу своим родным и близким об их положительных качествах, когда вернусь домой. Мысленно проговорил каждому приятные слова. Я даже прослезился – такая реакция меня удивила. Я задумался и понял, что психологическая сила состоит в признании собственной слабости и сентиментальности. Благодаря методу АСПО я понял, что стоит заниматься психологией. Я желаю Тамаре Семеновне долгих лет жизни, здоровья, пусть не иссякает энергия, которая в ней есть. Спасибо всем!

Екатерина Гусева (преподаватель Кировоградского государственного педагогического университета имени В. Винниченко, г. Кировоград): Я не психолог. Я художник, преподаю изобразительное искусство и дизайн. Благодаря Авторской школе я поняла, что творческие люди не только художники, но и все присутствующие в зале. Приехала на занятия без определенных ожиданий, чтобы не разочароваться. Но то, что я увидела, меня приятно удивило – дружная семья во главе с мамой – Тамарой Семеновной. Большое ей спасибо за таких «детей», родство и содружество. Изначально мы работали в разных группах – Галушко Любови Ярославовны и Туз Ларисы Григорьевны. Когда группы объединились, произошло гармоничное слияние двух разных «рек», в результате чего получилась творческая работа. Большое спасибо!

Алена Сердюк (практический психолог, г. Запорожье): Я искренне рада приветствовать самых стойких, искренне влюбленных в Тамару Семеновну, в волшебный, чудесный метод АСПО, который она представляет, и в светлый город Ялта. Метод активного социально-психологического обучения позволяет нам полюбить себя, принять все наши стороны, наш внутренний мир – яркий, большой и светлый. Мы понимаем, что все наши потаенные уголки, черты характера – хорошие, и мы их принимаем. Огромнейшая благодарность Тамаре Семеновне и всем вам за то, что вы рядом, что вы помогаете понять тепло и добро, которое есть в нас и вокруг нас. Невербальные упражнения на берегу моря – это уникальный метод, от которого я получаю огромное удовольствие. С помощью таких упражнений явно и наглядно вырисовывается модель нашего поведения в жизни, есть возможность проанализировать его и сделать для себя выводы. Когда я впервые приехала на Авторскую школу, мне было тяжело выполнять упражнения «Коридор желаний» и «Комплименты». Трудно было не только говорить комплименты незнакомому человеку, но и слышать их в свой адрес. Сегодня я могу открыто смотреть в глаза незнакомому человеку, находить что-то такое, за что его можно похвалить. Во время невербальных упражнений мне было легче доверять незнакомым людям. Занятия Авторской школы для меня очень дороги, а опыт, приобретенный на них, очень ценен. Мне хочется пожелать, чтобы ваших ресниц коснулись крылья мечты, чтобы вокруг вас был лес доброты, чтобы над вами сияли звезды радости, а впереди была дорога надежды. Огромное всем спасибо!

Наталя (вчитель української мови, м. Пирятин, Полтавська область): Я вчитель української мови й отримала другу освіту – психологічну. Психологію люблю і щораз відкриваю для себе щось нове. Дякуючи Любові Ярославівні Галушко я потрапила на

Авторську школу, щоб пізнати теорію і практику глибинної психокорекції. Я зрозуміла і відкрила себе, хоч до цього часу була впевнена, що знаю себе добре. Передусім, я дуже вдячна пані Тамарі і всім учасникам Школи за те, що допомогли в пізнанні себе. Я знаю напевно, що приїду до Ялти знову. Відчуття, яке я отримала на невербальних вправах біля моря, дає мені можливість сприймати всіх учасників Авторської школи як родину, даруючи свою посмішку, добре слово й отримуючи їх навзаєм. Шановна моя родинно, я хочу вам побажати:

Дай вам Боже на плечі легкої ноші,
На життєвій стежині – друзів лише хороших,
Для серця – пісень водограю,
А щастя, любові, здоров'я й багатства безмежно й без краю!
Спасибі, що ви були зі мною! До зустрічі!

Елена (студентка, г. Лисичанск): Мое первое образование – финансовое, а в этом году я буду защищать диплом по специальности «Психология». В Ялту я ехала за сертификатом, не имея ожиданий или опасений по поводу предстоящих занятий. Ни Тамару Семеновну, ни метод АСПО я ранее не знала. Когда увидела в первый день Авторской школы, что Тамару Семеновну все благодарят, дарят цветы, книги, обсуждая что-то, то очень удивилась. В обеденное время я гуляла по городу и усердно искала памятник Тамаре Семеновне. Затем была малая группа, активная работа, я видела, как по рисункам буквально «гадают» о жизни. Не выдержала и позвонила своему методисту с вопросом, почему у нас не изучают метод АСПО и работы Т. С. Яценко. Ведь мы изучаем З. Фрейда, А. Н. Леонтьева и других психологов. Спасибо Любови Ярославовне за способствование в присутствии на Авторской школе. Я проработала свою проблему, хотя думала, что у меня ее нет. Большое всем спасибо!

Софья Макеич (практический психолог, г. Краматорск Донецкой обл.): Всем доброго дня и солнца в душе. Много было сказано чудесных слов. Если бы не метод АСПО, то страшно представить, сколько времени бродила бы в потемках. Интуитивно я понимала, что что-то нужно менять, но не знала, как. В группах АСПО четко и ясно раскрывается возможность познать себя. Нужно воспользоваться ею, если этого хочешь, можешь и готов. Кроме всего важного, целостного и научного раскрываются интимно важные аспекты для каждого человека, собирающего, проходящего, идущего дальше и несущего с собой нечто в науку. «Спасибо!» – это мало. Мне хочется сказать больше – земной поклон за существование метода и такого человека, как Тамара Семеновна. Огромное спасибо всем за то, что работали и давали обратную связь, материал для работы. Заряда после Авторской школы хватает надолго, поэтому я не знаю, как дальше жить без аккумуляции солнца групп АСПО. Поклон вам всем земной! Спасибо!

Отзывы участников VII Авторской школы²⁹

Уч. гр.: Я второй раз на Школе. Так получилось, что моя работа вообще не касается психологии (я сварщик), но я здесь ради оптимизации отношений с женой. Психология стала движущей силой в наших отношениях, потому что сначала был интерес к жене как к психологу, а потом возник интерес к ней как к человеку. На протяжении трех лет я сопротивлялся поездке на Ваши занятия, и меня возмущало то, что она едет сюда. Я хотел получить разгадку вопроса – к кому она сюда ездит? Она мне говорила, чтобы я нарисовал рисунки, и меня «разберут», убеждала меня в том, что мне понравится и я захочу приехать снова. Сейчас я уже могу сам себя собирать по крупицам. В работе приходится сталкиваться с людьми, которые не хотят понимать или

²⁹ Теория и практика глубинной психокоррекции : Седьмая Авторская школа академика НАПН Украины Т. Яценко / Сост. : Андрущенко В. П. , В. И. Бондарь. Киев, 2015. 304 с. : ил.

отстаивают свою точку зрения, которая не совсем правильна. Раньше даже доходило до нервных срывов, чуть ли не до рукоприкладства. Но этим все равно человека не сдвинуть с его позиции. В итоге я стал управлять своими эмоциями. Начал брать человека разумом и заметил значительные изменения к лучшему. Это мне очень помогает в продуктивности труда и самосохранности. Хочу поблагодарить за этот интересный опыт!

Уч. гр.: Меня уже слышали, я из Горловки. По образованию психолог. Закончила Донецкий институт специального образования в 2007 г. и с тех пор работаю в детском саду. В этом году удачно аттестировалась на категорию. Люблю свою работу, детей и знаю их не только по имени, но и «на ощупь» (*смеется*). В этом году поступила в Славянский университет в магистратуру. Студенткой была знакома только с социально-психологическим тренингом. А еще была волонтером и проводила в основном профориентационные тренинги со старшеклассниками в школе. После этого я решила, что в школе работать никогда не буду. Осталась в садике и ни дня об этом не пожалела. Сейчас чувствую, что садика мне маловато. Поступление в магистратуру воспринимаю как подарок судьбы. Первая встреча с тренингом в авторстве одного из преподавателей для меня была негативной. Осенью была на одном из вводных тренингов по психологии. Получилось так, что меня «разобрали» по пунктикам, но не «собрали». Я в разобранном состоянии уехала домой. Ценным приобретением было знакомство с преподавателем нашего Славянского университета А. Э. Мелоян. После группы она подошла и похвалила меня за работу. Сказала, что ей меня жаль оттого, что мне причинили боль. Еще сказала, что можно осуществлять психокоррекцию безболезненно и менее травматично, как делает Т. С. Яценко. Только на сессии я узнала, что Анаит Эдуардовна преподаватель, который работает по Вашему методу. К ней я ходила на индивидуальное консультирование. Вы часто говорите об эмоциональной самозащищенности, так вот – у нее это главный критерий. Она вообще не касалась тех аспектов, с которыми я была не готова работать. Поначалу у меня было очень много эмоций. Благодаря Вашему методу и Анаит Эдуардовне я стала эмоционально стабильной и смогла говорить о многих вещах с позиции «над ситуацией». В феврале она посоветовала мне побывать на Вашей Авторской школе. После работы у меня не получалось снова встретиться с ней на индивидуальном консультировании, но сейчас я уже знаю, что после такой работы должно пройти не менее трех месяцев. Я ценю наше знакомство с А. Э. Мелоян и то, что она дала мне первый стимул для знакомства с Вашей, Тамара Семеновна, Школой. Потом судьба свела меня в Киеве с Ю. А. Святенко, которая как представитель Вашей Школы тоже рассказывала мне о Вашем методе. Я сказала, что обязательно приеду на Авторскую школу. У А. Э. Мелоян я категорически отказалась рисовать рисунки, поскольку я не умею этого делать. Отказалась потому, что мои рисунки не находили во мне эмоционального отклика. Она мне сказала, что мастерство рисования здесь не главное, а важны символы, образы. Ваши неавторские рисунки мне нравятся, они вызывают у меня определенные ассоциации, мысли, чувства. Свои рисунки я так не воспринимаю. Благодарю Ю. А. Святенко за то, что она уговорила меня нарисовать комплекс. Когда рисовала первую тему, то у меня был ступор, но потом как понеслось – вся ночь пропала. Муж вышел на кухню и спросил меня о том, что я делаю. Я ответила: «Иди спать, я самоисцеляюсь». Посмотрев мои рисунки, он спросил, нарисовала ли я себя. Получив положительный ответ, он задал вопрос, не слишком ли я застряла на своем прошлом. Я ответила, что такая тематика рисунков. Очень благодарна Богу и судьбе за то, что несмотря ни на что мне по жизни везет на хороших людей. Спасибо Вам огромное, Тамара Семеновна!

РОЗДІЛ II ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ПСИХОДИНАМІЧНОЇ ПАРАДИГМИ

Біла О. А., Галушко Л. Я., Манжара С. О., Педченко О. В.
Розвиток психодинамічної теорії
в єдності з діагностико-корекційною практикою

Стаття присвячена висвітленню особливостей та науково-теоретичних передумов глибинно-корекційної практики за методом активного соціально-психологічного пізнання (АСПП). Психодинамічна теорія та глибинно-корекційна практика впродовж сорока років не лише розширили свої можливості надання глибинно-психокорекційної допомоги учасникам груп АСПП, але і набула можливостей наукового методу пізнання психіки в її цілісності (свідоме / несвідоме), за критеріями адекватності та об'єктивності цілісного пізнання психічного. Стаття акцентує увагу на тому, що процес АСПП має як науково-дослідні можливості, так і практичні, та здатний забезпечувати оптимальне надання допомоги суб'єкту у вирішенні особистісних проблем, і сприяє формуванню його професійних якостей як психолога-практика.

Ключові слова: психодинамічна теорія, діагностика та корекція, активне соціально-психологічне пізнання (АСПП), психодинамічна парадигма.

Психодинамічна теорія в нерозривній єдності з психологічною практикою створює базу для розвитку теоретико-методологічних основ вітчизняної практичної психології, сприяє підвищенню рівня професійної компетентності психологів. Така форма підвищення кваліфікації допомагає адекватному розумінню практикуючими психологами сутності психічного в його глибинному вираженні, відповідному психодинамічній методології, що лежить в основі методу, розробленого Т. Яценко – активного соціально-психологічного пізнання (далі – АСПП).

Глибинна психокорекція започаткована в Україні у 1978 році. На початкових етапах емпірична база формувалась на основі роботи в малих групах. Авторські школи академіка НАПН України Т. Яценко (далі – Авторські школи), які практикуються у великій аудиторії, стали доступними для широкого втілення в практику пізніше (з 2006 р.). У цей час колектив вчених під керівництвом Т. Яценко розробив галузевий стандарт вищої освіти з практичної психології (рис. 1.) [2].

Галузевий стандарт включає ряд дисциплін, таких як: «Психоаналіз комплексу тематичних малюнків», «Глибинні

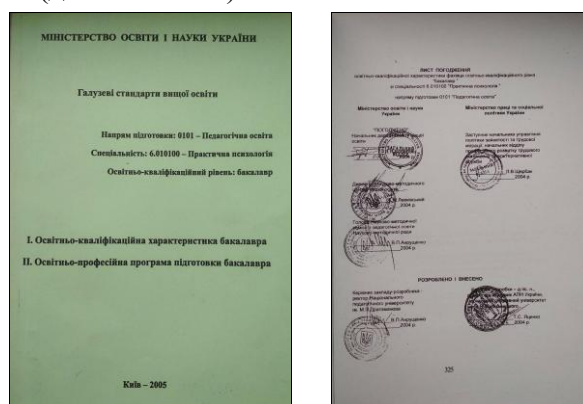

Рис. 1. Галузевий стандарт вищої освіти з практичної психології

чинники релігійної віри», «Активне соціально-психологічне пізнання» тощо, які базувались на апробованих глибинно-корекційних методах. Введення Стандарту загострило потребу в підвищенні кваліфікації практикуючих психологів України в галузі глибинної психокорекції. Отже, виникла потреба в розширенні практики Авторських шкіл, які сприяли підвищенню кваліфікації. Школи сприяли опануванню теорією та інструментарієм роботи психологів у форматі психодинамічного підходу та його реалізації в методі АСПП. Позначена форма підвищення кваліфікації сприяє вдосконаленню умінь ведення психокорекційної практики в контексті її відповідності психодинамічній методології активного соціально-психологічного пізнання. Крім щорічних Авторських шкіл (з 2006 р.), проводяться семінари-практикуми (двічі на рік), а для аспірантів та докторантів (з усієї України) – ще й щорічні наукові сесії, все це у форматі психодинамічної парадигми. Глибинна корекція є складовою навчального процесу студентів психологічного факультету Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Періодично для студентів ЧНУ, в рамках навчальних програм, проводяться публічні 2-3 годинні сеанси занять АСПП, з екранізацією, у великій аудиторії. Цей матеріал узагальнюється і використовується при написанні кандидатських і докторських дисертацій, що узагальнено у статті О. Стасько (у цій монографії).

Друга причина необхідності публічного проведення глибинно-корекційного процесу у великих групах полягала у тому, що психодинамічна парадигма розкриваючи об'єктивні закони розвитку психіки в її цілості, відкрила перспективи вийти за рамки конфіденційності. Весь діагностико-корекційний процес спирається на об'єктивні закони психіки, які вдалося розкрити у своїх працях (в процесі формування психодинамічної теорії) Т. С. Яценко. Психоаналітичний шлях науково-практичних пошуків переконує у значущості категорії «позадосвідного», що відкриває перспективи дослідження цілісної психіки, як об'єктивної реальності. Чим більших обертів набувало пізнання психіки, тим більше розкривалась її універсальність і відповідність законів функціонування сфери несвідомого законам Всесвіту і тим ефективніше здійснювались сеанси проведення груп АСПП у великій аудиторії.

У середині 90-х років ХХ ст. у психодинамічній парадигмі відбулося уточнення структури психіки, що дозволило як доповнити вертикальні взаємозалежності лінійними, так і скорегувати характер суперечливих протистоянь: фрейдівський антагонізм Супер-Его та Ід доповнено лінійними взаємозалежностями підструктур психіки (див. рис. 2 «Модель внутрішньої динаміки психіки»). Останнім, на відміну від антагонізму, характерна антиномія, тобто «співіснуванні» по «горизонталі» [22; 24].

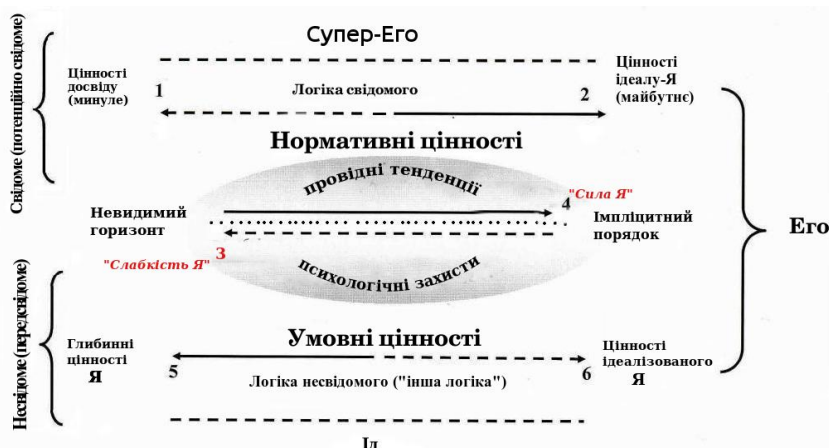

Рис. 2. Модель внутрішньої динаміки психіки

Серед наукових здобутків психодинамічної парадигми, вагомим є дослідження системи психологічних захистів, які створюють певні бар'єри на шляху глибинного пізнання. У психодинамічній парадигмі захист розглядається як системно-диспозиційне утворення [18]. «Сутність поняття «психологічний захист» не вичерпується лише окремими захисними механізмами, які введені З. Фрейдом, (раціоналізація, проекція, ідентифікація, витіснення, заміщення). Захисна система має структурну (диспозиційну) організацію на когнітивному, емотивному, поведінковому рівнях» [24, с. 61]. Психодинамічна парадигма внесла уточнення в розуміння захисної системи суб'єкта поділом їх на: базальні (особистісні) та периферійні (ситуативні), які асимілюють вказані вище механізми, відкриті З. Фрейдом.

Базальні захисти пов'язані з категорією «позадосвідне», яке формується на основі абстрагування від конкретики ситуативного досвіду та латентному узагальненні слідових ефектів і фіксацій. Позадосвідне задає спрямованість мимовільній (спонтанній) активності суб'єкта, що виявляється в його провідних тенденціях. «При цьому енергетичні пріоритети «позадосвідного», які визначаються едіпальною залежністю суб'єкта, прагнуть до реалізації через базальні форми захистів в умовах інтеграції з ситуативними формами, що мають спрямованість на просоціальну адаптацію» [24, с. 57]. Отже, базальна форма захистів є наддосвідною і тому, що ми не можемо її пізнавати виокремлено від цілісної психіки. Базальна форма захистів може заявляти про себе лише через периферійні захисти. «Периферійна ж (ситуативна) форма захисту має соціально-адаптаційну мету, не втрачаючи залежності від потреби Я в підтвердженні ідеалу» [24, с. 57]. Зважаючи на те, що базальні захисти діють по «горизонталі», а ситуативні – по «вертикалі», констатовано, що одноактна поведінка презентує інтереси і свідомого, і несвідомого.

Процес глибинної корекції передбачає нейтралізацію, послаблення активності ситуативних захистів, що сприяє оптимізації способів вияву і вивчення (оголення) базальних, глибинно-детермінованих їхніх форм. Розуміння захистів дає можливість працювати з людьми у великій аудиторії, завдяки універсальності захисних механізмів, які актуалізуються в процесі спостереження за дійсною психоаналітичною роботою. Майстерність психолога полягає в тому, щоб ослаблювати, пом'якшувати опори, які актуалізуються при спробах прямолінійної орієнтації на пізнання глибинних чинників психіки. В АСПП створюється атмосфера ослаблення чинників, що провокували б вияв периферійних (ситуативних) захистів. Останньому сприяє введення принципів організації глибинного пізнання: звертання один до одного на «ти» й на ім'я; щирість на емоційні реакції «тут і зараз», добровільність; прийняття себе й інших такими, якими вони є; відсутність критики, оцінних суджень (добре / погано), рекомендацій; спонтанність, невимушеність. Принципи функціонують в параметрах бажаності, а не обов'язковості. Більшої дієвості набуває закон «позитивна дезінтеграція і вторинна інтеграція психіки на вищому рівні її розвитку» [21]. Цей закон передбачає ведення процесу глибинної корекції так, щоб уникати емотивного напруження та зберігати емоційний стан учасників АСПП в оптимальному стані, що сприяє когнітивному опрацюванню матеріалу. Таким чином, вся діагностично-корекційна процедура АСПП підкорена вимогам позитивної дезінтеграції і вторинної інтеграції на вищому рівні психічного розвитку. Позитивна дезінтеграція характеризується порційністю, багаторівневістю та ґрунтується на процесуальності діагностики.

Вагомим внеском у психологію є введення та розкриття психодинамічною парадигмою нових принципів пізнання. Принцип додатковості [23, 24, 25] ставить акцент на необхідності врахування в процесі дослідження психіки обох сфер свідомого і несвідомого: «...принцип додатковості стосується реальностей, що відрізняються функціональною суперечливістю і несумісністю, але, при цьому, вони мають перспективи вивчення їх в цілісності» [25, с. 128]. Принцип додатковості Т. Яценко ввела у психологічну науку у вигляді двох принципів: «принцип невід'ємності

свідомого і несвідомого» і «принцип із іншого». Ці принципи різні за своєю суттю, але взаємопов'язані. Принцип невід'ємності стосується природи психічного в його цілісності, а принцип «із іншого» – професійності постановки психологом запитань, що стимулюють взаємодію з респондентом. Авторські школи, які проводяться у великій аудиторії, доводять дієвість указаних принципів, що вказує на необхідність будувати запитання на діагностичній доцільності, що сприяє пробудженню енергетичного імпульсу до спонтанної активності суб'єкта (самоплинної вмотивованості поведінки), яка «зшиває» (за «вертикаллю») обидві сфери.

Все це опирається на принцип невід'ємності, який вказує на те, що оптимальне пізнання цілісної психіки потребує уваги до обох сфер (свідоме / несвідоме), які функціонально є взаємозалежними та, водночас, автономними. Цей принцип «...спрямовує дослідницьку увагу на те, що дві сфери психіки не тільки взаємопов'язані, а й опосередковано причетні до самого процесу формування тієї чи іншої сфери» [25, с. 129]. Таким чином, принцип невід'ємності засвідчує імпліцитну активність двох сфер (свідоме / несвідоме) у кожному акті поведінки суб'єкта. Принцип же «із іншого» задає методологічні основи, що «обумовлюють вияв несвідомого, у синтезі із свідомим, в акті спонтанної активності суб'єкта. Він втілює у собі передумови для оптимізації діагностико-корекційного процесу на межі дотичності сфер свідомого і несвідомого» [25, с. 133]. Цей принцип розкриває шлях методологічної реалізації принципу додатковості, що обумовлює специфіку побудови глибинного пізнання.

Таким чином, введення *принципу додатковості*, який у психології набуває диференціації на два вищевказані принципи (невід'ємності двох сфер та «із іншого»), сприяє оптимізації процесу глибинного пізнання, що і відкрило перспективи формування методології АСПП.

Новітнім здобутком психодинамічної теорії є введення Т. Яценко категорії «імпліцитний порядок», що підтверджує цілісність психічного. «Імпліцитний порядок» – невидиме і неконтрольоване ззовні впорядкування спонтанних виявів активності респондента» [26]. Він існує в межах «невидимого горизонту». Вказані вище категорії довершили відкриття Т. Яценко Модель внутрішньої динаміки психіки (див. рис. 1). «Імпліцитний порядок» інтегрує силові поля дотичності свідомого і несвідомого, незалежно від їхньої функціональної асиметричності. Підлеглість психіки імпліцитному порядку виявляється в спонтанній активності суб'єкта, його можливостях розкласти малюнки (авторські чи репродукції художніх полотен) в прийнятній для нього черговості розгляду. Суб'єкт не може відповісти на запитання чому саме так він їх розташував, але його психіка «знає», що саме так визначається значущість ілюстрацій. Т. Яценко пише: «Отже, психіка респондента латентно володіє смисловою значущістю для нього того чи іншого малюнку» [26]. Все це засвідчує гіпотезу про те, що «психіка знає все» (заявлено Т. Яценко, 2009 р.). Звідси висновок, що латентність процесів несвідомого не знижує його когнітивну потентність.

Важливим здобутком психодинамічної теорії є введення в психодинамічній парадигмі категорії «едіпальна довершеність», яка не суперечить, а доповнює розуміння едіпальної залежності суб'єкта від первинних лібідних об'єктів (батьків). Останнє сприяє констатації факту пріоритетності фізіологічної приналежності індивіда до утроби та змішення крові з татуйованими об'єктами, тобто надає реальності факту «Табу на інцест», який соціально обмежує поведінку особи заборонаю інцесту. Обмеженість можливостей суб'єкта на інтимну єдність з кровно рідними людьми постфактумно синтезується з феноменом «едіпальної довершеності» з огляду на те, що кожна особа уже є причетною до кровозмішення (дівчинка несе кров батька, а хлопчик – матері). Таким чином, психодинамічна парадигма розкриває значущість перинатального (домовного) періоду розвитку психіки суб'єкта для майбутнього особистісного самостворення та професійної самореалізації. Символіка

перенатального періоду доводить вагомість глибинних детермінант домовного періоду, як провідних чинників розвитку психіки [9].

Наукові здобутки психодинамічного підходу сприяли успіху публічної форми ведення глибинної корекції у великих аудиторіях, з екранізацією процесу діалогічної взаємодії психолога з респондентом, що спирається на матеріалізовані посередники (малюнки, камені, ліпка та ін.). Завдяки універсальності механізмів психологічних захистів, відбувається актуалізація емотивних імпульсів до активної роботи над собою, цьому сприяє і використання візуалізованих засобів.

Зупинимося конкретніше на специфіці проведення Авторських шкіл академіка НАПН України Т. Яценко.

Авторські школи започатковано в 2007 році і проводяться щорічно: I Авторська школа (м. Ялта, травень 2006 р.); II Авторська школа (м. Ялта, квітень 2008 р.); III Авторська школа (м. Умань, липень 2008 р.); IV Авторська школа (м. Ялта, квітень 2009 р.); V Авторська школа (м. Слов'янськ, Донецька обл., липень 2009 р.); VI Авторська школа (м. Ялта, квітень 2010 р.); VII Авторська школа (м. Ялта, квітень 2011 р.); VIII Авторська школа (м. Ялта, квітень 2012 р.); IX Авторська школа (м. Ялта, квітень 2013 р.); X Авторська школа (м. Черкаси, квітень 2014 р.); Авторська школа (м. Умань, липень 2015 року); Авторська школа (м. Умань, липень 2016 року); Авторська школа (м. Умань, липень 2017 року); Авторська школа (м. Умань, липень 2018 року).

На Авторські школи приїжджають учасники із різних міст України: м. Донецьк, м. Івано-Франківськ, м. Ізмаїл, м. Запоріжжя, м. Кропивницький (Кіровоград), м. Київ, м. Кривий Ріг, м. Краматорськ, м. Лисичанськ, м. Львів, м. Маріуполь, м. Мелітополь, м. Полтава, м. Пирятин, м. Сімферополь, м. Слов'янськ, м. Татарбунари, м. Тернопіль, м. Умань, м. Харків, м. Хмельницький, м. Червоноліман, м. Черкаси, м. Ялта; а також з близького зарубіжжя: Німеччина, Росія. Серед учасників Авторських шкіл: доктори та кандидати наук; викладачі, практичні психологи, соціальні педагоги, вчителі освітніх закладів та медичні працівники, студенти й аспіранти вищих навчальних закладів України, студенти другої вищої освіти, представники інших професій.

За результатами Авторських шкіл, підготовлено та опубліковано матеріали семи Авторських шкіл (див. рис. 3-8) [11-15].

Програма Авторських шкіл впродовж тижневої роботи включає три блоки: а) групові заняття з використанням невербальних вправ (зранку, на природі); б) представлення психодинамічної теорії і методології; в) практика глибинно-психологічного пізнання психіки, з використанням візуалізованих (опредметнених) засобів: моделі із каменів, просторові моделі (за участю учасників АСПП), психоаналітична робота з використанням тематичних авторських малюнків, репродукцій художніх полотен та ін.

Заняття проводяться в актовому залі з екранізацією усього процесу, який забезпечується з окремим респондентом, презентуються теоретичні та обов'язково представляються методологічні основи глибинно-психологічного пізнання в єдності з відповідною практикою. Увага зосереджується на теоретико-методологічних засадах глибинно-психологічного пізнання і об'єктивуванні закономірностей розвитку психіки, акцентується увага на використанні методів, які спираються на метафоричність використання образного матеріалу.

Провідним методом є метод АСПП, який актуалізує процеси інтелектуального осмислення теорії в єдності з практикою глибинно-психологічної корекції. Присутніх у залі взаємопов'язують процеси співпереживання, співпричетності до цілісності глибинно-психологічного пізнання, інтелектуальної співтворчості, проективної ідентифікації та ін. Все це створює відчуття єдності і спільної спрямованості на особистісно-професійне зростання. Таким чином, впродовж семи днів, як правило, до

обідньої перерви, робота ведеться Т. Яценко в актовому залі (з усіма учасниками Школи), а в другій половині дня – в малих групах, які ведуть її послідовники.

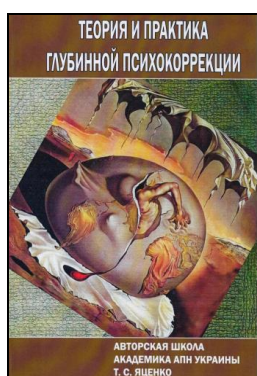

Рис. 3

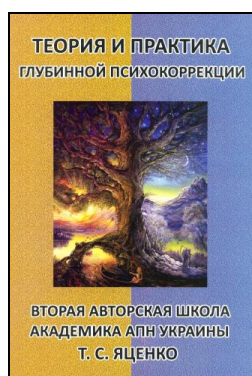

Рис. 4

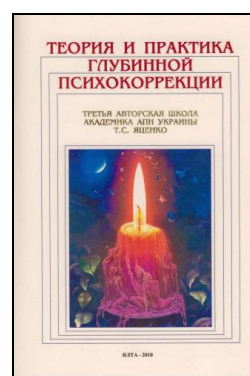

Рис. 5

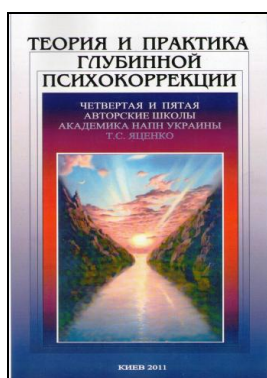

Рис. 6

Рис. 7

Рис. 8

За минулі десять років, ведучими малих груп (паралельно з Т. С. Яценко) були послідовники науковця, кандидати психологічних наук (дисертації яких захищено в психодинамічній парадигмі), доценти: Т. Білуха, Л. Бондаревська, Л. Галушко, І. Євтушенко, І. Калашник, О. Максименко, О. Святка, О. Стасько, Л. Туз, О. Усатенко (див. рис. 9). Усі запитання, які піднімалися (теоретичні, практичні) у великій аудиторії, конкретизуються у малих групах в рамках методу АСПП.

У психоаналітичному процесі використовується самопрезентація респондента в символічно-предметних, метафорично-архетипних формах (малюнки, просторові моделі, моделювання з каменів і т. д.) для прозорості та адекватного розуміння респондентом факту запрограмованості внутрішнього світу попереднім досвідом. На особливу увагу заслуговує авторська методика психоаналізу комплексу тематичних малюнків [7, 19, 20], що сприяє різнобічній візуалізації саморефлексії, що стимулюється чисельністю тем. Застосовуються і інші психоаналітичні прийоми, які досліджено у дисертаціях: діагностика і корекція внутрішніх суперечностей особистості засобами психодрами – Т. Богдан [1], психоаналітичний підхід до використання малюнку – Н. Гриньова [3], використання художніх творів у глибинному пізнанні – А. Камінська [5], опредметнені моделі – М. Маїк [6], комплекс тематичних малюнків – Л. Мошенська [8], метафоричність казки – В. Солодухов [10], полівалентність символіки тематичних психомалюнків – П. Теслюк [17], метафоричність символіки малюнків – Л. Драгола [4].

Рис. 9. Ведучі малих груп (зліва на право): О. Стасько, І. Євтушенко, О. Полянничко, Т. Яценко, О. Усатенко, Л. Галушко, О. Максименко

На Авторських школах використовується психоаналітична робота з використанням каменів (див. рис. 10). Зокрема, в процесі такого типу роботи, можна досліджувати приховані аспекти сімейних взаємин. При цьому увага звертається на розміщення протагоністом каменів у композиції (відстань один від одного), колірну гамму, взаємозв'язок образів між собою і з життєвими подіями, просторово-часові співвідношення в композиції. Методика роботи з каменями може використовуватися як окремо, так і в поєднанні з іншими методиками: авторським малюнком, репродукціями художніх полотен, ліпкою, просторовим моделюванням тощо.

Рис. 10. Психоаналітична робота з використанням каменів

Кожен фрагмент діагностико-корекційної роботи з використанням візуалізованих репрезентантів (ліпка, метафоричні карти, авторські тематичні малюнки, психоаналітична робота з використанням іграшок, каменів, свічок тощо) завершується обговоренням учасників групової роботи АСПП, що актуалізує саморефлексію у когнітивно-емоційних параметрах.

Психодинамічна робота у великій групі може включати одноденний виїзд на природу: відпочинок, багаття, з відповідними спільними приготуваннями їжі, та з практикою апробації невербальних вправ. Рис. 12 ілюструє виконання невербальних вправ на природі. Невербальні вправи описані у книгах Т. Яценко [18, 22] та посібниках з Авторських шкіл [11-16]. Заняття з невербальних вправ у груповій формі (переважно на природі) є формою синтезу навчання та психічного оздоровлення, як і весь процес

АСПП. Такі заняття сприяють інтеграції учасників Авторської школи, налагодженню особистісних відносин, збільшенню взаємної довіри, підвищенню працездатності і позитивних емоцій, налаштуванню на самопізнання. У межах Авторських шкіл академіка НАПН України Т. Яценко використовуються невербальні вправи за методом активного соціально-психологічного пізнання.

Рис. 11. Психоаналітична робота з використанням іграшок. Справа – О. Нагула, послідовниця Тамари Семенівни (доцент кафедри практичної психології, Київський університет імені Бориса Грінченка)

Рис. 12. Невербальні вправи

Підсумовуючи, відмітимо, що представлений вище аналіз розвитку психодинамічної парадигми академіка НАПН України Т. Яценко реалізується у відповідній діагностико-корекційній практиці АСПП як в малих, так і у великих групах, має як практичне, наукове, так і прикладне значення, що доводять чисельні дисертаційні дослідження.

Література:

1. Богдан Т. В. Діагностика і корекція внутрішніх суперечностей особистості засобами психодрами у процесі активного соціально-психологічного навчання (Діагностика и коррекция внутренних противоречий психики посредством психодрамы в процессе активного социально-психологического обучения) : дис. ... канд. психол. наук. Харків, 2012. 224 с.
2. Галузевий стандарт вищої освіти (розроблений під керівництвом Т. Яценко). Напрямок підготовки: 0101 – Педагогічна освіта. Спеціальність: 6.010100 – Практична психологія. Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр. Київ, 2005. 325 с.
3. Гриньова Н. В. Проективно-тестові та психоаналітичні підходи до використання малюнку в діагностико-корекційному процесі (Проективно-тестовые и психоаналитические подходы к использованию рисунка в диагностико-коррекционном процессе) : дис. ... канд. психол. наук. Харків, 2013. 192 с.
4. Драгола Л. Метафоричність у системі глибинного пізнання психічного майбутнім практичним психологом : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Харків, 2013. 18 с.
5. Камінська А. М. Особливості використання художніх творів у процесі глибинного пізнання психіки суб'єкта : дис. ... канд. психол. наук. Луцьк, 2016. 455 с.
6. Маїк М. Опредметнені моделі впливу особливостей психіки суб'єкта в її цілісності : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Луцьк, 2015. 23 с.
7. Максименко С. Д., Яценко Т. С. Психологія поезії в рисунку. Київ, 2006. 80 с.

8. Мошенська Л. В. Діагностичні можливості комплексу тематичних психомалюнків у дослідженні глибинних аспектів психіки (Диагностические возможности комплекса тематических психорисунков в исследовании глубинных аспектов психики) [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 1998. 19 с.
9. Сіденко Ю. О. Глибинне пізнання перинатальної символіки шляхом візуалізованої репрезентації майбутнього психолога : дис. ... канд. психол. наук. Івано-Франківськ, 2017. 508 с.
10. Солодухов В. Л. Метафоричність казки як засіб активного соціально-психологічного навчання (Метафоричность сказки как средство социально-психологического обучения) : дис. ... канд. психол. наук. Івано-Франківськ, 2006. 237 с.
11. Теория и практика глубинной психокоррекции : Авторская школа академика АПН Украины Т. Яценко / С. М. Аврамченко, Н. В. Дметерко, М. П. Зажирко, И. В. Евтушенко, А. Э. Мелоян, С. Ш. Раджабова [под ред. Т. Яценко]. Донецк, 2008. 268 с.
12. Теория и практика глубинной психокоррекции : Вторая Авторская школа академика АПН Украины Т. Яценко / А. В. Глузман, А. Э. Мелоян, И. В. Евтушенко, С. Ш. Раджабова, Л. Г. Туз [под ред. Т. Яценко]. Ялта, 2009. 221 с.
13. Теория и практика глубинной психокоррекции : Седьмая Авторская школа академика НАПН Украины Т. Яценко / Сост. : Андрущенко В. П. , В. И. Бондарь. Киев, 2015. 304 с.
14. Теория и практика глубинной психокоррекции : Третья Авторская школа академика НАПН Украины Т. Яценко / А. В. Глузман, И. В. Евтушенко, С. Ш. Раджабова, Н. П. Зажирко [под ред. Т. Яценко]. Ялта, 2010. 200 с.
15. Теория и практика глубинной психокоррекции : Четвертая и Пятая Авторские школы академика НАПН Украины Т. Яценко / А. В. Глузман, С. Ш. Раджабова, И. В. Евтушенко, Н. П. Зажирко [под ред. Т. Яценко]. Ялта, 2010. 200 с.
16. Теория и практика глубинной психокоррекции: Шестая Авторская школа академика НАПН Украины Т. Яценко / Сост. В. П. Андрущенко, А. В. Глузман. Киев, 2012. 226 с.
17. Теслюк П. В. Полівалентність змісту символіки тематичних психомалюнків (на матеріалі професійної підготовки психологів-практиків) (Поливалентность содержания символики тематических психорисунков (на материале профессиональной подготовки психологов-практиков)) : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Киев, 2000. – 20 с.
18. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції: навч. посібник. Київ, 1996. 264 с.
19. Яценко Т. С., Я. Кмит, Л. В. Мошенская Психоаналитическая интерпретация комплекса тематических психорисунков (глубиннопсихологический аспект). Москва, 2000. 192 с.
20. Яценко Т., М. Чобітько, Т. Доцевич Малюнок у психокорекційній роботі психолога-практика (на матеріалі психоаналізу комплексу тематичних малюнків) Черкаси, 2003. 216 с.
21. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: активне соціально-психологічне навчання: навч. посіб. Київ, 2004. 679 с.
22. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: навч. посіб. Київ, 2006. 382 с.
23. Яценко Т. С. Динамика развития глубинной психокоррекции: теория и практика: монография. Днепропетровск, 2015. 567 с.
24. Яценко Т. С., А. В. Глузман Методология глубинно-коррекционной подготовки психолога. Днепропетровск, 2015. 396 с.
25. Яценко Т. С., В. І. Бондар Глибинне пізнання самодепривації психіки майбутнього психолога. Київ, 2016. 383 с.
26. Yatsenko T. S. The phenomenon of «implicit order» of in-depth cognition of the psyche. *Technologies of intellect development*. Kiev, 2017. Vol. 2. №5.

Амурова Я. В.

Глибинне пізнання архетипної символіки в малюнках тату

Стаття характеризує значення архетипної символіки татувань в глибинно-психологічному аспекті. Розкривається роль феномену тілесних модифікацій у вивченні несвідомих тенденцій психіки. Зміст статті вказує на вагомість механізмів символізації несвідомої сфери особистості. Стаття доводить значущість психокорекційного процесу у визначенні глибинних детермінант психіки суб'єкта.

Ключові слова: архетип, знак, символ, смисл, татування, архетипна символіка, психокорекційний процес.

Постановка і актуальність проблеми. У сучасному суспільстві татування – одна з найдревніших форм мистецтва – набуває все більшої популярності. Розпис тіла та інші тілесні модифікації стають своєрідним культом, особливо для молоді. Феномен татування розглядався науковцями у культурному, історичному і етнографічному аспекті. Актуальність нашої роботи зумовлена недостатньою дослідженістю проблеми глибинно-психологічної семантики татувань кожної особистості в архетипності їхньої символіки.

Виклад основного матеріалу. Тілесні модифікації, візерунки, татування на тілі і обличчі цікавили багатьох дослідників, серед яких: М. Гернет, Н. Клягін, О. Ларіна, К. Леві-Стросс, О. Лобок, С. Мюллер, В. Подорога та інші. Наприклад, В. Подорога досліджував феноменологію тіла і символу, правила розмальовування обличчя [7], О. Ларіна вивчала історію татування, особливості малюнків на тілі у різних народів [4], К. Леві-Стросс описував звичай татування обличчя і тіла індійського населення мбайя-гуайкуру [5].

Аналіз літератури показав, що татування з давніх часів мали для людей потужне смислове навантаження. Тату було знаком магічного захисту від злих духів, мало культове і релігійне значення тощо. Навіть зараз у сучасному світі малюнки на людському тілі набувають нової семантичної вагомості і смислу. Категорії смислу і символу ми розкриваємо через роль архетипної символіки у малюнках татувань.

Поняття «архетип» (від грец. *arce* – початок і *typos* – форма, зразок) зустрічається ще у працях учених пізньоантичної філософії (Філон Александрійський та інші) й розглядається ними як ідея, праобраз [9, 10]. У психологічну літературу архетип вперше увів З. Фрейд, а досліджував К. Юнг. Засновник аналітичної психології розглядав архетипи як вроджені психічні структури, первинні схеми, найдревніші, всезагальні і споконвічні образи, які притаманні кожній людині [15].

Архетипи характеризуються як універсальні колективні мотиви або моделі, які є основним змістом релігії, міфології, легенд, казок і повстають з колективного несвідомого. У індивіда архетипи з'являються в мареннях і сновидіннях [14]. Філософський енциклопедичний словник характеризує архетипи так: символічні структури історії культури, які асоціюють певний тематичний матеріал свідомого і підсвідомого функціонування людських цінностей [12].

Як відомо, архетипи – це не лише відбитки схожих переживань, які постійно повторюються, але водночас вони емпірично поводять себе як сили чи тенденції повторення тих самих почуттів. «Коли архетип з'являється у фантазії, сновидінні чи житті, він приносить з собою якийсь характерний ефект і силу, завдяки якій його значення має нумінозний, чарівний, спонукальний вплив» [13, с. 85].

Архетип виявляється там, де свідоме безсиле, або коли його вплив послаблюється. Архетипи, існуючи в колективному несвідомому, мають загальне смислове наповнення для всіх людей, хоча універсального трактування несвідомих образів не існує. Адже лише з допомогою свідомого архетип можна наповнити

індивідуальним глибинно-психологічним смислом. Лише цілісна психіка дозволяє пізнати об'єктивну реальність. Таке судження підтверджує холістичний підхід у пізнанні психічного (єдність сфер свідомого і несвідомого).

За твердженням К. Юнга, «... архетип є символічною формулою, яка завжди вступає у дію там, де немає свідомих понять, або якщо такі, за внутрішніми чи зовнішніми підставами взагалі неможливі» [15, с. 192].

Архетипна символіка татувань і її глибинно-психологічний смисл є доказом навантаженості символів тату внутрішньою психічною енергією, яка перекодовується у зовнішні еквіваленти. Тоді «архетипи існують не лише у психічній сфері, але майже так само часто виявляються в умовах, які не є психічними (еквівалентність зовнішнього фізичного процесу психічному)» [16, с. 302].

Вище зазначалася символічність архетипного образу і умови, в яких цей феномен виявляється. З огляду на це, ми припускаємо, що татування водночас є і фізичними, і психічними виявами, які несуть у собі сакральне архетипне значення. Архетипна символіка, що прослідковується у малюнках тату респондентів, наповнена персональними символами та індивідуальним смислом.

Смисл – ідеальний зміст, інформація, ідея, яка притаманна ситуації, події, предметові, що виявляється у діяльності суб'єктів і здебільшого детермінує її перебіг. Зокрема, в особистісному смислі ситуацій і предметів реалізується відображуване суб'єктом відношення до власних потреб і мотивів [1]. Інакше кажучи, справжні татування на людському тілі і психомалюнки тату переважно мають індивідуальне символічне навантаження та відображають актуальні питання і переживання особистості. Як зауважує К. Юнг, «кожен символ має декілька різних значень, постійних і твердо установлених символів не існує, в ліпшому випадку спостерігаються приблизні повторення загальних визначень» [15 с. 38].

У Філософському енциклопедичному словнику подано наступне визначення символу – це образ, який окреслений в аспекті своєї знаковості і наділений усією органічністю та необмеженою полізначністю знаку [10]. У психологічному словнику В. Войтка символ розглядається як єдина ідейно-образна конструкція, яка узагальнено віддзеркалює справжні явища і предмети. Символ у вузькому значенні має в собі всі потенційні конкретизації предмета, полісемічну смислову перспективу його представлення в реальності. Символ – результативний спосіб соціально-психологічної взаємодії, який сприяє активному засвоєнню, усвідомленню і прийняттю абстрактних переконань [1]. Філософський енциклопедичний словник під редакцією В. Шинкарука окреслює наступне формулювання: «символ (від грец. σύμβολον – умовний знак, сигнал) – форма виразу і передачі духовного змісту культури через певні матеріальні предмети чи спеціально створювані образи і дії, що виступають як знаки цього змісту» [12, с. 578]. Отже, символ – образ, якому притаманний смисл, знаковість, і він має взаємозалежність з тим явищем, представником якого є [6].

Дефініції, які ми характерологічно простежили дають поштовх до розгляду категорії знаку. Символи зазвичай виражаються через сукупність знаків, їхні ознаки та індивідуальну значущість.

Знак – матеріальний предмет (явище, подія), що в процесі спілкування є представник якогось іншого предмета, властивості, відношення і використовується для зберігання, придбання, перетворення, передачі інформації [12]. Знак є предметом, що виступає в процесі мислення і спілкування як представник іншого (позначуваного ним) об'єкта (відношення, властивості, події) [1].

Філософський енциклопедичний словник під редакцією В. Шинкарука підтверджує наші думки щодо взаємозв'язку наведених визначень наступним твердженням. «Значення і смисл – характеристики знака, які фіксують, з одного боку, те, представником чого знак є, що він іменує, виокремлює, позначає, а з другого – спосіб, яким знак позначає предмет» [12, с. 229].

Символ у науці за смыслом близький до поняття «знак», але, на відміну від останнього, наділений невичерпною багатозначністю образу, що дозволяє через кожне часткове явище дати цілісне уявлення світу. За своєю природою символ тяжіє до діалогічної форми пізнання, оскільки зміст його може бути розкритий тільки у людському спілкуванні, за межами якого символ вироджується у пусту форму [12].

Символи, в якій би формі вони не поставали, зазвичай не бувають ізольованими; вони з'являються групами, продукуючи символічні композиції, які можуть розгортатися у часі, просторі, або одночасно і у просторі, і у часі [2]. Е. Фромм припускав, що мова універсальних символів тяжка для розуміння, оскільки люди забули її перш, ніж вона стала всезагальною мовою. Але розуміння цієї мови важливе для кожного, хто хоче глибше вивчити себе. На підставі цього учений вважав, що розумінню мови символів треба навчати у коледжах і школах так само, як там вивчають інші іноземні мови [6].

Архетип певною мірою пов'язаний з символом, образом і знаком, але він є масштабнішим за своїм смисловим значенням. Т. Яценко наголошує, що «... архетип не є зав'язаним на конкретизованому образі, він ширше поняття, ніж образ і символ, хоч існує і не існує поза цими категоріями. ... Інакше кажучи, психолог професійно повинен відшукати у емпіричному матеріалі, через дешифрування символів, конкретне, знакове і таке, що є неповторним (індивідуальним) для респондента, з яким ведеться діагностико-корекційна робота» [19, с. 16].

Зорових образів недостатньо для дослідження несвідомого – треба розкрити взаємозв'язки між символами, які є багатозначними, і вербальними аспектами мислення. Т. Яценко зазначає: «Саме цей момент ми враховуємо, коли не лише даємо імпульс (стимул) візуалізації, самопрезентації психіки суб'єкта, але і забезпечуємо наступний крок – діалогічну взаємодію з ним, вбудовуючись у внутрішній порядок. Наша багатолітня практика засвідчила можливість і результативність впровадження опосередкувань у процес дослідження психічного в “спостережуваній площині» [18, с. 5].

«В кожному персональному випадку семантика архетипу в процесі психокорекції може бути зрозумілою лише за умов усвідомлення її особою, прийняття змісту через розширення горизонтів розуміння глибинних реалій детермінації поведінки, що й надає архетипу індивідуальної неповторності. Остання розкривається шляхом виявлення системної впорядкованості поведінкового матеріалу, продукovanого конкретно особою. Асоціативні зв'язки у поведінковому, в тому числі і малюнковому, матеріалі уточнюють зміст архетипної символіки» [21, с. 81].

У психокорекційному процесі акцент поставлено на розширенні і уточненні смислових аспектів архетипу. З огляду на архетипну сутність психічного, ми каталізуємо його вияв, вводячи в психоаналітичний процес такі види активності суб'єкта, що ґрунтуються на спонтанності його поведінки. Це моделювання з каменів, ліплення, розповідь казки про своє життя, робота з іграшками, малюнок власного тату тощо [22].

Психоаналітична робота з малюнками тату респондентів, а також аналіз татувань на тілі респондентів є новим у психологічній практиці. Архетипна символіка татувань заявляє про себе у процесі глибинного пізнання і вирізняється семантичною полізначністю. Татування як процес і феномен носить доволі архаїчний, водночас, індивідуально значущий характер.

Розпис на тілі має свою історію і походження. В спільнотах, яким притаманний архаїчний характер, і які дожили до наших днів, збережено різноманітні техніки тілесного розпису [7]. Татування протягом свого розвитку виконувало різні функції. Наприклад, в давнину люди наносили на тіло візерунки не лише заради краси. Малюнки на тілі були свого роду розпізнавальними знаками. З їхньою допомогою можна було визначити, до якого племені і роду відносилася людина [4].

У своїй праці К. Г. Юнг пише: «Наше життя багато в чому повторює життя наших предків. У будь-якому випадку в наших почуттях немає нічого скороминущого, адже ті самі фізіологічні і психологічні процеси, які були властиві людям сотні тисяч років назад, все ще діють і постійно по каплі проникають в глибини наших сердець через інтуїцію «вічно тривалої» безперервності життя» [13, с. 219].

В практиці татуювання К. Леві-Строс знаходить процес соціального «подвоєння» біологічного індивіда. Художниці племені кадурео «не знають» людського обличчя: для них аркуш паперу, запропонований етнологом, вже є обличчям цього білого тла [7].

Татуювання (або дерматографія) – це нанесення на тіло малюнків через введення під шкіру фарбувальних засобів за допомогою наколювання голкою (дерев'яною, кістяною, металевою). У процесі роботи по голці стукають молоточком (так прийнято у народів Південно-Східної Азії, Океанії, індійців Північної і Південної Америки), або протягують голку з пофарбованою ниткою під шкірою (практикують народи Північно-Східної Азії). Малюнки тату практикували переважно народи зі світлою шкірою, особливо полінезійці. У темношкірих племен татуювання витіснили рельєфні форми – рубцювання (шрамування) тощо [4].

У психодинамічній парадигмі проблема татуювання розглядалася у контексті вивчення несвідомих тенденцій психіки. Багаторічний досвід проведення груп АСПП свідчить про важливу роль архетипних здібностей людини у візуалізації власного психічного змісту. Найрізноманітніші форми цього процесу переконують і підтверджують доцільність та ефективність самопрезентації, доводячи зінтегрованість архетипу з психікою в цілому. Отже, за свідомою метою нанесення тату, стоять несвідомі мотиви, імператив яких спонукає суб'єкта до вибору сюжетів тату [20].

Засновник психоаналізу З. Фрейд в роботі «Тотем і табу» писав, що примітивна людина татує на своєму тілі зображення тотемної тварини, підкреслюючи цим спорідненість з нею, як з прабатьком (тотемом). Психоаналітик наголошував: «... ми беремо за основу масову психіку, в якій відбуваються ті ж душевні процеси, що і в житті окремої людини» [11, с. 249], тобто архетипно навантажений не тільки сюжет тату, але і сам процес татуювання.

Глибинне пізнання орієнтоване на об'єктивування дезінтеграційних процесів психіки, які заявляють про себе в суперечливості поведінки суб'єкта, корекція яких можлива в процесі АСПП. Психокорекційна робота з татуюваними і нетатуюваними людьми, показує, що вони через тату, ситуативно нівелюють енергетичний імператив глибинно-психологічних детермінант [20].

У АСПП малюнок Тату використовується як один з методів психокорекції. Учасникам групи АСПП пропонується намалювати власне тату, незалежно від ставлення до його нанесення. Практикується також і робота з готовими ілюстраціями татуювань – суб'єкт обирає з поданих ілюстрацій татуювань те зображення (образ), яке він, можливо, зміг би нанести собі на тіло. Можлива робота з вже нанесеним тату. Сюжетам тату притаманна емотивна узагальненість, насиченість, і глибинно-психологічний зміст [20].

Для прикладу розглянемо архетип ока, який широко поширений в сучасних татуюваннях. Сюжет тату презентує найбільш значущий, синтезований і об'єднаний з психікою сенс. Татуювання розглядається як один із способів вияву і символізації несвідомої сфери особистості, яка таким чином заявляє про недозволені суперечності, що спонукають людину до вибору сюжету і теми. Як показує досвід роботи з татуюваними і нетатуюваними людьми, малюнки тату відрізняються від психомалюнків вибірковістю змісту. Психологічний смисл символу ока зазвичай виражає едіпальну залежність, що свідчить про злиття лібідного і мортідного потягу дитини до одного з батьків протилежної статі, який впливає на поведінку і психіку людини. Едіпальна залежність зумовлює виникнення внутрішніх, несвідомих

суперечностей і знаходить вираження в архетипній символіці: око, човен, мотузка, дерево, фалічні образи [20].

Механізми символізації (згущення, зміщення, натяк тощо), задіяні в «об'єктивуванні образу», вперше були виявлені З.Фрейдом при роботі із сновидіннями. У своїй практиці Т. Яценко виявила тісний взаємозв'язок архетипу з механізмами гіперболізації, мінімізації, маскуванню кількістю, схематизації, локалізації тощо. За таких умов архетип втрачає локально-подібний, приватний характер і набуває характеристик найбільш «психологічного» інстинкту, що забезпечує процес перекодування ідеальних реалій в матеріалізовані, відкриваючи перспективи у дешифруванні латентних, імпліцитно прихованих смислів [8; 17].

У психокорекційному процесі механізми символізації дозволяють прослідкувати логічний взаємозв'язок глибинно-психологічного матеріалу респондента. Повторюваність певних елементів в роботі дозволяє вийти на внутрішню впорядкованість психіки, яка стає зрозумілою самому респондентові і його свідомій сфері. Останнє забезпечує позитивні перспективи для психологічних і соціальних змін у житті особистості.

Фрагмент психокорекційної роботи з протагоністом К.:

П.: Де ти себе відчуваєш на цьому малюнку (рис. 1)?

К.: Я на березі і спостерігаю гарний краєвид, місячну ніч. Хоча, мабуть, це не дуже добре, коли корабель до краю водоспаду пливе.

П.: Якби ти була в цьому кораблі, то ти його розвернула б, щоб не впасти з ним у водоспад?

Рис. 1. Дж. Гріє «Вояж до останньої межі»

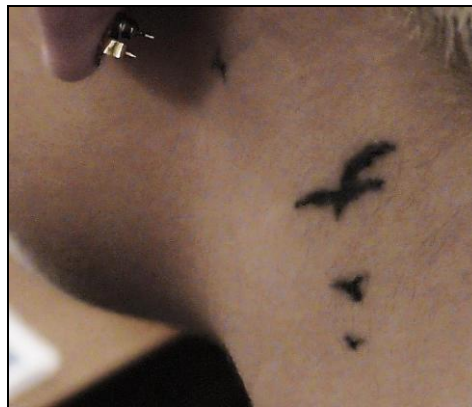

Фото 1. Власне тату респондента К.

К.: В мене немає відчуття страху. Мені здається, що я вже по ситуації вирішувала б: повернути до берега чи стрибнути вниз і винирнути потім, як у фільмах.

П.: Але ж це небезпечно, тому що сам корабель міг би тобі завдати шкоди.

К.: Я б залишила корабель, а сама стрибнула.

П.: Чи була у тебе така ситуація, коли ти бачиш, що вона вже набуває ризикованих обертів, і ти її залишаєш?

К.: Так.

П.: Чи завжди це приносило тобі очікувані результати?

К.: Не завжди.

П.: Отже, ти неправильно щось прораховувала чи приносила свої емоції, а не користувалася тим, в чому могла б отримувати спокій і задоволення?

К.: Так. Приймала поквалливі рішення.

П.: Я бачу, що в тебе є тату – це птах (фото 1). Символ польоту?

К.: Так.

П.: Татування зазвичай істотно виражає щось. Можливо, те, що ти готова полетіти, коли тобі що-небудь не до вподоби?

К.: Можливо. Я коли тату робила, то не думала так, як ви кажете. А зараз Ваші слова дійсно припадають до душі.

П.: Можливо, коли ти робила тату, то не усвідомлювала, що воно символізує твоє бажання бути вільною, бути птахом. В мене виникає гіпотеза, що несвободу ти могла відчувати ще з раннього дитинства. Адже про цей малюнок ти сказала, що це п'ятилітній вік (рис. 1). Тоді дитина ще не має свободи, бо вона ще не зріла соціально, фінансово залежна, в соціумі не пристосована. І їй немає куди піти. Чи не переживала ти такий “капкан”? Чомусь же домінує таке бажання злетіти. Чи воно вже пізніше з'явилося?

К.: Я багато разів ретроспективно аналізувала стиль виховання, який до мене застосовували. З одного боку, мене дуже обмежували, контролювали, а з іншого – можливо, це я аналізую лише своє дитяче сприйняття, яке може бути не об'єктивним. Тому що я була гіперактивною і непосидючою дитиною. Я сама мимовільно могла натикатися на якісь перепони і сприймати їх перебільшено.

П.: По логіці матеріалу ми це бачили, що ти гіперболізуєш ситуацію і виходиш з неї. Залишається запитання, чому на твоєму тату саме птах і переважає бажання відлетіти? В мене є гіпотеза, що хтось із значущих персонажів твоєї первинної сім'ї весь час поривався відлетіти. Або було таке відчуття і ти переживала через це.

К.: Можливо.

Підбиваючи **підсумки**, відзначимо несвідомий характер архетипної символіки. Глибинно-психологічне значення татувань розкривається через діалог психолога і респондента, з допомогою додаткових засобів об'єктивування психічного (камені, репродукції художніх полотен тощо). Архетипна символіка у діагностико-корекційному процесі допомагає окреслити особистісну проблематику суб'єкта. Матеріал статті дозволяє відзначити важливість психоаналітичного розгляду феномену татування.

Література:

1. Войтко В. І. Психологічний словник. Київ, 1982. 215 с.
2. Керлот Х. Э. Словарь символов. Москва, 1994. 608 с.
3. Клягин Н. В. Человек в истории. Москва, 1999. 239 с.
4. Ларина О. В. Тату. 100 модных рисунков. Москва, 2011. 256 с.
5. Леви-Стросс К. Печальные тропики. Москва, 1984. 220 с.
6. Лейбин В. М. Словарь-справочник по психоанализу. Москва, 2010. 960 с.
7. Подорога В. А. Феноменология тела. Введение в философскую антропологию (материалы лекционных курсов 1992-1994 годов). Москва, 1995. 340 с.
8. Теория и практика глубинной психокоррекции: Третья авторская школа академика НАПН Украины Т. С. Яценко. Ялта, 2009. 200 с.
9. Философский словарь. Москва, 2001. 719 с.
10. Философский энциклопедический словарь. Москва, 1983. 840 с.
11. Фрейд З. Тотем и табу. Санкт-Петербург, 2008. 256 с.
12. Шинкарук В. І. Філософський енциклопедичний словник. Київ, 2002. 744 с.
13. Юнг К. Г. Психология бессознательного. Москва, 2010. 352 с.
14. Юнг К. Г. Человек и его символы. Санкт-Петербург, 1996. 454 с.
15. Юнг К. Аналитическая психология и психотерапия: хрестоматия. Санкт-Петербург, 2001. 512 с.
16. Юнг К. Синхроничность. Москва, 1997. 320 с.
17. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції. Київ, 1996. 264 с.
18. Яценко Т. С. Глибинне пізнання психіки – основа професійної підготовки психолога. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Психологічні науки*. Київ, 2014. Вип. 45. С. 3-18.

19. Яценко Т. С. До проблеми пізнання індивідуальної неповторності архетипної символіки. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Психологічні науки*. Київ, 2011. № 33 (57). С. 15-27.

20. Яценко Т. С. Метафорично-архетипическая сущность символа «глаз». *Наук. часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Психологічні науки*. Київ, 2013. № 40 (64). С. 238-244.

21. Яценко Т. С. Пізнання індивідуальної неповторності архетипної символіки у процесі глибинної корекції. *Психологія і суспільство*. Тернопіль, 2013. № 1. С. 75-85.

22. Яценко Т. С., Глузман А. В. *Методология глубинно-коррекционной подготовки психолога*. Днепропетровск, 2015. 394 с.

Амурова Я. В., Біла О. А.

Феномен вини та його архаїчна сутність

В основу дослідження покладено психодинамічну теорію та відповідну практику глибинного пізнання психіки в її цілісності (свідоме / несвідоме). Стаття зосереджує увагу на методологічному та інструментальному аспектах пізнання феномену вини у глибинно-корекційному процесі з використанням візуалізованих засобів, із опорою на архетипну символіку. Констатовано взаємозв'язок вини із тенденцією до самопокарання та Едіповим комплексом, що мають архаїчне походження. Зміст статті характеризує вину та почуття вини суб'єкта у співвідношенні із свідомим та несвідомим аспектом психіки. Розкривається значення первородного гріха, як одного з чинників вини, у взаємозв'язку з дієвістю підструктури психіки – Супер-Его.

Ключові слова: *архаїзм вини, архетип, Супер-Его, активне соціально-психологічне пізнання, комплекс Едіпа, первородний гріх.*

Постановка і актуальність проблеми. Архаїзм вини має витоки з первісного суспільства, зв'язок з первородним гріхом та причетність до психіки кожної людини. Енергетичний потенціал, який несе почуття вини, негативно впливає на психіку суб'єкта. Залишається маловивченим архаїзм вини в його синтезі з глибинно-психологічними детермінантами, що обумовлює вплив на психіку суб'єкта. Дослідження виконано у руслі психодинамічної теорії, яка враховує цілісність та єдність психіки в її свідомих і несвідомих виявах. Гіпотетичне передбачення: вина має архаїчне походження, вплив на розвиток тенденції до самопокарання, відповідно тенденцій, заданих комплексом Едіпа.

Методи. Стаття базується на методі активного соціально-психологічного пізнання (далі – АСПП), який розроблено Т. Яценко [22-26]. Діагностико-корекційний процес АСПП передбачає використання предметних засобів глибинного пізнання (тематичний психомалюнок тату, репродукції художніх творів, робота з предметними моделями із каменів тощо). Провідними механізмами організації АСПП є позитивна дезінтеграція і вторинна інтеграція психіки на більш високому рівні її розвитку [23].

Метою статті є психологічний аналіз феномену вини в її архаїчних впливах на смислові параметри активності психіки.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових джерел показав, що феномен вини досліджували як зарубіжні вчені: С. Гроф, М. Кляйн, З. Фрейд, Е. Фромм, К. Хорні, К. Юнг, так і вітчизняні: О. Матласевич, О. Царькова, Т. Яценко тощо. У науковій літературі вина представлена як морально-правова категорія і як психологічне

поняття. Для глибинного пізнання психіки важливим є дослідження архаїзму вини, як архаїчного спадку людства.

У словниках іншомовних слів «архаїзм» окреслено як поняття, яке має стародавнє походження і несе в собі сліди минулого. Частина «архе» означає початок, первісність, першооснову всього. Більшість словників визначають архаїзм як застаріле слово, фразеологізм [1, 12]. Аналіз психоаналітичної літератури дозволяє виокремити психологічний смисл поняття «архаїзм».

У тлумачному словнику з аналітичної психології архаїзм характеризується як древня природа психіки, залишки примітивного існування, які відображаються у психічному житті людини. Образ є архаїчним, якщо має міфологічне, історично-культурне значення, зокрема, міф про Едіпа [5].

Словник «Психоаналітичних термінів і понять» описує «архаїчні стани Я» як відображення у психіці зрілої людини почуттів та переживань, характерних для ранніх етапів розвитку Я. За З. Фрейдом, архаїчні стани Я можуть бути спричинені недостатньою відокремленістю дитини від батьків. Дитина, яка не мала автономності, спробує знайти заміщення первинних лібідних об'єктів, наприклад, у релігійних спільнотах [9]. Архаїчне походження вини можна дослідити теоретично, у практичному аспекті архаїзм вини не буває автономним, відокремленим від індивідуалізованої психіки суб'єкта.

Про взаємозв'язок архетипу з архаїзмами Т. Яценко пише: «Психологічні реалії синтезують трансперсональні, архаїчні передумови, що йдуть із надр психіки та передаються і об'єктивуються архетипним шляхом» [24, с. 342]. Архаїзмам, як і архетипам, притаманний символізм, який допомагає феномену вини виявлятися через архетипну символіку.

Поняття «архетип» (від грец. *arce* – початок і *typos* – форма, зразок) зустрічається ще у працях учених пізньоантичної філософії (Філон Александрійський та інші), й розглядається ними як ідея, праобраз [13, 14]. У психологічну літературу архетип вперше увів З. Фрейд, досліджуючи символіку сновидінь. Засновник аналітичної психології К. Юнг розглядав архетипи як вроджені психічні структури, первинні схеми, найдревніші, всезагальні і споконвічні образи, які притаманні кожній особі [21]. Вина у глибинно-корекційному процесі пізнається в єдності з архетипом. Відголоски архаїзму вини відображаються в індивідуалізованій психіці суб'єкта і об'єктивуються через малюнки вини, авторські малюнки тощо.

Вина може бути як свідомою, так і несвідомою. Свідома виражається у почутті вини, а несвідома вина обумовлена архаїзмами едіпального походження і має скритий, але активний вплив на життєдіяльність людини, що потребує глибинного пізнання. Саме тому «вина» (яка має архаїчні корені) і «почуття вини» не є тотожними.

Почуття вини характеризується як стан, що виникає після скоєння вчинку, який не узгоджується з суспільними нормами. Позасвідомі мотивування спонукають суб'єкта до самопокарання, обумовлюють злочинну поведінку тощо [6]. Агресія, спрямована на інших людей, сприяє виникненню в індивіда фантазій про покарання, страх відплати тощо.

Таким чином, почуття вини пов'язане з страхом покарання, тривогою, докорами сумління. Для того, щоб знизити рівень напруги від очікування покарання ззовні, індивід карає себе сам. Агресія, спричинена виною, спрямовується на саму особистість з надією на прощення через покору і спокутування своїх гріхів. Деструктивна реакція людини може бути одночасно компонентом почуття вини і способом впоратися з нею [9].

Індивід усвідомлює свою вину перед авторитетом за невиконання його вимог, а на несвідомому рівні він відчуває себе винним ще й за невинуватість власних очікувань [19]. Тобто, особа переживає поглиблено почуття вини через докори сумління (совісті). Свідома вина обумовлена дією, вчинком, проступком, який

суперечить моральним нормам. Разом з тим, суб'єкт не може сам розпізнати глибинні чинники, які обумовлюють несвідому вину, тому й важливою є участь в глибинно-корекційному пізнанні психіки.

Останнє дозволяє суб'єкту пізнати несвідомі витoki вини, яка актуалізує тенденцію до самопокарання. Т. Яценко зазначає: «Є підстави ствердити, що архаїзм вини (її неусвідомлюваність), незмінно задає тенденцію до самопокарання» [24, с. 341]. Несвідома вина мотивує суб'єкта до ототожнення з багатостраждальним образом Ісуса Христа.

Неусвідомлюваність вини залишає їй простір для впливу на самовідчуття та поведінку суб'єкта. Витіснення є одним із захисних механізмів психіки, в результаті якого некомфортні почуття, думки, потяги, переживання витісняються із свідомості, переміщуючись у сферу несвідомого. Витіснені бажання, спогади, переживання, почуття не можуть повернутися у свідомість за волею «Я» суб'єкта, вони зникають, зберігаючи енергетичний потенціал та продовжують власне існування у почутті вини [4]. Тому несвідома вина виражається у різних формах самопокарання.

Серед механізмів, які маскують почуття вини передовсім переважають дві тенденції: 1) пасивність, яскраво виражена неагресивність, відмова від суперництва (як і від самого себе) тощо; 2) проекція власної вини на інших людей, звинувачення у здійсненні дій, за які сам індивід відчуває вину [8]. Ми дотримуємося позиції, що неусвідомлювана вина задає тенденцію перенесення (проекції) вини на іншу особу, як і інтроєктування вини іншої значущої особи [24].

У Словнику практичного психолога (на основі ідей З. Фрейда) вину адаптують наступним чином: 1) *вина як передіснування* – специфічне почуття вини, основою якого є комплекс Едіпа, і яке слугує мотивом для здійснення злочинних дій. В цілях реалізації відчуття внутрішньої вини людина вимушена шукати покарання з метою полегшення свого стану. «Не почуття вини виникло з проступку, а, навпаки, проступок обумовлений цим почуттям. Це почуття – не наслідок, а мотив злочину!» [4, с. 530]; 2) *несвідома вина*, що має архаїчне походження і полягає у відчутті несвідомої, незрозумілої особі «винності», яка може створювати перешкоди на шляху власної психокорекції; 3) *моральна вина* виникає внаслідок суперечностей між Я і Над-Я [Там само].

Вина є рушійно-мотиваційною силою *самопокарання*, тому пов'язана з мазохізмом. Вина відображає стан, який виникає внаслідок внутрішнього конфлікту між Я і Над Я як залишку едіпового комплексу [6, 20].

Суб'єктові притаманна неусвідомлюваність вини, тому у неї є простір вияву в опосередкованих формах, які її маскують [24]. Несвідома вина, інтегруючись з психікою, набуває індивідуалізованості, що маскує її як чинник тенденції до самопокарання (саморуйнації).

Вина може заявляти про себе у відчутті сорому. Сором – це почуття, яке виникає у суб'єкта внаслідок самокритики (самоосудження) або ж приниження іншими людьми, осудження його думок, вчинків, які не відповідають моральним нормам тощо. Почуття сорому спочатку з'являється під впливом присутності інших людей. Пізніше воно інтроєктується психікою особистості, входячи у сферу Над-Я (совість). Людина може відчувати сором навіть на самоті, тоді, коли її ніхто не осуджує. Таким чином, почуття сорому обумовлюється цінностями та ідеалами, які притаманні не лише індивіду, а й культурі загалом [3, 9].

У Словнику практичного психолога [4] причиною вини визначено страх, який згодом може трансформуватися у совість. Страх виражається у двох формах, які є причиною вини: 1) страх перед авторитетом – передбачає відмову від задоволення первинних потреб; 2) неусвідомлюваний страх, що задається Над-Я, змушує відмовитися від заборонених бажань і обумовлює тенденцію до самопокарання.

Е. Фромм вважав, що на виникнення почуття вини впливає совість, яка формується під впливом соціуму. Він поділяв совість на авторитарну і гуманістичну.

Авторитарна совість виникає із зовнішнього авторитету (батьки, влада, релігія), викликає почуття безпеки і захищеності, оскільки передбачає близькість до авторитету і його схвалення. Авторитарна совість керується деструктивністю, спрямованою на власне Я особистості. Гуманістична совість є реакцією суб'єкта на власне психічне життя і орієнтованість на продуктивність, що відображає моральний досвід Я. Авторитарна і гуманістична совість не існують окремо, вони взаємопов'язані [19].

Дослідження архаїчності вини спонукало до аналізу філософсько-психологічної літератури. Огляд наукових джерел здійснювався на засадах психодинамічної теорії, що ставить акцент на важливості неусвідомлюваної вини для самоорганізації психіки.

Свідома вина полягає у порушенні, в думках чи діях, морально-правових нормативів. На свідому вину впливає соціум. Несвідома вина задана глибинними чинниками архаїчного походження, які є витісненими. Несвідома вина виявляється лише опосередкованими засобами і є причетною до детермінації деструктивних наслідків. Останнє виявляється в тенденціях до: психологічної смерті, імпотування психіки, агресії, самопокарання, самодепривації, мазохізму тощо.

Аналіз літератури вказує на два чинники вини: первородний гріх – батьковбивство та вина, яка детермінується комплексом Едіпа («Табу на кровозмішення»).

Представник глибинної психології К. Юнг розрізняв колективну і особисту вину. Вчений зауважував, що на особисту, індивідуалізовану вину завжди впливають архаїчні і архетипні фактори [5]. Колективна вина пов'язана з первородним гріхом, який поширюється на усіх людей. Розглянемо дві теорії походження первородного гріха: релігійну (християнську) і психологічну (про вбивство у первісному суспільстві батька синами).

Архаїзм вини представлений у християнстві, яке заявило про себе як релігія пригноблених, котрі очікують позбавлення від нестерпних умов життя і праці після приходу спасителя, месії – Ісуса Христа. З поширенням християнства у європейське суспільство увійшло поняття «гріх» – порушення моральних правил божественної заповіді. Виникнення первородного гріха позначилося на формуванні моральності у середньовіччі і наступних часах [13]. Феномен вини у християнській вірі пов'язаний з *гріхом*. Адже гріх спричинює почуття вини, яке виражається індивідуально неповторно. У християнстві гріх і вина об'єднані їхньою архаїчністю, однак гріх людина усвідомлює, а вина переважно є неусвідомленою.

За релігійними уявленнями, гріх – це порушення у *діях чи думках* Божої волі, втіленої у моральних нормах, релігійно-санкціонованих вимогах щодо поведінки і способу життя людини. У християнській вірі виникнення гріха пояснюють міфом про первородний гріх, коли Адам і Єва – перші люди – порушили заповіді Бога, вкусивши яблуко від дерева пізнання добра і зла [13]. Після цього Бог вигнав Адама та Єву із саду Едемського, а їхній гріх почав передаватися у спадок наступним поколінням. Тобто людина не має вибору, бути чи не бути грішною, бо вона народжується вже з гріхом своїх предків.

З. Фрейд, вивчаючи природу архаїчної вини, дійшов висновку, що сучасне християнство є невід'ємним від неї. Для того, щоб позбавити людство від первородного гріха, Син Божий пожертвував своїм життям. Тоді «... цим гріхом мало бути умертвіння, вбивство. Тільки воно могло вимагати для свого спокутування таку жертву, як життя» [16, с. 348]. Можливо, за розп'яття Ісуса Христа, який був духовним лідером, Сином Божим, у людей ще посилилася вина.

Сказане пояснює сили притягання людства до християнської віри. Релігія фактично дає захист віруючим, шанс на спасіння, ослаблення вини. Психологічні захисти приховують справжні причини почуття вини у кожного індивіда, зумовлюючи ілюзорні переконання щодо універсального церковного відпущення гріхів.

Вивчення архаїзму вини дозволяє уточнити категорію первородного гріха. Багато подій, описаних у Біблії (Старий Заповіт), мають аморальний характер, а деякі фактично вказують на інцест, хоча і намагаються обходити категорію «осуду», бо відбуваються під патронатом Бога. Наведемо фрагмент із Біблії [2]: «І сказав він до них: Так сказав Господь, Бог Ізраїлів: Припашіть кожен меча свого на стегно своє, перейдіть, і верніться від брами до брами в таборі, і повбивайте кожен брата свого, і кожен приятеля свого, і кожен ближнього свого» (Вихід 32:27). Навіть великий пророк Мойсей був наслідком інцесту: «Амрам взяв Іохаведу, тітку свою, собі в дружини, і вона народила йому Аарона і Мойсея» (Вихід 6: 20).

Інцестні явища, описані у Біблії [2], не осуджуються, а навпаки сприймаються як належне. Тоді в чому полягає гріх людини? Лише в непослуху, протистоянні Богові, непокорі йому, бажанні стати рівним Богові, що характеризуються як гріх. Саме за це Бог вигнав Адама і Єву з Раю, адже вони ослушалися, стали богоподібні, пізнавши добро і зло.

Серед багатьох «гріховних» подій, які представлені у Біблії [2], є наступні. Один чоловік одружився на двох рідних сестрах одночасно (Буття 29: 2-30), дві дочки по черзі мають статеві відносини з батьком (Буття 19: 32-36), брати продають брата (Буття 37: 26-27), свекор має чуттєвий контакт з невісткою (Буття 38: 15-18). Пізніше Бог оголошує заборону на подібні дії: «Жоден чоловік не наблизиться до жодної однокровної своєї, щоб відкрити наготу. Я Господь!» (Левит 18:6).

Наведені твердження вказують на завантаженість іцестуозних тяжінь не лише через їхні заборони, але і через їхнє порушення. Звідси висновок, загальнолюдській вини притаманний архаїзм, який має вплив на індивідуалізоване відчуття вини.

Психологічна теорія походження первородного гріха ґрунтується на твердженні: якщо первородний гріх означав вину перед Богом Отцем, то найдавнішим злочином людства було батьковбивство, умертвіння праотця первісного суспільства. Після чого образ батька зберігся в пам'яті, а пізніше став божеством, що ослаблює вину [16, с. 347-348].

Сказане вище пояснює розвиток тотемізму, який визнавав взаємозв'язок роду, племені із певною твариною або рослиною. У тотемізмі існувало табу, яке захищало життя тварини-тотема. Термін «тотем» розшифровується як «його рід» або «його рідня». Тотемом вважався легендарний предок і покровитель роду, етнічної групи, племені [8].

З. Фрейд вважав це першою спробою створення релігії. *Тварина-тотем* сприймалася як найближча і *природна заміна батька, перед яким сини виражали щось більше, ніж просто своє каяття*. Заміщення батька відкривало перспективи заспокоєння почуття вини через примирення з ним. Тотемізм був заміщенням «угоди з батьком», де він давав синам все, чого можуть бажати діти: турботу, захист і поблажливість, що схоже на компенсацію. Натомість сини зобов'язувалися всіляко піклуватися про батька-тотем, тобто не повторювати з ним діяння, яке привело до вбивства справжнього ватажка – батька. Останнє віддзеркалюється у приказці «Гуртом і батька добре бити». Таким чином, тотемізм сприяв іншому відображенню історичних обставин і обумовлював витіснення (амнезію) події батьковбивства (якій він зобов'язаний своїм виникненням) [18]. Ця філогенетична гіпотеза показує, що цивілізація все ще є невільником архаїзмів.

Пам'ять про доісторичні події та вчинки не полишає суспільство. Витіснене повертається, «... людина все ще зазнає покарань за бажання, які вона давно приборкала, і вчинки, які вона ніколи не здійснювала» [7, с. 58]. Тобто, *суб'єкт несвідомо відчуває вину за події, до яких не був фактично причетним*, тому й шукає в релігії прихисток і заспокоєння через зниження почуття вини. Тому для людей таким поширеним є покаяння.

Почуття вини актуалізується під впливом амбівалентності почуттів до батьків, постійної боротьби між Еросом (інстинкт життя, любові) і Танатосом (інстинкт смерті,

руйнація, агресія). Базальний конфлікт («життя – смерть») постійно загострюється, коли перед особою постає проблема – «бути чи не бути», починаючи з перинатального періоду і продовжується в процесі соціалізації, співіснування з суспільством [17].

У психодинамічній теорії вводиться поняття «едіпальна довершеність». Т. Яценко пише: «Едіпальна довершеність відповідає постулату про невідворотність кожної людини від того, що вона несе “вину із зародку”, через наявне внутріутробне кровозміщення» [24, с. 341]. Тобто перебування в утробі матері обумовлює факт кровної причетності до того чи того табуйованого персонажу сім'ї («дівчинка ↔ батько»; «хлопчик ↔ мати»), як і до геніталій в процесі народження.

У психічному житті дитини досить рано з'являється інтерес до інтимної сфери життя людини. Перші сексуальні порухи дитини спрямовуються на найближчих людей (батьки, брати, сестри) [15]. Серед цих заборонених жадань переважають потяги до батьків, які згодом дитина починає відчувати через «Табу», що каталізує виникнення несвідомої вини.

Гуманістична психологія вину пов'язує з інцестуозними бажаннями, що актуалізуються у ранньому дитинстві. Е. Фромм пише: «Найбільш ефективний спосіб ослабити волю дитини – це пробудити у неї почуття вини» [19, с. 165]. Коли дитина виявляє свої перші сексуальні імпульси, дорослі їх максимально стримують і обмежують, говорячи, що це «погано». Таким чином, **формується асоціативний зв'язок між сексуальними потягами і виною** [Там само].

Вказані Е. Фроммом факти, мають віддалений ефект – приводять до розвитку тенденції до самоімпотування психіки, тенденції до психологічної смерті та самодепривації [11, 22].

Як уже вказувалося, архаїзм вини не може виявляти себе прямолінійно у свідомості суб'єкта, що й обумовлює використання в глибинному пізнанні опосередкованих засобів.

Спонтанне виконання учасниками АСПП малюнків Тату (зокрема, Тату вини) та вибір репрезентантів (репродукцій картин) уже втілює у собі дієвість архаїчного спадку людства, що конкретизується в архетипності символів, наближених до індивідуалізованих особливостей психіки. Автор методу АСПП зазначає: «Використання в наших дослідженнях візуалізованого матеріалу відкриває перспективи образного осучаснення презентації архаїчного спадку неусвідомлюваних тенденцій вини, що каталізує їхнє розкриття в діалогічній взаємодії «П ↔ Р» [24, с. 341].

Саме діалог дозволяє темпорально (розлого в часі) дослідити феномен вини, який має архаїчні корені, і тому дослідження спирається не лише на візуалізацію психічної реальності суб'єктом, а й, перш за все, на архетипність символіки та розкриття її семантично-сміслових аспектів в діалогічній взаємодії «психолог ↔ респондент» («П.↔Р.») Враховується здатність архетипу до перекодування архаїчних витоків психічної реальності у візуальні (осучаснені) форми, онтологічно адаптовані до індивідуальної неповторності психіки суб'єкта. В цьому допомагають інстинктивні якості архетипу в його інтеграційній нероздільності з психікою конкретної особи.

Розуміючи складність поставленої проблеми, ми спробували так вибудувати дослідну процедуру, щоб завдання, яке виконували учасники АСПП, за своєю природою було наближене до архаїчних аспектів психіки. Так зародилася ідея виконання психомалюнку «Тату» у зв'язку з синтезом філо- та онтогенезу. Для об'єктивності пізнання даємо завдання намалювати два тату на теми «Власне тату» і «Тату Вини». Психолог навіть ставить стілець, на якому неначе б то сидить Вина (завдання – намалювати її Тату). Практика показала, що вказані тематичні малюнки ні у кого не співпадали.

Наступне завдання: підібрати, до намальованих Тату, репродукції художніх творів, які б допомогли розкрити їхній зміст. З даними завданнями теж успішно усі

справляються. Третє завдання: розкласти за значущістю підібрані репродукції художніх полотен (окремо до кожного Тату).

Після вказаних вище організаційних передумов слідує етап діалогу-аналітичної взаємодії психолога з респондентом, в якій зосереджується увага на аналізі того чи того Тату за вибором респондента.

Конкретизуємо завдання, які отримує респондент: а) виконати, у вільній формі, психомалюнки Тату на теми: «Власне тату» і «Тату Вино»; б) підібрати до кожного із малюнків Тату репродукції художніх картин, які мають змістовий стосунок до зображення Тату; в) розташувати (покласти один за одним) підібрані репродукції в порядку їхньої значущості для респондента; г) визначити пріоритет (першість) аналізу «Тату».

Глибинно-корекційний процес з респондентом І.:

І.: Я намалювала два малюнки «Тату» (рис. 1, рис. 2). Пропоную розпочати аналіз з «Тату вина».

П.: Ми бачимо малюнок «Тату вина» (рис. 1) і на ньому зображена колба, всередині як з «пуповинами» – архетипний символ утроби!

І.: Я хотіла б з нього розпочати аналіз. До малюнку «Тату вина» я підбрала репродукції. Цю картинку (рис. 3) я дуже боялася брати, але все ж взяла, як істотну.

П.: Це ж просто природа. А що ти бачиш?

І.: Це як сором якийсь... Тому що корінь дерева схожий на ноги чоловіка і його статеві органи.

П.: Дійсно. Хоча це просто корінь дерева. Вочевидь, дається в знаки твоя залежність від батька. Тому що сором може бути каталізований «табу на інцест»! А на рис. 1 ми бачимо пробку, яка закриває пляшку – ніби входу і виходу немає. Добре, що у тебе хоч дитина народилася. Сама пляшка (чи колба) є символом внутріутробного стану. *А сором пов'язаний з вином.* Ти перша, хто побачила на цьому малюнку (рис. 3) натяк на чоловічі органи. От яка сила архетипних символів!

І.: Це природа (рис. 3), все природно – але дуже соромно.

Рис. 1. Малюнок «Тату вина»

Рис. 2. Малюнок «Власне тату»

Рис. 3. Фото природи. Бухта Ласпі

П.: Це все відголоски едіпальної залежності. А що б ти сказала стосовно малюнка «Тату вина» (рис. 1)?

І.: Це ніби закритий згусток енергії. Ця енергія погана, образа якась чи щось подібне, і тому вона закрита. Я її дуже щільно закрила, заховала. Сама посудина велика, а прохід (горло пляшки) маленький.

П.: Тобто воно закрилося і звідти нічого не виходить?

І.: Так, я відчуваю від цього ризик прориву неконтрольованої напруги.

П.: Що туди можна ще помістити, окрім того, що ти сказала?

І.: Коли щось відбувається не так, я можу відчувати напругу (образу чи вину) – я це блокую і закриваюся, але внутрішньо це мене не полишає.

П.: Тобто ти сама боїшся своїх реакцій? Вони для тебе не бажані, тому що наслідки можуть бути погані чи непередбачувані і для тебе, і для інших людей?

І.: Так.

П.: Отже, десь є заблокована енергія мортідо. Ти так багато отримала лібідної, конструктивної енергії від батька в дитинстві, а потім розрив (із батьком) перейшов у енергію мортідо – це сум, образа, певне розчарування.

І.: Я шукала собі належного партнера, все зробила для того, щоб обрати правильного чоловіка, а не доробила щось, вочевидь.

П.: Ти не звільнилася від ідеалу стосунків з батьком, які ти тепер несеш не диференційовано, щоб тобі дарували, а шукаєш такі самовідчуття (спокій, комфорт, надійність, певне очарування, впевненість, безмежну довіру і багато іншого), як то було в дитинстві з батьком³⁰.

І.: Все, що ви назвали, у мені є, але я цього не показую, і воно придавлюється подібно, як у колбі

П.: Є, тому що ти оберігаєш в собі подароване батьком. Спираючись на попередній матеріал наших зустрічей, це все твоя таємниця, щоб зберегти святість стосунків з батьком. Поки що вину ти екстраполюєш на чоловіка. Зрозумій, що це Сізіфова праця. Чим більше буде енергії лібідо, тим менше буде місця для мортідо, і в меншій мірі будеш звинувачувати чоловіка за те, що він «не батько».

І.: Тобто я повинна навчитися дарувати лібідо?

П.: І дарувати, і відчувати. Наступний малюнок (рис. 4). Що ми на ньому бачимо?

І.: Це я і моя вина, як тягар (човен, в якому так усього багато, як у колбі (рис. 1).

П.: Тобто вина настільки велика, що «голуб» її зрушити не може?

І.: Так, для мене це лише бажання – її зрушити.

П.: Годі вина тебе задавлює?

І.: Ніби є якесь світло в кінці тунелю, але мало ймовірно...

П.: *За архетипами, нитка (чи шнурок у дзьобу голуба) – це пуповина, а човен – утроба, але вона не дітородна, бо без води* (рис. 4). Тобто вся твоя залежність і все, що з тобою відбувається, воно не життєствердне, а лише спустошує тебе. Варто про це подумати. Перейдімо до наступного малюнка (рис. 5). Це твій стан чи твого чоловіка?

І.: Мабуть, його. Я відчуваю вину за те, що він у такому стані перебуває, і що я причетна до цього. Я його туди заганяю.

П.: Тобто ти його «заганяєш» у такий стан, а потім відчуваєш вину? *Якщо людина несе вину, то вона хоче її вивільнити.*

І.: Не дивлячись на те, що він (чоловік) там (рис. 5) сидить «ображений», але він цілісний, сильний.

П.: Його поза «призначена» для тебе, щоб ти його пожаліла?

І.: Можливо, в цьому теж, свого роду, є якась гра.

П.: Тепер тобі потрібно змінювати способи взаємодії з ним і побільше виражати йому лібідної енергії. Не засідайте по кутках (різних кімнат) обоє.

І.: Потрібно круглу квартиру (*сміється*).

П.: На наступному малюнку ми знову бачимо тенденцію повернення в утробу (рис. 6) – ти під водою, як перебуваєш в утробі? Що обумовило вибір цього малюнку?

І.: На ньому зображене просто умиротворення, тиша і спокій.

³⁰Інформація з попередньої психоаналітичної роботи з І.

Рис. 4. З. Задемак «Голуб миру»

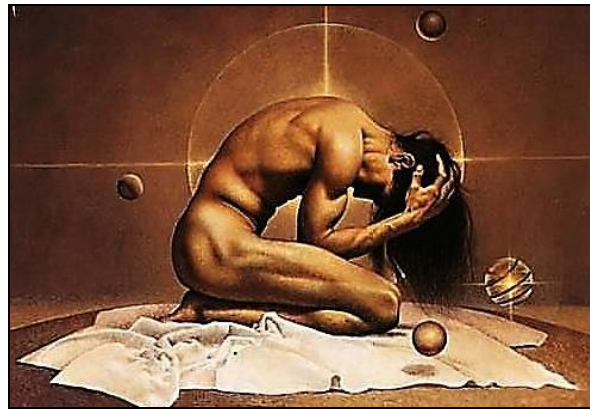

Рис. 5. Автор: Д. Д. Паленкар

П.: Так, тиша і спокій в утробі. Але ж, вочевидь, так і в «могілі», тому, що тягар на ніжках не дозволяє вийти звідти і подихати. В цьому можна вбачати тенденцію «до психологічної смерті».

І.: Мене це турбує, але що поробиш, я відчуваю приреченість на таке прагнення до спокою. Можна ж втомитися і від самої себе.

П.: На наступному малюнку (рис. 7) ми бачимо, мабуть, тебе і чоловіка? Ти у домінуючій позиції?

І.: Так, вірно. Це я (рис. 7, вказує на фігуру зверху), а це – він (рис. 7, фігура знизу).

Рис. 6. Фото М. Маусона з циклу «Під водою»

Рис. 7. Г. Сморенберг «Подарунок»

Рис. 8. В. Гасілов «Вечір».

І. визначила назву: «Я і батько»

П.: Тоді у домінуючій позиції ти єднаєшся з батьком. Він так сидів над тобою маленькою, немічною (рис. 7), а тепер ти в «немічність» заганяєш чоловіка і, вочевидь, за те, що він не вмів забезпечувати те, що передає рис. 7. Як казав один мудрий психолог: «Не важливо, що вам подарували батьки, важливо, що ви самі собі подаруєте». Пам'ятай це.

І.: Виходить, що я картинку з батьком (рис. 8, який І. підбрала до малюнку «Власного тату») намагаюся приміряти до чоловіка у певних моментах, але біда в тому, що спершу я його заганяю в стан немічності, тобто за щось караю? За те, що він «не батько» і що в мене немає того періоду, вірніше тих відчуттів, як на рис. 8. Мені потрібно припинити так робити, а з чоловіком щось нове створювати.

П.: Правильно ти кажеш, прямо прозріваєш похвилинно. Якщо тебе батько так сильно любив, то ти сама себе повинна любити не менше. А не шкодити собі деструктивними почуттями, сльозами, що руйнує душу і деструктує психіку та і

здоров'я теж. Ти молода, гарна і швидко прозріваєш в процесі АСПП. Думаю, що в тебе все буде добре.

I.: Дякую за роботу. Я відчуваю полегшення і сили для вивільнення від тягара проблем. Малюнок власного Тату розглянемо завтра, я поспішаю.

Підсумовуючи емпіричний матеріал глибинно-корекційної роботи, зробимо **висновки**, що актуальність феномену вини для респондента I. породжена емоційною залежністю від батька. Архетипна символіка (нитка, човен, пляшка, дівчина під водою) архетипно об'єктивує тенденцію повернення в утробу, як і самопокарання, за яким криється вина. Несвідома вина суб'єкта проектується, переноситься на іншу особу (чоловіка, який незмінно винний, що не такий, як батько). Даний випадок цікавий тим, що програмує психіку не травма, а, навпаки, лібідна фіксація, яку I. намагається парадоксально відтворити, добиваючись аналогічних вчинків від чоловіка, що й обумовлює підстави для його покарання, «заганяючи» його в позицію «немічної дитини» (див. схожість картинок рис. 7 і рис. 8). Дана ситуація втілює натяк на архаїзм вини, адже вона непомірно посилюється, виходячи за реальний зміст становища благополучного заміжжя I.

Архетипна символіка у діагностико-корекційному процесі допомагає окреслити особистісну проблематику суб'єкта. Неусвідомлюваність вини актуалізує тенденцію до самопокарання. Дослідження переконує, що саме едіпальні чинники впливають на виникнення і розвиток почуття вини у суб'єкта. Результати засвідчують значущість методу АСПП у дослідженні глибинних чинників феномену вини в малюнках Тату.

Перспективи дослідження вбачаємо у подальшому поглибленому аналізі ролі перинатального періоду в розвитку індивіда для виникнення почуття вини та його впливові на утворення дисфункцій психіки.

Література:

1. Бирик С. П., Сютя Г. М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання. Харків, 2006. 623 с.
2. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. 2015 1376 с.
3. Войтко В. І. Психологічний словник. Київ, 1982. 215 с.
4. Головин С. Ю. Словарь практического психолога. Минск, 1998. 800 с.
5. Зеленский В. В. Толковый словарь по аналитической психологии. Москва, 2008. 420 с.
6. Лапланш Ж. Словарь по психоанализу. Санкт-Петербург, 2010. 751 с.
7. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек: исследование идеологии развитого индустриального общества. Москва, 2002. 526 с.
8. Махній М. М. Історія психології: навчальний посібник. Київ, 2016. 472 с.
9. Психоаналитические термины и понятия: Словарь / Под ред. Борнесса Э. Мура и Бернарда Д. Файна. Москва, 2000. 304 с.
10. Психоаналіз репродукцій художніх творів у підготовці психологів: Навчальний посібник / [Т. С. Яценко, В. І. Бондар, Л. Я. Галушко, А. М. Камінська, О. В. Педченко]. Дніпро, Київ, 2018. 300 с.
11. Самодепривація психіки та дезадаптація суб'єкта: монографія / Т. С. Яценко, В. І. Бондар, І. В. Євтушенко, М. М. Кононова, О. Г. Максименко. Київ, 2015. 280 с.
12. Словник іншомовних слів / Уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ, 2000. 680 с.
13. Философский словарь / Под. Ред. И. Т. Фролова. Москва, 2001. 719 с.
14. Философский энциклопедический словарь. Москва, 1983. 840 с.
15. Фрейд З. Вступ до психоаналізу. Харків, 2015. 480 с.
16. Фрейд З. Малое собрание сочинений. Санкт-Петербург, 2017. 608 с.
17. Фрейд З. Недовольство культурой. Москва, 2013. 256 с.
18. Фрейд З. Тотем и табу. Санкт-Петербург, 2008. 256 с.

19. Фромм Э. Психоанализ и этика. Москва, 1998. 568 с.
20. Хиншелвуд Р. Словарь кляйнианского психоанализа. Москва, 2007. 566 с.
21. Юнг К. Аналитическая психология и психотерапия: Хрестоматия. Санкт-Петербург, 2001. 512 с.
22. Яценко Т. С. Глибинна психологія: діагностика та корекція тенденції до психологічної смерті. Ялта, 2008. 204 с.
23. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції. Київ, 1996. 264 с.
24. Яценко Т. The relationship of conscious and unconscious: psychodynamic approach. [Психодинамічний погляд на взаємозв'язки свідомого і несвідомого]. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*. 2018. № 26 (2). С. 335–353.
25. Яценко Т. С. Психологічні основи глибинної психокорекції, феноменологія, теорія і практика. Київ, 2006. 382 с.
26. Яценко Т. С., Глузман А. В. Методологія глибинно-коррекційної підготовки психолога. Дніпропетровськ, 2015. 394 с.

Бабенко К. А.

Особливості символізації змісту несвідомого

Статтю присвячено вивченню механізмів символізації несвідомого змісту психіки у їхніх взаємозв'язках, що, як продемонструвало проведене дослідження, пов'язано з внутрішньою динамікою цілісної психіки. У роботі презентовано історичний аспект дослідження феноменів несвідомого та символізації його змісту у вітчизняній та зарубіжній психології; розглянуто методи, завдяки яким можливе їхнє вивчення.

Аналіз емпіричного матеріалу групової психокорекційної роботи за методом активного соціально-психологічного пізнання (АСПП) з майбутніми психологами-практиками дозволяє констатувати, що механізми символізації, відкриті З. Фрейдом при тлумаченні сновидінь, виявляються особливо рельєфно у малюнковому матеріалі та матеріалі «Казок про власне життя» людей, що знаходяться в межах психічного здоров'я.

Доведено, що механізми символізації змісту несвідомого знаходяться у взаємозв'язках, але і узгоджуються з генеральним механізмом захисної системи «до сили». Дослідження переконливо свідчить про переваги психодинамічного підходу до аналітичної роботи з малюнками порівняно з формалізованою інтерпретацією. Також у роботі доведена необхідність врахування особливостей механізмів символізації несвідомого змісту психіки та їхніх взаємозв'язків у фаховій підготовці психологів-практиків.

Ключові слова: *символізація, механізми символізації, несвідоме, психодинамічний підхід, психоаналіз комплексу тематичних психомалюнків, психоаналіз казки, витіснення, психологічний захист.*

Постановка проблеми. Прагнення України до інтеграції з європейською спільнотою зумовлює необхідність розв'язання низки першочергових завдань, серед яких особливої ваги набуває підготовка висококваліфікованих, конкурентно спроможних на ринку праці фахівців, в тому числі у психолого-педагогічній галузі. Подальше удосконалення професійної підготовки спеціалістів, зокрема психологів-практиків, передбачає покращення як теоретичної, так і практичної складових навчання майбутніх фахівців, що ґрунтується на врахуванні феномену цілісності психіки людини, нерозривної єдності її свідомої та несвідомої сфер та їх особливостей функціонування, зокрема феномену символізації змісту несвідомого та її механізмів.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Проблема символізації є досить неоднозначною, оскільки у науці відсутній єдиний погляд щодо тлумачення самого поняття. Проведений аналіз наукової літератури продемонстрував, що вказана проблема висвітлювалася у роботах психологів різних шкіл і є невід'ємною від категорії символу.

Згідно з дослідженнями Т. С. Яценко, символ виконує синтезуючу функцію, симультанно представляючи свідоме і несвідоме. Лише системність взаємозв'язків між окремими образами і їх елементами в малюнку може розкрити «суб'єктивну доцільність та впорядкованість символізації змісту несвідомого, яка виражається в логіці несвідомого, що детермінується інфантильним періодом життя суб'єкта» [9, с. 135]. Дослідниця приділила значну увагу і механізмам символізації, розширивши перелік запроваджених З. Фрейдом механізмів.

Проведений теоретичний аналіз продемонстрував, що дослідження проблеми символізації змісту несвідомого було розпочате у психоаналізі (З. Фрейд, Е. Гловер, Ч. Ракрофт, Ч. Музатті, Ж. Лакан, Ж.-Л. Додде, Р. Руссійон, Ч. Райкрофт, А. Беккер, П. Орбан, Ф. Тайсон, Р. Тайсон та іншими) та філософії (О. Ф. Лосев, Н. В. Кулагіна), особливого значення дослідження проблеми символізації змісту несвідомого набуло у психодинамічній теорії (Т. С. Яценко) у контексті використання методу психоаналізу комплексу тематичних психомалюнків. Також проблему функціонування символізації досліджували І. М. Сеченов, Е. Блейлер, Р. М. Грановська, І. Я. Березна та інші науковці.

Під символізацією розуміють: символізм (Е. Гловер), символічну функцію (К. Г. Юнг, І. М. Сеченов, Л. С. Виготський); психоаналітичний символізм (Х. Блюм); частковий вияв глобальної символічної функції (Ж. Лакан, Р. Руссійон, Б. Мур, Б. Фаін); захисний механізм «Я», що полягає у заміщенні об'єкту потягу символом і перенесенні на нього відповідного відношення (Р. Ф. Додельцев, Т. В. Панфілова); символічні симптоматичні дії (П. Орбан); процес маскуванню витісненого змісту від свідомої цензури з метою його вияву у поведінці (Т. С. Яценко).

Як показав аналіз наукових джерел, феномен символізації є досить складним. Дослідники відзначають такі його особливості: символізація виконує *дві основні функції*: вираження архетипного матеріалу та задоволення пригніченого імпульсу (К. Г. Юнг); маскуванню несвідомих прагнень та вираження їх у свідомості (О. Ранк, Х. Захе), маскуванню об'єкту потягу через заміщення його символом (Р. Ф. Додельцев, Т. В. Панфілова), маскуванню несвідомого смислу та перенесення на символ реальних емоційних реакцій суб'єкта (Ч. Музатті), маскуванню змісту несвідомого від цензури Над-Я та реалізація його у поведінці суб'єкта (Т. С. Яценко). Тобто функціями символізації є *маскування* певного несвідомого змісту та його *вияв (вираження)* у свідомості у видозміненому вигляді. Маскування відбувається завдяки архетипній символіці; символізація не існує без Едіпового способу організації (Р. Руссійон); символізація є первинним процесом, що керує несвідомим мисленням (Ч. Райкрофт), тобто символізація є одним із складових мислення.

Функціонування символізації висвітлювали І. М. Сеченов, Е. Блейлер, А. Арнхейм, Л. Леві-Бюль, З. Фрейд, Ж. Лакан, Т. С. Яценко, Р. Руссійон, Р. М. Грановська, І. Я. Березна та інші науковці.

У своїх роботах ми докладно описали особливості виявів механізмів символізації у творах З. Фрейда та інших психоаналітиків [1; 2].

З. Фрейд був переконаний, що «... у сновидінні немає нічого випадкового чи байдужого, і (ми) чекаємо розгадки саме від пояснення таких незначних, немотивованих деталей» [4, с. 67]. Ми солідаризуємося з цим твердженням, і вважаємо, що воно є дієвим також для психоаналізу комплексу тематичних психомалюнків, оскільки форма матеріалу, представленого у малюнках, подібна до матеріалу сновидінь, у якому психічний зміст подається переважно у візуальних образах.

Можна стверджувати, що З. Фрейд виокремив не чотири механізми роботи сновидіння як це стверджується Ч. Райкрофтом, В. М. Лейбніним та іншими, а п'ять: *образність, згущення, зміщення, вторинна обробка та натяк*.

Механізми символізації також виявляються у візуалізованій репрезентації, зокрема у психомалюнках та казках. У ґрунтовній теоретико-практичній статті академіка Т. С. Яценко «Психоаналітичний підхід до інтерпретації тематичних психомалюнків» (2001) описані такі механізми символізації як згущення, зміщення і натяк. Так, *зміщення* – універсальний механізм, «при якому образи на задану тему складаються інакше, аніж складалася би розповідь на цю ж тему» [6, с. 74]. *Натяк* являє собою «м'яку символічну форму, яка не потребує предметної завершеності та цілісності образу», тобто «вказівка на щось». У цій роботі визначення згущення автор не подає, однак зазначає наявний взаємозв'язок між механізмами: «процеси згущення і зміщення завжди йдуть у парі, що наповнює образи малюнку більш узагальненим змістом» [6, с.74]. У роботі «Проблема дослідження несвідомої сфери психіки суб'єкта» (2002) Т. С. Яценко виокремлює «основні механізми вуалювання, маскування реального змісту у несвідомому, а саме: символізацію змісту, згущення, натяк, зміщення» [6, с.10], тобто символізацію науковець розглядає як окремий механізм, так би мовити, у вузькому значенні. В інших роботах [7, 9] символізація тлумачиться дослідницею як сам процес маскування змісту несвідомого, до складу якого входять різні механізми.

У студії Т. С. Яценко «Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання» (2004) згадуються наступні механізми символізації: згущення, зміщення, натяк, гіперболізація, мінімізація, кількісні маскування, схематизація, порушення фізичних закономірностей предметів (відсутність чи викривлення окремих їх частин), неприродний синтез їх якостей, компіляція окремих їх елементів, локалізація, генералізація [7].

Спробуємо дати визначення механізмам символізації. Так, *зміщення* – механізм, який ілюструється за умов порушення адекватності образу природним характеристикам предметів за рахунок зсуву, деформації та накладки чи відсутності окремих елементів. Інший механізм – *натяк* – вказівка на щось, зміст чого розкривається через встановлення логічних взаємозв'язків з іншими образами малюнку, коли окремий елемент вказує на спільність їх глибинної семантики. Цей механізм у малюнку може бути виражений через форму, колір тощо. Приміром, при аналізі малюнку студентки С. «Людина, яку я не люблю» ми можемо бачити результат дії вищезгаданого механізму: камінь і мішень на крижині (див. трикутник) зображені колами (рис. 1.), при цьому одне коло перекреслене. Це натяк на несприйняття жіночого начала та інтимних стосунків. Студентка пояснила, що на малюнку зображений айсберг і камінь, який його розіб'є, оскільки вона не любить, коли у людині всередині є лід. Спираючись на те, що трикутник – чоловічий образ, перекреслене коло (мішень) – жіночий образ та водночас за архетипами це символ інтимних стосунків, а інше коло зображене чорним кольором, що вказує на відчуження, то при аналізі психолог висловила гіпотезу про те, що «якщо хлопець перетвориться на кригу, то С. стане каменем, тобто буде психологічно сильнішою за нього (камінь міцніше за кригу). Також вона може «вдарити» у найуразливіше місце юнака, зокрема шляхом жіночої привабливості.

Також механізм *натяку* у малюнку може виражатися через окрему деталь, яка випадає із свідомого сприйняття змісту зображеного автором. Наприклад, рис. 2. студента О., де зображена людина, яка йде в одну сторону, а ступні ніг промальовано ніби в протилежну – натяк на те, що у автора малюнку є несвідоме бажання повернутися до капкану (жінки). Виявлення механізмів символізації змісту несвідомого дозволяє більш повно визначити логіку несвідомого, яка імперативно (хоч і на латентному рівні) впливає на життя суб'єкта.

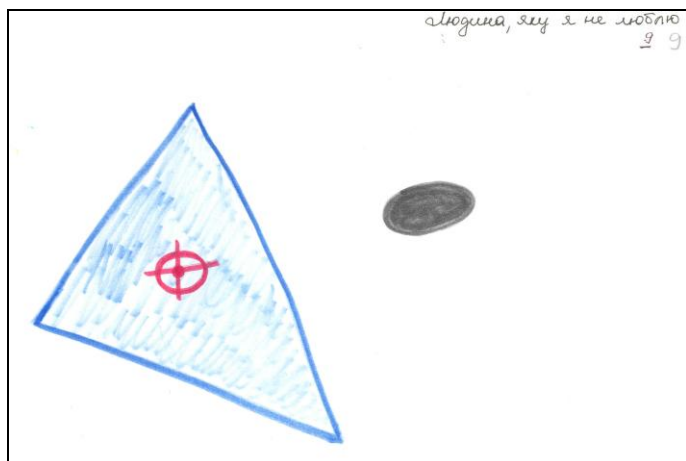

Рис.1. Людина, яку не люблю

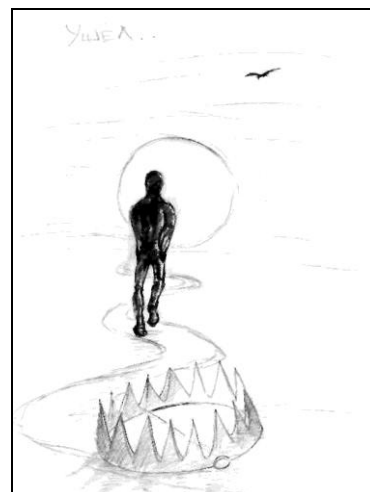

Рис.2. Пішов

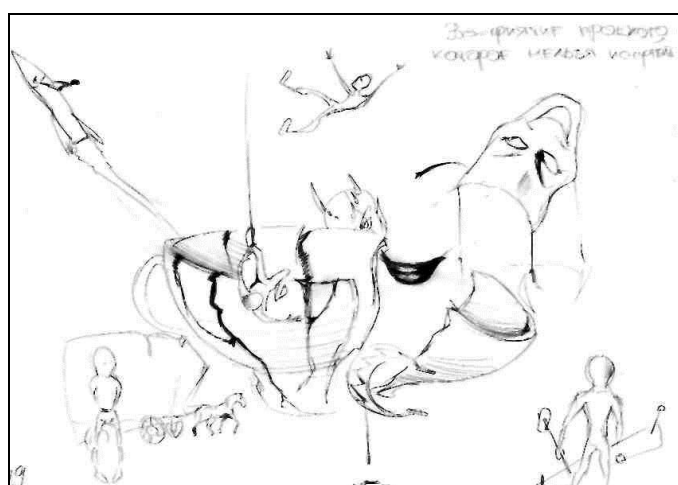

Рис. 3. Сприймання минулого, яке не можна виправити

Рис.4. Сприймання минулого, яке не можна виправити

Наступний механізм символізації – *згущення* – полягає у синтезуванні великої кількості образів, які представлені ще й окремими елементами (механізм натяку), приміром рис. 3. «Сприймання минулого, яке не можна виправити» студента О.

У ракурсі психодинамічної теорії були відкриті та описані інші механізми символізації змісту несвідомого: *гіперболізація*, *мінімізація*, *маскування кількістю*, *локалізація* тощо. У своєму дослідженні ми спробували уточнити їх зміст та прослідкувати функційні особливості на матеріалі психоаналізу комплексу тематичних малюнків.

Маскування кількістю – механізм, за якого образи або їх окремі елементи повторюються, приміром, у намальованій істоті може бути декілька хвостів чи голів. Дія подібного механізму, на наш погляд, спостерігається і в міфології, зокрема в образах індійських божеств: Брахми (чотирьохголовий бог) та Шиви (чотирирукий бог), Раваной (демон з дев'ятьма головами) тощо.

Гіперболізація – коли образи або їх частини зображені збільшено щодо пропорцій природного аналогу. Так, часто спостерігаються малюнки, в яких зображення людини більше за зображення дерева чи будинку, або око більше за квітку (див. рис.4). Часто поруч з гіперболізацією спостерігається дія *мінімізації* (механізму, протилежного гіперболізації). Можна висловити припущення, що ці механізми описані в творі А. Сент-Екзюпері «Маленький принц», оскільки принц (гіперболізація) жив на

планеті розміром з будинок (мінімізація). Подібний механізм презентує і казковий образ «хлопчика-мізинчика».

Інший механізм – **схематизація**, коли образи (окремі елементи) зображені спрощено, утилізовано, просторово впорядкованими елементами. Приміром, загальновідома героїня комп'ютерного мультиплікаційного фільму – Машенька – образ, який ілюструє дію вищезазначеного механізму: тіло більш-менш відповідає загальноприйнятим пропорціям, а руки намальовано лише схематично. Звичайно, необхідно додати, що голова в цього персонажа зображена гіперболізовано.

При аналізі комплексу тематичних психомалюнків часто спостерігається й механізм символізації «**від супротивного**» – коли окремий елемент (об'єкт) зображення замінюється на протилежний. Приміром, на малюнку зображена ніч, а замість місяця намальовано сонце.

У дослідженнях Т. С. Яценко також були описані такі механізми символізації, як **локалізація** та **генералізація** [8].

Результати наукового аналізу емпіричного матеріалу АСПП, які передбачали цілісне пізнання психіки суб'єкта, відкрили можливості глибинно-психологічного дослідження взаємозв'язків механізмів символізації змісту несвідомого, які існують у нерозривній єдності з внутрішньою динамікою психіки. Перевагами застосування комплексу тематичних психомалюнків як методу АСПП є не лише констатація наявності механізмів символізації в окремих малюнках, а й дешифрування їх глибинно-психологічного змісту шляхом інтерпретації у взаємозв'язку завдяки символіці інших малюнків комплексу та їх аналізу через діалогічну взаємодію з протагоністом, де вербальна інформація набуває рівноправності із образами малюнку.

Згідно з нашими дослідженнями, механізм натяку виявляється у малюнках через форму, колір, розташування, семантику образу – наочно даний механізм та його форми вияву у малюнковому матеріалі ми відобразили у нашій Схемі 1. Механізм натяку виявляється через семантику символу, у якій зливається архаїчний, історичний, особистісний його зміст (символу) і наявні асоціативні зв'язки з іншим поведінковим (психічним) матеріалом, та водночас через предметний образ символічного зображення і його особливості.

Проведений теоретико-емпіричний аналіз матеріалу дозволив виокремити **базові** механізми символізації та **ситуативні**. До базових (Схема 2) ми віднесли такі механізми символізації як згущення, зміщення, натяк, генералізація, локалізація та вторинна обробка (останній механізм виявляється переважно у онейричній діяльності).

До ситуативних механізмів ми віднесли варіативні форми вияву базових механізмів символізації. Внаслідок великої варіативності виявів ситуативних механізмів символізації, за винятком вияву натяку у малюнковій продукції, провести їх класифікацію нам не вдалося.

Психоаналіз комплексу тематичних психомалюнків засвідчив наявність взаємозв'язку механізмів символізації змісту несвідомого з системними характеристиками психіки (з дією захисної системи, з витісненнями тощо), який ми відобразили у Схемі 3.

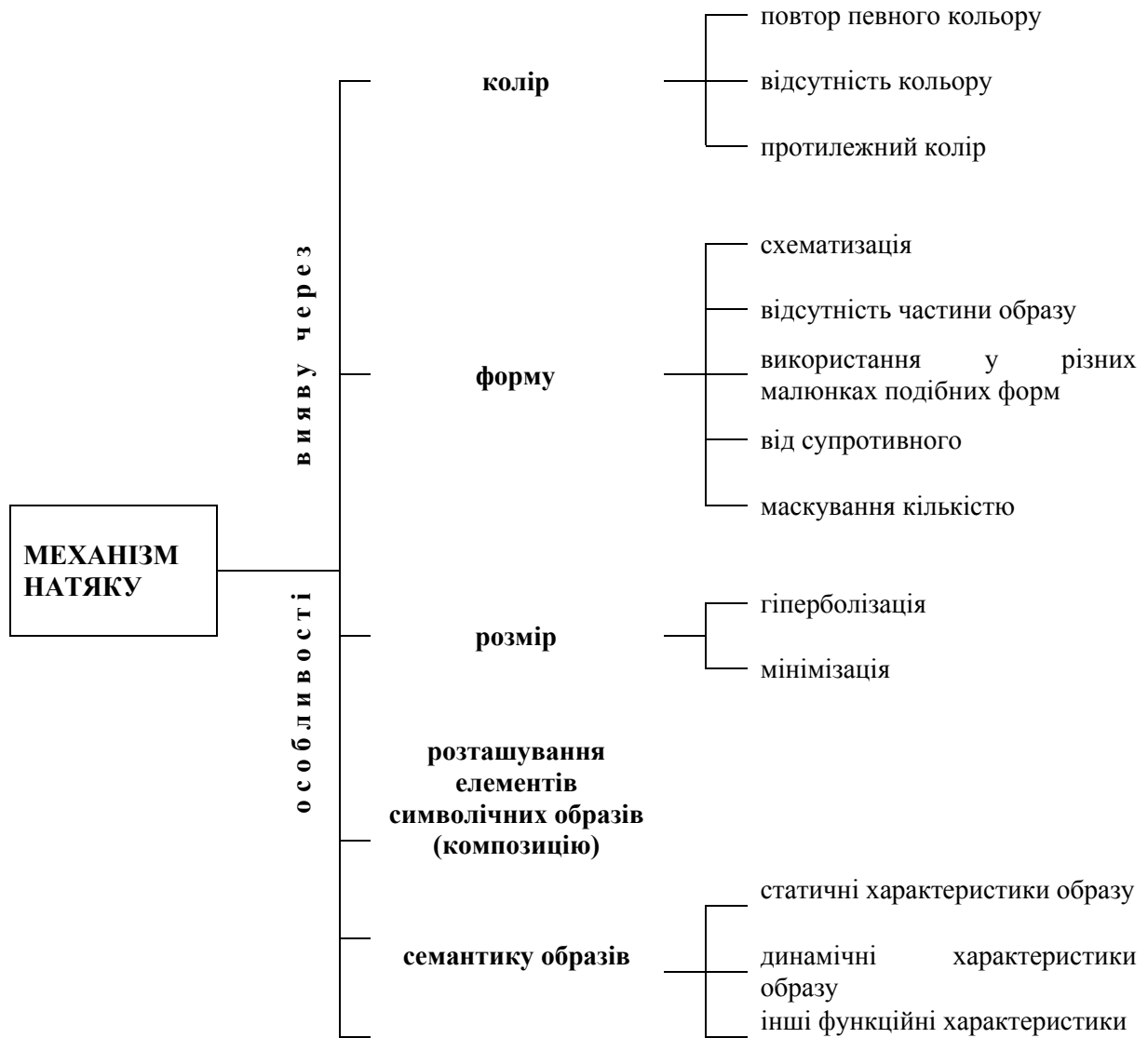

Схема 1. Особливості вияву механізму натяку у малюнковому матеріалі

Схема 2. Класифікація базових механізмів символізації у малюнках

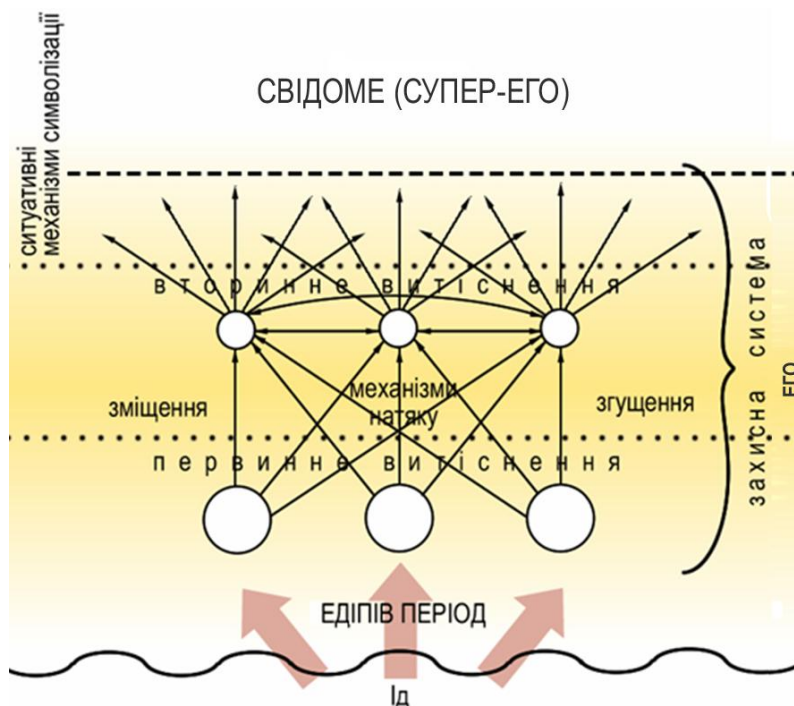
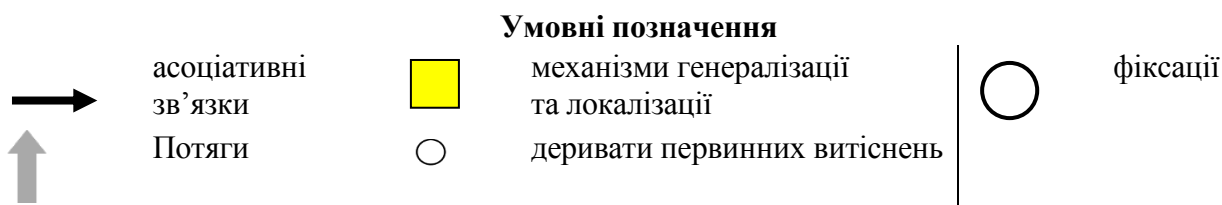

Схема 3. Взаємозв'язок механізмів символізації з системними характеристиками психіки

Висновки та перспективи подальших досліджень.

1. Аналіз наукової літератури, спрямований на визначення особливостей символізації несвідомого змісту психіки, доводить неоднозначність тлумачення самого поняття «символізація», під яким розуміють: складову мислення (Р. Арнхейм, Е. Блейлер, С. Ейзенштейн, Л. Леві-Брюль, І. М. Сеченов); символізм (Е. Гловер), символічну функцію (Л. С. Виготський, К. Г. Юнг); психоаналітичний символізм (Х. Блум); частковий вияв глобальної символічної функції (Ж. Лакан, Б. Мур, Р. Руссіон, Б. Фаїн); захисний механізм «Я» (Р. Ф. Додельцев, Т. В. Панфілова); символічні симптоматичні дії (П. Орбан). Ми солідаризуємося з визначенням символізації Т. С. Яценко, як процесу маскування витісненого змісту від свідомої цензури при збереженні тенденції вияву його у поведінці.

2. Природа механізмів символізації, що носять латентний характер, зумовлює неможливість безпосереднього вивчення даного феномену за допомогою формалізованих тестових методик. Глибинно-психологічний ракурс дослідження механізмів символізації несвідомого змісту психіки показав їх взаємозумовленість особистісною проблематикою суб'єкта.

3. Механізми символізації несвідомого змісту психіки суб'єкта, які були виокремлені З. Фрейдом у онейричній діяльності, діють як при створенні малюнків та казок (маскують витіснений зміст шляхом згущення образів малюнку, зрушення окремих частин образу зображення, заміщення одних образів протилежними, поєднання різних персонажей у одному образі, порушення природного порядку речей у зображеннях тощо), так і сприяють процесу психоаналітичної інтерпретації матеріалу, отриманого у діалогічній взаємодії із протагоністом.

4. Теоретико-емпіричний аналіз матеріалу, отриманого в процесі глибинно-психологічної корекції за методом АСПП, дозволив виявити наявність базових механізмів

символізації (згущення, зміщення, натяк, генералізація, локалізація та інших) і ситуативних форм вияву механізмів символізації змісту несвідомого.

Перспективи наукових досліджень вбачаємо у посиленні онтогенетичного вивчення функційного аспекту механізмів символізації у їх взаємозв'язках.

Література:

1. Бабенко К. А. Проблема символізації змісту несвідомого. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Київ, 2005. №8(32). С. 46-52.

2. Бабенко К. А. До проблеми механізмів символізації у психоаналізі З. Фрейда. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*. Ялта, 2006. Вип. 9. Ч.1. С. 11-17.

3. Бабенко Катерина Анатоліївна. Взаємозв'язок механізмів символізації змісту несвідомого (на матеріалі психоаналізу комплексу тематичних психомалюнків) : дис. ... канд. психол. наук. Черкаси, 2008. 390 с.

4. Фрейд З. Введение в психоанализ: лекции. Санкт-Петербург, 2001. 384 с.

5. Яценко Т. С. Проблема дослідження несвідомої сфери психіки суб'єкта. *Практична психологія та соціальна робота*. Волинь, 2002. №7. С. 10-15.

6. Яценко Т. С. Психоаналитический подход к интерпретации тематических рисунков. *Гуманітарні науки*. Ялта, 2001. № 2. С. 72–86.

7. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання: навч. посіб. Київ, 2004. 679 с.

8. Яценко Т. С., Іваненко Б. Б., Солодухов В. Л. Психологічна сутність захисних механізмів локалізації та генералізації у контексті глибинної психокорекції. *Психологія*. Київ, 2003. Вип. 21. С. 15-20.

9. Яценко Т. С., Чобітько М. Г., Доцевич Т. І. Малюнок у психокорекційній роботі психолога-практика. Черкаси, 2003. 216 с.

Білуха Т. І.

Засоби виховного впливу як складова професійного становлення психолога

У статті висвітлено питання організації і проведення виховної роботи в процесі підготовки психологів-практиків. Розглянуто систему традиційних виховних заходів на психологічному факультеті та їх вплив на розвиток особистості майбутніх фахівців. Звертається увага на психокорекційний ефект виховних засобів у процесі професійної підготовки майбутніх психологів-практиків.

Ключові поняття: професійне становлення та професійна підготовка майбутнього психолога-практика, глибинна психологія, метод активного соціально-психологічного навчання (АСПН), виховання, рефлексія.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку України, демократизація суспільства ставлять перед практичною психологією нові завдання, одними з яких є: якісна підготовка висококваліфікованих психологів-практиків; пошук нових форм та методів роботи зі студентами, спрямованих на оптимізацію їх особистісних якостей у відповідності з вимогами майбутньої професії. Значні резерви щодо оптимізації особистісних характеристик майбутнього психолога має виховна робота на психологічному факультеті, що зінтегрована з психокорекційними методами впливу на його особистість.

Предмет дослідження: виховна робота у процесі професійної підготовки психологів.

Мета дослідження: дослідити виховні засоби впливу на особистість майбутнього психолога як фактор професійного становлення у процесі навчання на психологічному факультеті.

У завданні входить: висвітлення питання організації та проведення виховної роботи, спрямованої на професійне становлення майбутніх психологів-практиків; розкриття психокорекційного впливу виховних засобів на розвиток особистості майбутнього фахівця-психолога у процесі його професійної підготовки.

У Черкаському національному університеті психологічний факультет розвивається на гуманістичних засадах, що задаються науковими ідеями академіка НАПН України Т. С. Яценко [15-19] та її наукової школи [1; 2; 3; 5; 6; 7; 8; 10; 11; 14]. В основу статті покладено досвід становлення навчально-виховного процесу на психологічному факультеті.

Враховуючи специфіку практичної психології, зорієнтованої на особистісний розвиток людини, важливо забезпечити гуманістичне спрямування учбово-виховної роботи, спрямованої на підготовку майбутніх фахівців-психологів.

Наукові пошуки, які ми здійснювали в рамках психодинамічної теорії, розробленої Т. С. Яценко, знаходять вираження у практикумах з групової психокорекції, які зорганізовувались на засадах гуманізму, взаєморозуміння та взаємопідтримки, довіри, взаємоприйняття, щирості та ін. Саме такі гуманістичні лейтмотивні лінії розвитку особистості знаходять особливо широкі можливості реалізації у процесі виховання, якому важливо надавати ознак системності у професійній підготовці на факультеті.

Виховна робота на психологічному факультеті Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького є вагомим фактором професійного становлення майбутнього психолога-практика. Більшість дослідників розглядає професійне становлення як процес, що містить певні етапи розвитку, наголошуючи на вагомості періоду професійної підготовки у професійному розвитку особистості майбутнього фахівця.

Фактор (з лат. *factor* – той, що робить, виробляє) означає рушійну силу, причину, суттєву обставину якогось процесу, явища [12, с. 530]. У психологічних словниках подається визначення поняття «фактор розвитку» як системи факторів, що впливають на психічний та поведінковий розвиток суб'єкта. Вони включають зміст, методи та засоби навчання та виховання, педагогічну підготовленість тих, хто виховує та навчає і т. д. До факторів, які мають вплив на професійне становлення майбутнього психолога-практика відносять мікрофактори соціалізації особистості, – детермінанти соціалізації особистості, що відносяться до виховання та навчання людей у малих групах, зокрема, у навчальних закладах [9; 13].

Феномен виховання трактується у психологічному словнику як: 1) діяльність, що спрямована на передачу новому поколінню суспільно-історичного досвіду (широке розуміння); 2) планомірний і цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку людей з метою формування певних установок, понять, принципів, ціннісних орієнтацій, які б сприяли забезпеченню необхідних умов для їх розвитку, підготовки до життя і праці (вузьке розуміння) [9, с. 76]. Виховання визначають у літературі як різновид психологічного впливу, зорієнтованого на розвиток особистості шляхом стимулювання та внесення корективів у поведінку вихованців. Результативність виховання залежить від пластичності психічних процесів, що сприяє розвитку суб'єкта, зокрема, у ході взаємодії з вихователем.

Специфіка підготовки студентів-психологів до професійної діяльності передбачає формування вимог до особистості майбутнього фахівця. Важливим у даному контексті є гармонійне узгодження навчальних дисциплін, які повинні засвоїти студенти, із виховними заходами.

На психологічному факультеті ЧНУ відбувається інтеграція професійної підготовки з виховною роботою, яка, в свою чергу, каталізує оволодіння студентами фахом практичного психолога. Така інтеграція зумовлює спрямування зусиль викладачів на поєднання прийомів і вправ психокорекції з виховним змістом.

Актуальним питанням професійної підготовки психологів є формування морально-етичних основ навчання та виховання у відповідності до засад гуманістичної психології. У процесі підготовки психологів-практиків ми вважаємо за необхідне акцентувати увагу на категорії взаємин як компоненті професійної підготовки. Це передбачає створення належних умов у ході виховної роботи для формування оптимальної взаємодії на рівні: «викладач-студент» та «студент-студент».

З метою поліпшення розвитку особистісних характеристик майбутнього фахівця, навчально-виховні заходи мають певну послідовність впливу на студента, зумовлюючи конструктивні особистісні зміни у ньому. Розпочинається це з довузівської підготовки абітурієнтів, їхньої профорієнтації та профвідбору. Прийоми, що застосовуються для реалізації означених завдань, сприяють вияву спонтанності, розвитку уміння налагоджувати конструктивні міжособистісні контакти. У рамках заходу “День відкритих дверей” викладачі мають змогу ознайомити абітурієнтів зі специфікою практичної психології, зокрема, на прикладах роботи з психомалюнком, застосування тренінгових вправ, прийомів експрес-діагностики (психоаналіз малюнків, психодрама, психогімнастика), здобутки якої виступають підґрунтям як наукового, так і навчально-виховного розвитку факультету.

В університеті впроваджено фахове випробування з психології. Відбірковий етап абітурієнтів передбачає опанування ними відповідними знаннями, чому сприяє самопідготовка у напрямі оволодіння прийомами практичної роботи. Вступне випробування, складовою частиною якого є взаємодія з викладачами, – це початок формування особистісних якостей майбутнього фахівця-психолога.

Згідно з навчальними планами, які покладені в основу розробленого кафедрою практичної психології Галузевого стандарту вищої освіти, затвердженого Міністерством освіти і науки України [4], студенти щорічно проходять психокорекційну групу за методом соціально-психологічного навчання (АСПН), розробленим Т. С. Яценко, з метою оптимізації їх особистісного потенціалу та розвитку навичок спілкування [15-19]. Заняття у психокорекційних групах сприяють опануванню знаннями з практичної психології, які здобуваються в процесі рефлексії особистісного досвіду учасників занять, розвитку навичок самокорекції та самовдосконалення. Професійному становленню майбутнього психолога сприяє оволодіння принципами роботи групи АСПН, а саме такими, як: доброзичливість, щирість, рівність та дотримання позиції партнерства у спілкуванні, добровільність, відсутність оцінювання, спонтанна взаємодія у ситуації «тут і тепер», увага до людини в цій ситуації, прийняття іншої людини такою, яка вона є тощо. Саме в цьому моменті психокорекція зінтегровується з гуманістичними засадами виховної роботи. Останнє особливо виразно виявляється у розвитку здатностей: приймати людину такою, яка вона є; бути щирим, толерантним, доброзичливим, аутентичним, самототожним.

Ілюстрацією можливостей єднання завдань практичної психології та виховної роботи є виїзні заходи на спортивно-оздоровчу базу університету, які передбачають освітньо-розважальні програми. Зокрема, такі поїздки можуть бути присвячені підведенню підсумків роботи студентів за методом АСПН в інсценованій формі. Підведення підсумків роботи психокорекційних груп у формі інсценувань, імпровізацій учасників кожної з груп АСПН на змістові теми слугує, окрім психокорекційної мети, ще й виховним завданням.

Творчо-художня співпраця студентів з викладачами, що відбувається у неформальній обстановці на засадах партнерських відносин, спільна творчість у художній самодіяльності та змістовному відпочинку сприяє скороченню дистанції в

діаді “викладач-студент” та налагодженню конструктивних міжособистісних взаємовідносин. Оптимізація взаємодії студентів з викладачами та студентів між собою є показником вихованості і виступає однією з провідних ліній, яка забезпечується шляхом впровадження виховних засобів впливу на особистість майбутнього психолога-практика. Ефективність такої роботи засвідчують письмові та усні подяки, взаємна чемність, спільні виступи в художній самодіяльності та ін.

Впровадження основних здобутків нашого дослідження із означеної теми дозволяє створити систему виховної роботи при залученні уже традиційних для психологічного факультету заходів, які ґрунтуються на засадах гуманізму, довіри, зокрема: «Тиждень першокурсника», «Тиждень психології», «Свято відмінника», «Міс факультету», «Новорічний бал-маскарад», а також творчі зустрічі, виїзди на спортивно-оздоровчу базу університету.

Поліпшенню адаптації першокурсників до ролі студента та виявленню серед них творчо обдарованих осіб сприяє їх участь у заходах, які проводяться в період «Тижня першокурсника». Впродовж тижня студенти мають змогу краще пізнати один одного, ближче познайомитися з викладачами кафедри практичної психології та особливостями розвитку факультету. Активне залучення студентів у програмі, де зінтегровані наукові, освітні, художньо-творчі здобутки факультету дозволяє їм зреалізувати свої творчі та інтелектуальні здібності через участь у художніх номерах, конкурсах; виявити здатність до імпровізації, комунікативні уміння та готовність до емоційної підтримки. Впродовж «Тижня першокурсника» та «Тижня психології» передбачається робота творчих майстерень під керівництвом провідних викладачів кафедри, тематика яких торкається психоаналізу комплексу психомалюнків, топологічних моделей, тематичного малюнку, психодрами, роботи з предметною моделлю та ін. Участь студентів у творчих майстернях (навіть у якості спостерігачів) сприяє розвитку професійних та рефлексивних знань майбутніх психологів.

Серед заходів, які увійшли в традицію факультету та зорієнтовані на формування професійних умінь і навичок є: «Свято відмінника», «Міс факультету», «Новорічний бал-маскарад», участь у яких сприяє не лише розвитку особистості в цілому, а й розвитку здібностей публічного виступу перед аудиторією. Неформальна обстановка та спонтанна художня самодіяльність розкривають творчий потенціал студентів, у чому допомагає позитивне сприйняття та підтримка оточуючих (глядачів).

Поїздки на спортивно-оздоровчу базу залучають, зазвичай, велику кількість студентів різних академічних груп, що створює сприятливі умови для розвитку колективної творчості, активності, атмосфери спонтанності та розкнутості, навичок конструктивної взаємодії. Зокрема, особливо подобається студентам участь у розпалюванні багаття та спільне приготування їжі в природних умовах. Студентам доводиться також самостійно заготовляти дрова, прибирати їдальню, готувати кашу, мити котли, прибирати сміття та ін. Колективне перебування на природі розвиває такі риси, як гуманність, рівність, взаємопідтримка, винахідливість, творчість, гумор. Розвиваються воля та наполегливість, які сприяють становленню суто професійних рис майбутнього психолога-практика. Важливо, щоб формальна спонукана до певної діяльності єдналася з пробудженням власних бажань студентів взаємодіяти з іншими людьми на засадах гуманізму, що усталюється впродовж усіх заходів, які проводяться на психологічному факультеті.

Важливим інтегруючим фактором виховавчо-освітніх заходів на психологічному факультеті виступає студентський актив, який не лише ініціює обговорення планів та перспектив виховних заходів, а й надає допомогу в реалізації пропозицій деканату та викладачів, що сприяє розвитку організаційно-адміністративних умінь активістів. Студенти-психологи виявляють активність, докладаючи значних зусиль до розроблення факультетського сайту. Студенти-активісти щомісячно випускають настінну газету «Психолог», що сприяє формуванню навичок науково-публіцистичної роботи.

Студенти мають змогу набувати досвід спілкування з майбутніми колегами інших навчальних закладів, які займаються проблемами практичної психології. Зустріч та увага до гостей у стінах університету дозволяє студентам зреалізувати і розвивати комунікативні, організаторські та управлінські здібності.

Таким чином, виховні заходи на психологічному факультеті мають на меті розширення у майбутніх психологів-практиків їх творчих можливостей, здатності брати на себе відповідальність, самостійно приймати рішення, розвивати уміння згуртовувати колектив у спільній діяльності. Організація і проведення виховних заходів актуалізує ініціативність, відкритість до нового досвіду, творчу активність студентів, що знаходить вияв в оформленні альбомів, представленні ілюстрацій-звітів на факультетських стендах, складанні тематичних доповідей, оголошенні конкурсів на кращий малюнок, композицію чи настіну газету.

Відчуття студентами особливої психологічної атмосфери на факультеті знайшло символічне вираження у створенні гербу (див. рис.) та гімну психологічного факультету (текст додається), що засвідчує почуття гордості за навчання на психологічному факультеті. Адже кожний захід традиційно завершується виконанням Гімну психологічного факультету, що посилює атмосферу урочистості та виховує патріотичні почуття.

Гімн психологічного факультету

Слова і музика Вікторії Дудник, студентки психологічного факультету

В небі засяяли зорі
І освітили нам путь.
Щоб не було в світі горя,
Щоб нам щасливими будь.
Приспів:
Юні психологи! Зміна прийдешнього!
Нам з вами душі лікувать,
Теплом свого серця, розумом ясним
До щастя шляхи прокладать.
Дружба, любов до науки
Нас поєднала навек.
Всі ми нове покоління, -
Студенти 2000-них літ.
Приспів.
В новім столітті живім по-новому.
СНІДу, наркотикам скажемо НІ!
Боже Всевишній, дай ти нам сили,
Щоб панував всюди мир на Землі!
Приспів.

Рис. Герб психологічного факультету

Висновки. Підсумовуючи, можна зазначити, що практика організації та проведення виховної роботи на психологічному факультеті Черкаського національного університету довела істотну роль виховання як фактору професійного становлення майбутнього психолога-практика. Розвиток особистості майбутнього психолога-практика зумовлюється не лише усталеною навчальною системою академічного викладання дисциплін, науковим рівнем розробок викладачів, але й зінтегрованою системою навчання, виховання та психокорекції. Реалізація виховних засобів психокорекційного спрямування у поєднанні з художньо-творчою діяльністю студентів дозволяє створювати специфічну атмосферу гармонійного розвитку професійно важливих особистісних якостей майбутнього практичного психолога у процесі його професійної підготовки.

Література:

1. Аврамченко С. М. Пізнання внутрішньої суперечливості психіки суб'єкта методом психомалюнку : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Івано-Франківськ, 2004. 20 с.
2. Аврамченко С. М., Білуха Т. І., Лисенко О. М., Теслюк П. В. Академік АПН України Яценко Тамара Семенівна: науково-творчий шлях 1972-2002. Черкаси, 2002. 103 с.
3. Біла О. Г. Психокорекційні можливості методу активного соціально-психологічного навчання (на матеріалі підготовки психологів-практиків) : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2002. 19 с.
4. Галузевий стандарт вищої освіти. Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра за спеціальністю 6.010100 «Практична психологія» напряму підготовки 0101 «Педагогічна освіта». Київ, 2004. 325 с.
5. Євтушенко І. В. Роль архетипної символіки у вираженні інтимних почуттів суб'єкта до близьких йому людей (на основі дослідження міфів, казок та психомалюнків) : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2004. 20 с.
6. Зажирко М. П. Глибиннопсихологічні передумови активізації процесу спілкування (акмеологічний підхід) : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 1998. 17 с.
7. Іваненко Б. Б. Особистісна психокорекція майбутнього практичного психолога засобами активного соціально-психологічного навчання : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2005. 20 с.
8. Коновалова О. А. Глибиннопсихологічне пізнання феномену експектацій методом активного соціально-психологічного навчання : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2002. 18 с.
9. Крысько В. Г. Социальная психология: словарь-справочник. Москва, 2001. 688 с.
10. Мелоян А. Е. Глибинно-психологічні витоки агресивності особистості (на матеріалах активного соціально-психологічного навчання) : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2004. 20 с.
11. Сергієнко І. М. Глибиннопсихологічні передумови ставлення суб'єкта до інших людей (на матеріалі активного соціально-психологічного навчання) : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2004. 20 с.
12. Словарь иностранных слов. Москва, 1988. 624 с.
13. Словарь психолога-практика. Минск, 2003. 976 с.
14. Теслюк П. В. Полівалентність змісту символіки тематичних психомалюнків (на матеріалі професійної підготовки психологів-практиків) : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2000. 20 с.
15. Яценко Т. С. Активная социально-психологическая подготовка учителя к общению с учащимися. Київ, 1993. 208 с.
16. Яценко Т. С., Кмит Я. М., Алексеенко Б. Н. Активное социально-психологическое обучение: теория, процесс, практика. Хмельницкий. Москва, 2002. 792 с.
17. Яценко Т. С. Новий підхід до пізнання психічного в його внутрішній динаміці. *Актуальні проблеми сучасної української психології: Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. Київ, 2003. Вип. 23. С. 419-433.
18. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції. Київ, 1996. 264 с.
19. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції. Активне соціально-психологічне навчання. Київ, 2004. 679 с.

Богдан Т. В.

Особливості внутрішніх суперечностей особистості та їхній вплив на професійне становлення студентів – майбутніх психологів

У статті зроблено спробу дослідження впливу внутрішніх суперечностей особистості на професійний розвиток студентської молоді.

Цікавими представляються дослідження якостей, що є специфічно притаманними майбутнім психологам. У зв'язку з цим зростає роль і значення особистісної психокорекції, котра спрямована на формування та розвиток означених якостей. Особливий інтерес представляє категорія внутрішнього конфлікту, оскільки внутрішні суперечності особистості тісно пов'язані з комунікативними здібностями, які є основою професійних здібностей майбутніх фахівців-психологів.

Ключові слова: особистість, концепції особистості, внутрішні суперечності, внутрішній конфлікт, комунікативні здібності, здатність до соціалізації, соціальне оточення, активне соціально-психологічне пізнання (АСПП).

Постановка проблеми. Питання професійного розвитку студентів знаходилося і знаходиться в центрі уваги вітчизняної та зарубіжної психології (Б. Г. Ананьєв, О. Г. Асмолов, О. І. Божович, Л. С. Виготський, О. Ф. Лазурський, О. М. Леонтьєв, В. М. Мясіщев, С. Л. Рубінштейн, Д. Б. Ельконін) (див.: [9]), Т. С. Яценко [4; 14] та інші.

Поняття професіоналізму в дослідженнях тлумачиться як здатність самостійно, відповідально й творчо проектувати і здійснювати свою діяльність. Аналізуючи проблему формування професіоналізму в галузі психології дослідники зазначають, що професійними можна вважати такі навички, які забезпечують максимально можливу відповідність між намірами, цілями дії і самими діями. Така теза відповідає нашим поглядам на професіоналізм психолога, який потребує певних переконань, що включають емотивну зацікавленість у психології, набуття тотожності з собою з орієнтацією на професійну діяльність саме у цій галузі. Говорячи про професійну підготовку майбутніх психологів, доцільно розглянути вікові особливості студентського віку.

Мета статті: розкрити питання впливу внутрішніх суперечностей особистості на професійне становлення студентів – майбутніх психологів.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Студентський вік (17 – 25 років) охоплює пізньодитячий, юнацький період і частину дорослого етапу в розвитку й становленні людини. Студент (з лат. – той, хто навчається, старанно працює, оволодіває знаннями) як особистість, що перебуває на конкретній стадії розвитку, на думку більшості дослідників, може характеризуватися такими вимірами: психологічним (характер, темперамент, воля, здібності); біологічним (фізичні дані, тип вищої нервової діяльності, безумовні рефлексії, інстинкти). Ці чинники детерміновані спадковістю і вродженими задатками; соціальним середовищем (місце в соціумі, національність).

Вчені констатують, що від того, як протікає процес розвитку особистості у студентському віці, залежить якість її професійної підготовки та наступної професійної діяльності, що, у свою чергу, суттєво впливає на всі сфери життя суспільства. У дослідженнях Л. М. Грановської, О. В. Скрипченко, Л. В. Долинської, З. В. Огороднійчук доведено, що студентство як особлива соціально-психологічна вікова категорія, характеризується інтенсивним психічним і, зокрема, особистісним розвитком, який тісно пов'язаний з формуванням професійних якостей. На значущості особистісної складової в комплексі професійних характеристик спеціаліста

наголошують в своїх працях С. Д. Максименко, В. Г. Панок, Л. І. Уманець, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелєва, Т. С. Яценко та інші (див.: [8; 12]).

Дослідження студентства велися лєнінградською психологічною школою у 60-ті роки ХХ століття (Б. Г. Ананьєв, Р. М. Грановська, Є. І. Степанова, В. Т. Лісовський) у рамках вивчення інтелектуального, особистісного і соціального розвитку. З позиції загально-психологічного розвитку студентський вік є періодом інтенсивної соціалізації, характеризується розвитком вищих психічних функцій, інтелектуальної системи та цілісної особистості.

За Б. Г. Ананьєвим, студентство як вікова категорія є перехідною фазою від дозрівання до зрілості. Як соціальна категорія студентство вирізняється професійною спрямованістю і відношенням до майбутньої професії. М. І. Дяченко і Л. А. Кандибович розглядають професійну готовність студента, яка є суттєвою передумовою ефективної діяльності після закінчення ВНЗ, швидкої адаптації до умов праці і подальшого професійного самовдосконалення

Дослідники (Б. Г. Ананьєв, О. Л. Гройсман, Г. С. Костюк, Л. Д. Столяренко, В. Г. Чайка та інші) аналізують проблеми юнацького віку, акцентуючи увагу на суперечностях студентства, проблемах адаптації, психофізичних, емоційних проблемах, що можуть відбиватись на успішності студентів та загрожувати втратою інтересу до навчання, зниженням рівня домагань, зміною самооцінки, особистісних якостей, і, як наслідок, зміною діяльності, поведінки, стосунків з оточуючими.

Як показує аналіз літератури з проблеми, розвиток особистості студентів активно досліджується в психології. Однак у більшості досліджень вивчаються окремі аспекти: емпатія, емоційні особливості, ціннісні орієнтації, рефлексія, психічні стани і психофізіологічні проблеми, мотиви, проблеми професійного самовизначення, а також деякі питання, пов'язані з окремими видами діяльності, окремими етапами життя студентів: адаптація першокурсників, спілкування між студентами, спілкування з викладачами, стреси в студентському віці [5].

Цікавими представляються дослідження якостей, що є специфічно притаманними майбутнім психологам: самооцінки, тривожності, ставлення до власного «Я», мотивації досягнень, здатності до психологічної близькості з іншою людиною, вольової регуляції (наполегливість і самовладання), почуття професійної відповідальності, потреби у спілкуванні.

Загалом, позиції різних дослідників є досить близькими у визнанні того, що основні проблеми студентського віку носять комплексний характер і мають тісну взаємозалежність. Підготовка сучасного фахівця повинна бути індивідуальною, у зв'язку з цим значно зростає роль і значення особистісної психокорекції майбутніх психологів.

Повернемось до проблеми професійної підготовки студентів – майбутніх психологів. На думку дослідників, необхідними передумовами професійної роботи в галузі психології є: психологічна готовність майбутнього психолога до конструктивного діалогу і партнерства у створенні професійних відносин (Н. І. Пов'якель); уміння налагоджувати професійні стосунки, встановлювати конструктивні контакти з людьми; формування професійної самосвідомості психолога та його особистісної зрілості (Н. О. Кучеровська). Важливого значення в особистісно-професійному становленні психолога при цьому набуває внутрішня моральна організація особистості, яка передбачає усунення суперечності між «Я» – реальним та «Я» – ідеальним у процесі самовдосконалення.

Як обов'язкову умову професійної діяльності психолога дослідники (А. А. Осіпова, Н. І. Пов'якель) визначають наявність у нього психологічної культури, яка містить такі структурні компоненти: культуру спілкування, емоційну культуру та здатність до професійної рефлексії.

Г. С. Абрамова виокремлює такі професійно-значущі якості: уміння гнучко реагувати на різноманітні ситуації; професійну ерудицію; здатність використовувати в роботі основні психологічні концепції; різноплановість мислення; уміння дотримуватись конфіденційності; здібності до рефлексії змісту власної професійної діяльності; відкритість до нових знань та сприймання альтернативних поглядів; прагнення до системного підходу у роботі.

Н. В. Чепелева пропонує модель особистості психолога, яка зокрема включає: позитивну мотивацію до майбутньої професії та професійне цілеутворення; наявність особистісної професійної рефлексії, формування творчої особистості професіонала-психолога, розвинений практичний інтелект, соціально-когнітивні й комунікативні вміння. Центральною ланкою підготовки психолога авторка вважає професійну ідентифікацію, розвиток якої здійснюється шляхом усвідомлення та подолання внутрішніх конфліктів, що виникають у процесі навчання.

О. Ф. Бондаренко відзначає, що важливою рисою професіонала-психолога є наявність особистісної та професійної ідентичності. Суперечність між особистісним і професійним самоусвідомленням призводить до порушень особистісної та професійної ідентичності психолога.

Як стверджується в дослідженнях Т. С. Яценко [4; 14], професіоналізм практичної роботи психолога ґрунтується на розвиткові соціально-перцептивних умінь та професійної інтуїції, умінні гармонізувати свідому й несвідому сфери, здатності не перетворитися на «робота» і одночасно не втратити тотожність з собою та професійні позиції.

Більшість науковців як важливу рису професійної діяльності психолога трактують комунікативну здатність, що складається з когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів. Когнітивний компонент передбачає професійну компетентність, здатність до рефлексії, децентрацію мислення; емоційний компонент включає високу сензитивність і тактовність, емпатійне ставлення до іншої людини, відвертість у вияві власних почуттів; поведінковий компонент характеризується здатністю до саморегулювання та коригування власних дій, упевненістю, відповідальністю. Основним компонентом комунікативної здібності та якостей психотерапевта вважають емпатійне розуміння, співпереживання, на необхідність формування якого вказували зарубіжні дослідники психоаналітичного та гуманістичного напрямків А. Менегетті, Я. Л. Морено, Ф. Перлз, К. Роджерс, К. Г. Юнг, а також сучасні російські й українські дослідники О. Ф. Бондаренко, Л. О. Петровська, Т. С. Яценко (див.: [4]).

Особливий інтерес для нас представляють *внутрішні суперечності особистості*, які мають істотний вплив на її розвиток та функціонування.

Взаємозв'язок зовнішнього і внутрішнього наявний у всіх формах розвитку людини, у тому числі й молоді.

У фізичному розвитку він виявляється у процесах асиміляції (лат. *assimilatio* — уподібнення) та дисиміляції (лат. *dissimilatio* — несхожий), збудження і гальмування, в порушенні й відновленні рівноваги між організмом і середовищем. Стан рівноваги людини є тимчасовим, процес її урівноважування постійний. Внутрішні суперечності, що виникають в житті людини, спонукають її до активності, спрямованої на їх подолання. Одні суперечності долаються, натомість виникають нові, що спонукають до нових дій, і зрештою, до вдосконалення діяльності. Людина розвивається як система, яка сама себе вдосконалює.

Сукупність різноманітних суперечностей класифікують на такі категорії:

1. Суперечності між новими потребами, прагненнями особистості й досягнутим нею рівнем оволодіння засобами, необхідними для їх задоволення. Передбачають випереджаючий розвиток мотиваційних аспектів над операційними і змістовими. Наприклад, юнакам властиве розходження між прагненням активно діяти у

суспільному житті (працювати, як дорослі, керувати машинами тощо) і дійсним рівнем їхніх можливостей.

2. Суперечності між новими пізнавальними цілями, завданнями та наявними способами дій, між новими ситуаціями і попереднім досвідом студентів, між усталеними узагальненнями і новими фактами. Такі розходження виникають систематично, спонукаючи студентів до їх усвідомлення, активної діяльності, спрямованої на їх усунення шляхом вироблення нових способів дій, узагальнення прийомів розумової діяльності, у якій поєднуються пізнання і праця, проектується і виготовляється майбутній продукт, зокрема, знання.

3. Суперечності між досягнутим рівнем розвитку молодої людини та способом її життя, місцем, яке вона посідає у системі суспільних відносин. Вони стимулюють прагнення розширити свої взаємини з навколишнім суспільним середовищем, брати участь у нових видах суспільної та особистісно значущої діяльності. Реалізація їх дає нові стимули до подальшого розвитку.

4. Суперечності між очікуваним, бажаним, майбутнім, і наявним, між тим, чого прагне молода людина і чим вона володіє. Ці суперечності спонукають до дій, завдяки яким відбувається наближення реального до бажаного.

5. Суперечності між свідомими і несвідомими тенденціями у поведінці та діяльності. Несвідомі тенденції часто є результатом попередньої свідомої діяльності людини, її установок. Переносячись на інші за змістом види діяльності, несвідомі тенденції можуть гальмувати її, викликати суперечності, які треба переборювати. Наслідком цього є розвиток адекватних взаємозв'язків між свідомим і несвідомим. У такому випадку процес психокорекції може сприяти прискоренню виникнення таких зв'язків.

У процесі розвитку особистості відбувається перехід від безпосереднього перцептивного (пов'язаного зі сприйняттям) до опосередкованого мисленнєвого пізнання об'єктивної дійсності, від нижчих до вищих ступенів розвитку мислення, від аналітичного виокремлення різних ознак об'єктів до синтетичного їх відображення.

Поява все нових результатів аналізу, можливості якого безмежні, вступає в суперечність із можливостями мозку утримати інформацію про них. Усувають таку суперечність виробленням різних способів синтезування ознак, об'єднання їх у групи, що позначаються словами, поняттями [3; 5].

Дослідники виокремлюють внутрішні суперечності особистості, які супроводжують становлення самосвідомості студентів, у тому числі й майбутніх психологів. Такі суперечності представляють особливий інтерес у зв'язку з темою нашого дослідження. Найістотнішими є:

- потреба у соціальному визнанні та недостатні можливості її реалізації;
- потреба у самостійності та обмеження з боку дорослих, зокрема батьків та викладачів;
- потреба у самоідентифікації та недостатня або суперечлива інформація про себе, а також несформоване вміння інтегрувати, переосмислювати цю інформацію;
- потреба у підтримці з боку оточуючих та відчуття самотності, відчуженості.

Означені суперечності частково долаються у процесі групової психокорекції чи індивідуальних бесід з кураторами, викладачами та студентами, що успішно справились з власними суперечностями.

У результаті інтернет-опитування та бесід зі студентами нами було виявлено внутрішню суперечність, що є характерною для студентів психологічного факультету. Ця суперечність між уявленнями про роботу психолога, які студенти мали до вступу в університет, та уявленнями, що складаються в студентів під впливом ознайомлюючої практики. Як свідчить наш досвід, вказана суперечність не потребує спеціальної корекції і успішно долається у процесі подальшого навчання.

На нашу думку, проблема становлення професіоналізму майбутнього психолога, яку покликана розв'язати психокорекція, полягає у гармонізації суперечності між особистісно-людським та професійно-соціальним аспектами особистості. За умови, коли превалює перший з вищевказаних аспектів, психолог може переживати відчуття неуспішності у професійній діяльності. Якщо істотної пріоритетності набуває виконання професійних обов'язків, може мати місце формалізм у роботі психолога, відсутність інтересу, залежність від службових обов'язків. Можна стверджувати, що за таких умов людина втрачає самототожність.

У психолога, який не пройшов особистісну психокорекцію, може порушуватись об'єктивність сприйняття іншої людини. Адже саме в професійно-людських контактах задіяний емоційний фактор: нерідко актуалізуються почуття меншовартості, агресія, тривожність, що можуть відсувати професійний інтерес на другий план, зумовлюючи домінування особистісної проблематики. Останню можна пізнавати та нівелювати в процесі групової психокорекції.

Професійна підготовка психолога є однією з актуальних проблем, яка ставить завдання здійснення особистісної психокорекції майбутніх спеціалістів. Така психокорекція може бути забезпечена шляхом реалізації відповідних методів, зорієнтованих на глибинне пізнання психіки, зокрема, методом активного соціально-психологічного пізнання (АСПП), автором якого є академік НАПН України Т. С. Яценко.

Зупинимося більш детально на специфічних особливостях АСПП, які відрізняють його від тренінгових практик і дозволяють майбутнім психологам опанувати мистецтвом групової психокорекційної роботи. Як свідчить аналіз наукових джерел, різновиди психокорекційної практики в межах соціально-перцептивного тренінгу (СПТ або Т-групи) обмежуються впливом на свідомі компоненти психіки у зв'язку з орієнтацією на вдосконалення навичок спілкування без глибинного аналізу причин особистісних труднощів.

Метод активного соціально-психологічного пізнання – це метод групової глибинно-психологічної корекції, який являє собою цілісну психолого-педагогічну систему, спрямовану на глибинне особистісне пізнання учасників навчання, що передбачає пропрацювання внутрішніх суперечностей психіки, формування яких зумовлювалося специфікою сімейних стосунків, неправильним вихованням, травматичним досвідом тощо. У групі АСПП учасник стає на позицію дослідження власної психіки, оскільки даний метод передбачає розвиток рефлексії на основі аналізу матеріалу кожного студента, що бере участь у роботі групи. Психокорекційна робота групи АСПП зорієнтована на виявлення каузальних передумов труднощів у спілкуванні, яке є необхідною умовою професійної діяльності психолога. Такі труднощі породжені особистісною проблемою, яку суб'єкт не може розв'язати самостійно внаслідок неусвідомлюваності її передумов, каузальних аспектів, пов'язаних із внутрішньою, стабілізованою суперечністю. Дослідження доводять, що для майбутнього практичного психолога необхідною є глибинно-психологічна корекція внутрішньої суперечливості психіки. Остання зумовлює порушення не лише семантичного аспекту самоусвідомлення, але й емоційного забарвлення рефлексії. За таких умов цілісність психіки забезпечується відступами від реальності і на етапі сприйняття соціально-перцептивної інформації, і на етапі внутрішньої обробки та інтерпретації отриманої інформації. У професійно-психологічній діяльності наявність таких деструктивних тенденцій є руйнівною з огляду на порушення можливостей об'єктивного сприймання проблематики іншої людини та упередженого ставлення до особи, яка потребує допомоги.

Метод АСПП інтегрує в собі глибинно-психологічні знання, які сприяють особистісній психокорекції майбутніх психологів, та водночас сприяють засвоєнню інструментарію практичної психокорекційної роботи. Глибинне пізнання психіки за

методом АСПП передбачає розкриття функціональних особливостей несвідомої сфери в їх узгодженості зі свідомою сферою. В пункті взаємодії цих сфер і знаходяться резерви психокорекції особистісної проблематики майбутнього психолога, нівелювання якої належить до завдань психокорекційного впливу засобами АСПП в контексті фахової підготовки психологів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз сучасних наукових досліджень з проблеми професійної підготовки майбутніх психологів дозволяє констатувати, що це питання представлене у дослідженнях, проте залишається недостатньо розробленою категорія особистісної психокорекції майбутнього психолога та оптимальні шляхи її забезпечення. Дана стаття спрямована на дослідження особливостей цілісної глибинно-психологічної корекції майбутнього психолога за методом активного соціально-психологічного навчання (АСПП), а також на виявлення стійкого взаємозв'язку особистісної психокорекції майбутнього психолога-практика з формуванням його професіоналізму. Особистісна психокорекція майбутнього практичного психолога може бути успішно здійснена за допомогою методу АСПП, який забезпечує не лише пізнання внутрішніх суперечностей майбутнього фахівця, але й сприяє їх розв'язанню шляхом глибинного психологічного пізнання в єдності з опануванням діагностико-корекційним інструментарієм.

Аналіз сучасних наукових досліджень з проблеми професійної підготовки майбутніх психологів дозволяє констатувати, що це питання представлене у дослідженнях, проте залишається недостатньо розробленою категорія особистісної психокорекції майбутнього психолога та оптимальні шляхи її забезпечення.

Література:

1. Асмолов А. Г. Психология личности. Москва, 1990. 367 с.
2. Выготский Л. С. Психология. Москва, 2000. 1008 с.
3. Конфликтология. Санкт-Петербург, 1999. 448 с.
4. Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції: підготовка психолога-практика: навч. посіб. / за ред. Т. С. Яценко. Київ, 2008. 342 с.
5. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ, 1989. 412 с.
6. Леонтьев Д. А. Личность: человек в мире и мир в человеке. *Психология личности*. Москва, 2001. С. 151–161.
7. Ложкин Г. В., Повякель Н. И. Практическая психология конфликта. Киев, 2000. 256 с.
8. Максименко С. Д. Генезис существования личности. Киев, 2006. 240 с.
9. Поливанова К. Н. Психология возрастных кризисов: учеб. пособие для высш. пед. учеб. Москва, 2000. 184 с.
10. Психологічна енциклопедія / автор-упор. О. М. Степанов. Київ, 2006. 424 с.
11. Психология личности: словарь-справочник. Київ, 2001. 320 с.
12. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології: навч. посіб. Київ, 2006. 400 с.
13. Психологічна енциклопедія / автор-упор. О. М. Степанов. Київ, 2006. 424 с.
14. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: навч. посіб. Київ, 2006. 382 с.

Бондаревська Л. Л.
Феномен значущих переживань у контексті психодинамічної теорії

Статтю присвячено дослідженню феномена переживань та виявленню їхнього впливу на структурування системних характеристик підсвідомого. У роботі висвітлено розуміння феномена переживання в психодинамічному підході.

Розкрито психологічний зміст та виявлено глибинно-психологічну сутність значущих переживань. З'ясовано умови виникнення значущих переживань, доведено їхній зв'язок із психологічними захистами, на формування яких мала вплив психічна травма, з об'єктивними відношеннями та умовними цінностями суб'єкта. Обґрунтовано необхідність здійснення глибинної психокорекції впливу значущих переживань на деструктивні тенденції психіки, доведено результативність проходження майбутніми психологами-практиками психокорекції за методом АСПН у контексті виявлення значущих переживань.

Ключові слова: переживання, значущі переживання, підсвідоме, глибинні механізми психіки, психологічні захисти, метод активного соціально-психологічного пізнання, психокорекція.

Постановка проблеми. Розвиток практичної психології як дієво-процесуальної сфери психологічного пізнання потребує всебічного осмислення адекватної сутності цілісної психіки суб'єкта, вивчення якої передбачає врахування сили емоційного переживання та його впливу на структурування системних характеристик підсвідомого.

Виклад основного матеріалу. Дослідження феномену переживань як фактора структурування системних характеристик підсвідомого здійснювалося у форматі психодинамічної теорії, розробленої академіком НАПН України Т. С. Яценко [3-5]. Тривалий час розуміння переживання в прорадянській психології зводилось до афективних станів суб'єкта, тобто вивчалось поза контекстом його життєдіяльності або ж інтерпретувалось як різновид психологічних захистів. Нині практична психологія потребує впровадження методів, зорієнтованих на глибинне пізнання психіки, що ставить перед психологами високі вимоги до їхнього професіоналізму. Метод активного соціально-психологічного пізнання (АСПП), завдяки його глибинному спрямуванню забезпечує цілісне пізнання психіки суб'єкта в єдності її свідомих та несвідомих виявів, дозволяє розкрити психологічні закономірності впливу значущих переживань суб'єкта на структурування системних характеристик його психіки, зокрема сфери підсвідомого в зіставленні із свідомим.

Як основу дослідження сформульовано **припущення**, що переживання суб'єкта мають стрижневу значущість у структуруванні системних характеристик психіки; особлива роль у цьому процесі належить первинним значущим переживанням, які мають вплив на формування несвідомої сфери.

У психологічній літературі категорія переживання має багатоаспектний та багаторівневий характер. Переживання та ставлення людини як суб'єкта практичної і теоретичної діяльності є провідними характеристиками її особистості.

У сучасних психологічних словниках поняття «переживання» тлумачиться як:

- а) «емоційно-забарвлений стан і явище дійсності, яке безпосередньо представлене у свідомості суб'єкта та є для нього подією власного життя» [2, с. 270];
- б) «наявність прагнень та бажань, які представляють в індивідуальній свідомості процес вибору суб'єктом мотивів і цілей діяльності, що сприяє усвідомленню ставлення особистості до подій її життя» [там само, с. 271];
- в) «форма активності, яка виникає при неможливості досягнення суб'єктом основних мотивів його життя,

руйнації ідеалів і цінностей, що виявляється у перетворенні його психологічного світу, спрямованого на переосмислення свого існування» [2; 326].

У першому визначенні увага акцентується на такій особливості переживання, як його безпосередня даність свідомості суб'єкта (це визначення наближається до інтроспективної психології). У другому значенні терміна розкриваються функції прагнень, бажань у регуляції діяльності особистості. Ці форми переживань відображають у свідомості динаміку боротьби мотивів, вибору чи заперечення цілей. Мотив, що суб'єктивно виражається у переживанні, прямо в нього не включений, переживання виступають як внутрішні сигнали, через які усвідомлюється особистісний зміст актуальних подій, здійснюється усвідомлений вибір можливих мотивів і регуляції поведінки особистості [3, с. 395]. Третє значення терміна фіксує переживання як особливу форму активності, що дозволяє суб'єкту в критичній життєвій ситуації перенести емоційно тяжкі події. Роль переживання полягає як у діагностиці певної перепони (загрози, ускладнення тощо), так і в допомозі при зміні напряму розвитку, у корекції та оптимізації поведінки. «Словник практичного психолога» пропонує таке тлумачення витісненого переживання: «видалені із свідомості переживання, комплекси, «ущемлені афекти», які на несвідомому рівні по-різному впливають на життєдіяльність і поведінку та можуть ставати джерелом творчих устремлень, нервово-психічних захворювань тощо» [там само, с. 396]. Окреслення певного психічного факту як переживання вказує на його представленість в індивідуально-неповторному досвіді особистості. Розкриваючи поняття переживання, слід підкреслити, що воно є універсальною психічною здатністю людини і супроводжує усі види її діяльності, а також процеси спілкування. Отже, будь-який психічний процес є переживанням.

Розкриття глибинно-психологічної сутності значущих переживань потребує врахування взаємозв'язків свідомої та несвідомої сфери психіки. Виявлення впливу переживань на структурування системних характеристик цілісної психіки суб'єкта забезпечує можливість пізнання стабілізованих внутрішніх суперечностей психіки в розрізі психодинамічного підходу (Т. С. Яценко) через розкриття семантики базових захистів, когнітивною основою яких є логіка несвідомого. За такого підходу до вивчення психіки в центрі уваги постає значущість переживання певної події суб'єктом, а не її статистичний показник, що відповідає вимогам екологічної валідності. При цьому значущість пізнається крізь призму внутрішніх механізмів поведінки та її емоційного сприйняття суб'єктом.

У нашому дослідженні ми розрізняємо поняття «значення» та «значущість». Значення як таке – це узагальнене відображення об'єктивної дійсності, фіксоване в певних поняттях. У плані спілкування таке відображення перетворюється на факт індивідуальної свідомості. За допомогою системи значень у свідомості суб'єкта формується образ світу, інших людей і себе. Значущість того чи іншого об'єкта передбачає насамперед його визначальну цінність для суб'єкта, певний індивідуально-неповторний аспект його сприйняття. За нашим переконанням, значущість будь-якого стимулу-об'єкта має суб'єктивний аспект, оскільки його вагомість визначається крізь призму внутрішнього сприйняття суб'єкта за опосередкованими показниками. Значущість свідчить про силу впливу на психіку суб'єкта, його поведінку та емоційний стан; вона виявляється в силі емотивності і зінтегрованості з ідеалізованим «Я».

Значущість переживання – це психологічна характеристика, що не лише визначає його цінність для суб'єкта (свідомий аспект), а й має вплив на формування та структурування системних характеристик його психіки (підсвідомого). Ми стверджуємо, що переживання набувають значущості незалежно від їх валентності (позитивна чи негативна цінність для суб'єкта). Провідну роль при цьому відіграє інтенсивність та сила впливу певного переживання суб'єкта. Валентність емоційного переживання визначається наслідками його впливу на життєдіяльність.

Дослідження умов формування феномена значущих переживань у контексті психодинамічної теорії дозволило виокремити їхні різновиди: первинні (інфантильні) та вторинні (рис. 1). Останні можуть бути *потенційно* значущими та *актуально* значущими. При цьому інфантильні переживання задають потенційну значущість вторинних переживань. За мірою усвідомленості суб'єктом визначено приховану та явну значущість переживання щодо певного об'єкта.

На емпіричному матеріалі доведено, що у формуванні значущих переживань суб'єкта важливу роль відіграє ставлення значущих людей до нього. Встановлено наявність виразної (усвідомлюваної) та прихованої (неусвідомлюваної) значущості для особи інших людей.

Рис. 1. Різновиди значущих переживань

Первинна значущість переживання зумовлюється задоволенням чи незадоволенням інфантильних потреб суб'єкта (в період едіпової залежності). Вирішальну роль при цьому відіграє механізм фіксації. Такі переживання впливають на структурування психіки суб'єкта і пов'язані з формуванням базових психологічних захистів. Останні формуються позадосвідно, під емоційно значущими впливами, і визначають спрямованість активності суб'єкта. Первинні значущі переживання задають потенційну значущість подальших подій та переживань, які з ними пов'язані.

Первинні значущі переживання інтегруються з об'єктними відношеннями та чинять вплив на формування умовних цінностей суб'єкта. Значущість інфантильних переживань не усвідомлюється суб'єктом. Первинні значущі переживання визначають потенційну значущість подальших подій та переживань, які з ними пов'язані. Зміст первинних значущих переживань (у зв'язку з витісненнями) символізується, що спричиняє маскування їх впливу на соціальні аспекти поведінки. Особливістю значущості є те, що вона пов'язана із ставленням значущих людей до дитини (зокрема, неприйняття з боку батьків, заперечення переживань дитини тощо).

Вторинні значущі переживання пов'язані з механізмом заміщення, периферійними захистами та ситуативними умовними цінностями. Потенційно значущі переживання не усвідомлюються суб'єктом в силу витіснення й зумовлюють приховану значущість актуальних переживань. Емпіричний матеріал дозволяє стверджувати, що

формування значущих переживань пов'язане з виховними впливами з боку значущих людей (особливостями взаємодії з ними), подіями, які порушують звичний плин життя суб'єкта, спричиняючи емоційну напругу. Під впливом соціалізації, коли просоціальні мотиви набирають сили, первинна значущість приглушається внаслідок витіснення. Тому потенційно значущі переживання не усвідомлюються суб'єктом, але зберігають емоційне навантаження і тенденцію вияву в поведінці: будь-яка ситуація може "виводити на авансцену" потенційно значущі переживання, вияви яких завуальовані через дію психологічних захистів та соціально-перцептивні викривлення, що заважає суб'єкту бачити їх взаємозв'язок із подіями минулого.

Актуально значущі (вторинні) переживання пов'язані з функціонуванням людини в соціумі, виникають у зв'язку із задоволенням соціально значущих очікувань. Ці переживання легко виникають у свідомості суб'єкта завдяки вольовому зусиллю, визначаються самоусвідомленням суб'єкта в контексті конкретного об'єкта (особи, події).

На основі аналізу емпіричного матеріалу ми констатували, що переживання, які стосуються раннього періоду розвитку суб'єкта і пов'язані із взаєминами з первинними лібідними об'єктами (зокрема, батьками), набувають для нього першопочаткової значущості; нерідко такі переживання зумовлюються драматичними (травмівними) подіями раннього дитинства (наприклад, роз'єднання з батьками, їх відсутність). Такі переживання впливають на формування психіки суб'єкта і пов'язані з формуванням базових психологічних захистів. Базові захисти формуються позадосвідно, під емоційно значущими впливами і визначають направленість активності суб'єкта. Емотивний аспект задається умовними цінностями, сформованими у контексті стосунків із значущими людьми. При цьому, значущі переживання впливають на динаміку умовних цінностей. Ми припускаємо, що базові захисти включають у себе «глибинно-психологічну емоційну» пам'ять, яка пов'язана з певними образами, неприйняттям чи покараннями в едіпів період. Пізніше ця пам'ять трансформується в процесі соціалізації завдяки актуальним задачам адаптації до соціуму. Вагому роль при цьому відіграє адаптивна функція емоцій, яка сприяє суб'єктивній інтеграції психіки суб'єкта, що відбувається за рахунок відступів від реальності відповідно до генерального механізму психіки «від слабкості до сили». Визначення критеріїв сили відбувається за емотивними параметрам, які є індивідуально-неповторними для кожної людини.

Підґрунтям периферійних захистів виступають умовні цінності суб'єкта, оскільки вони зінтегровуються з ідеалізованим «Я», яке пов'язане з ідеалом «Я» і нормативними цінностями. Якщо базові захисти залежать від глибинних механізмів психіки, що мають усталений характер, то периферійні (ситуативні) є досить мінливими, відзначаються значною варіативністю. Емотивність більше розгортається в плані периферійних захистів, оскільки людина на соціальній платформі очікує заохочення й підтвердження ідеалізованого «Я». Емпіричний матеріал психокорекційної практики за методом АСПП підтверджує взаємозв'язок первинних значущих переживань з інфантильними цінностями суб'єкта та вплив на формування його умовних цінностей.

Вивчення особливостей формування феномену значущих переживань на індивідуально-неповторному емпіричному матеріалі дозволяє констатувати фактор впливу психічної травми на виникнення первинних та вторинних переживань. Підкреслимо, що значущість переживання може визначатися як взаємозв'язком із драмою, так і з ситуацією успіху, вирішальну роль відіграє його сила та інтенсивність. Ми солідаризуємось із твердженням З. Фрейда стосовно того що, травмуючі переживання піддаються витісненню, але зберігають свій емотивний заряд і невидимо впливають на життєдіяльність суб'єкта.

Звертає увагу те, що суб'єкт нерідко ототожнює власні переживання із вагомими (значущими) подіями свого життя. Події, які спричиняють душевне потрясіння (наприклад, переїзд до іншого міста, втрата близької людини), викликають переживання особливої інтенсивності, оскільки передбачають самоусвідомлення в контексті того, що сталося чи має відбутися (події). Значущість таких переживань є частково усвідомлюваною, оскільки суб'єкт може самостійно констатувати зміни, які передбачаються або ж відбулися під впливом конкретної ситуації. Такі переживання є актуально значущими, вони пов'язані із ситуативними захистами і впливають на переструктурування несвідомої сфери психіки суб'єкта (передсвідомого). Зокрема, вони задають динаміку умовних цінностей, створюючи тимчасову домінантність, яка впливає на їх ієрархізацію. Значущі переживання активізують енергетичну напругу, що, в свою чергу приводить в дію захисні механізми, які знижують емоційне навантаження. На поведінковому рівні суб'єкт може частково усвідомлювати вплив певної події, наприклад, те, що відбувається переорієнтація установок (на свідомому рівні), але в поле зору не потрапляє глибинний аспект цього впливу.

Констатовано факт «приглушення» значущості переживань актуальною ситуацією, що спричинює їхнє подвійне посилення. З'ясовано особливості травмивних переживань у контексті втрати значущої людини та перенесеної фізичної травми. Виявлено вплив травмивних переживань на виникнення тенденції психічного вигорання в майбутніх психологів. Доведено, що формування індивідуально-неповторних психічних закономірностей визначається емоційною значущістю переживань суб'єкта в контексті індивідуальних ідентифікацій (перенесень, заміщень). При цьому переживання часто пов'язані з драматичними подіями, а тому, в силу фіксації, зумовлюють залежність суб'єкта від минулого досвіду.

Висновки та перспективи дослідження. Глибинно-психологічна сутність значущих переживань полягає в здатності останніх здійснювати вплив на структурування системних характеристик підсвідомої сфери психіки людини. Інфантильно значущі переживання впливають на формування системи психологічних захистів (базових та периферійних), об'єктних відношень, глибинно-психологічних та умовних цінностей суб'єкта. Глибинно-психологічні цінності зумовлюють інтеграцію та спрямування психічної енергії з когнітивним рівнем функціонування психологічних захистів.

Первинні значущі переживання, які пов'язані з інфантильною психологічною травмою, задають готовність до сприйняття подальших ситуацій та супутніх їм переживань. Суттєвою особливістю переживання є те, що окреслений феномен детермінується як зовнішніми впливами (подією), так і глибинними механізмами психіки, які актуалізуються в синтезі з попереднім досвідом переживань індивіда. Переживання інтегрує ставлення суб'єкта до події, у цьому процесі формується індивідуально-неповторне сприйняття ситуації.

У процесі дослідження розкрито взаємозв'язок між переживаннями суб'єкта та психічною травмою, яка інколи може бути уявною. Уявна травма нерідко зумовлюється ідентифікацією суб'єкта з первинним лібідним об'єктом (батьком чи матір'ю), через інтроекцію пережитої ним «драми». Травмивні переживання мають визначальний вплив на ідентифікацію особи з первинним лібідним об'єктом (значущою людиною), ідентифікацію із втраченим об'єктом та формують тенденцію до самопокарання, блокування емоційної сфери, наслідком чого може бути емоційне капсулювання, пов'язане з тенденціями до психологічної смерті та психологічної імпотенції. Ці тенденції виявляються у формі емоційної глухоти, відчуженості від інших людей та деструктуванні стосунків із ними.

Наслідки травмуючих переживань полягають у: тенденції відчуження від людей, різких змінах психологічного та емоційного стану, порушенні звичного плину життя, відчутті нереальності події в разі втрати значущої особи, зниженні інтересу до

реальності та до раніше важливих видів діяльності, що лише частково усвідомлюються суб'єктом.

Залежність суб'єкта від пережитого досвіду має емотивний характер і зумовлює тенденцію «до слабкості», що не усвідомлюється суб'єктом, спрямовуючи його активність на вимушене повторення минулих драматичних переживань (феномен «хибного кола»). Це поглинає психічну енергію й породжує психічне вигорання. Психокорекція глибинного спрямування є ефективною в аспекті упередження емоційного вигорання в майбутніх психологів-практиків.

Психокорекційний процес АСПП забезпечує можливість пізнання суб'єктом функційних особливостей несвідомої сфери, цілісних виявів психіки в єдності її свідомих та несвідомих аспектів, що передбачає усвідомлення впливу витіснених значущих переживань на формування провідних тенденцій поведінки. Останнє сприяє вивільненню психіки суб'єкта від невиправданого підпорядкування деструктивному впливу травмуючих переживань, стимулює підвищення соціально-перцептивної компетентності та соціальної адаптованості.

Література:

1. Бондаревська Л. Л. Взаємозв'язок переживань суб'єкта з психічною травмою. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Психологічні науки*. Київ, 2005. № 8 (32). С. 52 – 60.
2. Психологический словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. Москва, 1990. 494 с.
3. Словарь психолога-практика / Сост. С. Ю. Головин. Минск, 2005. 976 с.
4. Яценко Т. С., Аврамченко С. М., Білуха Т. І., Бондаревська Л. Л., Євтушенко І. В., Калашник І. В., Мелоян А. Е., Стасько О. Г. Методика глибинної психокорекції: підготовка психолога-практика. Ялта, 2008. 342 с.
5. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: навч. посібник. Київ, 2006. 382 с.
6. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції: навч. посібник. Київ, 1996. 264 с.
7. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: активне соціально-психологічне навчання: навч. посібник. Київ, 2004. 679 с.

Галушко Л. Я.

Виявлення фіксацій у мотиваційно-глибинному пізнанні психіки суб'єкта у процесі АСПП

У статті розкрито зміст категорії «фіксація» представленої у науковій літературі. Проаналізовано деструктивний змістовий аспект фіксованої поведінки заданої негативною мотивацією. Обґрунтовано необхідність дослідження її в аспекті психодинамічного підходу на феноменології емпіричного матеріалу учасників методу активного соціально-психологічного пізнання (АСПП).

Ключові слова: глибинне пізнання, психодинамічний підхід, активне соціально-психологічне пізнання (АСПП), психокорекційний процес, фіксація, фіксовані форми поведінки, негативна мотивація, потяг, імпульс.

Постановка проблеми. Проблема розуміння фіксацій є актуальною для вчених незалежно від напрямку досліджень. Важливою вона виявляється у глибинно-психологічному підході, де предметом дослідження є цілісна психіка в її свідомих та несвідомих виявах, які завжди мотивовані.

У практиці надання психологічної допомоги ці фіксовані форми поведінки мають різну термінологію: у клієнт-центрованій терапії це нереалістичні Я-концепції (які сприймаються як засіб задоволення потреби і виток особистісної адекватності) [10, с. 46-47]; у гештальт-психології – процеси і автоматичні звички за допомогою яких блокується розуміння [22, с. 77]; у трансактному аналізі «перебування в шкірі жаби, що заважає клієнтам досягти одужання і розвитку принца та принцеси» [2, с. 290]; у «терапії нового рішення», що об'єднує трансактний аналіз і гештальт-терапію, – «сценарні рішення, в полоні яких перебувають люди» [5, с. 208]; у реальнісній терапії Вільяма Глассера – це позбавлення від «депресій, нав'язливих думок, тривоги, залежностей» [4, с. 103]; у раціонально-емотивній терапії (РЕТ) американського психолога Альберта Елліса – «іраціональні когніції» [1, с. 5 – 8]; у психоаналізі (З. Фрейд) – сліди (фіксації) [11].

Зі сказаного вище можна узагальнити, що наукові підходи, які ґрунтуються на різній термінології, мають спільне у наданні психологічної допомоги, зокрема, – виявлення суперечностей, які спричинили внутрішній конфлікт, та створення умов щодо вирішення.

Дослідник В. Г. Залевський у праці «Фіксовані форми поведінки як проблема психологічного консультування, терапії, супервізії» пропонує розглядати їх в якості інтегративного підходу [6, с. 78-90]. Це уможливує розуміння теорії фіксованих форм поведінки для з'ясування шляхів їх вирішення. Ця ідея розглядалася і на Всесвітньому конгресі «Еволюція психотерапії» (Гамбург, 1993), де наголошувалося, що прогрес психотерапії необхідно пов'язувати не тільки і не стільки з розробкою нових методів, скільки зі спробами її інтеграції на різних рівнях технічних прийомів і методів, концепцій та теорій, з пошуком більш гнучкої інтегративної психотерапевтичної парадигми [6, с. 29]. Ідеї глибинної психології акумулювалися у психодинамічну парадигму в її орієнтованості на інтеграцію різних підходів до розуміння психіки та відповідну глибинно-корекційну практику. У групах АСПП, які для нас є основною дослідною платформою, діагностико-корекційний процес будується за законами позитивної дезінтеграції і вторинної інтеграції на більш високому рівні розвитку суб'єкта. Позитивність дезінтеграції полягає у тому, що послаблюється ілюзорна платформа активності, яка відкриває перспективи для особистісної гармонізації [18; 19; 21].

Виклад основного матеріалу. У «Новітньому філософському словнику» [8] та «Психологічній енциклопедії» [9] категорія «фіксація» – (лат. *fixus* твердий, непорушний, міцний) тлумачиться як наявність закріпленої прихильності до об'єктів, періодів, фаз, попереднього досвіду, закріпленим в ньому способам задоволення, відносинам з іншими; у «Психологічному тлумачному словнику» афективна фіксація зазначається, що це визначення походить із класичної психоаналітичної теорії, яка визначає її як процес за допомогою якого суб'єкт стає надмірно прив'язаним до певного об'єкту або людини (фіксованим на ньому), що було природним на більш ранній стадії розвитку і в подальшому може стати причиною низки невротичних моделей поведінки людини [16].

У психоаналізі поняття фіксації належить до опису несвідомих процесів, що відбуваються на різних стадіях психосексуального розвитку дитини, які мають справу із закріпленням лібідо на певному об'єкті. Така фіксація на лібідо є внутрішнім чинником і деструктивною (патологічною) стає тільки тоді, коли з'являється вимушена відмова від задоволення потягу, який задається у вигляді випадкового, зовнішнього фактору. Така зосередженість уваги фіксується травмою, регресією, психічними затримками і порушеннями, витісненням патогенного матеріалу зі свідомості людини і вказує на внутрішній конфлікт.

Категорія «фіксація» у наукових працях З. Фрейда розглядається з різних сторін. Зокрема, у роботі «Тлумачення сновидінь» (1900) він наголошував, що у різних психічних системах один і той самий подразник може мати різну фіксацію, тобто, якщо

одна система містить «фіксацію асоціації на одночасність», то у другій – цей матеріал може бути представлений іншими видами [12, с. 384]. У контексті осмислення роботи зі сновидіннями він знайшов розбіжності між фіксацією та регресією. У праці «Про психоаналіз» (1910) З. Фрейд зазначив, що «фіксація духовного життя на патогенних травмах є ще однією з найважливіших характерних рис невроту» і що завдяки афективній прихильності, де мали місце раніше хворобливі переживання, невротика не можуть звільнитися від минулого і заради нього залишають без уваги сьогодення [11]. У роботі «По ту сторону принципу задоволення» (1920) він підкреслює, що людина «фіксована психічно» на травматичних переживаннях, які спричинюються істерією» [15]. Засновник психоаналізу співвідносив її з нав'язливими повторами. У книжці «Людина на ім'я Мойсей та монотеїстична релігія» (1938) автор не тільки розглядав неврот через призму фіксації і нав'язливого повторення, а й підкреслював, що негативні реакції невротика мають «таку ж фіксацію на травми», як і позитивні реакції [13]. Розбіжність їх полягає у тому, щоб не було ніяких спогадів і повторень забутої травми. З. Фрейд висловив думку: «Будь-який неврот має в собі фіксацію, але не кожна фіксація призводить до невроту...» [14]. Прикладом афективної фіксації він називав стан людини – смуток.

Отже, у роботах З. Фрейда щодо набуття афективної фіксації спостерігається така тенденція: спочатку є вимушена відмова від потягу; потім відбувається фіксація лібідо, що витісняє потяг у певному напрямку; і, нарешті, спостерігається схильність до психічного конфлікту в результаті розвитку «Я», яке відкидає такий вияв лібідо. Так може задаватися негативна мотивація суб'єкта.

У праці В. К. Вілюнаса «Психологія розвитку мотивації» розкрито проблему мотиваційної фіксації виявлення інстинктів у людини [3]. При цьому зазначено: по-перше, емоції, що виникають в сферах вияву інстинкту у значній кількості їх різноманітності можуть отримати ситуативний розвиток за типом звичайного емоційного перемикавання і залишити в результаті його відповідні слідові ефекти; по-друге, специфічний спосіб мотиваційної фіксації пов'язаний із вираженою незавершеністю людських інстинктів, що потребує умов для їх змістовної «добудови» [3, с. 178]. Йдеться про фіксації за типом імпринтингу (англ. imprinting, від imprint – залишати слід, фіксувати, запам'ятовувати) [8], у результаті яких предмети набувають абсолютного, функціонально-незалежного мотиваційного значення. На тлі мотиваційного опосередкування відбувається формування безпосередніх цінностей наявних у процесі розвитку людини.

Дослідник К. Левін наголошує, що різновид мотиваційної фіксації є підконтрольний суб'єктові з чітко вираженою довільною санкціонованістю, а також тимчасовим характером [7]. Також він висунув положення про зумовленість спонукань, які виникають (відстрочені наміри, бар'єри), що підтверджується численними дослідженнями ситуативних детермінант мотивації. Це підкреслює, що мотиваційне значення є фіксованим внаслідок прийняття наміру та, зазвичай, має поліпотребнісне походження (деяка потреба може домінувати). К. Левін показав, що деякі цілі фіксуються і набувають рис потреби. Вони мають здатність виявлятися автономно, частково, незалежно від суб'єкта зберігатися і актуалізуватися у складній динаміці [7, с. 242-420]. Отже, закріплення і збереження мотиваційного значення цілей є необхідним і важливим компонентом процесів цілеутворення, які виявляються у випадках, коли досягнення наміченої мети з тих чи інших причин неможливо і відтермінуються. При перерві у вирішенні людиною завдання в її пам'яті зберігаються не тільки виявлені до того моменту умови і зв'язки когнітивного характеру, а й ті мотиваційні перемикавання, які відбулися при поверненні до задачі, навіть після тривалої перерви. Вони можуть автоматично відновитися. Такі сліди у мотиваційному перемикаванні в минулому і визначають напрямок і характер подальших пошуків вирішення.

Глибинна психологія у форматі психодинамічної теорії, як стверджує Т. С. Яценко, спрямовує всі зусилля на розкриття взаємозв'язків між сферами свідомого та несвідомого в їх суперечливій єдності та функціонально асиметричному протистоянні [18, с. 71]. Глибинне пізнання зорієнтовано на виявлення викривлень соціально-перцептивної реальності, яким притаманна фіксованість та одночасно – індивідуальна неповторність [18, с. 59].

У процесі глибинної психокорекції відбувається послаблення негативної фіксації, яку отримав респондент в результаті раніше набутого досвідного матеріалу. В АСПП такий пошук ускладнюється прихованістю фіксованих об'єктів у несвідомому і потребує природнього поєднання зі свідомим.

В контексті фіксації негативної мотивації вписується феномен «хибного кола», «закон вимушеного повторення», що задається «едіпальною турбулентністю», яка задана «едіпальною залежністю» і пов'язана з амбівалентністю почуттів, почуттям провини, комплексу меншовартності. Така фіксація задана енергією мортідо.

Фрагмент роботи з респондентом Ю. із використанням репродукцій художніх полотен

Психолог запропонувала обрати із набору репродукцій художніх полотен ті, які їй емоційно небайдужі та впорядкувати їх по значимості.

П.: Як би ти назвала цей малюнок (рис. 1)?

Ю.: Я назвала б його «Вихід», хоч я не знаю, що там.

П.: Але ж людина не в змозі так пробити своїм тілом двері.

Ю.: Так. Проте, треба вийти, це життєва необхідність.

П.: Тобто, щоб відірватися від сім'ї, то треба себе аж так ранили, пробити щось щільне? Але ж вийти із замкненого простору – це самонародитися?! Що б ти з собою взяла з того «домашнього простору», з якого ти хочеш вийти? Тобто, що ти потягнеш за собою як «шлейф»?

Ю.: Шлейфом я тягну якусь свою *провину і відповідальність*. Я постійно винна. А цього я не хотіла б із собою брати, але це поза моєю волею.

П.: А за що ти відчуваєш провину?

Ю.: *За те, що я взагалі є на цьому світі.*

П.: Тобі стало відомо, що ти була не дуже бажана дитина?

Ю.: *Цього ніхто і не приховував ще малечку.*

П.: І батьки були єдині у цьому?

Ю.: Тато ніколи не говорив про це, а лише мама.

П.: Але чомусь тато для тебе ніби є і немає. Материнська фігура за силою заповнює все в тобі, що має вияв у «провині»?

Ю.: Тато брав менше участі в моєму житті. На певних періодах життя його було мало взагалі.

П.: Тому абрис людської фігури нагадують пустоту, що могло бути знайомим із раннього віку? Тут ніби постать людська є, але її і немає (рис. 1). Це може відноситися і до тебе, і до тата?

Ю.: Можливо, я навіть не подумала.

П.: А з якого віку ти почала це відчувати?

Ю.: Я завжди скільки себе усвідомлюю, то стільки це і знаю. Не те що відчуваю, а знаю!

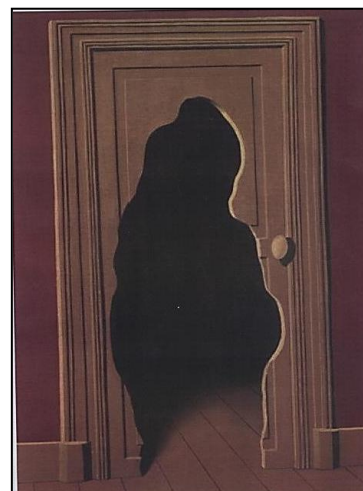

Рис. 1. Р. Магрітт
«Несподівана відповідь»
Назва респондента – «Вихід»

П.: Це ніби акт самонародження. Бо зараз ти є, але тебе наче і немає.

Ю.: Мені *важко бути в чомусь одному цілковито, відчуття частковості*.

П.: Судячи з того, що ти розповіла і ми інтерпретували, то малюнок можна назвати «Я є, і мене немає». Чи, можливо, – «Я вільна і водночас не вільна»?

Ю.: Вірніше «водночас залежна»!

П.: Ти вже ніби поспувала те, з чого вийдеш? Двері є, і їх немає. Це тебе стримує?

Ю.: Більше стримує, що там нічого немає. Не видно нічого, принаймні. Тут я знаю, як бути, а там – невідомо.

П.: Там, куди ти хочеш вийти і рухатися самотійно?

Ю.: Так. Навіть на цьому малюнку там темно.

П.: Можливо, тому, що *поки ти перебувала в утробі, то не було ніяких проблем?* Проблеми почалися, коли ти народилася. Можливо, проблеми з'явилися у батьківських взаєминах?

Ю.: Проблема не в тому, що я народилася. Якщо в них і були якісь проблеми у взаєминах, то точно ще до мене.

П.: Ти народилася, але проблеми не зникли?

Ю.: Звичайно, ні. Але *я стала винною у тому, що в них щось не склалося у житті, що вони через мене приречені бути разом*.

П.: Але тобі вони мають завдячувати, що зараз разом. А ти чомусь центруєшся на тому, «що винна у тому, що в них щось не склалося»?

Ю.: Не склалося так, як вони того хотіли б. За тата не знаю, а мама інакше планувала своє життя і об'єктивує це мені постійно.

П.: Але, за такої позиції, можна назавжди зіпсувати своє життя. Завжди можна вигадати, що воно інакше було б і тоді. Важливо жити тим, що є. Ніби *«щось має бути інше, щоб я був щасливий»*. Завжди можна набудувати багато планів, а якщо щось не реалізується – особа вже не задоволена.

Ю.: Це так і є.

П.: Ти кажеш, що були якісь негаразди у взаєминах, але *завдяки тобі вони (батьки) разом усе життя*. Чи в цьому і є негаразди?

Ю.: *У цьому і є негаразди!*

П.: Вони декларували все життя, що ти виростеш, і вони розлетяться, і буде у них своє життя. Та тепер ти все робиш для того, щоб вони не розліталися?

Ю.: Так. Не йду від них, щоб вони «не розлетілися». Я бажаю, щоб батьки були разом, а хотілося б свободи!

П.: Але твоя присутність водночас замикає круг, заважає їм жити сповна одним. Це базальна проблема, що коли народилася, то вже назад не повернешся в утробу. І тепер ти ніби символ того, що *вони приречені на співіснування?*

Ю.: Звучить, звичайно, жакливо. Символом цього мені не хотілося б бути!

П.: Уже все позаду, можна посміхнутися з цього. Ти ж уже магістр. Чи винесла ти із сім'ї те, що буде тебе підкріпляти у житті? Адже ти самозбереглася, ти красива дівчина і маєш гуманність та душевність!

Ю.: Усі досягнення, які я маю, це завдяки їм, батькам.

П.: Я за тебе особисто кажу, а ти знову про них. Позитивне маєш завдяки і своїм зусиллям! *Із чим із того шлейфу, що ти тягнеш, ти б хотіла попрощатися?*

Ю.: *Із почуттям провини!*

П.: Почуття провини нам указує (робить «натяк»³¹) на едіпальну залежність. Злиття з батьками на рівні органіки, на фізичному рівні, адже вони пов'язані з фактом твого народження. От якби не народилася, то не було б і проблем – у цьому джерела застряглого почуття провини. Почуття провини посилюється відповідальністю за їхні

³¹ Натяк – один із механізмів символізації

взаємини. Це така опосередкована причетність до їхніх інтимних взаємин. Сам акт народження – це вже причетність до їхніх інтимних взаємин. За допомогою каменів покажи, що ти (із сім'ї) винесла від батька, а що – від матері?!

Ю.: Це *взяла від матері (більший камінець – яйце)*, це – від батька (*менший темний камінь, вище*).

П.: Ми бачимо яйце, тобто натяк на утробу (фото 1). Цей камінь-яйце надтріснути взагалі не може, воно велике, порівняно з образом батька. Не дарма ми у свою теорію внесли уточнення щодо едіпальної залежності, а саме – наявність залежності від обох батьків (а не лише хлопчика від матері, а дівчинки від батька). В цьому випадку ми бачимо, що більша залежність від самої матері. І це дуже велика залежність. Це наче фатум, ніби народжена і ненароджена водночас. За кольором камінь, що символізує батька, відрізняється від іншого. Він прозоріший і більш зрозумілий для тебе? Чи він (батько) тебе менше ображав?

Фото 1. Модель із каменів «Інтроекти від батька і матері»

Ю.: Так. Із його вуст не звучало, що я в чомусь винна або народилась як небажана.

П.: Але, якщо ти будеш зустрічатися із хлопцем, то він буде у такому камені (менший камінець), а ти – в цьому (більший камінець). Ти помічала, що домінуєш, витримуєш пріоритетність у власних взаєминах?

Ю.: Так. Намагаюся більше контролювати те, що відбувається.

П.: А мама теж тримає контроль?

Ю.: Так, незмінно.

П.: Чого ти остерігаєшся, раз контролюєш партнера?

Ю.: Мені хочеться убезпечитися і знати максимально, на що я можу розраховувати.

П.: А убезпечитися від чого?

Ю.: Від того, що в якийсь момент *я виявлюся небажаною для нього!*

П.: Переноси страхів із сім'ї! Тоді тебе постійно треба запевняти, що ти значуща. Тобто партнера перетвориш на психотерапевта?!

Ю.: Я постійно *шукаю підтвердження того, що я бажана, значуща, любима. Мені треба це перевіряти.*

П.: І ніколи немає тієї межі, де вже ця проблема знімається. А межа є в тому, що невидимо для себе задаєш динаміку взаємин у спрямуванні до тих, що були у сім'ї батьків. І такі виявляться, що ти є небажаною, бо людина уже просто втомиться від цього, навіщо йому таке? Стане не цікаво «грати в таку гру». Постійно підтверджувати – енергетично затратно. Ти забуваєш, що у людини теж є і сумніви, і бажання, а ти їх можеш не бачити, ігноруєш. Тоді ти недостатньо прочитуєш інтереси партнера, бо перебуваєш у полоні власних інтересів. Як тобі подобається така «картинка»? Оце і є шлейф із сім'ї.

Ю.: Не дуже подобається, але внутрішньо знайома.

П.: Це сумнів у своїй значущості і бажаності. Тоді він (партнер) завжди меншенький, а ти більшенька і захищена шкаралупою (показує на камінь-яйце), яка знижує емотивну чутливість.

Ю.: *Я завжди намагаюся довести свою цінність, хоча в тому немає потреби.*

П.: Очевидно, що з матір'ю була потреба доводити свою цінність? Що ти сказала б своєму партнерові зараз, коли ти уже прозріваєш?

Ю.: «Я вірю в те, що я кохана. Треба виходити із шкаралупи, більше відчувати ситуацію і тебе!»

П.: Як думаєш, те, що ти промовила, ти сказала про себе чи про нього? Адже ти говориш партнерові, а не самозвіт даєш.

Ю.: *У нього теж є щось схоже. Його теж це стосувалося б.*

П.: Він очікує, що ти теж будеш доводити його цінність? Уточни, що його стосувалося б.

Ю.: *Що йому теж треба виходити зі своєї шкаралупи.*

П.: Зустрілися дві схожі проблеми?! Спочатку все добре, люди завдяки цьому розуміють один одного, а потім треба вирішити, чия ж проблема важливіша! Навіщо тобі постійно сидіти у цьому яйці, як у символі того, що ти ненароджена і немає проблем?

Ю.: Поки я нічого не роблю, то і немає проблем – так виходить у житті!

П.: Як ці шлейфи, про які ми говоримо, відлунюють на роботі? *Ти западаєш у пасив?*

Ю.: Так, хоча могла б багато зробити.

П.: Немає самореалізації, хоч є потенціал. Тоді інші, менш талановиті, будуть пробиватися службовими сходами куди вище, ніж ти?! А ти ніби «винна і не винна» водночас. Це ознаки едіпальної залежності. Які в тебе почуття викликає те, що я кажу?

Ю.: Це близьке мені. Я спокійно на це реагую, бо це знайоме.

П.: Батьки помічали, що ти дуже гарна дівчина? Ти чула це в сім'ї?

Ю.: У нас хвалити не прийнято. Якщо щось зроблю не так, то одразу помічають. А коли досягаю чогось, то приймають це так, як має бути.

П.: Часто так буває. Тут ще парадокс: за твоїми словами (рис. 1), це вихід, а не вхід. Бо в тебе є бажання відірватися від сім'ї. Але тобі важко відірватися, щоб увійти в інші двері. А нові двері – це, можливо, вже власні стосунки.

Ю.: У ці двері (рис. 1) дуже страшно заходити, простіше з них вийти!

Рис. 2. Автор і назва невідомі
Назва респондента – «Вивільнення»

П.: Тоді є велике бажання взагалі не народитися, і тому – затримка в утробі. От чому тут *вихід домінує* (за усіх страхів). Якщо така темнота присутня, то є відчуження батьків. І входити туди не дуже бажано (рис. 1). А ти чула такі тексти, що «краще б ти не народилася»? Або «навіщо я тебе народила»?

Ю.: Прямо таких фраз не чула, але схоже до того – так, і неодноразово.

П.: А з якого віку ти це пам'ятаєш?

Ю.: Років із 3-4 я вже знала, що небажана.

П.: Цікаво, що тут стоїть яйце (фото. 1), як повернення в якусь іншу утробу. Як правило, часто видно (на матеріалі аналізу), що людина створює собі власну утробу і не хоче бути там сама, а шукає партнера. Ти так посміхаєшся, ніби тобі це

знайома.

Ю.: Так, я тому так критична до партнера, бо високі вимоги були до мене.

П.: Самому в темниці сидіти не хочеться. Як би ти назвала наступний малюнок (рис. 2)? І в чому його смислове навантаження?

Ю.: Я б назвала його «Вивільнення».

П.: Вивільнення енергії чи набуття свободи в цьому житті?

Ю.: Вивільнення енергії і емоцій.

П.: Тобі в житті довелося дуже затискати свої емоції, щоб виживати в тій ситуації? В тебе було більше побуджень щось сказати, ніж можливостей говорити?

Ю.: Так, я постійно затискала у висловлюваннях.

П.: Ще малюнок показує, що ти остерігалася щось вивільняти, говорити, бо навряд чи тебе хтось зрозуміє, схвалить?

Ю.: Саме «чи схвалить»?

П.: І тому ти апелюєш до вищих сил?

Ю.: *Підтримки сім'ї немає, то, може, вона десь є! Можливо, десь «вище» мене зрозуміють.*

П.: А тут ніби твоя тінь (нижня частина малюнка)? Чи з тим можна не рахуватися?

Ю.: Я на неї не звернула увагу. Я зосередилася на верхній частині.

П.: Але така спрямованість угору теж відволікає від тих реалій, в яких ти перебуваєш і які треба розв'язувати. Чи знаходила ти партнера у своєму житті, щоб він теж так міг апелювати до вищої сили? Чи апелював лише до тебе?

Ю.: Важко сказати, може, я не помітила.

П.: Це більше твоє, внутрішнє, коли ти наодинці?

Ю.: Більше моє. Інші про це не знають.

П.: Коли є така рефлексія, як ти почуваєшся? Чи не відчуваєш спустошення?

Ю.: Навпаки, *я відчуваю себе сповненою сил, що над нами.* І вивільняю те, що вже занадто заважає.

П.: Це лише метафорично можна сприймати (рис. 2), чи ти і в житті застосовуєш якісь практики медитації?

Ю.: Почала ходити на йогу. Але ми там більше зосереджені на фізичному стані.

П.: Що спонукало тебе до вибору наступного малюнка (рис. 3)? Адже він не дуже реалістичний, як мені видається.

Ю.: Я спочатку не звернула увагу на рибок, подивилася на *дівчину у цій склянці.*

П.: Тобто, перш за все, тебе привабило те, що ми називаємо *внутрішньоутробним станом*?

Ю.: *Так і є.*

П.: Це така велика залежність від матері, що тобі так важко відірватися?

Ю.: Так, це поза сумнівом.

П.: Тим більше, що ви злиті з нею через енергію мортідо. Бо це тенденція до психологічної смерті, *повернення до утроби* (рис. 3), *але недітородної*. Тепер, коли ти бачиш цих рибок, то хотіла б, щоб вони опинилися в акваріумі?

Ю.: Ні. Не хотіла б, якось страшно стає, бракує повітря.

П.: А ти відчувала таку автономію у сім'ї?

Ю.: Так. *У нас у сім'ї всі автономні, але повітря мені бракувало.*

П.: Автономні, але залежні?

Ю.: Так.

П.: Побудуй вільну розповідь, візьми за основу цей малюнок (рис. 3).

Ю.: *Є казка «Принцеса на горошині», а це «Принцеса в горошині».*

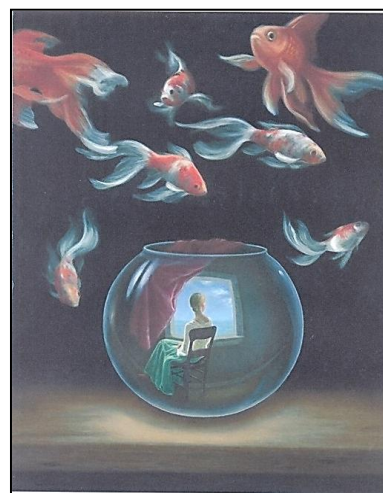

Рис. 3. С. Черніне «Море всередині»

П.: Знову підтверджується тенденція «повернення до утроби». Бо в горошині, як в утробі, згідно з архетипною символікою.

Ю.: Вона ніби сидить і чекає, коли хтось припливе і врятує її, і дивиться у вікно, а там – море.

П.: Чекає свого рятувальника?

Ю.: Так.

П.: Тут ще уточнюємо тенденцію повернення до утроби. І бажання бути там із кимось близьким за духом.

Ю.: Мені більше *хочеться не затягнути туди когось, а вийти з цього разом із ним*. Я справді сподіваюся, що хтось мене витягне. Але я розумію, що це залежить від мене, від мого рішення і психічного зростання.

П.: Щоб *хтось допоміг самонародитися*?

Ю.: Так. *Я водночас цього чекаю, але щораз і не приймаю*. Я маю сама це зробити!

П.: Це відчуження батьків?

Ю.: Це зараз більше відноситься до стосунків із партнером.

П.: Значить – є переноси. Суперечність: *з одного боку – залежність від партнера, а з іншого – така жорстка тенденція до автономії*. За емоціями створюється ілюзія реальності. А справжню реальність ти упускаєш, бо погано «прочитуєш» інтереси партнера, адже ти в полоні своїх переживань, емоцій.

Ю.: У нього теж є прагнення до автономії. В цьому ми схожі.

П.: А він теж тебе питає, чи він значущий для тебе, чи ти любиш його?

Ю.: Ні, але видно, що він сумнівається в цьому.

П.: Ти своїми запитаннями уже засвідчуєш, що він не байдужий тобі. Ти не думала про те, що є *ризик, що ви можете прожити ніби разом і не разом, на близькій дистанції, але ніби і не на близькій*?

Ю.: Так. Я думала про це. Поки що це так і є, я так і відчуваю.

П.: Усе це залишкові явища із сім'ї. Очевидно, треба в цьому розібратися і поставити крапку.

Ю.: Хотілося б, звичайно.

П.: Тоді ця людина (рис. 2), яка посилає імпульси до небес, хоче знайти свою половинку? Чи то так виражається біль душі?

Ю.: Другий варіант.

П.: Це може бути, коли вона так довго чекає, що приїде принц і забере її з горошини? А тоді, якщо його немає, то буде такий стан (рис. 2)?

Ю.: Можливо, навіть, коли він (принц) буде, то існуватиме такий стан (рис. 2), він досить стабільний.

П.: Далі бачимо рис. 4: тут хрест якийсь поставлений лише трояндами, людина йде і тягне човен із гирею за собою (рис. 4). Що спонукало до вибору такого малюнка?

Ю.: Мене зацікавила невідома фігура в білому, схоже як «Митарства долі».

П.: Ти її ототожнюєш із собою?

Ю.: Я б так не сказала. То не я.

П.: А хто? Твоя мати несе такий тягар? Тягар нелюбові до батька чи тягар того, що в неї життя згинуло, чи що дочка народилася і все пішло шкереберть, чи тягар її професії?

Ю.: Що *життя склалося не так, як хотілося б* – це у неї є основним.

П.: А «не так» – що саме вона має на увазі?

Ю.: Вона каже: «Я не була б із твоїм батьком, якби не твоє народження. Я була б із кимось іншим. Я здобула б професію, яку мені хотілося тощо».

П.: Ти обрала цей малюнок (рис. 4), бо побачила у ньому матір. То, значить, є ідентифікація з матір'ю. Тоді поясни, у чому ця гиря твоя? Тим більше, в такому юному віці.

Ю.: Не можу сказати, що я незадоволена своїм життям аж так.

Рис. 4. З. Задемак «Повернення додому з Мертвого острова»
Назва респондента – «Митарства долі»

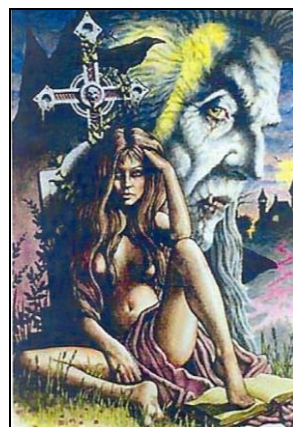

Рис. 5. Автор і назва невідомі
Назва респондента – «Внутрішні демони»

П.: Але йдеш траєкторією матері. Що ти є «гирею» і зв'язуєш батьків. Якщо ця гиря твоя, то ти так залежна від матері, від її утроби (бо човен – це утроба, за архетипною символікою), і вийти з того човна ти не можеш, бо ти – «гиря» (для матері)? І тому ти чекаєш, що припливе принц і тебе врятує. Але там, де ти можеш докласти зусилля, ти пасивна. Це може впливати на професійне становлення. Ще є ризик, що ти своєму коханню будеш ставити хрест із троянд (рис. 4). Усе, що тебе стосується, можеш перефразувати і сказати сама.

Ю.: Усе сказане є близьким до мене, до моїх відчуттів. Я ще боюся, щоб не повторювалася така ситуація з моїми дітьми, щоб вони не були «гирею» для мене.

П.: Значить, дітей ще немає, але, замість любові до них, є вже страх і тривога. А страх і тривога – це форма агресії, яка спрямована на саму себе. І потім вона буде проектуватися на дітей. Побачимо, що далі покаже рис. 5. Як би ти його назвала, де ти є, і в чому для тебе смисл цього малюнка (рис. 5)?

Ю.: Назва «Внутрішні демони».

П.: І все це характерне тобі? Як воно взаємопов'язане?

Ю.: Що більше вона (дівчина) оголюється, то більше ростуть демони.

П.: У чуттєвих стосунках ти не вільна, бо над тобою переважає якийсь страх?

Ю.: Так, абсолютно вірно.

П.: Як ти це пояснюєш? Це викликано чуттєвою стриманістю у сім'ї між батьком і матір'ю?

Ю.: Я взагалі між ними не бачила бодай якої близькості, чуттєвості і відкритості один до одного. Можливо, тепер я схожим чином поводжуся з партнером.

П.: Чи є таке, що ти переходиш з одного гештальту, коли ти така холодна і строга, в інший, як це ілюструє дівчина?

Ю.: Буває таке.

П.: Чи не видається це дивним партнерові, що немає послідовності у взаєминах?

Ю.: Останнім часом у взаєминах я поводжуся рівно.

П.: Але, тим не менше, обрала цей малюнок. Значить, це актуально.

Ю.: Така моя непостійність і псувала стосунки, я, очевидно, була незрозумілою.

П.: Отже, ще десь є залишкові явища? Але ти з ними, мабуть, справляєшся. А хрест (рис. 5) – як би ти його пояснила? Це твій хрест у житті, який нависає над інтимними взаєминами?

Ю.: Дівчина на малюнку спирається на нього спиною, а може і сховатися за ним (за хрестом).

П.: Вона хоче бути праведною. Вона оголена, але в неї прикрита чуттєва частина. І вона не дуже весела. А що ти сказала б страшному обличчю (рис. 5)?

Ю.: Я б сказала: «Залазь назад, не лякай мене».

П.: Куди?

Ю.: Звідки вийшов.

П.: А цей хрест (рис. 5) ти не можеш адаптувати, бо він виглядає як надгробний. Там життя і смерть разом?

Ю.: Так, вірно, – щось поховано, але ж щось і оживає поряд (дівчина).

П.: А що тобі говорить цей малюнок загалом?

Ю.: Якийсь він неправильний, і ситуація неправильна, некомфортна.

П.: Але ти ж чомусь обрала «некомфортний малюнок», значить, десь є дисонія в тобі самій? Варто про цю суперечність подумати і розібратися. На наступному малюнку теж є відкрита чуттєвість (рис. 6). Що спонукало тебе його обрати?

Ю.: Протилежність: лід і полум'я – так я його і назвала б.

П.: Чи відчуваєш ти це в собі? Бо це схоже на рис. 5. Оголеність дівчини і чоловіче обличчя, як символ холоду (рис. 5)?

Ю.: Я відчуваю в тому сенсі, якщо занадто багато вогню, «жару» з мого боку, то я тоді різко охолоджуюся в якийсь момент. Як горю сильно, так самоохолоджуюся аж до криги.

П.: Тоді тут теж може бути перехід станів (рис. 6)? І партнер може не відчувати, що ти разом із ним. А ти, як цензор, перебуваєш над ним. Тоді це руйнує взаємини.

Ю.: Але це трапляється з часом, що я палаю, а потім охолоджуюся (те або те). Не водночас.

П.: Тобто, цей малюнок (рис. 6) можна назвати «Мої суперечності»? Чи як? Назви.

Ю.: «Внутрішня суперечність».

П.: А те, що є шахи, то це натяк, що все має бути за певними правилами?

Ю.: Так. За заданими правилами. Радше, не мною заданих.

П.: Ти часто відчуваєш, що тобі не так легко зорієнтуватися, якщо це не твої правила?

Ю.: Важко прийняти інші правила, аніж ті, до яких я звикла.

П.: Де холод, то тут стражденна маска (рис. 6, *ліва частина малюнка*), а де вогонь, то виразно весела, може, й занадто (рис. 6, *права частина малюнка*). Так і буває, що в тебе або надприродна веселість, або занадто велика пригніченість?

Ю.: Так, я впадаю в крайнощі, це вірно. Або так – або так, але на повну. Я прагну до яскравих відчуттів з будь-якого боку!

П.: Є небезпека, що ти з часом будеш западати в такі відчуття (рис. 6, *ліва частина малюнка*), а потім чекати, що партнер «переведе» тебе в ці яскравіші, барвистіші почуття (рис. 6, *права частина малюнка*). Я це кажу на основі того, що там ти (рис. 3) чекала, коли принц прийде і витягне тебе з горошини. А як краще?

Ю.: Краще самій справлятися, я до цього прагну.

П.: Справлятися з «діапазоном», щоб досягти золотої середини, яка не буде втомлювати партнера?

Ю.: Я намагаюся бути рівною, це так!

П.: Особа на рис. 7 – це твій партнер чи ти сама?

Ю.: Я сама.

П.: Що тебе спонукає до западання в такий стан?

Ю.: Зовнішній тиск, очікування інших людей, що я маю щось зробити.

Рис. 6. В. Юров «Крила»

Назва респондента – «Внутрішня суперечність»

П. (діагностико-корекційний коментар): Тоді це протест (або коли вже нічого не можна вдіяти)? Западаючи «в стан», ти стаєш його невірником. Тоді ти *знову невинна, вірніше, «без вини винна»*, це ті об'єктні стосунки, які ти винесла із сім'ї. Бо справді, з раннього дитинства завинив той, хто тебе занурив у такий стан. Але пам'ятай слова: «Не важливо, що нам подарували батьки, важливо, що ми самі собі подаруємо». Використай дитячі незгоди на свою користь через їхній аналіз та продуктивні для себе висновки. Подаруй собі щось інше, ніж подарували тобі батьки. Я казала, що в утробі самому не хочеться сидіти, то ти знайшла такий малюнок, що і дівчина в утробі, і хлопець в утробі (рис. 8), маю на увазі архетипність образу келиха. Які почуття у тебе викликає малюнок?

Ю.: Мені комфортно дивитися на цей малюнок. Фігурки оголені, а келихи, в яких вони перебувають, захищають їх.

П.: А те, що вони бездіяльні і сприймають життя через скло, не бентежить?

Ю.: Там життя не відчувається зовсім, ось у цьому проблема. Рис. 8 можна назвати «Життя у келихах».

П.: *Виражена тенденція до психологічної смерті через занурення у внутрішньоутробний стан.* Пора оживати тобі, Ю., діяти і довіряти собі. Ти хочеш знайти схожого партнера, який буде тебе розуміти. Це теж ілюзія. Адже шукати собі подібного за параметрами власної проблеми – це означає, що життя не може бути ні для тебе, ні для нього. І що тоді? Життя за горизонтом (рис. 8)?

Ю.: Розумію, що *проблема буде лише подвоюватися!*

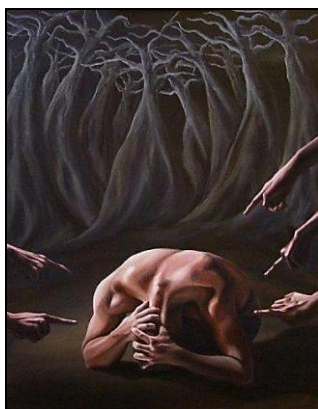

Рис. 7. Автор і назва невідомі
Назва респондента – «Я сама»

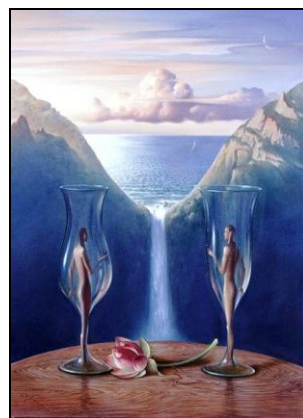

Рис. 8. В. Куш «Наш час разом»
Назва респондента – «Життя у келихах»

П.: Правильно. Бо буде ще боротьба: хто кого підкорить, щоб служити цій проблемі. І постійно треба говорити, що ти значуща. *В тебе є молодість і життєдайні сили.*

Ю.: *Але немає діяльності, активності в потрібному напрямі.*

П.: Поки що не було ентузіазму в самостановленні. **Якщо розглядати малюнки у зворотному напрямі**, то можемо бачити цілісну картину тих проблем, які ми виявили: виражена замкненість (рис. 8) рятує від такого стану (рис. 7) і від такої внутрішньої роздвоєності (рис. 6), рятує від відкритої чуттєвості (рис. 5); символ недітородної утроби (гиря) на рис. 4 – тут ніби і непогано, якщо з'явиться партнер і звільнить з акваріуму (рис. 3); наявне апелювання до когось ззовні, зокрема, до вищої сили (рис. 2); прагнення до входження у внутріутробні стани, які задані від самого дитинства (фото 1, рис. 1).

Ю.: Із дитинства сформувався сумнів, що мене можуть любити: *мені скільки любов не покажуй, то я все одно маю сумнів, у цьому проблема.*

П.: Недовіру до того, що ти є такою, що тебе можна любити, породили батьки. То тепер зніми це питання взагалі з порядку денного, ти вже сама собі порадник.

Ю.: Дякую. Мені полегшало. Я багато чого зрозуміла, побачила джерела власних деструктивних тенденцій. Я уже спокійніше ставлюся до своєї «долі», я бачу, на що маю спертися в собі, щоб зробити кроки в напрямі самостановлення та професійної самореалізації. Усвідомлюючи все почуте, я буду шукати шлях подолання. Щиро дякую! Відчуття справжнього самовдосконалення!

Завдяки діалого-аналітичній взаємодії психолога з респондентом у психокорекційному процесі та використанню репродукцій художніх полотен відбувається «оживлення» (осуб'єктивування) досвідного шляху [18; 21].

У представленому матеріалі простежується негативна тенденція, що вказує на суперечності, які підтверджують наявність фіксацій: бажання дистанціюватися від батьків і водночас страх цього. Робота психолога із респондентом доводить, що фіксації задані у дитинстві найближчим лібідним об'єктом, зокрема, мамою, трансформуються у нинішні стосунки з партнером. Наявність страху характеризується як залежність від батьків, нездатність вирватися від їхнього силового поля, капсулювання власного потенціалу та неможливості його реалізації.

Висновок та перспективи подальших досліджень. Теоретичний аналіз літератури категорії «фіксація» широко представлений у різних наукових парадигмах (психодинамічному та гештальт напрямках, трансактному аналізі, раціонально-емотивній терапії, реальнісній терапії, психоаналізі та ін.), а також в теоретичних та прикладних галузях біологічних та психологічних наук (фізіології, загальній та соціальній психології, психології особистості, глибинній, генетичній та клінічній психології). Досвідний матеріал респондента набувається в двох видах активності: змінюваних і незмінних (або важко змінюваних), тобто фіксованих формах поведінки. Розуміння активного характеру глибинних детермінант, що ініціюють невимушену, спонтанну активність суб'єкта в єдності сфер свідомого та несвідомого може відбуватися завдяки методу АСПП, розробленого Т. С. Яценко [17; 20]. Тому у процесі глибинної психокорекції виявити фіксації та здолати опір психологічних захистів у роботі з протагоністом можливо тоді, коли його психіка задіяна цілісно. Завдяки діагностико-корекційному діалогу та особливостям використання опредметнених засобів пізнання, зокрема, репродукцій художніх полотен в аналітичному форматі задається спроможність психіки до емоційно-когнітивної, спонтанно-проективної репрезентації [20, с. 22–30].

Виявлення та аналіз окремих структурних феноменів психіки відбувається контекстно, без прямого впливу на них. Завдяки пізнанню глибинних чинників, зокрема, фіксацій заданих у дитинстві, що деструктують функціонування суб'єкта здійснюється переосмислення власної життєвої позиції, тим самим змінюється погляд

на реальність. Розуміння у психокорекційному процесі наявності хибного кола, негативних імпульсів заданих у дитинстві респондента, та переносів, що відбулися в подальшому становленні людини сприятимуть конструктивному перекодуванню досвідного матеріалу респондента. Глибинно-психологічні витoki мотиваційної сфери особистості є рушійними силами самопізнання та корекції.

Перспективи подальших пошуків вбачаються у пізнанні мотиваційно-глибинних детермінант суб'єкта.

Література:

1. Безносюк Е. В. Многоликая психотерапия. Собр. соч.: в 4-х т. Т. 4. Москва, 1998.
2. Берн Э. Трансакционный анализ и психотерапия. Санкт-Петербург, 1994. 290 с.
3. Вилюнас В К. Психология развития мотивации. Санкт-Петербург, 2006. 235 с.
4. Глассер В. Выступление Вильяма Глассера. Эволюция психотерапии: в 4 т. Т. 1. Москва, 1998. С. 102 – 109.
5. Гулдинг М. М. Трансактный анализ и терапия нового решения в 4 т. Т. 3. Москва, 1998. С. 208 – 224.
6. Залевский Г. В. Личность и фиксированные формы поведения. Москва, 2007. 336 с.
7. Левин К. Динамическая психология: Избранные труды. Москва, 2001. 572 с
8. Новейший философский словарь. Минск, 1998. 896 с.
9. Психологічна енциклопедія: А-Я. Київ, 2006. 424 с.
10. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. Москва, 1994. 480 с.
11. Фрейд З. О психоанализе. Лекции. Минск, 2003. 416 с.
12. Фрейд З. Толкование сновидений. Киев, 1991. 384 с.
13. Фрейд З. Человек по имени Моисей и монотеистическая религия. Москва, 1993. 172 с.
14. Фрейд З. Лекции по введению в психоанализ. Москва, 2001. 528 с.
15. Фрейд З. Мы и смерть. По ту сторону принципа наслаждения. Санкт-Петербург, 1994. 380 с.
16. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник. Харьков, 2004. 640 с.
17. Яценко Т. С. Психокорекція засобами психомалюнку. Київ, 2009. 59 с.
18. Яценко Т. С. Методология глубинно-коррекционной подготовки психолога. Днепропетровск, 2015. 396 с.
19. Яценко Т. С. Основы глубинной психокорекции: феноменология, теория і практика : навч. посіб. Київ, 2006. 382 с.
20. Яценко Т. С. Проблема глубинного познания психики субъекта в визуализированной самопрезентации. *Психотерапия*, 2012. № 10. С. 22–30.
21. Яценко Т. С. Психодинамична теорія АСПН у контексті різних підходів до психологічної практики. *Шлях освіти*, 1997. № 2. С. 14–19.
22. Yontef G. M., Simkin J. S. Gestalt therapy. *Current Psychotherapy*. 4th ed. Itaska, 1989. P. 323–361.

Горобець Т. В.

Структурно-динамічний аспект розуміння психічних захистів та їхніх соціально-перцептивних викривлень

Стаття присвячена дослідженню феномену соціально-перцептивних викривлень у контексті психічних захистів. У роботі представлені теоретичні підходи до проблеми викривлення процесу сприйняття, розкрито співвідношення даного феномену з системою психічних захистів в рамках психодинамічного підходу. Розкрито психологічний зміст процесу відступу від реальності і представлена його глибинно-психологічна сутність; соціально-перцептивні викривлення є наслідком особистісної проблеми суб'єкта (внутрішньої

суперечності), що знаходить відображення в таких зовнішніх виявах, як ігнорування і дискредитація іншої особистості, ідеалізація власного «Я» і ін.

Ключові слова: соціально-перцептивні викривлення, система психічних захистів, едіпова залежність, об'єктні відносини, глибинні механізми психіки, метод активного соціально-психологічного пізнання.

Постановка проблеми. Глибинно-психологічні чинники формування соціально-перцептивних викривлень психіки суб'єкта є однією з актуальних проблем, яка ставить завдання здійснення особистісної корекції майбутніх психологів-практиків. Така психокорекція може бути забезпечена шляхом реалізації відповідних методів, що орієнтуються на глибинне пізнання психіки особистості. Сучасний розвиток практичної психології потребує відповідної теорії, методології та конкретного інструментарію. Недостатня теоретична та практична розробленість проблеми психічних захистів та наслідків їх впливу на формування психіки зумовили вибір теми статті.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Розкриваючи зміст захистів згідно з психодинамічною теорею, важливо також проаналізувати їх особливості в структурному аспекті [4]. Структурний аспект захистів представлений на Моделі (див. рис. 1), що окреслено еліпсом, який торкається як свідомої, так і несвідомої сфер психіки. З огляду на це можна стверджувати, що захисти відносяться як до свідомої, так і несвідомої сфер. Структурний аспект знаходить вираження в певній симетрії: з одного боку – нормативні цінності, а з іншого – умовні (відповідно: Ідеал «Я» - ідеалізоване «Я»). Еліпс симетрично включає ці дві категорії цінностей, що можна прочитати як взаємозалежність одна від одної. У цих двох різновидів цінностей вказана залежність від «Я» є різною. Нормативні цінності швидше пов'язані з Ідеалом «Я», з соціумом, з необхідністю адаптації суб'єкта до нього. Умовні ж цінності розв'язують іншу задачу: інтеграцію з нормативними цінностями інфантильного аспекту «Я». Ця «умовність» цінності своїм «поглядом» дивиться, в першу чергу, в минуле, а вже потім – у майбутнє і невзможі долати при тяжіння до первинних лібідних об'єктів, повернутість суб'єкта на інфантильні цінності «Я». Можна сказати, що психічні захисти мають пряме відношення до процесу інтеграції «Я» суб'єкта. Тому що нормативні цінності інтегруються з соціально прийнятними, загальнолюдськими цінностями, ідеалом «Я», якому властиве спрямування у майбутнє. Нормативні цінності мають також відношення до Супер-Его особистості. Ці цінності можуть виступати в якості критеріїв прийнятності, просоціальності певної поведінки, яка включає в себе захисні тенденції.

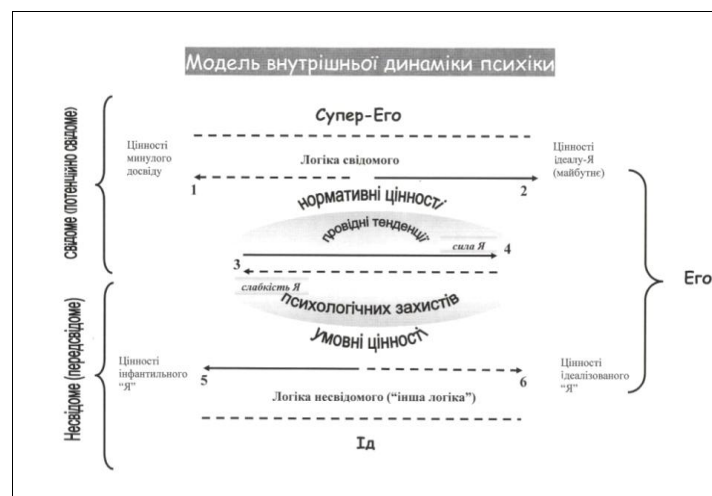

Рис. 1. Модель внутрішньої динаміки психіки

Так само й умовні цінності несуть у собі інтегративну функцію, бо з одного боку вони повинні зінтегруватися з нормативними цінностями, а з іншого – з цінностями

інфантильного «Я» [3]. Як ми бачимо, цінності інфантильного «Я» (стр. 5, див. рис. 1) знаходяться на одній прямій з ідеалізованим «Я» (стр. 6). Нормативні цінності знаходяться в єдності з ідеалом «Я» так само, як інфантильні (умовні) цінності єднаються з ідеалізованим «Я». Таким чином, захистли намагаються об'єднати всю систему психіки, розв'язуючи при цьому проблеми «Я», але вони не полишають ніколи свого інфантильного інтересу, він є базовим, засадним і, по великому рахунку, відправним. Цей інфантильний інтерес (стр. 5, рис. 1) конкурує з просоціальним інтересом (див. стр. 2) «до просоціального ідеалу» («до майбутнього»). Стрілка 5 визначає спрямування «до інфантильних цінностей», «до інфантильного «Я» суб'єкта. Тому інтегративна функція психічних захистів, на яку нерідко вказують вчені як на позитив, є досить відносною і не є позитивною абсолютною, адже за нею незмінно слідує дезінтеграційний ефект внаслідок відступів від реальності. Бо якщо порівняти стр. 2 і стр. 5, то це дезінтеграційний ефект – за рахунок їх різнонаправленості. Останнє дозволяє порівняти просоціальні тенденції з глибинно-психологічними.

Через категорію умовних цінностей ми можемо об'єктивувати залежність стр. 2 і стр. 5 від нормативних цінностей, від інфантильних, глибинно-психологічних цінностей. Якщо стр. 2 – ідеал «Я», то з умовними цінностями пов'язано ідеалізоване «Я» (стр. 5). Більш уважне вивчення «еліпса» (див. Модель) вказує на взаємозв'язок різних видів цінностей і на те, що нормативні цінності можуть виступати умовною цінністю, так же як і формою захисту.

В центрі еліпса (див. Модель) є дві провідні тенденції: «до сили «Я» (стр. 4) і «до слабкості» (стр. 3). Ці стрілочки відрізняються від попередніх, бо там (стр. 2 та стр. 5) лінія має поділ навпіл, кожна її частина має різнонаправлене спрямування. Вони між собою енергетично конкурують [4]. Якщо подивитися на стр. 3 та 4 («до слабкості»; «до сили»), то вони співіснують паралельно і діють водночас. Це певна форма одного цілого. Згідно з філософським енциклопедичним словником: суцільна і пунктирна стрілка, які існують в єдності можна окреслити знаком Ін-Ян. Ось як це подає словник: «... суцільна риска символізує Ян, а переривиста - Ін» [2, с. 218]. Стр. 4 «до сили «Я» визначається нормативними цінностями, проте емотивна сила умовних цінностей (стр. 5) невидимо для свідомості суб'єкта «пунктирить» цю стр. 4 умовністю цінностей та енергетичною потужністю притягання стр. 5 (інфантильні цінності). Важливо підкреслити: зміст, що йде від інфантильного «Я» слідує принципу задоволення і заважає суб'єкту набути в своїй поведінці реальної сили, тобто він відповідає вимогам за якими стоїть «принцип реальності».

Стрілочки «до слабкості» (3) і «до сили» (4) не є автономними, вони взаємопов'язані і діють водночас. Коли розглядати функційний аспект Моделі (рис. 1), то усі підструктури функціонують в єдності, симультанно, і стр. 4 «пунктириться» відступами від реальності, що ослаблюють можливості просоціальної реалізації внаслідок прагнення до «ідеалізації». Дослідження гармонізується з природою суб'єкта, яка підкоряється генеральному механізму – «до сили». Останнє може означати, що у людини немає прагнення бути слабкою, а значить слабкість є похідною від відступів від реальності. Якщо у суб'єкта є на інструментальному рівні бажання виявляти слабкість (приміром, жіночий плач), то це швидше ситуативна умовна цінність, а не справжнє прагнення до слабкості. Цією умовною цінністю особа хоче мати психологічну ренту, щось досягти, здобути щось вигідне для себе і за рахунок цього відчутти задоволення та силу. Умовність цінності для кожної людини є своя і неповторна, принаймні, за рахунок емотивного аспекту. Тому на Моделі (див. рис. 1) стр. 4 визначає спрямування усіх різновидів захистів – загальну, магістрально-генеральну їх лінію, яка, до речі, притаманна усьому живому. Виникає парадокс, коли самі психічні захисти роблять підрип під неї (тенденцію «до сили») вимушеними (і для захистів теж) відступами від реальності і фактично її пунктирять, тобто перетворюють стр. 4 на стр. 3. І ця вимушеність маскується тим, що відступи від реальності (на догоду

ідеалізованому «Я») сприймаються як справжні реальність, тобто маскуються внутрі самої ж захисної системи. Нісенітницю з біологічної точки зору, як і з психологічної, може робити лише людина. Тварини підкоряються біологічним законам, а людина – соціальним, які часто не співзвучні із природою. Через те, що існує Супер-Его, цензорська інстанція, яка втілює в себе всі нормативи, вимоги, і оскільки людина – істота соціальна і хоче мати соціальну винагороду, заохочення, любов, захист, підтримку, цінності, які для неї є важливі, особа багато докладає зусиль, щоб так було. Але оскільки це не можливо досягти, і як суб'єкт не міг досягти це ще і в едіпів період, то це дає поштовх до розвитку цілої низки умовних цінностей, пов'язаних з ідеалізованим «Я», яке створює у особи ілюзію, що вона «бажаного рівня» вже досягла! Тоді виникає потреба (швидше, необхідність) підтверджувати це у власних очах і захищати від людей. Виникає потреба захищати ідеалізоване «Я» від небажаного зворотнього зв'язку у випадку його не підтвердження бажаних гідностей «Я». За таких умов людина не дає права іншим людям бути з нею об'єктивно реальними, природними, щирими. Особа від них «вимагає викривлень» (хоч і не бачить цього сама) на угоду своєму ідеалізованому «Я». Таке враження, що оточуючі люди небажаною для «Я» інформацією ніби прогинають його оболонку, а особа її випрямляє, саме тут вона втрачає енергію. Вона (ця особа) сама такого типу активністю «пунктирить» стр. 4 і ослаблює власне Его.

З огляду на вищесказане та цілісне сприйняття поставленої в статті проблеми, можемо зробити висновок, що *така інтеграційна функція захистів є умовною, хибною, ілюзорною*. Психічні захисти пов'язані із суб'єктивною зінтегрованістю психіки, яка спирається на умовність цінностей, на умовний ідеал «Я», який суб'єкт вважає, що він уже його досяг і очікує (та вимагає) підтвердження із зовні. Це блокує, передовсім, активність індивіда, блокує особистісний його потенціал. У цьому процесі задіяні принципи «реальності» і «задоволення». Принцип «реальності» пов'язаний із проблемою адаптації до соціуму, із Супер-Его, ідеалом «Я». Принцип же «задоволення» – з Ід, з прагненням зреалізувати цінності інфантильного порядку, з очікуваннями ідеалізованого «Я». Чим більше у психіки відкривається можливостей наближення до того, що не було зреалізоване в дитинстві, тим більше задоволення вона при цьому отримує. Водночас, саме принцип «задоволення», який повертає людину обличчям до потреб інфантильного «Я» – «пунктирить» стр. 4 («до сили»), що загалом підриває силу «Я» та може повторно ініціювати запуск захисної системи по новому колу (феномен «хибного кола»). Лише завдяки відступам від реальності (і саме такою ціною) захисти інтегрують обидва вищевказані принципи, що знаходить вираження у реальності ілюзії ідеалізованого «Я». Людина остерігається (та обминає) ті ситуації, де є ризик не підтвердження ідеалізованого «Я». Іншими словами, суб'єкт несвідомо стає заручником потреби бути на соціальній висоті та маскувати (захищати) невідповідність їй реальних вчинків. Саме у цьому пункті мова йде про суб'єктивну зінтегрованість психіки, яка вкрай є необхідною для наявності феномену ідеалізованого «Я», який стимулює дієвість захисної системи. Якби дієвість принципу «реальності» не зашумлювалася дією психічних захистів, було б ясно видно суб'єкту, що він працює на ілюзію (що входить в задачі глибинної психокорекції). З. Фрейд вказував на те, що уявна реальність і справжня об'єктивна реальність психікою сприймається як одне і теж. Проте, така ілюзорність завжди несе індивідуальне забарвлення, яке створюється завдяки інфантильним та умовним цінностям, пов'язаним з ідеалізованим «Я».

Ще раз підкреслимо, що провідною тенденцією захистів є тенденція «до сили», а тенденція «до слабкості» – похідна від розбіжності між реальністю і емотивною привабливістю інфантильних бажань особи. Одним із таких інфантильних бажань є уникнення почуття меншовартості, яке зачасти набувається в едіпів період [5].

Структурно-функційний аспект передбачає розуміння нереалізованих інфантильних цінностей в постійній динаміці, яка спричинена прагненням до реалізації.

Статика та динаміка існують в єдності. Інфантильні цінності, які притаманні сфері несвідомого (що «проситься на поверхню») кожного разу намагається заявити про себе, що водночас означає їх необхідність (потребу) в маскуванні, яку покликани зреалізувати психічні захисти та механізми символізації, це: згущення, зміщення, гіперболізація, мінімізація, локалізація тощо. Згадані механізми маскують справжній зміст внутрішньої активності особи, пов'язаної з психічними захистами. З огляду на вищесказане, психічні захисти через заміщення, компенсацію, перенесення та ін. входять в реальне життя суб'єкта і можуть виявитися в його поведінці зінтегровано із свідомим, тобто з нормативно-поведінковими аспектами. В результаті цього, нормативно-поведінкові аспекти «Я» навантажені ітеративними, повторюваними, інваріантними характеристиками, які й складають об'єктивні показники психічного – об'єктивні презентанти змісту несвідомої сфери. Таким чином, суто *несвідоме представляється в поведінці особи вузькопланово (індивідуально-неповторно) через незмінні (ітеративні) характеристики і шляхом асоціативних взаємозв'язків в емпіричному матеріалі*. Враховуючи специфіку маскування несвідомого варіативністю поведінки, необхідно забезпечити часову поздовжність збоку поведінкового матеріалу для пізнання глибинних аспектів психіки. В даному ракурсі для нас важливою є повторюваність певних характеристик, при варіативній маскованості конкретно поведінкових їх «обгорток». Особливістю символізації є: маскування конкретним просоціальним змістом. Одноактна поведінка (акт поведінки) не дає можливості пізнати несвідоме, із-за його симультанного злиття із свідомим. Саме тому в звичайному житті ми не можемо глибинно-психологічно пізнавати, бо просоціальні засади настільки адаптивно використовують ситуативні захисти, що цим самим зашпилюють можливості пізнання базових захистів. В окремому вияві поведінки немає можливості здійснити глибинно-психологічний аналіз, бо кожного разу будь-який акт поведінки буде просоціально виправданий суб'єктом, змістом його предметної діяльності, зокрема, яка може спиратись на моральні та нормативні цінності. Для пізнання несвідомої сфери, несвідомого ракурсу психічних захистів в психокорекційних групах АСПП знімається (не є принципами регулювання поведінки) моральний, нормативний і оцінний аспекти, чим створюються передумови пізнання несвідомого, яке представляє собою об'єктивну внутрішню детерміновану реальність, психічного рівня презентації «Я». Об'єктивно-предметна реальність існує поза суб'єктом. Глибинно-психологічні аспекти «Я» суб'єкта представляють об'єктивну реальність, в яку свідоме (без допомоги фахівця) не може проникнути. Якби воно проникло у несвідому реальність, то перетворила б її на суб'єктивну реальність. Щоб у поведінці виявилось щось із несвідомого (в тому числі і колективного несвідомого) – *проходить процес індивідуалізації суб'єктивності*. В даному контексті можна стверджувати, що *об'єктивний аспект змісту несвідомого породжує суб'єктивне у свідомому*. К. Г. Юнг красномовно пише про це: «...індивідуалізація якраз і означає повнішу та найкращу реалізацію колективної природи людства, оскільки адекватний розгляд особливостей індивіда більш сприяють соціальним досягненням, ніж зневага та подавлення цих особливостей» (цит. за: [1, с. 241]). Колективне несвідоме – це об'єктивний компонент психіки людини, це генетика, це вроджене, так само як і набуте. *Несвідоме розглядається, як незмінне, ітеративне, повторюване, інваріантне. Перед тим, як виявитися, воно індивідуалізується, маскується варіативністю поведінки*. Уже в самому процесі індивідуалізації закладений ризик суб'єктивності та неповторності для кожної особи соціально-прерцептивних викривлень. Завдяки інтеграції несвідомого із свідомим посилюються передумови адаптації суб'єкта до соціуму. Якби не було необхідності в маскуванні, то не було б напруженості в розв'язанні проблеми адаптації до соціуму. У цьому процесі якимось чином співвідносяться між собою принципи «реальності» і «задоволення»: вони ніколи не зникають, ніколи не знімають (нівелюють) один одного, хоча спостерігається динаміка

їх протистояння. Принцип задоволення швидше пов'язаний із інфантильними цінностями та ідеалізованим «Я»; принцип реальності – із нормативними цінностями та ідеалом «Я».

Повздовжній ланцюг асоціативних взаємозв'язків, який ми виявляємо на емпіричному матеріалі цілісної поведінки суб'єкта, інтегрується з часом, з простором та статтю (що є адаптивним показником). В професійному аспекті складає трудність для глибинного психолога у вичленуванні цього асоціативного ланцюга, який дешифрує зміст несвідомого з притаманними йому характеристиками: «поза часом, простором і статтю». З глибинно-психологічної точки зору, базова форма захистів ніколи не попадала в поле зору суб'єкта, вона формується позадосвідно: це когнітивне утворення, яке на рівні несвідомого має здатність управляти захисною системою в напрямку задоволення інфантильних цінностей, прагне довершити «незавершені справи дитинства». Цьому когнітивному утворенню, з яким пов'язана «логіка несвідомого» («інша логіка») не відомо, що дбаючи про цінності інфантильного «Я», воно робить підрив під тенденцію «до сили» (стр. 4, див. Модель, рис. 1), внаслідок чого розвивається тенденція «до слабкості» (див. стр. 3). Базові захисти ми визначаємо через асоціативно-інтегративні зв'язки в поведінковому матеріалі конкретної особи, в їх індивідуальній неповторності. В цьому моменті можна констатувати незмінність захисної тенденції, незмінність її слідування принципу задоволення. Таким чином, базова (особистісна) форма захисту зінтегрована з інфантильними цінностями, започаткованими в едіповій ситуації, з принципом «задоволення». Професійне мистецтво психолога-практика полягає в його здібностях інтерпретації з метою виявлення ітеративних, повторюваних аспектів психіки, які ослаблюють просоціальне спрямування «Я». Людині властиво прагнути до ідеалу «Я», до кар'єри, до «вищого щабля»: малюють себе на п'єдесталі, на скелі, зверху, на горі і т. п. Сучасні психологічні дослідження також свідчать про ідентифікацію респондентів з активними казковими персонажами (40% жінок обирають чоловічі образи казкових героїв). Ідеали не визначаються в процесі психокорекції, вони презентуються учасниками АСПП. Для нас важливо об'єктивувати на конкретному поведінковому матеріалі суперечності між ідеалізованими намірами та їх суперечність в реальній поведінці, що створює підрив під благополуччя «Я». Величезну роль відіграють ситуативні захисти, вони постійно працюють «по вертикалі», а базові – «по горизонталі. Точка їх перетину – це і є можливість вплинути на суб'єкта шляхом пізнання, на само сприйняття та ін. Іншого шляху немає. Тут доречно згадати Р. Мея: «Людина повинна тримати внутрішню напругу під контролем. Це напруга, яка виникає між двома протилежними аспектами одного й того ж світу – вільного від умов і залежного від них. Людина – ні горизонтальне, ні вертикальне створіння, вона існує і горизонтально, і вертикально. Точка перетину обох цих площин – причина базової напруги людини» [1, с. 73]. Враховуючи збіг думки Р. Мея з психодинамічною теорією, що розвиває Т. С. Яценко та створеною нею Моделлю внутрішньої динаміки психіки (рис. 1), яка дійсно відображає залежності «по вертикалі» і «по горизонталі». Нерозв'язаність внутрішньої суперечності знаходить вираження в дуалізмі людської природи, що стоїть на твердому психологічному підґрунті. Людина страждає від фундаментального дуалізму, як його не назви, а не від конфлікту, створеного силами оточення, який можна обійти «правильним вихованням» або знівелювати наступним перевихованням (*психоаналізом та психокорекцією*). ... Альтернатива ж у тому, щоб розхитати його напругою, властивою грі протилежностей – дуалістичному ключі – і таким чином сконструювати стан більш широкого і вищого самоусвідомлення [1, с. 241]. В своїй психокорекційній практиці ми штучно не розгойдуємо, а лише просвітлюємо скрите, латентне, невідоме, робимо явним, реконструюючи деструкції і, таким чином, через позитивну дезінтеграцію виходимо на більш високий рівень вторинної інтеграції психіки. Одна сторона суперечності усвідомлюється (і це те, що знаходиться «по вертикалі», верхня

частина по Моделі (рис. 1), а інший бік – це те, що знаходиться «по горизонталі» (нижня частина по Моделі) не усвідомлюється. Наша ж задача полягає в об'єктивуванні неусвідомлюваної частини суперечності, що буде сприяти його розв'язанню суб'єктом. Щоб визначити об'єктивне, яке презентує зміст несвідомого, ми повинні чисельно набрати достатньо емпіричних «презентантів» по вертикалі. В цьому моменті хочеться підкреслити, що ми не можемо пізнати людину ні в параметрах «горизонталі», ні «вертикалі» (див. Модель, рис. 1). Очевидно це розумів і З. Фрейд, який створивши модель психіки (структуру) «по вертикалі», все таки вів психоаналітичну практику «по горизонталі» (методика вільних асоціацій, що незмінно передбачала тривалий час роботи з пацієнтом, навіть роки).

Між підструктурами, що виражають свідоме і несвідоме існує обернено симетрична залежність, яку випукло ілюструють стрілочки 2 і 5 (див. рис. 1). стрілка 3 є похідною і більш того, засвідчує наявність викривлень (якби їх не було, то не було б і стр. 3 «до слабкості»). Є приказка: у чужому оці видно й смітнину, а в своєму не видно й колоди.

Ми розглянули «Модель внутрішньої динаміки психіки», структурний та функційний аспекти через гомоморфність, прояснили взаємозалежність та взаємозв'язки базових та ситуативних (периферійних) захистів, які відіграють адаптивну функцію по вертикалі, створюючи точку перетину. Але недостатньо висвітленим залишився енергетичний аспект, який втілює вказана Модель (рис. 1). Суперечливість структури, що відображає Модель, показує, як поглинається енергія, як пунктириться стр. 4 «до сили» відступами від реальності, ілюзіями, необхідністю підтримання гідностей ідеалізованого «Я» та прагненням реалізації інфантильних (глибинно-психологічних) цінностей (див. стр. 5). Кожного разу ми відмічали необхідність у викривленнях реальності, які породжують пунктир, ці «прогалини» треба «залатати», замаскувати викривленнями, що відтягують енергію. Враховуючи цілісність психіки, природно, що енергія відтягується від стр. 4. («до сили») і створюється (формується) стр. 3 – саме цей процес закладає підвалини виникнення ілюзорності ідеалу «Я». Для практичного психолога дуже важливо розуміти цю лінійну структуру і професійно грамотно поєднувати її з вертикаллю (Ід, Его, Супер-Его), бо лише за таких умов у майбутнього психолога відкриваються перспективи бути професіоналом і розуміти важливість плінного моменту для глибинного пізнання, що знаходиться на перетині «вертикалі» і «горизонталі». Інакше об'єктивно-реальний пласт психіки залишиться невидимим і адекватно не відображеним у взаємодії із учасниками психокорекційного процесу. Професіоналізм полягає в тому, щоб все, що «пролізло», виявилось, об'єктивувалося через шпаринки варіативної поведінки піддати психоаналітичній інтерпретації з метою об'єктивування істотного змісту, що визначає тенденції поведінки. В процесі психокорекції задіюються функції Супер-Его, відбувається апелювання до його санкцій, чому сприяє діалог. Ці санкції представляються на латентному рівні, тому прояснити їх необхідно спільно із суб'єктом, який і після занять буде продовжувати процес аутопсихокорекції. Матеріал, який пробивається з надр несвідомого, несе в собі енергетичний потенціал, сам по собі вияв у поведінці є показником (критерієм) енергетичної потужності задіяних глибинних детермінант. У діалозі йде селекціонування матеріалу по енергетичній значимості. Тому важливо декілька разів перепроверити діагностико-корекційні гіпотези на збіг ітеративних (незмінно-повторюваних) характеристик поведінкового матеріалу. Приміром, по-різному ставити одне й те саме питання, щоб виявити інваріанти у розмаїтті відповідей, істотні для глибинно-психологічного пізнання та самопізнання особи. *Професіонал повинен вміти нівелювати, присипляти опори, але при цьому не вживати штучних санкцій (збудників спонтанної ініціативи, як то ЛСД, голотропне дихання та ін.), тому що саме суб'єкту потрібно світлим розумом усвідомити сутність власної особистісної проблематики.* Результати психокорекції її

учасник повинен адаптувати до вимог соціуму, до умов, обставин, в яких він живе. Тому ми не використовуємо навіювання, як то є у символдрамі – за таких умов відсутня конструктивна перебудова внутрішньої динаміки, яка б дозволила знизити деструктивні наслідки дії психічних захистів – соціально-перцептивні викривлення за рахунок усвідомлення їх глибинно-психологічних передумов (детермінант).

Висновки та перспективи подальших досліджень. В основі глибинно-психологічної корекції лежить необхідність співпраці, партнерства професійного психолога і учасника такого процесу, з опорою на єдність свідомого і несвідомого та на розуміння того, що свідоме не існує без несвідомого і – навпаки. Єдність цих двох сфер і складає категорію психічного, покладено в основу даного дослідження.

Література:

1. Мэй Р. Искусство психологического консультирования. Как давать и обретать душевное здоровье. Москва, 2001. 256 с.
2. Философский словарь. Москва, 1981. 445 с.
3. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання: навч. посіб. Київ, 2004. 679 с.
4. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: навч. посібник. Київ, 2006. 382 с.
5. Яценко Т. С. Психологічні викривлення у контексті цілісного розуміння психіки. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. Київ, 2004. Т. 6. Вип. 7. С. 376-384.

Дметерко Н. В.

Розвиток рефлексивного мислення майбутніх психологів-практиків методами глибинної психокорекції

У статті представлено вивчення психологічних особливостей розвитку рефлексивного мислення психолога методами глибинної психокорекції, основними серед яких є діалог, візуалізовані репрезентанти, інтерпретація. Уточнено визначення рефлексивного мислення психолога-практика. Стаття розкриває психологічні умови розвитку рефлексивного мислення суб'єкта, що забезпечують методи глибинної психокорекції.

Ключові слова: рефлексивне мислення психолога, психокорекційний діалог, психологічні захисти, позитивна дезінтеграція психіки та вторинна інтеграція, психодинамічна теорія, візуалізовані репрезентанти, особистісна проблема.

Постановка проблеми. На сучасному етапі реформи системи освіти одним із пріоритетних напрямів фахової підготовки є розвиток рефлексивного мислення майбутніх психологів-практиків. Наукова розробка проблеми рефлексивного мислення фахівця передбачає визначення ефективних методів його розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз наукових джерел дозволив уточнити характеристику рефлексивного мислення психолога як виду мислення, що скерований на професійне проникнення в глибинні прошарки психіки шляхом встановлення взаємозв'язку ззовні спостережуваних поведінкових виявів з глибинними детермінантами з метою професійного пізнання та визначення ефективних шляхів надання психологічної допомоги суб'єкту у розв'язанні його особистісної проблеми, що супроводжується саморефлексією фахівця власних способів дій.

Розробка та вибір методів розвитку рефлексивного мислення зумовлені теоретичною позицією дослідника. Існуючі методи розвитку рефлексивного мислення особи узагальнено презентовані двома групами: 1. рефлексивно-ігрові методи (Н. Г. Алексєєв, В. В. Давидов, Г. П. Щедровицький та ін.); 2. соціально-психологічний

тренінг у його різновидах (Л. Г. Долинська, Н. І. Пов'якель та ін.). Остання група методів є однією з найбільш поширених при дослідженні розвитку рефлексивного мислення психолога. Так, у працях Н. І. Пов'якель презентовано програму рефлексивно-творчого тренінгу-практикуму (РТТ), що орієнтований на становлення та розвиток двох професійно-важливих складових регулятивної культури мислення практичного психолога: на спеціально-організоване навчання та розвиток професійної рефлексії та креативності, зокрема, гнучкості мислення [5].

Дослідження розвитку рефлексивного мислення психолога-практика, що презентує ця стаття, ґрунтується на психодинамічному підході, який розвивається у дослідженнях академіка НАПН України Т.С. Яценко [7; 8]. Стратегічним напрямом психодинамічного підходу до фахової підготовки є необхідність проходження майбутніми психологами особистісної психокорекції, що передбачає пізнання глибинних витоків особистісної проблеми, яка деструктує відносини з іншими людьми [7; 8]. Перебуваючи на позиціях психодинамічного підходу розвиток рефлексивного мислення майбутніх психологів-практиків вивчався в ході глибинно-психологічного пізнання, яке передбачає опанування суб'єктом не стільки колективно виробленою системою знань, скільки глибинно-рефлексивними знаннями про зміст власної психіки.

Постановка завдання. Дослідити психологічні особливості розвитку рефлексивного мислення методами глибинної психокорекції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глибинна психокорекція ґрунтується на методології психодинамічного підходу, який забезпечує не лише психологічні умови актуалізації рефлексії, а і дозволяє дослідити зовнішні та внутрішні детермінанти розвитку рефлексивного мислення майбутніх психологів-практиків.

Глибинна психокорекція за методом активного соціально-психологічного пізнання (АСПП) становить окремий напрям групових форм роботи. Специфіка групових форм роботи на відміну від індивідуальних форм полягає в тому, що засобом психокорекційного впливу є група [4]. Глибинну психокорекцію з існуючими формами психокорекції, зокрема соціально-психологічним тренінгом, зближує використання групової динаміки, тобто всієї сукупності взаємовідносин і взаємодій, що виникають між учасниками групи, включаючи і психолога, в корекційних цілях. В глибинній психокорекції також враховується такі характеристики групового процесу як емоційна підтримка групою її учасників, забезпечення конструктивного зворотного зв'язку.

Сутнісною особливістю глибинної психокорекції є скерованість на пізнання глибинно-психологічних витоків особистісної проблематики, внутрішніх тенденцій психіки, що мають едіпальне походження, що значно розширює сферу самоусвідомлення та рефлексії. Т. С. Яценко так визначає дію психокорекції із надання психологічної допомоги особі: «...процес психокорекції покликаний відродити гнучкість, мобільність психічної організації суб'єкта й тому апелює до статичних якостей психіки та виявлення певних дисфункцій» [8, с. 18].

Глибинна психокорекція є гуманістично орієнтованим методом наукового дослідження, який в своїй організаційно-процесуальній частині підпорядковується не задуму експериментатора, а слідує за феноменом психіки в її індивідуальній неповторності. Реалізація дослідницьких завдань здійснюється на етапі структурно-семантичного аналізу стенограм психокорекційного процесу (емпіричного матеріалу).

Емпіричне дослідження передбачало визначення умов, що сприяють змінам та якісним перетворенням рефлексивного мислення майбутніх психологів-практиків у глибинно-корекційному процесі. Необхідні передумови та умови розвитку рефлексивного мислення забезпечувались принципами організації та методами глибинної психокорекції. Основними методам глибинної психокорекції є візуалізована репрезентація, глибинно-корекційний діалог, інтерпретація, застосування яких

підпорядковується законам позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції психіки на більш високому рівні розвитку [7].

У контексті розвитку рефлексивного мислення наукову цінність становить дослідницька позиція Т. С. Яценко до проблеми глибинного пізнання психіки, ключовим моментом якого є візуалізація психічного змісту в опредметнених формах. Глибинне пізнання полегшується й стає доступним свідомості завдяки матеріалізованій самопрезентації суб'єкта за умов спонтанності та мимовільності його поведінки [7; 8]. Використання у процесі глибинного пізнання візуалізованих репрезентантів, які можуть бути як вербальними (спонтанна розповідь, презентація «Казки про власне життя» тощо), так і невербальними (робота із камінням, топологічне моделювання, самопрезентація за допомогою метафорично-образних засобів), сприяє об'єктивації психічного змісту з метою його усвідомлення та рефлексії. У ході глибинної психокорекції вибір суб'єктом візуалізованих репрезентантів здійснюється спонтанно, на основі емоцій, асоціацій з певним образом, внутрішніх самовідчуттів. У пропозиції керівника групи «Презентувати власний емоційний стан», «Презентувати власну родину» та ін. не конкретизується ні спосіб виконання, ні результат. За допомогою засобів предметної самопрезентації суб'єкт об'єктивує назовні, проектує на зовнішній об'єкт свої почуття і переживання, несвідомі прагнення, внутрішні конфлікти, а з іншого – ідентифікується з образом, зберігаючи внутрішній зв'язок з власним психічним змістом.

Особливе місце серед методів глибинної психокорекції займає *методика психоаналізу комплексу тематичних психомалюнків*, розроблена Т. С. Яценко [7; 8]. Дана методика передбачає виконання респондентом комплексу тематичних психомалюнків (біля 40 тем). Аналітична інтерпретація комплексу рисунків будується на діалогічній взаємодії психолога з їх автором. Повний комплекс психомалюнків цілісно аналізується в усій сукупності тем, що надає можливість пізнання різноспрямованих тенденцій психіки, що породжують особистісну проблему.

Зазначимо, що підбір методик в глибинній психокорекції зумовлений функціональними особливостями несвідомого, однією із яких є символічно-образний характер його вияву в свідомості. Крім комплексу авторських рисунків в глибинній психокорекції також використовуються неавторські рисунки, зокрема, репродукції художніх творів. Методика передбачає вільний вибір респондентом кількох репродукцій художніх творів (не менше трьох) та їх розташування одна за одною в порядку значущості, як «підказує рука». Надання респондентом власної назви обраним репродукціям дозволяє визначити їх емотивну значущість для нього. Методика роботи з неавторськими рисунками передбачає діалогічну взаємодію психолога з респондентом, що сприяє демаскуванню глибинної семантики образів психомалюнків. Т. С. Яценко зазначає: «В психокорекційному процесі АСПП використання неавторських малюнків (репродукцій художніх творів професійних художників) та інших візуалізованих презентантів психіки суб'єкта ґрунтується на їхній здатності представляти психіку суб'єкта в образній символічній формі, що потребує інтерпретації (дешифрування) імпліцитних змістів психічного в ході діалогічної взаємодії психолога з респондентом» [6, с. 34]. Функція психолога у психокорекційному діалозі полягає в пробудженні (стимулюванні) енергетичного імпульсу висловлювань респондента.

В останні роки малюнкові тести і методики набули широкого застосування в діагностико-корекційному процесі як засіб обстеження особистості (Дж. Бук, Л. Ф. Бурлачук, А. Л. Венгер, М. З. Друкаревич, К. Маховер, Є. Романова та ін.). Малюнкові методики є одним із видів проєктивних методів діагностики, які передбачають створення рисунку на вільну або задану тему (наприклад, методика «Намалюй людину» Маховера, методика «Неіснуюча тварина», методика «Будинок-Дерево-Людина» та ін.). Діагностико-корекційна робота з рисунком в межах психодинамічного підходу має сутнісні відмінності від проєктивно-тестового. Перш за

все, це відсутність стандартизованої інтерпретації рисунку, що значно розширює можливості пізнання психіки в її індивідуальній неповторності.

Використання візуалізованих репрезентантів забезпечує об'єктивацію назовні психічного змісту, що є необхідною психологічною умовою розвитку рефлексивного мислення особи. Адже, мислення може зробити себе предметом теоретичного аналізу лише у тому випадку, якщо воно опредметнено в реальних предметних формах, винесене ззовні і може відноситись до самого себе опосередковано [1]. Об'єктивацію ми розглядаємо як екстеріоризацію, винесення назовні певного психічного змісту, що є детермінованим енергією витіснених осередків. Необхідність об'єктивації як психологічної умови розвитку рефлексивного мислення зумовлена закономірностями функціонування цілісної психіки, однією із яких є недоступність змісту несвідомого для безпосередньої рефлексії.

Зазначимо, що емпіричний фактаж сам по собі не забезпечує розвиток рефлексивного мислення особи. Т. С. Яценко наголошує, що візуалізація змісту психіки при збереженні інформаційних еквівалентів, створює передумови доступності її пізнання у «площині візуального сприйняття» завдяки архетипній символічності презентантів Я. За свою суттю презентанти «мертві» (не здатні відкрито передавати зміст психіки), вони потребують «оживлення» шляхом вербалізації в процесі діалогічної взаємодії з респондентом [7].

Саме діалогічна взаємодія психолога з респондентом (П-Р) набуває важливого значення для розвитку рефлексивного мислення особи. Психокорекційний діалог сприяє «емоційному оживленню» презентантів через встановлення причинно-наслідкових зв'язків, не представлених у безпосередньому спостереженні, що дозволяє пізнавати глибинний смисл, який передається опосередковано засобами предметної самопрезентації.

В глибинній психокорекції діалогічна взаємодія психолога з респондентом має специфічні особливості, які визначають її дієвість у розвитку рефлексивного мислення останнього. У глибинному пізнанні діалог спрямований не на налагодження особистих стосунків, а на інформаційний обмін між сферами свідомого та несвідомого. Т. С. Яценко вказує на особливості психокорекційного діалогу у глибинному пізнанні: «Діалогічна взаємодія не має на меті встановлення взаємин із респондентом (або розв'язання його проблематики кимось ззовні), вона зорієнтована на контекстний інформаційний обмін, що звужує мету та зміст взаємодії. Кожен «крок» у вигляді постановки запитань психолога повинен пробуджувати у респондента імпульс, притік енергії, що вмотивовує його активність, знижуючи контроль опорів. Висловлювання психолога ґрунтуються на узагальненні поведінкового матеріалу, як і реакції «тут і тепер», що є основою діагностичної прогностичності» [7, с. 96].

Психокорекційний діалог має сутнісні відмінності від діалогу в його загальноприйнятому розумінні. У глибинному пізнанні діалог спрямований не на налагодження особистих стосунків, а на забезпечення інформаційного обміну між сферами свідомого та несвідомого і реалізує пізнавальну функцію. Діалогічна взаємодія психолога з протагоністом, ефективність якої визначається нероздільністю процесів діагностики й корекції, дозволяє розкрити логічну впорядкованість психіки в її суперечливій сутності. Підпорядкованість діалогу законам позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції психіки на більш високому рівні розвитку визначає його дієвість у розвитку рефлексивного мислення суб'єкта.

У глибинній психокорекції у форматі психодинамічної парадигми відсутні готові алгоритми проведення діалогу, за яких не враховується індивідуальність психіки суб'єкта. Психокорекційний діалог має сутнісні відмінності за своїми цілями, функціями та засобами реалізації, що дозволяє його розглядати як один із основних методів розвитку рефлексивного мислення особи. У глибинному пізнанні діалогічна взаємодія підпорядкована пізнанню феномена психічного в його цілісності, організація

якого визначається принципом додатковості, що реалізується у двох іпостасях: принцип невід'ємності сфер свідомого і несвідомого та принцип «із іншого» [6; 7].

Саме діалог із залученням інших методичних прийомів дозволяє об'єктивувати суперечність в емпіричному матеріалі респондента, які є свідченням особистісної проблеми людини. З позицій психодинамічного підходу, особистісна проблема (внутрішня суперечливість психіки) розглядається як базальний конфлікт, що є результатом порушення балансу між тенденціями психіки («до життя - психологічної смерті»), внаслідок чого в життєвій активності суб'єкта починає переважати тенденція «до психологічної смерті» [7]. Мортідні вияви маскуються захисною системою, когнітивною основою якої є умовні цінності, що формуються в інфантильній період життя людини під впливом цінностей значимих дорослих. Умовні цінності є засобом виправдання, захисної аргументації причин власних дій відповідно до соціальних норм і правил. Психологічні захисти є механізмом, який, з одного боку, детермінують утворення особистісної проблеми, а з іншого – суб'єктивно інтегрують психіку маскуючи внутрішню суперечливість психіки. Психологічні захисти знижують чутливість особи до суперечностей між декларованими цінностями та реальними діями, які детерміновані тенденцією «до психологічної смерті». Внаслідок дії психологічних захистів особистісна проблема є замаскованою для рефлексії суб'єкта і відчувається лише на рівні переживань, як то тривожність, немотивований страх, пасивність, агресія, депресивні та афективні стани психіки, блокування творчого потенціалу, здатності до самореалізації [7].

Надання психологічної допомоги суб'єкту у розв'язанні його особистісної проблематики не передбачає опанування єдиним алгоритмом дій (способами рішення), а полягає, перш за все, у пізнанні внутрішніх тенденцій, для яких притаманна індивідуалізованість вияву. За наявності особистісної проблеми усвідомлення, як обов'язковий етап розв'язання будь-якої проблемної ситуації, відсутній внаслідок її глибинно-психологічного походження. Проблемність, як психологічна умова породження мислення, не є ззовні заданою, а зумовлена глибинно-корекційним процесом, в ході якого об'єктивуються протиріччя в емпіричному матеріалі його учасників, що робить їх доступним для аналізу та рефлексії.

Діалогічна взаємодія психолога з респондентом становить багатоплановий рефлексивний процес, який розгортається навколо надання психологічної допомоги особі у розв'язанні її особистісної проблеми. Особистісна проблема (об'єктивна дезінтеграція психіки) це стабілізована внутрішня суперечність психіки, що детермінується глибинно-психологічними тенденціями, а отже, не піддається самостійному раціональному пізнанню. Внаслідок інтегративної дії психологічних захистів, які маскують особистісну проблему, рефлексивне мислення не є самостійною діяльністю з її розв'язання. Його розвиток здійснюється у процесі і під впливом діалогічної взаємодії психолога з респондентом.

Розвиваючись першопочатково в умовах діалогу рефлексивне мислення набуває самостійної спрямованості, самоорганізуючись відповідно із механізмом вторинної інтеграції психіки на більш високому рівні розвитку. Це знаходить вияв в інсайті, розумінні учасниками психокорекції глибинного смислу власних дій, самостійному встановленні причинно-наслідкових зв'язків при аналізі поведінкового матеріалу. Рефлексивне мислення перетворюється на мотиваційно самостійну діяльність, що пов'язана із актуалізацією мотивації самопізнання.

У психокорекційному процесі рефлексія набуває нових особливостей, що дозволяє ввести поняття глибинно-професійна рефлексія, яка водночас розгортається в ретроспективній та перспективній площині. Ретроспективність рефлексії, яка є зумовленою діалогічною взаємодією психолога з респондентом, полягає в пригадуванні та аналізі подій та переживань інфантильного минулого у розрізі їх впливу на утворення внутрішніх тенденцій психіки, різноспрямованість яких породжує

особистісну проблему. Перспективна рефлексія полягає в імовірнісному прогнозуванні можливих наслідків деструктивного впливу захисних тенденцій на взаємодію з оточуючими людьми, особливо в професійній сфері.

Поєднання діалогу з іншими методами, зокрема, інтерпретацією, забезпечує «емоційне оживлення» візуалізованого репрезентанта, розкриваючи той психічний зміст, який за допомогою нього об'єктивується в «згорнутій» метафорично-образній формі. В результаті для усвідомлення суб'єкта стають доступними ті аспекти власної психіки, які раніш не були предметом його рефлексії, як то внутрішні тенденції психіки, що в якості мотивів визначають спрямованість активності. Об'єктивація у процесі діалогу деструктивних імпульсів особи, як то агресії, тенденції «до самопокарання», самодепривації та ін., що є супутнім явищем особистісної проблеми, надає можливість разототожнення з ними та подальшого їх переосмислення.

Важливе значення для забезпечення умов розвитку рефлексивного мислення суб'єкта має інтерпретація, яка є невід'ємною складовою глибинної психокорекції. Оскільки несвідоме виражається замасковано в символічно-образних та метафоричних формах, то пізнання змісту цієї сфери психіки передбачає інтерпретацію, декодування, розшифрування символічно-образних та метафоричних форм його вияву з урахуванням логіки прийому та механізмів переробки інформації. Інтерпретація, яка зорієнтована на асоціативно-сміслову узагальнення поведінкового матеріалу суб'єкта, відкриває можливість пізнання логічної впорядкованості психіки, що має вияв в «логіці свідомого» і «логіці несвідомого» («іншій логіці»).

Провідного значення для розвитку рефлексивного мислення особи набуває підпорядкованість психокорекційного процесу законам позитивної дезінтеграції психіки та її вторинної інтеграції на більш високому рівні розвитку [7]. Розвиток рефлексивного мислення ми розглядаємо як процес його самоорганізації. Сутнісною особливістю самоорганізації є здатність системи до самодобудовування, реінтеграції [3]. Самоорганізація рефлексивного мислення полягає у розширенні можливостей самопізнання та відображення дійсності на реалістичних засадах, що стає можливим внаслідок відновлення інформаційного обміну між свідомою та несвідомою сферами психіки у процесі глибинно-психологічного пізнання.

Згідно з синергетикою, передумовою самоорганізації є вихід системи із стану рівноваги, втратою стійкості та переходом до нового більш стійкого стану [2]. Перебуваючи на позиціях психодинамічного підходу стан рівноваги ми розглядаємо у контексті суб'єктивної зінтегрованості психіки, що зумовлено дією психологічних захистів. Позитивний характер дезінтеграції сприяє ослабленню стану психічної рівноваги, що є необхідною передумовою актуалізації процесів самоорганізації рефлексивного мислення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що методи глибинної психокорекції, зокрема, психокорекційний діалог, візуалізовані репрезентанти, інтерпретація забезпечують психологічні умови для розвитку рефлексивного мислення майбутніх психологів-практиків. Провідного значення при цьому набувають закони позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції психіки на більш високому рівні розвитку, яким підпорядковується глибинно-корекційний процес. Перспективи подальших досліджень бачимо у вивченні розвитку рефлексивного мислення психолога у процесі глибинного пізнання особистісної проблеми.

Література:

1. Интернет-версия издания: Новая философская энциклопедия: в 4 т. Москва, 2000 – 2001. <http://iph.ru/print.htm>
2. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем. Москва, 1994. 236 с.
3. Краткий психологический словарь. Ростов на Дону, 1999. 512 с.

4. Осипова А. А. Общая психокоррекция. Москва, 2000. 512 с.
5. Пов'якель Н. І. Професіогенез саморегуляції мислення практичного психолога : монографія. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2003. 295 с.
6. Психоаналіз репродукцій художніх творів у підготовці психологів : Навчальний посібник. / [Т. С. Яценко, В. І. Бондар, Л. Я. Галушко, А. М. Камінська, О. В. Педченко]. Дніпро, Київ, 2018. – 300 с.
7. Яценко Т. С. Методологія професійної підготовки практичного психолога / Т. С. Яценко, О. В. Глузман, О. М. Усатенко. Дніпропетровськ, 2014. – 192 с.
8. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання: навч. посібник. Київ, 2004. – 679 с.

Драгола Л. В.

Психодинамічний підхід до метафоричності пізнання психічного в його цілісності

У цій статті порушується актуальна проблема використання метафори та метафоричних засобів у глибинному пізнанні психічного в цілісності свідомого та несвідомого. Обґрунтовується той факт, що метафора з її переносним смислом, з можливістю перетворювати неявне, недоступне на явне та доступне свідомому осмисленню сприяє об'єктивуванню особистісної проблеми респондента. Зміст статті має новизну, яка полягає в розумінні основ контекстного навчання, яким є АСПН, з використанням метафоричних засобів.

Ключові слова: метафора, метафоричність, образ, знак, символ, архетип, психічне, свідоме, несвідоме, активне соціально-психологічне навчання (АСПН).

Постановка проблеми. Виходячи з того, що ця робота виконується в психодинамічній парадигмі, яка спирається на цілісність психічного в його свідомих і несвідомих виявах, перед нами постає проблема пошуку засобів об'єктивування несвідомого ракурсу поведінки суб'єкта. Оскільки прямолінійні способи об'єктивування несвідомої сфери відсутні, постає проблема адекватності методів, прийомів і форм пізнання психічного в його цілісності.

З огляду на образність (символічність) мови несвідомого, (порівнянно з мовою свідомого, котра є знаковою), ми зосереджуємо увагу на образних засобах глибинного пізнання, що несуть метафоричне навантаження, розкриття якого і є нашою головною метою.

Виклад основного матеріалу. Феномен метафори впродовж тривалого часу перебував у колі дослідницької уваги філософських та літературних напрямів (Аристотель, Цицерон, Ж.-Ж. Руссо, М. Блек, О. Потєбня, А. Бізе, К. Вернер та ін.); лінгвістичних досліджень (У. Вейнрейх, Дж. Лакофф) та психологічних пошуків. У контексті останніх метафора нерідко розглядається як психотерапевтичний засіб. Метафора знаходить відображення в численних літературознавчих розвідках, дослідженні поетичних тропів. У психологічних працях метафора розглядається у форматі поведінки та спілкування як форма комунікації, відображення почуттів та передачі ідей; у глибинно-психологічному ракурсі методології пізнання – виступає помічником в об'єктивуванні змісту несвідомого; у практично-психологічному аспекті як діагностико-корекційний прийом пізнання.

Термін «Метафора» (від грец. Мета – між, після, за) – префікс у складних словах зі значенням «слідування за чим-небудь, перехід до чого-небудь іншого» [5, с. 215].

Метафоричність дискурсу (раціо, доказ, аргумент) глибинної психології, відрізняється від мовознавчого своєю не прямолінійністю зв'язків між поняттями (приміром, «очі, як зірки»). Сутність метафори в поєднанні, в «пов'язанні» незіставних,

неспівмірних аспектів реальності. Якщо Ф. Ніцше стверджував, що людське пізнання наскрізь є метафоричним, то глибинно-психологічне ще й дискурсивно-логічне. Метафора використовується як форма поглиблення пізнання цілісної психіки в її свідомих та несвідомих виявах. За Н. Оуеном [4], метафора є могутнім засобом зміни досвіду людини, перспектив її світобачення та характеру світосприйняття.

У метафоричному форматі пізнання є багато переваг, але є і небезпеки. Одна з них полягає в буквальному розумінні того, що виражено метафорою. Процес метафоризації пов'язаний з уявним планом утворення образів і смислів, які в буквальному розумінні не існують. Результат цієї діяльності – метафора – залежить від індивідуального досвіду суб'єкта і виявляється як його відповідна реакція на зміни в навколишньому світі, в системі потреб і цінностей.

Метафора допомагає використовувати досвід людини для само осмислення, відкриття нового досвіду. М. Еріксон [8] вважав, що люди наділені достатніми здібностями для розв'язання проблем, що постають перед ними. На думку дослідника, вони (люди) розвинули ці здібності і оволоділи ними в певному контексті, але ще не використали їх у тому аспекті, в якому виникла проблема. Завдання полягає у тому, щоб «перенести» знання з одного контексту на інший, це досягається за допомогою метафори. Метафора при цьому використовується як засіб активізації ресурсних механізмів людини.

Однією з особливостей метафори, що робить її таким потужним засобом впливу, є здатність переводити складні і не завжди доступні розумінню поняття, які потребують допоміжних пояснень, у більш прості і конкретні форми. Метафора дає змогу вийти за межі абстрактних матерій і перевести думку в чуттєву (емпіричну) форму, яка безпосередньо переживається.

Віднести щось до розряду метафори означає сказати щось про його значення. Завдання теорії метафори – сформулювати правила переходу від буквального смислу до метафоричного (тобто переносного) і навпаки – відриваючись від метафоричного образу перейти до прихованого його значення. Інакше кажучи, розширенні *переносного (метафоричного) значення метафори* за рахунок пізнання прихованої сутності психічного завдання, яке вона виражає.

Оскільки зазначена проблема досліджується в царині психодинамічної теорії та відповідної методології, яка спирається на цілісність психічного в його свідомих і несвідомих виявах, для нас важливими є ті форми пізнання (цілісності психічного), які враховують специфіку репрезентації змісту несвідомого, зокрема те, що воно (несвідоме) не може бути *об'єктивовано прямолінійними способами*. Саме тому ми спираємось на категорію метафори, що наголошує на можливості «визначення одного шляхом звернення до образу іншого» [2, с. 130]. З огляду на розбіжність функцій свідомого і несвідомого, (як і на їх єдність), пропонуване дослідження заявленої проблеми потребує таких засобів глибинного пізнання, які забезпечують його образність, що є «мовою» несвідомого. Саме *образність* є однією з характеристик метафори. Завдяки процесуальній діагностиці та діалогічній взаємодії з респондентом метафоричність образу згладжується, зтушовується, нівелюється *проективною ідентифікацією* (термін уведено М. Кляйн). Саме ідентифікація з образом - чи то ліпка фігур-презентантів, чи використання малюнка (авторського або неавторського), не тільки створює відчуття захищеності для респондента, й відкриває перспективи пізнання глибинних ракурсів його психіки.

Метафоричність глибинного пізнання сприяє вираженню того, що є невиразним та незбагненим у контексті можливостей його вербалізації суб'єктом. У цій статті розкрито не лише різнобічність метафоричних форм пізнання, і їх гносеологічне навантаження, що має вияв у співвідношенні чуттєвого пізнання (в ситуації «тут і тепер») з його осмисленням через виявлення системної впорядкованості та

формуванням рефлексивних знань, емпіричного аспекту в єдності з логічно-раціональним.

Ураховуючи необхідність нівелювання опорів у процесі глибинного пізнання, метафоризм образних засобів не є таким, що заслугоує на донесення його до свідомості респондента. Ця категорія узгоджена з психодинамічною теорією та породжена проблемою пошуку адекватних методів пізнання цілісної психіки, і її не можна віднести до робочого інструменту в діагностико-корекційній взаємодії з респондентом. Термін «метафора» «розчиняється» в практиці глибинного пізнання, яка спирається на метафоричність матеріалізованих форм АСПН і сприяє проникненню у такі сфери психічного (зокрема, несвідомого), що не мають можливості прямолінійної презентації у свідомості.

Обрана тема статті є актуальною як з теоретичного погляду (що оптимізує процес керування глибинним пізнанням), так і з практичного, що сприятиме осмисленню динаміки «привласнення» в уже наявних та створення власних образів у самопрезентації.

Пізнання трактується як «вища форма відображення об'єктивної дійсності» [6]. Відомо, що існує теоретичне та емпіричне (практичне) пізнання. Специфіка глибинного пізнання полягає в єдності теорії і практики. Характерними особливостями глибинного пізнання є орієнтація на: синергію свідомого і несвідомого; єдність психодіагностики і корекції; знаково-символічно-словесний аспекти пізнання; єдність колективного несвідомого з індивідуальним; інтерпретаційні знання, отримані на чуттєво-емпіричних даних; статичні і динамічні характеристики психічного в їх єдності; інтеграційні та дезінтеграційні процеси; суперечливість психічного в його цілісності; нерозривність сфер свідомого і несвідомого, за наявної їх автономії; симетрію та асиметрію взаємозв'язків між свідомим та несвідомим; ізоморфізм та гомоморфізм структурних взаємозалежностей; позитивну дезінтеграцію та вторинну інтеграцію особистісного розвитку суб'єкта тощо.

Перелічені вище характеристики глибинного пізнання потребують особливого методу, яким є активне соціально-психологічне навчання (АСПН) [9; 10]. Цей метод спирається на психодинамічну теорію та відповідну методологію, що передбачає слідування за неповторністю феномену психічного кожної особи з врахуванням його закономірностей, як і їх розкриттям.

Постановка проблеми метафоричності глибинного пізнання орієнтує на двоїстість змісту категорії «метафора», а саме її однозначно-детерміновані та ймовірнісні характеристики. Весь парадокс такого пізнання в зміні вказаних позицій. Тобто в забезпеченні процесу відступу від «конкретно видимого» образу (як «символу») і переходу до конкретизації ймовірнісного аспекту, що передбачає динаміку дискурсу пізнання.

Пізнання цілісності психічного ставить вимогу відповідності об'єктивній логіці об'єкта (предмета). Організаційно передбачає забезпечення спонтанності і невимушеності поведінки, що ґрунтується на гіпотезі про внутрішній імператив активності психічного в непередбачуваній, алгоритмічно невизначеній ситуації. Саме метафоризація такої активності відіграє роль інтегратора процесу візуалізації психічного в його цілісності.

Використання метафори в АСПН підпорядкована його організаційним засадам, метафоричні образи спонтанно породжуються учасниками процесу в пропонованій ситуації самопрезентації.

Досліджуючи метафоричність глибинного пізнання психічного, важливо враховувати єдність образу і слова (і навпаки), яка відображає психічне. Метафора має образну актуалізацію, що зрощується з емотивним світом людини та раціональну вбудову в логічну впорядкованість психічного, хоча метафоричне пізнання потребує методологічно впорядкованого діалогу. В метафорі досвід особи набуває символічного

вираження, і подальша пізнавальна робота невидимого змісту психічного триває з опорою на полізначність символу.

Отже, у дослідженні ми виходимо з того, що *основу метафори покладено символ з його багатозначністю*. К. Юнг вважав, «що вся картина нашого психічного світу опосередкована символами». На думку цього дослідника вираження архетипу є основною роллю символу. Архетипи пов'язанні з метафорою, зокрема він визначив *архетипи – як метафоричні прототипи*. Для К. Юнга архетип – це «живі психічні сили» не менш реальні, ніж фізичне тіло. Метафора – це «одяг для архетипів» [7, с. 213].

Н. Каліна стверджувала, що «в психотерапії метафора – один з провідних засобів структурування досвіду» [3]. Ми швидше схильні вважати, що структурування досвіду підвласне лише архетипу.

Зауважимо, цей аспект висвітлюється в даному дослідженні, хоча пріоритети на боці практики, що в досліджуваному (глибинному ракурсі) пізнання має розбіжність: на практичному рівні і в науково-теоретичному і в використанні метафор як способу проникнення в глибинний зміст психічного конкретної особи.

З огляду на сказане вище, значну увагу приділено розкриттю змісту, сутності метафори в контексті її феноменології та ноуменології, що передбачає не лише символізацію, а й розкриття змісту, логічно детермінованого сферою несвідомого. Тобто ми не обмежуємось розумінням метафори в плані того, «що видно», а виявляємо за її допомогою *смісловий образ* самої суті психічного в глибинному його розумінні. Дослідження орієнтується на те, що метафорична подоба об'єктів (предметів) потребує пізнання метафоричної їх сутності через *«розрізнення (демаркацію) предмету з самим собою»*. Тому метафора- це те, що можна візуалізувати та розрізнити з самим собою.

О. Амелін пише: «метафора в особливий спосіб відрізняє предмет від самого себе, інкарнуючись, виявляє свій темпоральний характер» [1, с. 267] (темпо – час, ральний – з'єднувальний, щось штучне із живим справжнім (психічним).

Важливо наголосити, що від'єднання (розрізнення) предмета із самим собою є тривалою в часі процедурою. В групах АСПН це відбувається у процесі діалогічної взаємодії з суб'єктом з метою виявлення неусвідомлюваного змісту в метафоричній самопрезентації. Ми переконуємось, що метафора – кращий спосіб поєднання і пов'язання незіставних і неспівмірних аспектів реальності. Психокорекційний дискурс – метафоричний, він вписується в психодинамічну методологію дослідження.

Методологічний аспект передусім робить наголос на специфіці предмету пізнання – цілісної психіки в єдності свідомого і несвідомого з їх специфічно функціональними особливостями, серед яких є відсутність прямолінійного, безпосереднього зв'язку, внутрішніх детермінант із зовні презентованим метафоричним образом.

У зазначеному контексті, саме метафора «здатна переносити» значення і смисл з одного фрагмента досвіду на інший. У наших дослідницьких завданнях порушується проблема розкриття функціонального ракурсу цього процесу.

Тому методологічне спрямування нашого дослідження не на метафору як таку, а на той прихований зміст психічного, який ми психоаналітично вивчаємо. Інакше кажучи, зміст метафори є об'єктом пізнання психічного в його глибинному змісті. Метафора незмінно має два значення – буквальне (образно-споглядальне) і метафоричне (із змістом). Приміром, хтось із групи АСПН презентував себе вовком: буквальне, пряме, значення – це вовк, який живе в лісі, але ж члена групи це не стосується, адже він в лісі не живе. Тому істинним буде метафоричне значення, що спирається на механізм *проективної ідентифікації* та перенесення, яке може містити потенційну агресивність, прагнення свободи та ін. Враховуючи наявність системи психологічних захистів, зокрема опори, метафора слугує помічником у їх нейтралізації.

З огляду на це в дослідженні ми виокремлюємо два аспекти: теоретико – методологічне розуміння метафори та її практичне використання для глибинного і адекватного проникнення в сутність психічного.

Психодинамічна теорія не презентується в функціональному форматі, вона залишається «за кадром» у процесі практики. Отже, розуміння сутності метафори як способу та форми глибинного пізнання не доводяться до відома респондента в процесі самого пізнання. Натомість психолог актуалізує вмотивованість до самопізнання, що потребує забезпечення умов для спонтанно-метафоричної самопрезентації. З цією метою забезпечується введення архетипно потентного матеріалу. Скажімо, для виготовлення власних презентантів (фігурок) кожним учасником АСПН, використання каменів для моделювання сім'ї чи певної ситуації. Цьому сприяють також методи: «казка про власне життя», іграшки, малюнки тощо.

Важливою у дослідженні є початкова ініціатива учасника АСПН, його вибір, що визначає емотивну значущість образно-візуальних засобів самопрезентації. В цьому процесі задіяні захисні механізми: проекції, перенесення, заміщення, ідентифікації, проективної ідентифікації та ін.

У своєму природному (натурально-образному) вираженні метафора є знаком – фікцією. Значення метафори передбачає процес розкриття смислу, а не сам смисл. У АСПН це відбувається завдяки діалогічній взаємодії з презентантом метафори. Таким чином, метафора створює передумови для діалогічної взаємодії з респондентом, що відбувається у відповідності з емотивним імперативом системно-логічною впорядкованістю несвідомого.

Метафоричність форм глибинного дослідження передбачає адекватну (скриту, опосередковану) детермінацію пошуку значення використовуваних образів, що має архетипно-символічну сутність. Виходячи з психодинамічної теорії, що акцентує увагу на цілісності психічного, засоби його пізнання мають бути адекватними за наступними параметрами: цілісністю, відсутністю прямолінійності співвіднесеності образу і його психологічного змісту. Наявність відступів від реальності відкриває шлях пізнання сутності психічного через дотримання процесуальності проникнення у зміст метафори, нівелювання ситуативних захистів, актуалізацію базових, особистісних їх форм та ін.

За своїми характеристиками метафора причетна до кожного із вказаних параметрів, що засвідчує вираженість метафоричності форм глибинного пізнання. Якщо коли до створення метафоричного образу причетний суб'єкт із притаманним автоматизмом його захистів (що продукують відступи від реальності), то наявність зрощеності образу з архетипом відкриває перспективи глибинного пізнання. Метафора сама по собі несе для суб'єкта захист відсутністю однозначності.

Метафоричний зміст має потужні резерви актуалізації процесів глибинного пізнання із залученням інших методів відповідно до нагальності діагностико-корекційних потреб. У груповому психокорекційному процесі АСПН можуть використовуватись вправи, зокрема: «Презентація себе через метафоричний образ», «Метафоричний малюнок», «Казка про власне життя» та ін. Загалом, метафора не лише допомагає прояснити певний факт, а й заміщує цей факт навіть без прояснення його змісту. Вона сама по собі несе такий когнітивний зміст, який неможливо переказати словами, а лише пізнавати з залученням додаткових методик адекватно індивідуальній неповторності психіки респондента.

Висновки. Метафоричність глибинного пізнання психічного майбутнім практичним психологом з огляду на недостатню розробленість його теорії та методів є вкрай актуальним. У психокорекційному процесі метафора слугує важливим стимулом самопізнання, що сприяє розширенню його учасниками спектра бачення власних психологічних особливостей. Метафора сприяє зменшенню та уникненню опорів і створює необхідну матеріалізовану платформу (трансфер) для глибинного пізнання цілісного феномену психіки в його свідомих і несвідомих виявах. Завдяки нівелюванню

опорів та можливостям полізначного розуміння смислу метафори в учасників групи розширюється і поглиблюється саморефлексія. Під впливом метафори суб'єкт отримує змогу пізнавати реалії власної внутрішньої суперечливості психіки. Метафора пов'язана зі статичними й динамічними аспектами психіки і є емотивним каталізатором пізнання психічної реальності в її цілісному вияві.

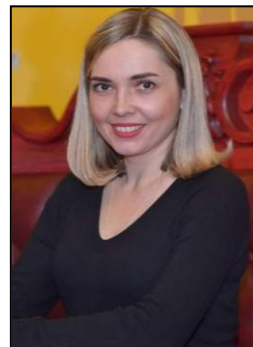
Література:

1. Амелин Г. Метафора как темпоральная структура. *Логос*. Москва, 1994. № 5. С. 267-268.
2. Зеленский В. В. Толковый словарь по аналитической психологии (с английскими и немецкими эквивалентами). Санкт-Петербург, 2000. 336 с.
3. Калина Н. Ф. Основы психотерапии. Киев, 1997. 272 с.
4. Оуен Н. Магические метафоры. Москва, 2002. 320 с.
5. Словарь иностранных слов. Москва, 2006. С. 215.
6. Философский энциклопедический словарь. Москва, 1983. С. 506.
7. Юнг К. Г. Архетип и символ. Санкт-Петербург, 1991. 448 с.
8. Эриксон Э. Детство и общество. Санкт-Петербург, 1996. 592 с.
9. Яценко Т. С. Основы глубинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика. Київ, 2006. 382 с.
10. Яценко Т. С. Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції: підготовка психолога-практика: навч. посіб. Київ, 2008. 342 с.

Дроздова Д. С.

Індивідуальні особливості архетипної символіки: глибинно-психологічний аспект

У статті розкриваються критерії вияву індивідуальних особливостей архетипної символіки в глибинному пізнанні в межах психодинамічного підходу. озкрито особливості архетипної символіки в її універсальності та індивідуалізованості вияву в спонтанно-візуалізованих засобах самопрезентації в процесі глибинного пізнання психіки. Розкрито питання здатності архетипу візуалізувати індивідуальну неповторність психіки особистості. Досліджено вияв індивідуальних особливостей архетипної символіки в єдності з універсальністю її семантики в процесі спонтанної візуалізації суб'єкта.

Ключові слова: архетипна символіка, індивідуальна неповторність, неавторський малюнок, діагностикокорекційний процес.

Постановка проблеми. Виявлення індивідуальних особливостей архетипної символіки стає можливим в процесі глибинного пізнання цілісної психіки суб'єкта.

Виклад основного матеріалу. Поняття архетипної символіки знаходить своє відображення в філософських, релігійних, психологічних концепціях. Для з'ясування сутності зазначеного поняття мають значення праці Д. Дідро, Б. Спінози, А. Шопенгауера (архетип в філософії); З. Фрейда, К. Юнга, Т. С. Яценко (архетип в психології); Ф. Шеллінга, Т. Манна (архетип в міфології); А. В. Безруких, О. М. Пілявиної (архетип в психотерапії); Ю. Земуна (архетип і казка); К. Пірсона, М. Марка (архетип в рекламі) та ін. В межах психодинамічної теорії, яка зорієнтована на глибинне пізнання психіки, Т. С. Яценко зазначає: «архетип, що об'єктивує психічну активність суб'єкта, несе не лише універсальну інформацію, якій притаманне таїнство індивідуальної неповторності психіки, що може бути пізнаною шляхом інтерпретації, яка ґрунтується на виявленні системної впорядкованості поведінкового матеріалу» [8, с. 16]. Аналіз досліджень в контексті поставленої проблеми засвідчує наступне: «механізми символізації несвідомого змісту психіки взаємозумовлені з особистісною проблематикою суб'єкта та несуть індивідуальну їх забарвленість» (К. А. Бабенко), «архетипна

символіка каталізує вираження інтимних почуттів суб'єкта до близьких людей» (І. В. Євтушенко), «полізначність символіки малюнків» (П. В. Теслюк), «архетип має різні форми вияву: в релігійній вірі (вербальний ракурс), в психомалюнках з універсально-релігійними символами (невербальний ракурс)» (О. В. Педченко).

Проблема індивідуальних особливостей вияву архетипної символіки в глибинному пізнанні потребує уточнення поняття «індивідуальність». Філософський словник вказує: «індивідуальність – це неповторна своєрідність будь-якого явища, творіння, людини. В загальному плані індивідуальність в якості особливого, яке характеризує дану одиничність в її якісних розбіжностях, протиставляється типовому» [3, с. 206]. В різних науках поняття індивідуальності набуває специфічного змісту в залежності від характеру її конкретизації. Індивідуальність у вченні Г. В. Лейбніца знаходить зв'язок з монадами як специфічними субстанціями буття. Поняття монади як життєвої індивідуальності використовував у своїй теорії І. В. Гьоте. Становлення і розвиток індивідуальності, залишаючись головним дослідницьким пріоритетом вітчизняної вікової психології, розробляється в різних наукових парадигмах. Дослідження К. Абрахама, Д. Боулбі, Л. Бінсвангера, Д. В. Віннікотта, Е. Джонса, М. Кляйн, С. Колберга, Д. Кемпбелла, О. Кернберга, Ж. Лакана, Е. Нойманна, О. Ранка, В. Райха, Г. С. Саллівана, Р. Самюелза, Е. Самюелза, Р. Спиця, Е. Еріксона, Ш. Ференці та роботи класиків психоаналізу З. Фрейда, А. Адлера К. Г. Юнга доводять залежність розвитку індивідуальності від зовнішніх (соціальних) та внутрішніх чинників.

Як засвідчує практична робота у руслі психодинамічної парадигми, архетип інтегрує в собі ознаки і характеристики образу, символу, знаку, що задіяні у виявленні прихованого змісту психіки, яка носить цілісний характер в єдності (та автономії) сфер свідомого і несвідомого. Дослідження категорій «образ», «символ», «знак» в літературі дали наступні результати. Образ характеризується суб'єктивністю, цілісністю (С. Ю. Головін), поєднує в собі просторову організацію, реальну структуру (О. М. Степанов). Символ є засобом вираження несвідомого (О. Ранк, Х. Закс), несе смислове навантаження предметів, утворюється внаслідок діяльності і є залежним від контексту події (К. Прібрам), невід'ємний від структури образу, у ньому втілено всю різноманітність конкретизації предмету (Л. Ф. Ільчов, П. М. Федосєєв, С. М. Ковальов, В. Г. Панов), динамічний (Р. Корсіні, А. Ауербах), має природне, спонтанне походження, виконує інтегруючу функцію (К. Г. Юнг), універсальний (Е. Фромм), має міфологічний характер (О. Ф. Лосєв). Символ тим змістовніший, чим він багатозначніший. Знак – однозначний, має інформаційний зміст, властивість виражати інформацію, зберігати, переробляти й передавати (Л. Ф. Ільчов, П. М. Федосєєв, С. М. Ковальов, В. Г. Панов), допомагає у вираженні почуттів, емоцій, бажань (Р. Корсіні, А. Ауербах), відображає властивості всесвіту (К. Прібрам). Знак завжди менший, ніж поняття, яке він представляє, водночас, символ (архетип) завжди більший, ніж його очевидний зміст.

Як вказує Т. С. Яценко [7-9], предметний образ та глибинний зміст виступають в структурі символу як два нероздільних полюси. Символ виражає змістову глибину, перспективу образу; його не можна дешифрувати прямими зусиллями розуму, він невід'ємний від структури образу та не існує у формі якоїсь раціональної формули, яку можна з нього виокремити. Символ суттєво відрізняється від знаку. Головна різниця між символом та знаком полягає в тому, що знак відображає конкретне, а символу властива багатозначність.

Таким чином, поняття образ, знак і символ мають певні спільні і, в той же час, розбіжні риси. Архетип інтегрує в собі характеристики представлених понять, що задіяні у виявленні прихованого змісту цілісної психіки суб'єкта. У філософії та психології відсутнє однозначне трактування символу. Проте спільним для різних дослідників є виокремлення в структурі символу двох елементів: предметного образу та

глибинного сенсу, а також висновок про багатозначність змісту символу. Здатність символу поєднувати і виражати суперечливі тенденції психіки суб'єкта переконує в необхідності поглибленого розуміння його змісту психологом-практиком.

Проблема вивчення поняття «архетип» у науковій літературі психоаналітичного напрямку знаходить відображення у працях таких вчених, як С. Гроф, Е. Едінгер, Ю. Я. Мединська, А. Менегетті, Е. Нойман, Дж. Хіллман, Н. Фрай, З. Фрейд, К. Г. Юнг, Т. С. Яценко та інші.

Науково значущим є твердження К. Г. Юнга про те, що архетипи – це несвідомі образи самих інстинктів або приклади інстинктивної поведінки. Архетипи – системи установок, які є одночасно й прикладами і емоціями. Це «коріння, запущені в світ всілному» [5, с. 74]. За виразом К. Г. Юнга, архетипи є «психічними аспектами структури мозку» [5, с. 115]. Вони формують інстинктивні переконання і, в той же час, представляють собою діючі способи інстинктивного пристосування до світу. Архетипи виступають вродженими психічними структурами, які знаходяться в глибинах колективного несвідомого і апріорно формують активність уяви. Вони складають основу загальнолюдської символіки, виявляються в міфах та віруваннях, сновидіннях, витворах літератури та мистецтва і т.ін. Їх можна порівняти з інстинктами [1].

Архетипна психологія (засновник якої Дж. Хіллман), на відміну від юнгіанської, розглядає архетипне як незмінно феноменальне, тим самим звільняючи від кантинського ідеалізму, який присутній в роботах К. Г. Юнга. Для більш повного розуміння архетипу, за словами Дж. Хіллмана (послідовника К. Юнга), подаємо його риси:

- архетип за визначенням є архаїчним феноменом, тому повинен мати вияви у міфах, фольклорі й т. п.
- Архетип, виступаючи складовою колективного несвідомого, повинен виявлятися у всіх народів та в усі епохи (зрозуміло, що по-різному).
- Архетип повинен сприйматися як предсвідоме (а не як наслідок навчання) і мати як концепт, так й символ (можливо не один).
- Архетип виступає єдиною, амбівалентною структурою, має позитивний й негативний аспект. Однозначний образ (наприклад, той який має тільки світлу або темну сторони) не може бути архетипом.
- Архетип повинен мати стійкість, тобто протистояти спробам викривити його структуру.
- Архетип, який претендує на самостійне існування як об'єкт, повинен мати певну кількість власних елементів, які не належать іншим відомим архетипам.
- Архетип має риси, які пов'язують його з життям як процесом або його елементами; не буває «відірваних від життя» архетипів.
- Архетип представляє небезпеку самовідторгнення на шкоду Самості (її «затоплення несвідомим»).
- Архетип, як структура, яка може відповідати Самості, повинен мати об'єднуючу силу для певної кількості індивідів, які мають пророблене цільне світосприймання.
- Архетипу притаманний сильний вплив на емоції людини.
- Архетипи мають особисту ініціативу, вона вміщує у собі певний спосіб реагування. У позитивній для його вияву ситуації, архетип спроможний породжувати думки й імпульси.
- В архетипах скрита специфічна власна енергія [4, с. 57].

Психодинамічний підхід доводить, що архетип інтегрується з усіма інстанціями психічного, включаючи систему психологічних захистів та механізми символізації, що відкриває перспективи пізнання його індивідуальних особливостей [9]. Процес глибинно-психологічного пізнання за методом АСПП сприяє виявленню архетипної символіки в продуктах діяльності (малюнки, казки, висловлювання) різних осіб, яка

повторюється та має спільне вираження. Однак, простежується і той факт, що кожного разу символи набувають іншого додаткового значення залежно від індивідуального досвіду суб'єкта. Архетип несе не лише універсальну, але й суб'єктивну інформацію, в якій криється таїнство індивідуальної неповторності психіки кожного. Неповторність пов'язана з «дореклексивними» утвореннями в несвідомій сфері, що виступають об'єктивною реальністю, яка криється на латентному рівні в цілісній психіці, що і створює суб'єктивізм поведінки. Участь архетипу в латентному перекодуванні змісту психічного дозволяє виявити інформаційні еквіваленти та неусвідомлювані смисли. Пізнання психічного в його об'єктивній реальності неможливе без викривлень, які продукують психологічні захисти.

Презентоване дослідження виконано в рамках методу активного соціально-психологічного пізнання АСПП (Т. С. Яценко), який сприяє розкриттю архетипу, за умов використання візуалізованого матеріалу шляхом об'єктивування механізмів символізації змісту несвідомого. Архетип презентує єднання з системою психологічних захистів, завдяки чому зменшує внутрішню напругу суб'єкта. Поряд з цим стає важливою спонтанність і невимушеність поведінки протагоніста, що забезпечує актуалізацію вербальних і невербальних виявів, діагностико-важливих для психокорекційного процесу. Зокрема, це може бути ліпка, авторські малюнки в їх комплексі, чи то неавторські малюнки, робота з іграшкою, сновидіннями, казкою, особливості яких розкриємо далі.

Психоаналітична робота з комплексом тематичних психомалюнків сприяє виявленню особливості символізації неусвідомлюваних тенденцій психіки суб'єкта. Психоаналіз малюнків здійснюється у форматі феноменологічного підходу, що передбачає врахування змісту малюнка в індивідуально-неповторному розумінні самим автором. Малюнок має здатність цілісно презентувати свідомий та несвідомий зміст психіки через архетипи, що сприяють пізнанню глибинної детермінованості особистісних проблем суб'єкта. Спонтанний характер виконання психомалюнків об'єктивує внутрішні детермінанти змісту психіки протагоніста. Психоаналіз здійснюється в процесі діалогу, який має психодіагностичне спрямування, що сприяє об'єктивуванню глибинно-психологічних витоків деструкцій поведінки суб'єкта. Діалог дозволяє інтегрувати символи презентовані в малюнках і пізнати їх індивідуальну наповненість. Аналіз комплексу тематичних психомалюнків передбачає встановлення взаємозв'язків між окремим образами та символами, що робить можливим виявлення «логіки несвідомого», яка є неповторною у кожної особи. Проектування несвідомого змісту психіки за допомогою символів сприяє пізнанню внутрішньої детермінованості особистісних проблем суб'єкта.

Психоаналітична робота з неавторським малюнком може застосовуватись у груповій психокорекції в рамках методу АСПП як самостійна методика, а також у поєднанні з іншими методиками. Даний вид роботи дозволяє об'єктивувати глибинні тенденції, що деструктують психіку суб'єкта, шляхом проекції власної проблематики. Завдяки таким психологічним механізмам, як перенесення, заміщення, проекція і т.ін. малюнки набувають індивідуального змісту протагоніста. Діалог з протагоністом за малюнком допомагає з'ясувати сутність внутрішньої проблематики суб'єкта, що виявляється в індивідуальній наповненості архетипної символіки. Поведінкові патерни мають широку варіативність, і в кожному випадку виявляються індивідуально-неповторні тенденції поведінки. Психоаналітична інтерпретація відкриває можливість з'ясувати глибинні детермінанти психіки суб'єкта.

Психоаналіз «Казки про власне життя» об'єктивує у символічній та метафоричній формі витіснені змісти несвідомого. Такий діагностико-корекційний результат сприяє пізнанню індивідуально-неповторних особливостей психіки учасників групи. Метафоричність роботи з казкою дає змогу зберігати почуття психологічної захищеності і структурувати власне життя з позицій об'єктивного спостерігача.

Пережиті суб'єктом значущі події можуть зміщуватися в часі і просторі у процесі їх вербального розкриття, а метафоричність їх презентації детермінується системною впорядкованістю психіки, органічно поєднуючись із канвою базових захистів. Оскільки сформовані захисні механізми живляться енергією, спрямування якої зумовлене фіксаціями інфантильного періоду розвитку суб'єкта, казка дає можливість інтегрувати в розповіді емоційний і когнітивний аспекти. Архетипи, що передаються із покоління в покоління, допомагають зробити доступним психологічний матеріал протагоніста. Вони виступають в даному процесі провідною ланкою. Сюжет казки формується спонтанно, проте позначений емотивним та енергетичним компонентами.

Предметні моделі та іграшки мають символічний характер. В процесі психоаналітичної роботи вони дозволяють презентувати індивідуально неповторний зміст психіки суб'єкта через вербальну взаємодію психолога з клієнтом. При цьому, предмет або іграшка є лише каталізатором рефлексії, стабільною опорою, яка дає змогу з'ясувати спектр проблематики суб'єкта [6]. Уникнення жорсткої формалізованості запитань психолога сприяє вияву індивідуальної неповторності психіки респондента. Каталізація процесу рефлексії протагоніста відбувається у зв'язку з актуалізацією захисних механізмів проекції, перенесення, заміщення, ідентифікації і т.ін.

Таким чином, психодинамічний підхід зорієнтований на застосування специфічних методик дослідження, які охоплюють і забезпечують виявлення взаємозв'язків свідомого і несвідомого та сприяють візуалізації змісту психічного. Функційний взаємозв'язок методик у цілісному груповому процесі, зумовлює взаємне доповнення діагностичних моментів з метою забезпечення особистісних змін суб'єкта. Архетипність психіки та метафоричність діагностико-корекційного процесу зумовлює можливість глибинно-психологічного її пізнання.

Психологічна практика за методом АСПП передбачає комплексний і опосередкований вплив на особистість з метою нівелювання деструктивних тенденцій психіки. В даному процесі треба звернути увагу на таке поняття, як «метафора», що виступає прийомом пізнання індивідуальних особливостей психіки суб'єкта. До уваги береться функційно-емпіричний ракурс метафоричності глибинного-психологічного пізнання в контексті архетипної символіки. Дослідження специфіки та ролі метафори, яку вчені визначають як спосіб опосередкованого і образного вираження змісту, дає змогу виробити нові прийоми й концептуальні засади вивчення несвідомої сфери у контексті можливостей глибинного пізнання індивідуальних особливостей архетипної символіки.

Як зазначає літературний енциклопедичний словник, метафора являє собою «спосіб повідомлення про досвід», «вербальну репрезентацію щодо власного досвіду» [2, с. 11]. Це дає змогу передавати чуттєвий характер досвіду, який утворюється з генетично зумовлених чинників та особистісних переживань. Якщо архетип – це універсальний механізм віртуального синтезування змісту свідомої і несвідомої сфер психіки в символічній формі, то метафора виступає засобом вербального прояснення символу, не втрачаючи при цьому зв'язку з несвідомим. Таким чином, метафоричність зрощена з архетипом. У психокорекційному процесі АСПП метафора є ефективним способом пізнання несвідомої сфери психіки. Учасники групи мають можливість метафоричного вираження змісту несвідомого, що має емотивний характер і є суб'єктивно значущим для особи.

Таким чином, проведено дослідження дає змогу стверджувати, що функційні особливості архетипної символіки виражаються в єдності універсальності з індивідуальністю. Встановлено, що архетип засвідчує власну спроможність до глибинно-психологічного об'єктивування психічного в споглядальних формах, що розкриває діалогічна взаємодія психолог з респондентом. Архетипна символіка є причетною до розкриття внутрішньої логічної впорядкованості психічного. Однією з важливих функційних особливостей є інтеграція універсальних параметрів архетипу з

індивідуалізованими як наслідок його зінтегрованості (зрощеності) з інстанціями цілісної психіки; архетип дозволяє наблизитись до об'єктивного у функціюванні психічного (завдяки власній універсальності) та водночас сприяє вияву індивідуальної неповторності психіки через власну їй підкореність; архетип несе когнітивне навантаження завдяки причетності до феномену «дорефлексивне», якому характерне неусвідомлюване узагальнення і «особ'єктивування» образу в смисловій його сутності; причетність архетипу до динаміки психічного за параметрами «минуле», «теперішнє», «майбутнє»; інтеграція архетипу з принципом задоволення та принципом реальності в образній самопрезентації, що засвідчує візуалізовані можливості архетипу знімати антагонізм окремих інстанцій психіки та діяти в унісон з генеральною тенденцією захисної системи «до сили» та ін. Непорушність архетипних образів не виключає, а навпаки передбачає їх динаміку та трансформацію адаптивного досвіду конкретного індивіда, через візуалізовану конкретизацію у відповідності з індивідуальними проблемними моментами психіки.

Література:

1. Лейбин В. М. Словарь-справочник по психоанализу. Санкт-Петербург, 2001. 688 с.
2. Литературный энциклопедический словарь. Москва, 1989. 643 с
3. Философский энциклопедический словарь. Москва, 1983. 840 с.
4. Хиллман Дж. Архетипическая психология. Санкт-Петербург, 1996. 157 с.
5. Юнг К. Г. Сознание и бессознательное. Санкт-Петербург, 1997. 544 с.
6. Яценко Т. С. Арт-терапевтичні технології в роботі психолога. Київ, 2009. 68 с.
7. Яценко Т. С. Глибинно-психологічна сутність символу. *Педагогіка і психологічна наука в Україні. Психологія, вікова фізіологія, дефектологія*. Київ, 2007. Т.3. 270 с.
8. Яценко Т. С. До проблеми пізнання індивідуальної неповторності архетипної символіки. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Психологічні науки*. Київ, 2011. № 33 (57). С. 15-27.
9. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія, практика: навч. посібник. Київ, 2006. 382 с.

Дударенко І. С., Славінська Т. Б.

Динаміка суджень суб'єкта у розвитку соціально-перцептивного інтелекту

У статті висвітлюється динаміка суджень суб'єкта під впливом психокорекційного процесу глибиннопсихологічної орієнтації. У зв'язку з цим здійснюється аналіз механізмів зміни суджень у контексті розвитку соціально-перцептивного інтелекту в процесі групової роботи. Акцентується увага на необхідності пізнання особистісної проблеми суб'єкта як умові перегляду ірраціональних суджень особистості.

Ключові слова: оціночні судження, система цінностей, соціально-перцептивний інтелект, соціально-перцептивна компетентність.

Постановка проблеми. На сьогодні однією з найбільш актуальних психолого-педагогічних проблем є дослідження впливу змін у соціальному, політичному та економічному житті суспільства на процес формування особистості. Категорія оцінки в значній мірі і швидко реагує на такі зміни, що зумовлено її сутністю, складною структурою та соціальною значущістю. Нові реалії життя формують нові погляди на суспільство, місце людини в ньому. У наш час, час соціальних зрушень, відбувається переоцінка багатьох понять, змінюється пріоритетність цінностей, що постійно вимагає аналізу напряму та характеру руху концепту норми. Зіткнення думок, непорозуміння

між суб'єктами зумовлені суб'єктивно-об'єктивною сутністю категорії оцінки. Система цінностей особистості детермінована домінуючою системою цінностей суспільства. Ситуація духовного занепаду, соціальної невизначеності, деморалізації молоді вимагає реформування системи освіти, перегляду її змісту, форм і засобів.

Динамічні процеси, які відбуваються в соціумі зумовлюють необхідність розвитку екзистенційно орієнтованої педагогіки і психології. Особливого значення у психологічних дослідженнях набуває вивчення аксіологічних аспектів світопізнання та формування особистості. Пізнавальна діяльність людини обов'язково передбачає відображальний та оцінний аспекти.

Практична психологія покликана задовольнити потреби соціальної практики, допомогти людині зорієнтуватися у змінюваних обставинах життя. Практикуючий психолог має усвідомлювати широкий культурно – історичний контекст життєдіяльності, має знати, розуміти і приймати менталітет тієї спільноти, серед якої він працює.

Різноманітні теоретико-практичні аспекти надання психологічної допомоги широко вивчаються і висвітлюються в роботах зарубіжних та вітчизняних науковців (К. Роджерс, К. Вітекер, Г. Янг, Р. Мей, Б. Братусь, Ф. Василюк, І. Дубровіна, О. Бондаренко, С. Максименко, Н. Чепелева, Т. Яценко та ін.). Потреби суспільства у психологічній допомозі вимагають пошуку ефективних засобів її надання, що й зумовлює увагу науковців та психологів-практиків до питань психокорекції. У спектрі проблем, пов'язаних із наданням психологічної допомоги, особливе місце посідає мета співпраці психолога й суб'єкта, який її потребує, кінцевий результат психокорекційної роботи.

Виклад основного матеріалу. Об'єктивація оцінних суджень суб'єкта є складовою діагностико-корекційної практики. Орієнтація психолога й суб'єкта в його оцінках дозволяє зрозуміти психічну реальність особистості, її соціально-перцептивні викривлення та витоки деструктивної поведінки. Усвідомлення хибності власних оцінок допоможе суб'єкту у зміні погляду на оточуючу дійсність і себе у ній. Зміна оцінних суджень сприяє руйнації усталених деструктивних стереотипів, що розширює життєві перспективи особистості. Перегляд системи цінностей, яка відображається у свідомості у вигляді оціночних суджень, допомагає суб'єкту у вирішенні екзистенційних проблем.

Аналіз базисних основ різних концептуальних моделей психологічної практики засвідчує увагу науковців до суджень клієнта як важливого інформаційного джерела у діагностичному плані. Усвідомлення суб'єктом власних суджень, з'ясування хибності оцінок, ставлень, їх перегляд, переоцінка і формулювання нових цілей на їх основі в багатьох підходах вважається метою психокорекційного впливу. У переважній більшості пропонується «перепрограмування» особистості шляхом нав'язування їй інших суджень (продуктивних з точки зору психолога). Такий вид роботи має швидкоплинний корекційний ефект, оскільки не торкається глибиннопсихологічних витоків особистісної проблематики, яка зумовила ірраціональність висловлювань і дій. «У психологічній практиці, – як стверджує Т. Яценко, – не може бути фрагментарного та вузькопланового погляду на психічне, з орієнтацією лише на раціональні аспекти й нехтування ірраціональними, алогічними виявами» [6, с. 157]. Практичний психолог повинен розуміти, що «алогічне» (іраціональне) є таким лише з погляду свідомого рацію, з позицій же цілісного сприйняття психічного – ірраціональні явища є наслідком дії «іншої логіки» (якій вони підпорядковані), не менш чіткої, аніж логіка свідомого, а енергетично – ще потужнішої» [там само].

Нехтування несвідомим призводить до спрощеного сприйняття феномену психічного, внутрішні спонуки суджень і дій залишаються таємницею. Психокорекційний процес з глибиннопсихологічною орієнтацією передбачає цілісність у пізнанні психіки суб'єкта, з'ясування свідомих і неусвідомлюваних мотивів суджень

та поведінки. Такий підхід сприяє подоланню фрагментарності, що має місце при концентрації дослідника на окремих феноменах психіки. Пізнання несвідомої сфери психіки у психокорекційному процесі глибинного спрямування можливе завдяки відступам від реальності, які об'єктивуються, зокрема, судженнями суб'єкта. Соціально-перцептивні викривлення дають можливість пізнавати істотні характеристики психіки. Викривлення соціально-перцептивного сприйняття та об'єктивної реальності допомагають зберегти цілісність «оболонки» ідеалізованого «Я» та суб'єктивну впевненість особи у непогрішності, досконалості [4].

Хибні судження суб'єкта слугують суб'єктивній зінтегрованості психіки, яка маскує від свідомості розходження між просоціальними намірами суб'єкта і засобами їх досягнення, що нерідко носять інфантильний характер. Глибинна психокорекція покликана викрити ілюзії, породжені інфантильними інтересами «Я», що приховуються за просоціальними цілями, декларуються певними судженнями і набувають форми своєрідного життєвого гасла.

Психокорекційна практика засвідчує наявність індивідуально-неповторного характеру викривлень суб'єкта. Феноменологічний підхід у діагностико-корекційному процесі АСПП дозволяє виявити специфіку особистісної проблематики психіки. У процесі групової психокорекційної роботи створюються оптимальні умови вивчення внутрішньої детермінації відступів від реальності, що впливає на зміну суджень суб'єкта. Як зазначає Т. С. Яценко [5], групова робота націлена на забезпечення динаміки структурних компонентів психіки з метою нівелювання особистісних деструкцій. Психокорекція в групі АСПП спрямована на дезінтеграцію ілюзорних уявлень індивіда шляхом пошуку глибинних причин суб'єктивної зінтегрованості психіки.

Психокорекційний процес здійснюється на тлі високої емоційності і пов'язаний з різноманітними переживаннями учасників групи, із накопиченням афективного й пізнавального досвіду. Психокорекція в АСПП є результатом емоційних переживань та інтелектуального опрацювання групового матеріалу. Інтеграція емоційного і раціонального аспектів особистості у пізнанні є передумовою об'єктивного відображення дійсності. Важливим фактором результативності психокорекційного процесу є зниження емоційної напруги та підвищення когнітивної зорієнтованості учасника групи.

Психокорекційна робота поступово сприяє розвитку соціально-перцептивного інтелекту суб'єкта. Поняття соціально-перцептивного інтелекту трактується у контексті соціального інтелекту та в аспекті комунікативної компетентності (М. В. Молоканов, Н. А. Кудрявцева, А. Л. Южанінова, Н. І. Булка). Загальновизнаним є розуміння інтелекту як мислительних здібностей індивіда. Соціальний інтелект пов'язаний із когнітивною компетентністю, за якою – здатність до об'єктивної оцінки інших та себе, здатність прогнозувати поведінку людей.

Л. А. Петровська [3] трактує соціально-перцептивну компетентність як здатність адекватно оцінювати особистісні риси й емоційні стани партнерів по спілкуванню, вміння правильно інтерпретувати їх висловлювання і невербальні компоненти, визначати характер відносин, що складаються у процесі спілкування.

На відміну від загального специфіка соціально-перцептивного інтелекту у великій мірі зумовлена особистісними характеристиками суб'єкта, властивостями його самосвідомості, особистісною проблематикою тощо. Високий рівень інтелектуальних здібностей індивіда ще не є гарантом його соціально-перцептивної компетентності, хоча й потенційно зумовлює можливості її розвитку.

Соціально-перцептивний інтелект забезпечує переробку інформації, певним чином її інтерпретуючи. Результатом цих розумових дій є перцептивний образ іншого та оціночні судження. В оцінці відображене ставлення суб'єкта, у якому представлена соціальна позиція, потреби, цінності, установки, погляди тощо.

Прагматичні функції соціально-перцептивного інтелекту пов'язані з потребами суб'єкта розуміти оточуючих і, в свою чергу, бути зрозумілим ними. Однією із суттєвих ознак міжособистісного розуміння є його адекватність, яку трактують як точність і об'єктивність відображення реальності. Саме суб'єктивністю пояснюється розбіжність в оцінках, судженнях різних людей стосовно одних і тих же феноменів. Як слушно зазначає О. Бодальов [2], від того, як люди відображають та інтерпретують зовнішність і поведінку, оцінюють можливості один одного, багато в чому залежить характер і результати їхньої взаємодії. Вибір людиною тієї чи іншої лінії поведінки в кожній конкретній ситуації передбачає сприймання та оцінку головних її елементів: партнера, самого себе і ситуації контексту загалом.

До зниження точності міжособистісного сприймання та розуміння іншого призводить явище стереотипізації. Воно зумовлює спрощення процесу пізнання іншої людини або упередження у її сприйманні. Стереотипізація пов'язана з приписуванням психічних рис, так званих "оціночних стереотипів" суб'єкту, на підставі його належності до певної соціальної спільноти, статусу, ролі тощо.

Точність міжособистісного сприймання забезпечується дією певних психологічних феноменів. Передусім мова йде про ідентифікацію, яка буквально означає ототожнення себе з іншим, уподібнення йому, здатність «стати на місце» іншої людини, «прийняти» її точку зору. Однак, як зазначає Г. М. Андрєєва [1], механізм ідентифікації не такий простий, як може здатися. Слід розрізняти два значення терміна «розуміння». В окремих випадках зрозуміти іншу людину – дійсно означає співчутливо до неї поставитися (це визначається терміном «емпатія») і прийняти її повністю такою, яка вона є. Тут доцільно говорити про ідентифікацію: ситуація іншого при цьому не стільки «продумується» скільки «відчувається». І хоча такий спосіб сприймання іншого існує, навряд чи його можна вважати універсальним. «Зрозуміти іншу людину» не завжди означає повністю прийняти її позицію і навіть зайняти її. У багатьох життєвих ситуаціях «розуміння» іншого передбачає не лише афективний, а більшою мірою когнітивний процес [1].

Розвиток соціально-перцептивного інтелекту сприяє самопізнанню та набуттю рефлексивних знань. У соціально-психологічному витлумаченні рефлексія – це усвідомлення індивідом того, як його сприймають й оцінюють співрозмовники, як він розуміє інших шляхом роздумів над собою, а також самопізнання внутрішніх актів і психологічних станів.

Здатність до рефлексії формується у суб'єкта поступово і розвинена у різних людей неоднаково. Особистісна рефлексія передбачає самоаналіз, дослідження людиною свого внутрішнього світу й поведінку у зв'язку з переживаннями інших людей, учасників соціальної взаємодії. У результаті такого дослідницького процесу людина постає перед собою у новому світлі, оскільки співвіднесення своїх почуттів і переживань з почуттями і переживаннями інших, аналіз і розуміння своєї поведінки дозволяє їй побачити себе ніби збоку, що сприяє більш адекватній самооцінці. Важливою складовою особистісної рефлексії є соціальна рефлексія як механізм самосвідомості, акт дослідження свого внутрішнього світу й поведінки у зв'язку з соціальними очікуваннями. Особистість визначається стосовно конкретних явищ, сфер діяльності, окремих людей і соціальних груп, норм і правил, цінностей тощо. Саме цінності розкривають способи бачення світу, є світоглядними орієнтирами, які відіграють суттєву спонукальну роль у життєтворчості індивіда.

Однак бажання і очікування суб'єкта знаходяться у суперечності з засобами їх досягнення. Це зумовлено неузгодженістю суб'єктивно орієнтованих «умовних цінностей» з просоціальними цінностями-цілями «ідеалізованого Я». Умовні цінності є одиницями захисної системи особистості, оскільки задовольняють потребу людини у самоповазі. Як стверджує Т. С. Яценко [5], самоповага при наявності умовної системи цінностей є відносною. «Умовні цінності» та периферійні захисти здійснюють функції

проміжного ланцюга між базовими захистами та об'єктивною реальністю. Складний взаємозв'язок захисної системи індивіда і його умовних цінностей може бути зрозумілим лише при цілісному дослідженні свідомих і несвідомих аспектів психіки суб'єкта. Глибинна орієнтація психокорекційного процесу в групі АСПП дає можливість зрозуміти індивідуальну неповторність особистості шляхом пізнання її «умовної системи цінностей», ієрархії за силою значущості для суб'єкта окремих її складових. Психокорекція призводить до перегляду умовних цінностей, реставрації ціннісних орієнтацій індивіда як регулятора поведінки, що збільшує адаптацію суб'єкта до соціального середовища.

Витоки психологічних проблем особистості часто криються у хибному тлумаченні та розумінні життєвої ситуації, іншої людини, самого себе. Кваліфікована психологічна допомога повинна сприяти розумінню клієнтом викривлень у його свідомості, баченню їх глибиннопсихологічних детермінант. Рефлексивні знання отримуються в групі АСПП через включеність емоційної, інтелектуальної та поведінкової сфер суб'єкта.

Психодинаміка групи АСПП відбувається на тлі емоційно-когнітивної єдності. На початковому етапі має місце дезінтегрованість суб'єкта на емоційному рівні, що зумовлено втратою орієнтирів, залежністю від просоціальних норм. Інтелектуальний аспект знаходиться під контролем оціночних суджень морально-етичного плану, якими суб'єкт захищається. Поступово відбувається розвиток соціально-перцептивного інтелекту шляхом пізнання себе й інших на плинному спонтанному матеріалі взаємодії шляхом розвитку рефлексивних знань. Перед учасником групи стоять важливі завдання: перетворити себе на об'єкт самодослідження, навчитися довільній, прийнятній поведінці у групі. Засадним моментом пізнання є прийняття себе таким, який є. Розвіюються помилкові очікування: отримати в групі готові знання. АСПП є навчальною лабораторією, в якій створюються умови для самопізнання, для розвитку власного соціально-перцептивного інтелекту. Розвиток соціально-перцептивного інтелекту суб'єкта відбувається під час переживання ним дезінтеграційно-інтеграційних процесів. Набуття знань супроводжується чисельними евристичними ситуаціями, безліччю відкриттів. На робочій стадії групи згармонізовується емоційний та інтелектуальний аспекти психіки. Від умілого дозування керівником емоційного та інтелектуального навантаження залежить подолання боротьби, суперечності між афективною та когнітивною сферами учасника групи. Умовою глибиннопсихологічного пізнання є зниження емоційної напруги і відсутність ситуативних захистів.

На робочій стадії групи зростає інструментовка самопізнання: підвищується сенситивність, зникає тунельність погляду, зростає спостережливість, здатність бачити вияви захистів, розпізнаються символи, читається психологічний зміст вербального й невербального групового матеріалу. Водночас змінюється семантика емоційної напруги. Якщо на початковій стадії мали місце турбота про свій імідж, тривога за себе, то на робочій стадії значущими стають інші переживання: інтелектуальна радість, задоволення від перспективних змін. Однак емоційна напруга повинна бути в оптимумі, оскільки емоції є обов'язковими для розуміння. Динаміка переживань зумовлює не лише динаміку почуттів, емоційного стану, а й динаміку думок, суджень. Через емоції рухаємося до підсилення когнітивного аспекту. Робота в групі АСПП спрямована на реконструкцію усталеного шляхом не простого усвідомлення, а інтелектуального опрацювання матеріалу.

На заключній стадії групової роботи мають місце і емоційні переживання, які пов'язані із завершенням роботи, і продовжується аналіз почутого, побаченого, пізнаного. Соціально-перцептивний інтелект члена групи дозволяє бачити проблематику інших людей, що сприяє їх розумінню. Наші емоційні реакції є продуктом нашої трактовки ситуації на основі наших суджень. Викривлене розуміння породжує безпідставні емоційні переживання. Тому зміна розуміння, динаміка суджень

породжують внутрішній спокій та адекватне емоційне реагування.

Розвиток соціально-перцептивного інтелекту відбувається за рахунок нівелювання захисних деструкцій суб'єкта та вирішення його особистісної проблематики. Головною специфічною характеристикою особистісної проблеми є неусвідомлення її психологічної суті та першоджерел. Каузальний аспект особистісної проблеми пов'язаний з історією життя суб'єкта, особливо з його дитинством. Завдяки неусвідомлюваності, нерозумінню каузальних аспектів, пов'язаних із внутрішньою, стабілізованою суперечністю, суб'єкт не може сам вирішити особистісну проблематику і позбутися деструктивних перцептивних захистів [5]. Захистом для відкорегованої особистості є розвинений соціально-перцептивний інтелект і достатньо глибоке й адекватне самоусвідомлення. Відкорегована особистість має адекватно-реалістичні погляди, здатна до інтеграції психічної й об'єктивної реальності, оптимістично і з любов'ю ставиться до життя, приймає його у всій повноті виявів, усвідомлює свої істинні потреби й можливості, здатна брати на себе відповідальність за власні проблеми, вчинки й долю.

Соціально-перцептивний інтелект відіграє важливу роль у встановленні динамічної рівноваги між інтелектуальною та емоційною сферою особистості. Тому ознаками психічно відкорегованої особистості є внутрішній спокій, тверезість і практичність розуму, здатність до пізнавального опрацювання досвіду, пізнання себе, своєї істинної природи. Саме така людина буде здатною до пізнання й інших людей, вона комфортно почуватиме себе у будь-якій ситуації взаємодії, оскільки й у партнерських взаєминах зберігатиме певний рівень незалежності від інших. Окрім того, відкорегована особистість взмозі об'єктивно оцінити власний внесок у ситуацію взаємодії, при цьому звинуваченням немає місця.

Висновки. Аналіз досліджень по проблемі соціально-перцептивного інтелекту дозволяє констатувати, що зазначений феномен тісно пов'язаний з такими поняттями, як «соціальний інтелект», «соціально-перцептивна компетентність», «комунікативна компетентність», «психологічна проникливість» та ін. Узагальнення поглядів науковців дозволяє визначити поняття соціально-перцептивного інтелекту як стійкої, заснованої на специфіці розумових процесів, афективного реагування та соціального досвіду, здатності розуміти самого себе, інших людей, їх взаємовідносини і прогнозувати події міжособистісних стосунків. Зміст поняття засвідчує необхідність розвитку соціально-перцептивного інтелекту з метою досягнення гармонії з собою та навколишнім світом на основі продуктивних умінь та навичок соціальних контактів.

Зміни, які відбуваються із суб'єктом під впливом психокорекційного процесу, виявляються, зокрема, в динаміці суджень особистості. Новий погляд на життя і себе у ньому є виявом роботи соціально-перцептивного інтелекту. Зміна позиції суб'єкта, інші критерії оцінки (не навантажені інфантильними тенденціями), орієнтація на позитив і прийняття, відсутність ірраціональності, викривлень в судженнях – ось ознаки психологічної зрілості особистості, набутої в результаті глибинної психокорекції.

Література:

1. Андреева Г. М. Психология социального познания. Москва, 2000. 288 с.
2. Бодалёв А. А. Восприятие и понимание человека человеком. Москва, 1982. 200 с.
3. Петровская Л. А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг. Москва, 1989. 216 с.
4. Яценко Т. С., Іваненко Б. Б., Горобець Т. В., Дметерко Н. В. Психологічні викривлення у контексті цілісного розуміння психіки. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. Київ, 2004. Т. 6. Вип. 7. С. 376-384.
5. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції. Київ, 1996. 264 с.
6. Яценко Т. С. Новітній погляд на внутрішню динаміку психіки в її цілісності. *Академік АПН України Яценко Тамара Семенівна: науково-творчий шлях*. С. М. Аврамченко та ін. Черкаси, 2004. С. 125-157.

У статті розглядаються особливості символічної репрезентації змісту психіки за допомогою архетипної символіки, яка імпліцитно навантажена інтимними почуттями суб'єкта до близьких йому людей. Складність вивчення вказаної проблеми полягає в тому, що вияви почуттів є витісненими, пов'язані з особистісною проблемою, яка не усвідомлюється та породжує внутрішні деструкції психіки суб'єкта. Архетипна символіка, окрім індивідуального змісту, має значення, яке існує поза досвідом суб'єкта, тому дозволяє об'єктивувати матеріал,

пов'язаний з Едіповою залежністю, яка зумовлює виникнення амбівалентних почуттів до об'єкта та внутрішніх суперечностей психіки.

Архетипна символіка представлена в казках, міфах і психомалюнках. Системне розуміння несвідомої сфери психіки суб'єкта сприяє виявленню ролі архетипної символіки в об'єктивації Едіпової залежності, наслідками якої є амбівалентні почуття суб'єкта до близьких йому людей. Дослідження ролі архетипної символіки у вираженні інтимних почуттів суб'єкта до близьких людей допоможе психологам-практикам у роботі з психодіагностики та психокорекції дисфункцій психіки.

Ключові слова: архетипи, архетипна символіка, несвідоме, об'єктні відношення суб'єкта, енергія лібідо і мортідо, Едіпова залежність, метод активного соціально-психологічного навчання (АСПН), колективне несвідоме.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку України, демократизація суспільства ставлять перед вітчизняною психолого-педагогічною наукою нові завдання, одним із яких є якісна підготовка висококваліфікованих психологів-практиків. Відродження національної культури пов'язане зі створенням центрів психологічної служби та розвитком практичної психології, у контексті якої особливої ваги набуває використання міфів, казок та психомалюнків з психокорекційною метою.

Робота психолога-практика спрямована на надання психологічної допомоги іншим, тому, крім певної системи теоретичних знань, вагоме значення мають особистісні характеристики фахівця (самосвідомість, система цінностей та ін.), його психологічна культура. З огляду на це проблема психокорекції майбутніх спеціалістів набуває першочергового значення.

Проблему розвитку та реалізації особистісного потенціалу фахівця досліджували такі вітчизняні педагоги і психологи, як Г. О. Балл, І. А. Зязюн, Г. В. Ложкін, С. Д. Максименко, В. О. Моляко, Л. Е. Орбан-Лембрик, М. І. Пірен, В. В. Рибалка, В. А. Семиченко, С. О. Сисоєва, Т. С. Яценко та ін.

Наукові праці вітчизняних дослідників (О. Ф. Бондаренка, М. Й. Боришевського, П. П. Горностая, С. Д. Максименка, Н. Ю. Максимової, К. Л. Мілютіної, В. Г. Панка, Г. В. Ложкіна, О. Д. Сафіна, Н. В. Чепелевої, Т. С. Яценко та ін.) присвячено проблемі надання психологічної допомоги особистості. Процес групової психокорекції забезпечує глибинно-психологічне самопізнання, допомагає розкрити першопричини тих проблем, які відчуває людина у спілкуванні з іншими особами, сприяє збагаченню соціального інтелекту.

Виклад основного матеріалу. Глибинно-психологічна психокорекція передбачає цілісний підхід до пізнання деструкцій психіки суб'єкта, витоки яких пов'язані з несвідомою сферою, яку досліджували А. Адлер, К. Абрагам, Ф. В. Бассін, В. Вундт, О. Ранк, А. Фрейд, З. Фрейд, К. Г. Юнг, Т. С. Яценко та ін. У літературі репрезентовано різні погляди стосовно феномена несвідомого. Так, К. Г. Юнг увів категорію колективного несвідомого, зміст якого виражають архетипи, що представлені за допомогою символіки [34, 35]. Архетипна символіка сприяє репрезентації

витісненого змісту, який стосується табуйованих потягів, що відображаються в інтимних почуттях до близьких людей. Особливу роль у процесі об'єктивації несвідомого змісту через архетипну символіку відіграють міфи, казки та психомалюнки, для яких спільною є архетипна символіка.

У науці існували різні підходи до розуміння міфів (міф, як спосіб відображення соціальних явищ, як продукт поетичної творчості, як алегорична розповідь, як засіб підтримання традицій). Поступово відбулося розширення меж наукового аналізу, посилювався інтерес до такого компонента міфотворення, як несвідомі психічні імпульси, що не одержали вербального оформлення. Перші спроби переосмислення міфологічного матеріалу було зроблено ще в часи античності (Аристотель, Платон та ін.). Такі вчені, як вчені К. Г. Юнг, О. Ранк, К. Абрагам, Е. Нойман, Дж. Кемпбел, С. Гроф, В. Вундт, Е. Едінгер, Е. Касіпер, О. Ф. Лосев та ін. [1, 15, 23, 24, 32, 33, 36] розглядали міфологію як засіб вираження неусвідомлюваного загального досвіду людства через архетипи.

Архетипи, за К. Г. Юнгом, є вродженими, а здатність до їхнього символічного вираження формується з дитинства під впливом контактів із світом і пов'язана зі сприйняттям міфів та казок. Проблему дослідження казок висвітлено в працях М.-Л. фон Франц, Б. Беттельгайма, В. Я. Проппа, Д. Соколова та ін. Архетипна символіка наявна і у психомалюнках. Незалежно від специфіки матеріалу, на якому об'єктивуються несвідомі аспекти психіки суб'єкта, значну роль при цьому відіграють архетипи [9, 12, 13].

Більшість досліджень щодо репрезентації архетипної символіки в міфах, казках та психомалюнках, зосереджується навколо виявлення значення міфів (які містять архетипи) у розвитку і становленні суспільства. Зокрема, акцент робиться на культурологічних факторах, оскільки міфи розглядалися як засіб забезпечення взаємозв'язку між людиною, природою, культурою. Їхнє значення полягає у забезпеченні цілісного сприйняття індивідом реальності. Важливою рисою міфу, яку виділяли такі дослідники, як З. Фрейд, К. Г. Юнг, К. Абрахам, Д. Кемпбелл, О. Ранк, А. Ф. Лосев, Р. Мей, є символізм, який передбачає заміну реальних предметів символами [1, 14, 15, 19, 22]. З. Фрейд показав, що міф про царя Едіпа містить витіснені душевні потяги по відношенню до близьких людей, зокрема батьків. Саме в міфах представлено той період розвитку суспільства, коли потяги інтимного порядку могли зреалізовуватися, але внаслідок розвитку соціуму втратили можливість виражатися. Такий процес можна назвати "соціальним витісненням". Е. Едінгер, Д. Кемпбел, К. Г. Юнг також дотримувалися думки щодо представленості в міфах почуттів, потягів, інтимних стосунків [21, 31, 37].

Необхідно зауважити, що саме несвідомі процеси зумовлюють ітеративність поведінки людини. Символи, представлені в міфах, казках та малюнках, сприяють об'єктивуванню несвідомого змісту. На думку багатьох дослідників (К. Г. Юнга, К. Абрагама, В. Я. Проппа, Д. Соколова та ін.), у казках та міфах відображено етапи розвитку окремого індивіда. Подолати кризи розвитку, які його супроводжують, дозволяють традиції, вірування, обряди, казки та міфи, що містять досвід усіх поколінь та певні моделі поведінки. Оскільки важливим процесом у житті суб'єкта є відокремлення від батьків, що супроводжується значними труднощами, то у багатьох міфах провідним є мотив повернення в утробу (інцестні потяги), тобто під опіку батьків (міфи про Едіпа, Озиріса, Бату, Паріса і ін.), тому для маскуванню істинних бажань у міфах та казках використовуються різні механізми: проекція, розщеплення, маскуванню кількістю, подвоєння, мінімізування, гіперболізація, локалізація та ін. Українські казки мають два ступені символіки: перший – відображає ранній період формування слів мови, художніх образів, а другий – співвідноситься з реальним життям, моральними вимогами. Аналіз теоретичних джерел дозволяє констатувати наявність спільних мотивів для міфів, казок та малюнків. Зокрема, мотив повернення в утробу з метою

повторного народження від одного з батьків чи самонародження, мотив народження без втручання батька (сонячні міфи) тощо. Особливо яскраво архетипна символіка відображає Едіпову залежність особи [39].

Вивчення релігій, міфів, казок, сновидінь, малюнків, фантазій засвідчує наявність спільної для них символіки, оскільки символи забезпечують пізнання змісту несвідомого, семантичні підвалини якого закладаються в ранній період дитинства та виражають інтимні почуття суб'єкта до близьких йому людей, що виникли під час Едіпового періоду формування психіки. Аналіз міфів народів світу, представлених в енциклопедії "Міфи народів світу", засвідчив, що у них продемонстроване символічне відображення інтимних почуттів суб'єкта до близьких людей, що пов'язано із взаємодією між батьками і дітьми, братами, сестрами.

Архетипи є початковими, загальнолюдськими образами, уявленнями, моделями поведінки, що мають значний заряд енергії, вміщують позитивні і негативні чинники існування людства. Архетипи є неусвідомлюваними доти, доки не пізнані, вони наповнюються індивідуальним досвідом суб'єкта, який пізнається у процесі психоаналізу комплексу тематичних малюнків та казок. Зміст архетипів розкривається лише за допомогою образів, що виявляються у сновидіннях, міфах, казках та малюнках. Саме методика психоаналізу комплексу тематичних малюнків дозволяє об'єктивувати інфантильні утворення психіки, які створюють бар'єри у налагодженні стосунків з іншими людьми. Психокорекція за методом активного соціально-психологічного пізнання, полягає в пізнанні змісту несвідомого з метою переорієнтації напрямку психічної енергії, спрямованої на реалізацію інфантильних дитячих бажань, у просоціальну реалізацію прагнень суб'єкта [40].

Логіку несвідомого, яка в кожному конкретному випадку є індивідуальною та неповторною, можливо пізнавати в процесі психоаналізу казок та малюнків завдяки інтерпретації символів. У психокорекційній роботі важливим є вибір символу та зміст, яким його наповнює суб'єкт у процесі діалогічної взаємодії. Саме архетипна символіка сприяє об'єктивуванню табуйованих потягів, бажань, пов'язаних з дитинством суб'єкта та його стосунками з близькими людьми [41, 42].

Аналіз казок та малюнків за рахунок архетипної символіки дає змогу об'єктивувати наявність Едіпової залежності, наслідком якої є деструктивні вияви психіки. Наслідками Едіпової залежності є почуття провини, яке виникає внаслідок бажання завдати шкоди суперникові (батькові чи матері); комплекс кастрації, що виникає внаслідок виявлення анатомічних відмінностей між хлопчиками і дівчатками, що породжує комплекс та зумовлює вибір об'єкта любові суб'єктом у дорослому житті.

Едіпів комплекс характеризується наявністю амбівалентних почуттів до батьків. Ідентифікуючись з одним із них, індивід прагне бути схожим на нього та водночас відчуває агресивні потяги. Феномен Едіпової залежності відіграє значну роль у формуванні психічних захистів, механізм дії яких – "від слабкості до сили". Захисти породжують "психологічну імпотенцію", яка унеможливує підтримання оптимальних стосунків із близькими людьми. Наслідком впливу батьків на суб'єкта є формування особистісної проблеми, існування якої суб'єкт не усвідомлює [38, 43].

Під впливом взаємодії з первинними лібідними об'єктами відбувається формування об'єктних відношень, в основі яких знаходяться амбівалентні почуття. Особливості виникнення і формування об'єктних відношень досліджували такі науковці як М. Балінт, Д. Віннікот, М. Кляйн, А. Фрейд, З. Фрейд. М. Кляйн у своїх працях особливого значення надавала першим об'єктним стосунками дитини і матері. Амбівалентні почуття до матері виникають як до "хорошого та поганого" об'єкта [20, 27, 28, 29, 30]. Відповідно до тези досліджень З. Фрейда, за якою основою функціонування психіки є тенденції до життя і смерті, М.Кляйн вважала, що основними визначальними факторами у ставленні суб'єкта до об'єкта є боротьба інстинктів життя і смерті, які породжують внутрішні суперечності.

Казки можна ефективно використовувати в роботі з дітьми і дорослими, оскільки вони (казки) включають в себе аспекти, які належать як до свідомої, так і до несвідомої сфери психіки. Несвідомий рівень представлений за допомогою символів, тому психологам-практикам необхідно розуміти та відповідно інтерпретувати архетипну символіку. Образи казки дозволяють повертатися до тих подій, ситуацій, переживань, які є загрозливими чи обтяжливими, важкими для сприйняття індивідом. Кожна казка має поставлену проблему і шляхи її розв'язання. У результаті аналізу наукової літератури можна виділити такі механізми впливу казки на особистість: наслідування, ототожнення (ідентифікація), проекція, катарсис, сублімація [17, 18].

Казки сприяють особистісному розвитку суб'єкта, мають зцілювальну, пізнавальну, виховну функції. У казках описано процес переживання емоційних криз, тому в них представлено механізми *адаптації* до умов зовнішнього середовища. Казка як психокорекційний засіб є особливо ефективною при роботі зі страхами суб'єкта. Страх виникає в ранньому дитинстві під впливом взаємодії з близькими людьми, є реакцією на небезпеку та інстинктом самозбереження. Вагомою є думка З.Фрейда про те, що страх супроводжує процес народження дитини і є втечею "Я" від вимог лібідо. Актуалізація страху відбувається через відсутність емоційного контакту з батьками, зокрема з матір'ю, почуття якої відображає дитина [17]. Агресія є формою захисту від страху, пов'язана з розвитком лібідо. На початкових етапах формування індивіда агресія спрямовується на одного з батьків та є джерелом інтрапсихічного конфлікту. Агресивні тенденції символічно представлені в міфах, казках та малюнках. Своєрідною формою агресії є тенденція до психологічної смерті та психологічної імпотенції.

У контексті методу АСПП казка використовується і як діагностичний, і як корекційний засіб, що дозволяє суб'єктові відчувати психологічну захищеність завдяки відчуження матеріалу від особистості автора (використання казкових героїв). Існують наступні прийоми роботи з казками: використання казки як метафори, малювання за мотивами казок, обговорення поведінки діючих осіб казки, програвання її окремих епізодів, творча робота з казками [1].

Доцільним є застосування психологом такого прийому як казка, що з самого початку санкціонує для суб'єкта відступ від реальності з метою забезпечення його психологічної захищеності. У межах роботи групи АСПП використовується "Казка власного життя", що створює умови для пізнання взаємозв'язку свідомого та несвідомого. Вона є адаптованою до свідомості людини, оскільки передбачає розповідь про власне життя з використанням усіх казкових та міфологічних атрибутів. Санкціонований психологом відступ від реальності дозволяє представляти стабілізовані утворення психіки індивіда, оскільки відбувається проекція його власних почуттів та переживань на казкових героїв.

У процесі групової роботи важливою є ітеративність поведінкових виявів суб'єкта, які сприяють розумінню ним внутрішніх деструкцій, що породжують відступи від реальності та її викривлення.

Метод активного соціально-психологічного пізнання сприяє виявленню та усвідомленню суб'єктом внутрішніх деструкцій психіки з метою оптимізації взаємин не лише із близькими людьми, а й загалом з оточуючими. Метод АСПП має глибинно-психологічну орієнтацію та забезпечує цілісне пізнання психіки в її свідомих і несвідомих виявах [3, 16, 43].

Особистісна проблема не усвідомлюється суб'єктом, тому досягти її вирішення досить важко. Психолог повинен допомогти суб'єктові виявити її та перевести з імпліцитного рівня на експліцитний. Саме тому логіку несвідомого потрібно пізнавати на конкретному матеріалі, оскільки в поведінковому акті свідоме і несвідоме виражаються симультанно.

Формування несвідомої сфери психіки суб'єкта відбувається під впливом взаємовідносин з батьками, особливо з матір'ю. Оскільки дослідження ґрунтувалося на

пізнанні виявів архетипної символіки, значний інтерес становлять наукові праці К. Г. Юнга стосовно архетипу матері. Символи, що виражають архетип матері, мають як позитивний, так і негативний аспекти. У міфах образ матері є амбівалентним.

У контексті роботи з комплексом тематичних малюнків психокорекційний ефект забезпечується завдяки точній психодіагностиці. Архетипна символіка дозволяє об'єктивувати зміст несвідомого, що пов'язаний з витісненим матеріалом, в основі якого знаходяться інтимні почуття до близьких людей. Вона сама по собі не є емоційно навантаженою, але набуває індивідуального змісту та емоційного забарвлення в процесі діалогу з автором комплексу малюнків [41].

У груповій роботі за методом АСПП основною засадою є спонтанна, мимовільна взаємодія між її членами. Дотримання принципів роботи групи створює умови для спілкування, які забезпечують відчуття щирості, взаємодовіри, прийняття інших такими, якими вони є тощо. Психокорекційна група дозволяє апробувати нові, ризиковані форми поведінки, взаємовідносин з іншими людьми. Залежно від етапу роботи групи, переважають то діагностичні, то психокорекційні моменти: на початкових стадіях – діагностичні, на наступних – психокорекційні. Для груп активного соціально-психологічного пізнання характерна процесуальна психодіагностика (діагностика, яка невіддільна від психокорекції). Вона є необхідною передумовою вивільнення суб'єкта від інфантильної залежності, особистісних проблем, та пов'язаних з ними ілюзій, пов'язаних, зокрема, породжених Едіповою залежністю. Захисти забезпечують суб'єктивну зінтегрованість психіки за рахунок викривлень і відступів від реальності [38].

Досвід роботи з малюнками та казками показує залежність суб'єкта від пережитого досвіду та емоційних вражень дитинства. Поведінка суб'єкта зумовлюється Едіповою ситуацією. Суб'єкт не усвідомлює наявності Едіпової залежності, яка програмує подальше його життя через дію механізмів заміщення, компенсації тощо. Едіпова залежність зумовлює виникнення внутрішніх суперечностей, які виражаються в архетипній символіці, що наповнюється у кожному конкретному випадку відповідним змістом. Переваги комплексу тематичних малюнків полягають у тому, що в ньому цілісно (завдяки чисельності тем малюнків) представляються суперечливі тенденції психіки.

Наслідками Едіпової залежності є відчуття меншовартості, мегаломанія, агресія, конкуренція, ревності тощо, що призводить до виникнення конфліктних стосунків з оточуючими. Подібна активність зумовлюється дією психологічних захистів, які породжують відступи від реальності.

Висновки. Отже, архетипна символіка виражається в міфах, казках та психомалюнках і водночас формується під їхнім впливом. Символічна репрезентація у міфах різних народів певною мірою відрізняється, що зумовлено культурологічними факторами та розвитком історичних процесів.

Зміст несвідомого піддається символізації, тому психологам-практикам необхідно вміти адекватно інтерпретувати символи, виходячи із знання функційних особливостей несвідомого та архетипну символіку, яка об'єктивує той зміст, що є витісненим. Архетипні символи мають важливе значення у символічному маскуванні несвідомого змісту психіки за рахунок дії різних механізмів символізації (зміщення, згущення, натяку, маскуванню кількістю, гіперболізації, мінімізації, локалізації). Наслідком Едіпової залежності є відчуття меншовартості, мегаломанія, агресія, конкуренція, ревності, страх, тривожність тощо, що призводить до виникнення конфліктних стосунків з оточуючими. Така активність зумовлюється дією психологічних захистів, які породжують відступи від реальності відповідно до цінностей "Ідеалізованого Я".

Архетипна символіка сприяє об'єктивуванню внутрішніх суперечностей, які пов'язані з витісненням інтимних почуттів суб'єкта до близьких людей. Застосування

методу активного соціально-психологічного пізнання сприяє виявленню та усвідомленню суб'єктом внутрішніх деструкцій психіки з метою нівелювання особистісної проблеми та порушення взаємин з близькими та оточуючими людьми, забезпечує цілісне пізнання психіки в її свідомих і несвідомих виявах.

Література:

1. Абрахам К. Сновидение и миф. Между Эдипом и Озирисом: Становление психоаналитической концепции мифа. Львов, 1998. С. 65–122.
2. Аверинцев С. С. Символ. Краткая историческая энциклопедия. Москва, 1971. Т. 6. С. 826–831.
3. Аврамченко С. М. Пізнання внутрішньої суперечливості психіки суб'єкта методом психомалюнку: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Івано-Франківськ, 2004. 20 с.
4. Адлер А. О невротическом характере. Санкт-Петербург, 1997. 388 с.
5. Ананьев Б. Г. Психологическая структура личности и ее становление в процессе индивидуального развития человека. Самара, 1999. Т. 2. С. 7–95.
6. Бассин Ф. В. Психическая травма. Ташкент, 1979. С. 24–43.
7. Бассин Ф. В. Сознание, «бессознательное» и болезнь. *Вопр. философии*. 1971. № 9. С. 90–102.
8. Блейхер В. М. Толковый словарь психиатрических терминов. Ростов-на-Дону, 1996. 477 с.
9. Блюм Г. Психоаналитические теории личности. Москва, 1996. 247 с.
10. Большой психологический словарь. Санкт-Петербург, 2003. 672 с.
11. Бондаренко А. Ф. Психологическая помощь: теория и практика. Київ, 2007. 332 с.
12. Брун Б. Сказки для души. Использование сказок в психотерапии. Москва, 2000. 184 с.
13. Винникотт Д. В. Маленькие дети и их матери. Москва, 2000. 387 с.
14. Гринсон Ральф Р. Техника и практика психоанализа. Москва, 2003. 478 с.
15. Гроф С. Космическая игра. Москва, 2000. 256 с.
16. Євтушенко І. В. Роль архетипної символіки у вираженні інтимних почуттів суб'єкта до близьких йому людей (на основі дослідження міфів, казок та психомалюнків): автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2004. 20 с.
17. Захаров А. И. Ребенок до рождения и психотерапия последствий психических травм. Санкт-Петербург, 1998. 144 с.
18. Калашник І. В. Глибинно-психологічні витоки тенденції особистості до психологічної смерті: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2009. 20 с.
19. Кляйн М. Зависть и благодарность. Исследование бессознательных источников. Санкт-Петербург, 1997. 96 с.
20. Кляйн М. Развитие в психоанализе. Москва, 2001. 512 с.
21. Лапланш Ж. Словарь по психоанализу. Москва, 1996. 623 с.
22. Мэй Р. Искусство психологического консультирования. Как давать и обретать душевное здоровье. Москва, 2001. 256 с.
23. Орбан П. О процессе символаобразования. *Энциклопедия глубинной психологии. Т. 1. З. Фрейд: жизнь, работа, наследие*. Москва, 1998. С. 532–568.
24. Ранк О. Миф о рождении героя. Между Эдипом и Озирисом: Становление психоаналитической концепции мифа. Львов; Москва, 1998. С. 123–206.
25. Словарь практического психолога. Минск, 1998. 800 с.
26. Стюарт В. Работа с образами и символами в психологическом консультировании. Москва, 1998. 384 с.
27. Фрейд А. Эго и механизмы защиты. Москва, 2003. 256 с.
28. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции. Москва, 1989. 455 с.
29. Фрейд З. Влечения и их судьба. Москва, 1999. 432 с.

30. Фрейд З. Я и Оно. *Очерки по психологии сексуальности*. Минск, 1999. С.105–139.
31. Хартман Х. Эго-психология и проблема адаптации. Москва, 2002. 160 с.
32. Хиллман Дж. Архетипическая психология. Санкт-Петербург, 1996. 157 с.
33. Хорни К. Психология женщины. Пути в психоанализе. Санкт-Петербург, 2002. 480 с.
34. Юнг К. Г. Архетип и символ. Санкт-Петербург, 1991. 276 с.
35. Юнг К. Г. Либи́до, его метаморфозы и символы. Санкт-Петербург, 1994. 414 с.
36. Юнг К. Г. Проблемы души нашего времени. Москва, 1994. 336 с.
37. Яценко Т. С. Основы глубинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика. Київ, 2006. 382 с.
38. Яценко Т. С. Активная социально-психологическая подготовка учителя к общению с учащимися. Київ, 1993. 208 с.
39. Яценко Т. С. Від тестового до психоаналітичного розуміння психомалюнка. *Педагогіка і психологія*. 1995. № 2. С. 11–23.
40. Яценко Т. С. Психоаналитическая интерпретация комплекса тематических психорисунков (глубинный аспект). Москва, 2000. 192 с.
41. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції. Київ, 1996. 264 с.
42. Яценко Т. С. Социально-психологическое обучение в подготовке будущих учителей. Київ, 1987. 110 с.
43. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання. Київ, 2004. 679 с.

Іванова Н. О.

Глибинні чинники мазохізму

У статті подано загальний аналіз феномену мазохізму як предмету психологічних досліджень, представлено основні характеристики проблеми мазохізму з позицій психодинамічної теорії. Акцент ставиться на дослідженні внутрішніх детермінант (неусвідомлюваних) виникнення мазохістичних нахилів, пов'язаних з едіпальним періодом розвитку суб'єкта. Розкрито глибинно-психологічні витоки сутності феномену едіпової залежності. Висвітлено вплив едіпальної залежності на формування у суб'єкта дезадаптаційних та деструктивних тенденцій, до яких належить мазохізм.

Ключові слова: *активне соціально-психологічне пізнання (АСПП), глибинне пізнання, едіпальна залежність, мазохізм, почуття провини, психодинамічна теорія, самопокарання.*

Постановка проблеми. Сучасна психодинамічна парадигма (Т. С. Яценко) включає вивчення суперечливості психіки, що стабілізується та зумовлюють особистісні проблеми суб'єкта. Особистісна проблема пов'язана з домінуванням енергії «мортидо» (руйнівної) над «лібідо» (конструктивної), що призводить до приглушення інстинкту самозбереження та вияви мазохізму. Внутрішні суперечності задаються тенденцією «до життя» та «до психологічної смерті» та індивідуалізуються через умовні та глибинні цінності, що детермінують систему психологічних захистів. Останні мають емотивну складову, яка вказує на зв'язок суб'єкта з первинними лібідними об'єктами (батьками).

Виклад основного матеріалу. У науковий обіг поняття «мазохізм» введено віденським психіатром Р. фон Крафт-Ебінгом [15] відповідно імені австрійського письменника Л. фон Захер-Мазоха, у якого було діагностовано даний феномен [3]. У своїх дослідженнях вчений категорію мазохізму трактує як сексуальне порушення, при

якому пацієнт відчуває статеве збудження і задоволення, коли партнер заподіює йому фізичні та моральні страждання» [15, с. 190]. Це зумовило соціальну усталеність поняття «мазохізм»: статеве (сексуальне) порушення, розлад (перверсія, збочення, девіація), при якому сексуальне збудження і задоволення пов'язуються з фізичними чи психічними стражданнями (насилство, фізичний біль, образа, приниження, психологічний дискомфорт) [1; 5; 9; 12; 21].

Аналіз наукових джерел дає можливість стверджувати, що термін мазохізм розглядається як форма агресії, яка зорієнтована, повернута на самого себе (самопокарання, знедолення, обмеження можливостей задоволення власних потреб), схильність отримувати задоволення, відчуваючи приниження, насилля [5; 6; 8; 11; 16].

Стаття виконується в ракурсі психодинамічної теорії, яка ставить акцент на пізнанні психіки у її цілісності в свідомих і несвідомих виявах, з урахуванням внутрішніх (неусвідомлюваних) передумов виникнення особистісної проблеми [23-27]. Пізнання психіки розкриває наявність суперечливих її тенденцій, дослідженню яких сприяє глибинно-психологічне пізнання психіки, що має реалізацію в методі активного соціально-психологічного пізнання (АСПП). Прийоми, які використовуються в психокорекційній практиці груп АСПП спрямовані на об'єктивування глибинних детермінант психіки.

Психодинамічна теорія вивчає психіку її цілісності (свідоме/несвідоме), що сприяє пізнанню глибинних (неусвідомлюваних) чинників формування мазохістичних тенденцій. З. Фрейд вказував на мазохістичні схильності як несвідомо сформовані у дитячій період життя суб'єкта [19].

На важливість феномена «мазохізм» через близькі за змістом категорії вказувало багато вчених. Зокрема в рамках наукової школи професора Т. С. Яценко захищені кандидатські та докторські дисертації, що розкривають деструктивні тенденції психіки і їх глибинно-психологічні витоки: едіпальна залежність (І. В. Сірик); ідентифікація (С. Ш. Раджабова), внутрішні суперечності (С. М. Аврамченко), дезадаптація (М. М. Кононова); аутоагресія (А. Е. Мелоян); тенденція до психологічної смерті (І. В. Калашник); самодепривація (Е. Г. Максименко); тенденція «до психологічної імпотенції» (А. С. Нодзельская), особистісні суперечності (Т. В. Некрут) і ін.

Виклад основного матеріалу. Уточнимо поняття «едіпів комплекс». Термін «комплекс» у філософському словнику трактується як: «Зв'язок; сполучення; відносно стійка послідовність асоціативних ланцюгів; група асоційованих або співвіднесених чинників (наприклад, симптомокомплекс – група симптомів); сукупність тісно пов'язаних спогадів; група емоційних уявлень; частково впорядкована сукупність різноманітних особистісних рис; спосіб і механізм несвідомого самовизначення індивіда в структурі міжособистісних відносин» [10, с. 672]. У словнику В. М. Лейбіна поняття «комплекс» застосовується «для позначення сукупності несвідомих уявлень, афективно забарвлених спогадів, пов'язаних між собою асоціацій, різноманітних особистісних рис, специфічних та загальнозначущих переживань, що виникають у людини на підґрунті міжособистісних відносин» [8, с. 247].

Згідно з дослідженнями З. Фрейда, комплекс – це «група уявлень, пов'язаних єдиним афектом; сукупність взаємозалежних елементів – емоційно забарвлена група уявлень, найчастіше за все витіснена до підсвідомості та несвідомої сфери яка і впливає на поведінку особи» [17, с. 226]. Подібне бачення даної категорії висвітлено у роботах К. Г. Юнга, де термін комплекс – це «система рис, образів і переживань, які розташовуються навколо певного центрального переживання та існують несвідомо й автономно, подібно до самостійної особистості, незалежної від свідомості й інших комплексів» [22, с. 204]. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що у психоаналізі поняття «комплекс» розглядається як сукупність несвідомо взаємопов'язаних, афективно забарвлених елементів (імпульсів, ідей, почуттів, спогадів), які впливають на психіку та поведінку суб'єкта» [6, с. 86]. Комплекс формується на основі

міжособистісних стосунків суб'єкта, а також може здійснювати вплив на всі рівні психіки – установки, емоції, поведінку [8]. Узагальнюючи, можна ствердити, що для категорії «комплекс» характерна впорядкована сукупність рис, група емоційних зв'язків, сукупність взаємопов'язаних спогадів, образів, думок, ідей, що впливають на тенденції поведінки суб'єкта.

Психоаналітичний словник категорію «едіпів комплекс» трактує як упорядковану сукупність любовних та ворожих бажань дитини, які спрямовані на батьків [2, с. 125]. У психоаналізі наголошується на властивій дитині потребі у батьківському захисті, любові, єдності з батьками. У науковій літературі представлені поняття позитивної і негативної форми едіпового комплексу. Позитивна форма розглядається як бажання смерті супернику – одному з батьків тієї ж самої статі – і лібідне притяжіння до протилежної статі. Пізніше З. Фрейд описував більш складний характер цього феномену – негативну форму, що виявляється у любові до батька однієї з дитиною статі та ворожості до батька протилежної статі [17]. Згідно з позицією З. Фрейда, у процесі психосексуального розвитку особистості виявляються обидві форми, утворюючи повний едіпів комплекс: у результаті змішування представлених форм у дитини виникає амбівалентне ставлення до батьків [18].

У рамках психодинамічної парадигми, Т. С. Яценко ставить акцент на тому, що недоцільно обмежуватися стандартним поглядом на едіпальний комплекс, який декларує персоналізовану залежність (до батька чи матері). Психіка суб'єкта інтроєктує вплив обох батьків, дегенеральний механізм захистів «від слабкості до сили» є пріоритетним у процесі інтроєкційного зв'язку з первинними лібідними об'єктами. Вибірковість ідентифікацій (певних рис) суб'єкта в сім'ї залежить від психологічної сили та її пріоритетів у взаємовпливах членів родини. Виходячи з цього Т. С. Яценко вносить уточнення у поняття «едіпів комплекс» замінивши слово «комплекс» на «залежність», щозумовило конкретизацію розуміння об'єкта едіпальної залежності – чуттєво-емоційна залежність (тяжіння) дитини стосується не лише окремої батьківської персони (протилежної статі), а обох батьків [26, с. 53].

У едіпальний період розвитку відбувається блокування лібідної енергії у задоволенні первинних лібідних тяжінь суб'єкта у єднанні з лібідними об'єктами через «Табу на інцест» (заборони, обмеження назадоволення його потреб). Едіпальна залежність пов'язана з неусвідомлюваним почуттям провини, якому супутнім є самопокарання. Виходячи з цього, можна висловити гіпотезу, що в мазохізм криються глибинні витoki едіпального походження, які пов'язані з несвідомими почуттями провини і супутнім йому тенденцією до самопокарання. У своїх дослідженнях З. Фрейд зазначав, що приєднання почуття провини до жіночої форми мазохізму переводить його в категорію морального мазохізму. Сутність морального мазохізму полягає в тому, що завдяки йому мораль знову сексуалізується та відкривається шлях від моралі до едіпового комплексу [14].

Аналіз емпіричного матеріалу груп АСПП дозволяє констатувати, що до деструкцій психіки, детермінованих едіпальною залежністю, відносяться: амбівалентність почуттів до первинних лібідних об'єктів (батьків, сиблінгів, родичів, значимих людей); відчуття неповноцінності; почуття провини; тенденція до самопокарання та імпотування власної активності. Це знаходить свій вияв в авторських малюнках, зміст яких нерідко дисонує із зображенням. Презентуємо авторські малюнки учасників груп АСПП, що ілюструють тенденцію нанесення фізичних пошкоджень власній персоні, про що свідчить зображення крові (рис.1-9). Малюнки засвідчують можливість відображати страждання, до яких причетні не тільки первинні лібідні об'єкти, але і муки архетипно зумовлені релігійними мотивами страждальця, що «без вини винний» та спокутує гріхи інших (образ Ісуса Христа). Почуття провини зумовлює виникнення неусвідомлюваного прагнення до самопокарання, яке передається за допомогою образу розп'яття на хресті, або виявляється в особливих

символічних позах: колінопреклоніння; в молитовному складанні рук; в зігнутій спині під вагою хреста; в розіп'ятому прицвяхованому тілі, зумовленому смертю успокоти (рис. 4-9).

Тематика малюнків (рис. 1-7) вказує на те, що мазохізм первинно детермінований відносинами з батьками. Дану гіпотезу підтверджують дослідження В. Райх [13] та К. Хорні [20], які розкривають вплив сім'ї на суб'єкта. Зокрема, в рамках концепції В. Райха, форма едіпового комплексу може змінюватися залежно від міжособистісних взаємин у сім'ї і структури сімейних стосунків [13]. К. Хорні, яка ставила акцент на об'єктивуванні значення сімейних стосунків у виникненні едіпової залежності, окреслювала дві умови: «перша полягала у сексуальній стимуляції з боку батьків, а друга – у конфлікті між потребою дитини в залежності та її жорстокому ставленні до батьків» [20, с. 230]. Згідно з твердженнями дослідниці, «відчуття дитиною загрози від батьків, що детермінована виявом ворожості відносно них, породжує в неї появу почуття тривоги» [20, с. 235]. Виникнення почуття амбівалентності у дитини (до любові, єдності, відчуженості, самотійності) зумовлює появу почуття провини та водночас агресивності стосовно батьків. Це призводить до зростання неприємної для суб'єкта напруги, яка знаходить свій вихід у мазохістичних тенденціях.

Добірка авторських малюнків учасників психокорекційних груп, які ілюструють вияви мазохістичних тенденцій

Рис. 1. Я-реальне

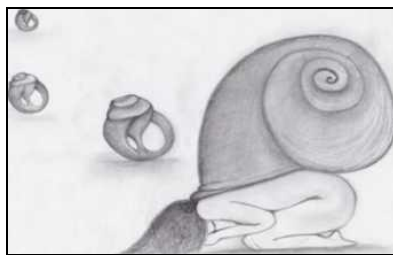

Рис. 2. Проблеми, з якими важко впоратись

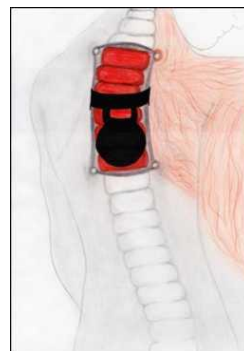

Рис. 3. Моє тіло

Рис. 4. Я у родині батьків

Рис. 5. Драматична подія мого життя

Рис. 6. Моє самовідчуття

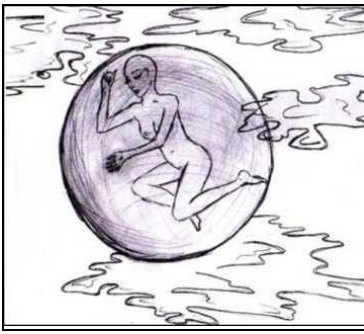

Рис. 7. Відчуття самотності

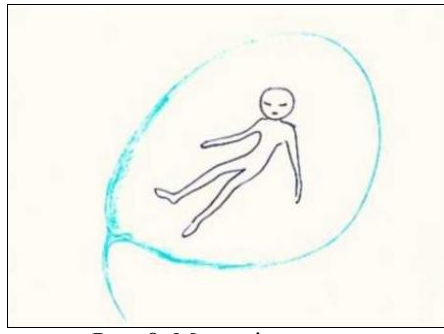

Рис. 8. Моє неіснування

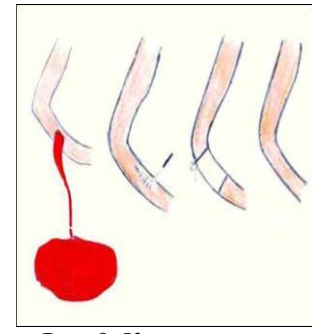

Рис. 9. Криза та етапи виходу з неї

Рис. 10. Минуле яке не можна виправити

Рис. 11. Я серед чоловіків

З позиції психодинамічного підходу феномен мазохізму перетворює самопокарання в форму парадоксального контакту з іншою людиною, наближуючи її активність до функцій карателя, що знаходить свій вияв у таких поведінкових формах як: підкорення, служіння, відданість заради кінцевого підсумку – отримання почуття блаженства. Саме парадоксальна причетність іншої людини до такого типу досягнення мазохістського вказує на едіпальний слід у формуванні даної деструкції [27].

Розглядаючи вплив едіпальної залежності на формування мазохістичних тенденцій, особливий інтерес представляють роботи О. Ранка [14] та С. Грофа [4], які пов'язували виникнення несвідомих сексуальних потягів суб'єкта з травмою народження. В утробі дитина органічно з'єднана з матір'ю. Порушення такого єднання відбувається під час народження, породжуючи в дитини почуття тривоги та страху. «Дитина несвідомо прагне трансформувати джерело болю в джерело насолоди, однак такі спроби несуть у собі невдачі, оскільки присутня підвищена тривога, яка пов'язана з родовою травмою» [14, с. 240]. Отже, на розвиток едіпальної залежності впливають не лише стосунки у сім'ї, а й значення акту народження та відокремлення дитини від «материнського лона» (утроби). Звідси можна зробити висновок, що у формуванні мазохістичних тенденцій відіграє роль перинатальний розвиток дитини.

Представник трансперсональної психології С. Гроф вважає, що мазохістські тенденції суб'єкта відображають суміш агресії, якій піддається плід з боку жіночої репродуктивної системи, і його біологічної реакції на задиху, біль і тривогу під час пологів. Тому для таких людей є характерним чергування ролей жертви і жорстокого мучителя, потреба у фізичній затислості і відчутті болю, наявність екстазу, тобто суміші агонії та інтенсивної сексуальної насолоди (поєднання приємного із стражданням) [4].

В контексті впливу травми народження на формування мазохістичних тенденцій, розглянемо позицію Т. С. Яценко, яка, завдяки науковим пошукам приходиться до висновку, що деструкції, які породжують особистісні проблеми суб'єкта, беруть свій

початок в перинатальному (внутрішньоутробний стан і акт народження) [26]. Особливу роль в психічному житті суб'єкта «грає сам по собі акт народження» [там само, с. 84]. Акт народження зумовлює як втрату біологічної захищеності, властивої внутрішньоутробному стану, так і драму втрати «гармонії» внутрішньоутробного стану, що створює передумови зародження деструкцій. Це свідчить про те, що саме по собі відокремленні (акт народження) від матері, перехід дитини в інше середовище породжують деструкції психіки. Травма, хвороба посилюють переживання суб'єктом непорушного закону розставання з утробою, переживання акту народження, породжуючи відчуття психологічної незахищеності, що зумовлює тенденцію «повернення в утробу», яка омертвляє, імпотує його активність. Відчуття знаходження в утробі і бажання зануритися в утробу, як спосіб придбати захищеність, є для суб'єкта деструктивними, тому що зумовлюють стан пасивності, безініціативності [27].

Слід перинатального розвитку на формування мазохістичних тенденцій у психодинамічній теорії досліджується шляхом аналізу авторських малюнків. Виявилось, що поняття «едіпальна довершеність» підтверджується повздовжнім аналізом фактажу малюнків, які вказують на тенденцію «повернення в утробу». Учасники груп АСПП, виконуючи авторські тематичні малюнки, використовували символи: яйця, мушлі, спіралі, закриті простори (рис. 1-2, 4-5, 10-11). Варто зазначити, що тематика малюнків не була націлена на зображення перинатальних аспектів.

Психоаналіз малюнків допомагає діагностувати особливості вияву едіпальної залежності та деструкції психіки, які вона задає. Однією із характеристик едіпальної залежності є амбівалентне відношення до первинних лібідних об'єктів. Амбівалентність почуттів у суб'єкта до значущих людей виявляється у таких протилежностях: почутті любові і ненависті, бажанні автономії і водночас – залежності від них, що входить в показники мазохістичних виявів. Витіснення інцестуозних потягів породжує виникнення у особи внутрішньої суперечності, що виявляється у прагненні суб'єкта з одного боку, бути дитиною («до єднання»), а з іншого – дорослим («до роз'єднання»). На поведінковому рівні тенденція «до роз'єднання» характеризується через бажання особи бути самостійною, незалежною, тенденція «до єднання» – в потребі суб'єкта у любові, підтримці. Прагнення суб'єкта до єднання з первинними лібідним об'єктом виявляється в інтроєктуванні тих рис батьків, які зумовили його емотивний дискомфорт – маніпуляцію, авторитаризм, почуття самотності, що пов'язано з блокуванням та відчуженням лібідо [25-27].

Висновки. Узагальнюючи вище викладене, можна сформулювати висновок про те, що першопрчиною виникнення феномена «мазохізм» в психіці людини є її едіпальна залежність. Прийняття психікою едіпальних обмежень (табу на інцест), породжує виникнення неусвідомлюваного почуття провини, яке пов'язане з тенденцією до самопокарання–покаранню за заборонені бажання (тобто кровозмішення). Нанесення фізичних (і психічних) страждань власній персоні зумовлено неможливістю реалізувати чуттєве тяжіння, що знаходить вияв у феномені «мазохізм» знаходить, який об'єднує покарання із задоволенням. Емпіричний матеріал дозволяє діагностувати едіпальну залежність, яка маскується під аутоагресивні тенденції, що пов'язані з внутрішніми суперечностями («люблю-не люблю», «тенденція до єднання – до автономії»). Відсутність можливості вираження чуттєвої сфери у зв'язку із корективами, що декларує соціум, призводить до активізації енергії мортідо, яку суб'єкт спрямовує на власну персону, що зумовлює саморуйнування. В такому випадку сформована едіпальна залежність має руйнівний ефект та зумовлює формування мазохістичних тенденцій.

Перспективи наукових досліджень вбачаються в подальшому вивченні представленості мазохізму в художніх творах, суспільних та релігійних течіях, архетипних можливостей візуалізації латентних рівнів психіки в малюнках.

Література:

1. Блейхер В. М. Толковый словарь психиатрических терминов. Воронеж, 1995. 640 с.
2. Борнесс Э. Психоаналитические термины и понятия. Москва, 2000. 637 с.
3. Венера в мехах. Л. фон Захер-Мазох. Венера в мехах. Ж. Делёз. Представление Захер-Мазоха. Фрейд. З. Работы о мазохизме / сост., пер. с нем. и франц. и комментарии А. В. Гараджи. Москва, 1992. 380 с.
4. Гроф С. За пределами мозга. Москва, 1993. 504 с.
5. Каталымов Л. Л. Словарь по сексологии. Москва, 2007. 112 с.
6. Лапланш Ж., Понталис Ж. Б. Словарь по психоанализу. Санкт-Петербург, 2010. 751 с.
7. Лейбин В. М. Психоанализ: учебник. Санкт-Петербург, 2002. 576 с.
8. Лейбин В. М. Словарь-справочник по психоанализу. Москва, 2010. 642 с.
9. Мещеряков Б. Г. Большой психологический словарь. Москва, 2009. 811 с.
10. Новейший философский словарь. Минск, 1998. 896 с.
11. Оксфордский толковый словарь по психологии. Москва, 2002. 384 с.
12. Психологическая энциклопедия. Санкт-Петербург, 2006. 1096 с.
13. Райх В. Психология масс и фашизм. Санкт-Петербург, 1997. 380 с.
14. Ранк О. Травмарождения. Москва, 2004. 398 с.
15. Рихард фон Крафт-Эбинг Половая психопатия. Москва, 2013. 624 с.
16. Словарь практического психолога. Минск, 1998. 800 с.
17. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции. Санкт-Петербург, 2002. 384 с.
18. Фрейд З. Влечения и их судьба. Москва, 1999. 432 с.
19. Фрейд З. Экономическая проблема мазохизма. Психоанализ. Київ, 2011. № 1 (15). С. 8-19.
20. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. Москва, 1993. 480 с.
21. Шапар В. Психологічний тлумачний словник. Харків, 2004. 460 с.
22. Юнг К. Г. Либидо, его метаморфозы и символы. Санкт-Петербург, 1994. 414 с.
23. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: активне соціально-психологічне навчання: навч. посіб. Київ, 2004. 679 с.
24. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: навч. посіб. Київ, 2006. 382 с.
25. Яценко Т. С. Методологія глибинно-коррекційної підготовки психолога. Днепропетровск, 2015. 394 с.
26. Яценко Т. С. Самодепривація психіки та дезадаптація суб'єкта: монографія. Київ, 2015. 280 с.
27. Яценко Т. С. Глибинне пізнання самодепривації психіки майбутнього психолога. Київ, 2016. 384 с.

Калашник І. В.

Детермінанти виникнення тенденції до психологічної смерті

Стаття присвячена короткому огляду дисертаційного дослідження на тему «Глибинно-психологічні витoki тенденції особистості до психологічної смерті». Доводиться, що глибинно-психологічні витoki тенденції до психологічної смерті, пов'язані з Едіповим періодом розвитку суб'єкта. Поставлено акцент на необхідності здійснення глибинної психокорекції щодо нівелювання тенденції до психологічної смерті.

Ключові слова: психологічна смерть, психологічна імпотенція, несвідоме, глибинні механізми психіки, едіпов комплекс, психологічні захисту.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства спостерігається виникнення нових проблем в адаптації особистості до плінних умов середовища. Процес пристосування суб'єкта до мінливих реалій життя нерідко супроводжується внутрішньою дисгармонією емоційного стану, що є небажаним для психолога-практика. З огляду на позначене вище актуальним у фаховому становленні практичного психолога є пізнання тенденцій психіки, що детермінують його поведінку. До цих тенденцій відноситься феномен психологічної смерті. Тому необхідною передумовою професійного становлення психолога-практика є його особистісна відкоригованість, яка передбачає нівелювання тенденції до психологічної смерті. Наукове дослідження проблеми глибинно-психологічних витоків тенденції до психологічної смерті зумовлено недостатньою вивченістю цього явища в науковій літературі.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури засвідчує, що феномен психологічної смерті у філософії та психології не має чіткого визначення. Проте, цей феномен знаходив відображення в окремих працях, що торкалися проблем глибинної психології Ф. Є. Василюка [3], П. Б. Ганнушкіна [5], Р. Мейа [6], З. Фрейда [7], Е. Фрома [8], К. Г. Юнга [9], Т. С. Яценко [10] та ін..

У філософських концепціях та психології феномен психологічної смерті пов'язується з потягами до життя та смерті, якому властиві статичність, інертність процесів, поглинання життєвої енергії. Явище психологічної смерті у філософській літературі (Арістотель [1], М. Бердяєв [2], Л. А. Сенека [2], та ін) знайшло відображення через такі близькі поняття, як потяг до смерті та омертвіння, що зумовлюють статику та водночас динаміку біологічних процесів; смерть як початок життя; смерть як душевні страждання, муки; смерть як зло, що зумовлює внутрішню деструктивність; страх смерті як поштовх до омертвіння; самогубство як крайній вияв внутрішньої дисгармонії.

Доведено взаємозв'язок тенденції до психологічної смерті з релігійністю суб'єкта. У науковій літературі (С. Гроф [4], К. Г. Юнг [9], Е. Фрома [8] та ін.) феномен релігійної віри представлено через переживання страждань як звільнення від страху смерті; релігійний фанатизм як відданість богу; заміщення внутрішньої трагедії відчуттям щастя, ейфорії; віру як утрату індивідуальності особи. З'ясовано, що тенденція до психологічної смерті може маскуватися тенденцією до життя та виявлятися через душевні та фізичні страждання як показник найвищої відданості богу; аскетизм, монашество, релігійний екстаз та транс як злиття з божественним; релігійний фанатизм, тероризм, екстремізм як боротьбу за добро в усьому світі; рабську покірність божеству як запоруку щастя.

Встановлено взаємозв'язок тенденції до психологічної смерті з такими явищами, як аскетизм, муки, членушкодження, релігійний екстаз, транс, релігійний фанатизм, тероризм. Доведено, що релігійна віра може виступати порятунком від наслідків переживань психологічної травми, що забезпечує ілюзорне вирішення проблем через омертвіння, підміну об'єктивної реальності уявною.

На основі аналізу психологічної літератури (роботи Ф. Є. Василюка [3], Р. Мей [6], З. Фрейда [7], Е. Фрома [8], К. Г. Юнга [9], Т. С. Яценко [10]) встановлено, що тенденція до психологічної смерті знаходить вираження через близькі поняття, як-то: «потяг до смерті»; «соціальна смерть»; «соціальне відчуження»; «психологічна травма»; «життєва криза»; «програмованість поведінки»; «самогубство». Тенденції до психологічної смерті характерні такі ознаки: неможливість вираження любові до близької людини, розлад стосунків з оточенням, обтяженість почуттями ревності, заздрощів, ненависті, дискредитація гідностей іншої людини, почуття неповноцінності, відчуття приниженості, меншовартості, безперспективності життя, відсутність нових життєвих перспектив, орієнтирів, відчуття розчарованості, апатії, консерватизм у діях та думках, ригідність, програмованість поведінки, скептичне ставлення до

майбутнього, бажання повернення в минуле, соціальне відчуження, депресія та суїцид. Проведене нами дослідження дозволяє констатувати, що наявність психологічної смерті встановлюється у випадках домінування енергії мортідо над лібідо, яке виявляється у ставленні суб'єкта до оточуючого світу та до самого себе. Останнє знаходить вираження в руйнівних діях стосовно оточуючого світу, асоціальной поведінці, вбивстві, суїциді тощо. За відсутності позначених вище виявів констатується лише тенденція до психологічної смерті.

Аналіз наукової літератури дослідження (Р. Мей [6], З. Фрейда [7], Е. Фрома [8] та ін.) дозволив виявити взаємозв'язок між базальною тривогою та тенденцією до психологічної смерті. Відчуття обмеження, ізоляції, покинутості, що гостро переживається дитиною, може породжувати в неї сприйняття оточуючого світу як загрозового, мертвого та відчуття себе поза світом живих. Підтверджено взаємозв'язок тенденції до психологічної смерті з психічною травмою. Психічна травма, яку може отримувати суб'єкт у процесі соціалізації (ізоляція, обмеження), символічно виступає для нього своєрідною смертю.

Дослідження чинників виникнення тенденції до психологічної смерті поставило акцент на провідному впливові на цей процес едіпової ситуації. Встановлено, що в едіповій ситуації започатковується амбівалентне ставлення суб'єкта до лібідних об'єктів, наслідком чого є емоційне омертвіння, дистанціювання, розчарування в почутті любові. Травмивні переживання дитинства (едіпова ситуація), спричинені заборонами, покараннями батьків, фіксуються у психіці суб'єкта та здатні блокувати енергію лібідо, активізуючи при цьому енергію мортідо. Омертвіння лібідного тяжіння, що відбувається в едіповій ситуації, спричиняє блокування чуттєвого аспекту та знаходить вираження у відмові від задоволень (аскетизм, монашество), у нездатності до близьких, партнерських стосунків, у недовірі до любові з боку інтимного партнера, неспроможності виражати любов до інших людей. Едіпова ситуація детермінує поведінку суб'єкта через формування поведінкових програм, які діють на несвідомому рівні і спрямовані на реалізацію інфантильних фіксацій, що пов'язано з формуванням психологічної імпотенції та тенденції до психологічної смерті.

Тенденція до психологічної смерті пов'язана з психологічними захистами. Вона продукується системою психологічних захистів та пов'язана з відступами від реальності. Психологічна смерть має тенденцію єднання з відчуттям «слабкості», яке породжується відступами від реальності. Наявність психологічної смерті констатується у випадках домінування енергії мортідо над лібідо, яке виявляється на трьох рівнях: у ставленні суб'єкта до світу (предметів), до людей, до самого себе. Останнє виражається в руйнівних діях стосовно оточуючого світу (природи, тварин) або в асоціальной поведінці. За умов домінування енергії мортідо підвищується ризик суїциду та вияву руйнівних дій щодо предметів та взаємин з оточуючими людьми. Автоматизована захисна система психіки, яка орієнтується на «незавершені справи дитинства», породжує відступи від реальності і спрямована на створення ілюзії позитивності власних вчинків.

Порівняльний аналіз символіки психомалюнків і творів зображувального мистецтва дозволив розширити палітру форм впливу тенденції до психологічної смерті на ставлення суб'єкта до себе, до інших людей та до предметного світу. Констатовано, що феномен психологічної смерті знаходить символічне відображення через сюжети страждання, що демонструють насилля, агресію, жорстокість, руйнування, смерть. У психомалюнках цей феномен ілюструють символи: закритості (підземелля, яйця, грати, яма, підводний світ, прірва, павутиння, склеп, космос, порожнеча); страждань (пекло, розбите або стиснуте в кулак серце, кров, сльози; опале або зів'яле листя, тінь, маска), руйнування (зруйноване місто, ураган, вулкан засохле або зрубане дерево, катастрофа, війна, вбивство); смерті (могила, потойбічне життя, мерці, черепи, скелети, янголи, демони, вампіри).

Так, феномен психологічної смерті знаходить символічне відображення у зображувальному мистецтві та символіці психомалюнків через сюжети страждань, знущань, агресії, жорстокості, руйнування, суїциду, нечистої сили, божественних образів. Здійснено порівняльний аналіз психологічної продукції протагоністів АСПН (психомалюнків, казок про власне життя, самоаналізів) з мотивами української народної пісні та художньої літератури. У цих творах об'єктивовано наявність амбівалентних почуттів суб'єкта: любов – ненависть, щастя – смуток, задоволення – біль, що зумовлює втрату енергії та психологічно імпотує суб'єкта. Емпіричний матеріал дозволяє конкретизувати вияви тенденції до психологічної смерті через ставлення суб'єкта: до себе (відчуття зруйнованого, понівеченого життя, відсутність мрій, перспектив, відчуття самотності, знедоленості, неприйняття себе, відчуття приниженості, розчарованості, фатуму життя), до людей (неможливість виявляти чуттєвість, радіти життю, агресивність, самоізоляція, відчуття втрати інтересу до зовнішнього світу та життя, смерті душі, ненависть до живого), предметного світу (прагнення руйнування, омертвіння життя, знищення)

Спільними ознаками окреслених вище виявів тенденції до психологічної смерті є їх мортідна спрямованість, яка призводить організм до руйнування, що підтверджується у наведених вище творах. Особливо цінним у контексті нашого дисертаційного дослідження є вияв амбівалентності почуттів суб'єкта: любов – ненависть, щастя – смуток, задоволення – біль, який омертвляє та водночас створює ілюзію життя.

Установлено взаємозв'язок між тенденцією до психологічної смерті і об'єктивними відношеннями суб'єкта. Емоційний клімат, який об'єднував суб'єкта з близькими людьми, може набувати характеристик об'єктності та переноситись на інші актуальні ситуації, тим самим породжуючи суб'єктивізм (психологічний егоїзм) у ставленні до близьких людей. Глибинно-психологічний ракурс дослідження тенденції до психологічної смерті дозволив констатувати її вияв у сфері спілкування. Тенденція до психологічної смерті на рівні спілкування виявляється в депресивності, пасивності, агресивності, ненависті, знеособленні оточуючих людей, асоціальних вчинках, суїцидальних тенденціях. Такі вияви зумовлюють руйнування контактів з оточуючими людьми та призводять до соціальної ізоляції. На рис. 1. представлено спробу структурувати та систематизувати розмаїття виявів тенденції до психологічної смерті.

Пізнання глибинно-психологічних витоків тенденції до психологічної смерті можливе за умови застосування методик глибинно-психологічного спрямування, які передбачають спонтанність та невимушеність поведінки суб'єкта. Останнє піддається психоаналітичній інтерпретації, що ґрунтується на процесуальній діагностиці, відповідно до якої взаємодія із суб'єктом вибудовується поступово, багаторівнево та порційно. Гіпотетичні припущення психолога перепроверяються на основі діалогічної взаємодії з протагоністом, що має багаторівневий характер. У роботі представлено діагностико-корекційні можливості наступних методик, застосування яких відповідало психодинамічній парадигмі, як-то психоаналіз казки про власне життя протагоніста, його роботи з предметною моделлю, неавторським малюнком, психоаналіз комплексу тематичних психомалюнків. Методика психоаналізу комплексу тематичних малюнків засвідчує взаємозв'язок тенденції до психологічної смерті з переживанням негативного досвіду в період дитинства, де відбулося блокування лібідних (ніжних) почуттів та актуалізація мортідних. Цілісний аналіз комплексу тематичних психомалюнків дозволяє виявляти логіку несвідомого («іншу логіку») та порівнювати її з логікою свідомості, об'єктивувати деструктивні тенденції до психологічної імпотенції та психологічної смерті, що символічно виявляються в таких тенденціях: «повернення в лоно матері (утробу)», до самопокарання та до саморуйнування.

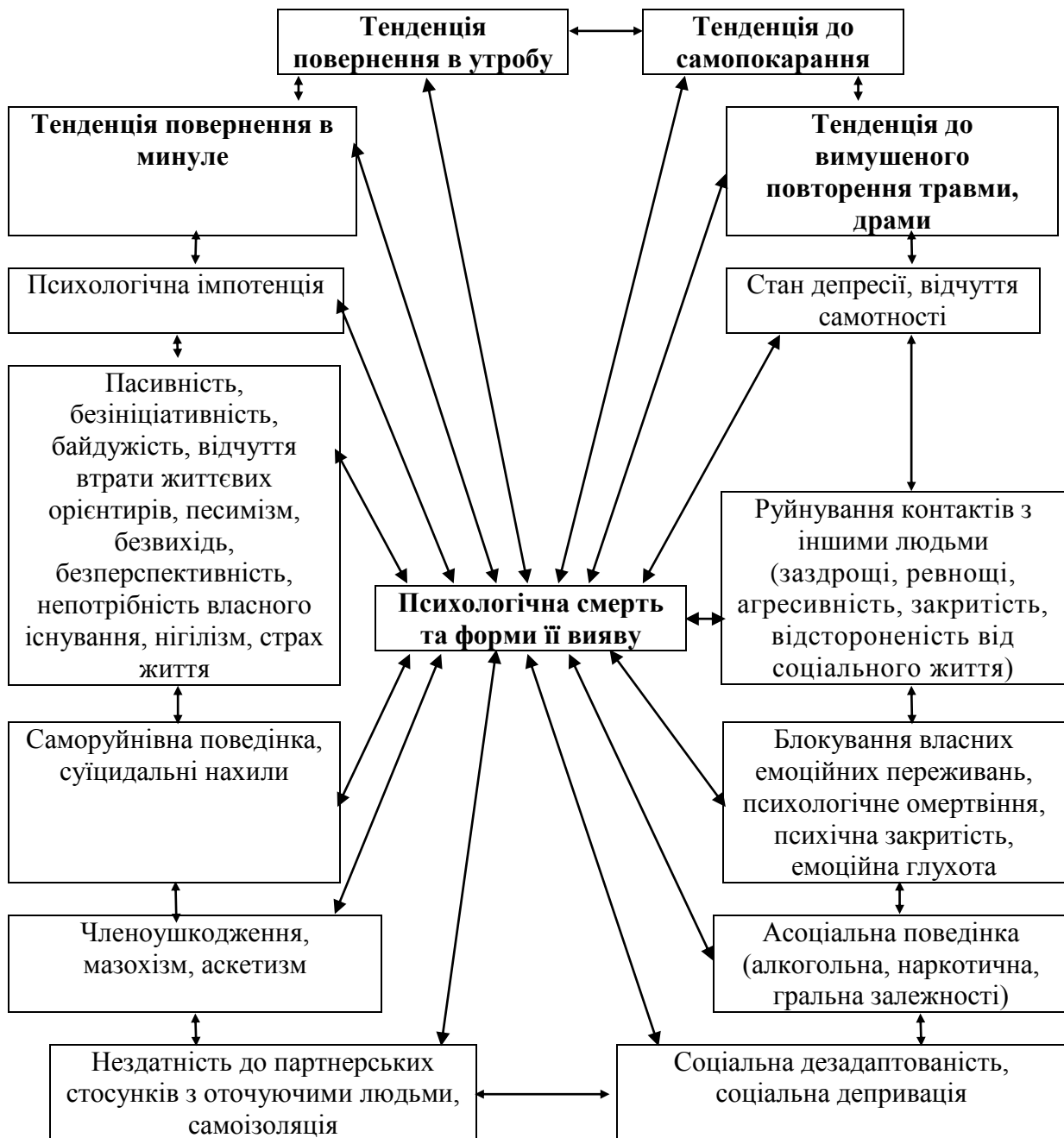

Рис. 1. Вияв тенденції до психологічної смерті

Використання додаткових методик АСПН – роботи з неавторським малюнком, створення протагоністом казки про власне життя, психодраматичних фрагментів, – дозволяють об'єктивувати вплив інфантильного досвіду суб'єкта на формування тенденції до психологічної смерті. Структурно-семантичний аналіз емпіричного матеріалу (психоаналізу комплексу тематичних психомалюнків) об'єктивує вплив едіпової залежності на виникнення амбівалентності почуттів суб'єкта до первинних лібідних об'єктів та розвиток суперечливих тенденцій психіки в її цілісності та єдності свідомої і несвідомої сфер, а саме: «до сили» та водночас «до слабкості»; «до життя» та водночас «до психологічної смерті»; «до людей» та водночас – «від людей» (психологічна імпотенція).

У контексті пізнання глибинно-психологічних витоків тенденції до психологічної смерті доведено ефективність використання психоаналітичної роботи за допомогою предметної моделі, що несе в собі метафоричний зміст, чим сприяє

пізнанню несвідомого. Тенденція до психологічної смерті набуває об'єктності (що об'єктивують предметні моделі) і знаходить вираження в почуттях меншовартості, відчутті ущемленості «Я», розчарованості життям, безперспективності існування, скептичному ставленні до майбутнього, нігілізмі.

Тенденція до психологічної смерті позначається на характері спілкування суб'єкта з іншими людьми та знаходить вираження в таких явищах: неможливості підтримання гармонійних стосунків з оточуючими людьми, дискредитації почуття власної гідності іншої людини, ревнощах, задрощах, агресивності, почутті приниженості, відстороненості від соціального життя, маніпулюванні оточенням, залежності від минулого, відчутті розчарованості, безперспективності власного існування, втраті перспектив на майбутнє, депресивності та схильності до суїциду.

Отже, якщо енергія мортідо домінує над енергією лібідо, що умовно можна представити за допомогою символу «Інь-Ян». Так, при порушенні гармонії особистості, внутрішня суперечність починає загострюватися у бік тенденції до психологічної смерті, що імпотує суб'єкта, відтягуючи життєву енергію. Таким чином, тенденція до психологічної смерті може бути притаманною людині, яка знаходиться в межах психічного здоров'я, і виявлятися на фізіологічному та соціально-психологічному рівнях.

Розкрито деструктивний вплив педагогічних аспектів соціалізації суб'єкта в сім'ї та освітніх установах на формування тенденції до психологічної смерті. Наслідком такого деструктивного впливу на психіку дитини є омертвіння емоційної чутливості у взаєминах з іншою особою, самовідчуження та блокування сензитивності, здатності до саморефлексії, співчуття, емпатії. За таких обставин створюється ілюзія психологічної сили – долання залежності (в першу чергу, від батьків), набуття свободи, неперевершеності та оригінальності. Компенсаторний (захисний характер) такого спрямування психіки у зв'язку з певною емоційною знедоленістю та психічною пригніченістю в дитинстві, що зумовлює ефект ілюзорної сили. Так, психологічна смерть може виступати формою захисту від травмівних переживань і виявлятися через утечу у хворобу, блокування почуттєвої сфери та емоцій.

Література:

1. Аристотель. Метафизика. Сочинения: В 4 т. Т. 1. Москва, 1976. 550 с.
2. Бердяев Н. А. Философия свободного духа. Москва, 1994. 480 с.
3. Василюк Ф. Е. Пережить горе. О человеческом в человеке. Москва, 1991. 290 с.
4. Гроф С. Человек перед лицом смерти. Москва, 2003. 239 с.
5. Ганнушкин П. Б. Избранные труды по психиатрии. Ростов-на-Дону, 1998. 416 с.
6. Мэй Р. Смысл тревоги. Москва, 2001. 384 с.
7. Фрейд З. Мы и смерть. По ту сторону принципа наслаждения. *Танатология – наука о смерти*. Москва, 1994. 380 с.
8. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. Минск, 1999. 624 с.
9. Юнг К. Г. Либи́до, его метаморфозы и символы. Санкт-Петербург, 1994. 414 с.
10. Яценко Т. С. Основы глубинной психокоррекции: феноменология, теория і практика: навч. посіб. Київ, 2006. 382 с.

Каткова О. С., Соболева О. М.

Пізнання внутрішніх суперечностей психіки майбутніх психологів у процесі професійної підготовки (рос. мовою)

В работе раскрыта глубинно-психологическая сущность внутреннего стабилизированного противоречия психики субъекта. Исследованы глубинные детерминанты личностной проблемы, которая объективируется в противоречии логики сознания и логики бессознательного. В процессе анализа научно-психологической литературы представлены различные

аспекты исследования феномена внутренних противоречий. Изучены основные позиции психодинамической теории и методологии, раскрывающие сущность личностной проблемы, проявляющейся в деструкции поведения личности. Доказано, что профессиональное становление будущих психологов напрямую зависит от их личностной откорректированности и познания глубинно-психологических истоков внутреннего противоречия, что способствует развитию социально-перцептивного интеллекта и мотивации к личностному и профессиональному самосовершенствованию.

Ключевые слова: активное социально-психологическое познание, глубинная психокоррекция, внутреннее противоречие психики, личностная проблема, психодинамическая теория, профессиональная подготовка, будущий психолог.

Введение. Современная система высшего профессионального образования в области психологии определяет: требования к содержанию образования специалистов-психологов (В. Г. Панок); особенности развития личности психолога в процессе профессиональной подготовки (Ж. П. Вирная, Л. Г. Терлицкая); способности к профессиональной рефлексии (Н. И. Повякель, В. А. Фокин, Л. Б. Шнейдер) и т. д. Профессиональная подготовка будущих психологов предъявляет определенные требования к когнитивно-личностным характеристикам личности. Уровень становления профессионализма, в большей степени, зависит от его личностных качеств (Р. Р. Гринсон, С. А. Кулаков, А. А. Осипова, В. Г. Панок, Н. И. Повякель, Х. Спотниц и др.). С целью совершенствования профессиональной подготовки будущих специалистов-психологов необходимым является достижение личностной откорректированности, обуславливающее способность к рефлексии, конструктивному взаимодействию, развитию профессионально значимых личностных качеств, достижению гармонизации личностного и профессионально-социального аспекта.

Сказанное выше актуализирует необходимость включения будущего психолога в диагностико-коррекционный процесс, с целью личностной коррекции и самопознания. Существуют многочисленные социально-психологические тренинги, направленные на повышение эффективности различных аспектов деятельности. Ограниченность данных тренингов состоит в отсутствии ориентации на глубинно-психологические характеристики личности, не уделяется внимание целостному исследованию сознательных и бессознательных аспектов психики субъекта.

Метод активного социально-психологического познания (АСПП), разработанный академиком НАПН Украины Т. С. Яценко, ориентирован на познание индивидуальной неповторимости психики в единстве сфер (сознание/бессознательное), оказание психологической помощи в осознании истоков внутреннего стабилизированного противоречия психики субъекта, деструктирующий процесс функционирования личности.

Целью статьи является исследовать сущность внутренних противоречий психики будущих специалистов-психологов в процессе активного социально-психологического познания.

Изложение основного материала исследования. В психологической литературе внутренние противоречия рассматриваются как предпосылка развития психики: «движущими силами развития психики субъекта являются внутренние противоречия, возникающие в жизни человека, между целями, стремлениями, возможностями и т.д.» [2, с. 416]. Анализ литературы позволил обнаружить, что во многих исследованиях ученые опираются на термин «конфликт» в значении «противоречие», поэтому исследование требует раскрытия взаимосвязи понятий «противоречие» и «конфликт». В психологических словарях «конфликт» трактуется как «трудно разрешимое противоречие; столкновение между равными по силе, но противоположно направленными потребностями и влечениями» [9, с. 161]; «конфликт составляет ядро комплекса Эдипа» [2, с. 185]; «элемент социальной реальности, специфика которого проявляется в столкновении, противостоянии сторон; вид социального взаимодействия, когда стороны осознают собственное противостояние» [13, с. 429].

Согласно философским словарям, термин «противоречие» трактуется как: «взаимодействие противоположных, взаимоисключающих сторон, которые находятся во внутреннем единстве и взаимопроникновении, выступая источником самодвижения и развития... взаимодействие противоположных сторон внутри субъекта» [13, с. 545]; «Взаимодействие противопоставленных и взаимосвязанных сущностей как источников самодвижения и развития; категория, выражающая внутренний источник всякого развития» [12, с. 391]. Таким образом, конфликт – понятие, имеющее социальную трактовку, тогда, когда внутреннее противоречие связано с неосознаваемым глубинным аспектом психического. Поскольку наше исследование опирается на глубинно-психологический формат, мы ориентируемся на понятие «противоречие».

Феномен внутренних противоречий психики личности исследуется в научно-психологических трудах с различных позиций:

- проявление внутренних противоречий психики объективируется в двух ведущих тенденциях: «к силе» и «к слабости» (Т. С. Яценко) [20; 21];
- внутриличностные противоречия между принципом реальности и принципом удовольствия (З. Фрейд) [14];
- внутренние противоречия между противоположно направленными побуждениями: активность-пассивность, любовь-ненависть и т. д. (А. Фрейд) [15];
- неосознанность своего «Я» как предпосылка внутренней разъединенности психики (Р. Ассаджоли);
- противоречие представляет собой столкновение двух бессознательных тенденций «любовь↔ненависть» (Э. Берн) [1];
- объектные отношения выражают внутреннюю противоречивость личности, связанная с амбивалентностью чувств (М. Кляйн) [5];
- внутриличностные конфликты, проявляющиеся в борьбе одновременно актуализированных противоречивых потребностей (К. Левин);
- противоречие между Эго и Ид (А. Лоуэн) [6];
- амбивалентность как следствие противоречивости чувств субъекта (Г. В. Ложкин);
- противоречие положительного и отрицательного отношения субъекта к чему-либо (А. Р. Лурия);
- противоречие разнонаправленности энергии «либидо» и «мортидо» (В. Райх) [10];
- внутренние стабилизированные противоречия как травма рождения (О. Ранк) [11];
- противостояние между влечениями Ид и социальными требованиями (К. Хорни) [16];

– противоречие двух противоположностей, имеющих тенденцию соприкосновения в одной точке (К. Г. Юнг) [17];

Феномен внутренних противоречий психики исследуется в психодинамическом подходе, в основу которого положен метод АСПП [18; 19; 20; 21]. Глубинное познание психики базируется на единстве методологического (теоретико-практического), функционального и энергетического понимания целостной психики в ее сознательных и бессознательных проявлениях. Метод открывает перспективы познания: целостной психики субъекта в единстве сфер сознательное/бессознательное, глубинных источников его личностной проблемы (внутренней стабилизированной противоречивости психики), системы психологических защит [8].

Психика является противоречивой, что отражает разработанная Т. С. Яценко [19; 20] «Модель внутренней динамики психики» (рис. 1). Противоречия заключаются между просоциальной направленностью психики (рис. 1, стрелка 2) и инфантильными, глубинными тенденциями и ценностями (рис. 1, стрелка 5), связанными со следовыми фиксациями, сохранившие энергетическую потентность.

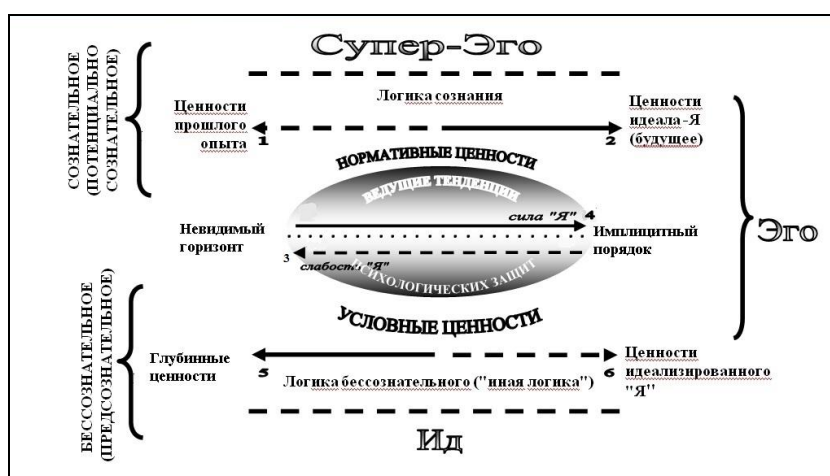

Рис. 1. Модель внутренней динамики психики

Личностная проблема состоит в стабилизации противоречий и в неведении субъектом об их истоках. Внутренние стабилизированные противоречия психики вызваны фиксациями остаточных очагов вытеснений, сохранивших энергетическую потентность, порождающие у субъекта личностные проблемы. Внутренние противоречия объективируются в тенденциях «к силе» ↔ «к слабости», «к жизни» ↔ «к смерти». Тенденция «к силе» является просоциально сориентированной. Вместе с тем, защиты, через отступление от реальности, продуцируют тенденцию «к слабости», которая связана с «незавершенными делами детства», что противоречит просоциальным целям субъекта «к идеалу» (рис. 1, стрелка 2). Тенденция «к смерти» и «к жизни» может проявляться в объективной дезинтеграции психики. Согласно данному исследованию, внутренняя противоречивость психики присуща самой ее структуре и проявляется в характеристиках объективной дезинтегрированности, что обуславливается психологическими защитами, их способностью отступления от реальности [18].

З. Фрейд [14] открыл механизмы психологических защит, которые потом были исследованы А. Фрейд [15], а именно: рационализация, проекция, замещение, вымещение, идентификация, интроекция и т. д. В психодинамической парадигме Т. С. Яценко вводит следующие разновидности защит: ситуативные (периферийные) и базальные [19; 20]. В диссертационном исследовании Т. В. Горобец [4] доказано, что последние две разновидности защит подчинены одной и той же тенденции, что задает их направленность – от слабости к силе. Эта тенденция характерна как для сферы сознательного, так и для

сферы бессознательного, различия лишь в ценностях: условные и глубинные. Ситуативная и базальная защиты взаимосвязаны. Без участия ситуативной защиты не бывает проявлений базальных форм защиты. Специфика сознания заключается в его субъективизме, который задает психологические защиты, в целях подтверждения «идеализированного Я» (рис. 1, стрелка б). В своем исследовании Т. В. Богдан [3] показала, что психологические защиты являются предпосылкой возникновения внутренней противоречивости психики, поскольку выполняют интегративную функцию, заключающаяся в отступлениях от реальности. Неосознаваемость субъектом сущности внутреннего противоречия обусловлена процессом субъективной интеграции психики на основе социально-перцептивных искажений психологической защиты, маскирующая информационный аспект ценностей инфантильного Я [7].

Учитывая неосознанность детерминации личностных проблем (внутренних стабилизированных противоречий), субъект не в состоянии охватывать обе их стороны, поскольку одна из них находится на латентном (скрытом от сознания) уровне. Именно поэтому, необходимым аспектом диагностико-коррекционной работы по методу АСПП является спонтанность и непроизвольность активности субъекта, благодаря визуализированной самопрезентации с использованием опредмеченных средств (репродукции художественных полотен, авторские психорисунки, игрушки, предметные модели, камни, песочница, лепка из теста и др.). При помощи визуализированной самопрезентации в процессе диалогического взаимодействия «психолог↔респондент» («П↔Р») происходит познание латентных (неосознаваемых) детерминант психики. Т. С. Яценко утверждает, что «проекция латентных уровней психического вовне обеспечивает доступность глубинного познания внешнему наблюдению, в условиях сопричастности субъекта к диагностико-коррекционному процессу» [20, с. 10].

Процесс глубинного познания психики протекает таким образом, что психолог следует за респондентом, пробуждая (в процессе диалогического взаимодействия «П↔Р») импульс эмотивно-значимой энергии субъекта, с целью накопить сущностный поведенческий материал, интерпретация которого способствует проявлению противоречия между логикой сознательного и бессознательного. Для специалиста необходимым является выявить различия между декларируемой логикой и той, что проявляется в условиях анализа совокупного поведенческого материала в его вербальных и невербальных формах. Взаимодействие в системе «П↔Р» осуществляется пошагово, многоуровнево, в единстве диагностики и коррекции, в соответствии с законами «положительной дезинтеграции и вторичной интеграции на более высоком уровне развития психики субъекта (через частичную дезинтеграцию и интеграцию)» [20, с. 33]. Благодаря спонтанно-энергетической активности поведения, фактически выстраивается весь диагностико-коррекционный процесс, ориентированный на логическую упорядоченность, которая детерминирована внутренним имплицитным порядком психики.

Представим эмпирический материал, иллюстрирующий неосознанные индивидуально-личностные проблемы субъекта.

Авторские психорисунки участников групп АСПП

Рис. 2. «Восприятие близкими моего несуществования»

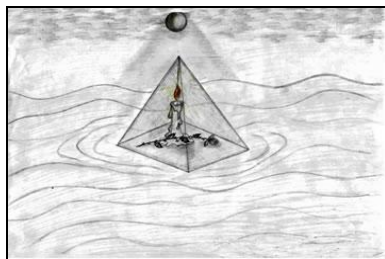

Рис. 3. «Восприятие близкими моего несуществования»

Рис. 4. «Что было до моего рождения»

Рис. 5. «Человек, которого я не уважаю»

Рис. 6. «Я-реальное. Я-идеальное»

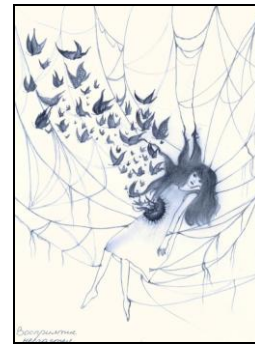

Рис. 7. «Восприятие несчастья»

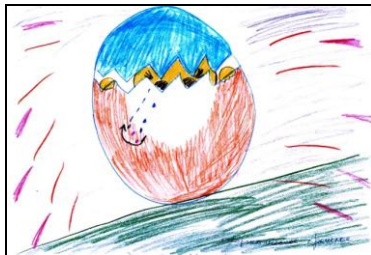

Рис. 8. «Драматическое событие в моей жизни»

Рис. 9. «Драматическое прошлое моей жизни»

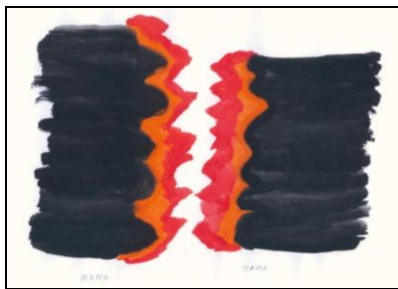

Рис. 10. «Внутренний конфликт»

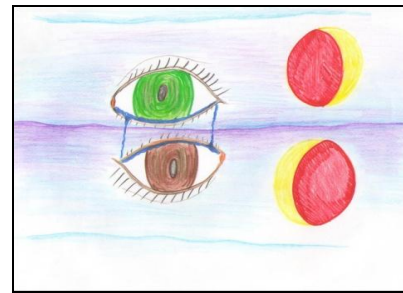

Рис. 11. «Мое беспокойство»

Вывод. Внутреннее стабилизированное противоречие, проявляющееся в личностной проблеме субъекта, обладает императивной силой и, поскольку субъект не осознает истоки противоречий, вследствие субъективно-интеграционной силы системы психологических защит, необходимым является оказать психологическую помощь субъекту в ослаблении и нивелировании внутренних стабилизированных противоречий. Это возможно осуществить при условии понимания законов функционирования психического. Метод АСПП позволяет объективировать глубинно-психологическую сущность внутреннего стабилизированного противоречия и способствует поиску глубинных истоков дисфункций психики, которые деструктивно влияют на развитие личности, затрудняют самореализацию и блокируют профессиональную деятельность будущего специалиста-психолога. Психокоррекционные группы по методу АСПП актуализируют саморефлексию субъекта, открывают перспективы познания инфантильных детерминант внутренних противоречий психики и нивелирование деструктивных тенденций.

Литература:

1. Берн Э. Групповая психотерапия. Москва, 2000. 464 с.
2. Большой психологический словарь. Москва, 2009. 811 с.
3. Богдан Т. В. Діагностика і корекція внутрішніх суперечностей особистості засобами психодрами у процесі активного соціально-психологічного навчання : дис. ... канд. психол. наук. Харків, 2012. 224 с.
4. Горобець Т. В. Соціально-перцептивні деформації – епіфеномен психічних захистів : дис. ... канд. психол. наук. Івано-Франківськ, 2008. 392 с.

5. Кляйн М. Развитие в психоанализе. Москва, 2001. 510 с.
6. Лоуэн А. Язык тела. Санкт-Петербург, 1997. 383 с.
7. Некрут Т. В. Глубинное познание внутренних противоречий обучающихся с ограниченными возможностями здоровья: монографія. Симферополь, 2017. 436 с.
8. Психоаналіз репродукцій художніх творів у підготовці психологів: Навчальний посібник / [Т. С. Яценко, В. І. Бондар, Л. Я. Галушко, А. М. Камінська, О. В. Педченко]. Дніпро-Київ, 2018. 300 с.
9. Психологический словарь / Под. ред. В. В. Давыдова, А. В. Запорожца, Б. Ф. Ломова и др. Москва, 1983. 448с.
10. Райх В. Анализ личности. Москва, 1999. 333 с.
11. Ранк О. Травма рождения. Москва, 2004. 400 с.
12. Философский словарь / авт.-состав. И. В. Андрущенко [и др.]. Київ, 2006. 1056 с.
13. Философский энциклопедический словарь / под ред. Л. Ф. Ильичева. Москва, 1983. 840 с.
14. Фрейд З. По ту сторону принципа удовольствия. Минск, 1997. 420 с.
15. Фрейд А. Психология «Я» и защитные механизмы. Москва, 1993. 546 с.
16. Хорни К. Наши внутренние конфликты. Конструктивная теория невроза. Санкт-Петербург, 1997. 240 с.
17. Юнг К. Г. Проблемы души нашего времени. Санкт-Петербург, 2002. 352 с.
18. Яценко Т. С. Глубинная психология. Тенденция к психологической смерти: диагностика и коррекция. Киев, 2010. 231 с.
19. Яценко Т. С. Концептуальные основы и методика глубинной психо-коррекции: подготовка психолога-практика: учеб. пособие. Киев, 2008. 342 с.
20. Яценко Т. С., Глузман А. В. Методология глубинно-коррекционной подготовки психолога. Днепропетровск, 2015. 394 с.
21. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції: навч. посіб. Київ, 1996. 264 с.

Педченко О. В.

Глибинно-психологічні витоки релігійної віри у контексті психодинамічної теорії

Стаття присвячена аналізу глибинно-психологічних витоків релігійної віри. Увага акцентована на неоднозначному впливі релігійної віри на особистісний розвиток суб'єкта. Розкриті особливості виявів автентичності релігійної віри і неавтентичних її форм. Об'єктивувалася роль едіпового періоду розвитку у формуванні неавтентичних виявів релігійної віри. Представлена суть цього феномену і виявлені його глибинні передумови, витоки які ховаються у травмуючих переживаннях дитинства. Розкриті особливості гармонізації релігійної віри з генеральним механізмом захисної системи "від слабкості до сили" через відступи від реальності, які можуть обумовлювати дезадаптацію суб'єкта. Відображені умови, при яких релігійна віра може виступати захисним механізмом психіки, а саме при повній підміні реальності, яка не влаштовує, релігійною реальністю, що відповідає несвідомим інфантильним потребам віруючої людини.

Ключові слова: релігійна віра, автентична релігійна віра, неавтентичні вияви релігійної віри, глибинні передумови, едіповий період розвитку, психологічний захист.

Постановка проблеми. Економічна, моральна, екологічна та політична нестабільність є характерними ознаками сучасного етапу розвитку українського суспільства. Як наслідок – зростання відчуття тривоги та невпевненості в собі, загострення проблеми пристосування до умов реального світу, до динаміки соціальних чи економічних факторів. Усвідомлення людьми своєї економічної, соціальної

неспроможності, нездатності вплинути на власне становище, тривога за добробут та здоров'я близьких людей сприяє все більшому зацікавленню релігійною вірою як засобом, що допомагає вижити у кризові історичні періоди через посилення відчуття впевненості та захищеності. Контекст вищесказаного засвідчує, що релігія є одним із виразників реалій сьогодення; головним джерелом та способом її існування є віра.

Виклад основного матеріалу. Проблема релігійної віри та її витоків знайшла своє відображення у працях філософів (Г. Гегеля (див. [9]), І. Канта [5], С. Керкегора (див. [9]), Г. Сковороди (див. [9]), Ф. Шлейєрмахера (див. [9]), та психологів (А. Адлера [1], В. Джемса [4], Р. Мея [6], В. Райха (див. [9]), З. Фрейда [11], Е. Фрома [12], К. Г. Юнга [14]). Дослідники акцентують увагу на подвійному, неоднозначному впливі релігійної віри на життя та розвиток суб'єкта. На можливості як позитивного, так і негативного її впливу на людину наголошували Р. Ассаджолі [2], Л. Бурбо (див. [9]), С. Гроф [3], У. Джемс [4], О. І. Климишин (див. [9]), В. П. Москалець [7], Г. Олпорт [8], Е. О. Помиткін [10], Л. І. Редькіна (див. [9]), В. Франкл (див. [9]), Е. Фромм [12], К. Г. Юнг [14]. Дослідники підкреслювали, що слова «релігійний» та «віруючий» уживають під час опису великої кількості різних, іноді взаємно виключних форм поведінки. Наявність віри в душі людини може зумовлювати як альтруїстичну, просоціальну поведінку останньої, так і расові забобони, нетерпимість, фанатизм, утрату відчуття цінності земного життя.

Залежно від особливостей впливу релігійної віри на особистісний розвиток суб'єкта дослідники говорять про її автентичність (М. Й. Боришевський (див. [9]), В. П. Москалець [7], М. В. Савчин (див. [9]), С. А. Черняєва [13]) або ж про сформованість у суб'єкта хибних форм релігійності, що свідчить про неавтентичність віри. До хибних, неавтентичних форм релігійної віри дослідники відносять: демонстративну віру (М. Й. Боришевський (див. [9])), насильницько-тиранічну, самокараючу релігійність (В. П. Москалець [7]), «нижчу» віру, позірну, показну віру (М. В. Савчин (див. [9])), прагматичну, утилітарну, фанатичну та компульсивну віру (С. А. Черняєва [13]). Автентичність релігійної віри визначається за такими ознаками: віра сприяє розвитку суб'єкта, підтримує його прагнення до самовдосконалення, послаблює деструктивні тенденції, які заважають налагодженню конструктивних стосунків із оточенням, стримана в експресії, не чинить тиск (нав'язування поглядів) на віросповідання інших людей, формує відповідальність за власне життя та вчинки. Моральні зобов'язання виконуються особою не на основі страху перед Богом (Його карою), а в результаті внутрішньої детермінації. Релігійна віра, що має ознаки неавтентичності, знаходить вираження в ригідності поглядів та поведінки суб'єкта, його нездатності змінити точку зору. Така віра зумовлює деструктивні тенденції суб'єкта, його прагматизм та утилітарну орієнтацію, що заважає адаптації суб'єкта в соціумі.

Автентична релігійна віра сприяє розвитку духовних якостей суб'єкта таких як емпатійність, толерантність, терпимість, зменшенню агресивності та егоцентричних тенденцій, тривожності, почуття меншовартості, що сприяє самовдосконаленню суб'єкта. Сформованість неавтентичних, хибних форм релігійної віри заважає розвитку духовних якостей суб'єкта, оскільки зумовлює капсулювання його в стані меншовартості, культивування егоцентричних та реалізацію деструктивних тенденцій, блокування пізнавальної та громадянської активності тощо.

Серед факторів, що зумовлюють формування та розвиток релігійної віри в її неавтентичних (хибних) формах, дослідники виокремлюють: сформованість залежності як риси характеру суб'єкта, нездатність до критичного мислення, капсулювання в стані інфантилізму (Н. В. Дмитрієва, Л. Шестов, З. Фрейд); потребу в захисті від власних несвідомих потягів, переважно сексуальних (В. Райх, З. Фрейд); несвідоме прагнення вивільнитися від почуття меншовартості, набути значущості (А. Адлер, Р. Мей); відчуття безсилля, безпорадності, беззахисності перед реальним світом

(Р. М. Грановська, З. Фрейд, М. Хайдеггер); страх відповідальності, страх особистої свободи, прагнення звільнитися від сумнівів та нерішучості (Р. М. Грановська, Д. Віннікот, З. Фрейд, Е. Фромм, К. Хорні); прагнення позбутися тривоги та різноманітних страхів (Н. Ф. Каліна, А. Фрейд); наявність певного психологічного дефіциту (любові, уваги, турботи, прийняття) та можливість компенсувати його за допомогою релігійної віри (Є. Н. Волков, Н. В. Дмитрієва, А. Самбієв); скрутне соціальне чи психологічне становище суб'єкта (Л. Шестов, Ф. Ю. Василюк, У. Джемс); глибинний страх смерті та можливість зменшити його за допомогою релігійної віри (Д. Віннікот, А. Камю, З. Фрейд, М. Хайдеггер).

Незважаючи на численні та різнопланові дослідження, поза увагою науковців залишилися індивідуально-неповторні глибинні детермінанти релігійної віри та породжувані ними несвідомі тенденції психіки, які зумовлюють схильність суб'єкта до релігійної віри, що має ознаки неавтентичності.

Аналіз емпіричного матеріалу глибинної психокорекції за методом активного соціально психологічного пізнання (АСПП) дозволяє стверджувати, що релігійна віра, яка має ознаки неавтентичності, започатковуються в едіповий період дитинства шляхом розвитку компенсаторних механізмів поновлення порушеної віри в любов та можливість єднання з первинними лібідними об'єктами. В едіповий період розвитку відбувається блокування потреб дитини (єднання із лібідним об'єктом) по причині їх несумісності із вимогами соціуму та через неможливість їх реалізації внаслідок недостатнього фізичного розвитку дитини. Т. С. Яценко підкреслює, що «табуйоване обмеження призводить до капсулювання нереалізованої лібідної енергії» та до «напруження і фрустрації через блокування потреб» [15, с.159]. Тобто, відбувається фіксація на задоволенні потреб інфантильного порядку. Тому «фіксований суб'єкт має стійку тенденцію повернення до інфантильних патернів поведінки» [15, с. 153]. Зазначимо, що реалізація лібідної енергії пов'язана не стільки із сексуальними потягами, як із фактором емоційного єднання з батьками, із відчуттям емоційної близькості, значимості, потрібності для батьків. Е. Берн (див. [9]) наголошує, що якщо батьки намагаються розвинути у дитини відчуття власної значимості, потрібності, то в подальшому це сприятиме формуванню віри у себе та свої сили, спроможності впливати на ситуацію та своє життя. У протилежному випадку у дитини формується недовіра до себе, до власних можливостей та потреба мати підтримку й опіку. Психологічна безграмотність чи байдужість батьків, їх власні, винесені з дитинства проблеми, заважають реалізації лібідних устремлень дитини. Через усвідомлення недосяжності бажаної мети у суб'єкта актуалізується почуття меншовартості, відчуття приниженості, нікчемності; суб'єкт навантажується негативно зарядженими емоціями – заздрістю, ревнощами, страхами. У едіповий період розвитку відбувається зародження деструктивних тенденцій, а саме тенденції до психологічної імпотенції та психологічної смерті. Зародження вищезазначених деструктивних тенденцій пов'язане із омертвінням почуттів та бажань дитини, яке відбувається внаслідок неможливості єднання із лібідним об'єктом. Поштовхом до цього можуть стати фізичні чи вербальні покарання батьків, табу на вільне вираження емоцій (не лише негативних, а й позитивних), поведінка батьків, що закріплює дитину у думці про власну недосконалість, у думці, що перевагу надають не їй, а іншому, репліки батьків сказані без «злого задуму», у результаті яких дитина робить висновок про свою непотрібність.

Травматичний досвід, який отримує дитина, шляхом витіснень виключається зі сфери свідомості, але не зникає безслідно, продовжуючи діяти на латентному рівні. Витіснені переживання не втрачають свій емотивний заряд і продовжують впливати на поведінку суб'єкта у актуальній ситуації невидимо для нього самого. Як констатує Т. С. Яценко [15], цей вплив виявляється в тому, що у людини завжди присутне неусвідомлене бажання отримати любов, ніжність, захоплення, відчутти себе «на висоті», тобто, компенсувати те, що не вдалося реалізувати у дитинстві із лібідним

об'єктом. Іншими словами у людини присутнє прагнення реалізувати те, що не вдалося пережити у дитинстві зі значимими людьми. «Оживлення» бажаного відбувається через компенсаторні механізми. Компенсаторним механізмом завдяки якому відбувається перенесення табуйованих лібідних устремлінь з первинного об'єкту на інший є заміщення. Саме завдяки заміщенню суб'єкт отримує можливість розрядки психічної енергії, напруги, яка була створена інфантильною потребою едіпового періоду життя. Завдяки дії цього захисного механізму задоволення інфантильної потреби відхиляється від першопочаткового об'єкту, та переорієнтовується на інший. За допомогою цього заміщуючого об'єкту, людина прагне компенсувати недоотримане у дитинстві, прагне реалізувати незавершені справи дитинства – отримати любов, опіку, турботу, залишитись назавжди поряд з бажаним лібідним об'єктом. Заміщення лібідного об'єкту може відбуватися за тими рисами, що були значущі та важливі для суб'єкта у інфантильний період. Та, як показує досвід психокорекційної роботи у рамках АСПП, пошук бажаного заміщуючого об'єкту завжди приречений на невдачу, оскільки місце лібідного об'єкту завжди залишається «святим» та недосяжним. Окрім того, «має місце тенденція до неможливості підтримання конструктивних стосунків із людьми, ..., оскільки саме у цій площині в едіпів період виникали проблеми» (*тенденція до психологічної імпотенції*) [15; с. 159]. Тобто, людина, прагнучи до конструктивних, теплих стосунків, прагнучи до єднання із іншою людиною, непомітно для себе руйнує ці стосунки, унеможливаючи тим самим компенсацію бажаного.

Виходом із такої ситуації може стати втеча від реальності, заміна реальності, яка не задовольняє, іншою реальністю – ідеалізованою, досконалою. Одним із видів такої ідеалізованої реальності може стати релігійна реальність. Особливістю цієї реальності є віра у любов Бога та сподівання на його захист за умови «слухняності» та «терплячості». «Зіпсувати» стосунки із Богом практично неможливо, оскільки спілкування із ним є опосередкованим (через молитву), й, окрім того, завжди є надія на прощення зі сторони Бога будь-яких поведінкових виявів за умови покаяння. Тобто, Бог стає для суб'єкта ідеальним заміщуючим об'єктом, який не зрадить, який любить та турбується, опікується. Суб'єкт при цьому капсулюється у інфантильній позиції, розраховуючи у всьому на Бога, оскільки заслужити «Божу благодать» можливо лише за умови цілковитої покорі «божій волі».

Таким чином, релігійна віра допомагає суб'єкту звільнитися від напруги, зумовленої відчуттями непотрібності, самотності, меншовартості, нерівності, амбівалентності у ставленні до значущих людей. Незадоволення інфантильних потреб зумовлює фіксацію та витіснення їх зі сфери свідомості за збереження дієвості відповідних осередків на латентному рівні. Реалізація незадоволених потреб інфантильного гатунку відбувається через дію компенсаторних механізмів. Релігійна віра, що виступає в якості такого компенсаторного механізму, дає змогу суб'єкту задовольнити нереалізовані потреби у визнанні, любові, прийнятті, схваленні тощо. При цьому ідея Бога архетипно зумовлена, а сам Господь набуває значущості заміщуючого об'єкта – батька, що уособлює справедливість, рівність та прийняття.

Досвід роботи психокорекційних груп за методом активного соціально-психологічного пізнання дозволив установити зв'язок релігійної віри, що має ознаки неавтентичності з психологічними захистами суб'єкта та об'єктними відношеннями. Релігійна віра може відігравати роль захисного механізму психіки за умови «включення» її до системи суб'єктивно значущих цінностей. Віра при цьому набуває умовної цінності та має емотивне навантаження, що відіграє регулюючу функцію в життєдіяльності суб'єкта. У цьому психотерапевтична функція віри, яка забезпечує суб'єктові відчуття сили (завдяки наближенню до Бога), ідеалізацію власної позиції, зменшує відчуття самотності та смутку. Разом із тим, аналіз емпіричного матеріалу доводить умовність такої терапії автоматизованими формами захисту, що передбачають відступи від соціально-перцептивної реальності на угоду

ідеалізованому «Я». Це пояснює взаємозв'язок та залежність релігійної віри від провідних механізмів захисної системи «до сили» та зумовленість відчуття слабкості відступами від соціально-перцептивної реальності, які зумовлюють дезадаптацію особи за умов підміни небажаної реальності на релігійну, яка відповідає неусвідомлюваним інфантильним потребам віруючої особи. Така втеча в релігію пригальмовує реалізацію творчого потенціалу суб'єкта, його соціальні успіхи та професійне становлення.

Релігійна віра сприяє змінам емоційного тла взаємин, які були травмуючими в інфантильний період розвитку суб'єкта. Неусвідомлювано «використовуючи» релігійні тези та ідеї, особа непомітно для себе («архетипно») єднається з лібідними об'єктами та переносить на актуальну ситуацію взаємодії особливості взаємин (об'єктні відношення), що склалися в батьківській родині. Релігійна віра при цьому забезпечує відчуття непогрішності особи, що має психотерапевтичний ефект.

У релігійній вірі водночас знаходять вияв суперечливі тенденції «від людей» та «до людей»; «до психологічної смерті» та «до життя»; «до сили» та «до слабкості». Тенденція «до людей» реалізується через прагнення дотримуватися біблійних принципів, зорієнтованих на любов, прийняття та надання допомоги іншій людині, що дозволяє відчути власну силу (значущість). Окреслені вище суперечності згладжуються вірою у власну праведність. Разом із тим, психіка віруючої людини амбівалентно навантажена переживаннями власної грішності та недосконалості, слабкості, тенденцією до самопокарання та страждань. Відчужується світ з причини його недосконалості, заперечується важливість життя, що має вияв у емоційній закритості, відстороненості від людей, тенденції до відступів від реальності. У релігійній вірі вищеозначені тенденції єднуються із тенденцією «до життя», проте в більш досконалії «божественній реальності». Відчуття грішності зменшується завдяки прагненню до самовдосконалення на шляху до Бога; слабкості – завдяки відчуттю сили внаслідок наближення до Бога (як джерела абсолютної сили); відчуження та знецінення фізичного життя нівелюється підкресленням важливості духовного життя та прагненням до ідеального духовного життя в Богові; необхідність страждань обґрунтовується потребою очиститися та звільнитися від гріха задля життя в божественній реальності. Окреслені вище деструктивні вияви імпонують стосунки із оточуючими людьми та породжують неспроможність їх гармонізації, що зумовлює ефект хибного кола та вимушеного повторення через відчуття слабкості, меншовартості, відсунутості на «периферію соціуму». Омертвіння стосунків та власних почуттів маскується декларуванням віри в цінності вічного життя в божественній реальності та в необхідність страждань як способу звільнення від гріхів, що інтерпретується як підготовка до вищої форми життя «у Богові». Передумовою формування релігійної віри, в якій превалує тенденція «до психологічної смерті», можуть бути драматичні переживання суб'єкта та його прагнення піднятися над реальністю, яка не задовольняє і травмує.

В об'єктивуванні суперечливих тенденцій психіки віруючого особливо ефективною є така методика АСПП, як психоаналіз комплексу тематичних малюнків. Діалогічна взаємодія психолога із аналізандом у процесі психоаналізу сприяє дотриманню умов багаторівневості глибинного пізнання з орієнтацією на позитивну дезінтеграцію психіки та вторинну її інтеграцію на більш високому рівні розвитку. Останнє передбачає розширення самосвідомості суб'єкта на засадах пізнання системної впорядкованості на рівні «логіки свідомого» та «логіки несвідомого». Пізнання інфантильних детермінант особистісної проблеми в процесі психоаналізу комплексу тематичних малюнків дозволяє аналізанду збагнути сутність неусвідомлюваних аспектів психіки, що послаблює внутрішню суперечливість психічного, породжену в едіпальний період розвитку. Завдяки цьому нівелюються неавтентичні вияви релігійної віри і вона набуває конструктивних ознак.

Висновок. Глибинна психокорекція за методом АСПП дозволяє послабити деструктивні тенденції психіки віруючих осіб, що сприяє становленню автентичної релігійної віри. Характеристики автентичності віри розвиваються в суб'єкта у процесі пізнання ним неусвідомлюваних інфантильних передумов віри як компенсаторного феномену та власних автоматизованих психологічних захистів, пов'язаних із емоційними негараздами дитинства. Усвідомлення суб'єктом компенсаторної функції власної релігійної віри сприяє зростанню відчуття захищеності на реалістичних засадах, завдяки розширенню самосвідомості. Останнє допомагає розв'язанню внутрішніх суперечностей та зменшенню компенсаторних функцій релігійної віри. Це зумовлює розвиток рефлексивних знань і духовних якостей особи, зокрема терпимості, толерантності, уваги до інших людей тощо. Особистісне зростання забезпечує незалежність від інших людей за збереження конструктивних стосунків із ними. Розвиток рефлексивних знань та відповідних соціально-перцептивних здібностей суб'єкта в процесі проходження глибинної психокорекції сприяє зростанню адекватності пізнання внутрішніх тенденцій до самоплинної активності, яка й визначає особливості релігійної віри та специфіку життя особи. Таке розширення самосвідомості дозволяє згармонізувати внутрішній світ особи та підвищити рівень її духовності, психологічної культури, складовою якої є уважне та бережливе ставлення до інших людей та до самої себе, що характерне для конструктивних форм віри.

Література:

1. Адлер А. Понять природу человека. Санкт-Петербург, 1997. 256 с.
2. Ассаджоли Р. Психосинтез: теория и практика. Москва, 1994. 314 с.
3. Гроф С. Человек перед лицом смерти. Москва, 1996. 246 с.
4. Джемс У. Научные основы психологии. Минск, 2003. 528 с.
5. Кант И. Религия в пределах только разума. Санкт-Петербург, 1996. С. 259-424.
6. Мэй Р. Искусство психологического консультирования. Как давать и обретать душевное здоровье. Москва, 2001. 256 с.
7. Москалец В. П. Психология религии: посіб. Київ, 2004. 240 с.
8. Олпорт Г. Личность в психологии. Москва, 1998. 345 с.
9. Педченко О. В. Глибинно-психологічні витоки релігійної віри та їх пізнання в процесі активного соціально-психологічного навчання : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Івано-Франківськ, 2011. 20 с.
10. Помиткін Е. О. Психология духовного развития личности: монография. Київ, 2007. 280 с.
11. Фрейд З. Введение в психоанализ: лекции. Москва, 1989. 456 с.
12. Фромм Э. Человек для себя. Минск, 1992. 253 с.
13. Черняева С. А. Развитие личности и психологическая помощь в свете христианского мировоззрения: монография. Санкт-Петербург, 2007. 192 с.
14. Юнг К. Г. Сознание и бессознательное: сборник. Санкт-Петербург, 1997. 544 с.
15. Яценко Т. С. Основы глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: навч. посіб. Київ, 2006. 382 с.

Полянничко О. М.

Проблема пізнання психіки у різноманітних теоретичних підходах і наукових школах (рос. мовою)

В статье рассмотрены положения различных теоретических подходов и научных школ с позиции психодинамической парадигмы изучения целостности психического. Представлены теоретические и практические аспекты, разрабатываемые в научной школе академика НАПН Украины Т. С. Яценко.

Ключевые слова: *психодинамический подход, целостность психического, метод АСПП.*

Статья выполнена в психодинамической парадигме, которая разрабатывается в теоретическом и практическом аспектах в научной школе академика НАПН Украины Т. С. Яценко.

В современном динамическом процессе развития психологических практик и методов в работе психологов, соблюдение принципа научной обоснованности при формировании методологии становится актуальным.

Классический психоанализ Зигмунда Фрейда (1856-1939) заложил основу последующему развитию психодинамической школы, психологического консультирования и психотерапии. Согласно представлениям психодинамического подхода – в психике человека есть собственные движения и взаимодействия энергий, не сводимые к физиологическим или социальным влияниям. Исторически, всё началось с психоанализа, исходящего из динамического понимания психических явлений «...как проявления борьбы душевных сил, как выражения целенаправленных тенденций, которые работают согласно друг с другом или друг против друга» [1, с. 46].

Многолетние исследования академика Т. С. Яценко феномена целостности психического в его сознательно/бессознательных проявлениях, диагностико-коррекционная практика, осуществляемая в диалогическом взаимодействии психолога с респондентом, «позволили выйти на важные параметры понимания психики изнутри её самой, что приблизило к познанию тех законов, которым она подчинена по своей природе» [5, с. 107].

В контексте психодинамического подхода, ориентирующегося на целостность психического, фокусируется внимание на спонтанном, произвольном поведении субъекта в групповом диагностико-коррекционном взаимодействии в процессе активного социально-психологического познания (АСПП). В процессе познания специфической реальности психического особенное значение приобретает введённый в психологию Т. С. Яценко принцип дополнительности, указывающий на артефактность результатов тех исследований, которые игнорируют хотя бы одну из сфер психики. В данном контексте, возможен новый взгляд на значение научных исследований в известных психологических течениях, таких как интроспекционизм, бихевиоризм, гештальтпсихология, психоанализ. Остановимся вкратце на основных положениях:

Интроспекционизм, как первый научный подход ограничивался лишь изучением сознания, рассматривая его как целостное поле эмпирических элементов, стремясь подвергнуть точному анализу содержание сознания и определить те конечные элементы, из которых оно состоит.

Понятие интроспекция (от лат. *introspecto* – смотрю внутрь) в философско-энциклопедическом словаре трактуется как – то же, что и «самонаблюдение – наблюдение, объектом которого являются психические состояния и действия самого же наблюдающего субъекта» [4, с. 590-591]. Интроспекционисты полагали, что сознание имеет двойственную природу и может быть направлено как на внешние объекты, так и на процессы самого сознания. Бессознательное, как функциональная часть единого целого психического полностью игнорировалась. Проводя лабораторные эксперименты, ученые получали противоречивые и субъективные результаты, опираясь лишь на интроспективные показания участников исследований. Субъективизм интроспекции не имел объективных параметров, которые обеспечиваются в психодинамическом подходе, благодаря визуализированным средствам, подчиняющихся объективным законам материального мира. Объективные посредники являются материализованными опосредующими звеньями в нашем опыте, которые, при помощи проективной идентификации, объективируют сложные противоречивые смыслы во внешне наблюдаемую плоскость. Необходимо отметить, что интроспекционисты достаточно четко изучили объективную реальность, но все же

проблемы в методологии интроспективных наблюдений привели к постепенному отказу от существующих на то время методов исследований, положив начало развитию новых направлений в изучении психики.

Одним из таких направлений стал бихевиоризм (от англ. «бихевиор» – «поведение»), отрицающий сознание как предмет научного исследования и сводивший психику к различным формам поведения, как реакции организма на внешнюю среду. Бихевиористы показали, что мы можем исследовать лишь то, что самопроизвольно заявляет о себе во внешне наблюдаемую плоскость, хотя и отмечали, что психика есть «черный ящик», и что мы можем контролировать лишь то, что на входе, и наблюдать лишь то, что на выходе. Интроспекция, в силу своей субъективности, отвергалась бихевиоризмом как метод исследования, хотя использовалась в качестве источника научных данных [5].

Формировавшийся в XX в., новый взгляд в изучении психики провозглашал гештальтподход, изучением которого были целостные структуры – гештальты. Ученые выступили против выдвинутого интроспекционистской психологией принципа расчленения сознания на элементы и построения из них сложных психических феноменов. Гештальтисты предлагали идею целостности образа и несводимости его свойств к сумме свойств элементов. Сторонники гештальта выступали против метода аналитической интроспекции, полагая, что его использование не способно дать представление о целостной картине психики человека и что этот метод может быть использован лишь на последующих этапах самонаблюдения. Но гештальтподход не приблизился к изучению психики в контексте интегративных образований на сопричастности двух функционально не совместимых сфер целостной психики сознательное/бессознательное.

С. Гроф пытался убирать психоделиками противоречивые тенденции психики. Ученый утверждал, что когда соприкасаются одна сфера с другой, тогда и возникает противоречие. Давая психоделики, он нивелировал сферу сознания, тем самым убирая противоречия. В процессе проводимых самоисследований с помощью ЛСД, или мощных нефармакологических эмпирических техник, участники переживали воспоминания перинатального уровня, определяемые феноменами рождения и смерти, мифологическими и архетипическими мирами.

Причастность архетипа к энергетически потентным подструктурам психики создает иллюзию того, что он сам по себе несет значительный заряд энергии. При отключении контроля сознания, архетипическим импульсам сложно противостоять. К. Юнг говорил о том, что архетипы можно понять и познать лишь при условии их трансформации в архетипические образы, что предполагает их наполнение индивидуализированным содержанием психики субъекта.

С. Гроф, благодаря применению психоделиков, смог убедительно показать, насколько важным является перинатальный период развития психики ребенка, выделив 4 перинатальные матрицы. Но такого рода отражение не целостно, потому что исключается сфера сознания. Подход интроспекционистов абсолютизировал значение сознания, а в исследованиях С. Грофа оно фактически отодвигается в сторону на время исследования, что нивелирует целостное познание психики в его сознательно / бессознательных проявлениях.

Феноменологический подход обеспечил центрацию внимания на индивидуальной неповторимости психики каждого субъекта. Он основан на непосредственном самостоятельном осознании наблюдателем не только своих чувств, переживаний, но и понимании их значения. Феноменология, как представлено в Философском энциклопедическом словаре стремиться «достигнуть рефлексии сознания о своих актах и о данном в них содержании, выявить предельные характеристики, изначальные основы познания» [4, с.718].

Психоаналитический подход, разрабатываемый З. Фрейдом, делал акцент на том, что помощь пациенту состоит в том, чтобы он лучше понял бессознательные конфликты, которые лежат в основе его проблем. Борьба З. Фрейда против «переоценки сознания» занимает в его трудах центральное место, «снова и снова указывает он на ложность расхожих представлений, в которых психическое приравнивается сознанию» [2, с. 283-284]. В то же время, З. Фрейд неустанно напоминает о тщетности любых интеллектуально-рациональных попыток на прямую проникнуть в бессознательное. Он говорил о том, что «бессознательное громогласно заявляет о себе, хотя сознание человека не слышит его голоса, ибо они говорят на разных языках» [3, с.14]. В структуре психики, З. Фрейд впервые выделяет сознательное и бессознательное, описывает защитные механизмы, которые искажают, отрицают или фальсифицируют восприятие реальности. Определяет функциональный, структурный и поведенческий аспекты психического.

В психодинамической парадигме, функциональный аспект обеспечивается принципами работы, взаимодействием участников группы, диалогическим взаимодействием. Разработанная Т. С. Яценко структура психики (см. рис.) отображает энергетическую асимметрию направленности двух сфер психики. «Горизонтальные взаимозависимости предполагают сосуществование противоречий, в соответствии с законами антиномии, предусматривающими, как взаимопродолжение, так и взаимоподмену одной противоречивой тенденции другой» [6, с. 114].

Психологические защиты, в своей сущности, пытаются внести изменения в характер взаимодействия бессознательного с сознательным, что приводит к искажению реальности, а значит и к необъективным параметрам психического отражения. «Защитная система по вертикали имеет приоритет просоциальных ценностей, адаптационных интересов Я, стремление к идеалу Я, а «горизонталь» сохраняет императив энергетической нереализованности незавершенных дел детства. Приоритет сознания всегда является относительным, «в связи с синергетическим влиянием системы психологических защит, при наличии эпифеномена искажений социально-перцептивной реальности» [там же, с. 126]. В психокоррекционном процессе первоочередное значение приобретает расширение самоосознания и развитие способностей саморефлексии. Это в свою очередь, способствует адекватности в восприятии принципа реальности, что синтезируется с принципом удовольствия, самоотражения и объективного отражения психической реальности.

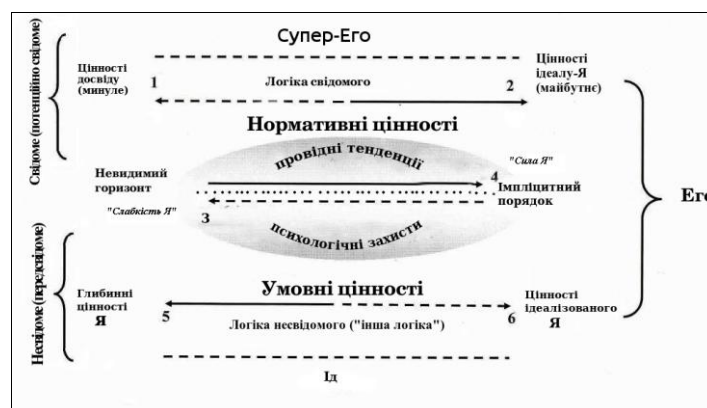

Рис. 1 Модель внутренней динамики психики

Система психологических защит носит диспозиционный характер: когнитивный, эмотивный и поведенческий уровни функционирования. На Модели эллипс отражает как сознательную, так и бессознательную сферы целостной психики, вмещающая две разновидности защит: базальную и периферийную, которые подчинены одному закону – «к силе Я». Открытие Т. С. Яценко двух форм защит дало возможность

констатировать нахождение психического на пересечении «горизонталей» и «вертикалей», и что «каждому акту активности субъекта свойственен синтез ценностей как глубинного, так и просоциального порядка» [6, с. 115].

Методологическим стержнем психодинамической парадигмы является то, что «психическое не состоит лишь из тех образований, которые осознаются Я». Учитывая, что бессознательное, как энергетически активное образование целостной психики стремиться «с одной стороны быть замаскированным, и реализованным в поведении одновременно» [5, с. 141] приблизится к пониманию своего истинного «Я» возможно в особых условиях прохождения психокоррекционных групп АСПП. Минимизация внешней стимуляции поведения, отсутствие алгоритмов, которым бы оно подчинялось, обеспечивают необходимые условия для объективирования внутреннего содержания психики, связанного со сферой бессознательного. Принципы работы группы создают специфичную атмосферу для самоотражения, самопознания, для глубинного проникновения в сущность психических явлений. Потому что в обыденной жизни мы их познать не можем, они зашумлены просоциальными циркулярами, которые регулируют наши взаимоотношения, и даже отражение друг друга.

Необходимо акцентировать внимание на профессиональном обеспечении диалогического взаимодействия психолога с респондентом в катализации процесса самонаблюдения, самопознания, рефлексии, саморефлексии, самоотражения, самоосознания и т.д.

Диагностико-коррекционный диалог психолога с респондентом ориентирован на «следование за феноменом психики», исключая ориентированность на одну или на другую сферы психики (сознательное/бессознательное), он следует логике информационного взаимодействия. Диалогическое взаимодействие психолога с респондентом, в соотнесенности с визуализированным сюжетом рисунка (названием темы рисунка), смысловыми параметрами, архетипической наполненностью рисунка индивидуализированным смыслом, соотнесенностью с физическими законами внешней объективной реальности, объективируют имеющиеся деформации психики и ее расщепленность, что в обычной (бытовой) ситуации маскируется от субъекта системой психологических защит. Осознание субъектом смысловой нагрузки выявляемых противоречий катализируется фактом обнаружения несовпадений с его личными представлениями, способствует устранению несоответствия между Я-реальным и Я-идеальным, снижению тревоги, принятию себя, искажений социально-перцептивной реальности.

Введенный Т. С. Яценко «принцип дополнительности» в психологии, включающий принцип «неотъемлемости» и принцип «из иного», раскрывает особенности проявления бессознательного в акте поведения субъекта, «горизонт» сопричастности сфер сознательного/бессознательного, наличие информационной эквивалентности. Единство материального и идеального предполагает отражение в контексте его содержания (на уровне сознания и бессознательного) с сохранением информационных эквивалентов. Необходимо обратить внимание на архетипическую способность психики к перекодированию бессознательных смыслов в «осознанно-визуализированных (опредмеченных) формах, поддающихся декодированию в процессе вербально-диалогического взаимодействия» [6, с. 16-17]. Механизмы символизации участвуют как в кодировании идеальных смыслов в материализованные, так и в их декодировании. Учитывая специфику отражательной функции бессознательного, в синтезе с сознательным, в акте поведения субъекта, предопределяется специфика (контекстность) средств познания, что учитывает отсутствие прямолинейного доступа к «иной» сфере.

Выводы. Сущность вышеизложенного сводится к следующему: представленные психологические направления, такие как интроспекционизм, бихевиоризм, гештальттеория ошибались в изучении психики как целостности. Ученые не учитывали

тот факт, что психическое отражение искажается защитной системой. Психика саморефлективна, но обладая рефлексией, не обладает качеством самопознания. Благодаря рефлексивному качеству целостной психики и осуществляется когнитивное реконструирование защитной системы с последующим нивелированием сопутствующих ей искажений. Для познания психики нужен специфический процесс, в котором задействована триада: респондент – визуализированный самопрезентант – психолог. Потому что «Я», затиснуто между тремя инстанциями: Супер Эго, Ид и внешним миром (социум), не в силах понять или изучать «само себя».

Интроспекционисты в своих экспериментах исключали внешний мир, игнорировали архаичное наследие, которое влияет на человека и не может быть осознано. Гештальттеория, провозглашая целостность познания психики, все же была специфичной, т.к. не учитывала неотъемлемость двух сфер психики сознание/бессознательное. Лишь психодинамическая теория внесла уточнение в функциональные аспекты бессознательного, введя имплицитный порядок – зона, которая в психодинамической парадигме определена как «невидимый горизонт». Благодаря спонтанности и произвольности поведения респондента мы можем адекватно выявлять характеристики психики. В гештальттеории полностью отсутствует диалогическое взаимодействие респондент-психолог. Порционный многоуровневый диалогический процесс должен быть согласован с законом положительной дезинтеграции психики и вторичной ее интеграции на более высоком уровне развития.

С. Гроф поставил акцент на внутриутробных состояниях, что полностью противоречило исследованиям интроспекционистов, игнорирующих сферу бессознательного, но дало нам понимание значимости перинатального периода в развитии психики. В эмпирических исследованиях, проводимых в научной школе Т. С. Яценко перинатальный период играет важную роль в возникновении деструкций поведения субъекта, что мешает адекватному самоотражению и отражению других в социуме. Маскировка символов перинатального периода осуществляется системой психологических защит, особенно базальной их формой, которая делает тайным глубинный конфликт психики «жизнь-смерть».

К. Юнг внес значимый вклад в изучение коллективного бессознательного, как фундамента и предпосылки индивидуальной психики. Архетипы близки к инстинктам. Психодинамическая парадигма открыла новый взгляд на универсальность архетипа и архетипической символики в познании целостности психического. Возможности архетипа уникальны через свою способность к интеграции асимметричности функций сознательного/ бессознательного. Архетип причастен к передаче информации через «информационные эквиваленты», путем посвященности в защитную латентность неосознаваемых процессов психики. Архетип обладает универсальной способностью охватывать в образе целостность психического отражения и оказывать помощь как в ее репрезентации, так и познании психики.

Таким образом, анализ представленных направлений в изучении психического указывает на риск артефактности научных исследований без учета голографического строения бессознательного в его противоречивом единстве с сознанием, что согласуется с современной, прогрессивной позицией психодинамического подхода.

Литература:

1. Кнапп Г. Понятие бессознательного и его значение у Фрейда. Энциклопедия глубинной психологии. Т. 1: Зигмунд Фрейд. Жизнь, работа, наследие. Москва, 1998.
2. Kurt Danziger Introspection: History of the Concept International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition) 2015, Pages 702–704.
3. Лейбин В. М. Фрейд, психоанализ и современная западная философия. Москва, 1990. 397 с.
4. Философско-энциклопедический словарь / гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеева, С. М. Ковальов, В. Г. Панов. Москва, 1983. 840 с.

5. Яценко Т. С., Глузман А. В. *Методология глубинно-коррекционной подготовки психолога*. Днепропетровск, 2015. 396 с.

6. Яценко Т. С. *Динамика развития глубинной психокоррекции: теория и практика: монография*. Днепропетровск, 2015. 567 с.

Святка О. О.

Умовні цінності та їхній взаємозв'язок з психологічними опорами

Стаття присвячена феномену умовних цінностей, що виступають підґрунтям психологічних опорів та захисної системи. Автор зосереджує основну увагу на взаємозв'язку досліджуваних феноменів.

Ключові слова: психологічний опір, захисна система, умовні цінності, базальні та ситуативні опори, глибинні та нормативні цінності, ідеалізоване «Я», особистісна проблематика.

Постановка проблеми. Сучасна психологічна наука спрямована на ефективні засоби підготовки і професійне становлення психолога-практика, у зв'язку з цим важливо виявляти увагу до факторів, які перешкоджають цьому процесу, зокрема до феномену опорів. У глибинно-психологічній корекції активно розробляється проблема умовних цінностей суб'єкта.

Виклад основного матеріалу. Уперше умовні цінності вивчалися представниками психоаналітичного й гуманістичного спрямування, зокрема, інтереси дослідників фокусувалися на виявленні індивідуальної ієрархії особистісних цінностей (К. Хорні, А. Маслоу, Е. Фром). У діяльнісному підході та концепції спілкування (Б. Г. Ананьєв, О. О. Бодальов, В. М. Мясичев) цінності розглядаються як спосіб диференціації об'єктів, які сприймаються суб'єктом за їх значущістю для особи. Наголошується, що цінності формуються при засвоєнні соціального досвіду і виявляються у цілях, ідеалах, переконаннях, інтересах, будучи тісно пов'язаними з пізнавальними й вольовими сторонами особистості (Д. М. Узнадзе, В. А. Ядов). Традиційно цінності визначаються як соціальне утворення, котре, переломлюючись крізь призму індивідуальної життєдіяльності конкретного суб'єкта, включається до психологічної структури особистості в якості особистісних цінностей, виступаючи джерелом мотивації поведінки [2, с. 719].

Значним досягненням сучасної психологічної думки є дослідження цінностей в контексті взаємозв'язку свідомої і несвідомої сфер психіки, що знаходить відображення у психодинамічній теорії [4-6]. Згідно з доктором психологічних наук, професором, академіком НАПН України Т. С. Яценко, умовні цінності – це розбіжність між тим, що людина свідомо декларує та результатами дій, які наявні всупереч декларованим цілям: «можна говорити про певну суперечність, яка породжується сприйняттям ззовні суб'єкта та його декларуванням певних цінностей на поведінковому рівні» [6, с. 232]. Пізнання такої суперечності психіки суб'єкта сприяє розумінню неусвідомлюваних детермінант поведінки, упередженню актуалізації психологічних опорів. У практичному плані розуміння даної категорії дозволяє психологу ефективно діагностувати особистісну проблематику з метою гармонізації внутрішнього світу особи і її стосунків з оточенням.

Виявлення й аналіз умовних цінностей є важливим етапом глибинної психокорекції, оскільки умовні цінності організують, з одного боку, системність та впорядкованість психіки, з іншого, є одним із чинників суперечливості поведінки особи. У «Моделі внутрішньої динаміки психіки» представлено взаємозв'язок умовних цінностей із психічними процесами й феноменами. Так, умовні цінності є джерелом дії захисної системи психологічних опорів, зорієнтованих на підтримання ідеалізованого

«Я». На думку Т. С. Яценко, умовні цінності слугують для своєї внутрішньої виправданості будь-якого акту поведінки, неусвідомлюваного прагнення з боку їхнього носія отримати схвалення власної «Я»-концепції [4, с. 46]. Цінності, що відповідають ідеалізованому «Я», викликають в особи позитивні емоції, оскільки вони підтримують ілюзорне уявлення про себе.

На поведінковому рівні вони реалізуються засобами системи психологічних захистів (когнітивний рівень), що зумовлює утворення ригідних характеристик особистості. Умовні цінності суб'єкта виступають підґрунтям захисної системи та опорів, які визначають як загальну, так й індивідуально-неповторну призму сприйняття ситуації та характер викривлень, особливості реалізації тенденції «до сили» та «до слабкості» [6, с. 182].

Умовні цінності індивіда інтегруються з нормативними (прийнятими у соціумі) цінностями. На думку Т. С. Яценко, «умовною цінністю може стати будь-яке загальноприйняте твердження, метафоричне висловлення, залежно від індивідуальних особливостей конкретної людини, коли цінність потрапляє в контекст її внутрішньої проблематики» [6, с. 46]. Дослідниця, виходячи з безпосередньої психокорекційної практики, вказує на соціальні «аксіоми», які впливають на формування умовних цінностей: мати свободу; бути неординарним; перевершувати інших; належати комусь (родині, сексуальному партнеру), отримувати позитивне ставлення оточуючих, значущість духовного аспекту; отримувати або надавати захист, допомогу тощо [6, с. 46].

Умовні цінності гармонізуються з інстинктами свободи, власності, самобереження та сексуальним інстинктом. При формуванні умовних цінностей поведінка, зазвичай, визначається не особистою потребою, а залежить від схвалення її оточуючими, критика якої актуалізує силу опору [5].

Досвід практичної психокорекційної роботи дозволяє стверджувати, що будь-яка свідомо проголошена суб'єктом цінність ґрунтується на глибинній цінності інфантильного характеру, які не усвідомлюються без психоаналітичної допомоги, зокрема, цінності, пов'язані з психологічним егоїзмом і табуованими притяжіннями едіпового характеру. Ці глибинні цінності є ірраціональними з позиції нормативних цінностей. Тому їхнє вираження маскується іншими, більш прийнятними для свідомості цінностями.

З категорією умовних цінностей пов'язаний феномен закритості для нового досвіду, що охороняється опорами. Витоки цього явища, зазвичай, криються у драматичній ситуації дитинства, коли людина переживає драму психологічної розлуки, роз'єднання з батьками. Ситуація едіпової залежності не лише створює емоційне навантаження у спілкуванні з близькими людьми, а й супроводжується почуттям неповноцінності. Необхідність нівелювати почуття меншовартості згодом породжує розгалужену систему захистів, внаслідок чого стосунки лібідіозного порядку з близькими людьми, за якими приховуються інцестні бажання, підкріплюються агресією, руйнуванням стосунків. Якщо тиск внутрішніх неусвідомлюваних бажань є сильнішим, аніж можливості адаптації до соціуму, психіка прагне об'єктивізуватися з нереалізованими інфантильними потребами, що може виявлятися у формі опору [6, с. 48].

Для нашого дослідження важливим є встановлення взаємозв'язку між умовними цінностями та психологічними опорами. Умовні цінності пов'язані з динамікою реалізації захисних тенденцій «від слабкості до сили». Базальні й ситуативні психологічні опори є внутрішньою обслуговуючою інстанцією, що охороняють базальні й ситуативні цінності відповідно (класифікація уведена академіком НАПН України Т. С. Яценко). Вони можуть (за певних умов) усвідомлюватися суб'єктом – ситуативні умовні цінності (ситуативні опори), інші ні – це інфантильні або глибинно-психологічні цінності (базальні опори).

Специфіка вияву ситуативних цінностей залежить від того, в якому ракурсі висвітлюється «Я» суб'єкта в актуальній ситуації спілкування, і відповідно, які різновиди ситуативних захистів і опорів вступають в силу для збереження ідеалізованого образу «Я». Така активність здійснюється, переважно, інфантильним способом, що певною мірою суперечить просоціальній налаштованості особи. Базальні й умовні цінності, що пов'язані з глибинними детермінантами психіки та цінностями інфантильного «Я», формуються під впливом цінностей первинних лібідних об'єктів за допомогою механізму витіснення, тому не усвідомлюються суб'єктом [3].

Ситуативні умовні цінності можуть за певних обставин усвідомлюватися суб'єктом, оскільки їхнє виявлення підкріплюється ситуативними опорами. Базові захисти мають вияв в індивідуально-неповторній логіці несвідомого і залежать від глибинних механізмів, що мають сталий і незмінний характер, ситуативні ж (периферійні) інтегрують у собі цінності соціуму і є досить мінливими, варіативними згідно з психодинамічною теорією.

Отже, сформовані умовні цінності впливають на характер і є витокком базальних опорів, а ситуативні – відповідних опорів. Однак чіткого розмежування немає, оскільки між ними існує стійкий взаємозв'язок і взаємозумовленість.

Зміст глибинно-психологічних цінностей через дію механізму витіснення та опорів незмінно символізується, зумовлюючи маскування їхнього впливу на соціальні аспекти поведінки, а їхнє вираження завуальовується іншими, більш прийнятними для свідомості цінностями. Ситуативні умовні цінності маскуються варіабельністю поведінки, здебільшого актуалізуються у процесі самопрезентації особи при виникненні ризику не підтвердження гідностей ідеалізованого «Я», що в свою чергу, спричиняє опори.

Підтримання ідеалізованого «Я» реалізується не лише на поведінковому рівні у формі опорів, а й потребує раціоналізацій, викривлень, відступів від реальності, адже умовні цінності пов'язані з когнітивним рівнем захистів. Ці процеси можуть супроводжуватися виникненням опору в ситуації когнітивного дисонансу, коли в суперечність вступає принцип реальності та система умовних цінностей особи, що сформувалася на основі її минулого досвіду. Під когнітивним дисонансом ми розуміємо відсутність гармонії, невідповідність, суперечність у системі знань, що породжує у суб'єкта неприємні переживання і спонукає до дій, спрямованих на усунення цієї суперечності [1, с. 168]. У цьому сенсі дисонанс може виступати фактором зміни ціннісних орієнтацій, що може супроводжуватися опорами у поведінці суб'єкта.

Зміна внутрішньої позиції щодо власної поведінки свідчить про зміну цінностей, а раціоналізація вчинків на основі умовних цінностей – про актуалізацію захисної системи разом з опорами. Чим більш значущими для особи є конфронтуючі цінності, тим більший когнітивний дисонанс може виникнути та зумовити стан збудження, напруження, яке може перерости в потребу позбавитися від нього. Умовність цінностей суб'єкта тим більша, чим інтенсивніше виявляються опори, спрямовані на «охорону» гідностей ідеалізованого «Я» [5]. При цьому окремі форми психологічних захистів (проекція, перенесення, заміщення, раціоналізація тощо) підтримують ілюзорний відступ від реальності в напрямку до просоціальної спрямованості активності суб'єкта. Стійкість умовних цінностей підкріплюється збереженням відчуттям внутрішньої суб'єктивної інтегрованості на засадах ідеалізації «Я».

Робота за методом АСПП виявляє не лише загальні, усталені характеристики умовних цінностей, а також індивідуально-неповторні варіації їх вияву, що виражаються у виявах опорів. Негативні емоції, що можуть виникнути в суб'єкта у процесі психокорекційної роботи засвідчують актуалізацію опорів стосовно не підтвердження гідностей «ідеалізованого Я», що ґрунтується на умовних цінностях.

Чим слабше «Я» суб'єкта, тим більшою мірою воно каталізує вияв умовних цінностей, що охороняються опорами.

Умовні цінності можуть мати регресивний характер за умови, якщо набуває чинності глибинно-психологічна тенденція «до самопокарання», зумовлюючи слабкість. І як наслідок – розвиток тенденцій «до психологічної смерті» й «психологічної імпотенції», що спричиняє руйнування стосунків, нездатність насолоджуватися життям і т. д., які можуть набувати безпосередньої умовної цінності для суб'єкта. Це можна пояснити тим, що він уособлює притаманну для усіх людей тенденцію «до страждань» і реалізує ідею очищення через страждання, набуття рис ідеалу.

Умовні цінності суб'єкта також структурують спілкування з іншими людьми, на що вказує Т. С. Яценко [5; 6]. Як відомо, деякі деструктивні стилі спілкування зумовлюються внутрішньою проблематикою партнерів по спілкуванню. Зазвичай, у такому випадку людині важко визначити для себе, чому її приваблює та чи інша людина. Вона може лише стверджувати: «наші погляди на життя збігаються», або: «і разом погано, і полишити стосунки не наважуюся». Це означає, що таке спілкування є несвідомо привабливим для особи, оскільки її несвідоме сприймає і визначає глибинні цінності іншої людини, що й виступає визначальним у виборі партнера й стилю спілкування.

Для прикладу наведемо фрагмент стенограми психоаналізу тематичних психомалюнків у груповій корекції, де представлений взаємозв'язок опорів та умовних цінностей у процесі аналізу тематичних малюнків.

Фрагмент стенограми діагностико-корекційної роботи

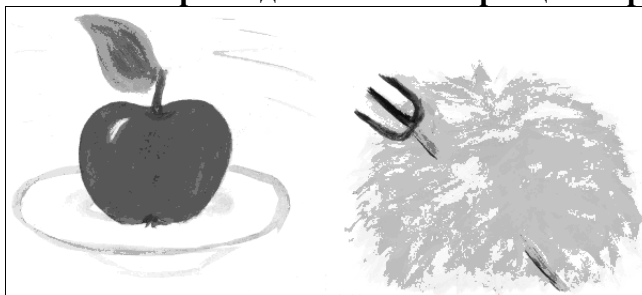

Рис. 1. Людина, яку я люблю. Людина, яку не люблю

П.: 1 Це яблуко недосяжне?

В.: 1 ...Можливо.

П.: 2 Це біблійне яблуко, як заборонений плід, що має стосунок до інтимних чоловічо-жіночих стосунків, чи це щось просто корисне, завершене, гарне?

В.: 3 Це людина.

П.: 4 За що любите таку людину?

В.: 5 Складно сказати. До речі у мене є обидва пояснення. Яблуко двостороннє.

П.: 6 Знову жіночий образ: і яблуко, і тарілка. Фалос (хвостик), як прикраса – це фалічний образ.

В.: 7 (мовчання) Не знаю...навіть чи...

П.: 8 Людина, яку любиш, чоловік чи жінка?

В.: 9 Коли малювалось, не думала, що чоловік. Шлях до стосунків іде через тернії.

П.: 10 Мабуть, це сподівання, що він створить якийсь жіночий захист та турботу.

А «Людина, яку не люблю» – це вила?

В.: 11 Це вена, яку відкривають. Це щось приховане у людині, по-іншому я не змогла цього показати.

П.: 12 Тобто, це людина, від якої очікуєш каверзи, мабуть, підступної поведінки.

В.: 13 Я відчуваю це, але пояснити не можу.

П.: **14** Такі небезпеки частіше очікують людину в інтимній сфері, аніж в діловій. Це м'якість, яка тебе підкупляє, а вила, на які схожа вена, – це щось чоловіче. Чоловік – це страждання.

В.: **15** ...Не пам'ятаю... (мовчання) ...не впевнена... (мовчання) ... Почекайте... я пригадую... Так, це був той чоловік.

П.: **16** Він занурив тебе у кризу?

В.: **17** ...Так... це були два страшних роки... Він виявився маніяком: він саджав мене насильно у машину, тримав у себе вдома, відбирав сумки та телефони, забороняв спілкуватись з подругами і знайомими... Він дуже довго не міг погодитись з тим, що наші стосунки закінчено, влаштовував сварки, навіть доходило до того, що він бив мене. Це просто жах... Я ніяк не могла зрозуміти чого стосується те, що я намалювала. Це стосується однієї людини з мого минулого.

П.: **18** Ти була тоді такою м'якою, як оце сіно?

В.: **19** Так. Важко собі в цьому признаватись.

П.: **20** Мабуть потрібно було бути сміливою, потрібні були отакі вила, щоб його спинити?

В.: **21** Мабуть, але я не могла.

П.: **21** Щось тобі заважало, так?

В.: **22** Мені заважало добре ставлення до всіх людей і мені було незрозуміло, що є люди, які можуть чинити таку шкоду іншим.

П.: **23** Варто розпрощатись з цим гештальтом, оскільки ви неусвідомлювано будете продовжувати діяти так само.

У.1: Чи можна радити?

П.: Рекомендується говорити від власного досвіду.

У.1: Дякую. Хочу подякувати за довіру. Це допомогло мені в собі багато що зрозуміти.

У.2: Хочу побажати успіхів у власному розвитку.

В.: Дуже Вам дякую і всій групі за розуміння. Треба гарно подумати над цією інформацією і змінювати своє життя.

Науково-узагальнювальний аналіз фрагмента стенограми психокорекційної роботи з протагоністом В.

У наведеному фрагменті стенограми психоаналізу рис. 1. наявні вияви опору, які ми спостерігаємо в діалозі при дешифруванні символіки витіснених змістів.

На першій частині рисунку 1. «Людина, яку я люблю. Людина, яку не люблю» зображено яблуко і тарілка, що згідно з архетипною символікою трактується як жіночий образ. Непрямою вказівкою на чоловіка є хвостик від яблука, що визначається як фалічний символ. Окрім того, яблуко представляє зміст забороненого плоду. На думку психолога, ця заборона може стосуватись інтимних стосунків між чоловіком і жінкою, про що свідчить репліка протагоніста, що шлях до стосунків іде через тернії. Доцільність цієї гіпотези підтверджує виникнення опору у протагоніста: мовчання аналізанда та паузи між репліками: «Не знаю...навіть чи...» (див. к-т 7). *

Другий вияв опору пов'язаний з об'єктивацією психологом витісненого травматичного змісту. На другій частині рисунку «Людина, яку я люблю».

«Людина, яку не люблю» протагоніст зобразив стіг сіна та вила в ньому. Вила, за архетипною символікою, є вказівкою на чоловічий образ. Однак аналізанд у діалозі спочатку пояснює, що вила для неї означають вени, які розрізають, тобто опосередковано вказує на чоловіка, який викликав цю ситуацію. Тому Р. проговорює умовну цінність: «чоловік – це страждання». Після дешифрування символу психологом можна спостерігати вияв опору у мовчанні, тривалих паузах та фразах

* Для зручності посилання на комунікати протагоніста в стенограмі використано скорочення – к-т

«...Не пам'ятаю...не впевнена...» (див. к-т 15). Опори намагаються перешкодити поверненню у свідоме витіснених травматичних переживань. Травмуючий досвід, який був витіснений в несвідому сферу стає відкритим для пізнання завдяки діагностичним запитанням психолога, що дає змогу протагоністу усвідомити умовні цінності та тенденції власної поведінки.

Дешифрування символів, за допомогою яких несвідоме прагне досягти свідомості допомагає обминути опори та нівелювати їх у подальшому глибинному психокорекційному процесі.

Отже, умовні цінності, й опір через витіснення діють в єдності: за відсутності опорів, витіснений матеріал міг би повернутися до свідомості, і тоді витіснення втратило б свою доцільність. Однак завдяки процесуальній діагностиці, яка пов'язана з діалогічністю взаємодії психолога і протагоніста, що підкорюється законам позитивної дезінтеграції і вторинної інтеграції на більш високому рівні, дозволяє порційно та багаторівнево розширювати самосвідомість особи та усвідомлення власних опорів.

Таким чином, неприйнятний для «Я» зміст, що зазнає витіснення, завдяки психологічним опорам, умовним цінностям та цензорському контролю з боку «Над-Я», спричинює процес маскуванню тенденцій несвідомого в символічні форми. Витіснені почуття не зникають, а зберігають енергетичний потенціал, який потребує реалізації назовні у іншій (замаскованій) формі та мають тенденцію до перенесення у вигляді умовних цінностей на інших людей. Психологічні захисти (компенсація, сублимація, заміщення та ін.) виконують функцію трансформації форми реалізації інцестуозного потягу, та водночас маскуванню від свідомості ймовірних підмін (шляхом витіснення, заперечення, раціоналізації, проекції та ін.), що забезпечує «захищеність» Его від почуття провини, та невидимості тенденцій до самопокарання.

Висновки та перспективи. Завдяки встановленому взаємозв'язку між опорами та умовними цінностями відкриваються нові перспективи пізнання захисної системи, що покликана підтримувати імідж ідеалізованого «Я». Адекватне розуміння функційних особливостей психологічних опорів й умовних цінностей дозволяє зрозуміти взаємозв'язок неусвідомлених захисних тенденцій «Я» суб'єкта. Узагалі, розуміння внутрішньої динаміки психіки та оволодіння психодинамічної теорією дозволяє психологу-практику працювати з протагоністом, не актуалізуючи опори, що веде до гармонізації структури психіки суб'єкта та сприяє узгодженню «Я»-реального суб'єкта з «Я»-ідеальним.

Література:

1. Психологический словарь. Москва, 2004. 479 с.
2. Словарь практического психолога. Минск, 1998. 800 с.
3. Стасько О. Г. Психологічна значущість умовних цінностей та їх вплив на формування ідеалізованого «Я» особистості : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2006. 20 с.
4. Яценко Т. С. Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції: підготовка психолога-практика. Київ, 2008. 342 с.
5. Яценко Т. С. Глубинная коррекция: теория и практика: учеб. пособ. Днепропетровск, 2014. 524 с.
6. Яценко Т. С. Динамика развития глубины психокоррекции: теория и практика. Днепропетровск, 2015. 567 с.

Стасько О. Г.
Феномен умовних цінностей у психодинамічній теорії

У статті розкрито психологічний зміст феномена умовних цінностей, виявлено глибинно-психологічні передумови їх формування, доведено зв'язок умовних цінностей з психологічними захистами та їх вплив на формування ідеалізованого «Я» особистості. Констатовано зв'язок умовних та нормативних цінностей.

Ключові слова: умовні цінності, нормативні цінності, ідеалізоване «Я», психологічні захисти, психокорекція.

Постановка проблеми. На сьогодні особливе місце в практичній психології займає проблема дослідження цінностей.

Аналіз наукової літератури з проблеми цінностей засвідчує, що вони займають одне з ключових місць у вивченні процесів формування та розвитку особистості, істотно впливають на процес її становлення, зорієнтовують діяльність. Вони безпосередньо пов'язані з мотиваційною сферою особистості, виступають у якості регулюючого фактора життєдіяльності.

В українській та зарубіжній психології немає єдиного погляду на феномен цінностей особистості. Вивчення означеної проблеми знайшло своє відображення в працях М. Й. Боришевського, З. С. Карпенко, А. Маслоу, Г. Олпорта, К. Роджерса, В. Франкла, Е. Фромма, Е. Шпрингера, В. А. Ядова та інших. Попри велику кількість досліджень, присвячених проблемі цінностей, у науковій літературі недостатньо досліджено питання щодо їх значення у формуванні несвідомої сфери психіки. У психології утвердилась думка, що вищим рівнем регулювання діяльності суб'єкта є свідомість, функціонування якої спирається на нормативні цінності. За такого підходу пріоритетності набувають просоціальні цінності, які, як традиційно вважається, впливають на адекватне функціонування суб'єкта в соціумі. Поза увагою науковців залишаються немотивовані вчинки, ірраціональні дії, інфантильні та регресивні вияви поведінки, які нерідко детермінуються умовними цінностями. Тому, незважаючи на численні наукові пошуки, пов'язані з дослідженням цінностей, проблема умовних цінностей суб'єкта в її теоретичному, феноменологічному та практичному аспектах залишається відкритою, що й зумовлює актуальність теми дослідження.

У розрізі проблеми взаємозв'язку свідомої та несвідомої сфер психіки умовні цінності вперше піддано спеціальному дослідженню академіком НАПН України Т. С. Яценко [2-4]. Умовні цінності розглядаються як такі, що співвідносяться з психологічними захистами та їхнім епіфеноменом – відступами від реальності, що структурують очікування суб'єкта на підтвердження ідеалізованого «Я» з боку інших людей.

На сьогодні практична психологія потребує методів, зорієнтованих на глибинне пізнання психіки, здатних допомогти суб'єкту рефлексувати власні умовні цінності, на яких ґрунтується когнітивний рівень захисної системи. Метод активного соціально-психологічного пізнання (АСПП), розроблений академіком НАПН України Т. С. Яценко, засвідчив свою ефективність у підготовці практичних психологів. Завдяки його глибинному спрямуванню забезпечується цілісне пізнання психіки суб'єкта в єдності свідомих та несвідомих виявів, у тому числі дослідження умовних цінностей, які впливають на структурування несвідомої сфери психіки та семантику спрямування активності суб'єкта у сфері спілкування.

Виклад основного матеріалу. Дослідження феномену умовних цінностей здійснювалося у контексті психодинамічної теорії, розробленої Т. С. Яценко [2-4], яка має глибинно-психологічне спрямування та цілісний підхід до пізнання психіки суб'єкта у єдності її свідомих та несвідомих виявів. Як підтверджують дослідження,

проведені у контексті психодинамічного підходу, умовні цінності формуються переважно у ранньому дитинстві в період едіпової залежності під впливом цінностей значущих людей. При цьому дитина, приймаючи цінності значущих людей, керується можливістю отримання любові та доброго ставлення до себе, ігноруючи власні інтереси та отримуючи таким шляхом заохочення для себе. Такий тип поведінки в подальшому переноситься на стосунки з оточуючими, а цінності набувають характеру умовності, оскільки суб'єкт продовжує керуватися у своїй поведінці очікуванням схвалення від інших людей, не усвідомлюючи, що в них можуть бути інші цінності, які не відповідають його очікуванням. Самі ж умовні цінності приховані від суб'єкта, тому недостатньо ним усвідомлюються. Ідеалізація здійснюється шляхом створення у людини системи очікувань сприйняття себе іншими, як відповідного певному ідеалу. При цьому суб'єкт може бачити свої недоліки і навіть займатися самокритикою (нерідко це здійснюється з метою самоствердження). У випадку ж констатації слабких сторін оточуючими виникають негативні емоції. Подібні «ідеалізовані» очікування іноді мають під собою реальну основу, але особистість людини і її вияви в поведінці досить багатогранні, а очікування ідеалізованого «Я» вимагають лише позитивного відображення оточуючими людьми.

Отже, ідеалізоване «Я» зумовлює систему очікувань (найчастіше неусвідомлюваних) стосовно власного відображення в очах інших людей. Такі очікування мають активний характер, а система «захисних» засобів спрямована на те, щоб ці очікування були задоволені. Чим більше ідеалізоване «Я» збігається з ідеальним і нормативним «Я», тим більшою мірою засоби досягнення очікувань суб'єкта на підтвердження «Я» від оточуючих будуть об'єктивними й просоціально спрямованими. І навпаки, чим більше ідеалізоване «Я» буде неадекватним «Я»-реальному, тим більшою буде небезпека використання суб'єктивно значущих засобів підтвердження бажаного відображення себе в очах оточуючих людей. Тому, чим слабше «Я» суб'єкта, тим більшою мірою воно каталізує формування умовних цінностей.

Таким чином, умовні цінності впливають на всі дії суб'єкта (поза його свідомістю), породжуючи ригідність та стереотипність поведінки. На умовні цінності «спирається» система психологічних захистів, яка, у свою чергу, зорієнтована на підтримання ідеалізованого «Я» суб'єкта. Вони виступають своєрідною внутрішньою виправданістю будь-якого акту поведінки, неусвідомлюваною надією носія цих цінностей отримати схвалення власного «Я» [3]. Гіпотетично можемо припустити, що будь-яка свідомо проголошена людиною цінність має своїм підґрунтям більш глибоку цінність інфантильного характеру. Усвідомити такі цінності суб'єкт може в процесі глибинно-психологічної роботи.

Таким чином, дослідження умовних цінностей потребує аналізу логіки несвідомого і, відповідно, таких важливих феноменів, як психологічні захисти та ідеалізоване «Я». У зв'язку з цим для нашого дослідження особливо важливе значення має «Модель внутрішньої динаміки психіки», розроблена Т. С. Яценко (рис. 1) [3].

В основу моделі покладено ідею об'єктивування механізмів інтрасуперечностей та психодинаміки в рамках внутрішньої цілісності психіки. «Модель внутрішньої динаміки психіки» доповнює вертикальну структуру психіки суб'єкта (за З. Фрейдом) лінійними залежностями, що дозволяє зрозуміти психіку в єдності суперечливих тенденцій та більш повно пізнати механізми формування умовних цінностей і виявити їх різновиди [3].

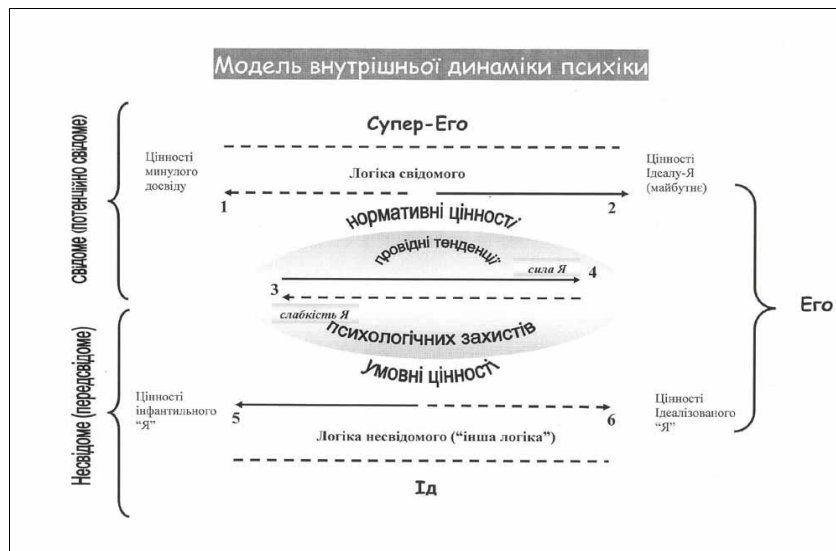

Рис. 1. Модель внутрішньої динаміки психіки (за Т. С. Яценко)

На «Моделі внутрішньої динаміки психіки» представлені дві сфери психіки, які ми не можемо досліджувати окремо одна від одної: свідомою сферою і несвідомою. Свідомою сферою має просоціальні цілі, які людина здатна прогнозувати. Із свідомою сферою психіки пов'язані нормативні цінності. Несвідомою сферою (передсвідомою) упорядкована й реалізує мету, неусвідомлювану суб'єктом. Свідомою й несвідомою сфери згармонізуються між собою в діаметрально протилежних напрямках (див. рис. 1, стрілки 2 і 5). Несвідомою «обізнане» з усім, що притаманне психіці суб'єкта, оскільки воно «бачить» зміст свідомого. Свідомою ж не може «бачити» зміст несвідомого, оскільки «заважають» психологічні захисти [3]. Нівелювання автоматизованості форм психологічних захистів може слугувати показником гармонізації свідомою і несвідомою сфер психіки. Чим меншою мірою у суб'єкта виражене ідеалізоване «Я», тим більше він має шанс наблизитись до ідеалу «Я». Ідеалізація пов'язана з дією психологічних захистів, які спираються на «умовні цінності». Епіфеноменом психологічних захистів є відступи від реальності, які підпорядковані генеральному механізму «від слабкості до сили» (рис. 1, стрілка 4). Захисти спираються на їх когнітивну інстанцію, яка синтезує як умовні, так і нормативні цінності суб'єкта. Ситуативні захисти функціонують по вертикалі, проте пов'язані з базовими захистами, тому разом підпорядковуються вищевказаній тенденції до «сили» (рис. 1, стрілка 4). Поряд з цим, можна виокремити лінійність взаємозв'язків, що виражають базові, або особистісні захисти. Вони, на відміну від ситуативних захистів, покликані забезпечити реалізацію цінностей інфантильного «Я» (рис. 1, стрілка 5). Семантичну сутність базових захистів можна встановити через виявлення логіки несвідомою сфери суб'єкта, яка є «іншою логікою», порівняно з логікою свідомого. Тому умовно можна сказати, що за логікою свідомого стоять ситуативні захисти, а за логікою несвідомого – базові захисти. Суперечність цих двох логік зумовлює слабкість «Я» суб'єкта (рис. 1, стрілка 3). У випадку вираженою особистісною проблемою, стрілка 3 стає суцільною, що означає домінування над стрілкою 4 (пунктир зникає, внутрішня суперечливість «Я» загострюється). З огляду на вищевказане, підкреслюємо, що обидва різновиди захистів інтегрують психіку в одному спрямуванні «до сили». Однак, ситуативні захисти, спираючись на логіку свідомого та на реалію ситуації, підпорядковуються принципу реальності. Базові ж захисти покликані довести до завершення «справи дитинства» (інфантильні цінності «Я»). Тому тут переважає «принцип задоволення». Враховуючи взаємозв'язок цих різновидів захистів і те, що ситуативні захисти водночас є способом реалізації базових, то супутником їх спільного функціонування є відступи від реальності, що сприяє суб'єктивній зінтегрованості психіки. Розбіжність між ними полягає в тому, що

ситуативні захисти не мають автономії і системної організації, вони водночас слугують свідомому, його логіці та базовим захистам (логіці несвідомого) [3].

Умовність цінностей суб'єкта є вираженою настільки, наскільки розвинута захисна система «Я». За твердженням Т. С. Яценко, психологічні захисти, знижуючи рівень емоційного переживання, дають можливість людині підтримувати переконання, що вона є тим, ким хоче себе вважати, незважаючи на те, що існує багато фактів, які заперечують ці переконання [3]. При цьому окремі форми психологічних захистів (проекція, перенесення, заміщення, раціоналізація та ін.) підтримують ілюзію просоціальної спрямованості активності суб'єкта, а уявлення про власне «Я» залишається ідеалізованим, чим підкріплюється стійкість умовних цінностей.

Відповідно до двох різновидів психологічних захистів (базові та периферійні), можна виокремити два різновиди умовних цінностей: базові та ситуативні, між якими існує стійкий взаємозв'язок і взаємозумовленість [1].

Базові умовні цінності органічно пов'язані з глибинними детермінантами психіки та цінностями інфантильного «Я» (глибинно-психологічними), які сформовані при допомозі механізму витіснення й не потрапляють у поле зору свідомості суб'єкта. Глибинно-психологічні цінності формуються під впливом цінностей первинних лібідних об'єктів, чуттєве єднання з якими носить інцестний характер, що не має безпосереднього вираження у спілкуванні та не потрапляє у свідомість суб'єкта. Зміст глибинно-психологічних цінностей (у зв'язку з витісненнями) символізується, зумовлюючи маскування їхнього впливу на соціальні аспекти поведінки, а їх вираження завуальовується іншими, більш прийнятними для свідомості цінностями. Пізнання інфантильних цінностей відбувається у процесі тривалої психокорекційної роботи з використанням різних методик АСПП через умовні цінності. Умовні цінності піддаються діагностуванню за параметрами очікувань суб'єкта та його емоційними реакціями у процесі взаємодії з іншими людьми в умовах АСПП [1].

Ситуативні умовні цінності (які спрацьовують автоматично та є досить мінливими й відзначаються значною варіативністю) гармонізуються з нормативними цінностями суб'єкта (зорієнтованими на потреби та вимоги соціуму) і можуть частково вербалізуватися (усвідомлюватися). Однак вони за своєю суттю є неусвідомленими. Такі цінності є динамічними і особливого значення набувають для суб'єкта в актуальний момент. Будь-яка ситуативна умовна цінність має глибинно-психологічне підґрунтя. Актуалізація ситуативних умовних цінностей відбувається у взаємодії з іншими людьми, коли виникає ризик непідтвердження гідностей «Я» [1].

Декларування умовних цінностей суб'єктом завжди відбувається на користь його «Я» та ідеалізованого «Я». Ідеалізація передбачає певний відступ від реальності, якому сприяє захисна система, що «дбає» про суб'єктивну зінтегрованість психіки на основі соціально-перцептивних викривлень. Таким чином, умовні цінності визначають семантичний бік ідеалізованого «Я» суб'єкта та ілюзорно сприяють подоланню почуття меншовартості. Ідеалізоване «Я» можна розпізнати за очікуваннями суб'єкта, пов'язаними із підтвердженням гідностей власного «Я». Непідтвердження ідеалізованого «Я» суб'єкта породжує негативні емоції. Суб'єктивна зінтегрованість психіки у такому разі забезпечується відступом від реальності, що породжує викривлену призму сприйняття оточуючого світу та гальмує реалізацію власних цілей і потреб, налагодження оптимальних стосунків із соціумом.

Умовні цінності пов'язані із очікуваннями суб'єкта від оточуючих, інтересами ідеалізованого «Я» та з нормативними цінностями, які мають просоціальний характер. Нормативні цінності (Ідеал «Я») формуються під впливом функціонування людини в соціумі, цінностей батьків, її власного досвіду. При цьому нормативні цінності можуть набувати характеристик умовних. Підтвердження цього ми вбачаємо у розходженні задекларованих людиною цінностей та логіки її поведінки (особа може декларувати

одні цінності, а робити діаметрально протилежне, не усвідомлюючи цього). При цьому раціональний аспект сприйняття ситуації видається єдино правильним та об'єктивним.

Виходячи з психоаналітичного підходу до структури психічного, нами встановлено, що індивідуально неповторні умовні цінності структурують сферу спілкування між людьми. Найбільш яскраво умовні цінності виявляються в міжособистісній взаємодії, де актуалізується емоційний аспект. Як уже зазначалося вище, умовні цінності пов'язані з психологічними захистами суб'єкта, які «охороняють» його ідеалізоване «Я» у процесі спілкування, та невиправданими очікуваннями бажаної зворотної інформації, покликаної підтвердити гідності «Я». Захисти постійно узгоджують орієнтацію суб'єкта на просоціальні ідеали та цілі з орієнтацією на задоволення інфантильних бажань власного «Я». Такі суперечності у суб'єкта ілюзорно «долають» захисти шляхом соціально-перцептивних викривлень реальності, забезпечуючи суб'єктивну зінтегрованість психіки. Психологічні захисти підтримують невидимість викривлень реальності для суб'єкта, створюючи можливість збереження відчуття сили «Я» та власної гідності. При цьому психологічні захисти не лише сприяють викривленню, але й маскують цей процес від свідомості суб'єкта [1]. Неусвідомлюваність суб'єктом наявності власних викривлень зумовлює соціальну дезадаптацію та психологічну незахищеність. Специфіка індивідуально-неповторних викривлень залежить від індивідуальності конкретного суб'єкта, характеру його особистісної проблематики, внутрішніх суперечностей та способів ідеалізації «Я» [3].

Внаслідок дії системи психологічних захистів у суб'єкта виникають неусвідомлювані й невиправдані очікування відносно характеру відображення власної особистості іншими людьми. Як наслідок, можемо спостерігати очікування стосовно оточуючих людей, щоб вони не помічали тих якостей, які не узгоджуються з умовними цінностями суб'єкта. При цьому відступи від реальності не потрапляють у поле зору свідомості суб'єкта, він щиро очікує схвалення своїх вчинків. Якщо семантика зворотної інформації не відповідає очікуванням суб'єкта, створюється небезпека порушення процесу спілкування у зв'язку з можливістю актуалізації тенденції дискредитації іншої людини [1].

Викривлене сприймання процесу спілкування може породжувати стан відчуження оточуючих, небезпеку занурення в агресивний, депресивний або апатичний стан. При цьому суб'єкт може навантажуватися негативними почуттями, не змінюючи позицію відносно власних цінностей або ж обтяжуючись певними деструкціями. Викривлення можуть посилювати тривожність, що веде до оцінки будь-яких подій як ворожих, шкідливих чи загрозливих. При цьому суб'єкт може дискредитувати чи ігнорувати інших людей заради досягнення бажаного підкріплення ідеалізованого «Я». Вплив викривлень на процес спілкування виявляється також у розвитку тенденцій до заздрощів, помсти, регресії тощо. Ускладнюється ситуація спілкування ще й тим, що захисти, які маскують викривлення реальності, є незалежними від вольової та свідомої регуляції через вираження емотивного моменту [1].

Якщо суб'єкт відчуває себе негідним схвалення оточуючих людей, то це спричиняє не лише ситуативні переживання негативних емоцій, а небезпеку незадоволення потреб «Я» в майбутньому, а значить і подальші негативні переживання. Завдяки дії психологічних захистів умовні цінності набувають усе більшої вираженості, що зумовлює повну втрату реальності відчуття партнера, а також зниження управління процесом спілкування.

Усе це унеможливує аналіз істинних причин труднощів у спілкуванні та призводить до гіперболізації негативних якостей іншої людини, до егоїстичних прагнень ствердження гідностей власного «Я». При цьому спостерігається блокування почуття вдячності, а вияви добра з боку інших людей сприймаються як належне (у зв'язку із значимістю «Я»). Крім того, вияв добрих намірів з боку оточуючих може не сприйматися, відштовхуватися через небезпеку применшення гідностей власного «Я».

За умов розвитку автоматизованих форм захисту людині, здебільшого, потенційно притаманні недобррозичливість, підозрілість, що часто є наслідком проекції власних відчуттів.

Деструкції у спілкуванні також спричиня феномен психологічного егоїзму, який виявляється в тому, що людина не розуміє, де з власної ініціативи та виявів поведінкової активності (яка відповідає її інфантильним цінностям та інтересам) вона шкодить іншим людям, ускладнюючи процес спілкування та спричиняючи дисгармонійність стосунків з оточуючими. При цьому, особисті досягнення втрачають для суб'єкта будь-яке значення, бо умовні цінності залишаються енергетично сильнішими (бажанішими). Система психологічних захистів сприяє підтриманню ілюзії психологічної сили та ідеалізованості «Я» [1].

Отже, спілкування під впливом умовних цінностей може набувати усталених форм поведінки, обтяжених психологічними захистами. Особливо значущим для суб'єкта стає спілкування, яке сприяє актуалізації його умовних цінностей. Тому часто ми можемо спостерігати прив'язаність чи любов суб'єкта до тих людей, під впливом яких це відбувалося.

Тому, на нашу думку, шлях до оптимізації ефективної взаємодії у процесі спілкування полягає в усвідомленні умовності власних цінностей та нівелюванні їх деструктивного впливу. Групова психокорекція за методом АСПП допомагає суб'єкту усвідомити умовність цінностей та нівелювати труднощі спілкування: позбавитися від тенденцій психологічного егоїзму та дискредитації іншої людини, що сприяє поліпшенню стосунків з оточуючими. Це допомагає суб'єкту позбавитися від особистісних деструкцій, які виявляються в спілкуванні, породжуючи тим самим бар'єри в контактах з іншими людьми та ускладнюючи реалізацію власних потреб. Психокорекція сприяє розвитку здатності суб'єкта до партнерських стосунків, які передбачають рівність, гуманність, доброзичливість тощо.

З огляду на сказане, психокорекційний процес має бути спрямований на поглиблення пізнання суб'єктом функційних особливостей несвідомої сфери, цілісних виявів психіки в єдності свідомих та несвідомих аспектів. Це відкриває можливість послаблення деструктивних тенденцій психіки, породжених непродуктивними очікуваннями ствердження умовних цінностей, які створюють підґрунтя для ідеалізованого «Я». Групова психокорекція за методом АСПП сприяє нівелюванню умовності цінностей, які зумовлювали невинуваті відступи від реальності, підвищує соціально-перцептивну компетентність суб'єкта та його адаптованість до соціуму.

Висновки та перспективи дослідження. Таким чином, у формуванні умовних цінностей важливу роль відіграє едіпова ситуація, а також механізми ідентифікації з первинним лібідним об'єктом та механізми компенсації. Спостерігається взаємозв'язок умовних цінностей з ідеалізованим «Я» суб'єкта та психологічними захистами (базовими та ситуативними). Відповідно до різновидів психологічних захистів виокремлюють два різновиди умовних цінностей: інфантильні (глибинно-психологічні) та ситуативні. Будь-яка ситуативна умовна цінність має глибинно-психологічне підґрунтя.

Дослідницькі перспективи ми вбачаємо у пошуках нових методів пізнання умовних цінностей, які спиралися б на функційні особливості несвідомого та поглибленому дослідженню взаємозв'язку умовних та інфантильних (глибинно-психологічних) цінностей.

Література:

1. Стасько О. Г. Психологічна значущість умовних цінностей та їх вплив на формування ідеалізованого «Я» особистості : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2006. 20 с.

2. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції: навч. посібник. Київ, 1996. 264 с.

3. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: навч. посібник. Київ, 2006. 382 с.

4. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: активне соціально-психологічне навчання: навч. посібник. Київ, 2004. 679 с.

Сергієнко І. М.

Особливості діалогічної взаємодії у активному соціально-психологічному пізнанні

Статтю присвячено визначенню специфіки фахової діалогічної взаємодії психолога і респондента в процесі активного соціально-психологічного пізнання. Розглянуто орієнтовну послідовність вербальних дій психолога у діалозі з суб'єктом та характерні особливості, що притаманні діалогічній взаємодії, спрямованій на пізнання зв'язків свідомої та несвідомої сфер психіки.

Ключові слова: діалог, діалогічна взаємодія, активне соціально-психологічне пізнання, особистісна корекція.

Постановка проблеми. Практична психологія розглядає психіку людини як динамічну, індивідуально-неповторну систему, яка постійно перебуває в русі та породжує таку саму динамічну, плинну суб'єктивну реальність. Активна взаємодія психолога, який веде заняття за методом АСПП, відрізняється від звичної форми спілкування викладачів зі студентами у процесі академічних занять. Глибинне пізнання протягом АСПП спирається на діалогічну взаємодію ведучого групи з учасниками.

Процес глибинного самопізнання суб'єктом внутрішнього світу шляхом діалогічної взаємодії з психологом дозволяє особі здобувати нову (для свідомості) інформацію про себе, яку вона може використовувати для уточнення стратегій у різних сферах життя. Суб'єкт саморозвитку є для психолога неповторною особистістю та рівноцінним партнером когнітивного пошуку. Т. А. Флоренська, аналізуючи роль діалогу у роботі практичного психолога, зазначала: «Мені байдуже, якою є ... людина, з точки зору середньостатистичних показників. Найбільш цікаве те, що є в людині особливого, неповторного» [4, с. 7].

У визначенні діалогу ми виходили з того, що у психологічній науці поняття діалогу відрізняється від його розуміння в інших галузях знань: лінгвістиці, інформатиці, філософії, педагогіці тощо. У психології *під діалогом* розуміють «творчий процес взаємодії унікальних особистостей, під час якого з'являється деяка психологічна продукція, що має інтерперсональне значення» [5, с. 34]. *Професійна діалогічна взаємодія (у практичній психології)* – це такий різновид соціально-психологічної взаємодії, що має характер творчого інтеграційного процесу на рівні «суб'єкт-суб'єкт», відповідає фаховим принципам та є функційно-структурованою відповідно до специфіки спільної діяльності (вирішення завдань глибинної діагностики та корекції особистості) [там само].

Керуючи процесом надання психологічної допомоги суб'єкту саморозвитку, який прагне пізнати та удосконалити себе, психолог повинен мати відповідний інструментарій. Створення психологом і аналізандом взаємодії відбувається «тут і зараз», узгоджуючись із динамічними властивостями психіки суб'єкта самопізнання, а також із теоретико-методичними засадами підходу Т.С. Яценко [6]. Психолог-ведучий на початку занять повідомляє учасникам принципи групової взаємодії у АСПП та відслідковує їх дотримання під час роботи групи («добровільність», «безоцінність», «прийняття», «конфіденційність», «тут і зараз», «спонтанність», «взаємодопомога» тощо), Головним інструментом роботи психолога є діалог, зокрема, різновид діалогу, що відповідає критеріям діалогічної взаємодії [3].

У межах методу АСПП набули значного розвитку окремі наукові аспекти глибоко-психологічного підходу до вивчення психіки суб'єкта, про що свідчать роботи О. Г. Білої, М. П. Зажирка, О. А. Коновалової, В. І. Коновальчук, Л. В. Мошенської, О. Д. Сафіна, О. Г. Солодухової, П. В. Теслюка, І. В. Євтушенко, С. М. Аврамченко, О. Г. Стасько, Т. І. Білухи, Н. В. Шавровської, Л. Л. Бондаревської та ін. [1, 2]. Водночас можна стверджувати, що питання стосовно виявлення специфіки діалогічної взаємодії психолога та учасника групи у процесі глибокої діагностики та корекції за методом АСПП потребують подальшого вивчення.

За допомогою спонтанно-творчих методик практичний психолог в АСПП досліджує проєкції несвідомого на застосовувану стимульну поверхню у візуальній або вербальній формі. Учасники занять пізнають себе на основі спонтанного самовияву у процесі виконання різноманітних вербальних і невербальних дій у вигляді: рольових ігор, елементів психодрами, психомалюнків, побудови предметних моделей, створення особистих казок тощо. Однак дослідження того чи іншого стимульного матеріалу засобами феноменологічного підходу передбачає наступне очищення глибокого змісту проєкції від шумового матеріалу, привнесеного ситуацією й формальними характеристиками застосовуваної у кожному конкретному випадку методики.

За діалогічної взаємодії психолог не додає до процесу спільного пошуку вирішення власних теорій, а виходить зі здатності клієнта до самостійного розуміння сутності проблемної ситуації й знаходження способу її вирішення.

У процесі діалогу з учасником ведучий провадить низку вербальних дій, які можна представити у вигляді такої орієнтовної послідовності, яка може видозмінюватися залежно від індивідуальної динаміки діалогічної взаємодії:

- збір інформації, доступної для зовнішнього спостереження;
- уточнення інформації, доступної для зовнішнього спостереження;
- роз'яснення змісту, який учасник вкладає у свій ззовні виявлений матеріал;
- висунення інтерпретаційної гіпотези про *внутрішнє*, у латентному вигляді представлене в зовнішньому матеріалі;
- перевірка прийняття суб'єктом саморозвитку цієї інтерпретаційної гіпотези;
- уточнення формулювання інтерпретаційної гіпотези;
- повторна перевірка прийняття суб'єктом саморозвитку уточненої або зміненої інтерпретаційної гіпотези;
- підтвердження усвідомлення суб'єктом саморозвитку інтерпретаційної гіпотези про глибоко-психологічні механізми, що структурують зовнішні вияви його внутрішнього світу.

Кожна із цих дій може циклічно повертатися на попередній етап. Круговий процес триває доти, доки психолог, який веде діалог, знайде оптимальне формулювання інтерпретаційної гіпотези, визнане як спільна мисленнєва продукція фахівця та суб'єкта саморозвитку.

Діалог психолога з респондентом відкриває можливість усвідомлення особистих глибоких витоків деструкцій комунікації з людьми та здійснити самокорекцію власної поведінки. Фахівець, засвоюючи систему суб'єктивних значень партнера-комуніканта, разом із ним виявляє та вербалізує логічні зв'язки між структурними елементами патерну, між усвідомлюваною суб'єктом частиною проблеми та неусвідомлюваними ним причинами походження ригідної моделі поведінки, функціями та наслідками впливу на комунікативну активність

Глибоко-психологічний аналіз перебігає у вигляді континуально-дискретної форми, що передбачає вербально-діалогічне опрацювання глибоких аспектів психіки у вигляді ланцюжка певних цілісних фрагментів аналізу, які створюють із цих етапів-цеглинок загальну картину внутрішнього світу суб'єкта самопізнання.

Діалог у процесі глибоко-психологічного аналізу спрямований від зовнішньої форми вираження психічного до внутрішнього змісту психіки й у зворотному

напрямку. На нашу думку, процес глибинного пізнання засобами діалогічної взаємодії психолога і респондента починається ззовні, рухається вглиб психіки, витягаючи на поверхню нову інформацію (принцип «з іншого»), що вимагає зовнішньої обробки й включення в систему наявних у суб'єкта знань про нього. Потому пізнавальний процес за допомогою діалогу знову занурюється в глибини психічного, аби здобути додаткову інформацію, що дозволяла б оновлені знання про глибинні аспекти психіки пов'язати до купи, у цілісну систему знань про підсвідомі тенденції психіки цієї особистості в її індивідуально-неповторному варіанті.

Діалогічна обробка інформації може бути зосереджена на різноманітних модальних поверхнях (образах, текстах, діях, почуттях), але може й здійснюватися на одній із них. Включення до пізнавального процесу відомостей із розбіжних форм зовнішнього представлення внутрішньої інформації забезпечує винесення на поверхню специфічних для індивідуальності суб'єкта самопізнання зв'язків, аспектів, особливостей внутрішнього світу.

Наприклад, за глибинно-психологічного аналізу комплексу тематичних психомалюнків практичний психолог може зосередити діалог на аналізі образів, але може розширити пізнавальний процес, включивши психодраматичні прийоми (монолог від імені образу, скульптура родини, звернення до предмета-символу) чи елементи піщаної терапії, роботу з предметною моделлю, тощо. Також аналіз дій суб'єкта, доступних спостереженню під час виконання ним невербальних вправ або рольових ігор, сповнюється нового змісту в контексті дослідження текстів особистої спонтанної казки учасника й малюнків до них. Емоції як одна з форм відображення дійсності є сигналами про характер впливу подій, що відбуваються в зовнішній реальності, на внутрішній стан людини. Це зумовлює їх значення для пізнання взаємозв'язків між *зовнішнім і внутрішнім* для індивідуума, який вивчає себе.

Інформація про характер емоцій, що їх переживає особистість, може бути зібрана як шляхом безпосереднього спостереження, так і на підставі вербальних рефлексивних самозвітів, які учасники надають групі під час та після закінчення виконання того чи іншого проєктивного завдання.

Гнучкість методики АСПП дає можливість практичному психологові, який веде заняття, творчо застосовувати роботу з різноманітними прийомами витягнення внутрішньої інформації на поверхню діалогічної взаємодії адекватно до завдань пізнавального процесу.

Порційне просування пізнавального процесу дозволяє регулювати міру емоційного навантаження під час роботи з емотивно значущим особистісним матеріалом. У професійно організованій діалогічній взаємодії нитка розмови психолога з клієнтом рівноцінно влітає в себе *внутрішній світ клієнта, актуальний стан психічної реальності консультанта й ту реальність, яка твориться обома учасниками спілкування в процесі роботи на проблемною для клієнта темою*. Діалогічна взаємодія психолога з клієнтом передбачає здатність консультанта тримати на своєму «внутрішньому екрані» психічного відображення реальності всю багатокomпонентну систему зв'язків «психолог – суб'єкт самопізнання» й сприяти її розвитку своїми професійними діями.

Пізнання психічної реальності шляхом діалогічної взаємодії дозволяє виявити цілу систему психологічних факторів, які породжують хибне, фрагментоване, вузьке бачення світу та себе. Практична психологія допомагає людині *позбутися викривлень, породжених глибинними психічними механізмами*; розширити й доповнити картину світу в тій її частині, що стосується внутрішнього світу та психологічних закономірностей, які діють у стосунках людей. Суб'єкт, маючи повну, позбавлену викривлень, узагальнену орієнтувальну основу життєдіяльності, має можливість ухвалювати оптимальні рішення, узгоджені з реальною ситуацією. Суб'єктові відкривається можливість розібратися в реальних мотивах власних ригідних вчинків,

виявити інфантильне коріння в «дорослій» взаємодії з іншими людьми. Усвідомлення дитячих нереалізованих бажань, які спонукають особу до ригідної комунікативної поведінки захисного типу, відкриває для суб'єкта простір для *самозміни мотивації*. Особа набуває свободи у власному виборі йти шляхом задоволення дитячих фрустрованих потреб чи віддати пріоритети іншим мотивам, які відповідають віку, соціальній ролі, особистісній зрілості, актуальній ситуації та нагальним життєвим завданням.

Відкриття суб'єктом сфери несвідомого у власній психіці, аналіз її в діалозі з практичним психологом, прийняття раніше витіснених дитячих бажань, розуміння логіки власних вчинків, які були зумовлені дією глибинно-психологічних тенденцій – усе це забезпечує *інтеграцію свідомого та раніше неусвідомлюваного*. Та частина «Я», що була витісненою, приєднується до усвідомленого «Я», інтегруючи енергетичний потенціал обох частин, а це, у свою чергу, сприяє підвищенню спроможності особистості реалізувати намічені цілі. Навпаки, слабкість «Я» зростає відповідно до підвищення частки «Я», що витісняється в підсвідоме та утримується там механізмами опору. Енергія витісненого та енергія, що йде на роботу механізмів опору поверненню забороненої інформації у свідомість, витрачається з корисного резерву забезпечення вирішення завдань буденної та розвивальної життєдіяльності. Ще частина енергії витрачається на систему захисних дій у сфері комунікації, спрямованих на забезпечення збереження та відтворення бажаного образу та стану «Я».

Значна частина роботи суб'єкта спрямовується на вихід з-під влади стереотипних комунікативних дій захисного характеру. З мотиваційною, когнітивною, емотивною частинами глибинної системи пов'язана стереотипна умовно-рефлекторна, психофізіологічно зафіксована модель реагування людини на певні типові ситуації. Усвідомлення в процесі діалогу суб'єктом логіки власного реагування на певні значущі для «Я» ситуації та психологічні наслідки функціонування ригідної моделі дій спонукає особу переглянути весь арсенал власних комунікативних засобів взаємодії з іншими людьми та почати творчо, по-новому та адекватно змісту актуальної ситуації відгукуватися на стимули середовища та власного «Я». Суб'єкт розвиває потенціал творчого реагування на ситуацію, відмовляючись (на основі усвідомлення) від ригідних дій, породжених глибинними механізмами.

Глибинно-спрямований діалог практичного психолога із суб'єктом забезпечує інтеграцію знань та енергії «Я»-свідомого і витісненої інформації про «Я», що надалі сприяє підвищенню потужності суб'єкта в реалізації спланованих дій, у вирішенні поставлених завдань та досягненні намічених цілей.

Дослідження емпіричного матеріалу учасників АСПП дозволяє стверджувати, що під впливом умовних цінностей, які підтримують ідеалізоване «Я», базових та ситуативних захистів комунікативна активність особи спрямовується на мету, яка не відповідає основній функції міжособистісних стосунків. Було виявлено, що захисна система відводить суб'єкта від свідомої просоціальної мети, концентруючись на захисті його ідеалізованого «Я» (особа, прагнучи створити близькі, теплі стосунки з партнером, невидимо для себе руйнує їх). Магістральна тенденція захисної системи («від слабкості до сили») імперативно спонукає особу неусвідомлено провокувати конфлікти та створювати фруструючі ситуації у стосунках зі значущими людьми. Конфлікт двох напрямів логіки (логіки несвідомого, спрямованої на задоволення інфантильних бажань, і усвідомлюваної логіки, яку зорієнтовано на налагодження діалогу) призводить до вираженої внутрішньоособистісної суперечності і порушує діалогічну взаємодію з людьми, послаблює емоційний потенціал спілкування, зменшує здатність особи до активної спільної діяльності, адаптації до нових комунікативних ситуацій.

У процес АСПП ми залучаємо значну частину психодраматичних технік, які сприяють освоєнню майбутніми психологами навичок діалогічної взаємодії. Учасник за допомогою психодраматичних прийомів може відтворити власні взаємини з

внутрішніми та зовнішніми фігурами, що склалися впродовж життя, під впливом взаємин зі значущими особами в минулому. Включення у АСПП психодраматичних вправ («Порожній стілець», «Двійник», «Монолог», «Чарівний магазин» та ін.) допомагає в групі визначити глибинні причини ригідності у взаємодії людини з оточенням. Нами розроблено та апробовано у процесі АСПП такі психодраматичні прийоми: «Мої внутрішні Я», «Соціальний атом значущих стосунків (стоун-розташування)», «Історія діалогу з Іншим» (робота із парними іграшками), «Вільна казка» (робота із колажем).

Психологічний аналіз взаємодії учасників у групі АСПП на основі виявлення глибинних передумов деструкції ставлення суб'єкта до інших людей та дисфункцій взаємодії із ними є складним процесом, оскільки потребує зіставлення та узагальнення великого обсягу емпіричного матеріалу учасника. Вивчення неусвідомлюваного суб'єктом змісту не вписується у формалізовані схеми дослідження, вимагає уваги психолога до підтексту, контексту та емоційної забарвленості висловлювань учасників. Діагностика системи психологічних захистів потребує від керівника психологічної майстерності у роботі із ситуативними захистами.

Дослідження діалогу між практичним психологом і суб'єктом саморозвитку цікавить психологічну науку у контексті розкриття закономірностей, що визначають ефект «розширення свідомості». На підставі узагальнення теоретичного та емпіричного матеріалу АСПП, нами було сформульовано критерії «розширення свідомості» у респондента.

Одним із критеріїв досягнення ефекту «розширення свідомості» є стан цілковитого прийняття суб'єктом самопізнання нового знання про своє *внутрішнє* й включення цієї інформації до системи усвідомлених знань про себе. *Другий критерій* – брак в особистості, яка пізнає себе, супротиву новій інформації. Розвиток інтересу до співпраці із психологом з орієнтацією на подальший рух у самоусвідомленні – *третій критерій* досягнення ефекту «розширення свідомості». *Четвертим критерієм* ми вважаємо явище «спонтанного спогаду» фактів зі своєї життєвої історії, що підтверджують й ілюструють інтерпретаційну гіпотезу психолога.

Дослідження діалогічним шляхом глибинних передумов комунікативної поведінки відкриває суб'єкту саморозвитку можливість їх усвідомлення та самокорекції. Досвід психологічного аналізу глибинних тенденцій власної психіки і поведінки у групі АСПП озброює психолога-практика вмінням враховувати вплив несвідомого на поведінку та діагностувати підсвідомі тенденції у психіці клієнта. У процесі АСПП учасники здійснюють аналіз та корекцію власної особистості у контексті оптимізації професійної діалогічної взаємодії. Особистісна корекція майбутнього психолога у сфері ставлення до людей, розуміння фахівцем неповторності та унікальності внутрішнього світу кожної особи, що звертається до нього за допомогою, та творчий професійно-організований діалог відкривають шляхи для співпраці психолога та суб'єкта саморозвитку.

Таким чином, в результаті дослідження було виокремлено наступні особливості діалогічної взаємодії в АСПП.

– Діалогічна взаємодія в АСПП *не має чіткої структури чи алгоритму* побудови подібно до діалогу в багатьох інших напрямках психологічної групової роботи.

– *Принцип поєднання творчої спонтанності ведучого та дотримання теоретико-методологічних засад* вимагає від психолога глибоких знань щодо законів функціонування психіки у її свідомій та підсвідомій складових.

– Активне соціально-психологічне пізнання має за мету *пізнання*, а саме пізнання психіки учасника.

– Під час діалогічної взаємодії у групі АСПП відбувається розширення свідомості аналізанда шляхом дослідження зв'язків між свідомою та несвідомою сферою суб'єкта самопізнання під час фахової діалогічної взаємодії.

– Принципи взаємодії учасників АСПП спрямовані на те, щоб зменшити вірогідність активізації психологічного захисту в членів групи.

– Ведучий-психолог, організовуючи діалогічну взаємодію, дотримується методологічного принципу, заснованого на дії психологічного механізму – *позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції*.

– Ведучий групи АСПП мінімізує емоційне навантаження, яке виникає у аналізанда, коли той зустрічається із значущою інформацією.

– Принцип *процесуальності* у діалогічній взаємодії психолога і учасника групи АСПП полягає в тому, що психолог, аналізуючи *сенси*, які аналізанд, вклав у свідоме пояснення щодо власного проєктивного матеріалу, відслідковує *загальну логіку смислів* учасника, виражену протягом усієї взаємодії від початку занять групи АСПП або індивідуального сеансу і до актуального моменту.

– *Діалогічна взаємодія є процесом пошуку психологічних причин виникнення у респондента ригідних якостей, які дисфункціонально впливають на життя суб'єкта і були породжені сімейною взаємодією в період його дитинства*. Суб'єкт саморозвитку починає усвідомлювати психологічне коріння власних психологічних особливостей у контексті забезпечення емоційної безпеки, тобто захисту свого «Я».

– Психолог у процесі розгортання діалогічної взаємодії допомагає аналізанду *звернути увагу на суперечність, невирішені внутрішні конфлікти* психіки, які суб'єкт не усвідомлював раніше. Психолог акцентує ті моменти малюнку та вербальної інформації з боку учасниці, які вказують на декілька суперечностей.

– Розширення свідомості аналізанда відбувається завдяки відкриттю психологом *іманентної логіки підсвідомого* та її презентуванню суб'єкту пізнання шляхом діалогічного узгодження та уточнення.

Діалогічна взаємодія психолога з респондентом приводить суб'єкта самопізнання до зустрічі з раніше невідомою логікою несвідомого, що допомагає особистості рефлексувати складні фрустраційні почуття (безсилля, злість, роздратування) та способи реагування на них (саркастичний сміх або розмова з собою).

У діалозі з ведучим суб'єкт пізнання на власному проєктивному матеріалі *двізнається про ригідний та деструктивний характер* підсвідомих тенденцій. Доказова частина висловлювань психолога доводить у діалогічній формі суб'єктові пізнання *сутність психологічних, енергетичних та економічних втрат*, які аналізанд несе у реальному житті, реалізуючи захисні тенденції поза свідомим контролем.

Захисні психічні структури створюють опір усвідомленню собою закономірностей дії власного підсвідомого. Для нівелювання дії опорів психолог має здійснювати діалогічну взаємодію *порційно*, що означає часткове опрацювання особистісно-значущої інформації таким чином, щоб це відповідало іншим принципам фахового діалогу в АСПП, а також – *процесуально*, тобто залучаючи до психологічного аналізу весь попередній матеріал процесу взаємодії з учасником, або взаємодії учасника з іншими членами групи АСПП.

«...Процесуальна діагностика, яка передбачає діалогічну взаємодію психолога з респондентом» – є одним з базисних методологічно-обґрунтованих засад методу АСПП [7, с. 5]. Діалогічна взаємодія повертається до попередніх досліджуваних тем, але вже на новому рівні, побуджуючи суб'єкта самопізнання включити нове знання про себе в «Я-концепцію», побачивши глибинні передумови формування власної захисної тенденції.

Суб'єкт пізнання завдяки участі у роботі групи АСПП може навчитися відслідковувати у виявах власної комунікативної поведінки дію захисних механізмів та

змінювати їх на основі свідомого аналізу ситуації, тобто *коректувати* взаємодію відповідно форм і цілей дорослого стану особистості (акме-стану).

Психолог під час діалогу з аналізандом може звернути його увагу на можливість корекції, яку суб'єкт пізнання здатен здійснювати самостійно після завершення роботи групи АСПП. Психолог роз'яснює респондентці сутність впливу методу АСПП та його психокорекційної складової на процес самозміни.

Діалогічна взаємодія в АСПП ґрунтується на врахуванні універсального характеру закономірностей, які керують психікою. Це відображається у тому, що глибинне пізнання засобами діалогічної взаємодії психолога з респондентом вбудовується в імплікативний порядок психіки аналізанда.

«Бачення» учасником АСПП деструктивного впливу власних неусвідомлюваних тенденцій, що мають інфантильний характер, на стосунки із значущими для нього людьми або на ділові відносини, відкриває можливість особі здійснювати *корекцію* свого поведіння з людьми.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, діалогічна взаємодія психолога з учасниками у АСПП не вирішує завдань встановлення особистих стосунків, а орієнтована на діагностико-корекційні завдання психологічної допомоги суб'єкту у пізнанні латентних закономірностей функціонування його психіки. Діалог психолога з аналізандом має досягти мети – усвідомлення суб'єктом пізнання зв'язку між діагностованими підсвідомими захисними тенденціями його психіки та реальною взаємодією з людьми.

Література:

1. Наукова школа академіка АПН України Яценко Тамари Семенівни. Черкаси, 2006. 168 с.
2. Аврамченко С. М., Сергієнко І. М. Методика групової психокорекції: етапи становлення в контексті вітчизняної практичної психології. *Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. Київ, 2004. Вип. 24. С. 39-61.
3. Сергієнко І. М. Підготовка спеціалістів соціономічних професій до діалогічної взаємодії. *Науковий вісник Університету «Львівський Ставропігон»: Серія психолого-педагогічна*. Львів, 2005. № 1. С. 130-141.
4. Флоренская Т. А. Диалог в практической психологии: наука о душе. Москва, 2001. 208 с.
5. Чернова Л. П. Конфліктологія: конспект лекцій та навчально-методичні матеріали для студентів спеціальності 8.050201 «Менеджмент організацій» освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр». Черкаси, 2004. 83 с.
6. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: навч. посіб. Київ, 2006. 382 с.
7. Яценко Т. С. Методология глубинно-коррекционной подготовки психолога. Днепропетровск, 2015. 396 с.

Сіденко Ю. О.

Глибинне пізнання архетипно-перинатальної символіки шляхом аналізу візуалізованої репрезентації психолога

Стаття присвячена розв'язанню важливої теоретико-методологічної проблеми – пошуку шляхів глибинного пізнання психологічного змісту перинатальної символіки, опрацьованої у засобах репрезентації майбутніх психологів у груповому психокорекційному процесі активного соціально-психологічного пізнання (АСПП). Дослідження здійснено у психодинамічній парадигмі, що синтезує психоаналітичний, феноменологічний, гуманістичний та інші підходи до пізнання психіки. Отриманий в

результаті проведеного дослідження матеріал прояснює вплив перинатального періоду розвитку психіки суб'єкта на спрямованість мимовільних побуджень майбутнього психолога до візуалізації. Підсумкові інтерпретації емпіричного матеріалу повинні охоплювати як опредметнені візуалізації (репрезентанти) суб'єкта, так і результати вербально-діалогічної взаємодії (психолог-респондент). Пізнання майбутнім фахівцем-психологом власних неусвідомлюваних тенденцій відкриває йому перспективи особистісної гармонізації, набуття психологічної рівноваги та глибинно-психологічної компетентності.

Ключові слова: перинатальна символіка, символ, свідоме, несвідоме, візуалізована репрезентація, самопрезентація, активне соціально-психологічне пізнання (АСПП), психокорекція.

Постановка проблеми. Інтеграція системи освіти України у загальноєвропейський науковий простір передбачає впровадження світових стандартів якості освіти, що ґрунтуються на формуванні у випускника вищого навчального закладу високого рівня системи компетенцій. Це актуалізує проблему розробки й використання ефективних технологій навчання майбутніх психологів, обґрунтування нових методологічних підходів до психологічної практики, що сприятиме оптимізації інструментально-методичних параметрів фахової діяльності психолога, формуванню вміння працювати з глибинними феноменами психіки.

Виклад основного матеріалу. Феномен перинатальної символіки, візуалізованої майбутнім психологом – важливий інструмент дослідження його особистісних проблем. Процес репрезентації особи візуалізованими засобами є достовірною одиницею наукового аналізу психіки, як такої, що «себе-в-самій-собі ілюструє» шляхом опредметнення ідеальних реальностей. Візуалізація розуміється як кінцевий підсумок, результат внутрішньої процесуальності, опредметнено представленої завдяки перекодуванню смислових параметрів глибинних чинників («візуальних кодів»). Візуалізований символ, у його метафоричності, допускає варіативність у відображенні психічної реальності, тому увага у дослідженні центрується на повздовжньому психоаналізі отриманого матеріалу, що виявляє інваріантність та ітеративність смислових чинників.

Тема цієї статті передбачає розгляд поняття «символ» (у перекладі з грецької мови – «з'єднання, збіг (частин єдиного); «зливання», «зв'язування», «знак, пізнавальна ознака») та має декілька значень: «концентрована умовна абстрактна форма відображення і фіксації наукових (чи релігійних) знань людини з допомогою стилізованого знака» [1, с. 298]; «естетично канонізована, культурно значима концептуальна структура» [2, с. 311]; «умовне позначення якогось предмета, поняття або явища» [3, с. 534] тощо.

У науковій літературі представлено варіанти класифікації символів (З. Фрейд [6], К. Юнг [8-9], Е. Фромм [7] та інш.) З. Фрейд виокремив два типи символів: універсальні – ті, які можна зустріти в багатьох сновидіннях, що є типовими, і ті, що мають індивідуальне походження, створені окремою людиною. Психоаналітик розглядав символ як специфічну форму вираження витісненого індивідуального несвідомого [6]. Зосередившись на розшифровці «мови несвідомого», він висунув положення про наявність прихованих, не виявлених бажань, виявлення змісту яких можливо тільки за допомогою аналізу символізування. Виходячи з базових для нього уявлень про принцип задоволення (який, за виразом В. Лейбіна, є «програмою функціонування психічних процесів» [3, с. 123]) і принцип реальності (що характеризує вплив на особу соціальних і культурних чинників), З. Фрейд приходив до наступного висновку. На його думку, для того, щоб бажання знайшло вираження в сновидінні і досягло свідомості, воно повинне пройти бар'єр культурно зумовленої «цензури», піддатися трансформації, тобто символічному опосередкуванню. О. Ранк [4] досліджуючи природу символу через аналіз мови сновидіння виокремив наступні його

характеристики: залежність від індивідуальних умов, історична основа, лінгвістичний зв'язок, філогенетичні паралелі (в міфах, культурі, релігії).

Ортодоксальна психоаналітична точка зору на тлумачення символу, якої дотримувалися З. Фрейд [6], О. Ранк [4], А. Фрейд [5] та ін., полягає в тому, що символічне зображення служить несвідомим прагненням і його метою є вираження у замаскованій формі таких аспектів психіки, які витісняються зі свідомості внаслідок дії внутрішніх та зовнішніх табу. К. Юнг відстоював іншу позицію. Згідно його уявлень, символ має здатність виразити і поєднати свідомий і несвідомий зміст. Внаслідок цього, як зазначає К. Юнг, «символ є розв'язанням внутрішніх суперечностей психіки, і в цій якості має звільняючу силу» [8, с. 28].

К. Юнг використовує термін «архетип» для позначення тих універсальних символів, які володіють найбільшою сталістю (постійністю), максимальним потенціалом для психоаналітичної еволюції, і які вказують у напрямку від нижчого до вищого. Дослідник пише, що: «Архетипи представляють собою нумінозні, структурні елементи психіки і володіють визначеною автономією, а також психічною енергією. Функція символів полягає у тому, щоб перетворювати «нижчу» форму лібідо у «вищу»» [9, с. 63]. К. Юнг відмічає різницю між знаком та символом. Знак завжди менший, ніж поняття, яке він представляє, в той час як символ завжди більший, ніж його очевидний зміст. Символ має природне, спонтанне походження. Вони виявляються не тільки в снах, казках та міфах, але й виникають у найрізноманітніших психічних виявах.

У межах нашого дослідження, яке ґрунтується на психодинамічному підході, важливими стають наступні характеристики символу: цілісність, суперечливість та багатозначність. Тим більша цінність символу, чим він багатозначніший. Свою справжню сутність символ виражає за умови зведення його окремих частин у певний цілісний зміст, у якому необхідно встановити зв'язок з початковою детермінантою.

Згідно з дослідженнями Т. Яценко, символ виконує синтезуючу функцію, симультанно представляючи свідоме і несвідоме. Лише системність взаємозв'язків між окремими образами і їх елементами в малюнку може розкрити «суб'єктивну доцільність та впорядкованість символізації змісту несвідомого, що детермінується інфантильним періодом життя суб'єкта» [12, с. 135]. Як відмічає Т. Яценко, зміст свідомості тяжіє до знаковості (однозначності), несвідомого – до символічності (полізначності), яка презентується підтекстно, багаторівнево і замасковано та потребує презентації. Значенню (семантиці) символу притаманна не лише полізначність, але і потенціальна суперечливість змісту, що потрібно враховувати у процесі психоаналітичної їх інтерпретації. У монографії «Динаміка розвитку глибинної психокорекції: теорія і практика» [13] Т. Яценко вказує і на те, що символ за емотивною потентністю перевершує силу слова, наприклад у тому, що у нього більше можливостей цілісно виразити зміст психічного. Дослідниця пише, що: «символ наближений до потреб Ід, «вербум» – до соціальних устремлінь «Я»; символ передає минуле у синтезі з теперішнім та бажаним майбутнім, «вербум» орієнтований на майбутнє, на тлі здолання залежності від минулого» [10, с. 115]. Символ відображає дві тенденції захисної системи: зберегти автономію, незалежність і одночасно допомогти психіці реалізувати витіснені (нереалізовані) бажання. «В цьому – зазначає Т. Яценко – полягає глобальна суперечність психічного, яке маскується і підтримується захисною системою, а символ здатен виражати вищевказаний суперечливий факт в цілісності» [11, с. 48].

Аналіз наукових джерел показав, що категорія «архетип» досліджувалася вченими: О. Ранком [4], Е. Фроммом [7], К. Юнгом [8-9], Т. Яценко [11-13] та ін.

У психодинамічній парадигмі досліджувалися різні аспекти архетипної презентації: архетип ока, каменю, маски, небесних світил, вогню, порожнечі і т. д. Методологічно-аналітична робота над узагальненням результатів розробки розуміння

архетипу саме у контексті візуалізації перинатальних чинників психіки заслуговує на особливу увагу.

Термін «перинатальна символіка» був введений Т. Яценко у сфері глибинної психології. В результаті, ми змогли побачити не лише полізначність символіки, а й те, що вона має здатність звужуватись і набувати відносної однозначності за рахунок позовжнього аналізу матеріалу. Цьому сприяє комплекс тематичних психомалюнків. Адже, психіка є системно впорядкована, а позовжні лінії є вираженням сутності та індивідуальної неповторності психіки кожної людини. Важливим фактором є підбір матеріалу для визначення природи символів, а його фактаж набирається у відповідності з принципом додатковості, оскільки обидві сфери свідоме/несвідоме, причетні до самопрезентації суб'єкта. З огляду на дієвість і результативність психокорекційного процесу ми спираємось на візуалізовані репрезентанти. У процесі діалогічної взаємодії розкриваються смислові і семантичні (змістові) параметри суб'єкта. Виходячи з психоаналітичної інтерпретації емпіричного матеріалу, отриманого у групах АСПП, ми побачили, що є перспективи уточнення поняття «едіпальної залежності». Стало зрозумілим те, що саме кровна причетність дитини до батьків є чинником, який недостатньо враховувався у науковому пізнанні психіки.

Шляхом аналізу було виокремлено та систематизовано перинатальні символи, які найбільш зустрічаються у візуалізованій репрезентації майбутнього психолога. Йдеться про зображення: утробы, внутрішньоутробного розвитку, пологів, пуповини, наявність у новому середовищі (1-2 тижень після народження суб'єкта). Розглянемо їх детальніше.

У авторських та неавторських малюнках символіка утробы виражається через використання наступних символів: кімната, ящик, сундук, корабель, човен, кулька, яйце, піраміда, мушля, палатка, замок, печера та ін. Порівняльний аналіз символіки художніх полотен та психомалюнків дозволяє констатувати не тільки схожість зображень, але й внутрішнього змісту образу. Яйце як символ цілісності вміщує в себе усі можливості розвитку універсуму, символізує утробу, яка містить насіння творення, із якої з'явилися істоти; повторне народження і нове життя, зародок явищ та проблем тощо.

У психомалюнках символ яйця презентує народження, життєві зміни, відчуття по відношенню до оточуючого світу (позитивні чи негативні) тощо (див. рис. 1-6). Аналіз психомалюнків засвідчує, що символ яйця зустрічається у таких тематиках, як: «Я йду назустріч біді», «Конфлікт», «Мій звичайний емоційний стан», «Драматична подія життя», «Я у сім'ї батьків», які більшою мірою висвітлюють внутрішній стан суб'єкта. Порівнюючи презентовані нижче психомалюнки та міфологічні зображення, констатуємо схожість зображень, зокрема народження чи смерті, стану зародку, внутрішню гармонію чи дисгармонію тощо.

Психіка паралельно з мотивами і необхідністю просоціальної адаптації постійно вирішує проблему звільнення від того психологічного навантаження, яке породжується введенням табу на кровозмішення. У зв'язку з цим для нас зрозумілими є мотиви художніх полотен, в яких так часто є присутніми мотиви яйця, мушлі, акваріуму тощо.

Так, на рис. 7, 8, 11 презентовано витвори зображувального мистецтва, де перинатальна символіка представлена у вигляді яйця, в середині якого ембріон, сонце, істоти. Кожен із творів символізує різний емоційний стан, зокрема неусвідомлене «прагнення повернення в утробу», проблеми психологічної залежності від матері тощо. Сюжети зображень пов'язані із відчуттями та переживаннями авторів різних емоційних станів, детермінанти яких зумовлені перинатальним чи постнатальним періодом життя.

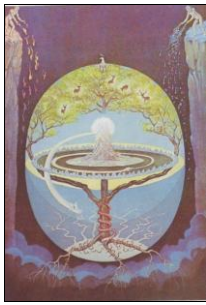

Рис. 1. Скандинавське дерево життя (Ігдрасиль), в інтерпретації Дж. Холла

Рис. 2. Космічне яйце

Рис. 3. Праждапати створює світ

Рис. 4. Я йду на зустріч біді

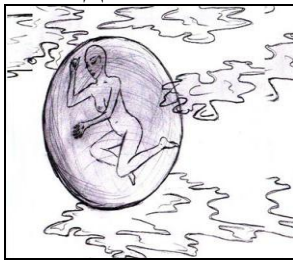

Рис. 5. Самотність

Рис. 6. Мій звичайний емоційний стан

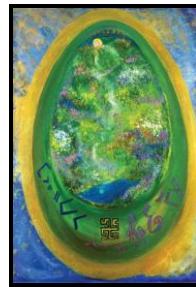

Рис. 7. В. Преображенська «Русь споконвічна»

Рис. 8. С. Войтек «Еволюція»

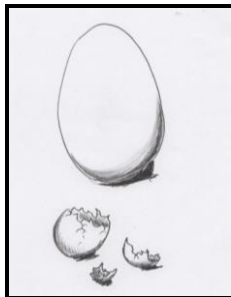

Рис. 9. Я-реальне. Я-ідеальне

Рис. 10. Сприймання близькими і рідними людьми один одного

Рис. 11. С. Далі «Після віку тривоги»

Рис. 12. Страх, приреченість на муки і жах

Подібно до символу яйця є символ мушлі – еротичний, жіночий символ, пов'язаний із зачаттям, оновленням, хрещенням, процвітаням; символ самоаналізу і втечі від реальності. Зазначені нижче малюнки (див. рис. 13-15), презентують тему народження, життя, жіночий початок, символ чистоти, цнотливості, досконалості, скромності і схильності до самотності, капсулювання у внутрішньому світі, закритість, неусвідомлене прагнення повернення в утробу матері.

Рис. 13. Ж. Уол «Дотягнутися до зірки»

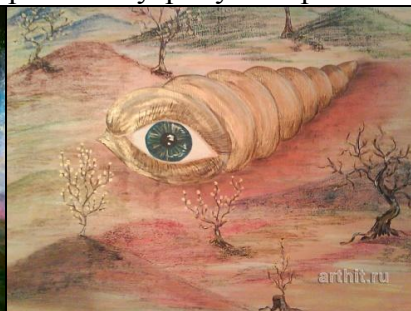

Рис. 14. Д. Апрельская «Мушля»

Рис. 15. В. Куш. «Зародження життя»

Проведений нами аналіз дозволяє виокремити символіку внутрішньоутробного розвитку суб'єкта, а саме: плоди, риба у воді чи в акваріумі, басейн, сходи. Малюнки з такими символами можуть мати як прямолінійне, так і переносне значення.

Протагоністи створюючи тематичні малюнки, як-то: рис. 16. «Я в сім'ї батьків», рис. 17, 18. «Моє народження», рис. 19. «Що було до мого народження», рис. 20. «Мої бажання», окреслюють власні переживання, привносячи суб'єктивний зміст. За допомогою аналізу нами об'єктивованій перинатальний зміст символіки представлених малюнків зокрема, рис. 16 «Я в сім'ї батьків» автор зобразив комфорт, не усвідомлюючи символічного значення зображення. Так, респондент представила себе русалкою у бокалі, що демонструє тенденцію повернення в утробу. На рис. 17. «Моє народження» автор представив своє народження, яке загрожувало йому смертю, що випукло представлено у символіці малюнку. Автором промальована пуповина та рибка, яка помирає. Рис. 18. «Моє народження» автор представив яскравий світ, а себе під землею. Земля – мати родюча, яка дає життя, комфорт та розвиток. Автор залежний від матері, на що вказує пуповина в землі. На рис. 20 «Мої бажання» зображена людина у замкненому просторі, що символізує за словами автора бажання народитися. У процесі аналізу малюнку виявлена залежність автора від процесу народження, зокрема почуття провини за біль матері, її фізичні вади тощо.

У процесі аналізу перинатальної символіки встановлено, що пологи на символічному рівні зображаються як – зламані двері, сходинок, розбите яйце, розв'язування вузлів, розстібання гудзиків, мотиви космічної поглиненості. Символ сходинок має такі значення: сходження, градацію і зв'язок між різними рівнями життя, матеріальний, еволюційний духовний сенс. Здебільшого, число сходинок має символічне значення.

Рис. 16. Я в сім'ї батьків

Рис. 17. Моє народження

Рис. 18. Моє народження

Рис. 19. Що було до мого народження

Рис. 20. Мої бажання

Рис. 21. Н. Мур «Прекрасна баночка»

У АСПП використовуються методи і прийоми в форматі психодинамічної методології, яка передбачає: підпорядкування законам цілісності психічного в єдності свідомого і несвідомого; підкореність процесу АСПП законам позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції на більш високому рівні психічного розвитку суб'єкта; когнітивну спрямованість АСПП; процесуальну діагностику в єдності з корекцією; діалогічну взаємодію психолога з респондентом, що вбудовується у внутрішній порядок психіки та ін. Проходження психокорекційних груп АСПП сприяє розвитку в учасників наступних особистісних характеристик: відкритість поведінки, здатність до саморегуляції та самоконтролю; вміння адаптуватися до непередбачуваних ситуацій; зниження дезадаптивних реакцій (агресивність, тривожність, депресивність), які гальмують саморозвиток майбутнього фахівця, практичного психолога.

Діагностико-корекційний процес АСПП ґрунтується на єдності структурно-семантичного, функційно-інструментального і енергетичного рівнів цілісної психіки в її свідомих і несвідомих виявах. З огляду на те, що несвідоме не підлягає безпосередньому спостереженню, візуалізована репрезентація сприяє його пізнанню шляхом розвитку форм і способів опосередкування засобів глибинного пізнання. Аналіз емпіричного матеріалу доводить латентний, прихований зміст візуалізованої репрезентації і допомагає простежити її вплив на психіку респондента.

Візуалізований символ, у його метафоричності, допускає варіативність у відображенні психічної реальності, тому увага центрувалась на повздовжньому психоаналізі отриманого матеріалу, що виявляє інваріантність та ітеративність смислових чинників. Слідові енграми внутрішньоутробного стану не піддаються вербалізації, проте вони зберігають імпульс вияву назовні зі збереженням у репрезентанта смислових параметрів. Саме таке розуміння перспектив пізнання перинатальної символіки і спонукало дослідну ініціативу здійснення діалогічного психоаналізу процесу репрезентації майбутніх психологів.

Варіативність візуалізації проблем «утробності» архетипно презентують наступні зображення: пуповин, спіралеподібного розвитку дитини, сперматозоїдів тощо. Пізнання майбутнім фахівцем-психологом власних неусвідомлюваних тенденцій відкриває йому перспективи особистісної гармонізації, набуття психологічної рівноваги та глибинно-психологічної компетентності. Перинатальні чинники не є нейтральними для подальшого життя особи через їхній вплив на формування негативних мотивів, що знаходять вияв у тенденціях до «імпотування психіки», «психологічної смерті», «психологічної самодепривації». Все це зумовлює необхідність особистісної психокорекції майбутнього психолога на упередження деструкцій професійної діяльності фахівця та дисфункцій у ставленні до інших людей.

Література:

1. Краткий психологический словарь. Москва, 1985. 431 с.
2. Лапланш Ж. Словарь по психоанализу. Санкт-Петербург, 2010. 751 с.
3. Лейбин В. М. Психоанализ : учебное пособие. Санкт-Петербург, 2008. 592 с.
4. Ранк О. Травма рождения и ее значение для психоанализа. Москва, 2009. 239 с.
5. Фрейд А. Психология Я и защитные механизмы. Москва, 1993. 144 с.
6. Фрейд З. Толкование сновидений. Киев, 1991. 384 с.
7. Фромм Э. Гуманистический психоанализ. Санкт-Петербург, 2002. 544 с.
8. Юнг К. Г. Архетип и символ. Санкт-Петербург, 1991. 210 с.
9. Юнг К. Г. Человек и его символы. Москва, 2013. 352 с.
10. Яценко Т. С. Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції: підготовка психолог-практика: навч. посіб. Київ, 2008. 342 с.
11. Яценко Т. С. Самодепривація психіки та дезадаптація суб'єкта: монографія. Київ, 2015. 280 с.
12. Яценко Т. С. Методология глубинно-коррекционной подготовки психолога. Днепропетровск, 2015. 396 с.

13. Яценко Т. С. Динамика развития глубинной психокоррекции: теория и практика: монографія. Днепропетровск, 2015. 567 с.

Сірик І. В.

Едіпова залежність та її вплив на формування психіки суб'єкта

Статтю присвячено дослідженню впливу едіпової залежності на формування психіки суб'єкта. Розкрито глибинно-психологічні витоки сутності феномену едіпової залежності. Об'єктивовано взаємозв'язок категорії едіпової залежності з системою психологічних захистів (витіснення, заміщення, ідентифікація, інтроєкція, проєкція, перенесення, сублімація), об'єктивними відношеннями. Розкрито взаємозв'язок категорії едіпової залежності з травмивними переживаннями дитинства (2 - 5 років). Описано взаємозв'язок едіпової залежності з формуванням у суб'єкта тенденцій «до психологічної смерті» і «психологічної імпотенції». Встановлено вплив едіпової залежності на формування у суб'єкта як дезадаптаційних тенденцій, так і адаптаційних можливостей.

Представлено діагностико-корекційні результати дослідження впливу едіпової залежності на формування психіки суб'єкта у процесі активного соціально-психологічного пізнання (АСПП) в аспектах послаблення і нівелювання деструктивних тенденцій психіки суб'єкта, залежності від інфантильного досвіду.

Ключові слова: психіка, психічний розвиток, психокорекція, едіпова залежність, внутрішні суперечності психіки, травмивні переживання.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку українського суспільства ставлять перед психологічною наукою нові завдання відносно розвитку практичної психології. Це орієнтує психологічну практику на розкриття індивідуальної неповторності феномену психіки суб'єкта та пізнання глибинно-психологічних механізмів, що детермінують поведінку особистості. Ця стаття присвячена дослідженню глибинних аспектів психіки суб'єкта, зокрема дієвості феномену едіпової залежності. Поза увагою дослідників довгий час залишався глибинно-психологічний ракурс розуміння ролі едіпової залежності у формуванні психіки суб'єкта, що і зумовило актуальність дослідження даної проблеми.

Проблема едіпової залежності вивчається у її взаємозв'язку з поняттям едіпового комплексу, уведеним і розкритим З. Фрейдом в ортодоксальному психоаналізі. Едіпів комплекс – «іманентний несвідомий еротичний потяг дитини до одного з батьків протилежної статі й пов'язане з цим агресивне почуття до іншого, своєї статі» [1, с. 228]. Даний комплекс виявляється під час едіпової фази розвитку суб'єкта, у віці від 2-5 років. Згідно з психоаналізом потреба дитини в любові, захисті, єдності з батьками є позитивною формою едіпового комплексу. Водночас дослідники наголошують на амбівалентності почуттів (любов-ненависть) дитини по відношенню до лібідного об'єкту. Прагнення суб'єкта до єднання з батьком протилежної статі, та водночас відчуття конкурентних відносин та вороже ставлення до батька своєї статі, що є характерним для негативної форми едіпового комплексу [1]. На несвідомому рівні деструктивні аспекти едіпової ситуації впливають на психіку особистості, породжуючи внутрішній конфлікт та актуалізуючи деструктивні тенденції в поведінці.

Аналіз літератури виявив ортодоксально-едіпальний контекст категорії комплексу і його зв'язок з енергією «лібідо» і «мортідо», а також амбівалентним ставленням дитини до батьків і до самої себе. Послідовники З. Фрейда розширили палітру таких чинників, зробивши акцент на комплексі меншовартості (А. Адлер), домінантності об'єктивних відношень (М. Кляйн), пріоритеті травми народження (О. Ранк), просоціальності чинників адаптації (В. Райх), провідній ролі енергії лібідо

(Е. Фромм). Науковці К. Абрахам, Д. Боулбі, Д. Віннікот, Г. Кохут, М. Кляйн, С. Лазар, М. Малер, Р. Фейрберн, А. Фрейд, Х. Гартман, Р. Шпіц, В. Штерн підкреслювали важливість доєдіпового періоду розвитку особи. Даний період розкривається через діадні стосунки в системі «мати – дитина», що зумовлює прив'язаність до матері (Дж. Боулбі). Цей період характеризується опредмеченою амбівалентністю, що першопочатково проектується на груди матері (М. Кляйн), інтроекцією рис батьків (Г. Кохут), тенденцією до утворення об'єктних стосунків між матір'ю і дитиною (Р. Шпіц), провідною роллю материнської турботи, що має вплив на формування психіки дитини (Д. Віннікот), амбівалентністю почуттів до батьків (Р. Фейрберн, А. Фрейд), константністю, незмінністю об'єкту лібідо (Х. Гартман, М. Малер), формуванням образу Я суб'єкта у системі взаємин «мати – дитина» (В. Штерн). Окремі дослідження підкреслюють роль батька як «третього об'єкта» у доєдіпів та едіпів періоди, важливість етапу переходу від діадних стосунків до тріадичних – «батько – дитина – мати» (Е. Абелін, Ф. Грінек, Г. Левальд, Дж. Мендел).

Едіпів комплекс відзначається такими характеристиками: афективність (емотивність), неусвідомлюваність, вплив на психіку в цілісності її підструктур (емоції, поведінка, енергетичне спрямування). Поняття «комплекс», поза побутовим навантаженням, має науково-категорійний зміст, що вказує на зв'язок, сполучення стійких чинників, які мають вияв у тенденціях поведінки. Термін «комплекс» указує на поєднання певних психічних процесів у їх цілісність, відмінну за своїми характеристиками від сукупності елементів. Категорія комплексу підкреслює активність суб'єкта, задану єдиним інтимно значущим інтересом до первинних лібідних об'єктів (батьків), чуттєвий потяг до яких набуває ознак фіксації (усталеності), що вступає в конфлікт з інцестною заборонаю (табу).

На відміну від психоаналітичної теорії, частиною концептуального апарату якої є поняття едіпового комплексу, у психодинамічній теорії розроблюваній академіком НАПН України, Т. С. Яценко описується феномен едіпової залежності. Зазначений феномен дотично висвітлено і в роботах послідовників Т. С. Яценко: І. В. Євтушенко (презентація комплексу Едіпа в міфах), І. В. Калашник (деструктивні наслідки едіпової залежності в тенденції «до психологічної смерті»), О. В. Педченко (заміщення чуттєвого потягу до батька у вірі та в образі Бога), С. Ш. Раджабова (актуалізація процесів ідентифікації (заміщень) в едіпів період), О. О. Святка (актуалізація опорів в едіпів період розвитку суб'єкта), О. Г. Стасько (формування умовних цінностей як форми заміщень первинних лібідних об'єктів тощо).

У межах статті окреслимо визначення поняття «залежність», тлумачення якого у психологічних словниках не є однозначним. Згідно з психоаналітичним словником [139], термін «залежність» означає прагнення покласти на іншого з метою отримання задоволення або адаптації. Також поняття «залежність» пов'язують із підвищеною прив'язаністю дитини до дорослого, надмірним очікування підтримки, допомоги від іншого. У науковій психологічній літературі зазначене вище поняття пов'язують з пошуком оцінки, схвалення, привертання уваги, владою, підкоренні іншому, прагненням до близькості, протесту проти розлучення.

Поняття «залежність» тлумачиться у роботах М. Малер, А. Фрейд, З. Фрейда, Т. С. Яценко та інших. З. Фрейд окреслював значення залежності для задоволення лібідо, формування прив'язаності суб'єкта до лібідних об'єктів. М. Малер пов'язувала зазначене вище поняття з ранніми взаєминами матері та дитини. Згідно з позицією дослідниці, лібідна доступність (належність) матері – у зв'язку з емоційною залежністю дитини – сприяє розвитку вродженого потенціалу дитини. Постфрейдисти термін «залежність» окреслювали як один із аспектів психічного розвитку індивіда та об'єктних відношень. Науковці наголошували, що «незрілість» індивіда зумовлює потребу в об'єкті. А. Фрейд пов'язувала поняття «залежність» з об'єктними відношеннями. Залежність, з одного боку, здійснює нормативний вплив на розвиток

індивіда і переживається ним як потреба в іншому, а з іншої – має руйнівне значення, що передбачає надмірну, невідповідну віковому періоду розвитку суб'єкта потребу в іншому.

У психодинамічній парадигмі сутність феномену едіпової залежності полягає у прагненні суб'єкта до чуттєвого єднання в дитинстві (від 2 до 5 років) з первинними лібідними об'єктами та породжує в нього виникнення амбівалентних почуттів. В едіпів період розвитку суб'єкта формується сімейна тріада «мати-батько-дитина», в емоційному аспекті у дитини спостерігається позитивне ставлення, чуттєве наближення до первинного лібідного об'єкта і дистанціювання відносно іншого. Лібідний об'єкт для дитини пов'язаний із чуттєвою заборонаю (соціум ставить табу на вираження «лібідо»). Енергія «лібідо» (життя, творчості) пов'язана із прагненням суб'єкта до емоційного єднання з батьками. Блокування енергії «лібідо» до первинних лібідних об'єктів породжує омертвіння почуттів (тенденції «до психологічної смерті» та «психологічної імпотенції») і активізацію енергії «мортідо». Виникнення таких тенденцій пов'язане з блокуванням лібідних почуттів суб'єкта до близьких людей, що зумовлює появу амбівалентних почуттів [6]. Згідно з психодинамічною теорією тенденція «до психологічної смерті» на рівні спілкування виражається в виявах «психологічної імпотенції» – руйнування контактів з іншими людьми через заздрощі, неадекватне сприйняття партнера, інтроверсію, відступ від реальності під дією тенденцій заміщення, почуття належності, неповноцінності тощо. Окреслені почуття неприйняття, непотрібності, які були сформовані в період едіпової ситуації розвитку, знаходять своє вираження у деструктивних відносинах з оточуючими людьми в дорослому житті.

Реалізація лібідної енергії пов'язана не лише з сексуальними інстинктами, але із емоційним єднанням дитини з батьками. Така позиція пояснює наближеність до наукових здобутків постаналітиків, які не обмежувались розумінням лише еротично-лібідних стимулів, але й підкреслювали значущість соціальної природи психіки суб'єкта (А. Адлер, В. Райх, Г. Салліван, К. Томпсон, О. Феніхель, К. Г. Юнг). Е. Фромм, зокрема, вбачав сутність «інцесту» у прагненні особи залишатися дитиною, платонічно прив'язаною до первинного лібідного об'єкта, що стимулюється усталеною потребою в захисті і любові. Залежність особи від батьків, прагнення бути ближче до них, отримати схвалення, зберігається впродовж життя суб'єкта. Едіпальна залежність виражається через інтроєктування окремих рис первинних лібідних об'єктів за рахунок процесу ідентифікації (розв'язується травматичний досвід емоційного дистанціювання суб'єкта з первинними лібідними об'єктами), заміщення, перенесення, проєкції, виміщення, через об'єктні відношення. Суб'єкт інтроєктує риси від обох батьків і ті риси, через які він страждав, що пов'язані з мортідними тенденціями. Заміщення табуйованих потягів до первинних лібідних об'єктів у зв'язку з посиленням енергії «лібідо» відбувається в період статевого дозрівання шляхом обрання заміщуючого об'єкту.

Феномен едіпової залежності пов'язаний із захисною системою психіки, де провідною тенденцією є тенденція «від слабкості до сили» і до адаптації. Що виражається у прагненні домінувати над оточуючими, відчувати силу через омертвіння власних почуттів, що дозволяє суб'єкту відчувати себе адаптованим до соціуму. В період переживання едіпової ситуації у дитини спостерігається прагнення бути «на рівних» з батьками, мати можливість домінувати, роз'єднувати батьків (тенденція «до сили»), і водночас бажання бути залежною, улюбленою ними (тенденція «до слабкості») [6]. Неможливість суб'єкта реалізації інцестуозних потягів до батьків може породжувати у нього почуття меншовартості, тенденцію до самопокарання (тенденція «до слабкості»), що супроводжується почуттям агресії, тривоги, пасивності тощо. Витіснення інцестуозних потягів, що зумовлено заборонами соціуму, породжує виникнення у особи внутрішньої суперечності. З одного боку, суб'єкт прагне до

реалізації інцестного притяжіння до лібідного об'єкту, а з іншого – на адаптацію до вимог соціуму (прагнення «до сили»).

Едіпова залежність впливає на формування інстанцій Зверх – Я, Ідеал – Я. Ідентифікація дитини з первинними лібідними об'єктами ідеалізації трансформуються в Я – ідеал, а страх перед покаранням – у почуття провини (Зверх – Я). Принцип задоволення «усікається» шляхом заборон, покарань, обмежень з боку соціуму, дитина отримує досвід «роз'єднання» з лібідним об'єктом. Особа усвідомлює, що задоволення притяжінь (тенденцію «до єднання» з батьками) несе не лише позитивні емоції для неї, але й є першопричиною страждань (тенденція «до роз'єднання» з батьками), адже соціум накладає табу, заборони, обмеження на задоволення її потреб [6]. З одного боку суб'єкт прагне до самостійності, незалежності через від'єднання від батьків, а з іншого – відчуває почуття невпевненості, страху. Прагнення суб'єкта у «єднанні» з лібідним об'єктом, породжує у нього потребу в любові, підтримці, в вияві любові до оточуючих. Тенденція «до роз'єднання» з первинним лібідним об'єктом є травмуючою для психіки особи, і супроводжується дистанціюванням, руйнуванням стосунків з оточуючими.

Досліджуючи зазначені вище тенденції, вагомого значення у розвитку суб'єкта набуває категорія роз'єднання, відділення, відстороненості дитини від значущого об'єкту, що є травмивним для дитини. Травмивні переживання дитинства, відстороненість з боку батьків, відчуття самотності деструктивно впливають на подальше життя особистості. Тому дослідження феномену едіпової залежності у контексті її впливу на формування психіки суб'єкта пояснює увагу до травмивних переживань дитинства (К. Абрахам, О. О. Бодальов, Дж. Боулбі, Ф. Є. Василюк, Д. Віннікот, І. В. Доброгаєва, О. Г. Ковальов, П. Ф. Лесгафт, М. Малер, Л. Ф. Обухова, О. Ранк, Т. М. Титаренко, Г. Фігдор та інші). Термін «переживання» у науковій літературі трактується як «емоційно забарвлений стан і явище дійсності, яке безпосередньо представлене у свідомості суб'єкта і є для нього подією власного життя» [3, с. 270]. Перенесення суб'єктом емоційно навантажених, значущих життєвих ситуацій здійснює травмивний вплив на його психіку. Зазначені Вищенауковці наголошують на взаємозв'язку переживання з психологічною травмою, яка тлумачиться як «глибинне переживання суб'єктом травмивного психологічного досвіду, зумовленого вагомими подіями його життя та ранніми фіксаціями дитячого періоду» [2, с. 590-591]. У психоаналізі виокремлюють поняття «інфантильна травма» – «травма, яка мала місце в період дитинства, й згодом стала причиною розвитку невротичного симптомокомплексу» [4, с. 202]. Передумовами виникнення інфантильної травми є окремі ізольовані переживання (смерть, утрата значущого об'єкта); тривалі переживання, такі як сепарація, тобто відділення дитини від матері у період немовляти; депривація, або брак любові, турботи з боку матері, чи її довготривала фізична відсутність; жорстке домашнє виховання; особливості сімейних взаємостосунків у дитинстві, або гіперопіка чи відчуження з боку батьків; родинна депривація (діти, що виховуються в закладах інтернатного типу). Викладене вище переконує, що існує тісний взаємозв'язок між психологічною травмою, що зумовлена фіксаціями едіпального періоду, та ранніми значущими переживаннями суб'єкта, пов'язаними з особливостями дитячо-батьківських стосунків, специфікою виховання у сім'ї тощо.

У ракурсі теми статті зроблено акцент на впливові травмивних переживань дитинства, що зумовлені вихованням дитини в неповній сім'ї (розлучення, смерть одного із батьків, виховання дитини матір'ю-одиначкою) на формування деструктивних тенденцій психіки. У науковій літературі окреслюється, що діти, батьки яких розлучилися в перші п'ять років їхнього життя, більш травматично сприймають розлучення, ніж суб'єкти, батьки яких розлучилися після завершення едіпової фази розвитку, такі особистості менш схильні до виникнення деструкцій у психіці [5]. «Суперечки між батьками, почуття ревності у боротьбі за дитину, її любов і витікаюча із цього заміна едіпового конфлікту у дітей конфліктом лояльності, часткова «едіпова

ілюзія» з її сексуальними та нарцисичними конфліктами, ускладнені умови подолання едіпової ситуації через різностатеву ідентифікацію, зменшують можливість у дитини подолати травму розлучення, тим самим загострюючи характерні едіпальні конфлікти, що зменшує можливість подолати конфлікти без найменших втрат» [5, с. 99]. Травма переживання дитиною розлучення батьків у едіпів період пов'язана із втратою третього об'єкту (триангуляція), що є необхідним для формування едіпового трикутника («мати-батько-дитина»). Тому, щоб пом'якшити вплив травмивних переживань на особистість дитини, пов'язаних із розлученням з одним із батьків, необхідною умовою є спілкування дитини з обома батьками. Це зумовить зменшення почуття страху, пов'язаного з втратою значимого об'єкта, зменшення почуття образи, почуття провини, агресії, можливість суб'єкта частково зберегти «тріадичні» стосунки, що зменшить розвиток внутрішніх конфліктів, зменшить ризик «фальшивої» ідентифікації (з батьком протилежної статі). Отже, травмивні переживання дитинства, які породжені розлученням батьків, зумовлюють виникнення деструктивних душевних переживань, таких як страх перед втратою значимого об'єкта, почуття образи, гніву, страх перед покаранням, невпевненість у майбутньому тощо.

Травмивні переживання дитинства, які пов'язані з едіповою залежністю, впливають на формування особистісної проблеми суб'єкта. Згідно з психодинамічною теорією, особистісна проблема – «проблема, яку суб'єкт сам не може розв'язати внаслідок неусвідомлюваності її передумов, каузальних аспектів, пов'язаних із внутрішньою, стабілізованою суперечністю» [6, с. 21]. Окреслимо основні характеристики цього поняття: «сутність особистісної проблеми, зазвичай не усвідомлюється суб'єктом або ж розуміється ним частково; адекватне сприйняття проблеми особою виключається внаслідок дії соціально-перцептивних викривлень; ілюзорність бачення; найчастіше людина не розуміє передумов особистісної проблеми, а бачить лише її наслідки, що виражаються у відчуттях тривоги, агресивності, пасивності тощо; каузальний аспект проблеми пов'язаний із перебігом життям суб'єкта, особливо з дитячим періодом» [6, с. 55]. Отже, передумови формування особистісної проблеми суб'єкта пов'язані з інфантильним періодом суб'єкта, ранніми значущими переживаннями дитинства.

Дослідження впливу едіпової залежності на формування психіки суб'єкта, проводилось на матеріалі учасників психокорекційних груп за методом активного соціально-психологічного пізнання (АСПП). Структурно-семантичний аналіз емпіричного матеріалу учасників груп АСПП дозволив виявити глибинно-психологічні детермінанти деструкції поведінки, зумовлених едіповими залежностями: страх самотності, підвищена агресивність, образливість, ревності, заздрощі, почуття провини, тривожності, імпульсивності, пасивності, конкуренції, почуття меншовартості, блокування власного життєвого потенціалу, викривлене сприйняття реальності, тенденції до маніпулювання, руйнування стосунків із партнером, деструктування взаємин із оточенням, недовіра до людей, до їх добрих намірів тощо. Емпіричний матеріал засвідчив схильність психіки до «вимушеного повторення драм дитинства». Об'єктивація і усвідомлення суб'єктом у процесі АСПП деструктивних тенденцій психіки, породжуваних едіповою залежністю, сприяє їх нівелюванню завдяки розширенню самоусвідомлення, яке конкретизує власний внесок у особистісні проблеми. Усвідомлення суб'єктом глибинно-психологічних першопричин особистісної проблеми сприяє подальшому переосмисленню власної поведінки, стосунків із оточуючими, що зумовлює особистісне самозростання, удосконалення засобів самопізнання, що є показником формувального впливу АСПП на його учасників, а саме: гармонізація взаємин з навколишніми, розвиток власного особистісного потенціалу, пробудження інстинкту самозбереження («до життя», «до психологічної сили»), формування конструктивних умовних цінностей, таких як

підтримка, розуміння, схвалення, турбота, любов, довіра, прийняття інших і себе самого, відкритість тощо.

Однак результати дослідження не лише вказують на деструктивний вплив травмивних переживань дитини (розлучення батьків, смерть члена сім'ї та інше) на емотивну силу (потентність) залишкових явищ, що зумовлює їх пріоритети в ситуації «тут і тепер», та адаптаційні можливості суб'єкта. Такого типу «сліди» мають двоїстий формат вияву: а) інфантилізм, почуття провини, амбівалентність почуттів до себе та інших, розвиток тенденцій до «імпотування» взаємин з іншими, «до психологічної смерті», до самопокарання, депресія, ревності, заздрощі, почуття меншовартості, неприйняття себе та інших; б) прагнення наближення до первинного лібідного об'єкта (його заміщень) із сподіванням на отримання любові і заохочень, що стимулює розвиток тенденцій просоціальної самореалізації (мистецтво, спорт, наука, поезія, культура), прагнення вивільнитись від почуття меншовартості, що каталізує сублімаційну активність, ідентифікацію із значущими людьми, що посилює розвиток діловитості, щирості, доброзичливості, відкритості, наполегливості, оптимальність спілкування, реалістичність соціальної перцепції та інше.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні особливостей впливу едіпової залежності та її вияву на формування деструкцій психіки суб'єкта і можливостей їх нівелювання у процесі психокорекції.

Література:

1. Головин С. Ю. Словарь психолога-практика. Минск, 2003. 975 с.
2. Лейбин В. М. Словарь-справочник по психоанализу Санкт-Петербург, 2001. 688 с.
3. Психология: Словарь. Москва, 1990. 494 с.
4. Райкрофт Ч. Критический словарь психоанализа. Санкт-Петербург, 1995. 288 с.
5. Фигдор Г. Дети разведённых родителей: между травмой и надеждой психоаналитическое исследование. Москва, 1995. 376 с.
6. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції: навч. посібник. Київ, 1996. 264 с.

Туз Л. Г.

Роль інтерпретації у процесі психокорекції

Акцент зроблено на інтерпретації у психодинамічному підході. Розкрито специфіку інтерпретації, яка спрямована на дешифрування індивідуально неповторного змісту несвідомої сфери психіки, прояснення глибинних детермінант поведінки суб'єкта та її глибинно-психологічної семантики, що зумовлює корекційний результат.

Ключові слова: глибинні механізми психіки, глибинно-психологічне пізнання, метод активного соціально-психологічного навчання, несвідоме, процесуальна діагностика, психоаналітична інтерпретація, психокорекція, психологічні захисти, самопізнання.

Постановка проблеми. Сучасна кваліфікована психологічна допомога передбачає реалізацію на практиці індивідуального підходу до людини, пізнання її внутрішнього світу, що неможливо здійснити без застосування прийому інтерпретації.

Виклад основного матеріалу. Аналіз науково-психологічних джерел засвідчує стійку увагу науковців до феномену інтерпретації. Попри численні дослідження, присвячені темі психоаналітичної інтерпретації, про яку йтиметься у статті, її категорійний статус на сьогодні залишається невизначеним. Це пов'язано передусім із лінгвістичними труднощами, оскільки переклад робіт З. Фрейда на різні мови нерідко зумовлює неадекватне відтворення його ідей. В основу визначень поняття «інтерпретація» покладено такі характеристики: процесуальність – результативність; інформативність (комунікативність) – перформативність (дія). Окреслюючи категорію

інтерпретації, одні дослідники (П. Рікер, В. Лейбін [4]) звертають увагу передусім на її процесуальність, поступовість побудови і підкреслюють значущість когнітивного аспекту, роботи мислення інтерпретатора. Інші автори (І. Вайнер, Р. Грінсон [1], Б. Карвасарський, Р. Льовенштейн [3]) роблять акцент на результаті інтерпретації, тобто переведенні у свідомість несвідомих змістів психіки. В. Техке, Ч. Райкрофт [6], О. Фільц, Х. Дікманн зосереджуються на її комунікативному аспекті, спрямованості на донесення до свідомості прихованої інформації. М. Гілл, В. Зеленський визначають інтерпретацію як дію аналітика, спрямовану на «переклад» суб'єкту його поведінкового матеріалу на зрозумілу для нього мову. Спільним для усіх концепцій є розуміння інтерпретації як головного інструмента переведення змісту несвідомого у площину свідомості.

Дослідження психоаналітичної інтерпретації представлено у працях А. Адлера, М. Балінта, Л. Бурлачука, Д. Віннікота, М. Гілла, Е. Гловера, Р. Грінсона, А. Жибо, Б. Карвасарського, О. Кернберга, П. Куттера, Г. Левіна, В. Лейбіна, Р. Льовенштейна, Ч. Райкрофта, В. Райха, М. Решетнікова, Дж. Стречі, Ш. Ференці, А. Фрейд, З. Фрейда, К. Юнга, Т. Яценко та інших. Науковці наголошують на важливості інтерпретації у процесі взаємодії психолога і суб'єкта і визначають її як головний інструмент аналізу психологічної продукції. Проте ґрунтовного, системного дослідження інтерпретації, яке дало б змогу глибше розуміти її сутність, а відтак і сприяло її практичному застосуванню в напрямку корекції поведінки суб'єкта, на сьогодні не здійснено. Дотеперішній стан дискусій, що ведуться в наукових колах і стосуються як самого визначення поняття психоаналітичної інтерпретації, так і багатьох пов'язаних із нею аспектів (зміст інтерпретації; види і рівні інтерпретації; її місце серед інших аналітичних процедур; ієрархія різних інтерпретацій (повні і неповні, передчасні і своєчасні); обсяг і характер матеріалу (вербальний чи невербальний), достатнього для побудови інтерпретації; тривалість процесу інтерпретації в часі; момент уведення інтерпретації; її дозування; точність інтерпретації та критерії правильності; співвідношення інтерпретації і навчання, інтерпретації і виховання; позиція аналітика під час інтерпретації (нейтральність чи емоційна включеність); формулювання інтерпретації; її роль у результативності терапії) засвідчує необхідність подальшої розробки цієї теми [7].

Групова психокорекція за методом активного соціально-психологічного пізнання (АСПП), розробленим Т. Яценко в межах психодинамічної теорії, дає змогу здійснювати цілісне дослідження психіки та допомагає у безпосередній практиці пізнання взаємозв'язків свідомого і несвідомого. Відповідно до глибинно-психологічної орієнтації АСПП інтерпретація є невіддільною складовою корекційного процесу [9; 10].

Категорія інтерпретації нині перебуває в царині уваги багатьох наук і є однією з фундаментальних у математиці, фізиці, логіці, ґносеології, медицині, філософії, педагогіці, психології, герменевтиці, семіотиці. Психоаналітична інтерпретація набуває особливої значущості у літературознавстві, де застосовується з метою тлумачення тексту й аналізу едіпової ситуації митця як передумови його творчості (жанр патографії), а також у психіатрії, де допомагає в об'єктивуванні глибинних передумов симптомів. Аналіз інтерпретації в межах різних наук дає підстави систематизувати такі її загальні ознаки: спрямованість на встановлення смислу; забезпечення інтеграційної і пізнавальної функцій; діалогічність як механізм, що покладено в основу її побудови; побудова через співвіднесення даних актуальної ситуації з теоретичними засадами, загальними законами і закономірностями; домінування у процесі інтерпретації когнітивно-рефлексивного аспекту, роботи мислення інтерпретатора; урахування плюральності (множинності) образів або значень. Відмітними характеристиками психоаналітичної інтерпретації є такі: зорієнтованість на дешифрування несвідомого символічного змісту психіки, розкриття каузальних аспектів досліджуваних явищ (джерела яких пов'язані з інфантильним минулим суб'єкта); побудова у ході

багаторівневої, довготривалої діалогічної, з логічною послідовністю аргументації; залежність діагностичної спроможності від професіоналізму психолога [7].

Недостатня диференційованість категорій інтерпретації і розуміння в науковій літературі і наявність очевидного взаємозв'язку між ними зумовлюють потребу їхньої конкретизації. Так, розуміння є психологічною функцією, що притаманна кожному суб'єкту і яку можна розвинути; психоаналітична інтерпретація є мистецтвом, яке потребує володіння відповідною теорією та розвитку практичних навичок. Установлено взаємозв'язок між розумінням та інтерпретацією у психоаналізі: розуміння передбачає здатність аналітика відзначати індивідуальні, ендемічні риси пацієнта, на основі чого вибудовується інтерпретація з урахуванням універсальних закономірностей розвитку психіки, теоретичних засад. Психоаналітична інтерпретація не передбачає привнесення інтерпретатором суб'єктивного бачення [7].

Термін «психоаналітична інтерпретація» визначається як переведення в усвідомлений стан несвідомого змісту джерела, історії, способу або причини певної психічної події (Р. Грінсон [1]); повідомлення аналітика, спрямоване на надання психологічній продукції суб'єкта значення, що розширює або поглиблює те значення, яке надає їй сам суб'єкт (Ч. Райкрофт [6]); вербальна інтервенція аналітика, спрямована на усвідомлення пацієнтом несвідомих аспектів своєї психіки (В. Техке); вербальна участь аналітика, яка зумовлює динамічні зміни (інсайт) пацієнта (Р. Льовенштейн [3]); переклад прихованих і неусвідомлюваних смислів, що продукуються пацієнтом, на зрозумілу і максимально очевидну для нього мову (О. Фільц); допомога в «найменуванні» змісту несвідомого в момент його прагнення прорватися до свідомості («Повний довідник психоаналітика» [5]). Відсутність термінологічної єдності призводить до розпливчастості уявлень про інтерпретацію як аналітичну процедуру, зумовлює труднощі у її практичному використанні і може знецінювати її роль у результативності терапії. Науковці підкреслюють, що інтерпретація, окрім її застосовування в межах аналітичної терапії (забезпечення суб'єкту доступу до прихованого змісту явищ психіки), є методом психоаналітичного дослідження (пошук прихованого змісту мови або вчинків, що в підсумку дає змогу з'ясувати бажання, яке виявляється в усій продукції несвідомого) [2].

На основі аналізу ключових положень теорії З. Фрейда з'ясовано, що в його працях уперше наголошується на необхідності дослідження інфантильних передумов психічних явищ. Інтерпретація окреслюється дослідником як головний інструмент аналізу матеріалу пацієнта, що сприяє переведенню у свідомість детермінант симптому, який виник під впливом витіснення. Інтерпретація в ортодоксальному психоаналізі передбачає встановлення логічних взаємозв'язків у вербальному матеріалі, що об'єктивується у процесі вільного асоціювання [8]. Аналіз літератури, що відображає розвиток техніки інтерпретації у психоаналізі, засвідчує неоднозначність позицій науковців (М. Балінт, Е. Бібрінг, І. Вайнер, Е. Еріксон, М. Кляйн, Ж. Лакан, К. Леві-Стросс, В. Райх, О. Ранк, Г. Салліван, Д. Спенс, Дж. Стречі, Ш. Ференці, А. Фрейд, К. Хорні та інші) щодо багатьох її змістовно-процесуальних аспектів, а також дає змогу констатувати факт відсутності ґрунтового, системного теоретичного дослідження інтерпретації, яке сприяло б розробці питання про критерії її адекватності в аналітичній практиці [2; 5; 7].

Порівняльний аналіз інтерпретації в різних напрямках психології (аналітична, індивідуальна, гуманістична психологія, трансакційний аналіз, психодрама, трансперсональна психологія, гештальт-підхід, символдрама, онтопсихологія, позитивна психотерапія та інші) в індивідуальних і групових формах роботи дає підстави констатувати, що, попри чітке теоретико-методологічне підґрунтя та фундаментальність практичного базису позначених підходів, поза увагою дослідників нерідко залишається цілісне, системне бачення психіки в єдності її свідомих і несвідомих виявів, розуміння її індивідуальної неповторності [7].

Інтерпретація ґрунтується на теоретико-методологічних засадах психодинамічної парадигми, що передбачає єдність структурно-семантичного, функційно-інструментального (практичного) та енергетичного рівнів розуміння цілісної психіки у її свідомих та несвідомих виявах. Це визначає як характер інтерпретації в межах психодинамічного підходу, так і специфіку її здійснення, що ґрунтується на знанні функційних особливостей свідомого і несвідомого у їхніх взаємозв'язках та узгодженості з принципами системного пізнання цілісної психіки суб'єкта. Загалом інтерпретація у форматі АСПП передбачає урахування концептуальних засад психодинамічної теорії; структурних, енергетичних, процесуально-функційних аспектів психіки; цілісності психіки, системної впорядкованості її свідомої і несвідомої сфер; єдності, взаємозв'язку та симультанного злиття свідомого з несвідомим; ітеративності, інваріантності певних характеристик поведінкових виявів; наявності суперечностей психіки (у сукупності вербального і невербального матеріалу); особливостей (гостроти) емоційних реакцій суб'єкта (з огляду на емотивність виявів несвідомого); авторського розуміння символіки і поведінки (феноменологічний підхід); полізначності символіки; її архетипного значення; механізмів символізації (зміщення, згущення, натяк, гіперболізація, мінімізація, локалізація, маскування кількістю, обернена протилежність тощо) [7].

Порівняння процесу інтерпретації в межах психоаналізу і методу АСПП дає підстави ствердити, що в АСПП він, відповідно до вимог позитивної дезінтеграції і вторинної інтеграції на більш високому рівні психічного розвитку, передбачає не лише гнучкість і багаторівневість із метою порційного розширення самосвідомості суб'єкта, але й використання широкої варіативності прийомів (авторські та неавторські малюнки, робота з каменями, ліплення тощо). Ці прийоми не використовуються у психоаналізі, який орієнтується на симптом, – робота в АСПП зорієнтована на психічне здоров'я суб'єкта [7].

Інтерпретації психолога синтезуються з порційністю, багаторівневістю корекційного процесу, необхідністю поступового розширення поля самосвідомості протагоніста, що сприяє створенню підґрунтя для його постгрупової аутопсихокорекції. Інтерпретація передбачає побудову психологом діагностичної гіпотези, з багаторівневою її перевіркою й уточненнями, і вводиться в діагностико-корекційний процес за умови готовності суб'єкта до її сприйняття і розуміння. Інтерпретація передбачає розкриття цілісної картини психіки суб'єкта в її феноменологічній конкретиці та логічній упорядкованості. Це відбувається на основі встановлення психологом асоціативних взаємозв'язків у поведінковому матеріалі протагоніста, що об'єктивує значущість тих чи тих детермінант, які зумовлюють його особистісну проблему. Інтерпретація дає змогу прояснити такі сторони семантики поведінкового матеріалу суб'єкта, які для нього є імпліцитними або ж викривлено ним сприймаються внаслідок дії опорів та психологічних захистів. Останнє є невидимим через суб'єктивну зінтегрованість психіки, що спирається на умовні цінності. Інтерпретація не несе завершеного знання – вона радше відкриває перспективи суб'єкту у здобутті нових знань про себе, які задають перспективу самопізнання та сприяють інтеграційним процесам «Я» на реалістичних засадах. Діагностико-корекційний процес, до системи якого входить і інтерпретація, незмінно зорієнтований на роботу із суб'єктом та надання йому допомоги в розв'язанні особистісної проблеми незалежно від виду роботи.

Інтерпретація в процесі глибинно-психологічного пізнання ґрунтується на рефлексивному мисленні суб'єкта й уможливорює об'єктивування глибинно-психологічних детермінант деструктивних тенденцій його психіки, пов'язаних із фіксаціями інфантильного минулого, що породжують особистісну проблему. Інтерпретація сприяє баченню протагоністом причинно-наслідкових взаємозв'язків, розумінню детермінованості актуальної поведінки характером стосунків із первинними

лібідними об'єктами, її спрямованості на реалізацію «незавершених справ дитинства», що відтягує енергію від реалізації просоціальних намірів. Це дає змогу суб'єкту наблизитися до розуміння внутрішніх детермінант своєї поведінки, які зумовлюють труднощі в самореалізації й адаптації. Адекватність такого розуміння залежить від точності діагностики психолога і визначає успішність психокорекції, що виявляється у прогресивних змінах поведінки, яка переосмислюється у процесі подальшого самоаналізу і самокорекції.

Проведене дослідження дає підстави констатувати, що інтерпретація не збігається з категоріями навчання чи виховання, оскільки її завдання полягає у виявленні системності та логічної впорядкованості психіки, що об'єктивується під час психоаналізу поведінкового матеріалу. Завдяки побудові висновків на власній спонтанній і невимушеній активності суб'єкта інтерпретація дає змогу зменшити психологічний ризик «Я» (а відтак і напругу та захисти), що міг би перешкоджати інтелектуальному опрацюванню матеріалу та виявленню глибинно-психологічних джерел особистісної проблеми. Інтерпретація відповідає принципу об'єктивності, який забезпечується контекстністю й опосередкованістю глибинно-психологічного пізнання.

Аналіз емпіричного матеріалу доводить, що адекватною є інтерпретація, яку суб'єкт приймає, розуміє і використовує як стимул для подальшого самопізнання. На основі аналізу емпіричного матеріалу визначено основні фактори адекватності інтерпретації: діагностична точність інтерпретації; своєчасність її уведення; відповідність різновиду інтерпретації поточному моменту роботи і можливостям пізнання суб'єкта; доступне, обережне («м'яке») формулювання інтерпретації на засадах співпраці психолога і протагоніста. Діагностична спроможність інтерпретації психолога передбачає спонтанність вибору протагоніста і його поведінкової активності загалом, що сприяє встановленню асоціативних взаємозв'язків, які розкривають логіку свідомого та логіку несвідомого в їхній суперечливій єдності. Інтерпретація дає змогу об'єктивувати імпліцитні фактори особистісної проблеми суб'єкта, що породжують внутрішню суперечливість психіки, детерміновану інфантильним досвідом. Експлікування цих факторів можливе через розширення самосвідомості суб'єкта та зниження автоматизованості психологічних захистів, що сприяє зменшенню відступів від реальності і є передумовою ефективності психокорекції. Інтерпретація допомагає розкрити цілісну картину психіки в її інфантильній програмованості та логічній упорядкованості, властивій як сфері свідомого, так і сфері несвідомого, в їхній різноспрямованості. Інтерпретація допомагає в усвідомленні суб'єктом глибинних джерел власної особистісної проблеми на основі переосмислення минулого досвіду, що пов'язано з розвитком соціально-перцептивного інтелекту. Це передбачає розвиток навичок самопізнання, самокорекції, розширення та поглиблення розуміння інфантильної детермінованості особистісної проблеми, що сприяє самоактуалізації, виробленню оптимальної стратегії поведінки у стосунках з іншими людьми [7].

Інтерпретації в АСПП характерні сингулярність, контекстуальність та унікальна неповторність у кожний поточний момент діагностико-корекційного процесу, зорієнтованість на індивідуальність суб'єкта, на його можливості пізнання. Інтерпретація симультанно злита з іншими прийомами і методами АСПП, відповідно до провідних механізмів позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції психіки на більш високому рівні розвитку, яким підпорядкований цілісний процес глибинного пізнання.

Висновки. Аналіз наукових джерел із проблеми інтерпретації засвідчує, з одного боку, її широку репрезентованість у науковій літературі, з іншого – вузькоплановість і непослідовність її дослідження та відсутність у наукових поглядах єдиного підходу щодо багатьох її змістово-процесуальних аспектів. Невизначеність категорійного статусу психоаналітичної інтерпретації та відсутність у неї чіткого теоретичного базису зумовлюють труднощі у її практичному застосуванні, що може знецінювати її роль у

результативності терапії. Психоаналітична інтерпретація є невіддільною складовою процесу глибинно-психологічного пізнання, зорієнтованого на виявлення внутрішніх механізмів цілісної психіки в її спонтанній спрямованості. Аналіз наукових досліджень категорії психоаналітичної інтерпретації дає підстави виокремити такі її загальні характеристики: зорієнтованість на дешифрування і переведення змісту несвідомого у площину свідомості; спрямованість на розкриття каузальних аспектів досліджуваних явищ психіки, пов'язаних з інфантильним минулим суб'єкта; побудова інтерпретації як узагальнювального компонента довготривалої, багаторівневої діалогічної взаємодії психолога із суб'єктом; залежність інтерпретації від діагностичної спроможності психолога в одержанні істотного поведінкового матеріалу, що підлягає дешифруванню через виявлення його усистематизованих характеристик як на рівні свідомого, так і на рівні несвідомого.

Корекційний ефект інтерпретації визначається її особливостями, які задаються психодинамічною теорією і відповідною методологією, що передбачає єдність структурно-семантичного, функційно-інструментального та енергетичного рівнів розуміння цілісної психіки. Інтерпретація в межах методу АСПП, яка спирається на знання функційних особливостей свідомого і несвідомого в їхніх взаємозв'язках та узгодженості з принципами системного пізнання психіки, допомагає розширювати сферу самоусвідомлення суб'єкта згідно з вимогами багаторівневості, порційності через об'єктивування глибинних детермінант його поведінки, пов'язаних з едіпальним періодом розвитку, що сприяє нівелюванню деструктивних тенденцій психіки. Інтерпретація сприяє ретроспективному синтезу актуального досвіду суб'єкта з попередніми надбаннями, задає перспективу самопізнання, сприяє аутопсихокорекції на реалістичних засадах. Інтерпретація не лише несе інформацію, а й відкриває перспективи суб'єкту у здобутті нових рефлексивних особистісно значущих знань, що допомагають у розв'язанні внутрішньої суперечливості психіки. Отже, інтерпретація, яка здійснюється у психодинамічній парадигмі, сприяє узагальненню матеріалу через виявлення ітеративних, інваріантних характеристик поведінки суб'єкта, що уможлиблює об'єктивування семантики її глибинної детермінованості і є важливим фактором адекватності розуміння феномену психічного.

Література:

1. Гринсон Р. Техника и практика психоанализа. Москва, 2003. 478 с.
2. Лапланш Ж. Словарь по психоанализу. Москва, 1996. 623 с.
3. Левенштейн Р. М. Проблема интерпретации. *Антология современного психоанализа*. Москва, 2000. С. 147–156.
4. Лейбин В. М. Словарь-справочник по психоанализу. Санкт-Петербург, 2001. 688 с.
5. Полный справочник психоаналитика / ред. Ю. Ю. Елисеев. М., 2007. 608 с.
6. Райкрофт Ч. Критический словарь психоанализа. Санкт-Петербург, 1995. 250 с.
7. Туз Л. Г. Психоаналітична інтерпретація як засіб корекції поведінки учасників активного соціально-психологічного навчання : дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2010. 363 с.
8. Фрейд З. Методика и техника психоанализа. Минск, 2003. 450 с.
9. Яценко Т. С. Динамика развития глубинной психокоррекции: теория и практика : монография. Днепропетровск, 2015. 567 с.
10. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: навч. посібник. Київ, 2006. 382 с.

Усатенко О. М.
Можливості процесуальної супервізії у професійній підготовці майбутніх практичних психологів

У статті розкрито можливості супервізорства у фаховій підготовці психологів-практиків у процесі глибинної психокорекції. Висвітлено теоретичні підходи до проблеми супервізорства, окреслені його особливості й види в психодинамічній парадигмі, яка ґрунтується на розумінні цілісності психіки в єдності її свідомої і несвідомої сфер. Виявлено, що характерною особливістю супервізорства в ракурсі психодинамічної теорії є її процесуальність, що спирається на відповідну психодіагностику та корекцію. Розкрито об'єктивні й суб'єктивні чинники результативності супервізії глибинно-психологічної корекції.

Ключові слова: супервізорство, психокорекція, психодинамічна теорія, процесуальна діагностика, фахова підготовка.

Постановка проблеми. Явище супервізорської практики все більше входить у повсякденну реальність вітчизняної психології. Відображення цієї проблеми у роботах психологів різних наукових шкіл свідчить про те, що супервізія є невід'ємною частиною професійної підготовки фахівців у системі «людина – людина». Особливе значення супервізії має для професійної підготовки психологів на етапі навчання у закладі вищої освіти.

Поняття супервізії традиційно пов'язують зі сферою психотерапії, де воно розуміється як консультування психотерапевта (супервізованого) більш досвідченим фахівцем (супервізором) безпосередньо у процесі практичної роботи [11, с. 874]. Згідно з тлумаченням, яке наведене в словнику-довіднику з психоаналізу, супервізія – «... це консультаційна практика, обговорення клінічного випадку або його фрагмента, що сприяють професійному навчанню аналітика» [9, с. 574]. Психотерапевтична енциклопедія визначає супервізію як «один з методів підготовки та підвищення кваліфікації в області психотерапії, форму консультування психотерапевта в ході його роботи більш досвідченим фахівцем, спеціально підготовленим колегою, що дозволяє психотерапевту (супервізованому) поглиблено бачити, усвідомлювати, розуміти й аналізувати свої професійні дії і поведінка» [12, с. 609].

О. Ф. Бондаренко пояснює супервізію як спостереження, керівництво «діями зовнішнього контролю, наставництва, супутнє підвищення кваліфікації або дотримання нормативів професійної діяльності психологів і психотерапевтів» [1]. На наш погляд, найбільш повно супервізію визначає С. Гледдінг, який вважає, що це «... інтерактивний, оцінний процес, в якому професійно компетентний фахівець контролює роботу менш досвідченого, з метою підвищення професійних можливостей останнього» [4, с. 72].

М. Н. Певзнер визначає супервізію як професійне консультування з супроводом більш досвідченого фахівця, який виключає формальний контроль і оцінку. При цьому дослідник розглядає супервізію як спосіб створення психологічно комфортних умов для суб'єктів професійної діяльності, а також своєрідне лікування професійних хвороб і виправлення професійних помилок [8].

Подані визначення феномену супервізії підкреслюють його процесуальний, контекстний характер. Відзначається спрямованість супервізії на оптимізацію професійної підготовки майбутніх психологів в напрямку захисту інтересів клієнта. Наведені дефініції мають ряд розбіжностей в змістових акцентах супервізії, що виявляються в орієнтації на клієнта, на психолога, відносинах «клієнт-психолог» або «психолог-супервізор». Переважна більшість наведених вище визначень характеризують супервізію як специфічну форму консультування. У словнику

практичного психолога зазначено, що психологічне консультування є формою «... надання практичної психологічної допомоги шляхом порад і рекомендацій на базі попереднього дослідження проблем, що турбують клієнтів, а також дослідження клієнтів та їх взаємовідносин з оточуючими» [13, с. 160]. А. Маслоу називає консультування процесом «...становлення більш досконалої людини, що потребує «справжнього» навчання» [7, с. 3]. На думку Р. Кочюнаса, консультування – це «... сукупність процедур, спрямованих на допомогу людині у вирішенні проблем і прийнятті рішень щодо професійної кар'єри, шлюбу, сім'ї, вдосконалення особистості і міжособистісних відносин» [5, с. 3].

Спільним для цих процесів є те, що до обов'язків консультанта, як і супервізора, відноситься забезпечення психологічної захищеності клієнта, створення атмосфери довіри, підтримки. Однак ситуація супервізії під наглядом фахівця може викликати у супервізованого відчуття надмірної напруги. На відміну від супервізії, завдання консультанта полягає у вирішенні проблемної ситуації клієнта, а супервізорорієнтований на контекстне навчання супервізованого у ході надання психологічної допомоги індивіду.

Б. Уортон зазначає, що супервізія спрямована на розвиток у психолога-початківця власного стилю роботи у процесі професійного становлення [14]. За таких умов, супервізор несе відповідальність за полегшення процесу професійного навчання, поглиблення знань і набуття досвіду психологом-початківцем. Супервізор тримає в полі зору не тільки професійну взаємодію супервізованого з клієнтом, але і психоемоційний стан останнього, що вимагає від фахівця високого рівня майстерності. С. Гледдінг констатує, що «супервізія», як і консультування, сприяє самопізнанню, однак характеризується більш стійкою спрямованістю на професійне, ніж на особистісне зростання» [4, с. 73]. Водночас супервізор значною мірою діє як консультант, орієнтований на особистість майбутнього психолога, полегшує йому процес самопізнання і допомагає виявити особистісні проблеми («сліпі плями»), набутти власний стиль роботи, визначити шляхи професійного розвитку. Фактично супервізія є специфічним прийомом професійної підготовки, який поєднує риси навчання і консультування.

Дидактичний аспект розглянутого поняття полягає в тому, що супервізорські відносини спрямовані на поліпшення професійного функціонування супервізованого і відстеження якості надання психологічної допомоги. Б. Д. Карвасарський [12] відносить супервізію до активних методів професійної підготовки, що забезпечує можливість набуття супервізованим досвіду практичної роботи, поглиблення розуміння методологічного аспекту професійної діяльності. Особливе значення у цьому процесі вчений надавав отриманню супервізованим зворотного зв'язку від супервізора, що сприяє розвитку рефлексії власних професійних дій.

С. Гледдінг [4], досліджуючи можливості супервізії у професійній підготовці психологів, зазначає, що проведення супервізії можливе лише за умови оволодіння початківцем психологом певним рівнем теоретичних і практичних знань. Взаємовідносини між супервізованим психологом і супервізором носять інший характер, ніж у процесі навчання між учителем і учнем. Однак, за твердженням автора, продуктивним для майбутніх психологів-початківців є підхід, де супервізор виступає у ролі вчителя і забезпечує авторитарну, дидактичну позицію. В останньому випадку супервізор може бути або опонентом, або наставником.

Супервізія є цілісним процесом, в якому вчені (Р. Кочюнас, М. Н. Певзнер, П. Ховкінс та ін.) виокремлюють наступні компоненти: освітні (розвиток умінь, розуміння і здібностей супервізованого), підтримуючі (можливість отримання об'єктивного погляду на ситуацію професійної взаємодії), направляючі (відповідність роботи етичним стандартам). Всі ці компоненти взаємопов'язані та взаємодоповнювані.

Огляд останніх наукових досліджень, присвячених супервізії, показує, що вчені розглядають супервізію як специфічний метод навчання психологів-початківців (В. Д. Булюбаш, Р. Р. Грінсон, Д. Джейкобс, Б. Д. Карвасарський, М. Кокс, Х. Спотніц, П. Ховкінс та ін.), альтернативу особистісного аналізу (С. Зонненберг, С. Лазар, Р. Урсано), засіб підвищення професійної майстерності і кваліфікації досвідчених фахівців (С. Гледдінг, Р. Кочюнас, К. Краутер, А. Менегетті), засіб попередження професійного «вигорання» (С. О. Кулаков, П. Ховкінс). С. Гледдінг, С. Зонненберг, К. Краутер, С. Лазар, А. Менегетті, Р. Урсано стверджують, що супервізія є методом, що сприяє підвищенню якості роботи і початківців, і досвідчених психологів-практиків. Цей метод є необхідною складовою їх професійного розвитку. Нам близька позиція С. Гледдінга, який підкреслює необхідність проходження фахівцями супервізії для успішного оволодіння новими техніками та набуття теоретичного та практичного досвіду, який неможливо отримати шляхом передачі «готових» (теоретичних) знань.

Згідно з дослідженнями Д. Вінера, Р. Майзена і Д. Дакхема [2], до завдань супервізора відносяться полегшення професійної роботи психолога і збагачення його теоретичними знаннями, контроль за динамікою супервізорських відносин та ступеня компетентності психолога-практика, дотримання ним етичних правил, оцінка ступеня професійної кваліфікації психолога у разі, коли супервізії піддається студент.

С. О. Кулаков, М. Пеньковська, Р. Урсано, П. Ховкінс, Р. Шохет та інші вчені розглядають супервізію як засіб психопрофілактики та подолання синдрому професійного «вигорання», передумови виникнення якого вже є в системі уявлень про більшість «допоміжних» професій і в особистісних характеристиках тих, хто обирає ці професії» [19, с. 47]. До факторів, що зумовлюють психічне вигорання, відносяться: робота без можливості подальшого навчання та професійного вдосконалення, відсутність можливості і бажання узагальнювати і передавати свій досвід; незадоволеність професією, заснована на усвідомленні неправильного вибору, невідповідності своїх здібностей вимогам професії, результативності своєї праці тощо [9].

Відсутність можливостей професійного самовдосконалення може призвести до виникнення синдрому «вигорання», при якому не використовуються можливості подальшого саморозвитку і професійного вдосконалення. Так, П. Ховкінс і Р. Шохет констатують, що брак супервізорської допомоги зумовлює виникнення таких якостей, як байдужість, відгородженість, черствість, відчуття спустошеності. Дослідники відзначають, що супервізія професійної роботи дозволяє запобігти виникненню невдоволення професією, пробуджує віру в свої здібності, що підвищує результативність діяльності. Отже, ефективність професійної взаємодії пов'язана з особистісним потенціалом спеціаліста. Тому вважаємо за необхідне проходження майбутніми фахівцями особистісної психокорекції глибинно-психологічного напрямку, що передбачає пізнання психіки суб'єкта з урахуванням свідомої і несвідомої її сфер. За таких умов впровадження супервізії сприяє об'єктивуванню впливу невідкоригованості психолога на характер його професійної взаємодії, а також поглибленню професійної рефлексії і впровадження професійно виправданих прийомів глибинно-корекційної роботи. Таким чином, проходження супервізії психологами-практиками сприяє підвищенню їх професійної компетентності завдяки розвитку можливості об'єктивно рефлексувати результати своєї роботи.

У лекціях зі «Вступу до психоаналізу» З. Фрейд акцентував увагу на труднощі викладання психоаналізу і навчання цим методом, відзначаючи, що «психоаналізом опановують насамперед на собі під час дослідження своєї особистості» [18, с. 11]. В цих умовах важливо «на своєму Я відчуті дію аналізу, тоді можна перейняти від іншого техніку цього методу у всіх його тонкощах» [18, с. 12]. Таким чином, З. Фрейд прийшов до висновку про необхідність проходження самоаналізу для професійного становлення майбутніх аналітиків з метою самопізнання і практичного оволодіння

технікою психоаналізу, що сприятиме глибшому оволодінню теоретико-методологічними основами методу.

С. О. Кулаков вважає, що супервізія подібна терапії «не тому, що супервізор проводить терапію, а тому, що терапевт проводить супервізію» [6, с. 32], оскільки особистісні і професійні особливості терапевта переносяться на супервізора, а до супервізії висуваються вимоги, як до терапії. Зокрема, супервізор з особливою увагою ставиться до переживань внутрішніх проблем і динаміки міжособистісної взаємодії з клієнтом. Представники аналітичної терапії Дж. Вінер, Дж. Дакхем, Р. Майзен зосереджуються на невіддільності аналізу та супервізії, відзначаючи, що «супервізія не може розглядатися як певна відокремлена діяльність, а лише як його (аналізу) складова частина» [2, с. 23]. Останнє твердження припускає розгляд супервізії з позиції внутрішнього процесу, невіддільного від аналізу, що частково може бути розкрито через співвідношення професійних і особистісних якостей аналітика, оскільки професійні якості формуються на основі особистісних, які, в свою чергу, розвиваються в ході особистісного аналізу. Зазначимо, що професійні якості супервізованого розвиваються в аналізі, як і особистісні – у процесі супервізії.

Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що супервізія є активним методом практично орієнтованої професійної підготовки. Він максимально наближений до реальної моделі майбутньої професійної діяльності психолога-практика з її проблематикою і ситуаціями (відтворення предметного і соціального контекстів майбутньої професійної діяльності). Останнє вимагає від фахівця здатності взаємодіяти в плінній ситуації «тут і тепер», що може супроводжуватися артефактами в міжособистісній взаємодії в умовах актуалізації власних неусвідомлюваних деструкцій. Дослідження впливу особистісного досвіду супервізованого на успішність супервізії здійснюється у психоаналізі, який враховує несвідомі фактори формування психіки та їх вплив на поведінку суб'єкта, що виявляється в аналізі супервізором явищ перенесення і контрперенесення в процесі роботи над певним випадком.

Особливе значення дослідження проблеми супервізії набуває у науковій школі глибинної психокорекції Т. С. Яценко, яка розробляє теоретико-методологічні основи професійної підготовки практичних психологів. Психодинамічна теорія, з позицій методології, є єдністю теоретичних та інструментальних аспектів психологічної практики. Теоретичний аспект психодинамічного підходу реалізується у цілісному розумінні психіки. Метою глибинно-психологічної корекції є гармонізація особистості учасників глибинної психокорекції, що ґрунтується на усвідомленні внутрішніх суперечностей психіки, в аспекті реалістичності намірів, цілей і шляхів їх досягнення.

Психодинамічна теорія припускає специфічну форму діагностики, яка ґрунтується на діалогічній взаємодії психолога та учасника групового процесу, що дозволяє втілити принципи позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції психіки на більш високому рівні розвитку. Процесуальна діагностика припускає певну автономію і одночасно незавершеність будь-якого вияву взаємодії психолога і аналізанда. Автономія виявляється в набутті підвищеної значущості висловлювання протагоніста і його аналізу в контексті глибинно-психологічної його інформативності. У таких умовах психолог, хоч і враховує семантику попереднього матеріалу, вибудовує власну репліку у відповідності зі змістом останнього комунікату, що часто задає «новий напрямок» діагностико-корекційного процесу. Супервізор має можливість проаналізувати здатність професіонала об'єктивувати внутрішні суперечності особистості, долати її опори і працювати з психологічними захистами.

Супервізія в психодинамічному підході визначається як «...прийом психокорекційної підготовки психолога-практика, що сприяє його професійному вдосконаленню шляхом аналізу власних професійних дій під впливом інформації об'єктивного спостереження» [21, с. 182]. Ми виходимо з припущення, що супервізія психокорекційного процесу є одним із засобів, що стоять над конкретними

діагностико-корекційними прийомами і може сприяти професійному становленню майбутніх психологів-практиків, розвитку їх рефлексії.

Для більш повного розуміння особливостей супервізії у психодинамічній теорії порівнюємо її з супервізією в психоаналітичному ракурсі. Можна вказати на наступні спільні для них риси: взаємозв'язок особистісного та теоретичного аспектів професійної підготовки; врахування у процесі несвідомих чинників формування психіки, що передбачає цілісність пізнання свідомої і несвідомої сфер психіки у їх взаємозв'язках; необхідність проходження аналітиками особистісного аналізу попереджає вплив неусвідомлюваних проблем на професійну взаємодію, а також сприяє розвитку необхідних професійно значущих особистісних якостей; об'єктивування і нівелювання у процесі супервізії опорів і контрперенесень супервізованого. Водночас, психоаналіз орієнтується на нівелювання хворобливих виявів, в той час як глибинна психокорекція спрямована на психічне здоров'я, і здійснюється шляхом виявлення і корекції глибинних детермінант його порушення.

Проведення супервізії в межах психодинамічної теорії передбачає оволодіння її методологією і супервізованим психологом, і супервізором, що відображають наступні критерії [15]:

- розуміння психодинамічної теорії та відповідної методології;
- розуміння супервізованим психологом функціональних особливостей несвідомої сфери психіки в її взаємозв'язку з свідомим;
- забезпечення супервізованим процесів позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції психіки суб'єкта на більш високому рівні її розвитку;
- вміння супервізованого здійснювати діагностично-корекційний діалог і розуміти палітру діагностичних гіпотез, серед яких визначається провідна;
- ослаблення (нівелювання) психологом опорів протагоніста у процесі діагностико-корекційної роботи.

Таким чином, супервізія в психодинамічній парадигмі ґрунтується на феноменологічному підході, що дозволяє об'єктивувати індивідуальну неповторність психіки суб'єкта з особливостями внутрішньої детермінованості його поведінки. Розуміння особистісної проблеми супервізованим психологом включає знання психічних захистів, їх системності в єдності базальних і ситуативних форм функціонування [16]. У полі зору супервізії потрапляють знання і вміння психолога розуміти функціональний ракурс діагностико-корекційного процесу механізмів позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції на більш високому рівні розвитку психіки. У процесі супервізії фахівець звертає увагу на можливості супервізованого послаблювати ілюзорні уявлення, на яких ґрунтується суб'єктивна інтеграція індивідом власної поведінки.

Особливості діагностико-корекційного процесу у психодинамічному підході зумовили виокремлення такого виду супервізії, як процесуальна супервізія. Процесуальний характер супервізії оптимально відповідає особливостям психокорекційної роботи психолога і полягає в оцінці здатності психолога діяти в поточній ситуації «тут і тепер». Процесуальність супервізії відповідає специфіці глибинного пізнання, що ґрунтується на функціональних особливостях несвідомого в його взаємозв'язках зі свідомим. Останнє вимагає від психолога забезпечення такої організації діагностико-корекційного процесу, яка максимально відкривала б перспективи глибинного пізнання на тлі нівелювання психологічних опорів. Достовірний матеріал для пізнання глибинних детермінант поведінки можна отримати за умови забезпечення у психокорекційній групі спонтанної невимушеності поведінки її учасників за відсутності заздалегідь заданих алгоритмів поведінки. Таким чином, у супервізії глибинної психокорекції необхідно враховувати принципи спонтанності та невимушеності пізнання, що передбачає здійснення супервізії безпосередньо «живого» діагностико-корекційного процесу, а не його заочного подання.

Процесуальна супервізія є найбільш професійно доцільною включеною формою роботи. Перевагою такої супервізії є можливість супервізора безпосередньо спостерігати за діагностико-корекційною роботою супервізованого і, при необхідності, включатися в психокорекційний процес, ілюструючи професійно більш виправдану поведінку та її результативність, що сприяє пізнанню супервізованим професійно показових форм поведінки спеціаліста-психолога. Супервізор може включатися в хід роботи в разі виникнення труднощів психолога при веденні діагностико-корекційного процесу або появі загрози психологічній захищеності протагоніста, що порушує позитивність особистісної дезінтеграції. Такі прийоми виправдані враховують неповторність поточного моменту. Крім того, важливо враховувати, що учасниками глибинної психокорекції є майбутні психологи, і такі «зашумлення» діагностико-корекційного процесу послаблюються їх власним професійним інтересом. Супервізор аналізує динаміку професійного взаємодії і при необхідності окреслює внутрішні детермінанти труднощів професійної діяльності супервізованого, що деструктують перспективи професійного становлення майбутнього психолога, розвиток рефлексивних здібностей і розширення меж свідомості.

У науковій літературі виокремлено рівні супервізії: початковий (базовий) та професійний (сертифікований) рівень [6], що залежить від професійної підготовки психолога. Супервізія першого (базового) рівня є допомогою і наданням порад більш кваліфікованого фахівця початкуючому психологу (студенту). Така супервізія націлена на підвищення його професіоналізму і впевненості, розвиток необхідних особистісно-професійних якостей, це наставництво під час вибору напрямку і стилю роботи. Супервізія другого (професійного) рівня є формою підвищення кваліфікації психологів-практиків з використанням корекції стилю їх роботи. Оскільки практикуючі психологи потребують аналізу якості їх роботи більш кваліфікованим фахівцем і зворотного зв'язку, супервізія цього рівня включає переважно обговорення труднощів і помилок у проведенні психокорекції та рекомендації щодо їх усунення. Під час аналізу емпіричного матеріалу супервізій діагностико-корекційної роботи майбутніх психологів-практиків та практикуючих психологів було встановлено, що на ефективність діагностико-корекційної роботи впливає особистісна відкоригованість супервізованого психолога і володіння ним відповідною методологією. Виокремлення базового та професійного рівнів супервізії досить умовне і пов'язане зі здатністю супервізованого психолога проводити психоаналітичний сеанс без особистісного залучення.

Досвід здійснення глибинної психокорекції дозволяє виокремити етапи професіоналізму [15]. Перший етап – проходження студентом груп глибинної психокорекції (в якості учасника) з метою особистісної психокорекції, що сприяє розвитку навичок самопізнання, емпатії, сенситивності, рефлексії, здатності децентрувати увагу з власної особистості на учасників групи, досягненню високого рівня самоусвідомлення (можливість кваліфіковано наближатися до пізнання глибин власного Я), вміння перетворювати себе на об'єкт дослідження. Наступний етап пов'язаний з корекцією і аналізом суб'єктом власної поведінки, що зумовлено деструктивним впливом особистісних проблем на міжособистісну взаємодію. Майбутній психолог у групі набуває психологічну захищеність, що полягає у можливості усвідомити і послабити дію власних автоматизованих способів захисту, зменшити частоту і вираженість соціально-перцептивних викривлень реальності. Для успішного оволодіння основами практичної психології важливим є розуміння глибинно-психологічної теорії, що передбачає цілісне пізнання психіки в структурно-функціональному аспекті.

Третій етап – супервізія як засіб професійного вдосконалення. Цей етап необхідний, насамперед, психологам-початківцям. Як свідчить досвід проведення супервізії зі студентами, застосування її елементів у навчальному процесі сприяє

поглибленому розумінню ними взаємозв'язку між теорією та методологією глибинної психокорекції. У процесі супервізії розкривається специфіка використовуваних в глибинній психокорекції методик, відбувається засвоєння студентами інструментальних аспектів корекційної роботи. Супервізія діагностико-корекційного процесу передбачає обов'язкове врахування глибинно-психологічних передумов формування психіки особистості, що сприяє оволодінню майбутніми психологами професійними вміннями і навичками.

Таким чином, теоретичний аналіз і практика підготовки студентів-психологів до майбутньої професійної діяльності показують, що проходження супервізії сприяє розвитку фахової саморефлексії, цьому передують оволодіння методологічними основами психокорекційної практики, досвід психокорекції власної особистості, засвоєння певного рівня інструментальних навичок особистісно-корекційної роботи. Особливу продуктивність у глибинній психокорекції засвідчила процесуальна супервізія, яка ґрунтується на процесуальності психодіагностики (єдності діагностики і корекції) та інтегрується з методологічними передумовами глибинно-психологічного пізнання психіки в її цілісності.

Література:

1. Бондаренко А. Ф. Психологическая помощь: теория и практика. Москва, 2001. 336 с.
2. Винер Дж. Введение: размышления по поводу супервизии. *Супервизия супервизора: практика в поиске теории*. Москва, 2006. С. 15 – 37.
3. Глузман А. В., Яценко Т. С. Методология глубинно-коррекционной подготовки психолога. Днепропетровск, 2015. 396 с.
4. Глэддинг С. Психологическое консультирование. Санкт-Петербург, 2002. 736 с.
5. Кочюнас Р. Основы психологического консультирования. Москва, 1999. 240 с.
6. Кулаков С. А. Лечебные аспекты супервизии (исследование единичного случая). *Психодрама и современная психотерапия*. Киев, 2005. № 4. С. 31-41.
7. Маслоу А. Психология бытия. Киев, 1997. 211 с.
8. Научно-методическое сопровождение персонала школы: педагогическое консультирование и супервизия: монография / под ред. М. Н. Певзнера, О. М. Зайченко. Великий Новгород, 2002. 316 с.
9. Осипова А. А. Общая психокоррекция. Москва, 2004. 512 с.
10. Полянничко Е. Н., Галушко Л. Я., Дметерко Н. В., Евтушенко И. В., Максименко Е. Г., Педченко А. В., Туз Л. Г., Усатенко О. Н., Яценко Т. С. Психодинамическая теория: методология и научно-практические результаты. *Психотерапия*. 2012. № 10 (18). С. 81-91.
11. Психологическая энциклопедия. Санкт-Петербург, 2006. 1876 с.
12. Психотерапевтическая энциклопедия. Санкт-Петербург, 2002. 1024 с.
13. Словарь практического психолога. Минск, 1997. 800 с.
14. Уортон Б. Супервизия в аналитическом обучении. *Супервизия супервизора: практика в поиске теории*. Москва, 2006. С. 129-152.
15. Усатенко О. Н. Развитие саморефлексии в процессе профессиональной подготовки будущих практических психологов. Симферополь, 2013. 294 с.
16. Усатенко О. Н. Личностная проблема субъекта с позиции психодинамического подхода. *Black Sea Scientific Journal of Academic Research*. Tbilisi, 2014. November, 2014. Volume 18. ISSUE 11. P. 51-54.
17. Усатенко О. Н. Структурно-семантический анализ диагностико-коррекционного диалога как разновидность супервизии. *Black Sea Scientific Journal of Academic Research*. Tbilisi, 2014. November-december. 2014. Volume 05 ISSUE 06. P. 48-53.
18. Фрейд З. Введение в психоанализ: лекции. Санкт-Петербург, 2007. 480 с.
19. Ховкинс П. Супервизия. Индивидуальный, групповой и организационный подходы. Санкт-Петербург, 2002. 352 с.

20. Яценко Т. С. Глибинна психокорекція та упередження психічного вигорання. Київ, 2008. 176 с.
21. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: навч. посіб. Київ, 2006. 382 с.
22. Яценко Т. С. Психодинамическая интерпретация комплекса тематических психорисунков (глубинно-психологический аспект). Москва, 2000. 194 с.

Франчук О. Ю.

Діалог у глибинній корекції майбутнього психолога

У статті «Діалог у глибинній корекції майбутнього психолога» зацентовано увагу на необхідності володіння психологом методологічними основами психодинамічної парадигми, які є необхідними для забезпечення професійного рівня ведення діагностико-корекційного діалогу, що включає емотивне «оживлення» опрідметненого самопрезентанта та набуття ним функцій посередника в глибинному пізнанні психіки. Розкривається діагностико-корекційна сутність діалогічної взаємодії в процесі активного соціально-психологічного пізнання, що синтезує принцип позиції психолога і респондента, а саме: «незлиттєвість-нероздільність».

Ключові слова: активне соціально-психологічне пізнання, візуалізований самопрезентант (опрідметнена модель), діалог, діалогічна взаємодія, діагностико-корекційний процес, несвідоме, свідоме, принцип додатковості, цілісність психіки.

Постановка проблеми. Неопсихологічні пошуки зумовили проблему предмету психологічних досліджень – цілісність психічного та метод глибинного пізнання, які незмінно пов'язані з діалогічною взаємодією, а саме: з «незлиттєвістю» та «нероздільністю» позицій психолога та респондента.

Виклад основного матеріалу. У основу дослідження покладено психодинамічну теорію, розроблену академіком НАПН України Т. С. Яценко [2, 3, 4], яка ґрунтується на розумінні цілісності психіки суб'єкта, що зумовлює єдність діагностики й корекції в процесі активного соціально-психологічного пізнання; методологію діагностико-корекційного процесу, яка враховує принцип «невід'ємності свідомого й несвідомого» та принцип «із іншого» відповідно до законів позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції психіки на більш високому рівні психічного розвитку суб'єкта.

У рамках досліджуваної нами теми, в форматі психодинамічної парадигми, – діалог виступає основою групової взаємодії активного соціально-психологічного пізнання психіки в її цілісності. При застосуванні в групі АСПП, зокрема таких його методів, як *психодрама*, *аналіз комплексу тематичних психомалюнків*, *робота з неавторськими малюнками*, *пісочниці*, *метафоричних інтерактивних карток*, враховуються динамічні характеристики психіки, що дозволяє психологу задавати динаміку діалогу адекватно феномену психіки протагоніста. При цьому попередній комунікат зумовлює наступний крок у просуванні (разом з протагоністом) до глибин індивідуально-неповторної психіки. Відсутність динаміки у діалозі може бути зумовлена однозначним трактуванням висловлювань, що призводить до абсолютизації статичності, що є небажаним. Особливо це помітно при тестовій інтерпретації малюнків, за якої діалог не відіграє істотної ролі. При тестовому підході до інтерпретації візуальної продукції передбачаються стандартизовані форми тлумачення символу та відсутність діалогу з автором: не враховується бачення образу самим суб'єктом, а значить, малюнок не використовується для пізнання глибинних передумов особистісної проблематики суб'єкта.

Психокорекційний діалог спрямований на надання допомоги суб'єкту у рефлексії його особистісної проблеми. Усвідомлення проблеми потребує від протагоніста власної дії, що виражається в акті рефлексивної комунікації, каталізація якої здійснюється психологом, результатом чого є виявлення внутрішньої суперечності психіки.

Психодинамічна теорія передбачає спрямовання усієї *діагностико-корекційної процедури* на гармонізацію свідомого і несвідомого, реалізується лише через діалог в системі П.↔Р. Передумовою його ефективності є спонтанність поведінки, у межах внутрішньо стимульованого структурування діалогічної взаємодії. Засадними моментами ефективності психокорекції є володіння ведучим групи АСПП теоретичними та методологічними знаннями як і інструментарієм професійної роботи, що сприяє точності діагностики і її багаторівневості в єдності з психокорекцією, та оптимізує діалог [4].

Психокорекційна робота АСПП *неможлива без діалогу*: глибинні аспекти піддаються пізнанню лише *за участі самої особи у діалогічній взаємодії з психологом*. Символічно-образні та невербальні вияви психіки виступають при цьому посередниками вказаного процесу за умов їх «оживлення» (емотивне наповнення) в діалогічній взаємодії. Аналіз емпірики засвідчує професійність ведення психологом діалогу. За таких умов вербальні і невербальні аспекти самопрезентації (вираження психіки респондента) набувають рівнозначності. Впродовж всього аналізу психолог апелює до тих чи інших елементів, що дає змогу виводити логічні зв'язки між образною продукцією, представленою за різними темами. Важливо вміти виокремлювати тенденції до повторення істотного психологічного змісту в більшості малюнків і такого змісту, що може виражатись багатьма образами. В контексті вищесказаного, важливим є вміння *діагностично та діалогічно точно ставити запитання*, що сприяють об'єктивуванню глибинно-психологічних цінностей суб'єкта, та їх ролі в структуруванні комунікативної взаємодії з людьми [1; 2]. Оскільки логіка несвідомого перебуває поза сферою свідомості автора малюнку, то для її виявлення важливим є цілісний аналіз емпіричного матеріалу, отриманого в діалогічній взаємодії з учасником психокорекційної групи.

Це дає підстави констатувати, що в психодинамічній парадигмі теорія і практика єдині, а метод АСПП процесуально презентує психодинамічну методологію в дії. У психодинамічному підході акцентується увага на феномені психіки особи, а не на матеріалізованих аспектах та засобах її пізнання. Діалог в цьому глибинно-корекційному процесі є визначальним і структурується (виходячи з феномену психіки суб'єкта) у напрямі поступового та багаторівневого просування до прояснення глибинних витоків особистісної проблеми учасника АСПП. Значущості набуває форма та міра інформації, що представляється. Набір певної кількості індивідуально-неповторного фактажу поведінки у діалозі створює підґрунтя для доказовості інтерпретацій і гіпотез психолога, що має вияв в статистиці та динаміці повторюваного поведінкового матеріалу. При цьому діалог є багатофункціональним, а саме: **інформаційна функція** полягає у накопиченні необхідного для діагностичних висновків матеріалу; **діагностико-уточнювальна** (підтверджувальна) сприяє психологу вибудувати гіпотези відносно проблематики протагоніста; **розвивальна функція** розгортає у просторі і часі фіксовану подію; **діагностико-корекційна** – допомагає збагнути роз'яснювати латентні мотиви та глибинні витoki його проблемної поведінки, що слугує підґрунтям для прогресивних змін [3].

Діалогічна взаємодія спонтанно каталізується емотивністю, що задається несвідомою сферою протагоніста та залежить від точності діагностики здійснюваної психологом. Безпосередньому психокорекційному діалогу може передувати розповідь протагоніста про сутність психологічних проблем, які наразі турбують його.

Необхідною складовою діалогу є запитання, які каталізують розгорнуту бесіду, тобто дозволяють протагоністу здійснювати вибір у використанні комунікатив, представленні інформації та структуруванні розповіді. Твердження (аналітико-корекційний коментар) застосовується лише тоді, коли у процесі діалогу виокремлена достатня кількість доказового (в першу чергу, для протагоніста), поведінкового матеріалу для інтерпретаційних висновків. Адже, мета психокорекційного діалогу – не лише діагностувати проблему, а насамперед посприяти усвідомленню її самим протагоністом. За таких обставин, не є помічником жорстка формалізованість запитань, яка нівелює індивідуальну неповторність психіки суб'єкта, а сам діалог втрачає цікавість для нього та актуалізує опори. У психодинамічному підході запитання психолога максимально адаптуються до індивідуальної неповторності протагоніста, у процесі діалогу відбувається аналіз та синтез свідомих і несвідомих аспектів його психіки [2]. У психодинамічному підході акцентується увага на самому респонденті, його психіці, а не на матеріалізованих аспектах та засобах її пізнання. Тому *діалог з респондентом є визначальним прийомом АСПП*, який структурується, виходячи з феномену психіки суб'єкта, у напрямі поступового та багаторівневого просування до прояснення глибинних витоків особистісної проблеми. Це дозволяє здійснювати точність діагностики, яка процесуально узгоджується з відчуттям протагоніста, дбає про форму та міру представлення інформації. Набір певної кількості індивідуально-неповторного поведінкового фактажу у діалозі створює підґрунтя для доказовості інтерпретацій і гіпотез психолога, що дозволяє протагоністу виявляти інфантильну ітеративність у динаміці повторюваного поведінкового матеріалу.

Так, наприклад, саме завдяки діалогу в процесі аналізу комплексу тематичних малюнків психологічний зміст самосприйняття малюнку вербалізується автором, а психолог в своїй інтерпретації має змогу цілісно спиратися на вербально-невербальний емпіричний матеріал, з метою пізнання його системного упорядкування, як і логіки несвідомого, в порівнянні з логікою свідомого. Під час психоаналізу вербальна й малюнкова продукції набувають рівноправності. Впродовж усього аналізу психолог апелює до тих чи інших елементів малюнків, що дає змогу виводити логічні зв'язки між образною продукцією, представленою за різними темами. Важливо вміти виокремлювати тенденції до повторення, що має вияв в малюнках. Вищесказане, підкреслює значущість вміння психолога діагностично точно ставити питання, що сприяють експлікації цінностей суб'єкта. Оскільки логіка несвідомого перебуває поза сферою свідомості автора малюнку, то для її виявлення важливим є цілісний аналіз емпіричного матеріалу, отриманого в діалогічній взаємодії з учасником психокорекційної групи.

Науково-аналітичний огляд літератури дозволяє шляхом аналізу віднайти спільне та розбіжне у різних підходах та наблизитися до нюансів у здійсненні діалогічної взаємодії в форматі психодинамічної парадигми, що реалізується в психокорекційному процесі АСПП. Характер групової взаємодії носить діалогічний характер. Кожний момент взаємодії психолога з респондентом має частковий та інформаційно-порційний характер. Сам по собі спосіб діалогічного руху до об'єкту пізнання (психіки в її цілісності) має орієнтир на латентні реалії вияву психіки. В полі уваги психолога перебуває респондент з його особистісною проблемою, емоціями та сподіваннями. Вказуючи на архетипну сутність згаданих особистісних проблем, ми чітко окреслюємо орієнтири діалогічної взаємодії, спрямованої на ослаблення деструктивно-регресивних тенденцій, які імпотують енергію інстинкту самозбереження, в її лібідній (конструктивній) сутності. Звідси висновок: особистісна проблема майбутнього фахівця-психолога потребує глибинної психокорекції, бо є головним бар'єром на шляху його професійно-особистісної самореалізації.

Проходження майбутнім психологом безпосередньо курсу психокорекції, дозволить йому орієнтуватись на «золоту середину» в практичній роботі, що можливо

за особистісної гармонії, яка феноменологічно задана процесом АСПП. Використання візуалізованих самопрезентантів в АСПП учить майбутнього психолога прийомам діалогічного ведення діагностико-корекційного процесу – перетворення опредметнених способів візуалізованих виявів психіки в посередників глибинного її пізнання [1; 3; 5].

Подібно як в підструктурі психіки неможливо виявити синтезоване значення потягів Ід, так і в процесі діалогу непомітним є функційне різноспрямування сфер свідомого і несвідомого. На поведінковому матеріалі лише постфактумом можна дослідити різноспрямованість сфер свідомого і несвідомого шляхом виявлення «логіки свідомого» та «іншої логіки», тобто логіки несвідомого. Останнє підкреслює відповідальність ведучого групи АСПП за характер діалогу, за кожне «па», яке повинно враховувати від початку і до кінця семантику поведінки респондента.

Елементи діалогу можуть допускати логічну незв'язність (невпорядкованість) висловів з уст респондента, що сприяє виявленню порушень взаємозв'язків між свідомим і несвідомим, які є передумовою формування особистісної проблеми (внутрішньої стабілізованої суперечності), що потребує розв'язання. Професіоналізм психолога в побудові діалогу буде відзначатися логічною впорядкованістю, що сприяє виявленню асоціативного ланцюга поведінкових актів, які детерміновані з середини психіки і мають вияв у внутрішньому імплікативному порядку. Енергетичні аспекти імплікативного порядку задаються позадосвідним [2], що й визначає вектор динаміки діагностико-корекційного діалогу.

Процес діагностики передбачає «прочитування» психологом кожного «па» респондента, що включає перцептивне *передрозуміння* та *прото-розуміння* психолога. Методологія діалогу в АСПП орієнтована на виявлення в психіці респондента внутрішніх енергетичних осередків, які незмінно мають вияв в діалогічній активності учасників АСПП. Останнє не передбачає інформаційну тотожність сприйняття психолога і респондента. Це пояснює певну обмеженість усвідомленості власних проблем респондентом того, що з ним відбувається завдяки несвідомій детермінованості спонтанної активності. В той же час запитання психолога вибудовуються з орієнтацією на адекватність розуміння скритих ним смислових осередків, які заявляють про себе у відповідях респондента на запитання психолога.

Представлені ідеї діалогічності глибинного пізнання торкаються неокласичної психології, в якій поціновується невимушена активність суб'єкта, що детермінується слідовими ефектами пережитих травм дитинства. Тому психодинамічний підхід до розуміння діалогу, який покладено в основу наших досліджень, заповнює і по-новому ставить проблему організації фахової підготовки, яка сприяє особистісному зростанню майбутнього психолога.

Підсумовуючи сказане, вважаємо за необхідне окреслення основного принципу взаємодії психолога з респондентом в діагностико-корекційному процесі АСПП, а саме: «нероздільності» і «незлиттєвості». Згідно з цим принципом, психолог і респондент, знаходяться в тісному взаємозв'язку, який представляє собою «єдність інформаційного простору», і водночас їх позиції ніколи не можуть бути злиті в єдиний процес, що знівелювало б провідну функцію професійності запитань психолога, які каталізують діагностико-корекційний процес респондента. Саме діалогічність взаємодії П.↔Р. дозволяє багаторівнево задати процес позитивної дезінтеграції психіки і вторинної її інтеграції на більш високому рівні психічного розвитку. Такий взаємозв'язок є важливим не з точки зору спілкування, а з позицій пізнання психіки в її цілості, яке не може в принципі відбутися без посередницької участі в цьому процесі психолога, з його належним рівнем фаховості вмінь каталізації активності респондента, відповідно імплікативному порядку його психіки, що має індивідуально неповторний характер. Участь психолога *входить в необхідну передумову пізнання смислового навантаження поведінкового матеріалу* учасників АСПП, що доведено шляхом структурно-семантичного аналізу емпіричного матеріалу [див. 1-5].

Висновки. Функціональні особливості діалогу в процесі глибинного пізнання психіки є підкореними методологічним засадам психодинамічної парадигми. Установлено необхідність забезпечення відповідності діалогічної взаємодії законам позитивної дезінтеграції психіки суб'єкта та вторинної її інтеграції на більш високому рівні психічного розвитку суб'єкта; єдності процесу діагностики та корекції; процесуальності діагностики, яка має вияв у порційності, частковості та багаторівневості діагностико-корекційного процесу, що впливає на оптимальність діалогічної взаємодії. Діалог в активному соціально-психологічному пізнанні набуває доцільності та сприяє розв'язанню провідного завдання пізнання психічного в його цілісності. Цьому сприяє відповідність принципу додатковості, що реалізується в психології у двох аспектах: принципі «невід'ємності сфер свідомого і несвідомого» та принципі «із іншого». Психокорекція особистісної проблеми передбачає діалогічну взаємодію психолога з респондентом, оптимальність якої залежить від методологічної зрілості та компетентності ведучого діалогічного процесу, що зумовлює характер та інформаційну наповненість їхньої взаємодії. Тому діалогічна взаємодія є невід'ємним складником підготовки психолога не лише із-за розширення арсеналу засобів декодування смислових аспектів презентанта, а й з причини безпосереднього проходження групи активного соціально-психологічного пізнання з метою власної особистісної психокорекції як передумови професійного становлення.

Перспективи подальшого дослідження вбачаються в поглибленні вивчення діалогічної взаємодії як шляху глибинного пізнання, семантики діалогічного «оживлення» візуалізованих самопрезентантів та процедури їхнього декодування.

Література:

1. Франчук О. Ю. Діалог у глибинній корекції майбутнього психолога: дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2015. 316 с.
2. Яценко Т. С. Глибинне пізнання самодепривації психіки майбутнього психолога. Київ, 2016. 384 с.
3. Яценко Т. С. Динаміка розвитку глибинної психокорекції: теорія і практика. Днепропетровск, 2015. 567 с.
4. Яценко Т. С. Методика глибинної психокорекції: підготовка психолога-практика: навч.-метод. посібник. Ялта, 2008. 342 с.
5. Яценко Т. С. Арт-терапевтичні технології в роботі психолога. Київ, 2009. 68 с.

Шавровська Н. В.

Пізнання психологічних захистів суб'єкта засобами психоаналізу малюнків

У статті схарактеризовано розуміння науковцями феномену психологічних захистів; розкрито можливості вивчення психіки суб'єкта в умовах активного соціально-психологічного навчання (АСПН); описано процедурні аспекти пізнання психологічних захистів (базових та ситуативних) учасників групової роботи за принципами АСПН.

Ключові слова: психологічний захист, активне соціально-психологічне навчання, психоаналіз малюнку, свідомі і несвідомі сфери.

Постановка проблеми. Демократизація відносин у суспільстві вимагає зміни стереотипів мислення та поведінки громадян. Питання оптимізації психічного здоров'я особистості шляхом рефлексивного самопізнання та самоактуалізації покликані вирішити психологи, зусилля яких спрямовані на психокорекційну роботу з дітьми та дорослими.

Особливої актуальності набуває проблема пізнання глибинно-психологічних аспектів психіки, пов'язаних із закономірностями функціонування несвідомої сфери,

котрі детермінують поведінку суб'єкта. Вагомості в даному контексті набуває категорія психологічних захистів. Саме психологічні захисти підтримують суб'єктивне відчуття цілісності особистості і водночас призводять до стабілізації внутрішніх неусвідомлюваних суперечностей, знижуючи тим самим психологічну захищеність людини. Необхідна розробка відповідних методів, адекватних дослідженню психіки в її свідомих та несвідомих виявах, які б дозволили пізнавати психологічні захисти, і розширити можливості психокорекції.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Пріоритетним є системний підхід до розуміння захистів у зв'язку з необхідністю подолання дисфункцій психіки суб'єкта, породжених дією психологічних захистів. Система психологічних захистів – одне із центральних утворень психіки, яке довгий час розглядалося науковцями (А. Адлер, Ф. Бассін, Р. Урсано, А. Фрейд, З. Фрейд) як позитивне явище, що захищає від емоційної напруги. Дослідження в рамках психодинамічної теорії дозволяють стверджувати, що система психологічних захистів має інфантильне підґрунтя і потребує глибинно-психологічного пізнання. Метод активного соціально-психологічного навчання (АСПН) (Т. Яценко) забезпечує цілісне включення суб'єкта в психокорекційний процес, що відкриває можливості пізнання системної організації психіки, зокрема упорядкованість захисної системи в єдності когнітивних, емоційних, поведінкових складових.

Методологічну і теоретичну основу дослідження склали головні положення щодо системного та глибинно-психологічного підходу до розуміння психіки особистості (Г. Балл, І. Бурлачук, Н. Каліна, Г. Костюк, С. Максименко, В. Моляко, В. Рибалка, Т. Титаренко, Т. Яценко, А. Менегетті, О. Ранк, З. Фрейд, К. Юнг та ін.), а також функційних особливостей несвідомої сфери (Ф. Бассін, І. Зязюн, С. Максименко, Д. Узнадзе, Т. Яценко та ін.); закономірності розвитку образу «Я» та його структури (Р. Бернс, І. Бех, Г. Хоментаскас, К. Хорні та ін.); положення про взаємозв'язок свідомої і несвідомої сфер психіки (С. Максименко, В. Татенко, Т. Яценко, З. Фрейд, К. Юнг та ін.); дослідження проблеми символізації змісту несвідомого (О. Лосєв, Л. Орбан, І. Сеченов, Т. Яценко, А. Беккер, Ж. Лакан, Ф. Тайсон, Р. Тайсон, З. Фрейд та ін.); положення психодинамічної теорії з орієнтацією на глибинно-психологічне пізнання цілісного феномену психіки (С. Аврамченко, Н. Дметерко, І. Євтушенко, М. Зажирко, А. Мелоян, І. Сергієнко, О. Солодухова, О. Стасько, П. Теслюк, Т. Яценко та ін.).

Психокорекційний процес АСПН орієнтований на дослідження несвідомої сфери суб'єкта, він відрізняється від класичного експерименту з його однобічною спрямованістю на свідомі аспекти психіки. Пізнання відбувається в груповій взаємодії, на основі спонтанної поведінки учасників, регульованої принципами групової роботи («тут і тепер», відкритість, довіра, спонтанність, активність, прийняття іншого, зворотній зв'язок, конфіденційність та ін. [9]). Концептуальним підґрунтям АСПН виступає «Модель внутрішньої динаміки психіки», розроблена Т. Яценко. Центральне місце у ній відводиться системі психологічних захистів, які стосуються як сфери свідомого, так і несвідомого, а також інтегрують в собі як про соціальне спрямування суб'єкта, так і його минулий, інфантильний досвід. Поряд з цим витіснені в несвідому сферу психічні змісти зберігають спрямованість енергії в малозміненому вигляді, яка і детермінує спрямованість психіки.

Дія захисної системи піддається пізнанню шляхом поздовжнього аналізу поведінки суб'єкта у психокорекційній групі. Враховується факт, що «зв'язок з актуально-поведінковими аспектами життя забезпечується ситуативними захистами. Ситуативні захисти, без сумніву (як і передсвідоме), пов'язані з базовими формами захисту (і навпаки). Проте вони роблять акцент на втіленні в життя тенденцій базових захистів і прилагодженні їх до актуальної життєвої ситуації» [9, с. 19]. Пізнання взаємозв'язку актуальної поведінки індивіда з глибинно-психологічними чинниками

може послабити енергетичну спрямованість у бік інфантильних цінностей, а на поведінковому рівні зумовлює певне регулювання, прийняття свідомого рішення.

У сучасних дослідженнях (І. Вачков [1], Ю. Ємельянов [2] та ін.), які стосуються групової практики, зазначається, що психокорекційна групова робота покликана сприяти розвитку особистості шляхом нівелювання психологічних обмежень і внутрішніх затисків суб'єкта. Деякі тренінгові практики претендують на дослідження психологічних захистів. Однак нерідко групова робота ґрунтується на підкріпленні відступів від реальності учасників у бік ідеалізації «Я», що може бути свідченням невідкорегованості й обтяженості психологічними захистами самого тренера.

У контексті психодинамічної теорії, Т. Яценко стверджує: «Диспозиційний підхід до розуміння характеру захисту дає змогу побачити обмеженість психокорекційної роботи, зорієнтованої лише на окремі «захисні акти» й переваги психокорекційної роботи, яка має на меті виявлення саме захисної системи індивіда. Тільки при такому підході є можливість простежити замкнутість системи захисту, а також ті психічні втрати, що нею зумовлюються й завдають великої шкоди суб'єктові, породжуючи його беззахисність» [9, с. 13]. Психологічний захист «як внутрішньо зумовлене явище краще спостерігати й виявляти в умовах невизначеності поведінки суб'єкта в малій групі. При цьому беруться до уваги параметри дії, важливі для пізнання особистісних факторів, що зумовлюють поведінку» [9, с. 15]. Чим більш однотипно людина діє, тим і у більшій мірі в неї виражені захисти.

У процесі АСПН є можливість зіставити результати зворотного зв'язку із самоспостереженням. Ефект стороннього спостерігача сприяє об'єктивізації захисних форм поведінки того чи іншого учасника, відкриваються можливості нівелювання автоматизованих способів захисту. Враховується неусвідомленість психічного захисту (несвідоме можна вивчати лише в єдності із свідомим, каналом для проникнення в цю єдність є практика, зокрема, безпосереднє спостереження поведінки); необхідним є фіксування зв'язків між окремими його виявами з тим, щоб перевести їх в єдину площину, доступну усвідомленню суб'єкта (диспозиційне утворення не можна виявити в одноактному його вияві).

Психічний захист найкраще виявляє себе в тих випадках, коли відсутня формальна регламентація поведінки (мінімізується процедура, яка б формально структурувала процес). Для експлікації диспозиційних явищ психіці необхідна рефлексія та об'єктивування реальних емоційних переживань (зворотній зв'язок в АСПН встановлюється в параметрах емоційно-чуттєвого сприйняття одним одним). Необхідним є врахування того факту, що диспозиція психічного захисту організовується з метою підтримання гідності «Я», котра підпорядковує собі інші аспекти життєдіяльності людини.

У групі АСПН важливою є динаміка групового процесу у напрямку інтеграції, що сприяє нівелюванню ситуативних захистів та пізнанню базових. Завдяки введенню принципів групової роботи нівелюються ситуативні захисти і створюється специфічна аура довіри і прийняття, необхідна для вияву несвідомого «на зовні». Важливим є принцип прийняття, що дозволяє відступити від звичних форм поведінки суб'єкта, що диктуються дією ситуативних психологічних захистів. Виключається конкуренція керівника групи з учасниками. Якщо такі вияви спостерігаються з боку учасників, то вони піддаються дослідженню в групі, оскільки є індикатором актуалізації захисних тенденцій. Увага керівника приділяється встановленню у групі атмосфери доброзичливості, взаємопідтримки, емпатії задля створення оптимальних умов спілкування на рівні «людина – людина». Тенденції, котрі диктуються захисною системою, суперечать цьому.

Психологічні захисти повторюються у різних людей за формою вираження, але їх семантика має індивідуально-неповторний характер, залежний від конкретного життєвого досвіду суб'єкта. Людина, обтяжена захистами, має слабке, інфантильне

«Я», яке живиться в слабкість іншої людини за неусвідомлюваною логікою: «Я не настільки поганий, тому що й інша людина має такі вади». Таким чином людина капсулюється в позиції слабкості при наявній універсальній тенденції захистів «від слабкості до сили», що загострює внутрішню суперечність. Індикатором захисної поведінки виступає розбіжність намірів суб'єкта та його вчинків, яка характеризує наявність особистісної проблематики.

Прийоми, що застосовуються в АСПН, сприяють глибинному дослідженню усталених несвідомих тенденцій психіки суб'єкта, які маскуються ситуативними захистами. Пріоритетності набуває пізнання спрямованості психіки, яка виражається у базових формах захисту. Кожен з прийомів АСПН (психодрама, рольова гра, психомалюнок, методи невербальної взаємодії, робота з предметною моделлю та іграшками, психомалюнок [9]) дозволяє досліджувати певний спектр суперечливих тенденцій психіки суб'єкта. Однією з магістральних ліній пізнання базових захистів виступає об'єктивування логіки несвідомого як впорядкованості, зінтегрованості неусвідомлюваних тенденцій амбівалентного характеру. Цьому найбільше сприяють прийоми метафорично-символічного характеру, які сприяють з'ясуванню природи та особливостей функціонування психічного захисту.

Метод аналізу психомалюнку є невід'ємною частиною глибинно-зорієнтованого методу активного соціально-психологічного навчання. Малюнкові прийоми, що застосовуються в АСПН, мають психоаналітичне спрямування, вони зорієнтовані на виявлення глибинно-психологічних аспектів психіки, на відміну від тестових і проєктивних методик. У дослідженнях зазначається, що діагностичні можливості психомалюнку визначаються можливостями символічної інтеграції зовнішнього і внутрішнього світу в образах, що сприяє проникненню у внутрішні характеристики психіки суб'єкта. Образи малюнків сприяють вільному вираженню спонук несвідомого в символах, в той час як суто словесна форма вираження нівелює вільний вияв неусвідомлюваних потягів суб'єкта.

У праці Т. Яценко, Я. Кміта, Л. Мошенської «Психоаналітична інтерпретація комплексу тематичних психомалюнків» [10] метод комплексу малюнків обґрунтований як ефективний психодіагностичний і психокорекційний інструмент, який має власну специфіку на відміну від інших малюнкових прийомів АСПН. З метою глибинного пізнання психіки застосовуються такі прийоми роботи з психомалюнком: малюнок на задану або запропоновану автором малюнку тему («Розлучення», «Помста» тощо); спільне малювання; додаткове малювання, коли малюнок передається по колу і кожний з учасників продовжує малюнок; застосування «чужого малюнку», на основі якого здійснюється самоаналіз і саморефлексію. Кожен із заявлених прийомів слугує виявленню характеру самоусвідомлення та самосприйняття, об'єктних відношень, сутності особистісної проблеми індивіда та її детермінант та ін.

Метод комплексу тематичних малюнків відкриває можливості дослідження несвідомої сфери психіки у єдності з її свідомими аспектами. Корекція базових захистів означає можливості автора їх пізнати на власному малюнковому матеріалі у поєднанні з діалогом. Психокорекційний ефект полягає у тому, що суб'єкт звільняється від необхідності продукувати захисти в будь-яких актуальних ситуаціях спілкування, а значить, перестає бути залежним і від автоматизованого використання ситуативних форм захисту, яке деструктує процес спілкування.

Ефективність психоаналізу тематичних малюнків зумовлюється процесуальністю діагностики, яка передбачає порційність, поступальність прогнозів і висновків, побудову психодіагностичних гіпотез на основі багаторівневого аналізу психомалюнків, що входять до комплексу. Процесуальній діагностиці властива неповторність конкретно-семантичного аспекту. Психокорекційна і психодіагностична процедури при цьому зливаються в єдине ціле. Особливості процесуальної діагностики

залежать від ступеня ригідності захисних тенденцій індивіда, від його психологічної готовності до навчання й мотивованості.

У процесі психоаналізу малюнків реалізується феноменологічний підхід до психіки суб'єкта, на відміну від тестових методик. Завдяки діагностико-корекційному діалогу відбувається наближення до індивідуальної неповторності, внутрішньої феноменології автора малюнків. Можливість об'єктивування імпліцитного змісту тематичних психомалюнків значною мірою залежить від здатності автора малюнків до рефлексії. Поєднання психоаналізу комплексу тематичних малюнків з іншими прийомами (психодрама, рольова гра, побудова топологічних моделей та ін.) забезпечує діагностику й психокорекцію деструкцій поведінки індивіда.

Показником ефективності методу є психокорекційний діалог, який дозволяє об'єктивувати логіку несвідомого. Аналіз кожного малюнку відбувається в тісній взаємодії з автором, при ньому авторський текст набуває такого ж значення як і сам малюнок. Суттєвим є те, що психолог оперує лише наданою йому інформацією, прояснюючи системні її характеристики і логіку і не вдаючись до тривіальних деталей. Важливим при цьому є врахування того факту, що глибинні аспекти пов'язані із стабілізованою внутрішньою суперечністю суб'єкта, яка зумовлена складністю взаємозв'язків між свідомим та несвідомим у психіці і виражається в системі психологічних захистів. Орієнтація на виявлення суперечностей дозволяє фахівцю актуалізувати резерви психіки суб'єкта. Останнє сприяє глибинній саморефлексії, розширенню самосвідомості, гармонізації особистості за рахунок усвідомлення та нівелювання внутрішніх стабілізованих суперечностей. Інтерпретація психолога дозволяє розставити психокорекційні акценти, які можуть бути уточненні самим автором малюнку. Діагностична інформація, отримана протагоністом за допомогою методу психоаналізу тематичних психомалюнків, несе психокорекційний ефект, оскільки має життєво важливе для автора значення. Вона стосується тих аспектів психіки суб'єкта, які залишалися поза його свідомою увагою (взаємозв'язки психічного змісту, глибинні детермінанти особистісної проблеми, характер едіпової залежності та її вплив на поведінку, логіка несвідомого як когнітивна передумова базового захисту та ін.).

Провідним механізмом формування базових захистів є заміщення. За базовими формами захисту стоїть також витіснення, перенесення, які визначають логічні впорядкованість певного типу взаємозв'язків – логіку несвідомого. Базові захисти формуються позадосвідно, будучи вираженням статичності (інваріантності) психіки, а з іншого – захисти є презентантами індивідуального досвіду в нескінченності ситуативних варіацій. Зміст, що не усвідомлюється суб'єктом, є трансцендентним по відношенню до теми конкретного малюнка. З таким змістом пов'язана значимість пережитих подій минулого життя суб'єкта, що формує певні захисні установки. Базовий захист реалізується в інваріантних характеристиках психіки.

Зазначені тенденції можна виявити, лише працюючи з цілісним комплексом малюнків, а не поодинокими зображеннями. Психоаналіз малюнків завдяки єднанню вербального і невербального аспекту дозволяє пізнати як динамічні характеристики психіки суб'єкта, так і інваріантні її особливості. Означена тематика психомалюнків дозволяє виявляти умовні цінності, які є проміжним ланцюгом між базовими й ситуативними захистами.

Дослідження проводилося із студентами психологічного факультету на базі Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького протягом п'яти років (експериментальна і контрольна групи).

Провідна ідея дослідження – виявлення взаємозв'язку системних характеристик психологічних захистів та логікою несвідомого, представленій у психомалюнках. Мета роботи полягала у виявленні можливостей методу психоаналізу комплексу тематичних

малюнків у дослідженні системних характеристик психологічних захистів суб'єкта та їх ролі у формуванні соціально-перцептивних викривлень психіки.

У процесі експерименту основним методом був метод аналізу комплексу тематичних малюнків. На основі аналізу комплексів малюнків нам вдалося показати, що детермінантою формування базових захистів є едіпова залежність; існує зв'язок психологічних захистів едіповою ситуацією, логікою несвідомого та дисфункціями спілкування. Оскільки метод психоаналізу комплексу тематичних малюнків зумовлює можливість дослідження захисної диспозиції, що визначає умовні цінності. Аналіз графічного матеріалу дозволяє простежити, яким саме шляхом складалося (апробувалася і закріплювалася) та або інша ситуативна форма захисту, а також пролити світло на інструментальний аспект захисної диспозиції і варіативність її використання. Крім того, даний метод сприяє проясненню питань, пов'язаних із роллю і функцією захисної поведінки в межах психологічних особливостей суб'єкта, а також деструктивних наслідків, породжених функціонуванням захисної системи, як то: стереотипність, запрограмованість поведінки, відсутність толерантності, закритість для нового досвіду та ін.

Результати аналізу психомалюнків дозволяють стверджувати, що логіка несвідомого в кожному конкретному випадку відзначається своєю непогрішністю й послідовністю, вона не усвідомлюється людиною, проте має вияв у кожному поведінковому акті в завуальованій формі, імперативно впливає на життєдіяльність людини. Аналіз малюнків засвідчує дієвість феноменів едіпового комплексу, об'єктних відношень, витіснення й заміщення, тенденція до психологічної імпотенції та психологічної смерті та ін.

Поряд з аналізом комплексу тематичних малюнків був використаний стимульний матеріал дитячого аперцептивного тесту (САТ) у контексті роботи з неавторським малюнком (тест був розроблений американськими дослідниками Л. Беллак та С. Беллак для дітей до 16 років). Досвід застосування даної методики в межах психодинамічного підходу (АСПН), дозволяє констатувати, що картинки можуть бути ефективним засобом психокорекції у роботі із дорослими людьми. Метафоричність зображення (на відміну від дорослого тематичного аперцептивного тесту (ТАТ)) дозволяє протагоністу, будучи психологічно захищеним, наповнювати зображення суб'єктивно-значущим змістом в ході психокорекційного діалогу. Зображення тварин дозволяє актуалізувати інфантильний досвід суб'єкта, виявити витіснені змісти та вийти на неусвідомлювану логіку базових захистів через встановлення взаємозв'язків в отриманому матеріалі.

Інтерпретація проблематики протагоніста в нашому варіанті відбувається на основі діалогічної взаємодії і спрямована на виявлення глибинних детермінант актуальних труднощів спілкування, пов'язаних із формуванням базових захистів. Виявлення індивідуально-неповторної логіки несвідомого каталізується метафоричністю зображення, яке обирає автор на основі емоційної його значущості.

Корекційна робота з використанням картинки САТ показала, що метафоричність зображення за умови психокорекційного діалогу дозволяє швидко виявляти суперечності психіки, детерміновані едіповою залежністю. Відкриваються можливості також виявляти індивідуально-неповторну логіку несвідомого, за якою стоять базові захисти. Цьому сприяє встановлення асоціативних зв'язків, співвіднесення взаємодоповнюючих комунікатів психолога і протагоніста із візуальним зображенням і тим асоціативним рядом, який актуалізується малюнком.

Перевірка результативності здійснювалася за допомогою лонгітюдного дослідження, яке проводилося впродовж п'яти років паралельно з основним дослідженням за методом АСПН. У контрольній його частині були використані методики: шкала самооцінки тривожності (Ч. Спілбергер) – шкала особистісної тривожності та вивчення мотивації уникнення невдач (Т. Елерс). Результати тестів

спроможні засвідчити наявність прогресивних змін учасників груп АСПН, оскільки високий рівень особистісної тривожності та мотивації уникнення невдач є показниками обтяженості індивіда психологічними захистами.

Результати, отримані завдяки тестовій діагностиці засвідчують, що в студентів експериментальної групи (порівняно з контрольною), які проходили психоаналіз комплексу тематичних малюнків в процесі АСПН, спостерігаються зміни середніх показників тривожності та мотивації уникнення невдач в напрямку їх зниження.

Згідно з результатами шкали мотивації уникнення невдач в учасників експериментальної групи порівняно з контрольною значно знизилися показники прагнення отримати позитивну оцінку значущих оточуючих внаслідок недовіри до себе, що свідчить про послаблення захисних тенденцій психіки та гармонізацію особистості, спостерігається переорієнтування установок на досягнення успіху. Як показали результати тестового дослідження у контрольній групі також у процесі навчання з першого до п'ятого курсу відбувається зниження показників мотивації щодо уникнення невдач, однак спостерігаються незначні зміни.

Відповідно до результатів опитувальника Р. Плутчика на визначення механізмів захисту, у студентів п'ятого курсу експериментальної групи менш вираженими, ніж у студентів контрольної групи є захисні форми регресія, реактивне утворення, проєкція, раціоналізація. Це засвідчує прогресивні особистісні зміни, оскільки дані форми захисту детермінують регресивні форми поведінки, визначають характер відступів від реальності.

Таким чином, у студентів з першого по п'ятий курси навчання експериментальної групи відбувається динаміка особистісних змін у напрямку зниження тривожності, прагнення позитивної оцінки з боку оточуючих втрачає свої домінуючі характеристики, спостерігається гармонізація потреб самореалізації та схвалення з боку значимих оточуючих, переорієнтація на досягнення успіху. Такі результати свідчать про ефективність у пізнанні захисної системи психіки психокорекційних занять із застосуванням методики психоаналізу комплексу тематичних малюнків.

Необхідно зауважити, що дані отримані на основі раціональних відповідей студентів, в той час як несвідоме у такий процес не включене. Пізнання несвідомої сфери потребує інших (не тестових) методів, зокрема, як уже доводилося, психоаналізу комплексу тематичних малюнків. Тому поряд з цим ми запропонували учасникам груп написати самозвіти.

Для здійснення самозвіту студентам були запропоновані орієнтовні запитання про діагностичну спроможність психоаналізу малюнків; результати психоаналізу малюнків у пізнанні аспекти власної психіки, які залишалися поза увагою при використанні інших прийомів; розбіжності методу психоаналізу комплексу тематичних малюнків від тестових малюнкових методик в плані досягнення психокорекційного ефекту; розуміння категорії «система психологічних захистів» і її місце в системній організації психіки; особливості виявів власної захисної системи; плани застосування методу психоаналізу комплексу малюнків у подальшій практичній роботі.

Результативність пізнання особливостей захисної системи шляхом психоаналізу малюнків підтверджується самозвітами учасників АСПН. Більшість самозвітів засвідчили вагому роль прийому «привласнення чужого малюнку», застосованого для рефлексії власної особистісної проблеми, пов'язаної з дією психологічних захистів, студентами випускового курсу. Самозвіти студентів п'ятого курсу об'єктивують загальну позитивну динаміку особистісних змін, що відбулася в процесі глибинної психокорекції.

Результати самоаналізу дозволили об'єктивувати як практичну, так і теоретичну підготовленість учасників АСПН в галузі психодинамічної теорії, зокрема, розуміння взаємозв'язку внутрішньої суперечливості психіки із системою психологічних захистів,

розуміння функційних аспектів захистів. Студенти засвідчили вміння застосовувати психодинамічну теорію у процесі саморефлексії, самопізнання, самоаналізу. Останнє дозволяє зробити висновок, що самоаналіз власної особистісної проблеми, пов'язаної із дією системи психологічних захистів в її базових та ситуативних виявах, сприяє на лише розширенню соціально-перцептивного інтелекту, розвитку рефлексивних знань та глибинно-психологічного розуміння власних особистісних виявів, а й є свідченням результативності застосування психомалюнку з метою пізнання психологічних захистів.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

1. Аналітико-синтетичне опрацювання літературних джерел дозволяє стверджувати, що проблема психологічних захистів ставилася і досліджувалася в рамках інших феноменів: пізнання глибинних детермінант неврозу (З. Фрейд); установки (Д. Узнадзе); переживання (Ф. Василюк); психічного здоров'я та соціального успіху (А. Маслоу); створення атмосфери особистісної підтримки в малій групі (К. Роджерс); пізнання когнітивного дисонансу (Л. Фестінгер); виявлення програмно-ігрових аспектів поведінки особистості в житті (Е. Берн); виникнення м'язевого панциря (О. Ранк); тенденцій до гіперкомпенсації влади (А. Адлер) та ін., що спричинило різнобій підходів до вивчення даної категорії.

2. Глибинно-психологічний ракурс дослідження дозволяє стверджувати, що з одного боку, психологічні захисти підтримують суб'єктивне відчуття цілісності особистісної структури (суб'єктивна зінтегрованість психіки) та знижують емоційну напругу суб'єкта, з іншого – зумовлюють викривлення реальності та вуалювання внутрішніх джерел конфліктів, що призводить до стабілізації внутрішніх суперечностей і знижує загальну захищеність суб'єкта.

3. Детермінантою формування психологічних захистів є переживання дитиною едіпової ситуації шляхом блокування інфантильних потреб та наявності лібідіозного притяжіння, яке не може бути реалізованим через наявність соціального «табу». Дія психологічних захистів зумовлює формування дисфункцій психіки, що мають вияви у спілкуванні через тенденцію до психологічної імпотенції (заздрощі, ревності, дискредитація іншої людини) та психологічної смерті (депресія, апатія, безвілля, відчуття себе поряд (чи над) життям), ригідність та стереотипність поведінки суб'єкта, закритість для нового досвіду.

4. Дослідження психологічних захистів засобами психоаналізу малюнків ґрунтується на психодинамічній теорії (Т. Яценко), що практично реалізована в межах активного соціально-психологічного навчання. Методичними особливостями дослідження є використання цілісного психоаналізу малюнків у комплексі запропонованих суб'єкту тем, що відкриває можливості вивчення взаємозв'язків між окремими символами малюнків та здійснення багаторівневого та цілісного аналізу особливостей захисної системи індивіда.

5. Взаємозв'язки між символами окремих малюнків у їх комплексі (згідно з тематикою, незалежно від конкретної кількості малюнків) виражають логіку несвідомого, змістово-когнітивні детермінанти якої зумовлюються базовими психічними захистами. Поряд з цим логіка несвідомого, яка є вираженням базового захисту, завжди індивідуально-неповторна, її можна виявити лише на конкретному емпіричному матеріалі. Пізнання базових психологічних захистів людиною на власному поведінковому матеріалі сприяє нівелюванню дисфункцій психіки й розвитку соціально-перцептивного інтелекту.

Перспективи розвитку наукових ідей вбачаємо у подальшій розробці механізмів упередження деструктивних впливів психологічних захистів на процес життєдіяльності людини.

Література:

1. Вачков И. В. Основы технологии группового тренинга. Психотехники: Учеб. пособие. Москва, 2001. 224 с.
2. Емельянов Ю. Н. Активное социальное психологическое обучение. Ленинград, 1985. 245 с.
3. Киришбаум Э., Еремеева А. Психологическая защита. 2-е изд. Москва, 2000. 181 с.
4. Плутчик Р. Психологическая защита: понятие, механизмы, термины. Москва, 1994. 254 с.
5. Урсано Р., Зонненберг С., Лазар С. Психодинамическая психотерапия. Москва, 1992. 158 с.
6. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции. Санкт-Петербург, 2002. 384 с.
7. Шавровська Н. В. Засоби пізнання психологічних захистів суб'єкта. *Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова. Психологічні науки..* Київ, 2005. №8 (32). С. 184-190.
8. Шавровська Н. В. Особливості пізнання психологічних захистів суб'єкта засобами психоаналізу малюнків. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія.* Ялта, 2009. Вип. 21. Ч.2. С. 207-218.
9. Яценко Т. С. Основы глубинной психокоррекции: феноменология, теория і практика: навч. посібник. Київ, 2006. 382 с.
10. Яценко Т. С., Кмит Я. М., Мошенская Л. В. Психоаналитическая интерпретация комплекса тематических психорисунков (глубиннопсихологический аспект). Москва, 2000. 194 с.

ОСНОВНІ ПРАЦІ Т. С. ЯЦЕНКО

1. Яценко Т. С. Методические основы активного социально-психологического обучения будущих учителей: Методические материалы к экспериментальной программе «Основы профессионального самовоспитания будущего учителя». Москва, 1986. 86 с.
2. Яценко Т. С. Социально-психологическое обучение в подготовке будущих учителей. Київ, 1987. 110 с.
3. Яценко Т. С. Активная социально-психологическая подготовка учителя к общению с учащимися. Київ, 1993. 208 с.
4. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції : навчальний посібник. Київ, 1996. 264 с.
5. Яценко Т. С., Алексеенко Б. Н., Бастричев В. С. Программа полного интенсивного курса активного социально-психологического обучения. Хмельницький, 1999. 952 с.
6. Яценко Т. С. Психоаналитическая интерпретация комплекса тематических психорисунков : (глубинный аспект). Москва, 2000. 192 с.
7. Яценко Т. С., Чобітько М. Г., Доцевич Т. І. Малюнок у психокорекційній роботі психолога-практика [на матеріалі психоаналізу комплексу тематичних малюнків] A drawing in psychocorrecting activity of practical psychologist [on the material from thematic drawings set psychoanalysis] (укр., англ.). Черкаси, 2003. 216 с.
8. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання : навчальний посібник. Київ, 2004. 679 с.
9. Галузевий стандарт вищої освіти. Напрямок підготовки 0101 Педагогічна освіта. Спеціальність 6.010100 Практична психологія. Освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» / Міністерство освіти і науки України; розробники : Т. С. Яценко, П. В. Теслюк, І. В. Євтушенко та ін. Київ, 2005. 325 с.
10. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика. Київ, 2006. 382 с. Гриф МОНУ від 21.06.06 № 14/18.2-1397
11. Максименко С. Д., Яценко Т. С. Психологія поезії в рисунку. Київ, 2006. 80 с.
12. Яценко Т. С., Аврамченко С. М., Зажирко М. П., Харенко С. Г. Прикладні аспекти застосування активного соціально-психологічного навчання у школі. Навч. посіб. Черкаси, 2006. 112 с. Гриф МОНУ від 29.06.05 № 14/18. 2-1487
13. Фахове вступне випробування зі спеціальностей «Психологія», «Практична психологія» : навчальний посібник / [Т. С. Яценко, О. В. Глузман, С. М. Аврамченко та ін.]. Черкаси – Ялта, 2007. 128 с.
14. Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції: Підготовка психолога-практика : навч. посіб. / [Т. С. Яценко, Б. Б. Іваненко, С. М. Аврамченко та ін.]. Київ, 2008. 342 с.
15. Яценко Т. С., Аврамченко С. М., Білуха Т. І., Бондаревська Л. Л., Євтушенко І. В., Калашник І. В., Мелоян А. Е., Стасько О. Г. Методика глибинної психокорекції: підготовка психолога-практика. Навч.-метод. посіб. Ялта, 2008. 342 с. Гриф МОНУ від 15.01.07 № 1.4/18-Г-64
16. Яценко Т. С., Глузман О. В., Калашник І. В. Глибинна психологія: діагностика та корекція тенденції до психологічної смерті: Навч. посіб. Ялта, 2008. Гриф МОНУ від 12.11.08 № 1.4/18-Г-2333
17. Яценко Т. С., Глузман О. В., Аврамченко С. М., Євтушенко І. В., Дметерко Н. В., Сергієнко І. М., Солодухов В. Л., Стасько О. Г., Бондаревська Л. Л., Усатенко О. М., Зажирко М. П., Мелоян А. Е. Фахове вступне випробування зі спеціальностей «Психологія», «Практична психологія». Навч. посіб. Черкаси-Ялта, 2008. 128 с. Гриф МОНУ від 12.12.07 № 1.4/18-Г-2200

18. Яценко Т. С., Іваненко Б. Б., Аврамченко С. М., Євтушенко І. В., Сергієнко І. М., Калашник І. В., Богдан Т. В. Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції: Підготовка психолога-практика: Навч. посіб. Київ, 2008. 342 с. Гриф МОНУ від 26.07.07 № 1.4/18-Г-1330
19. Теория и практика глубинной психокоррекции / Под ред. академика Т. С. Яценко. Київ, 2009. 221 с. Гриф МОНУ від 12.12.07 № 1.4/18-Г-2199.
20. Агрессия: психодинамическая теория и феноменология: [Монография] / Т. С. Яценко, А. В. Глузман, А. Э. Мелоян, Л. Г. Туз; Под ред. Т. С. Яценко. Київ, 2010. 271 с.
21. Глузман А. В., Мелоян А. Э., Туз Л. Г., Яценко Т. С. Глубинная психология. Агрессия: психодинамическая теория и феноменология. Київ, 2010. 169 с.
22. Теория и практика глубинной психокоррекции. Авторская школа академика АПН Украины Т. С. Яценко / Сост.: С. М. Аврамченко, Н. В. Дметерко, М. П. Зажирко, И. В. Евтушенко, А. Е. Мелоян, С. Ш. Раджабова. Донецк, 2008. 268 с. Гриф МОНУ від 12.12.07 № 1.4/18-Г-2199.
23. Теория и практика глубинной психокоррекции: Вторая Авторская школа академика АПН Украины Т. С. Яценко / Сост. : А.В. Глузман и др. Ялта, 2009. 221 с.
24. Теория и практика глубинной психокоррекции: Третья Авторская школа академика НАПН Украины Т. С. Яценко / Сост. : А.В. Глузман и др. Ялта, 2010. 200 с.
25. Теория и практика глубинной психокоррекции: Четвертая и Пятая Авторская школа академика НАПН Украины Т. С. Яценко / Под ред. академика Т. С. Яценко. Київ, 2011. 261 с. Гриф МОНУ від 12.12.07 № 1.4/18-Г-2199.
26. Теория и практика глубинной психокоррекции: Шестая Авторская школа академика НАПН Украины Т. С. Яценко / Сост. : В. П. Андрущенко, А. В. Глузман. Київ, 2012. 226 с.
27. Теория и практика глубинной психокоррекции: Седьмая Авторская школа академика НАПН Украины Т. С. Яценко / Сост.: А. В. Глузман, В. П. Андрущенко (и др.). Київ, 2013. 236 с.
28. В. І. Бондар, Т. С. Яценко, О. В. Педченко Релігійна віра в світлі глибинної психокорекції. Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2013. 305 с.
29. Яценко Т. С. Глубинная коррекция: теория и практика / Т. С. Яценко, А. В. Глузман. Днепропетровск, 2014. 524 с.
30. Методологія професійної підготовки практичного психолога: посібник / Т. С. Яценко, О. В. Глузман, О. М. Усатенко. Дніпропетровськ, 2014. 192 с.
31. Яценко Т. С. Методология глубинно-коррекционной подготовки психолога / Т. С. Яценко, А. В. Глузман. Днепропетровск, 2015. 396 с.
32. Яценко Т. С. Динамика развития глубинной психокоррекции : теория и практика : монография / Т. С. Яценко. Днепропетровск, 2015. 567 с.
33. Самодепривація психіки та дезадаптація суб'єкта : монографія / Т. С. Яценко, В. І. Бондар, І. В. Євтушенко, М. М. Кононова, О. Г. Максименко. Київ, 2015. 280 с.
34. Теория и практика глубинной психокоррекции: Седьмая Авторская школа академика НАПН Украины Т. С. Яценко / Сост.: В. П. Андрущенко, В. И. Бондарь. Київ, 2015. 302 с
35. Яценко Т. С. Глибинне пізнання самодепривації психіки майбутнього психолога / Т. С. Яценко, В. І. Бондар. Київ, 2016. 384 с.
36. Яценко Т, Бондар В., Галушко Л., Камінська А., Педченко О. Психоаналіз репродукцій художніх творів у підготовці психологів: Навчальний посібник. Дніпро-Київ, 2018. 300 с.

Статті

1. Яценко Т. С., Андрущенко В. П. Философско-психологические проблемы методологии познания психики. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологія : Зб. наукових праць*. Київ, 2012. № 36 (60). С. 7 – 20.
2. Яценко Т. С. Использование визуализированной самопрезентации субъекта в глубинном познании психики. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Збірник наукових праць*. Київ, 2013. № 40 (64). С. 40 – 53.
3. Яценко Т. С., Яручик Е. Ю., Бекетова Е. С., Богданова Н. Н. Метафорично-архетипическая сущность символа «глаза». *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. Наукових праць*. Київ, 2013. № 40 (64). С. 238 – 244.
4. Яценко Т. С. Компромис свідомого і несвідомого в контексті проблеми адаптації суб'єкта. *Психологічне консультування і психотерапія*. Випуск 1-2. Харків, 2014. С. 37-53.
5. Yacenko T. Methodology of Deep Perception of a Person's Mind [електронний ресурс]. *Open Journal of Social Sciences*. 2016. р. 121-127. режим доступу: <http://www.scirp.org/journal/jss>.
6. Yacenko T. Dynamics of profound cognition of mind. *American Journal of Fundamental, Applied and Fundamental Research*. 2016. № 1. P. 69-75.
7. Yacenko T. The issue of complementarity principle in deep cognition of the psyche. *Наука і освіта*. № 9. 2016. С. 9-16.
8. Yatsenko T. S. The phenomenon of «implicit order» of in-depth cognition of the psyche (Феномен «імпліцитного порядку» в глибинному пізнанні психіки) [електронний ресурс]. *Technologies of intellect development*. Vol 2. № 5. 2017. Режим доступу: http://psyilr.org.ua/index.php/tehnology_intellect_develop/issue/view/
9. Yatsenko T. S. «Implicit order» as a form of manifestation the contradictory nature of the psychic integrity. *American Journal of Fundamental, Applied and Fundamental Research*. 2017. № 3. P. 93-111.
10. Яценко Т. С. Визуализированная самопрезентация субъекта в глубинном познании психики [Visualised self-presentation of the subject in the depth cognition of the psyche]. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*. 2017. № 22 (4). С. 85-94.
11. Яценко Т. С., Галушко Л. Я., Педченко О. В. Развитие теории, методологии та практики в психодинамічній парадигмі. [Development of the theory, methodology and practice in the psychodynamic paradigm]. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*. 2017. № 24 (6). С. 11-21.
12. Яценко Т. С. Implicit order and functional efficiency in the deep knowledge of the psyche [Імпліцитний порядок та його функціональна дієвість в глибинному пізнанні психіки]. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*. 2018. № 25 (1). С. 23-37.
13. Яценко Т. С. Психодинамічний погляд на взаємозв'язки свідомого і несвідомого (The relationship of conscious and unconscious psychodynamic approach). *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*. 2018. № 26 (2). С. 335-353.
14. Yatsenko T., Galushko L. The archetypal ability of the psyche to transcode the ideal realities into the materialized. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*. 2018. № 27 (3). P. 15-32.

ЗАМІСТЬ ЗАКЛЮЧНОГО СЛОВА

Спогади про довгий, напружений і нелегкий шлях пошуків методу пізнання психіки в її цілісності з приємним подивом оживили у пам'яті віршовані рядки С. Єсеніна, які метафорично передають почуття, близькі до моїх, за умови зміни місцями слів «мало» і «много», а саме: «Как *много* пройдено дорог, как *мало* сделано ошибок»³³! Інакше кажучи, започатковані і презентовані у перших книгах наукові ідеї (1986 і 1996 років³⁴) надалі підтверджувалися та уточнювалися як на феноменологічному, так і на теоретичному рівнях, що забезпечило послідовність наукового поступу формування психодинамічної парадигми та розвитку її методичних і інструментальних аспектів.

Вдячна долі за відсутність довгих пауз та зупинок у творчо-практичній активності та її наукових узагальненнях.

Теплі почуття пов'язують мене з практичними психологами, з якими відбувалася співпраця в групах АСПП впродовж багатьох років, що створило базис для адекватного розуміння психіки у її глибинній сутності.

Особлива вдячність моєму науково-духовному наставнику – академіку-секретарю РАО О. О. Бодальову, який санкціонував поїздку до НДІ психоневрології (м. Ленінград), де я проходила стажування у професора Б. Д. Карвасарського та у ведучих групову психотерапію (Галини Ісурої та Бориса Бараша). Вдячність Ларисі Петровській (м. Москва, МДУ імені М. Ломоносова, факультет психології) за можливість стажування у групах соціально-психологічного тренінгу (СПТ), а згодом – і за її опонування моєї докторської дисертації.

Безмежна вдячність моїм колегам із кафедри, які виявляли відданість професійній справі, за реалізацію психодинамічної теорії в практиці підготовки студентів-психологів за методом АСПП. Зачаровують їхня професійна майстерність, працелюбство, ентузіазм у реалізації науково-прогресивних позицій у практичній психології.

Вдячна учасникам груп глибинної психокорекції за небайдужість до власного психологічного самовдосконалення та послідовну настирливість в опануванні глибинно-методологічними засадами розуміння методу АСПП, за віру та готовність до самозмін, що є передумовою перспектив досягнення професійного Акме.

Низький уклін аспірантам, які докладають дотепер неймовірні зусилля до переведення аудіо- і відеозаписів діагностико-корекційних процесів груп АСПП у текстовий варіант стенограм. Аспіранти, ви для мене – живильний струмочок активності у формуванні платформи емпіричного фактажу, необхідного для побудови наукового каркасу психодинамічної теорії. Щире спасибі за допитливість, відданість науковому пошуку, терплячість та стійкість у невпинній праці. Спасибі за віру в перспективи розвитку психодинамічного підходу до розкриття сутності психіки. Емпіричний фактаж стенограм (у надрукованій формі), який ви багаторічно забезпечуєте, фактично прокладає «стенографічний шлях» до повноцінного та

³³ С. Єсенін, вірш «Мне грустно на тебя смотреть»: «Так мало пройдено дорог, Так много сделано ошибок». Режим доступу: <http://www.museum-esenin.ru/tvorchestvo/465>

³⁴ Яценко Т. С. Методические основы активного социально-психологического обучения будущих учителей: Методические материалы к экспериментальной программе «Основы профессионального самовоспитания будущего учителя». Москва, 1986. 86 с.
Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції. Київ, 1996. 264 с.

результативного науково-практичного пізнання психіки в її цілісності, в якій найменш пізнаним виявилось *несвідоме*. Вислів «Пізнай самого себе», висічений на колоні біля входу до храму Аполлона (в Дельфах), став для нас не лише актуальним, а й переріс у необхідну передумову наближення до глибин психіки іншої людини.

Власна відкорегованість особи є еталоном «допуску» (вірніше – «самодопуску»³⁵) до здійснення повноцінно-глибинного пізнання психічного, специфіка якого задана функціональною організацією психіки. Для полегшення розуміння спробуємо представити це образно. Уявімо: є небо із законами Всесвіту і Земля, де панують інші, ньютонівські закони, а ось – *Психіка*, яка поєднає обидві інстанції. Якою ж безмежно досконалою та функціонально віртуозною має бути система організації психічного, щоб поєднати непоєднуване (асиметричне) в цілісну систему! Сорокарічне, безроздільне занурення в наукові пошуки навдивовижу згортається у часовому вимірі, що набуває подоби *миті життя* (згадуються рядки пісні з фільму «Земля Саннікова»: «Есть только миг, за него и держись»). Останнє підсилює його поцінування. Наукова школа – це люди та динаміка єднання зусиль у процесі пізнання незвіданого. Пройдено тернистий шлях, що охоплює і Кримські гори (в період моєї праці в КГУ, м. Ялта), і насолоду від прохолоди Моря (особливо взимку) – саме там було започатковано проведення Авторських шкіл.

Нами встановлено, що «архаїчно-психологічна природа людства» пробивається «на світло» в архетипності символізму універсальних законів психіки, що є близькими до законів Всесвіту. Конкретизуємо основні положення, які не можна ігнорувати у глибинному пізнанні психіки:

- психічне само собою проситься «на поверхню», лише треба допомогти йому в цьому веденням аналітичного діалогу;
- здатність психіки до архетипного перекодування із законів ідеальної реальності в матеріалізовану відбувається *із збереженням інформаційних еквівалентів*;
- глибинне пізнання передбачає вміння ведучого *декодувати смислові параметри* психічного як adeptів інформаційних еквівалентів;
- декодування не має бути прямолінійним, образно-однозначним – воно є символічно-багатозначним;
- нівелювання багатозначності відбувається лише поздовжнім шляхом, через інтерпретаційні узагальнення;
- діалогічна взаємодія («П ↔ Р») забезпечує накопичення поведінкового матеріалу для здійснення інтерпретації;
- глибинне пізнання полягає не в конкретному фактажі «аргументів», а у виявленні взаємозв'язків у поведінковому матеріалі, що відображає енергетичну спрямованість психіки (тенденції поведінки) на що вказують характеристики повторюваності та інваріантності;
- виявлення розбіжностей між декларованими суб'єктом намірами і поведінковим фактажем діалогічної взаємодії дає змогу наблизитися до внутрішньої *стабілізованої суперечності психіки*, що є передумовою розв'язання *суб'єктом особистісної проблеми*;
- для посилення точності (об'єктивності) діагностики в АСПП практикується введення візуалізованих (опредметнених) засобів пізнання, якими користується респондент для самопрезентації. Саме це наближує діагностико-корекційну процедуру до образності мови несвідомого, але й дає змогу розімкнути «хибне коло», що

³⁵ Відкорегованість психіки є передумовою успіхів у практичній роботі глибинного психолога, яка базується на адекватності сприйняття зворотного зв'язку від респондента, завдяки знівельованості деформаційного впливу захистів.

тримається на суб'єктивізмі, заданому автоматизованими захистами, епіфеноменом яких є відступи від соціально-перцептивної реальності на догоду ідеалізованому Я.

Зрозуміло, що «захисні» відступи від реальності створюють ризики для оптимального функціонування системи психічного. Такі захисні утворення, які коренями сягають у дитинство (зачасти в перинатальний період), треба послаблювати в процесі їхнього пізнання. Психічне має набути реалістичності через нівелювання автоматизованих захисних механізмів, що пригнічують реалізацію власного потенціалу. В цьому і полягає сутність глибинного пізнання, яке допомагає психіці позбутися деструкцій через укріплення когнітивних параметрів, з опорою на об'єктивні чинники. Необхідно збагнути природу деструкцій психіки, їхнього зв'язку із слідовими ефектами та фіксаціями минулого, яке має тенденцію «оживати», а те, що оживає, є «живішим за все живе». Корекційний ефект настає не стільки в межах групової діагностико-корекційної роботи, скільки після її завершення, завдяки отриманим можливостям суб'єкта розпізнавати деформації (соціально-перцептивні викривлення) та вносити відповідні корективи. Такі зміни мають назву «особистісне зростання особи з переходом на вищий рівень її психічного розвитку».

Підсумовуючи, вкотре висловлюю вдячність тим ученим, які, бувало, ще недостатньо розуміли наші пошуки, але довіряли настійному спрямуванню пізнання невідомого у цілісності психічного. Це допомагало нам у нелегкому шляху руху вперед. Вдячність і тим, хто вважав, що *«цього не може бути!»*, що мобілізувало нас та змушувало ретельніше і доказовіше забезпечувати аргументацію результатів. Усе це дало змогу збагнути сутність динаміки глибинного пізнання, що пов'язана з «невидимим горизонтом», у якому презентовано імпліцитний порядок психічного. Сказане дозволяє ствердити, що глибинне пізнання не орієнтоване ні на «свідоме», ні на «несвідоме», його орієнтиром є спонтанна активність самого суб'єкта (в межах АСПП), яка й виражає цілісність психіки в синтезі двох сфер (свідоме / несвідоме), підпорядкованого імпліцитному порядку.

Психіка володіє архаїчно-архетипною здатністю *«знати все»*. Ми знайшли інструментарій, як наблизитися до утаємничених від Я самого суб'єкта знань та як йому [суб'єкту] допомогти ними ж скористатися.

Щоправда, складність пізнання ще й у тому, що витіснені потреби, втрачаючи презентабельність у Я, залишають енергетичні осередки, які іррадіюють у несвідомому та створюють передумови для синтезу (згідно із законами домінантності (О. О. Ухтомський)), що створює фарватер енергетичного вектору базальних форм захисту.

До «світу психічного» (зокрема, несвідомого) привносити нічого неможливо, чинники «добре чи погано» для нього є індіферентними (нейтральними). На поверхню «проситься» залишкова енергія, що задана нереалізованими потребами, які витіснені просоціальним «причісуванням» поведінки. Саме такі чинники важливо пізнавати та нейтралізувати, що робить систему психічного більш досконалою, оптимальною та посправжньому захищеною. Людина при цьому, за рахунок глибинного пізнання, стає енергетично потентною, завдяки розвитку соціально-перцептивного інтелекту, що й зумовлює психологічну захищеність. Психіка набуває ознак «гомеостазу», який є запорукою як психічного, так і фізичного здоров'я.

На закінчення хочеться подякувати Спеціалізованим ученим радам різних міст (Київ, Харків, Луцьк, Івано-Франківськ), де відбувалися захисти глибинно-психологічних дисертаційних робіт. Особлива вдячність нашим українським методологам: В. П. Андрущенку, С. Д. Максименку, В. О. Татенку, В. І. Бондарю, Ж. П. Вірній, О. С. Кочаряну, А. В. Фурману, М. М. Слюсаревському та іншим, ідеї яких слугували не лише надійним підґрунтям та орієнтиром для наукових пошуків, але й взірцем наукової культури та коректності представлення нових ідей.

Не можна оминати увагою та вдячністю видавництва «Рідна школа» («Радянська школа»), «Вища школа» (нині вже не існує), «Либідь» (їхніх співробітників), завдяки чому в науковий простір увійшли *наші перші дослідно-практичні здобутки* (1986 – 1996 рр.).

Окрема подяка В. Л. Голованю, засновнику та директору видавництва «Інновація» (м. Дніпро), поза допомогою якого наші дослідні напрацювання останніх років не побачили б наукове життя та світло, а тим паче в повноцінній кольоровій гамі. Низький уклін Вам, Вікторе Леонідовичу, від усієї нашої наукової школи, з вдячністю за Ваше рідкісне психологічне дарування – відчуття великого і вічного, що втілює в собі неосяжність психіки людини!

Р. S.: Уже готова була поставити крапку, але зупинило відчуття, що чогось бракує, і тут пригадалася книга, спільно видана із Сергієм Дмитровичем Максименком, – «Психологія поезії у малюнку».

Рис. 1. С. Д. Максименко, Т. С. Яценко. Психологія поезії у малюнку (рос. мовою), Київ, 2006 р.

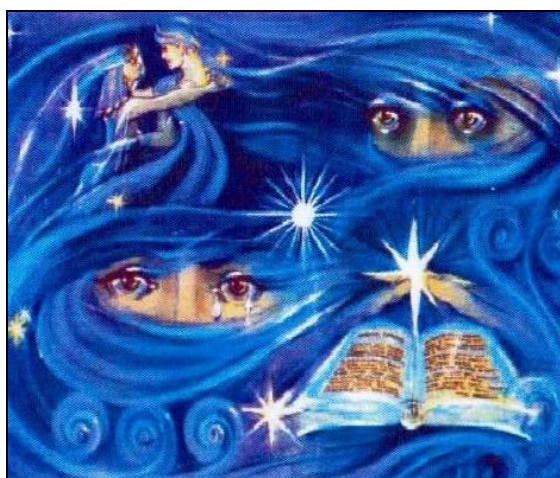

Рис. 2. Фрагмент обкладинки

Назва книги спонукає до метафоризації (в її ж семантичному контексті) основних категорій:

- глибинне пізнання (в його книжковому варіанті) – є «прозою»;
- сам процес глибинного пізнання, що актуалізує несвідоме в його енергетичній неосяжності – є «поезією»;
- стенограми глибинного пізнання – є «прозою поезії».

Справжню поезію глибинного пізнання можна відчутти та пережити лише у самому діагностико-корекційному процесі, в якому ведучий АСПП і респондент єдині в емоційно-чуттєвій реальності, за незлиттєвості їхніх цілей!

Ілюстрація до згаданої книги (рис. 2) адекватно відображає космос глибин психіки, які полонять хвилеподібністю емоційних потоків енергії, що живлять фібри душі та є поза часом і простором!

Рада буду зустрічі в груповій глибинно-корекційній роботі!

Тамара Яценко

Контактна інформація:

e-mail: yacenkots@gmail.com

офіційний сайт: <http://yacenkots.com.ua>

сторінка на Facebook: Глубинная психокоррекция: метод АСПП

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Андрущенко Віктор Петрович – доктор філософських наук, професор, академік НАПН України, член-кореспондент НАН України, ректор Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Амурова Яна Володимирівна – аспірант кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Бабенко Катерина Анатоліївна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Біла Олена Анатоліївна – аспірант кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Білуха Тамара Іванівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Богдан Тетяна Вікторівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Бондаревська Людмила Леонідівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Галушко Любов Ярославівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Глузман Олександр Володимирович – доктор педагогічних наук, професор, ректор РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта), завідувач кафедри педагогіки і психології КГУ.

Горобець Тетяна Вікторівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної психології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Дметерко Наталія Володимирівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Драгола Любов Владиславівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри прикладної психології, глибинної корекції та реабілітації Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Дроздова Діана Сергіївна – кандидат психологічних наук, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Дударенко Ірина Станіславівна – старший викладач кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Євтушенко Ірина Володимирівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології управління Державного вищого навчального закладу «Університет менеджменту освіти».

Іванова Наталія Олександрівна – кандидат психологічних наук, член кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації Черкаського національного університету.

Калашник Ілона Вікторівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Каткова Олександра Сергіївна – аспірант кафедри психології РВНЗ «Кримський гуманітарний університет».

Максименко Сергій Дмитрович – доктор психологічних наук, професор, академік НАПН України, директор Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

Манжара Світлана Олегівна – аспірант кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Некрут Тетяна Володимирівна – кандидат психологічних наук.

Педченко Олександра Віталіївна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Полянчик Олена Миколаївна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри спорту та фітнесу Київського університету імені Бориса Грінченка.

Святка Олег Олексійович – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Сергата Інеса Олегівна – аспірант кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Сергієнко Ірина Маратівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Сіденко Юлія Олександрівна – кандидат психологічних наук, викладач кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Сірик Ірина Вячеславівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Славінська Тамара Борисівна – старший викладач кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Соболева Ольга Миколаївна – аспірант кафедри психології Донбаського державного педагогічного університету.

Стасько Олена Григорівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Туз Лариса Григорівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Усатенко Оксана Миколаївна – кандидат психологічних наук, доцент.

Франчук Олександра Юріївна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Шавровська Наталія Володимирівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Яценко Тамара Семенівна – доктор психологічних наук, професор, академік НАПН України, завідувач кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Монографія
за загальною редакцією Тамари Яценко

**НАУКОВА ШКОЛА
АКАДЕМІКА НАПН УКРАЇНИ
ТАМАРИ ЯЦЕНКО**

Комп'ютерна верстка та дизайн Н. О. Іванова, Ю. О. Сіденко
Художнє оформлення і редагування С. О. Манжара
Коректор Л. Г. Туз

На обкладинці використана ілюстрація:
Володимир Куш «Укриття від життєвих штормів»
(Vladimir Kush «Shelter from the storms of life»)

*Відгук на посібник надсилайте
на електронну пошту: yacenkots@gmail.com*

*Відповідальний за випуск В. Л. Головань
Технічний редактор О. Ю. Кременна*

Підписано до друку 12.12.2018 р. Формат 60x84/8.
Папір офісний. Гарнітура Cambria.
Ум. др. арк. 39,45. Обл.-вид. арк. 41,05
Наклад 500 прим. Зам. № 1421.
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво «Інновація»
49006, м. Дніпро, вул. В. Антоновича, 70
Свідоцтво про внесення до Державного Реєстру
ДК № 1761 від 22.04.2004 р.

e-mail: gallereyaplus@gmail.com